

੧੪

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ

E. S. Puran Singh & Sons

Uniform Decorators

Church Road, Jullundur Cantt

—ਕਰਤਾ—

ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

ਸਿੰਘ ਬੁੱਦਰਸ਼, ਮਾਈ ਸੇਵਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

NEW BOOK COMPANY
JULLUNDUR CANTT

ਮਈ ੧੯੭੦

ਚੌਥੀ ਐਡੀਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ

ਸਿੰਘ ਬੁਦਰਚ, ਮਾਈ ਸੇਵਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਪ੍ਰਿੰਟਰ : ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ

ਹਰਦਾਸ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈੱਸ, ਹੁਸੈਨਪੁਰਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਸੂਚੀ-ਪੱਤਰ

Review by Dr. Siddheshwar Varma i to viii

ਪੰਨਵਾਦ ੯

ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਵਿਆਕਰਣ	੧੩
'ਮਹਲਾ' ਦਾ ਉੱਚਾਰਣ	੨੨
ਵਰਣਬੋਧ	੨੬
ਸੰਧੀ	੪੧

ਭਾਗ ਦੂਜਾ (ਵਾਕ-ਅੰਗ)

ਨਾਵ	੫੦
ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ)	੫੩
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ	੫੬
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ	੬੪
ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ	੭੦
ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ	੭੩
ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ	੭੭
ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ	੮੦
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ	੮੨
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ	੮੫
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ	੮੬
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ	੮੯
ਸੰਬਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ	੯੦
ਸੰਬਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ	੯੪
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ	੯੭
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ	੯੯

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ	੧੦੩
ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ	੧੦੪
ਲਫਜ਼ ਭੰਡ, ਕਲਤੁ'	੧੦੪
(ਉ-ਅੰਤ) ਨਾਵ (ਪੁਲਿੰਗ)	੧੦੬
(੧-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵ	੧੧੪
(੧-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵ	੧੨੨
ਦਿਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਵ	
ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ	੧੨੫
(੧-ਅੰਤ)	੧੨੬
(੧-ਅੰਤ)	੧੩੦
(੧-ਅੰਤ)	੧੩੪
ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਾਵ	੧੩੭
ਵਿਰੋਧਾਰਥਕ ਨਾਵ	੧੪੨
ਭਾਵ-ਵਾਚਕ ਨਾਵ	੧੪੫
ਅਲਪਾਰਥਕ ਨਾਵ	੧੪੭
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	
ਗੁਣ ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	੧੫੫
ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	੧੫੮
ਨਿਸਚੇ-ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	੧੬੪
ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	੧੬੬
'ਨਾਵ' ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਨਾਣਾ	੧੬੮
ਸਮਾਸ	੧੭੪
ਪੜਨਾਵ	
ਪੁਰਖ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਵ	੧੭੮
ਸਬੰਧ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਵ	੧੮੮
ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਵ	੧੯੫

ਨਿਸਚੇ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਵ	੧੯੭
ਅਨਿਸਚਿਤ ਪੜਨਾਵ	੨੦੦
ਨਿਜ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਵ	੨੦੬
ਕ੍ਰਿਆ	
ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ	੨੧੨
ਭੂਤ ਕਾਲ	੨੩੧
ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ	੨੫੧
ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ	੨੬੨
ਕਰਮ ਵਾਚ	੨੭੨
ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ	੨੮੦
ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ	੨੮੫
ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ	੨੯੦
ਨਾਵ-ਧਾਤੂ	੨੯੨
ਸੰਬੰਧਕ	੨੯੩
ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸਣ	੩੧੩
ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸਣੋਤਰੀ	੩੧੫
ਯੋਜਕ	੩੨੧
ਵਿਸਮਿਕ	੩੨੪

ਭਾਗ ਤੀਜਾ (ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ	੩੩੦
ਠਿੰਗ	੩੪੯
ਵਿਸ਼ੇਸਣ	੩੫੮
ਪੜਨਾਵ	੩੬੩
ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸਣ	੩੭੫
ਸੰਬੰਧਕ	੩੮੩

ਭਾਗ ਚੌਥਾ (ਫੁਟਕਲ)

ਸਬਦ-ਜੋੜ	੩੮੮
ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰੇ	੩੯੪
ਨਾਵਕਤੀ	੪੦੦
ਛੰਦ	੪੦੩
ਸਬਦ-ਜੋੜ-ਨਿਰਨਾ	੪੦੭
ਬਹੁ-ਵਾਕਾਗ ਸਬਦ	੪੨੯
ਬਹੁ-ਅਰਥਕ ਸਬਦ	੪੩੭

ਸੋਧ ਲਵੋ

ਸਫਾ	ਸਤਰ	ਅਸੁੱਧ	ਸੁੱਧ
੨੨	੧੪	ਹੋਇ ਮਰਨਿ	ਹੋਇ ਮਰਹਿ
੨੩	੩	ਮਹਲ ਅਤੇ ਮਹੱਲਾ	ਮਹੱਲ ਅਤੇ ਮਹੱਲਾ
੩੦	੬	ਬੰਭ	ਬੰਭ
੧੩੬	੨੧	ਬਹੁੰਗ	ਬਹੁ ਰੰਗ
੧੮੯	੧੩	‘ਇਨਿ’ ਵਿਕ-ਵਚਨ	‘ਤਿਨਿ’ ਇਕ-ਵਚਨ
੧੯੭	੬	ਇਨ	ਇਨਿ
੨੦੫	੪	‘ਅਉ’	‘ਅਉ’
੨੩੦	੨	ਕੋਸੇ	ਕੋਸੇ
੨੮੬	੧੦	ਪ੍ਰਥਾਪਯ	ਪ੍ਰਸਥਾਪਯ
”	੧੩	ਸਿਕ੍ਰੁਤਾ	ਸਿਕ੍ਰੁਤਾ
		੬	

ਦੂਜੀ ਛਾਪ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਅਕਰਣ ਦੀ ਜੋ ਕਦਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਲਈ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਨਿੱਗਰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਵੇਗੀ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਪਾਏ ਅਨੇਕਾਂ ਭੁਲੇਖੇ ਇਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਦੂਰ ਹੋਣਗੇ। ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਕਦਰ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਉਤਸਾਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਵਿਅਕਰਣ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਮੈਂ ਕਈ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਛਪ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਵੀਹ ਬਾਈ ਸਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਣ ਦੇ ਜ਼ਾਤੀ ਤਜਰਬੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖ ਨੌ-ਜੁਆਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹੀ ਤੇ ਸਮਝ-ਗੋਚਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਾਣੀ ਵਾਸਤੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਧ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਣ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਜੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪੰਥ ਦੀ ਵੱਡ-ਮੁੱਲੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੩੨ ਤਕ ਹੀ ਗਈ ਸੀ; ਪਰ ਛਪ ਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਈ ਅਪਰੈਲ ੧੯੩੬ ਵਿਚ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ੧੯੩੧ ਦੇ ਐਲਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਨੂੰ ੧੩ ਸਤੰਬਰ ੧੯੩੬ ਨੂੰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਇਨਾਮ ਤੇ ਜਿਰੋਪਾ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਮੇਰੀ ਬਾਰਾਂ-ਤੋਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਕੀਤੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਖੋਜ-ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸਾਹ ਦਿੱਤਾ।

ਚੁੱਖੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਮੁੱਕ ਚੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਧਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਮੈਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਅਕਰਣ ਦੀ ਇਹ ਦੂਜੀ ਛਪ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਮੁਲਸਾ ਕਾਲਜ,
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
੧੪ ਜਨਵਰੀ ੧੯੫੦

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ
ਬੀ. ਏ.

ਚੌਥੀ ਛਾਪ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਤੀਜੀ ਛਾਪ 'ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ' ਨੇ, ੧੯੬੬ ਵਿਚ ਛਪਵਾਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਚੌਥੀ ਛਾਪ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਟੀਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਬਾਰੇ ਮੇਰੀਆਂ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ' ਹੀ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪਹਿਲਾ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਕੁ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਪਰ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਪਾਤਿਸਾਹ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕਰ ਕੇ ਹੋਸਲਾ, ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਸਿਹਤ ਬਖਸ਼ੀ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਟੀਕਾ ਇਸ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਟੀਕਾ ('ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ') ਦਸ ਪੰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਛੱਪ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਸੁਹਿਰਦ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

494, ਅਜੀਤ ਨਗਰ
ਪਟਿਆਲਾ,
੧੦ ਮਈ, ੧੯੭੦

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

REVIEW

Prof. Sahib Singh : GURBANI VIAKARAN

(in Panjabi : Gurmukhi Script) Amritsar, 1951.

That this thoughtful and thought-provoking book emanates from the pen of a thinker, will be evident from the following observations :—

(1) A human approach to Grammar.

That Grammar is a dry subject, has become almost a proverb. Even in Sanskrit there is a saying which means : "Grammar is a disease-producing subject" (Vyaakaranam Vyaadhikarnam). But perhaps for the first time in any Grammar written in India about an Indian language, this book, which is a Grammar of the language of the Sikh Scriptures, starts (page 13) with the expressive nature of human language, beginning first with facial expressions, then through gestures, to speech-sounds on their way to connected speech, the sphere of Grammar proper. This methodology is bound to stir an interest for the subject, which is essentially not a tyranny of rules and prescriptions, but a description of the natural phenomena of language.

(2) A rational approach to the study of Scriptures.

All Scriptures have a mystical aspect, which can be really expressed only in an "inner language", but in view of the well-known English verse :—

“Wings for the angles but feet for the men”, human language has to be used for communicating these truths to mankind in general. But this language has its laws, which must be carefully understood if a rational interpretation of the Scriptures is desired. In view of this, the author has thoroughly brought their language into the sphere of Grammatical patterns. For instance, on page 333, as an illustration of the Direct and Indirect object, sentences like the following have been exemplified : “The Guru imparts instruction to the disciple” (Gursikh guru upadesu sunnave), in which **Gursikh** is the indirect and **Upadesu** the direct object.

(3) The Rhetorical adjuncts of Grammar.

Great master-minds, both in the past and the present, tell us that Grammar can never be entirely dissociated from Rhetorics, Metrics and Music. The author, fortunately gifted with this synthetic insight, has freely brought to bear the phenomena of Rhetorics in order to explain Grammatical phenomena. For instance, on page 24 he happily explains (mahalaa), being a term for any of the Sikh Gurus, as literally denoting “body”; so the sense of “body” has been figuratively extended to that of a Guru. How? The second Mahalaa, viz. Guru Angad, was so called because he was considered to be the second body of Guru Nanak. Nobody could dream that a book on Grammar should contain such a charming matter !

(4) Subtle penetration of treatment.

The author's profoundly dis-cerning acumen has read the distinctive significance of (n) and (ṇ) in (kahani) and (kahani); while (kahani) is verbal form, embedding a

Sanskrit suffix (-nti), (kahani) is a noun, from the infinitive (kahani) (p. 222). Historians of Indian languages tell us that Sanskrit consonant-duster (-nt) has become (n) in certain contexts in modern Indian languages, while pure (n), in the middle of two vowels, has become (ṇ).

(5) Historical visualization.

The author's modernity of approach is revealed by the emphasis he has laid on the historical aspects of the language of the Sikh Scriptures. With copious examples he shows how words like (ghar) and (gharu) occurring in the same verse reveal different historical phases of the language (pages 18—19). Just as the ruins of Harappa indicate seven different cultures, one over the other, or of Taxila four different cultures, so the language of these scriptures will reveal to the scientific observer many layers of dialects one over the other. This observation on the part of the author is one on which the historical linguist should jump, for it will at once suggest to him that for the corroboration of variants in the Sikh Scriptures the time has come for an immediate survey of the dialects of the day adjoining the areas in which these scriptures were written.

(6) A challenge to stupidity about Metre.

By far the most valuable remark in this book is the one about Metre on page 404. Regarding the age-long Prosodial tyrannies of long-short or syllabic measurements, the author says that a Poet rises above the bondages of these measures whenever he finds them to be an obstruction to the flow of his natural rythm. Future

generations will appreciate this statement as the first protest from an Indian against the myth of metrical rigidities. Authorities on Phonetics tell us that the phenomenon of Rhythm is primarily an instinctive, natural and universal phenomenon. Cf. Sonnenschein. *What is Rhythm?*, Oxford, 1925, page 31 : "The element that is common to music and verse is Rhythm; and rhythm is one and the same thing whatever be the medium in which it is manifested." But the universal phenomenon in rhythm is that of rise-fall or fall-rise of voice in various permutations and combinations, it is to this gradation that long-short, or syllabication absolutely submits from moment to moment; no human prescriptions dare to interfere with it. Time has come to revolutionize all our rotten views about metre. Who knows our author's divining statement is a precursor of the "shape of things to come" in Indian metre during this decade of "challenge, change and opportunity", as a British writer puts it ?

(7) The agent-case revelation.

Very interesting indeed is the author's explanation of the *i*-suffix attached to nouns functioning, historically, as agent case with transitives in the Past Tense, e.g. *Nanki* (page 59), literally "by Nanak". This finding would give to a reflective reader a flood of suggestions e.g. (1) this *i*-suffix was absolutely independent, it never required a post position like (*ne*) as is used in Hindi or literary Panjabi, though it is absent in Dogri or Pothwari. (2) This *i*-being parallel to Hindi-modern literary Panjabi *-e*, was either a literary modification of dialectical (*e*)-still spoken – or induced by rhythmical requirements, for which investigation is necessary.

(8) Curiosities of Pronouns

Most interesting is the entire absence (as will be evident from page 178) of (mainu, sanu) "to me, to us" established literary Panjabi forms these days – in the language concerned, being represented by (mohi, mujhe) etc. in the singular and (hamhu, ham) in the plural. Now according to linguistic authorities, the Pronouns of a language are the greatest determinants of the structure of that language, for there is hardly a sentence in which they are not used. If these most fundamental Pronouns, spoken at the present day, were absent in the language of the Sikh Scriptures, we are faced with the Problem of determining the exact ratio of Panjabi in the language concerned. Only a Frequency Statistics Survey, like the one done by Soviet in Russia, could help us to solve the problem.

(9) A precursor of Pronominal Suffixes.

Pronominal Suffixes are a bug-bear for the teacher of literary Panjabi and Hindi. But page 235 gives us a startling form, viz. (sudhos) "searched for him", for according to the author, (s) means "him". In colloquial Panjabi, two Pronominal or extra-Pronoun suffixes are quite common, viz. 3rd person su (Lahndas), e. g. marsu, beat him and 2nd person (i) is in (aia i) he has come, oh you ! It is hoped that the author will some day be able to produce further material on this exciting Problem.

(10) Illuminating approach to Conjugation.

The treatment of Conjugation has rebelled against the atrocious mechanization of routinized Grammars, it has entirely discarded the start from terminations and

begins the modernized forms, viz. patterns on page 213, e. g. (basai) resides, (jival) lives. The conjugation of verbs concerned in Sanskrit, Prakrit and Apabhramsa side by side has also been given. This comparative method makes both the teaching and the learning life-like (pp. 213-214). This historical approach has been persistently kept up, e. g. on p. 214, the 2nd pers pl. (h) has been rightly traced to (th). Cf. G. V. Tagare, *Historical Grammar of Apabhramsa*, Poona, 1948, page 286. Similarly, the third person Pl. (hi), on page 220, has been connected with Braj (ahi) in (gavahi) they "sing" Tagare (*ib.*, P. 290) tells us that (-ahi) is the real Apabhramsa development, and Dr. Babu Ram Seksena in his *Evolution of Awadhi*, Allahabad, 1938, page 124, finds the same-ahi in Jayasi, though in Tulasi-ai also occurs secondarily. This suggests that the nasality has been dropped in this case in the language of the Sikh Scriptures. On pp. 248-9, an interesting parallel to the (v-) causative, as in (dikhava) has been rightly connected with Awadhi forms, Cf. Awadhi (dekha. vab) illustrated by Babu Ram Saksena *ib.*, p. 289. Cf. in this connection the interesting remark of Tagare (*ib.*, p. 284) that "Causative formations in Apabhramsa take the augment -ava in South West Apabhramsa, and (aba) in East Apabhramsa "

LIMITATIONS

With so many new perspectives, as in Metre and Pronominal suffixes, revealed to us by this valuable work, it will be insolence to point out any shortcomings therein. But the synthetic outlook of the author, who would never be tired until perfection is achieved, has compelled the present reviewer to make the following observations —

(1) "Vertical" Comparisons.

On pp. 32 ff. comparative vocabularies have been given by mere juxtaposition of Panjabi and Sanskrit forms, thus Panjabi (nere) has been connected with Sanskrit (nikata-). Such a presentation was current during the last generation but the rising intellectuality of the present generation clamours for much more. For instance, if one could consult Turner's Nepali Dictionary regarding this Panjabi word (nere), he would first descend from Skr. (nikata) to Prakrit niada, to which West Pahari Kishtwari (nioru) and Pangai (nir) could somehow correspond, by virtue of the retention of (i) of (niketa), but the (e) of nere, found also in Gujarati (nede) and Marathi (neti) has compelled Professor Turner to set up a hypothetical Sanskrit from (nalkatya-). Mere vertical comparisons (Sanskrit—Prakrit—modern Indo-Aryan) will not be enough horizontal (modern Indian languages parallels) will be also indispensable.

(2) "Cases" unessentials.

The whole portion relating to cases from pages 50 to 166 has got to be boiled down, for it is disastrously based on Sanskrit cases. Modern Indo-Aryan languages have ruthlessly kicked off most of the Sanskrit cases. At the most one could speak of two cases in a few types of Panjabi nouns, e.g. in (ghora) and plural oblique of (luhar). Otherwise there is only one case in Panjabi in frequent use, except the vocative which is used in rare cases Cf. The Government of India Publication. "A basic grammar of modern Hindi", 1950. pages 27-28.

(3) Phonetic portion to be recast.

The phonetic portion on pages 26-28, has to be entirely recast. To name it "varanabodh (orthography)" would be incorrect both in Hindi and English, and to call (a) and K-varge sounds as gutturals is a baseless view propounded by the Siddhanta Kaumudi for which the ancient Pratishakhyas, not to speak of the moderns, had entirely different views. According to modern Phonetics only three sounds are produced specifically from the throat, viz. the two kinds of (h) and the glottal stop. Cf. Principles of the International Phonetic Association, 1949, page 10.

CONCLUSION

It is ardently hoped that this promising work, with its vast potentialities, will be further improved in the light of the jumps which Linguistic Science has made during these days and that the awakened country will avail of the rare gifts of the author by offering him facilities in various ways, such as terms of assistants for a statistical survey appliances for determining Rhythm and opportunities for travels in various regions.

Dr. Siddheshwar Varma

Honorary Incharge,

Vishveshvaranand Vedic Research Institute,

Sub-Office : Chandigarh.

16-12-1961

S.S. Puran Singh & Sons

Uniform Decorators

Church Road, Jullundur Cantt

ੴ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਧੰਨਵਾਦ

ਮਈ ੧੯੧੭ ਵਿਚ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਵਾਲੇ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਾਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੦ ਤਕ ਸਧਾਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਤੁਰਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਭਾ।

ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਸ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਬਣ ਕੇ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਮਿਹਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਿਤਨਾ ਭੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਾਂ ਥੋੜਾ ਹੈ।

ਉਸੇ ਸਾਲ ਦੇ ਦਸੰਬਰ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਹੀਦੀ ਗੁਰਪੁਰਬ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਗੁਜਰਾਵਾਲੇ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਤੁਕਾ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਹੀ ਲਫਜ਼ 'ਸਬਦ' ਤਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ—'ਸਬਦੁ', 'ਸਬਦਿ' ਅਤੇ 'ਸਬਦ'। ਸੁਤੇ ਹੀ ਇਹ ਖਿਆਲ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕੋ ਹੀ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਇਹ ਤਿੰਨ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁਝ ਸੂਝ ਪੈ ਗਈ। ਉਹੀ ਲਗਾ ਮਾਤ੍ਰਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ, ਹੁਣ ਖਾਸ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਜਾਪਣ

ਲੱਗ ਪਈਆ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਐਕੜ ਆ ਪਈ। ਲਗਾ ਮਾਤ੍ਰਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਸੌਕ ਤਾਂ ਆ ਪਿਆ, ਪਰ ਸਮਝਾਵੇ ਕੌਣ ?

ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਵਾਲੇ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਮੈਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਆ ਲੱਗਾ। ਇਥੇ ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਭਾਵੇਂ ਝੰਮੇਲੇ ਬਹੁਤ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਫਿਰ ਭੀ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਸੱਜਣ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਾਏ। ਜੁਲਾਈ ੧੯੨੧ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ੧੯੨੭ ਤਕ ਛੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਪਰਬੰਧ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ।

੧੯੨੭ ਵਿਚ ਮੈਂ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਗੁਜਰਾਵਾਲੇ ਪਹਿਲੀ ਹੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਫਰਵਰੀ ੧੯੨੮ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਇਥੇ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਸਤਸੰਗ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਲਾ ਚਾਰ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ :—

- (੧) ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਬਾਬਾ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ ਰੀਟਾਇਰਡ ਏ ਟੀ. ਐਸ.।
- (੨) ਮਾ: ਛਹਿਬਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੈੱਡਮਾਸਟਰ ਉਪਦੇਸਕ ਕਾਲਜ ਘਰਜਾਖ।
- (੩) ਭਾ: ਹਿੱਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਅਧਿਆਪਕ ਉਪਦੇਸਕ ਕਾਲਜ।
- (੪) ਲੇਖਕ।

ਇਹ ਸਤਸੰਗ ਉਪਦੇਸਕ ਕਾਲਜ ਦੇ ਨਵੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਲੰਢੇ ਵੇਲੇ ਜੁੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਤਨੇ ਟੀਕੇ ਤੇ ਪ੍ਰਯਾਯ ਆਦਿਕ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਭ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ, ਭਾਈ 1: ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੀ ਸੁਅੱਛ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਧੁਰੋਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨੇ ਅਜਬ ਰੰਗ ਬਣਾਇਆ। ਸਾਡਾ ਜਤਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ

ਜਿਥੋਂ ਤਾਈਂ ਹੋ ਸਕੇ ਜਿਤਨਾ ਕੁ ਲਗਾ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦਾ ਬੋਧ ਤਦੋਂ ਤਾਈਂ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਉਹਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਪਹਿਲੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਖਿਆਲ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ, ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

ਅਜੇ ਥੋੜੇ ਹੀ ਮਹੀਨੇ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭਿਆ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਸ ਸਤਸੰਗ ਵਿਚ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਹੋਰ ਸੱਜਣ ਆ ਰਲੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਦੋ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾ ਬੜੇ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਬਤੀਤ ਹੋਇਆ :—

(੧) ਪ੍ਰੋ: ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਗੁਜਰਾਵਾਲਾ।

(੨) ਪ੍ਰੋ. ਸੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਐਸ-ਸੀ.।

(੩) ਪ੍ਰੋ: ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਐਸ-ਸੀ.।

(੪) ਡਾ: ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬੂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਸੌੜ।

(੫) ਭਾਈ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰ, ਸਹਿਰ ਗੁਜਰਾਵਾਲਾ।

ਇਸ ਸਤਸੰਗ ਦੀ ਹੀ ਬਰਕਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਜ ਇਹ ਮਹਾਨ ਐਕਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਬਖਸਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਥੇ ਇਹ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਡੂੰਘੀ ਖੋਹ ਭੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਉਸ ਸਤਸੰਗ ਦੇ ਦੋ ਸੋਹਣੇ ਰਤਨ ਬਾਬਾ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਰਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਲਕ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਸਾਥੋਂ ਵਿਛੜ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਪਿਆਰੇ ੧੯੩੧ ਦੇ ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੇ ਮਈ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ ਚੌਲਾ ਛੱਡ ਗਏ। ਦੋਵੇਂ ਲਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਨ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਹਨਾ ਦੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਬਖਸ਼ੇ।

ਇਹ ਕੰਮ ਖਬਰੇ ਮੈਂ ਅਜੇ ਕਿਤਨਾ ਚਿਰ ਹੋਰ ਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ

ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ (੧੯੩੧) ਦੇ ਐਲਾਨ ਤੇ ੧੦੦੦) ਇਨਾਮ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਤਸਾਹ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਵਿਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਲਿਖਣਾ ਇਕ ਨਵਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਅਜੇ ਕਈ ਉਣਤਾਈਆਂ ਹੋਣ। ਉਥੇ ਭੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕੰਮ ਨਿਰੇ ਇਕ ਦੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਉਦਮ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ।

ਸੋ, ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ, ਆਪਣੀਆਂ ਉਕਾਈਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਖਿਮਾ ਦਾ ਜਾਚਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਮੁਕੰਮਲ ਵਿਆਕਰਣ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਇਕ ਜਰੂਰੀ ਕਾਰਜ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਜਾਣ ਕੇ ਵਧੀਕ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰੀ ਜਾਣ, ਤਾਕਿ ਸਾਡੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੋਧ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। }
 ੪ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੩੨

ਦਾਸ
 ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਵਿਆਕਰਣ

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਿਤਨੇ ਜੀਵ ਹਨ, ਉਹਨਾ ਸਾਰਿਆ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਨ ਕੋਈ ਭਾਵ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਜੀਵ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਜਾਂ ਨਾਦ ਦੁਆਰਾ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਦਰ, ਕੁੱਤੇ, ਬੈਲ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਆਦਿਕਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ 'ਜਤਨ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਨਿੱਤ ਹੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ', ਪਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸੂਖਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਤੱਕ ਕੇ ਇਹ ਲੱਭ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੀੜਿਆਂ ਅਤੇ ਮੱਖੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਉੱਦਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਇਹਨਾ ਪਸ਼ੂ ਆਦਿਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਭੀ ਇਹਨਾ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਪੂਰਨ ਹੈ। ਪੁਰ ਜੇ ਬੜੇ ਚਿਰ ਲਈ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਉੱਚਤਾ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਰੱਖ ਦੇਈਏ, ਤਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਭਾਵ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਸਧਾਰਨ ਜਜ਼ਬਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਤੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਚਾਲ ਭੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਜਜ਼ਬਾ ਹੋਰ ਵਧੀਕ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਆਦਿਕ ਅੰਗ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਤੇਜ਼ੀ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਕੰਬਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਚਾਲ ਭੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਰ ਅੰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਭੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਕੋਈ ਮਿੱਠੀ ਖੱਟੀ ਜਾਂ ਕੜੀ ਚੀਜ਼ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਚੀਜ਼ ਉਹ ਖਾਂ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਸੁਆਦ

ਕੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੋਚ, ਕ੍ਰੋਧ, ਦਇਆ, ਅਨੰਦ ਜਾਂ ਵੈਰਾਗ ਆਦਿਕ ਦਾ ਤਰੰਗ ਉੱਠਦਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਭੀ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਭਾਵ ਝਲਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ 'ਭਾਵ' ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਫਿਰ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਫਰਕਣ ਜਾਂ ਮੂੰਹ ਦੀ ਚੋਸਟਾ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਅੰਦਰਲੇ 'ਭਾਵ' ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਰੂਪ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਫਰਕਣ ਜਾਂ ਚੋਸਟਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਨਾਦ' (ਅਵਾਜ਼) ਭੀ ਨਿਕਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਪਹਿਲਾ 'ਭਾਵ', ਅੰਗ-ਫਰਕਣ ਜਾਂ ਚੋਸਟਾ; ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ 'ਨਾਦ' ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਿੱਖ ਸਿੱਖ ਕੇ 'ਬੋਲੀ' ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਭੂਗੋਲਿਕ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੇਕ ਦੇਸ ਦੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਹਰੇਕ 'ਬੋਲੀ' ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਦਾ ਬਦਲਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਜੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਵੀਹ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ, ਤਾਂ ਅੱਜ ਉਹ ਨਾ ਜਾ ਤਾਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਜਾਂ ਉਸ ਸਬਦ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਸਬਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਰਲਾ ਕੇ ਵਾਕ ਦੀ ਸਕਲ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ, ਬੋਲਣ ਤੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਭੀ ਸਦਾ ਬਦਲਦਾ ਆਇਆ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਸਮਾਜੀ, ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਬੋਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰਿਸੀਆ ਨੇ ਵੇਦ ਮੰਤ੍ਰ ਉਚਾਰੇ। ਉਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬਦਲਦੀ ਗਈ ਤੇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਆਦਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਹੋਰ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਵੀਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੋਰ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਨਵੀਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਜੇ 'ਰਿਗਵੇਦ' ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਿਗਵੇਦ ਦੀ ਬੋਲੀ ਉਸ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ।

ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ 'ਗਾਥਾ' ਨਾਂ ਦੇ ਜੋ ਛੰਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਇਕ ਵੱਖਰੀ 'ਭਾਸ਼ਾ' ਸੀ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵੇਦਿਕ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਸ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਾਂ 'ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਦੇ ਲੇਖ ਆਦਿਕਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਬੋਲੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ 'ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਜਾਂ 'ਪਾਲੀ' ਆਖਦੇ ਹਨ। 'ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਤੋਂ ਕਈ ਸੌ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ 'ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਵੇਦਿਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ 'ਵੇਦਿਕ ਭਾਸ਼ਾ' ਨੂੰ ਆਮ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਰਚੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਸਾਭ ਕੇ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਾਂ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਰੱਖ ਲਿਆ। ਸੋ, ਇਹ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਭੀ 'ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਦੀ ਕਿਸੇ ਸਾਖ ਤੋਂ ਸੁੱਧ ਹੋ ਕੇ ਬਣੀ ਸੀ।

'ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਉਹ ਵਿਅੰਜਨ (Consonants) ਘਟ ਗਏ, ਜੋ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਖਰ੍ਹਵੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਥਾਂ 'ਸੁਰ' (Vowels) ਵਰਤੇ ਜਾ ਕੇ ਬੋਲੀ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਸੌਖੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ 'ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਜਾਂ 'ਪਾਲੀ' ਦੀਆਂ ਸਣੇ ਸਣੇ ਕਈ ਸਾਖਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਮਾਗਧੀ', 'ਸਉਰਸੇਨੀ' ਅਤੇ 'ਮਹਾਰਾਸਟਰੀ' ਮੁੱਖ ਹਨ। 'ਮਾਗਧੀ' ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਮਗਧ ਜਾਂ ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਸੀ, 'ਸਉਰਸੇਨੀ' ਦਾ 'ਸੰਯੁਕਤ ਪ੍ਰਾਤ' (U P) ਵਿਚ, ਅਤੇ 'ਮਹਾਰਾਸਟਰੀ' ਦਾ ਮਹਾਰਾਸਟਰ ਪ੍ਰਾਤ ਵਿਚ। ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮਾਗਧੀ ਅਤੇ ਸਉਰਸੇਨੀ ਦਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਇਕ ਨਵੀਂ ਜਿਹੀ ਬੋਲੀ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਅਰਧ ਮਾਗਧੀ' ਪੈ ਗਿਆ।

ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਨੇ ਭੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਸਾਹਿੱਤਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ 'ਭਾਸ਼ਾ' ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਾਂ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਪੈ

ਗਿਆ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖੋਂ ਵੱਖਰੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਖੋਂ ਵੱਖਰੀ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਬੋਲੀ ਜਾਦੀ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਵਿਚ ਭੀ ਕਾਵਿ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਤਾਂ ਹੁਣ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਠੀਕ ਠੀਕ ਸਮਾਂ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ, ਪਰ ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਈਸਵੀ ਯਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਤਾਈਂ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਹੋਂਦੀ ਰਹੀ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਵਿਆਕਰਣ-ਕਰਤਾ 'ਹੇਮਚੰਦ੍ਰ' ਨੇ, ਜੋ ਯਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿਚ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਦਿਤੇ ਹਨ।

ਬੋਲੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲਦੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿਆਣੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਲਿਖੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਲਈ ਢੰਗ ਲੱਭ ਲਏ। ਜਿਵੇਂ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਭੀ ਕੋਈ ਕੰਮ ਬੇਨਿਯਮਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਜੋ ਜਗਤ-ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਖਾਸ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਜੋ ਜੋ 'ਬੋਲੀ' ਬੋਲੀ ਜਾਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਭੀ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਉਹ ਨਿਯਮ ਲੱਭ ਲਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਉਂਤ ਨਾਲ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਨਾਂ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਐਸੇ ਵੇਲੇ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਿਤੇ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਦੀ, ਪਰ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਐਸੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਦੇਸ ਦੀ ਹਰੇਕ ਬੋਲੀ ਦਾ ਇਹੀ ਹਾਲ ਸਮਝੋ।

ਹਿੰਦੂ ਸੱਜਣ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ 'ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ' ਮੰਨਦੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਇਹ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ 'ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ' ਦਾ ਕੋਈ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਗੋਂ, ਇਸ 'ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ' ਨੂੰ ਸਦਾ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਸਮਝਣ ਲਈ ਜਿਥੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਮਹਾਰਿਸ਼ੀ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਭੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

ਜੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰਿਸ਼ੀ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਲਿਖਣਾ 'ਆਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ' ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅੱਜ ਉਹਨਾਂ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ। ਬੋਲੀ ਸਦਾ ਬਦਲਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਉੱਚਾਰਣ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ। ਤਦੋਂ ਦਾ 'ਕੋਸ' ਅੱਜ ਦੇ ਕੋਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੱਖਰਾ ਸੀ, ਤਦੋਂ ਦਾ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਭੀ ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਨਾਲੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਸੀ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਗਾਧ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਥਾਹ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਲਿਖਣਾ ਇਉਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਕੁੱਜੇ ਵਿਚ ਪਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨਾ। ਇਹ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾ ਜੰਗ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਕਰ ਦੇਣੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਕਿ 'ਬਾਣੀ' ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ— "ਵਰਣਾਤਮਕ ਜਾਂ ਉੱਚਾਰਣਾਤਮਕ" ਰੂਪ ਅਤੇ "ਭਾਵਾਤਮਕ" ਰੂਪ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰ ਆਦਿਕ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਵਿਚ ਜੁੜਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ :—'ਮਰਦਾਨਿਆ, ਵਜਾ ਰਬਾਬ; ਬਾਣੀ ਆਈ ਏ।' ਫਿਰ ਉਹ ਬਾਣੀ ਕਦੇ ਫਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਪੋਸਾਕ ਵਿਚ, ਕਦੇ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਵੇਸ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਦੇ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬਾਹਰਲਾ ਰੂਪ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਜਜ਼ਬਾ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ, ਧੁਰ ਅੰਦਰਲੀ ਬਾਣੀ ਇਕੋ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰਲੀ, ਉਸੇ 'ਗੁਪਤੀ ਬਾਣੀ' ਕੇਵਲ ਉਸੇ ਰੱਬੀ ਵਲਵਲੇ ਬਾਬਤ ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

ਬਾਣੀ ਬਿਰਲਉ ਬੀਚਾਰਸੀ ਜੇ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ॥

ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਕੀ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਹੋਇ ॥੪੦॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮਾ ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੫

ਇਸ 'ਗੁਪਤੀ ਬਾਣੀ' ਨੂੰ ਉਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਵਲਵਲਾ ਨਹੀਂ ਉੱਠਿਆ, ਇਹ ਲਹਿਰ ਨਹੀਂ ਚਲੀ, ਉਹ ਇਸ ਵਲਵਲੇ ਤੇ ਤਰੰਗ ਦੀ ਸਾਰ ਕੀ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਸੋ ਕਤ ਜਾਨੈ ਪੀਰ ਪਰਾਈ ॥

ਜਾ ਕੈ ਅੰਤਰਿ ਦਰਦੁ ਨ ਪਾਈ ॥ —ਸੂਹੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੩

ਪਰ ਇਹ ਡੂੰਘਾਈ ਤੇ ਅਗਾਧਤਾ ਕੇਵਲ 'ਭਾਵਾਤਮਕ' ਬਾਣੀ ਵਾਸਤੇ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਅੰਦਰਲੇ ਉੱਚੇ ਜਜ਼ਬੇ ਵਾਸਤੇ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਣ ਦਾ ਸੰਬੰਧ 'ਵਰਣਾਤਮਕ ਰੂਪ' ਨਾਲ ਹੈ, "ਬੋਲੀ" ਨਾਲ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦੇ 'ਵਰਣਾਤਮਕ ਰੂਪ' ਤੋਂ ਨਾਵਾਕਿਫ਼ ਕਈ ਸੱਜਣ ਇਹ ਭੀ ਆਖਦੇ ਸੁਣੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਲਗਾ ਮਾਤ੍ਰਾ ਇਕ ਵਾਧੂ ਤੇ ਵਿਅਰਥ ਮਿਹਨਤ ਹੈ, ਇਹ ਬੰਧਨ ਹਟਾ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਉਪਰਲੇ ਦੋਹਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠਾਂ ਨਮੂਨੇ ਮਾਤ੍ਰ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿਤੇ ਜਾਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਲਗਾ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸੇ "ਵਿਆਕਰਣ" ਨਾਲ ਹੈ—

(੧) ਜਨ 'ਨਾਨਕਿ' ਅਤੁਟੁ ਧਨੁ ਪਾਇਆ

ਹਰਿਨਾਮਾ ਹਰਿ ਧਨੁ ਮਾਲੁ ॥੨॥੫॥

ਜਨ 'ਨਾਨਕ' ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਆਇ ਮਿਲੁ

ਹਮ ਗਾਵਹੁ ਹਰਿ ਗੁਣ ਛੰਤ ॥੧॥੬॥

—ਮ: ੪, ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੧੫

- (੨) 'ਘਰ' ਮਹਿ 'ਘਰੁ' ਦਿਖਾਇ ਦੇਇ
ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੁਰਖੁ ਸੁਜਾਣੁ ॥੧॥੨੭॥ ਪੰ: ੧੨੯੦
- (੩) ਦੇਸ ਦਿਸਤਰ ਭਵਿ ਬਕੇ ਤੁਧੁ ਅੰਦਰਿ 'ਆਪੁ' ਲੁਕਾਇਆ ॥
ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਰਤੰਨੁ ਹੈ ਕਰਿ ਚਾਨਣੁ 'ਆਪਿ' ਦਿਖਾਇਆ ॥੨੫॥
ਪੰ ੧੨੯੦
- (੪) ਅੰਧੀ ਕੰਮੀ ਅੰਧੁ 'ਮਨੁ' ਮਨਿ ਅੰਧੈ ਤਨੁ ਅੰਧੁ ॥ ਪੰ: ੧੨੯੭
- (੫) ਦੂਜੈ ਸਭੁ ਕੋ ਲਗਿ ਵਿਗੁਤਾ ਬਿਨੁ 'ਸਤਿਗੁਰ' ਬੂਝ ਨ ਪਾਈ ॥
'ਸਤਿਗੁਰੁ' ਸੇਵੇ ਸੋ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ਜਿਸਨੋ ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ ਰਜਾਈ ॥੨੦॥
ਪੰ: ੧੨੯੭
- (੬) 'ਮਨੁ' 'ਤਨੁ' ਸਚਾ ਸਚੁ 'ਮਨਿ' ਸਚੇ ਸਚੀ ਸੋਇ ॥੧॥੧੮॥
ਪੰਨਾ ੧੨੮੫
- (੭) ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਜੇ ਆਪਣੀ ਤਾ 'ਸਤਿਗੁਰੁ' ਮਿਲੈ ਸੁਭਾਇ ॥
ਨਾਨਕ 'ਸਤਿਗੁਰ' ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਜਲੁ ਪਾਇਆ ਸਹਜੇ
ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ॥੨॥੧੫॥ ਪੰ: ੧੨੮੪
- (੮) ਇਹੁ 'ਜਲੁ' ਮੇਰਾ ਜੀਉ ਹੈ 'ਜਲ' ਬਿਨੁ ਰਹਣੁ ਨ ਜਾਇ ॥੨॥੧੨॥
ਪੰ: ੧੨੮੩
- (੯) ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਜਗਤੁ ਸਭੁ 'ਜਲੁ' ਹੈ
'ਜਲ' ਹੀ ਤੇ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥੨॥੧੧॥
—ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੮੩
- (੧੦) 'ਜਗਿ' ਜੀਵਨੁ ਐਸਾ ਸੁਪਨੇ ਜੈਸਾ ਜੀਵਨੁ ਸੁਪਨ ਸਮਾਨੰ ॥
... ..
ਕਹਿ ਕਬੀਰ 'ਜਗ' ਜੀਵਨੁ ਐਸਾ
ਦੁਤੀਆ ਨਾਹੀ ਕੋਇ ॥੩॥੫॥੨੭॥
—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੨

(੧੧) ਜਿਉ 'ਜਲੁ' 'ਜਲ' ਮਹਿ ਪੈਸਿ ਨ ਨਿਕਸੈ

ਤਿਉ ਢੁਰਿ ਮਿਲਿਓ ਜੁਲਾਹੋ ॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੬੨

ਇਹਨਾ ਉਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਸਾਫ਼ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੋਈ "ਵਿਆਕਰਣ" ਹੈ।

ਵੇਖੋ—
ਨਾਨਕਿ ਘਰ ਆਪੁ ਮਨੁ
ਨਾਨਕ ਘਰੁ ਆਪਿ ਮਨਿ
ਸਤਿਗੁਰ ਜਲੁ ਜਗਿ
ਸਤਿਗੁਰੁ ਜਲ ਜਗ

ਜੋ ਸੱਜਣ ਰਤਾ ਗੁਰੁ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਨੂੰ ਵੇਖਣਗੇ, ਉਹਨਾ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੋਰ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਣਗੇ।

ਕਈ ਸੱਜਣ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਪਣੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਾਸਤੇ ਸਬਦ 'ਮਤਿ' 'ਮਤ' ਅਤੇ 'ਮਤੁ' ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਰੂਪ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ 'ਵਿਆਕਰਣ' ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੱਜਣ ਇਹ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਲੱਭੇ ਹੋਏ ਨਿਯਮ ਹਰ ਥਾਂ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਕੱਢਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਕਰਣ ਇਕ ਮਨ-ਘੜਤ ਖਿਆਲ ਹੈ।

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪੁਸ਼ਤਕ ਦਾ 'ਵਰਣਬੋਧ' ਦਾ ਅਧਿਆਇ ਰਤਾ ਗੁਰੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਈ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬੋਲੀ ਸਦਾ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ੬ ਗੁਰ-ਮਹਲਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ

ਇਲਾਕਿਆ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਦਾ ਭੀ ਪੰਜਾਬੀ ਉਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਣਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਮਾ ਬੀਤਦਾ ਆਇਆ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ ਮਿਟਦੇ ਮਿਟਦੇ ਆਖਰ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

‘ਮਤਿ’, ‘ਮਤ’, ‘ਮਤੁ’ ਆਦਿਕ ਸਬਦ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ ਭੀ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ‘ਵਰਣਬੋਧ’ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਵਟੀਜ਼ ਕੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਦਾ ਹੋਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਕੋਈ ਅਨੱਖੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਕੋ ਹੀ ਸਬਦ ਦੇ ਇਹ ਉਪਰਲੇ ਤ੍ਰੈਵੇ ਰੂਪ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਨਿਰੇ ਇਹ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਈ ਹੋਰ ਸਬਦ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਕੁਝ ਸਬਦ ਹੇਠ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :—

ਭਿਸਤੁ (ਪੁਲਿੰਗ), ਭਿਸਤਿ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ)—

ਭਿਸਤੁ ਨਜੀਕਿ ਰਾਖੁ ਰਹਮਾਨਾ ॥੪॥੧੫॥

—ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੧੧੬੧

ਉਨਿ ਭੀ ਭਿਸਤਿ ਘਨੇਰੀ ਪਾਈ ॥੨॥੧੫॥

—ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੧ ੬੧

ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਸਬਦ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਸਾਫ਼ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਪਰਚਲਤ ਸਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਕਿਰਣਿ’ ਅਤੇ ‘ਕਿਰਣ’, ‘ਸਰਣਿ’ ਅਤੇ ‘ਸਰਣ’, ‘ਉਪਰਿ’ ਅਤੇ ‘ਉਪਰ’ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਾ ਮਤਿ ਕਰਹੁ ਚਿੰਤਾ ਤਿਸ ਹੀ ਹੋਇ ॥
ਜਲ ਮਹਿ ਜੰਤ ਉਪਾਇਅਨੁ ਤਿਨਾ ਭਿ ਰੋਜੀ ਦੇਇ ॥

... ..
ਵਿਚਿ ਉਪਾਇ ਸਾਇਰਾ ਤਿਨਾ ਭਿ ਸਾਰ ਕਰੇਇ ॥

ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਾ ਮਤ ਕਰਹੁ ਚਿੰਤਾ ਤਿਸ ਹੀ ਹੋਇ ॥੧॥੧੮॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ. ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੫

ਉਪਰ-ਲਿਖੇ ਇਕੋ ਹੀ ਸਲੋਕ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਮਤਿ' (ਮਤਿ) ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਮਤ' (ਮੁਕਤਾ-ਮਤ) ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹੀ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੂਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੋ ॥
ਸੂਰੇ ਸੇਈ ਆਗੈ ਆਖੀਅਹਿ ਦਰਗਹਿ ਪਾਵਹਿ ਸਾਚੀ ਮਾਣੋ ॥

... ..
ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੂਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੋ ॥੩॥੨॥

—ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧, ਅਲਾਹਣੀਆ, ਪੰਨਾ ੫੭੯

ਇਸ ਸਬਦ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਅੱਖਰ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ—ਪਹਿਲੀ ਵਿਚ ਸਬਦ 'ਮਰਨਿ' ਹੈ ਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਵਿਚ 'ਮਰਹਿ' ਹੈ। ਵਿਆਕਰਣ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਮਰਨਿ' ਤੇ 'ਮਰਹਿ', ਦੋਵੇਂ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (Present Tense Third Person, Plural Number) ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ, ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ।

ਲਫਜ਼ 'ਮਹਲਾ' ਦਾ ਉੱਚਾਰਣ

ਸਬਦ 'ਮਹਲਾ' ਦੇ ਉੱਚਾਰਣ ਅਤੇ ਅਰਥ ਸੰਬੰਧੀ ਕਈ ਮਤ-ਭੇਦ ਹਨ। 'ਉੱਚਾਰਣ' ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿਆਕਰਣ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਇਥੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਬਦ 'ਮਹਲ', 'ਮਹਲੁ' ਅਤੇ 'ਮਹਲਾ' ਕਈ ਵਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਦੋ ਥਾ ਉਲੰਘਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਤੇ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਣ 'ਮਹਲ' ਅਤੇ 'ਮਹੱਲਾ' ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੋ, ਜਦੋਂ ਇਹੀ 'ਮਹਲਾ' ਸਬਦ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਆਵੇ, ਤਦੋਂ ਇਸ-ਦਾ ਉੱਚਾਰਣ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ 'ਮਹੱਲਾ' ਕਰਨਾ ਅਸੁੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧੀਕ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਾਂ।

ਸਬਦ 'ਮਹਲਾ' ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਮਹਿਲਾ' (महिला) ਦਾ ਰੂਪ ਦੱਸ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਇਸਤ੍ਰੀ' ਕਰਨਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਥਾਈਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ 'ਪਹਿਲਾ', 'ਦੂਜਾ', 'ਤੀਜਾ' ਆਦਿਕ ਸਬਦ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ 'ਪ੍ਰਲਿੰਗ' ਹਨ। ਜੇ 'ਮਹਲਾ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਾਚਕ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ 'ਪਹਿਲਾ', 'ਦੂਜਾ' ਆਦਿਕ ਦੇ ਥਾ 'ਪਹਿਲੀ', 'ਦੂਜੀ', ਤੀਜੀ ਆਦਿਕ ਹੁੰਦਾ।

ਸਬਦ 'ਮਹਲ' ਅਤੇ 'ਮਹਲਾ' ਦੇ ਅਰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਚਾਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ :—

(੧) ਮਹਲ—ਇਸਤ੍ਰੀ।

'ਮਹਲ' ਕੁਚਜੀ ਮੜਵੜੀ ਕਾਲੀ ਮਨਹੁ ਕਸੁਧ ॥੧॥੫॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੦੮੮

(੨) ਮਹਲੁ—ਘਰ, ਟਿਕਾਣਾ, ਨਿਵਾਸ-ਅਸਥਾਨ, ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਜਿਥੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਾਖਿਆਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਦੁਆਰੇ ਆਇਆ ॥

ਤਾਂ ਨਾਨਕ ਜੋਗੀ 'ਮਹਲੁ' ਘਰੁ ਪਾਇਆ ॥੪॥੧੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ ੫, ਪੰ: ੮੮੬

ਖੋਲਿ ਕਿਵਾਰਾਂ 'ਮਹਲਿ' ਬੁਲਾਇਆ ॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ. ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੭

ਮਹਲਿ—ਮਹਲ ਵਿਚ।

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕੋ ਇਹੁ 'ਮਹਲੁ' ਪਾਵੈ ॥੩॥੨੦॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੮੬

ਦੁਬਿਧਾ ਰਾਤੇ 'ਮਹਲੁ' ਨ ਪਾਵਹਿ ॥੭॥੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੯੦੪

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੁ ਪਛਾਣੈ ਇਉ ਘਰੁ 'ਮਹਲੁ' ਸਿਵਾਧੈ ॥੫॥

—ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰ: ੯੩੦

(੩) ਮਹਲ ਮਹਲਾ—ਵੱਡੀਆ ਵੱਡੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਪੱਕੇ ਘਰ ।

ਦਾਤਾ ਦਾਨੁ ਕਰੈ ਤਹ ਨਾਹੀ 'ਮਹਲ' ਉਸਾਰਿ ਨ ਬੈਠਾ ॥੨॥੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੯੦੨

ਗੜ ਮੰਦਰ 'ਮਹਲਾ' ਕਹਾ ਜਿਉ ਬਾਜੀ ਦੀਬਾਣੁ ॥੪੨॥

—ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰ: ੯੩੬

ਆਪੇ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਅਨੁ ਕਰਿ 'ਮਹਲ' ਸਰਾਈ ॥੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੯੪੭

(੪) ਮਹਲਾ—ਕਾਇਆ ।

ਸਬਦੇ ਪਤੀਜੈ ਅੰਕੁ ਭੀਜੈ ਸੁ ਮਹਲੁ 'ਮਹਲਾ' ਅੰਤਰੇ ॥

ਆਪਿ ਕਰਤਾ ਕਰੇ ਸੋਈ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪਿ ਅੰਤਿ ਨਿਰੰਤਰੇ ॥੮॥੫॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰ: ੭੬੭

'ਮਹਲਾ' ਅੰਦਰਿ ਗੈਰ ਮਹਲੁ ਪਾਏ ਭਾਣਾ ਬੁਝਿ ਸਮਾਹਾ ਹੇ ॥

੧੪॥੫॥੧੪॥ ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੫੮

ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫

ਓਹੁ ਅਥਿਨਾਸੀ ਰਾਇਆ ॥

ਨਿਰਭਉ ਸੰਗਿ ਤੁਮਾਰੈ ਬਸਤੇ ਇਹੁ ਡਰਨੁ ਕਹਾ ਤੇ ਆਇਆ

॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਤੂੰ ਹੋਹਿ ਅਫਾਰੇ ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਨਿਮਾਨੇ ॥

ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਤੂੰ ਆਪੇ ਆਪੇ ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਗਰੀਬਾਨੇ ॥੧॥

ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਤੂੰ ਪੰਡਿਤੁ ਬਕਤਾ ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਖਲੁ ਹੋਤਾ ॥

ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਤੂੰ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਗ੍ਰਾਹਜੁ ਏਕ 'ਮਹਲਿ' ਕਛੁ ਨ
ਲੇਤਾ ॥੨॥੫॥੧੨੬॥ (ਪੰਨਾ ੨੦੬)

ਮਹਲੁ—ਸਰੀਰ । ਮਹਲਿ—ਸਰੀਰ ਵਿਚ ।

ਉੱਚਾਰਣ ਸੰਬੰਧੀ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉੱਚਾਰਣ 'ਮਹੱਲਾ' ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸਧਾਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਸਬਦ 'ਰਹਤ', 'ਬਹਰੇ', 'ਬਹਲੇ', 'ਸਹਜ' ਆਦਿਕ ਦਾ ਉੱਚਾਰਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਿਵੇਂ ਸਬਦ 'ਮਹਲਾ' ਦਾ ਭੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆ ਸਬਦ 'ਮਹਲਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਭੀ ਸਾਫ਼ ਸੁੱਝ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉੱਚਾਰੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਕੇਵਲ 'ਨਾਨਕ' ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਅਮੁਕੀ ਬਾਣੀ ਕਿਸ ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਹੈ, ਸਬਦ 'ਮਹਲਾ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਵਿਅਕਤੀ' 'ਕਾਇਆ'; ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਦੇ ਅੰਕ ਨੰ: ੪ ਵਿਚ ਸਬਦ 'ਮਹਲਾ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਕਾਇਆ' ਹੈ ।

ਸੋ

'ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਪਹਿਲਾ ਜਿਸਮ ।

'ਮਹਲਾ ਦੂਜਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਦੂਜਾ ਸਰੀਰ ।

'ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਤੀਜਾ ਸਰੀਰ ।

ਇਤਿਆਦਿਕ ।

ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਰ ਭੀ ਵਧੀਕ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਜੋਤਿ' ਤਾਂ ਸਭ ਗੁਰ-ਮਹਲਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਕੇਵਲ 'ਕਾਇਆ' ਹੀ ਪਲਟੀ ਹੈ ।

ਲਹਣੇ ਦੀ ਫੇਰਾਈਐ, ਨਾਨਕਾ ਦੋਹੀ ਖਟੀਐ ॥

ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ, ਸਹਿ 'ਕਾਇਆ' ਫੇਰਿ ਪਲਟੀਐ ॥੨॥ ਪੰ. ੯੬੬

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਭੀ ਵਾਰਾ ਵਿਚ ਇਹੀ ਖਿਆਲ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ :—

“ਅਰਜੁਨ ‘ਕਾਇਆ’ ਪਲਟਿ ਕੈ ਮੂਰਤਿ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਵਾਰੀ ॥”

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਬਦਾ ਦੇ ਸਿਰ-ਲੇਖ ਵਿਚ ਨਿਰਾ ਲਫਜ਼ ‘ਮਹਲਾ’ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ, ਦੋ ਥਾ ਲਫਜ਼ ‘ਮਹਲੁ’ ਭੀ ਆਇਆ ਹੈ; ਵੇਖੋ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੰਨਾ ੧੬, ਸਬਦ ਨੰ: ੬, ਅਤੇ ਪੰਨਾ ੧੮, ਸਬਦ ਨੰ: ੧੨।

ਜੇ ਲਫਜ਼ ‘ਮਹਲਾ’ ਦਾ ਉੱਚਾਰਣ ‘ਮਹੱਲਾ’ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ‘ਮਹਲੁ’ ਨੂੰ ਭੀ ‘ਮਹੱਲੁ’ ਆਖਣਾ ਪਏਗਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਫਜ਼ ‘ਮਹੱਲਾ’ ਤੇ ‘ਮਹੱਲੁ’ ਦੋ ਵਖੋ-ਵਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਸੋ ਇਹ ਉੱਚਾਰਣ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

[੩] ਵਰਣਬੋਧ (Orthography)

‘ਬੋਲੀ’ ਦੇ ਦੋ ਅੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—‘ਉੱਚਾਰਣ’ ਵਿਸ਼ਿਅਕ ਅਤੇ ‘ਭਾਵ’ ਵਿਸ਼ਿਅਕ ਭਾਵ ‘ਵਰਣਾਤਮਕ’ ਤੇ ‘ਭਾਵਾਤਮਕ’।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਾਂਗ ਬੋਲੀ ਦਾ ਭੀ ‘ਜਨਮ’, ‘ਵਿਕਾਸ’ ਅਤੇ ‘ਨਾਸ’ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਬੋਲੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਖਾਸ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਵਧਦੀ-ਫੁੱਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਨਦੀ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸੋਮੇ ਦੇ ਕੋਲ ਨਦੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਬਹੁਤ ਵਿੰਗਾ, ਤੰਗ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਅਰੰਭਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਦੀ ਚਾਲ ਵੀ ਬੇ-ਢੰਗੀ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ਨਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੁਝ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਦੀ ਵਿਚ ਜਲ ਭੀ ਵਧੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਭੀ ਵਧੀਕ। ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਦੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਵਗਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਹਾਲਤ ਬੋਲੀ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਨਦੀਆਂ ਵਿਚ ਲਾਭ ਦਾ ਪਾਣੀ ਆ ਰਲਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਭੀ ਏਧਰੋਂ ਉਧਰੋਂ ਨਵੇਂ ਸਬਦ ਆ ਰਲਦੇ ਹਨ। ਨਦੀ ਦੇ ਜਲ ਵਾਂਗ ਖਾਸ ਖਾਸ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਨਵੇਂ ਸਬਦ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਅਨੁਕੂਲ

ਧਰਤੀ ਦੇ ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਤੇ ਨਦੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਨਦੀ ਵਿਚ ਜਾ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਬੋਲੀ ਭੀ ਆਪਣੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆ ਦੇ ਨਸਟ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਜਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਘਨ ਪੈ ਜਾਣ ਤੇ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬੋਲੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਇਕ ਸਕਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰੰਭ ਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਆਦਿਕ ਭੀ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਧਾਓ ਘਟਾਓ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਹਾਲਤ ਨਾਲ ਭੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਤਾਈਂ ਕਿ ਜਲ-ਵਾਯੂ ਦਾ ਭੀ ਬੋਲੀ ਉਤੇ ਬੜਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ 'ਟ' ਦਾ ਉੱਚਾਰਣ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਅਤੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤ' ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ। ਸਮਾਪਤ ਕੇ ਲੋਕ ਅਨੇਕਾ ਪੁਰਾਣੇ ਉੱਚਾਰਣ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਉੱਚਾਰਣ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖ ਫੋਫੜਿਆਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ 'ਅਵਾਜ਼' (ਨਾਦ) ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫੋਫੜਿਆਂ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ 'ਨਾਦ-ਯੰਤ੍ਰ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦਬਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਵਿਅਕਤ-ਨਾਦ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਹ ਫੋਫੜਿਆਂ ਤੋਂ ਕੰਠ-ਨਲੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਉਸ ਨਲੀ ਦੀਆਂ 'ਸੁਰ-ਤੰਤੀਆਂ' ਵਿਚ ਕਾਬਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਬਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਸਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੰਠ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ਸਾਹ ਨੱਕ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਸਾਹ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਕੇਵਲ ਨੱਕ ਹੀ ਹੈ।

ਨੱਕ ਦੇ ਰਸਤੇ ਸਾਹ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਤਾਲੂ ਦਾ ਮੁਲਾਇਮ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਸੰਘਾਂ ਦੀ ਘੰਡੀ ਸਿੱਧੀ ਪਲਮਦੀ ਰਹੇ। ਜੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਾ ਲਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸਾਹ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਇਹ 'ਵਿਅਕਤ ਨਾਦ' (Audible sound) ਨਹੀਂ

ਬਣਿਆ। ਅੱਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਜੀਭ ਕਈ ਥਾਈਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਪਾਈ ਹੈ, ਪਹਿਲਾ ਮੁਲਾਇਮ ਤਾਲੂ ਉੱਤੇ, ਫੇਰ ਖਰ੍ਹਵੇ ਤਾਲੂ ਉੱਤੇ, ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਉਪਰਲੇ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਮਸ਼ੂੜਿਆਂ ਉੱਤੇ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ 'ਕ', 'ਚ', 'ਤ' ਆਦਿਕ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਉੱਚਾਰਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਜੀਭ ਦੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜੀਭ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਹਿੱਸੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ :—

(੧) ਉਹ ਅੱਖਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਣ 'ਕੰਠ' (ਸਿੰਘ) ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :—

ਅ, ਹ, ਕ, ਖ, ਗ, ਘ।

(੨) ਮੁਲਾਇਮ ਤਾਲੂ ਨਾਲ ਜੀਭ ਦੇ ਲੱਗਿਆ ਉੱਚਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ :—

ੲ, ਯ, ਸ, ਚ, ਛ, ਜ, ਝ।

(੩) ਖਰ੍ਹਵੇ ਤਾਲੂ ਤੋਂ :—ਰ, ਟ, ਠ, ਡ, ਢ, ਖ।

(੪) ਦੰਦਾਂ ਤੋਂ :—ਲ, ਸ਼, ਤ, ਥ, ਦ, ਧ।

(੫) ਹੋਠਾਂ ਤੋਂ :—ਓ, ਵ, ਪ, ਫ, ਬ, ਭ।

ਨੋਟ : ਙ, ਞ, ਣ, ਅਤੇ ਮ ਦਾ ਉੱਚਾਰਣ ਉੱਪਰ-ਲਿਖੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨੱਕ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਸਾਹ ਕੱਢਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬੋਲਣ ਵੇਲੇ 'ਕੰਠ-ਨਲੀ' ਦੀਆਂ 'ਸੁਰ-ਤੰਤੀਆਂ' ਮੁਲਾਇਮ ਅਤੇ ਖਰ੍ਹਵੇ ਤਾਲੂ, ਦੰਦਾਂ ਅਤੇ ਜੀਭ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮਿਲਵਾ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾ ਸੰਬੰਧ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਹੀ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗ (class) ਵਿਚ ਭੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਹਾਲਤ ਦਾ ਭੀ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਭੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਣਾਤਮਕ ਰੂਪ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਣ-ਆਤਮਕ ਰੂਪ ਬਦਲਦਾ ਗਿਆ—ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਕਿਸੇ ਵਰਗ ਦਾ ਦੂਜਾ ਜਾਂ ਚੌਥਾ ਅੱਖਰ (ਖ, ਘ, ਠ, ਥ, ਧ ਆਦਿਕ) ਅਤੇ ਮੂਰਧਨੀ 'ਸ' (ਸੰ ਥ) ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਹ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਪੰਜਾਬੀ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਹੁਣਿ	ਅਧੁਨਾ	(ਅਥੁਨਾ)	ਬਹੁਤ	ਪ੍ਰਭੂਤੰ	(ਪ੍ਰਭੂਤ)
ਪੁਰਮਿ	ਪ੍ਰਿਥਮਿ	(ਪ੍ਰਥਿਵੀ)	ਸੁਹਾਗ	ਸੌਭਾਗਯ	(ਸੌਭਾਗਯ)
ਜੀਹ	ਜੀਭ	(ਜਿਹ੍ਵਾ)	ਕਾਹਨ	ਕ੍ਰਿਸ਼੍ਣ	(ਕ੍ਰਿਯਾ)
ਸੁਰਹੀ	ਸੁਰਭਿ	(ਸੁਰਮਿ)	ਕੁਹਾੜਾ	ਕੁਠਾਰ	(ਕੁਠਾਰ)
ਅਉਹਟ	ਅਵਘੱਟ	(ਅਥਬਟ੍ਵ)	ਬਹਿਰਾ(ਬੋਲਾ)	ਬਧਿਰ	(ਬਧਿਰ)
ਪੁਹਪੁ	ਪੁਸਪ	(ਪੁਸ਼ਪ)	ਵੀਹੀ(ਗਲੀ)	ਵੀਥੀ	(ਵੀਥੀ)
ਨੇਹੁ	ਨਖ	(ਨਖ)	ਜਲਹਰ-	ਜਲਧਰ	(ਜਲਧਰ)
ਖੇਹ	ਖਯੋਭ	(ਖੀਮ)	ਪੈਓਹਰੀ	ਪਯੋਧਰੀ	(ਪਯੋਧਰੀ)
ਪੋਹ(ਪਹੁ-ਫੁਟਾਲਾ)	ਪ੍ਰਭਾ	(ਪ੍ਰਭਾ)	ਬਲਹਰ	ਵਲਿਧਰ	(ਵਲਿਧਰ)
ਸੁਹਾਵਾ	ਸੁਖਾਵਹ	(ਸੁਖਾਵਹ)	ਸਾਹੂ (-ਕਾਰ)	ਸਾਧੂ	(ਸਾਧੂ)

(੨) ਜੇ ਸਬਦ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦੁੱਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਖਰ 'ਸ' ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਪਹਿਲਾ 'ਅ' ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ 'ਸ' ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ :—

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਅਸਨਾਨ, ਨਾਨ	ਸਨਾਨ (ਸਨਾਨ)	ਅਸਰੂਪ ਰੂਪ	ਸੂਰੂਪ (ਸਵਰੂਪ)
ਅਸਬੰਭ, ਬੰਭ	ਸੰਭੁ (ਸੰਤਸਮ)	ਅਸਨਾਈ, ਠਾਈ	ਸਨਾ (ਅਰਬੀ)
ਅਸਥਾਨ, ਥਾ	ਸਥਾਨ (ਸਥਾਨ)	ਅਸਥਿਰ, ਥਿਰ	ਸਥਿਰ (ਸਥਿਰ)
ਅਸਨੇਹੁ, ਨੇਹ	ਸੇਹੁ (ਸਨੇਹ)	ਅਸਥਲ, ਥਲ	ਸਥਲ (ਸਥਲ)

ਪਰ ਜੇ ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਖਰ 'ਸ' ਤੇ ਦੂਜਾ ਅੱਖਰ 'ਤ' ਹੋਵੇ, ਤਾਂ 'ਅ' ਪਹਿਲਾਂ ਵਧਾਣ ਦੇ ਥਾਂ ਦੁੱਤ ਦੇ ਵੱਟੇ 'ਥ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ 'ਦੁੱਤ' ਸਬਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਭੀ ਇਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਥੋੜਾ	ਸੌਕੁ (ਸ਼ਤੋਕੁ)	ਆਥਿ	ਅਸਤਿ (ਸ਼ਸ਼੍ਟਿ)
ਵੱਥੁ	ਵਸਤੁ (ਕਸ਼੍ਤੁ)	ਥੰਭ	ਸੰਭੁ (ਸ਼੍ਰਮ)
ਹੱਥੁ	ਹਸਤੁ (ਹਸ਼੍ਟ)	ਪੱਥਰ	ਪ੍ਰਸ਼ੁਰ (ਪ੍ਰਸ਼੍ਟਰ)
ਹਾਥੀ	ਹਸ਼ਤਿ (ਹਸ਼੍ਟਿ)	ਥੱਬਾ	ਸੁਬੁਕ (ਸ਼੍ਰਵਕ)
ਥਣ	ਸੁਨੁ (ਸ਼੍ਰਣ)		

(੩) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਬਦ ਦੇ ਵਿਅੰਜਨ (ਜੋ ਸਬਦ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਵੇ) ਦੇ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸੂਰ ਅੱਖਰ ਦੇ ਵਟਾਦਰੇ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਬਹੁਤ ਵਧੀਕ ਵਧ ਗਿਆ। ਕਈਆਂ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਵਿਅੰਜਨ ਹਟ ਕੇ ਸੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਬਦ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਹੋਰ ਦਾ

1 ਰ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

ਪੰਜਾਬੀ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਇਆਣੀ	(ਏਆਇਣਿ)	ਏਕਾਕਿਨੀ
ਚਿਤੇਰਾ	(ਚਿੱਤਅਰੋ)	(ਚਿਤ੍ਰਕਰ)
ਜੁਆਰੀ	(ਜੂਅਅਰ)	(ਦ੍ਰਜੂਤਕਰ)
ਡੈਣ	(ਡਾਇਨੀ)	ਡਾਕਿਨੀ (ਭਾਕਿਨੀ)
ਰਾਵਲ	(ਰਾਉਲ)	ਰਾਜਕੁਲ (ਰਾਜਕੁਲ)
ਸੋਹਲ	(ਸੋਅੱਲ)	(ਸੁਕੁਮਾਰ)
ਨਿਓਲ	(ਨਉਲ)	ਨਕੁਲ (ਨਕੁਲ)
ਸਚਿਆਰ		ਸਤ੍ਯਕਰ (ਸਤ੍ਯਕਰ)
ਵਾੜ	(ਪਾਆਰ)	(ਪ੍ਰਾਕਾਰ)
ਮੈਗਲ	(ਮਾਅਗਲ)	(ਮਦਕਲ)
ਜਲ੍ਹੜਾ	(ਜਲਅਰੋ)	(ਜਲਚਰ)

ਸਾਇਰ	(ਸਾਅਰੋ)	(ਸਾਗਰ)
ਕੰਘਾ (ਕੱਘਾ)	(ਕਅੱਗਹ)	(ਕਚੱਗੁਹ)
ਸੀਅਲਾ		ਸੀਤਲ (ਸ਼ੀਤਲ)
ਵੈੜਾ	(ਵਿਅੜ)	ਵਿਕਟ (ਵਿਕਟ)
ਕੋਇਲ		ਕੋਕਿਲ (ਕੋਕਿਲ)
ਰੈਣਿ	ਰਅਣਿ (ਰਅਣਿ)	ਰਜਨਿ (ਰਜਿਨ)
ਭੈਣ	ਭਅਣਿ	ਭਗਿਨੀ (ਭਗਿਨੀ)
ਗੈਣ	ਗਅਣ	ਗਗਨ (ਗਗਨ)
ਵੈਣ	ਵਅਣ	ਵਚਨ (ਵਚਨ)
ਨੈਣ	ਨਅਣ	ਨਯਨ (ਨਯਨ)
ਭੈਣੁ	ਭਅਣ	ਭਵਨ (ਭਵਨ)
ਨੈ	ਨਇ	ਨਦੀ (ਨਦੀ)
ਜੇ	ਜਾਦ	ਯਦਿ (ਯਦਿ)

(੪) ਜੀਭ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮਲਾਇਮ ਤਾਲੂ ਅਤੇ ਖਰ੍ਹਵੇ ਤਾਲੂ ਤੋਂ ਉੱਚਾਰੇ ਹੋਏ ਅੱਖਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵਟੀਜ ਜਾਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ 'ਤ'—ਵਰਗ ਦੇ ਥਾ ਟ—ਵਰਗ ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇ—

ਪੰਜਾਬੀ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਸੁਹੰਢਣਾ	ਸੁਹਦ	ਸੁਖਦ (ਸੁਖਦ)
ਥਾ, ਠ ਉ	ਠਾਣ	ਸਥਾਨ (ਸਥਾਨ)
ਬਟੂਆ		ਵਰਤੁਲ (ਵਰਤੁਲ)
ਪਨਕਤ	ਪਨ-ਘਟ	
ਨਾਸੇ ('ਸ' 'ਤ'-ਵਰਗੀ)	ਨਾਠੇ	
ਬਿਨਸੀ ('ਸ' 'ਤ'-ਵਰਗੀ)	ਬਿਨਠੀ	
ਢੀਠ		ਧ੍ਰਿਸਟ (ਬ੍ਰੁਣਃ)
ਡੰਡਾ		ਦੰਡ (ਦਣਵ)
ਕਿਥੈ	ਕੈਠੈ	ਕੁੱਤ੍ਰ (ਕੁਤ੍ਰ)

(੫) ਇਕੋ ਵਰਗ ਦੇ ਅੱਖਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਆਉਂਦੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—‘ਪ’ ਦੇ ਥਾ ‘ਵ’ ਜਾਂ ‘ਉ’; ‘ਮ’ ਦੇ ਥਾ ‘ਵ’; ‘ਵ’ ਦੇ ਥਾ ‘ਮ’, ‘ਘ’ ਦੇ ਥਾ ‘ਕ’; ‘ਪ’ ਦੇ ਥਾ ‘ਬ’। ਜਿਵੇਂ—

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਜਾਦਮ ਰਾਇਆ	ਜਾਦਵ (ਧਾਦਕ)	ਬਹੁਤ	ਪ੍ਰਭੂਤ (ਸ਼ਮ੍ਰੁਤ)
ਨਾਵ	ਨਾਮ (ਨਾਸ)	ਅਸ ਗਾ	ਅਸ ਕ
ਸਉਤੁ (ਸਵਤੁ)	ਸਪੁਤੁ (ਸਧੁਤ)	ਉਸ ਗਾ	ਉਸ ਕਾ
ਅਉਤੁ (ਅਵਤੁ)	ਅਪੁਤੁ (ਅਧੁਤ)	ਮੈਗਲ	ਮਦਕਲ (ਸਦਕਲ)
ਪੁਹਮਿ	ਪ੍ਰਿਥਿਵੀ (ਪ੍ਰਥਿਵੀ)	ਅਨਿਗ	ਅਨਿਕ (ਅਨੇਕ)
ਮੰਡਾ (ਪ੍ਰ: ਮੰਡਵੇ)	(ਸੰ ਮੰਡਪ)	ਵਾੜ	ਪ੍ਰਕਾਰ
ਸਿਲ-ਵੱਟਾ	ਸਿਲਾਪੱਟਕ	ਪਨਕਤ	ਪਨਘਟ
	(ਬਿਲਾਪਟਕ.)	ਕਰਵੱਤ	ਕਰਪੱਤੁ (ਕਰਪਤ)

ਕਉਲ (ਪ੍ਰ: ਕਵਾਲ) (ਸੰ: ਕਪਾਲ)

(੬) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ‘ਟ’ (ਜੋ ਸਬਦ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ੜ’ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :—

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਕੀੜਾ	ਕੀਟਕ (ਕੀਟਕ.)	ਵਾੜ	ਵਾਟਿਕਾ (ਵਾਟਿਕਾ)
ਕਉੜਾ (ਕੋੜਾ)	ਕਟੁਕ (ਕਟੁਕ:)	ਨੇੜੇ	ਨਿਕਟਿ (ਨਿਕਟਿ)
ਤ੍ਰਿਉੜੀ	ਤ੍ਰਿਕੁਟਿ (ਤ੍ਰਿਕੁਟਿ)	ਚਪੇੜ	ਚਪੇਟ (ਚਪੇਟ)

(੭) ਯ, ਵ—

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ‘ਯ’ ਦੋ ਸੂਰਾ [‘ਏ’ ਤੇ ‘ਅ’] ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ‘ਵ’ ਦੋ ਸੂਰਾ [‘ਓ’ ਤੇ ‘ਅ’] ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਵਰਤਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਉਥੇ ਇਸ ‘ਵ’ ਅਤੇ ‘ਯ’ ਦੇ ਸੂਰ ਭੀ ਵਖੋ-ਵਖ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਦੁੱਤ

ਅੱਖਰ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ 'ਵ' ਤੇ 'ਯ' ਤਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸੁਰ ਵਿਚ ਬਦਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।

ਪੰਜਾਬੀ	ਵ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਯ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਅਉਗੁਣ	ਅਵਗੁਣ	(ਅਕਸ਼ੁਣ)	ਬਿਸਨੁ	ਵਯਸਨ	(ਕਯਸਨ)
ਅਉਹਠ	ਅਵਘੱਟ	(ਅਕਸ਼ਟੁ)	ਦਇਆਲੁ	(ਦੈਆਲੁ)	
ਸਰਬਸੁ	ਸਰਵਸੁ	(ਸਰਵੰਸੁ)		ਦਯਾਲੁ	(ਧਯਾਲੁ)
ਚਤੁਆਰੇ	ਚਤੁਾਰ	(ਚਤੁਾਰਃ)	ਭਇਆਨ	(ਭੈਆਨ)	
ਬਿਸੁਆਸ	ਵਿਸੁਾਸ	(ਵਿਕ੍ਵਾਸ)		ਭਯਾਨ	(ਭਯਾਨ)
ਅਉਤੁ	(ਪ੍ਰਾ ਅਵੁਤੁ)	(ਸੰ ਅਪੁਤੁ)	ਭ੍ਰਿਤਿਆ	ਪ੍ਰਿਅੰ	
ਸਉਤੁ	(ਪ੍ਰਾ ਸਵੁਤੁ)	(ਸੰ ਸਪੁਤੁ)		ਭਿਤਯ ਪ੍ਰਿਯੰ	(ਸੁਤ੍ਯਪ੍ਰਿਯੰ)
ਰੁਖ	ਵ੍ਰਿਖਯ	(ਕ੍ਰੁਖ)	ਅਖਇਓ	ਅਖਯਯ	(ਅਕ੍ਯਯਃ)
ਲੂਣ	ਲਵਣ	(ਲਕਣ)	ਭੁਇਅੰਗਮ	ਭੁਯੰਗਮ	(ਭੁਯੰਗਮ)
ਦਿਓਰ	ਦੇਵਰ	(ਦੇਵਰ)	ਜਖਿ	ਯਖਯ	(ਯਕ੍ਯ)
ਦੁਈਆ	(ਪ੍ਰਾ: ਦੁਇਓ)	(ਸੰ ਦ੍ਰਿਤੀਯ)	ਪੁੰਨਿਆਤਮੈ	ਪੁਨਯਾਤਮੈ	(ਪੁਨਯਾਤਮਾ)
ਦੁਣਾ	(ਪ੍ਰਾ: ਦੁਉਣੋ)	(ਸੰ: ਦ੍ਰਿਗੁਣ)	ਹੈ	ਹਯ	(ਹਯ)

(੮) 'ਰ' ਤੇ 'ਲ' ਆਪੋ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :—

ਦੈਆਰ	ਦੈਆਲ (ਦਇਆਲ)
ਸਾਰਦੁ (ਸਾਰ੍ਹ)	ਸਿੱਲਾ
ਹਰਿਦ੍ਰਾ (ਹ੍ਰਿਦ੍ਰਾ)	ਹਲਦੀ
ਵਰਮੀ	ਵਲਮੀਕ (ਵਲਮੀਕ)

(੯) ਦੁੱਤ ਅੱਖਰ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹੋਏ 'ਰ' ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲੇਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :—

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਸਮਥੁ	ਸਮਰਥੁ (ਸਮਥੰ)	ਪੁਥ	ਪੂਰਥ (ਪੂਰ੍ਥੰ)
ਕਿਤਿ	ਕੀਰਤਿ (ਕੀਰ੍ਤਿ)	ਬ੍ਰਹਮਚਜੁ	ਬ੍ਰਹਮਚਰਯੁ (ਬ੍ਰਹ੍ਮਚਰ੍ਯੰ)

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਪਰਾਕਉ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ (ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ)	ਭੰਡੁ (ਪ੍ਰਾ: ਭੱਜਾ)	ਭਾਰਯਾ (ਭਾਯਾ)
ਸਮਪਉ	ਸਮਰਪਉ (ਸਮਰਪ)	ਪੱਤਲ	ਪੱਤਲ (ਪਤਲ)
ਗਬੁ	ਗਰਬੁ (ਗਰ੍ਭ)	ਵੱਗ	ਵਰਗ (ਵਰ੍ਗ)
ਅਈਆ	ਅਰਯਾ (ਅਯਾ)	ਕਰਵੱਤ	ਕਰਪੱਤ੍ਰ (ਕਰਪਤ੍ਰ)
ਮਈਆ	ਮਰਯਾ (ਸਰ੍ਧ)		

ਇਥੋਂ ਤਾਈਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਮੇਂ, ਜਲ-ਵਾਯੂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬਦਲ ਬਦਲ ਕੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਈ।

‘ਸੱਤਿਆਰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਇਹ ਦੂਸਣ ਲਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ‘ਭਯ’ (ਭਯ) ਦੇ ਥਾਂ ‘ਭਉ’ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਉੱਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਰੱਖਿਆ ਇਹ ਦੂਸਣ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਜਦੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੋਰ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਹੇਠ-ਲਿਖਿਆ ਨਿਯਮ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ :

(੧੦) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਬਦ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ‘ਯ’ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ਉ’ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :—

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਨਿਰਨਉ	ਨਿਰਣਯ (ਨਿਰ੍ਣਯ)	ਬਿਨਉ	ਵਿਨਯ (ਵਿਨਯ)
ਪਰਚਉ	ਪਰਿਚਯ (ਪਰਿਚਯ)	ਨਿਹਚਉ	ਨਿਸਚਯ (ਨਿਸ਼ਚਯ)
ਪ੍ਰਿਉ	ਪ੍ਰਿਯ (ਪ੍ਰਿਯ)	ਨਿਆਉ	ਨਯਾਯ (ਨ੍ਯਾਯ)
ਵਾਉ	ਵਾਯੁ (ਵਾਯੁ)	ਉਦਉ	ਉਦਯ (ਉਦਯ)

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਹਿਆਉ	ਹ੍ਰਿਦਯ (ਹ੍ਰਦਯ)	ਉਪਾਉ	ਉਪਾਯ (ਤਪਾਯ)
ਅਖੁਉ	ਅਖਯਯ (ਅਖਯਯ)	"ਕੁਉ"ਦਸੀ	ਕੁਯ' ਦਸੀ
ਪਰਲਉ	ਪ੍ਰਲਯ (ਪ੍ਰਲਯ)		! ('ਤ੍ਰਯਦਸ਼ੀ')
ਭਉ	ਭਯ (ਭਯ)	ਖੰਉ	ਖਯਯ (ਖਯਯ)
		ਸਮਉ	ਸਮਯ (ਸਮਯ)

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਬਦ ਉਕਾਰਾਤ (ਉ-ਅੰਤ ਵਾਲੇ) ਗਿਣੇ ਗਏ ਹਨ। ਪੁਲਿੰਗ ਉਕਾਰਾਤ ਨਾਵਾ ਦੀ ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ (Case Inflexion) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਬਦ 'ਭਉ' ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਰੂਪ 'ਭੈ' ਅਤੇ 'ਭਇ' ਕਿਵੇਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਭਉ' ਭਾਗਾ ਨਿਰਭਉ ਮਨਿ ਬਸੈ ॥੩੪॥ —ਗਮਕਲੀ ਮਾ ਪ, ਪੰ ੮੯੩
ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਭੈ' ਬਿਨਸੇ ਨਿਰਭਉ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ॥੫੬॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ਪ, ਪੰ. ੧੯੧

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ 'ਭਇ' ਭ੍ਰਮੁ ਭਉ ਜਾਇ ॥

'ਭੈ' ਰਾਚੈ ਸਚ ਰੰਗਿ ਸਮਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥

—ਗਉੜੀ ਮ. ੩, ਪੰ: ੧੫੭

ਨੋਟ—ਇਥੇ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਭੈ' ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਭਇ—ਭਉ ਦੀ ਰਾਹੀਂ, ਭਉ ਦੁਆਰਾ। ਭੈ—ਭਉ ਵਿਚ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਗਿਰਿ ਤਰ ਜਲ ਜੁਆਲਾ 'ਭੈ' ਰਾਖਿਓ ਰਾਜਾ ਰਾਮਿ ਮਾਇਆ
ਫੇਰੀ ॥੩॥੩॥੬॥

—ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ ੧੧੬੫

ਭੈ—ਭਉ ਤੋਂ, ਡਰ ਤੋਂ ।

ਸੰਬੰਧਕਾਂ (Preposition) ਦੇ ਨਾਲ

‘ਭੈ’ ਮਹਿ ਰਚਿਓ ਸਭੁ ਸੰਸਾਰਾ ॥੧੩੨॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੯੨

ਸਿਮਰਤ ਨਾਮੁ ‘ਭੈ’ ਪਾਰਿ ਉਤਰੀਆ ॥੧੨੦॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ੧੯੦

‘ਭੈ’ ਵਿਚਿ ਅਗਨਿ ਕਢੈ ਵੇਗਾਰਿ ॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰ: ੪੬੪

ਨੋਟ—ਸਮਾਸਿਕ ਸ਼ਬਦ (Compound word) ‘ਨਿਰਭਉ’ (ਜਦੋਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਅਕਾਲਪੁਰਖ’ ਹੋਵੇ) ਦਾ ਰੂਪ ਉਪਰਲੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ‘ਨਿਰਭਉ’ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਤੁਮ ਗਾਵਹੁ ਮੇਰੇ ‘ਨਿਰਭਉ’ ਕਾ ਸੋਹਿਲਾ ॥

—ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੨

‘ਨਿਰਭਉ’ ਕੈ ਘਰਿ ਤਾੜੀ ਲਾਵੈ ॥੫॥੧੩॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੨੨੬

ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸਧਾਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਸ਼ਬਦ ‘ਭਉ’ ਵਾਗੁ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਕ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—

ਅਉਰ ਸਗਲ ਜਗੁ ਮਾਇਆ ਮੋਹਿਆ ‘ਨਿਰਭੈ’ ਪਦੁ ਨਹੀ ਪਾਵੈ ॥੩॥੮॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰ: ੨੨੦

ਸ਼ਬਦ ‘ਭਉ’ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ‘ਭਯ’ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ‘ਭਉ’ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ :—

ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਮਨਿ ਆਗਲੜਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਰਾ ਮਰਣੁ ‘ਭਉ’ ਵਿਸਰਿ ਗਇਆ ॥੧॥੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰ: ੯੨

ਅਬ ‘ਭਉ’ ਭਾਨਿ ਭਰੋਸਉ ਆਵਾ ॥੩੦॥

—ਕਬੀਰ ਜੀ, ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ, ਪੰ: ੩੪੨

ਗੁੜੁ ਕਰਿ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਕਰਿ ਮਹੂਆ ‘ਭਉ’ ਭਾਨੀ ਮਨ ਧਾਰਾ ॥੧॥੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੯੬੯

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਿਰੇ ਯ—ਅੰਤ ਸਬਦ ਹੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਉ—ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਸਗੋਂ ਅੰਤਲੇ ਹਰੇਕ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ 'ਉ' ਸ੍ਵਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਜਿਵੇਂ—

ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਪਰਾਕਉ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ (ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮ)	ਸਾਉ	ਸੁਆਦ (ਸ਼ਵਾਦ)
ਠਾਉ	ਠਾਮ (ਨਾਮ)	ਪਸਾਉ	ਪ੍ਰਸਾਦ (ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ)
ਆਤਮਰਾਉ		ਕਾਉ	ਕਾਗ (ਕਾਗ)
ਆਤਮਰਾਜ (ਆਤਮਰਾਜ)		ਤਾਉ	ਤਾਪ (ਤਾਪ)
ਭਾਉ	ਭਾਵ (ਭਾਵ)	ਥਾਉ ਠਾਉ	ਥਾਨ (ਸਥਾਨ)
ਸੰਪਉ	ਸੰਪਤਿ (ਸੰਪਤਿ)	ਚਾਉ	ਚਾਯ (ਹਿੰਦੀ)
ਸਉ	ਸਤ (ਜਾਤ)	ਅਨੁਰਾਉ	ਅਨੁਰਾਗ (ਅਨੁਰਾਗ)
ਅੰਮਉ	ਅੰਮ੍ਰਿਤ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ)	ਘਾਉ	ਘਾਣ (ਘਾਣ)
ਸੁਆਉ	ਸੁਆਰਥ (ਸੁਆਰਥ)	ਆਲਾਉ	ਆਲਾਪੁ (ਆਲਾਪ)
ਪਾਉ	ਪਾਦ (ਪਾਦ)	ਬਿਭਉ	ਵਿਭਵ (ਕਿਸ਼ਕ)
ਘਿਉ	ਘ੍ਰਿਤ (ਘ੍ਰਿਤ)		

ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਜੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਇਕ ਪਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾ ਉਤੇ ਇਹ ਦੂਸਣ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮਾਭਗਤੀ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ 'ਗੀਤ ਗੋਬਿੰਦ' (ਗੀਤ ਗੋਬਿੰਦ) ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਾਣ-ਵਡਿਆਈ ਪਾ ਚੁਕੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬਹੁਤ ਰਸੀਲੀ ਹੈ। ਪਾਠਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਛੰਦ ਭੈਟਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :—

ਸੁਰਪੰ ਗਰੀਰੰ ਨਕੀਨੰ ਕਲਤ੍ਰੰ ।

ਬਨ ਮੇਰੁ ਤੁਲਯੰ ਕਚਕਚਾਰ ਚਿੰਤ੍ਰੰ ।

ਹੁਰੇ ਰਝਿਓ ਧੁਸੇ ਸਜਚੈਦਲਸ ।

ਰੁਤ ਕਿ ਰੁਤ ਕਿ ਰੁਤ ਕਿ ਰੁਤ ਕਿ ਰੁਤ ॥

ਭਗਤ ਜੈਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗੁਜਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਸਬਦ ਵਿਚ ਸਬਦ 'ਭਯ' ਦੋ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ 'ਭਯ' ਅਤੇ 'ਭਇਅ', ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਬਦ 'ਮਯ' ਦਾ ਰੂਪ 'ਮਇਅ' ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੇਵਲ ਰਾਮ ਨਾਮ ਮਨੋਰਮੰ ॥ ਬਦਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਤ 'ਮਇਅ' ॥

ਨ ਦਨੋਤਿ ਜਸਮਰਣੇਨ ਜਨਮ ਜਰਾਧਿ ਮਰਣ 'ਭਇਅ' ॥

—ਗੁਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ. ੫੨੬

ਇਹ ਉਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਤਾਂ ਭਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹਨ, ਆਓ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੇਖੀਏ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਰ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ। ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੰਦਿੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖੱਤ੍ਰੀਆ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਾਜ-ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇਕ ਪਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਦਮੋਦਰ' ਸੀ। ਇਹ ਦਮੋਦਰ, ਜਾਤ ਦਾ ਗੁਲਾਟੀ ਅਰੋੜਾ, ਝੰਗ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹੀ ਹੀਰ ਰਾਏ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਖੇਲ ਵਰਤੇ, ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੇ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ। ਆਪਣੇ ਕਿੱਸੇ 'ਹੀਰ' ਵਿਚ ਦਮੋਦਰ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਨਾਉ ਦਮੋਦਰੁ ਜਾਤਿ ਗੁਲਾਟੀ ਆਇਆ ਸਿਕਿ ਸਿਆਲੀ ।

ਅਪੁਨੇ ਮਨ ਵਿਚਿ ਮਸਲਤਿ ਕੀਤੀ ਬਹਿ ਕੈ ਇਥਾਈ ਜਾਲੀ ।੧।

ਪਾਤਸਾਹੀ ਜੋ ਅਕਬਰ ਸੈਦੀ ਹੀਲ ਨ ਹੁੰਜਤਿ ਕਾਈ ।੩।

ਅੱਖੀਂ ਡਿਠਾ ਕਿੱਸਾ ਕੀਤਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਗੁਣੀ ਨ ਕੋਈ ।

ਸਉਂਕ ਸਉਂਕਿ ਉਠੀ ਹੈ ਮੈਡੀ ਤਾ ਦਿਲਿ ਉਮਕ ਹੋਈ ।

ਅਸਾ ਮੁਹੋਂ ਅਲਾਇਆ ਓਹੋ ਜੋ ਕੁਝ ਨਜਰਿ ਪਇਓਈ ।

ਆਖੁ ਦਮੋਦਰ ਅੱਗੈ ਕਿੱਸਾ ਜੋਈ ਸੁਣੇ ਸਭੁ ਕੋਈ । ੭ ।

ਦਮੋਦਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਭਯ' (ਭਯ) ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ 'ਭਉ' ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ । ਦਮੋਦਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ 'ਰਾਝਾ' ਜੀ-ਭਿਆਣਾ 'ਤਖਤ ਹਜਾਰਾ' ਛੱਡ ਕੇ ਝੰਗ ਆਇਆ, 'ਹੀਰ' ਦੇ ਪਿਉ ਚੂਚਕ ਨੂੰ ਇਉਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ :—

ਆਇਆ ਤੱਕਿ ਤੁਸਾਡੀ ਸਾਮੈ ਨਾ ਫਿਰਿ ਘਰਾ ਨੂੰ ਜਾਈ ।

ਗਲੀਆ ਕੱਖ ਅਸਾਡੇ ਵੇਰੀ ਚੰਗਾ ਜਾਵਣ ਨਾਹੀ ।

ਕੋਤੀ ਤੈਡੇ ਪਿਛੇ ਖਾਦੀ ਕਮੀ ਕਿਸੈ ਨੂੰ ਨਾਹੀ ।

ਆਖੁ ਦਮੋਦਰ ਮੂਲਿ ਨ 'ਭਉ' ਕਰਿ ਦੇਹਿ ਖੂੰਡੀ ਮਹੀਂ ਚਰਾਈਂ
।੨੪੩। 'ਹੀਰ ਦਮੋਦਰ'

ਨੋਟ :—ਇਥੇ ਸ਼ਬਦ 'ਭਉ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ।

ਜੀ ਦੇ 'ਭੈ' ਚਲਿਆ ਉਠਿ ਧੀਦੋ ਵੈਦਾ ਹੈ ਚੁਪ ਕੀਤੀ ।

ਜੇਹੇ ਆਏ ਤੇਹੇ ਚੱਲੇ ਇਹ ਗਲ ਅਸਾ ਜੋ ਕੀਤੀ ।

ਟੁੱਕਰ ਨ ਮੰਗੇ ਵਦੀਫੇ ਨ ਚੱਖੇ ਲੱਸੀ ਪਾਇ ਨ ਪੀਤੀ ।

ਅਪਣਾ ਝੁੰਗਾ ਸਮਾਲਿ ਮਛਾਣੀ ਪਇਆ ਹਈ ਮਸੀਤੀ ।

ਦੇਹਿ ਦੁਆਇ ਮਿਤ੍ਰ ਮਿਲਨੁ ਅਸਾਨੁ ਅਸੀਂ ਚੱਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾ ਦੀ ਨੀਤੀ
।੧੭੧। 'ਹੀਰ ਦਮੋਦਰ'

ਨੋਟ :—ਇਥੇ ਸ਼ਬਦ 'ਭੈ' ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ।

ਭੈ—ਭਉ ਦੇ ਕਾਰਨ ।

ਇਸ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਿੱਟਾ ਇਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ 'ਭਯ' ਦੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ 'ਭਉ' 'ਭੈ' ਅਤੇ 'ਭਅ' ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਹੀ ਰੂਪ

ਵਰਤੇ ਹਨ।

(੧੧) ਕਿਸੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੁੱਢ ਦਾ 'ਸੰ' (ਸ) ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਸਹ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ 'ਸੰ' ਦਾ ਅਗਲਾ ਅੱਖਰ ਭੀ ਸ ਜਾ ਸ (ਸ ਜਾ ਕਾ) ਹੋਵੇ; ਜਿਵੇਂ—

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ (संस्कृत).....ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ; ਸਹਸਾ ਕਿਰਤਾ।

ਸੰਸਯ (संशय).....ਸਹਸਾ।

ਕਦੇ ਇਸ 'ਸਹ' ਦੇ ਥਾ ਭੀ ਸੈਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਸੰਸਾਰ (संसार).....ਸੈਸਾਰ।

ਨੋਟ.—ਲਫਜ਼ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ' ਹੈ। ਸੋ, ਜਿਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ' ਸਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਦੇ ਸਲੋਕ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਉਹ ਉਸ ਬੋਲੀ ਦੇ ਹਨ, ਜੋ 'ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ' ਤੋਂ 'ਸਹਸਕ੍ਰਿਤ' ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਭਾਵ, ਉਹ ਸਲੋਕ 'ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੱਗੇ 'ਗਾਥਾ' ਦੇ ਸਲੋਕ ਆਉਣੇ ਭੀ ਇਹੀ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ' ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ 'ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਲੋਕ'। 'ਗਾਥਾ' ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਕ 'ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਸੀ।

(੧੨) ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉੱਚਾਰਣ-ਆਤਮਕ ਰੂਪ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪਲਟਦਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਕਈ ਐਸੇ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਦੇ ਨਾਲ ਅਰਥ ਭੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ 'ਸਾਧੂਕਾਰ' ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਧਨ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਵਿਆਜੀ ਰੁਪਇਆ ਦੇਣ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਸਾਧੂਕਾਰ' (साधुकार) ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਭਲਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ'। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਗੋਪਾਯਿਤ' (गोपायित) ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਗੋਵਾਇਦੋ' (गोवाइदो) ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ 'ਗੋਵਾਇਆ' ਹੈ। ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ (गोपायित) ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਲੁਕਾਇਆ'।

ਸੰਧੀ (ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਮੇਲ)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਵਿਆਕਰਣ-ਕਰਤਾ ਪਾਣਿਨੀ 'ਸੰਧੀ' ਦੇ ਲੱਛਣ ਦੱਸਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—ਪਰ: ਸੰਨਿਕਰ੍ਥ: ਸੰਹ੍ਰਿਤਾ (ਪਰਹ ਸੰਨਿਕਰਸਹ ਸੰਹਿਤਾ), ਭਾਵ, ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਨਿਰੰਤਰ ਮੇਲ ਨੂੰ 'ਸੰਧੀ' ਆਖੀਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦੋ ਅੱਖਰ (ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਸ੍ਵਰ ਹੋਣ, ਭਾਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ) (ਜਾਂ ਇਕ ਸ੍ਵਰ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦੂਜਾ ਵਿਅੰਜਨ) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਣ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਹੋਰ 'ਸ੍ਵਰ' ਜਾਂ 'ਵਿਅੰਜਨ' ਵਿੱਥ ਨਾ ਪਾਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ 'ਸੰਧੀ' (ਭਾਵ, ਮੇਲ) ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ 'ਸੰਧੀ' ਕਿਥੇ ਕਿਥੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ—ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਵਿਆਕਰਣ 'ਸਿੱਧਾਂਤ ਕੋਸ਼ਣੀ' ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

ਸਹਿਤੈਕਪਦੇ ਨਿਤ੍ਯਾ ਨਿਤ੍ਯਾ ਬ੍ਰਾਤ੍ਰਥਸਰ੍ਗਯੋ: ।

ਨਿਤ੍ਯਾ ਸਮਾਸੇ ਕਾਕਯੇ ਨ੍ਰੁ ਸਾ ਕ੍ਰਿਕਲਾਸਪੇਕ੍ਸ਼ਤੇ ।

ਅਰਥ—ਕਿਸੇ ਸਬਦ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਅਗੇਤਰ (ਤਪਸਰ੍ਗ) ਲਾਣ ਵੇਲੇ ਅਤੇ ਸਮਾਸੀ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ 'ਸੰਧੀ' ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਵਾਕ ਵਿਚ ਭੀ ਕੁਝ ਸਬਦ 'ਸੰਧੀ' ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਜੁੜ ਸਕਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਓਥੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ 'ਸੰਧੀ' ਕਰੇ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰੇ।

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਸੰਧੀ' ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਨਿਯਮ ਹਟ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ, ਵਾਕ ਵਿਚ ਦੋ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬਾਕੀ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨੇ ਨਿਯਮ ਵਰਤੀਦੇ ਹਨ।

(ੳ) ਸਬਦ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ :—

'ਮੁਰਾਰਿ' ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ'

ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਇਹ ਸਬਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸੇਸਣ (epithet) ਸੀ। ਦੋ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ—‘ਮੁਰ’ ਅਤੇ ‘ਅਰਿ’, ਭਾਵ, ‘ਮੁਰ’ ਨਾਮ ਦੇ‘ਤ ਦਾ ‘ਅਰਿ’ (ਵੈਰੀ)।

‘ਪਰਮੇਸੁਰ’ ਇਕੋ ਹੀ ਸਬਦ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਸਬਦਾਂ (‘ਪਰਮ’ ਤੇ ‘ਈਸੁਰ’) ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ।

(ਅ) ਧਾਤੂ ਤੇ ਅਗੇਤਰ ਦੀ ਸੰਧੀ :—

ਸੁਰ ਤੇਤੀਸ ‘ਉਜੇਵਹਿ’ ਪਾਕ ॥੨॥੨੦॥ —ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ

ਆਪੇ ਥਾਪਿ ‘ਉਥਾਪਿ’ ਨਿਵਾਜੀ ॥੧॥੨॥੧੬॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੩, ਸੱਲਹੇ,

ਉਜੇਵਹਿ = ਉੱਜੇਵਹਿ, ਉਦ੍ + ਜੇਵਹਿ

ਉਥਾਪਿ = ਉੱਥਾਪਿ, ਉਦ੍ + ਥਾਪਿ

ਨੋਟ—ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵਿਅੰਜਨ ਸੂਰ-(ਲਗ)-ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੇਠ ਇਹ () ਲਕੀਰ ਪਾ ਦੇਈਦੀ ਹੈ। ਉਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ‘ਉਦ੍’ ਅਗੇਤਰ (ਸੰ: ਉਪਸਰਗ) ਹੈ, ਅੱਖਰ ‘ਦ’ ਲਗ-ਰਹਿਤ ਹੈ। ਇਕੋ ਹੀ ਸਬਦ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਅੰਜਨ ‘ਦ੍’ ਅਤੇ ‘ਜ’ ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋੜੇ ਗਏ ਹਨ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਉਥਾਪਿ’ ਵਿਚ ‘ਦ’ ਅਤੇ ‘ਥ’ ਜੋੜੇ ਗਏ ਹਨ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸੰਯੁਕਤ (ਜੁੜਵੇਂ) ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨ ਦਾ ਕੰਮ ‘ਅਧਿਕ’ ਪਾਸੇ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ :—

ਸੰ:	ਪ੍ਰਾ:	ਪੰਜਾਬੀ
ਉਤ੍ ਥਾਪਯ (उत्थापय)	ਉਥ੍ ਥਾਪ (उथ्थापय)	ਉੱਥਾਪ

(ੲ) ਸਮਾਸੀ ਸਬਦਾਂ (Compound Words) ਦੀ ਸੰਧੀ :—

ਸਗਲ ਜਨਮ ਭਰਮ ਹੀ ਭਰਮ ਖੋਇਓ ਨਹ ਅਸਥਿਰੁ ਮਤਿ ਪਾਈ ॥

‘ਬਿਖਿਆਸਕਤ’ ਰਹਿਓ ਨਿਸ ਬਾਸੁਰ ਨਹ ਛੁਟੀ ਅਧਮਾਈ ॥੧॥੬॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੨

ਬਿਖਿਆਸਕਤ = ਬਿਖਿਆ + ਆਸਕਤ ।

ਗਗਨਮੈ ਥਾਲੁ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ ॥

ਧੂਪੁ ‘ਮਲਆਨਲੋ’ ਪਵਣੁ ਚਵਰੋ ਕਰੇ ਸਗਲ ਬਨਰਾਇ ਫੁਲੰਤ ਜੋਤੀ ॥

੧॥੭॥੯॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧, ਆਰਤੀ, ਪੰਨਾ ੬੬੩

ਮਲਆਨਲੋ = ਮਲਅ + ਅਨਲੋ ।

ਪਹਿਲ ‘ਪੁਰਸਾਬਿਰਾ’ ॥ ਅਥੋਨ ‘ਪੁਰਸਾਦਮਰਾ’ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩

ਪੁਰਸਾਬਿਰਾ = ਪੁਰਸ + ਆਬਿਰਾ ।

ਪੁਰਸਾਦਮਰਾ = ਪੁਰਸਾਤ੍ + ਅਮਰਾ (ਪੁਰੁਥਾਤ੍ + ਅਸਰਾ)

ਦ੍ਰਿਸਟੰਤ ਏਕੋ ਸੁਨੀਅੰਤ ਏਕੋ ਵਰਤੰਤ ਏਕੋ ਨਰਹਰਹ ॥

ਨਾਮ ਦਾਨੁ ਜਾਚੰਤਿ ਨਾਨਕ ਦਇਆਲ ਪੁਰਖ ‘ਕ੍ਰਿਪਾਕਰਹ’ ॥੧॥੨੦॥

—ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੧੦

ਕ੍ਰਿਪਾਕਰਹ = ਕ੍ਰਿਪਾ + ਆਕਰਹ (ਕ੍ਰਿਪਾ ਦੀ ਖਾਣ)

(ਸੰ: ਕ੍ਰੁਪਾ + ਆਕਰ)

ਅਹੰਬੁਧਿ ਪਰਬਾਦ ਨੀਤ ਲੋਭ ਰਸਨਾ ਸਾਦਿ ॥

ਲਪਟਿ ਕਪਟਿ ਗ੍ਰਿਹ ਬੋਧਿਆ ਮਿਥਿਆ ‘ਬਿਖਿਆਦਿ’ ॥੧॥੮॥੩੮॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੦

ਬਿਖਿਆਦਿ = ਬਿਖਿਆ + ਆਦਿ ।

ਜਿਉ ਤਰੁਨਿ ਭਰਤ ਪਰਾਨ ॥ ਜਿਉ ਲੋਭੀਐ ਧਨੁ ਦਾਨੁ ॥

ਜਿਉ ਦੂਧ ਜਲਹਿ ਸੰਜੋਗੁ ॥ ਜਿਉ ਮਹਾ ‘ਖੁਧਿਆਰਥ’ ਭੋਗੁ ॥

ਜਿਉ ਮਾਤ ਪ੍ਰਤਿ ਹੇਤੁ ॥ ਹਰਿ ਸਿਮਰਿ ਨਾਨਕ ਨੇਤ ॥੭॥੨॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੮

ਖੁਧਿਆਰਥ = ਖੁਧਿਆ + ਆਰਥ (ਸੰ: ਆਰਥ) । ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸਬਦ ਦਾ 'ਆਰਤ' ਜਾਂ 'ਆਰਥ' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

“ਗੋਪਾਲ ਤੇਰਾ ਆਰਤਾ”

(ਆਰਤ) (ਆਰਥ) ਤੋਂ 'ਆਤੁਰ' ਸਬਦ ਭੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, (ਜੋ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਮ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ) । ਭੁੱਖ ਨਾਲ 'ਆਤੁਰ' ।

ਨਿਪ ਕੰਨਿਆ ਕੇ ਕਾਰਨੇ ਇਕੁ ਭਇਆ ਭੇਖਧਾਰੀ ॥

'ਕਾਮਾਰਥੀ' ਸੁਆਰਥੀ ਵਾ ਕੀ ਪੈਜ ਸਵਾਰੀ ॥੧॥੧॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਸਧਨਾ ਜੀ, ਪੰ. ੮੫੮

ਕਾਮਾਰਥੀ = ਕਾਮ + ਅਰਥੀ । (ਵੇਖੋ ਉਪਰ 'ਖੁਧਿਆਰਥ') ।

ਜਗ ਮਹਿ ਬਕਤੇ 'ਦੁਧਾਧਾਰੀ' ॥

ਗੁਪਤੀ ਖਾਵਹਿ ਵਟਿਕਾ ਸਾਰੀ ॥੩॥੮॥੧੧॥

—ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੮੭੩

ਦੁਧਾਧਾਰੀ = ਦੁਧ + ਆਧਾਰੀ ।

ਨੋਟ—ਪਾਠ 'ਵਟਿਕਾ ਸਾਰੀ' ਹੈ, 'ਵਟਿ ਕਾਸਾਰੀ' ਨਹੀਂ ਹੈ ।

'ਵਟਿਕਾ' ਚਉਲਾ ਤੇ ਮਾਹ ਦੇ ਆਟੇ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਮਿੱਠੀ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਏਸ ਦਾ ਨਾ ਆਬੋੜੀ ਹੈ ।

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਾਏ ਅਤਿ ਮੀਠਾ 'ਮੈਲਾਗਰੁ' ਮਲਗਾਰੇ ॥

ਨਾਮੇ ਸੁਰਤਿ ਵਜੀ ਹੈ ਦਹਦਿਸਿ ਹਰਿ ਮੁਸਕੀ ਮੁਸਕ ਗੰਧਾਰੇ ॥੧॥੨॥

—ਨਟ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੯੮੧

ਮੈਲਾਗਰੁ = ਮਲਯ + ਅਗਰੁ (ਸੰ:—ਸਲਯ + ਅਗਰੁ) ।

ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਆਪੇ ਭੁਗਤਾ ॥ ਆਪੇ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਆਪੇ ਮੁਕਤਾ ॥

ਆਪੇ ਮੁਕਤਿ ਦਾਨੁ 'ਮੁਕਤੀਸਰੁ' ਮਮਤਾ ਮੋਹੁ ਚੁਕਾਇਦਾ ॥੧੪॥੨॥੧੪॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੩੫

ਮੁਕਤੀਸਰੁ = ਮੁਕਤਿ + ਈਸਰੁ ।

ਸਮੁੰਦ ਕੋਟਿ ਜਾ ਕੇ ਪਾਨੀਹਾਰ ॥

‘ਰੋਮਾਵਲਿ’ ਕੋਟਿ ਅਠਾਰਹ ਭਾਰ ॥੩॥੨॥੧੮॥੨੦॥

—ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੧੧੬੩

ਰੋਮਾਵਲਿ = ਰੋਮ + ਆਵਲਿ ।

ਓਇ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ‘ਦੇਵਾਧਿਦੇਵ’ ॥

ਭਗਤਿ ਹੋਤ ਨਰਸਿੰਘ ਭੇਵ ॥੫॥੪॥

—ਬਸੰਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੧੧੬੪

ਦੇਵਾਧਿਦੇਵ = ਦੇਵ + ਅਧਿਦੇਵ ।

ਅਵਰਿ ਸਭ ਭੂਲੇ ਭ੍ਰਮਤ ਨ ਜਾਨਿਆ ॥

ਏਕੁ ‘ਸੁਧਾਖਰੁ’ ਜਾ ਕੈ ਹਿਰਦੈ ਵਸਿਆ

ਤਿਨਿ ਬੇਦਹਿ ਤਤੁ ਪਛਾਨਿਆ ॥੧॥

—ਸਾਰਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੫

ਸੁਧਾਖਰੁ = ਸੁਧ + ਅਖਰੁ ।

ਮਨ ਕਰਿ ਕਬਹੂ ਨ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਇਓ ॥

‘ਬਿਖਿਆਸਕਤਿ’ ਰਹਿਓ ਨਿਸਬਾਸਰੁ ਕੀਨੋ ਅਪਨੋ ਭਾਇਓ ॥

੧॥ ਰਹਾਉ॥੪॥

—ਸਾਰਗੁ ਮ: ੬, ਪੰਨਾ ੧੨੩੧

ਬਿਖਿਆਸਕਤਿ = ਬਿਖਿਆ + ਆਸਕਤਿ ।

ਆਪੇ ਛਿੰਝ ਪਵਾਇ ‘ਮਲਾਖਾੜਾ’ ਰਚਿਆ ॥

ਲਬੇ ਭੜਬੁ ਪਾਇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਚਿਆ ॥੪॥ —ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੮੦

ਮਲਾਖ ਝਾ = ਮਲ + ਅਖਾੜਾ ।

ਅਵਿਲੋਕਉ ਰਾਮ ਕੇ ‘ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ’ ॥

ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਰਤਨੁ ਪਾਇਓ ਬਿਸਰੀ ਸਭ ਚਿੰਦ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥੧੩॥੩੨॥

—ਕਾਨੜਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੪, ਪੰ: ੧੩੦੪

ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ = ਮੁਖ + ਅਰਬਿੰਦ ।

ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਕ ਸਿਵ ਛੰਦ ‘ਮੁਨੀਸਰੁ’

ਰਸਕਿ ਰਸਕਿ ਠਾਕੁਰ ਗੁਨ ਗਾਵਤ ॥

ਇੰਦ੍ਰ ਮੁਨਿੰਦ੍ਰ ਖੋਜਤੇ ਗੋਰਖ ਧਰਣਿ ਗਗਨ ਆਵਤ ਫੁਨਿ ਧਾਵਤ ॥

॥੭॥੧੧॥੨੦॥

—ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੮

ਮੁਨੀਸਰੁ = ਮੁਨਿ + ਈਸਰੁ ।

ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ

(੧) ਇਕੋ ਜਾਤੀ ਦੇ ਸ੍ਵਰ (Vowels) ਜੁੜ ਕੇ ਉਸੇ ਜਾਤੀ ਦਾ ਦੀਰਘ ਸ੍ਵਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, (ਯਕ: ਸਕਯੋਂ ਵੀਰਥ ਪਾਣਿਨੀ); ਜਿਵੇਂ—

ਮੁਖ + ਅਰਬਿੰਦ = ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ

ਮਲ + ਅਖਾੜਾ = ਮਲਾਖਾੜਾ

ਸੁਧ + ਅਖਰ = ਸੁਧਾਖਰ

ਰੋਮ + ਆਵਲਿ = ਰੋਮਾਵਲਿ

ਮੁਨਿ + ਈਸੁਰ = ਮੁਨੀਸੁਰ

ਨੋਟ—ਇਹ ਉਪਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲਗ-ਹੀਨ ਵਿਅੰਜਨ ਦੇ ਹੇਠ () ਲਕੀਰ ਖਿੱਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸੋ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸਬਦ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਅੱਖਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਦੋ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਖੀਰਲਾ ਵਿਅੰਜਨ ਅਤੇ 'ਅ'। ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ 'ਮੁਖ', 'ਮਲ', 'ਸੁਧ', 'ਰੋਮ' ਸਬਦ ਇਉਂ ਲਿਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ :—

ਮੁਖ = ਮੁਖੁ + ਅ

ਮਲ = ਮਲੁ + ਅ

ਸੁਧ = ਸੁਧੁ + ਅ

ਰੋਮ = ਰੋਮੁ + ਅ

'ਸੰਧੀ' ਦੇ ਨਿਯਮ (੧) ਅਨੁਸਾਰ 'ਮੁਖ', 'ਮਲ', 'ਸੁਧ' ਆਦਿਕ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਅਗਲੇ ਸਬਦ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ (ਅ) ਦਾ 'ਸਜਾਤੀ' ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਦੀਰਘ ਸ੍ਵਰ (ਆ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ (੧) ਦੀ ਸਕਲ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੁਖ + ਅਰਬਿੰਦ = ਮੁਖੁ + ਅ + ਅਰਬਿੰਦ
= ਮੁਖੁ + ਆਰਬਿੰਦ = ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ।

ਮਲ + ਅਖਾੜਾ = ਮਲੁ + ਅ + ਅਖਾੜਾ

= ਮਲ੍ਹ + ਆਖਾੜਾ = ਮਲਾਖਾੜਾ ।

ਸੁਧ + ਅਖਰ

= ਸੁਧ੍ਹ + ਅ + ਅਖਰ

= ਸੁਧ੍ਹ + ਆਖਰ = ਸੁਧਾਖਰ ।

(੨) 'ਅ' ਤੋਂ ਪਰੇ 'ੲ' ਤੇ 'ਉ' ਨੂੰ 'ਗੁਣ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ,
ਜੇ ਕਿਸੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸਬਦ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਸਬਦ ਅਜਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜੋ 'ੲ' ਜਾਂ
'ਉ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸੰਧੀ ਹੋਇਆ 'ਅ' ਅਤੇ 'ੲ'
ਮਿਲ ਕੇ (~) ਹੋ ਜਾਂਦੇਗਾ ਅਤੇ 'ਅ' ਤੇ 'ਉ' ਮਿਲ ਕੇ (~) ਹੋ
ਜਾਂਦੇਗਾ ।

ਨੋਟ—'ੲ' ਤੇ 'ਈ' ਦਾ ਗੁਣ 'ੲ' (~) ਹੈ ਅਤੇ 'ਉ' ਤੇ 'ਊ' ਦਾ
ਗੁਣ 'ਓ' (~) ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਗੋਬਿੰਦ 'ਗੋਬਿੰਦੇਤਿ' ਜਪਿ ਨਰ ਸਕਲ ਸਿਧਿਪਦੰ ॥

ਜੈਦੇਵ ਆਇਉ ਤਸ ਸਫੁਟੈ ਭਵ ਭੂਤ ਸਰਬਗਤੰ ॥੫॥੧॥

—ਗੁਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੫੨੫

ਗੋਬਿੰਦੇਤਿ = ਗੋਬਿੰਦ + ਇਤਿ ।

ਨੋਟ—ਏਥੇ ਸਬਦ 'ਗੋਬਿੰਦ' ਦੇ 'ੲ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਅਗਲੇ
ਸਬਦ 'ਇਤਿ' ਦੀ 'ੲ' ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ (~) ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਆਕਾਸਿ ਗਗਨੁ ਪਾਤਾਲਿ ਗਗਨੁ ਹੈ ਚਹੁਦਿਸਿ ਗਗਨੁ
ਰਹਾਇਲੇ ॥

ਆਨਦ ਮੂਲੁ ਸਦਾ 'ਪੁਰਖੋਤਮੁ' ਘਟੁ ਬਿਨਸੈ ਗਗਨੁ ਨ

ਜਾਇਲੇ ॥੧॥੩॥

—ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੮੭੦

ਪੁਰਖੋਤਮੁ = ਪੁਰਖ + ਉਤਮੁ ।

ਗਾਵਹਿ ਕਪਿਲਾਦਿ 'ਜੋਗੇਸੁਰ' ਅਪਰੰਪਰ ਅਵਤਾਰ ਵਰੇ ॥

ਗਾਵੈ ਜਮਦਗਨਿ 'ਪਰਸਰਾਮੇਸੁਰ' ਕਰ ਕੁਠਾਰੁ ਰਘੁ ਤੇਜੁ ਹਰਿਓ ॥੪॥

—ਸਵਈਏ ਮਰਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ, ਪੰ: ੧੩੮੬

ਜੋਗੇਸੁਰ = ਜੋਗ + ਈਸਰ ।

ਪਰਸਰਾਮੇਸੁਰ = ਪਰਸਰਾਮ + ਈਸੁਰ ।

(੩) 'ਅਨੁਸਾਰ' (, -) ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਜੇ ਕੋਈ ਐਸਾ ਸਬਦ ਆਵੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਅਨੁਸਾਰੀ 'ਮੁ' ਹੋ ਕੇ ਸ਼ੁਰ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸ਼ੁਰ 'ਅ' ਹੈ ਤਾਂ 'ਮੁ' ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਬਦ ਅਕਰਾਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, 'ਸ਼ੁਰ' 'ਇ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਫਿ', 'ਈ' ਦੇ ਥਾਂ 'ੀ' ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ—

'ਪਰਮਾਦਿ' 'ਪੁਰਖਮਨੋਪਿਮੰ' ਸਤਿ ਆਦਿ ਭਾਵ ਰਤੰ ॥੧॥੧॥

'ਪਰਮਦਭੁਤੰ' ਪਰਕ੍ਰਿਤਿ ਪਰੰ ਜਦਿਚਿਤਿ ਸਰਬ ਗਤੰ ॥

—ਗੁਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ ੫੨੫

ਪੁਰਖਮਨੋਪਿਮੰ = ਪੁਰਖੰ + ਅਨੋਪਿਮੰ।

ਪਰਮਦਭੁਤੰ = ਪਰੰ + ਅਦਭੁਤੰ।

ਪਰਮਾਦਿ = ਪਰੰ + ਆਦਿ।

ਭਵ ਭੂਤ ਭਾਵ ਸਮਥਿਅੰ ਪਰਮੰ 'ਪ੍ਰਸੰਨਮਿਦੰ' ॥੨॥੧॥

—ਗੁਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ ੫੨੫

ਪ੍ਰਸੰਨਮਿਦੰ = ਪ੍ਰਸੰਨੰ + ਇਦੰ।

(੪) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸਬਦ ਦੀਆਂ ਅਖੀਰਲੀਆਂ ਵਿਸਰਗਾਂ (:) ਨੂੰ (ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਸ੍ਰ' ਲਗ-ਰਹਿਤ' 'ਸ੍ਰ' ਹੈ) 'ਉ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਏਸ ਸਬਦ ਦਾ ਅਗਲਾ ਸਬਦ ਕਿਸੇ ਵਰਗ ਦੇ ਤੀਜੇ ਚੌਥੇ ਪੰਜਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ ਨਾਲ ਜਾ ਯ, ਰ, ਵ, ਲ, ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਹੋਵੇ। ਵਿਸਰਗਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਇਹ 'ਉ' ਪਹਿਲੇ 'ਅ' ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ (-) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

'ਉਨਿਮੋ' ਭਗਵੰਤ ਗੁਸਾਈ ॥

ਖਾਲਕੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਸਰਬ ਠਾਈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪੫॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯

ਉਨਿਮੋ ਭਗਵੰਤ—ਉਨਿਮਹ ਭਗਵੰਤ (ਸੰ: ਆੀ ਨਸ. ਮਗਕਨ੍ਤ) ਕੇਵਲ ਰਾਮ ਨਾਮ ਮਨੋਰਮੰ ॥ ਬਦਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਤ ਮਇਅੰ ॥

੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥

—ਗੁਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ ੫੨੫

ਮਨੋਰਮੰ = ਮਨਹ ਰਮੰ (ਚੰ: ਸਨਸ੍ + ਰਸੰ; ਸਨ. ਰਸੰ)

ਨੋਟ—ਉਪਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾ ਵਿਚ ਨਮਹ (ਜਸਸ੍, ਜਸ:) ਤੇ
ਮਨਹ (ਸਨੇਸ੍, ਸਨ:) ਦੇ ਸਬਦ ਸਕਾਰਾਤ (ਸੁ-ਅੰਤ) ਹਨ, ਏਸ 'ਸ'.
(:) ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਅ' ਹੈ। ਸੋ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ
ਸੰਧੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :—

ਨਮੋਹ + ਭਗਵੰਤ = ਨਮਸ੍ + ਭਗਵੰਤ

= ਨਮ੍ + ਉ + ਭਗਵੰਤ

= ਨਮ੍ + ਅ + ਉ + ਭਗਵੰਤ

= ਨਮ੍ + ਓ + ਭਗਵੰਤ

= ਨਮੋ + ਭਗਵੰਤ।

= ਨਮੋ ਭਗਵੰਤ।

ਦੂਜਾ ਭਾਗ

ਵਾਕ-ਅੰਗ (Parts of Speech)

ਨਾਂਵ (Noun)

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਦੋ ਲਿੰਗ (Gender) ਹਨ—ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤੀਜਾ ਇਕ ਹੋਰ ਲਿੰਗ ਭੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ' ਹੈ; ਇਹ ਲਿੰਗ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਨਿਰਜੀਵ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿੰਗ ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਉਪਰ-ਲਿਖੇ ਦੋਵੇਂ 'ਲਿੰਗ' ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ।

'ਪੁਲਿੰਗ' ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ Masculine Gender ਅਤੇ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ Feminine Gender ਆਖਦੇ ਹਨ।

'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਦੋ ਵਚਨ (Number) ਹਨ—'ਇਕ-ਵਚਨ' ਤੇ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ'। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਦ੍ਵਿ ਵਚਨ' (Dual Number) ਭੀ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਪਰਲੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ।

'ਇਕ-ਵਚਨ' ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ Singular Number ਅਤੇ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਨੂੰ Plural Number ਬੋਲਦੇ ਹਨ।

ਹਰੇਕ 'ਵਚਨ' ਵਿਚ ਅੱਠ 'ਕਾਰਕ' (Case) ਹਨ; ਇਹਨਾਂ 'ਕਾਰਕਾਂ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ 'ਵਾਕ' (Sentence) ਵਿੱਚ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਰਗਟ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। 'ਕਾਰਕਾਂ' ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ —

- (੧) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ—Nominative Case
- (੨) ਕਰਮ ਕਾਰਕ—Accusative Case
- (੩) ਕਰਣ ਕਾਰਕ—Instrumental Case
- (੪) ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ—Dative Case
- (੫) ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ—Ablative Case

(੬) ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ—Genitive Case

(੭) ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ—Locative Case

(੮) ਸੰਬੋਧਨ—Vocative Case

‘ਕਾਰਕ’—ਕਿਸੇ ‘ਵਾਕ’ ਵਿਚ ‘ਨਾਵ’ ਅਤੇ ‘ਕ੍ਰਿਆ’ (Verb) ਦੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਕਾਰਕ’ ਹੈ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ—

‘ਕਰਤਾ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਕਰਨ ਵਾਲਾ’। ਕਿਸੇ ‘ਵਾਕ’ ਵਿਚ ‘ਕ੍ਰਿਆ’ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸੇ ਹੋਏ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਸ ‘ਕ੍ਰਿਆ’ ਦਾ ‘ਕਰਤਾ’ ਅਖਵਾਦਾ ਹੈ। ‘ਕ੍ਰਿਆ’ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਕੌਣ’ ਜਾਂ ‘ਕਿਸ ਨੇ’ ਲਗਾਇਆ ਜੇ ਉੱਤਰ ਮਿਲੇ, ਉਹ ‘ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ’ ਹੈ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ—

ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਚੀਜ਼ ਉੱਤੇ ‘ਕ੍ਰਿਆ’ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸੇ ਗਏ ਕੰਮ ਦਾ ਅਸਰ ਪਏ, ਉਸ ਨੂੰ ‘ਕਰਮ ਕਾਰਕ’ ਆਖੀਦਾ ਹੈ। ‘ਵਾਕ’ ਵਿਚੋਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਲੱਭਣ ਲਈ ‘ਕ੍ਰਿਆ’ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਕੀ’ ਜਾਂ ‘ਕਿਸ ਨੂੰ’ ਲਾਈਦਾ ਹੈ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ—

ਸਬਦ ‘ਕਰਣ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਵਸੀਲਾ’। ‘ਕਰਣ ਕਾਰਕ’ ਕਿਸੇ ‘ਨਾਵ’ ਦਾ ਉਹ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ‘ਕ੍ਰਿਆ’ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕੰਮ ਕਰੀਦਾ ਹੈ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ—

‘ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਦੇਣਾ’, ‘ਬਖਸ਼ਿਸ਼’। ਜਿਸ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਜਾਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਉਹ ‘ਨਾਵ’ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ—

‘ਅਪਾਦਾਨ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ‘ਲੈਣਾ’। ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ, ਥਾਂ, ਜਾਂ

ਪਦਾਰਥ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਜਾਏ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ—

ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੀ ਹੈ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ—

‘ਅਧਿ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਉਤੇ’, ‘ਵਿਚ’। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਭਾਵ, ਜਿਸ ਦੇ ਉਤੇ ਜਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨਾਵ ਨੂੰ ਏਸ ‘ਕਾਰਕ’ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਸੰਬੋਧਨ—

ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਜਾਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਆਖਿਆ ਜਾਏ, ਉਸ ‘ਨਾਵ’ ਦਾ ‘ਕਾਰਕ’ ‘ਸੰਬੋਧਨ’ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

‘ਕਾਰਕ ਸਾਧਨਾ’ (Declension)—

ਕਿਸੇ ‘ਨਾਵ’ ਦਾ ‘ਕ੍ਰਿਆ’ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ‘ਨਾਵ’ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਚਿਹਨ ਲਾਣ ਨੂੰ ‘ਨਾਵ’ ਦੀ ‘ਕਾਰਕ-ਸਾਧਨਾ’ ਕਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਹੂਲਤ ਦੀ ਖਾਤਰ ‘ਕਾਰਕ ਸਾਧਨਾ’ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਵ ਦੇ ‘ਲਿੰਗ’ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ: ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਵ।

ਇਹਨਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਮ ‘ਸੂਰ’ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਾਰਾਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ), ਇਕਾਰਾਤ (ਇ-ਅੰਤ) ਆਦਿਕ ‘ਨਾਵ’ ਵੱਖ ਵੱਖ ਲਏ ਗਏ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adjective) ਦਾ ‘ਲਿੰਗ’ ਅਤੇ ‘ਵਚਨ’ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (The noun qualified) ਦੇ ‘ਲਿੰਗ’ ਅਤੇ ‘ਵਚਨ’ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਵਾਸਤੇ ‘ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ’ ਦੀ ‘ਕਾਰਕ ਸਾਧਨਾ’ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ‘ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ’ ਦੀ ਕਾਰਕ ਸਾਧਨਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪੁਲਿੰਗ (Masculine Gender)

ਅਕਾਰਾਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਾਵ)

ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਵਾਸਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੇ 'ਕਾਰਕਾਂ' ਦੇ 'ਚਿਹਨ' ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ —

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	—, ਿ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ਿ, ਹ, ਨ, ਾ, ਾ
ਕਰਮ „	—, ੇ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ਹ ਾ
ਕਰਣ „	ਿ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ਹ, ਹੁ, ਿ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ „	ਮੁਕਤਾ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ਨ, ਿ
ਅਪਾਦਾਨ „	ਿ, ਹਿ, ਹੁ, ੋ, ੋ	ਹੁ, ਿ
ਸੰਬੰਧ „	ਮੁਕਤਾ, ੇ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ਨ, ਨਿ, ਹ, ਿ, ਾ
ਅਧਿਕਰਣ „	ਿ, ੇ, ਹਿ	ਮੁਕਤਾ, ਿ, ਹ, ਹੁ
ਸੰਬੋਧਨ „	ਮੁਕਤਾ, ਾ,	ਹੁ, ੋ

ਅਕਾਰਾਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਵ' ਦੀ ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਚਿਹਨ ('ਹਿ') ਹਰੇਕ ਕਾਰਕ ਦੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ('ਹਿ') ਕਾਵਯ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ, 'ਮਾਗਧੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ਹ' ਅਤੇ 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼' ਵਿਚ 'ਹੋ' ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ('ਹਿ') ਸਾਰੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦਾ ਸੀ।

‘ਅਵਧੀ’ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੁਣ ਭੀ ਪੜਨਾਂਵਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ‘ਹਿ’ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ‘ਕੇਹਿ ਕਾ’। ‘ਬ੍ਰਜ ਭਾਖਾ’ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ‘ਹਿ’ ਉੱਡ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ‘ਕਾਹਿ ਕੋ’, ‘ਜਾਹਿ ਕੋ’ ਦੇ ਥਾਂ ‘ਕਾ ਕੋ’, ‘ਜਾ ਕੋ’ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

‘ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ’ ਅਤੇ ‘ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ’ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਬਨਾਣ ਦਾ ਇਕ ਚਿਹਨ ‘ਨ’ ਭੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਇਤਨਾ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਜਿਤਨਾ ‘ਬ੍ਰਜ ਭਾਖਾ’ ਤੇ ‘ਅਵਧੀ’ ਵਿਚ ਹੈ। ‘ਬ੍ਰਜ ਭਾਖਾ’ ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਘੋੜਾਨ ਕੋ, ਘੋੜਨ ਕੋ; ਛੋਰਾਨ ਕੋ, ਛੋਰਨ ਕੋ। ‘ਅਵਧੀ’ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

“ਦੇਖਹੁ ‘ਬਨਰਨ’ ਕੇਰ ਢਿਠਾਈ” —ਤੁਲਸੀ ਰਾਮਾਇਣ

ਨੋਟ—‘ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ’ ਦੇ ਥਾਂ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ‘ਸੰਬੰਧਕ’, (Preposition) ‘ਕਾ’, ‘ਕੋ’ ਆਦਿਕ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਨ-ਅੰਤ’ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ; ਜਿਵੇਂ ‘ਸੰਤਨ ਕੀ ਝਗੀਆ’, ‘ਜੀਅਨ ਕੋ ਦਾਤਾ’; ‘ਸੰਤਨ ਕੇ ਬੰਧਨ’; ‘ਸੰਤਨ ਕਾ ਦਾਨਾ’; ‘ਭਗਤਨ ਕੀ ਟਹਲ’; ‘ਭਗਤਨ ਸੇਤੀ ਗੋਸਟੇ’; ‘ਭਗਤਨ ਕੀ ਰੇਣੁ’ ਆਦਿਕ।

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਇਕ-ਵਚਨ

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਕਬੀਰੁ; ਨਾਨਕਿ; ਗੁਰਹਿ; ਕਬੀਰੈ	ਪੰਡਿਤ; ਸੰਤ ਜਨੀ; ਭਗਤਹ; ਲੋਗਨ; ਸਾਹਾ; ਚੰਦਾ ।
ਕਰਮ	ਕਾਗਦੁ; ਹੁਕਮੈ; ਖਸਮਹਿ	ਗੁਣ; ਗੁਣਹੁ; ਸਿਧਾ; ਮਿਰਗਾਹਿ ।
ਕਰਣ	ਸਾਬੁਨਿ; ਸਬਦੀ; ਮੂਸਲਹਿ	ਨੈਨਹੁ; ਨੈਨ; ਚਰਨਹੁ; ਸ੍ਰਵਣੀ ।
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ	ਸਤਿਗੁਰੈ; ਗੁਰ; ਸਮੂਹਿ; ਹੰਸੁਲਾ	ਪਿਤਰੀ; ਚਰਨਨ; ਚਰਣ ।
ਅਪਾਦਾਨ	ਓਅੰਕਾਰਿ; ਭਵਹਿ; ਮੁਖਹੁ; ਸਬਦੈ	ਨੈਨਹੁ, ਨੈਨੀ ।
ਸੰਬੰਧ	ਖਸਮੈ, ਮਨਹਿ; ਗੋਪਾਲ	ਸਾਧਾ, ਸੰਤਹ; ਸੰਤਨ; ਦਾਸਨਿ; ਪਿਤਰੀ ।
ਅਧਿਕਰਣ	ਘਰਿ; ਮਨੈ; ਜਲਹਿ	ਨੈਨੀ; ਨੈਨਹੁ, ਨੈਨਹਿ; ਚਰਣ ।
ਸੰਬੋਧਨ	ਨਾਨਕ; ਨਾਨਕਾ	ਭਗਤਹੁ; ਸੰਤਜਨੋ ।

ਉਦਾਹਰਣ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) () ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :—

ਉਪਜੈ ਨਿਪਜੈ ਨਿਪਜਿ ਸਮਾਈ॥

ਨੈਨਹੁ ਦੇਖਤ ਇਹੁ 'ਜਗੁ' ਜਾਈ ॥੧॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ ੩੨੫

ਚੋਆ ਚੰਦਨੁ ਮਰਦਨ ਅੰਗਾ ॥

ਸੋ 'ਤਨੁ' ਜਲੈ ਕਾਠ ਕੈ ਸੰਗਾ ॥੩॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ ੩੨੬

ਕਹੁ ਗੁਰਗਜਿ ਸਿਵ ਸਭੁ ਕੋ ਜਾਨੈ ॥

ਮੁਆ 'ਕਬੀਰੁ' ਰਮਤੁ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮੈ ॥੫॥੧੫॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ. ੩੨੬

ਅਬ 'ਮਨੁ' ਉਲਟਿ ਸਨਾਤਨੁ ਹੂਆ ॥

ਤਬ ਜਾਨਿਆ ਜਬ ਜੀਵਤ ਮੁਆ ॥੩॥੧੭॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ. ੩੨੭

ਨਾਨਕ 'ਗੁਰੁ ਗੋਵਿੰਦੁ' ਜਿਸੁ ਤੂਠਾ ॥

ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਮਈਆ ਤਿਨਹੀ ਡੀਠਾ ॥੪॥੧੯॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮

ਸੋਰਠਿ ਸਦਾ ਸੁਹਾਵਣੀ ਜੇ ਸਚਾ ਮਨਿ ਹੋਇ ॥

ਦੇਦੀ ਮੈਲੁ ਨ 'ਕਤੁ' ਮਨਿ ਜੀਭੈ ਸਚਾ ਸੋਇ ॥੧॥੧॥

—ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ ੬੪੨

'ਜਗੁ' ਜਾਈ—(ਇਹ ਸਾਰਾ) ਜੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਸੋ 'ਤਨੁ' ਜਲੈ—ਉਹ ਸਰੀਰ ਸੜਦਾ ਹੈ ।

ਮੁਆ 'ਕਬੀਰੁ'—ਕਬੀਰ ਮੁਆ ਹੈ ।

'ਮਨੁ' ਸਨਾਤਨੁ ਹੂਆ—ਮਨ ਸਨਾਤਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਗੁਰੁ ਗੋਵਿੰਦੁ ਤੂਠਾ—ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਤੁੱਠਾ ਹੈ ।

ਨ 'ਕਤੁ' ਮਨਿ—ਮਨ ਵਿਚ ਕੱਤ (ਭਾਵ, ਚੀਰ) ਨਹੀਂ (ਹੈ) ।

ਨੋਟ—ਉੱਪਰ ਲਿਖੀ ਹਰੇਕ ਤੁਕ ਵਿਚ ('ਜਗੁ', 'ਤਨੁ', 'ਕਬੀਰੁ', 'ਮਨੁ', 'ਗੁਰੁ', 'ਕਤੁ') ਹਰੇਕ ਨਾਵ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਇਕ

ਵਚਨ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਰੇਕ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੀ ਹੋਈ 'ਕ੍ਰਿਆ' (Verb) ਭੀ 'ਇਕ-ਵਚਨ' (Singular) ਵਿਚ ਹੈ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਇਹ () ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਉ, ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖੀਏ।

'ਰਾਮੁ ਝੁਰੈ ਦਲੁ ਮੇਲਵੈ'—ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚੋਂ ਲਫਜ਼ 'ਝੁਰੈ' ਨੂੰ ਲਾਭੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਤੁਕ 'ਰਾਮੁ ਦਲੁ ਮੇਲਵੈ' ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਆਵੀਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਇਉਂ ਬਣ ਜਾਏਗੀ—

ਰਾਮੋ ਫਲ ਮੇਲਯਤਿ (ਰਾਮੋ ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ)

ਲਫਜ਼ ਰਾਮੋ (ਰਾਮੋ) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ 'ਰਾਮ' (ਰਾਮ) ਤੋਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ਸ੍ਯੁ (:) ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸ੍ਯੁ (:) ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਤ (ਉ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, 'ਰਾਮ:' ਰਾਮ (ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦੇ ਥਾਂ 'ਰਾਮ+ਤ' ਰਾਮ+ਉ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਉਸ ਅੱਖਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ 'ਯ' (ਅ) ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; 'ਰਾਮ' ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅੰਤਲੇ 'ਮ' ਵਿਚ 'ਯ' (ਅ) ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਰਾਮੋ ਫਲੰ ਮੇਲਯਤਿ (ਰਾਮੋ ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ) ਪਹਿਲਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਉਂ ਸੀ, ਰਾਮ: ਫਲੰ ਮੇਲਯਤਿ (ਰਾਮ: ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ)।

ਲਫਜ਼ 'ਰਾਮ:' (ਰਾਮ) ਦੇ ਅੰਤਲੇ (:) ਤੋਂ ਤ (ਉ) ਬਣਨ ਤੇ ਲਫਜ਼ 'ਰਾਮ' (ਰਾਮ) ਦੇ 'ਮ' (ਮ) ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਯ' (ਅ) ਇਸ 'ਤ' (ਉ) ਦੇ ਨਾਲ 'ਸੰਧੀ' ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੁੜ ਕੇ 'ਯੋ' (ਉ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਰਾਮ:' (ਰਾਮ) ਤੋਂ 'ਰਾਮੋ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਵਿਅੰਜਨ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਲੇ 'ਯ' (ਅ) ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਗਈ। ਸੋ ਲਫਜ਼ 'ਰਾਮ:' ਦੇ ਅੰਤਲੇ (:) ਦਾ 'ਤ' () ਬਣਨ ਤੇ, ਇਹ ਲਫਜ਼ 'ਰਾਮ' ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਹੀ

ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ 'ਰਾਸੁ' (ਰਾਮ.) ਤੋਂ 'ਰਾਸੁ' (ਰਾਮੁ) ਬਣਿਆ।
 'ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਵਾਲਾ ਇਹ 'ਰਾਸੁ' (ਰਾਮੁ) ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸੇ
 ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੋ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਾਕ ਪਹਿਲੀ ਸਕਲ ਵਿਚ ਸੀ—

'ਰਾਸ: ਦਲੰ ਸੇਲਧਤਿ' (ਰਾਮ: ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ)।

ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਨਾਲ ਇਹ ਬਣ ਗਿਆ—

'ਰਾਸੋ ਦਲੰ ਸੇਲਧਤਿ' (ਰਾਮੋ ਦਲੰ ਮੇਲਯਤਿ)।

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਗਿਆ—

'ਰਾਸੁ ਦਲੰ ਸੇਲਧਵ' (ਰਾਮੁ ਦਲੰ ਮੇਲਯਇ)।

ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ—

'ਰਾਮੁ ਦਲੁ ਮੇਲੈ' ਜਾਂ 'ਰਾਮੁ ਦਲੁ ਮੇਲਵੈ' ॥

(੨) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ (f) ਲਾਈ
 ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਰਾਮ ਰਮਤ ਮਤਿ ਪਰਗਟੀ ਆਈ ॥

ਕਹੁ ਕਬੀਰ 'ਗੁਰਿ' ਸੋਝੀ ਪਾਈ ॥੧੪॥ —ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰ: ੩੨੬

ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਮਿਲਿ ਭਏ ਪ੍ਰਗਾਸ ॥

ਸਹਜ ਸੂਖ ਆਸ ਨਿਵਾਸ ॥

ਪੂਰੈ 'ਸਤਿਗੁਰਿ' ਦੀਆ ਬਿਸਾਸ ॥

ਨਾਨਕ ਹੋਏ ਦਾਸਨਿ ਦਾਸ ॥੪॥੭॥੧੮॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੮੮

ਬਾਜੇ ਅਨਹਦ ਬਾਜਾ ॥

ਰਸਕਿ ਰਸਕਿ ਗੁਣ ਗਾਵਹਿ ਹਰਿ ਜਨ

ਅਪਨੈ 'ਗੁਰਦੇਵਿ' ਨਿਵਾਜਾ ॥੩੧॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੨

'ਨਿੰਦਕਿ' ਅਹਿਲਾ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ ॥

ਪਹੁਚਿ ਨ ਸਾਕੈ ਕਾਹੂ ਬਾਤੇ ਆਗੈ ਠਉਰ ਨ ਪਾਇਆ ॥੧॥੨੮੭॥੪੧॥

ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੬, ਪੰਨਾ ੩੮੭

ਕੂੜਿ ਕਪਟਿ ਬੰਚਿ ਨਿੰਮੁਨੀਆਦਾ ਬਿਨਸਿ ਗਇਆ ਤਤਕਾਲੇ ॥
ਸਤਿ ਸਤਿ 'ਨਾਨਕਿ' ਕਹਿਆ ਅਪਨੈ ਹਿਰਦੈ ਦੇਖੁ ਸਮਾਲੇ ॥੪॥੩॥੪੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੬ ਪੰਨਾ ੩੮੧

ਨਾਨਕ 'ਜਨਿ' ਗੁਰੂ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ ॥

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੁ ਦਿਖਾਇਆ ॥੪੫॥ —ਆਸਾ ਮ. ੫, ਪੰ ੩੮੪

ਰਾਜ ਲੀਲਾ ਤੇਰੇ 'ਨਾਮਿ' ਬਨਾਈ ॥

ਜੋਗੁ ਬਨਿਆ ਤੇਰਾ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਈ ॥੫੭॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੮੫

ਮੀਨੀ ਆਗਿਆ ਪਿਰ ਕੀ ਲਾਗੀ ॥

ਸਉਕਨਿ ਘਰ ਕੀ 'ਕੰਤਿ' ਤਿਆਗੀ ॥੬੫॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ. ੩੮੪

ਸੋਹਾਗਣੀ ਮਹਲੁ ਪਾਇਆ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਇ ॥

ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਸੀਗਾਰੀਆ ਆਪਣੇ 'ਸਹਿ' ਲਈਆ ਮਿਲਾਇ ॥

੬॥੨੨॥੧੫॥੩੭॥ —ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੩੦

'ਸਤਿਗੁਰਿ' 'ਨਾਨਕਿ' ਭਗਤਿ ਕਰੀ ਇਕ ਮਨਿ

ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ ਗੋਬਿੰਦ ਦੀਅਉ ॥

'ਅੰਗਦਿ' ਅਨੰਤ ਮੂਰਤਿ ਨਿਜ ਧਾਰੀ ॥

ਅਗਮ ਗਾਨਿ ਰਸਿ ਰਸਉ ਹੀਅਉ । ੩॥

—ਸੁਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਬਲੁ, ਪੰ: ੧੪੦੫

ਗੁਰਿ—ਗੁਰੂ ਨੇ ।

ਸਤਿਗੁਰਿ—ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ।

ਗੁਰਦੇਵਿ—ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ।

ਨਿੰਦਕਿ—ਨਿੰਦਕ ਨੇ ।

ਨਾਨਕਿ—ਨਾਨਕ ਨੇ ।

ਜਨਿ—ਜਨ ਨੇ ।

ਨਾਮਿ—ਨਾਮ ਨੇ ।

ਕੰਤਿ—ਕੰਤ ਨੇ ।

ਸਹਿ—ਸਹ (ਪਤੀ) ਨੇ ।

ਸਤਿਗੁਰਿ ਨਾਨਕਿ—ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਨੇ । ਅੰਗਦਿ—ਅੰਗਦਿ ਨੇ ।

ਇਹ (ਿਅੰਤ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਸਦਾ 'ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ'
(Transitive Verb) ਦੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' (Past Tense) ਨਾਲ
ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਵੇਖੋ ਉਪਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ :—

'ਗੁਰਿ' ਸੋਝੀ ਪਾਈ—ਗੁਰੂ ਨੇ ਸੂਝ ਦਿੱਤੀ ।
 'ਸਤਿਗੁਰਿ' ਬਿਸਾਸ ਦੀਆ—ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਰਧਾ ਬਖਸੀ ।
 'ਗੁਰਦੇਵਿ' ਨਿਵਾਜਾ—ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ (ਸਾਨੂੰ) ਨਿਵਾਜਿਆ ।
 'ਨਿੰਦਕਿ' ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ—ਨਿੰਦਕ ਨੇ ਜਨਮ ਗਵਾਇਆ ।
 'ਨਾਨਕਿ' ਸਤਿ ਕਹਿਆ—ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਤਿ ਆਖਿਆ ।
 'ਜਨਿ' ਪੂਰਾ ਗੁਰੁ ਪਾਇਆ—ਸੇਵਕ ਨੇ ਪੂਰਾ ਗੁਰੂ ਲੱਭਾ ।
 'ਨਾਮਿ' ਰਾਜ ਲੀਲਾ ਬਨਾਈ—ਨਾਮ ਨੇ ਰਾਜ ਲੀਲਾ ਬਨਾਈ ।
 ਸਉਕਨਿ 'ਕੈਤਿ' ਤਿਆਗੀ—ਕੈਤ ਨੇ ਸਉਕਣ ਤਿਆਗੀ ।
 'ਸਹਿ' ਲਈਆ ਮਿਲਾਇ—ਸਹ (ਪਤੀ) ਨੇ (ਸੋਹਾਗਣੀ ਨੂੰ)
 ਮਿਲਾ ਲਿਆ ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦਾ ਇਹ (ਭਿੰਨਤ) ਰੂਪ ਕਿਵੇਂ
 ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਇਆ ?

ਆਓ, ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚੋਂ
 ਇਕ ਤੁਕ ਲਈਏ—

"ਨਿੰਦਕਿ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ" ।

ਜੇ ਇਸ ਤੁਕ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਿਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਇਉਂ ਬਣ
 ਜਾਏਗੀ :

निन्दकेन जन्म गोपायितं (ਨਿੰਦਕੇਨ ਜਨਮ ਗੋਪਾਯਿਤੰ) ।

ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਇਹ ਤੁਕ 'ਕਰਤ੍ਰੀ ਵਾਚ' (Active Voice)
 ਦੇ ਥਾਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' (Passive Voice) ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਉਵੇਂ
 ਜੇ ਪਹਿਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਤੁਕ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤੁਕ
 ਨਾਲ ਟਕਰਾਈਏ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਲਫਜ਼ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਵੇਖੋ—

ਪੰਜਾਬੀ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਗਵਾਇਆ	ਗੋਵਾਇਦੋ (ਗੋਕਾਇਦੋ)	ਗੋਪਾਯਿਤੰ (ਗੋਪਾਯਿਤੰ)
ਜਨਮੁ	ਜਨਮ (ਜਨਮ)	(ਜਨਮ)
ਨਿੰਦਕਿ		ਨਿੰਦਕੇਨ (ਨਿੰਦਕੇਨ)

ਹੁਣ ਅਸਾਂ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਨਿੰਦਕੇਨ' ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਨਿੰਦਕਿ' ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ ਤੇ 'ਕਰਤੀ ਵਾਚ' ਤੋਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਭੀ ਅਰਥ ਕਿਵੇਂ ਉਹੀ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤੁਕ "ਨਿੰਦਕੇਨ ਜਨਮ ਗੋਪਾਯਿਤੰ" ਦਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਰਥ ਹੈ "ਜਨਮ was lost by ਨਿੰਦਕ"।

ਲਫਜ਼ ਨਿੰਦਕੇਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'by ਨਿੰਦਕ'। ਇਹ ਲਫਜ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' (Instrumental Case) ਦਾ 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਹੈ।

ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ ਸਬਦਾ ਵਾਸਤੇ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ 'ਇਨ' (ਚ.-ਫ਼ਨ)। ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸਬਦ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ 'ਅ' (ਐ) ਇਸ 'ਇਨ' ਦੀ 'ਇ' ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ 'ਏ' () ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਜਲ (ਯਲ)	ਤੋਂ	ਜਲੇਨ (ਯਲੇਨ)
ਫਲ (ਫਲ)	ਤੋਂ	ਫਲੇਨ (ਫਲੇਨ)
ਨਖ (ਨਖ)	ਤੋਂ	ਨਖੇਨ (ਨਖੇਨ)

ਪਰ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ 'ਅ' (ਐ) ਦੀ ਹਸਤੀ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਮਿਟ ਗਈ, ਭਾਵ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਯਲ', 'ਫਲ', 'ਨਖ' ਆਦਿਕ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਅੱਖਰ 'ਲ' 'ਖ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਅ' ਭੀ ਸਾਮਲ ਸੀ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਨਿਰਾ ਵਿਅੰਜਨ (Consonant) ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸੋ, 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਇਕ ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਇਨ' (ਫ਼ਨ) 'ਜਲ', 'ਫਲ', 'ਨਖ' ਆਦਿਕ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਦਿਉਂ ਬਣ ਗਿਆ :—

$$\begin{aligned} \text{ਜਲ} + \text{ਇਨ} &= \text{ਗਲ} + \text{i} + \text{n} \\ &= \text{ਜਲਿਨ} \end{aligned}$$

ਫਲ	ਤੋਂ	ਫਲਿਨ
ਨਖ	ਤੋਂ	ਨਖਿਨ

ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤੁਕ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਉਂ ਹੋ ਗਈ :—

निन्दकिन जन्म गोवाइदो (निंदकिन जन्म गोवाइदो) ।

ਸਹਿਜ ਸਹਿਜੇ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦੇ ਚਿਹਨ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ 'ਨ' ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਆਖਰ ਇਉਂ ਹੋ ਗਿਆ :—

‘ਨਿੰਦਕਿ ਜਨਮੁ ਗੋਵਾਇਦੋ’ ;

ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋਇਆ :—

‘ਨਿੰਦਕਿ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ’ ।

ਅਸਾ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' (Passive Voice) ਦੀ ਤੁਕ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਕਰਤ੍ਰੀ ਵਾਚ' (Active Voice) ਵਿਚ ਬਦਲਦੀ ਗਈ । ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਵਰਤਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਪਰ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤੇ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਕਰਤ੍ਰੀ ਵਾਚ' ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਉਸ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦੇ 'ਕਰਣ ਵਾਚ' 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ । ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ 'ਨਿੰਦਕੇਨ' (निन्दकेन) ਸੀ, ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ 'ਨਿੰਦਕਿ' ਲਫਜ਼ ਵਰਤ ਕੇ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਦੇ 'ਇਨ' ਵਿਚੋਂ 'ਇ' ਸਾਂਭ ਰੱਖੀ ਤੇ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਅਖੀਰਲਾ 'ਨ' ਜਾ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸਾਂਭ ਰੱਖੇ; ਜਿਵੇਂ :— 'ਨਿੰਦਕ ਨੇ' ਜਨਮ ਗਵਾਇਆ;

ਜਾਂ

‘ਨਿੰਦਕੇ ਨੇ’ ਜਨਮ ਗਵਾਇਆ ।

(੩) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ (ਹਿ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਸਹਜਿ ਸਮਾਇਓ 'ਗੁਰਹਿ' ਬਤਾਇਓ ਰੰਗਿ ਰੰਗੀ ਮੇਰੇ ਤਨ ਕੀ ਚੋਲੀ ॥

ਪ੍ਰਿਅ ਮੁਖਿ ਲਾਗੋ ਜਉ ਵਡਭਾਗੋ, ਸੁਹਾਗੁ ਹਮਾਰੋ ਕਤਹ ਨ ਡੋਲੀ ॥

੧॥੩॥੮੯॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰ ੮੨੨

ਕਰੁ ਗਹਿ ਲੀਨੀ 'ਸਾਜਨਹਿ' ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੇ ਮੀਤ ॥

ਚਰਨਹਿ ਦਾਸੀ ਕਰਿ ਲਈ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਹਿਤ ਚੀਤ ॥੨॥੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਰੁਤੀ, ਸਲੋਕ, ਪੰ: ੯੨੮

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਤੁਮਾਰਾ ਠਾਕੁਰ ਏਹੁ ਮਹਾ ਰਸੁ 'ਜਨਹਿ' ਪੀਉ ॥

ਜਨਮ ਜਨਮ ਚੂਕੇ ਭੈ ਭਾਰੇ ਦੁਰਤੁ ਬਿਨਾਸਿਓ ਭਰਮੁ ਬੀਓ ॥੧॥੮॥੪੭॥

—ਆਸਾ ਮ ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰ. ੩੮੨

ਜਿ ਮਤਿ ਗਹੀ ਜੈ ਦੇਵਿ ਜਿ ਮਤਿ ਨਾਮੈ ਸੰਮਾਣੀ ॥

ਜਿ ਮਤਿ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਚਿਤਿ ਭਗਤ 'ਕੰਬੀਰਹਿ' ਜਾਣੀ ॥੪॥੧੩॥

—ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਜਾਲਪ, ਪੰ: ੧੩੯੪

ਪਿਛਲੇ (ਿ-ਅੰਤ) ਨਾਵ ਵਾਂਗ ਇਹ (ਹਿ-ਅੰਤ) ਨਾਵ ਭੀ
'ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

'ਗੁਰਹਿ' ਬਤਾਇਓ—ਗੁਰੂ ਨੇ (ਇਹ ਭੇਤ) ਦੱਸਿਆ ।

'ਸਾਜਨਹਿ' ਲੀਨੀ—ਸਾਜਨ ਨੇ (ਮੈਨੂੰ) (ਮਿਲਾ) ਲਿਆ ।

'ਜਨਹਿ' ਮਹਾ ਰਸੁ ਪੀਓ—ਸੇਵਕ ਨੇ ਮਹਾ ਰਸ ਪੀਤਾ ।

'ਕੰਬੀਰਹਿ' ਜਾਣੀ—(ਉਹ ਮਤਿ) ਕਬੀਰ ਨੇ ਭੀ ਜਾਣ ਲਈ ।

(੪) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (ੈ) ਲਾਈ ਜਾਦੀ ਹੈ ।

ਜੋ ਜੀਵਨ ਮਰਨਾ ਜਾਨੈ ॥ ਸੋ ਪੰਚ ਸੈਲ ਸੁਖ ਮਾਨੈ ॥

'ਕਬੀਰੈ' ਸੋ ਧਨੁ ਪਾਇਆ ॥ ਹਰਿ ਭੇਟਤ ਆਪੁ ਮਿਟਾਇਆ ॥੪॥੬॥

—ਸੋਗੰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੬੫੫

ਛਾਡਿ ਕਤੇਬ ਰਾਮ ਭਜੁ ਬਉਰੇ ਜੁਲਮ ਕਰਤ ਹੈ ਭਾਰੀ ॥

'ਕਬੀਰੈ' ਪਕਰੀ ਟੇਕ ਰਾਮ ਕੀ ਤੁਰਕ ਰਹੇ ਪਚਿਹਾਰੀ ॥੪॥੮॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੭੭

ਪਿਛਲੇ (ਿ-ਅੰਤ) ਅਤੇ (ਹਿ-ਅੰਤ) ਨਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਇਹ (ੈ-ਅੰਤ)
ਭੀ 'ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ 'ਭੂਤਕਾਲ' ਨਾਲ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ

ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

‘ਕਬੀਰੈ’ ਸੁ ਧਨੁ ਪਾਇਆ—ਕਬੀਰ ਨੇ ਉਹ ਧਨ ਲੱਭਾ ।

‘ਕਬੀਰੈ’ ਪਕਰੀ ਟੇਕ ਰਾਮ ਕੀ—ਕਬੀਰ ਨੇ ਰਾਮ ਕੀ ਟੇਕ ਪਕੜੀ ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ)—

‘ਸਾਕਤ’ ਮਰਹਿ ‘ਸੰਤ’ ਸਭਿ ਜੀਵਹਿ ॥

ਰਾਮ ਰਸਾਇਨੁ ਰਸਨਾ ਪੀਵਹਿ ॥੩॥੧੩॥ — ਗੁਰੂੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ. ੩੨੬

ਕੋਟੀ ਹੂ ਪੀਰ ਵਰਜਿ ਰਹਾਏ ਜਾ ਮੀਰੁ ਸੁਣਿਆ ਧਾਇਆ ॥

‘ਥਾਨ’ ਮੁਕਾਮ ਜਲੇ ਬਿਜ, ‘ਮੰਦਰ’ ਮੁਛਿ ਮੁਛਿ ਕੁਇਰ ਰੁਲਾਇਆ ॥

ਕੋਈ ਮੁਗਲੁ ਨ ਹੋਆ ਅੰਧਾ ਕਿਨੈ ਨ ਪਰਚਾ ਲਾਇਆ ॥੪॥੧੨॥

—ਆਸਾ ਮ. ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੪੧੭

ਸਿਧਾ ਸੇਵਨਿ ‘ਸਿਧ’ ‘ਪੀਰ’ ਮਾਗਹਿ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ॥

ਮੈ ਇਕੁ ਨਾਮੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ਸਾਚੇ ਗੁਰ ਬੁਧਿ ॥੨॥੧੪॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੪੧੮

‘ਪੰਡਿਤ’ ਪਾਧੇ ਜੋਇਸੀ ਨਿਤ ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣਾ ॥

‘ਅੰਤਰਿ ਵਸਤੁ ਨ ਜਾਣਨ੍ਹੀ ਘਟਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਲੁਕਾਣਾ ॥੪॥੧੪॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੪੧੯

‘ਪੰਡਿਤ’ ਜੋਤਕੀ ਸਭਿ ਪੜਿ ਪੜਿ ਕੂਕਦੇ ਕਿਸੁ ਪਹਿ ਕਰਹਿ ਪੁਕਾਰਾ ਰਾਮ॥

ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਅੰਤਰਿ ਮਲੁ ਲਾਗੈ ਮਾਇਆ ਕੇ ਵਾਪਾਰਾ ਰਾਮ ॥੩॥੧੫॥

—ਵਡਹੰਸੁ ਮ ੩ ਛੰਤ, ਪੰ. ੫੭੧

ਜਨਮ ਮਰਨ ਕਉ ਇਹੁ ਜਗੁ ਬਪੜੈ ਇਨਿ ਦੂਜੈ ਭਗਤਿ ਵਿਸਾਰੀ ਜੀਉ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਤ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਈਐ ‘ਸਾਕਤ’ ਬਾਜੀ ਹਾਰੀ ਜੀਉ॥੩॥੧੬॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ ੧, ਪੰ. ੫੯੮

ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਚ ਜੋ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਾਂਵ ਵਿਖਾਏ ਗਏ

ਹਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਵਿਚ ਹਨ; ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਹੋਏ 'ਕ੍ਰਿਆ' (Verb) ਵੀ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—

'ਸਾਕਤ' ਮਰਹਿ—ਸਾਕਤ ਮਰਦੇ ਹਨ।

'ਸੰਤ' ਜੀਵਹਿ—ਸੰਤ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ।

'ਥਾਨ' 'ਮੁਕਾਮ' 'ਮੰਦਰ' ਜਲੇ—(ਸਾਰੇ) ਥਾਨ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਮੰਦਰ ਸੜ ਗਏ।

'ਸਿਧ' 'ਪੀਰ' ਸਿਧਾ ਸੇਵਨਿ—ਸਿੱਧ ਪੀਰ ਸਿੱਧਾ ਨੂੰ ਸੇਵਦੇ ਹਨ।

'ਪੰਡਿਤ' ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣਾ—ਪੰਡਿਤ ਪੁਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ।

'ਸਾਕਤ' ਬਾਜੀ ਹਾਰੀ—ਸਾਕਤਾ ਨੇ ਬਾਜੀ ਹਾਰੀ ਹੈ।

ਪਿਛੇ 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦੀ ਬਾਬਤ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ (_) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿਚੋਂ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਉ, 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਦੇ ਇਸ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਰੂਪ ਨੂੰ ਭੀ ਪਰਖੀਏ :—

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦੇ ਚਿਹਨ ਇਉਂ ਹਨ—

ਇਕ-ਵਚਨ

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਸ੍ਯ (:) (,)

ਅਸ੍ਯ (ਅਃ) (ਅਃ)।

"ਗਾਵਨਿ ਸਿਧ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰਿ"—ਇਸ ਤੁਕ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਏਗਾ—

'ਗਾਯਨ੍ਤਿ ਸਿਧਾ: ਸਮਾਧਯੰਤਰੇ' (ਗਾਯੰਤਿ ਸਿੱਧਾਹ ਸਮਾਧਯੰਤਰੇ)

ਜਿਵੇਂ ਪਿਛੇ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ "ਰਾਸ: ਸੇਲਯਤਿ" (ਰਾਸੇ ਸੇਲਯਤਿ) ਤੋਂ (:) ਦਾ ਤ (_) ਬਣ ਕੇ "ਰਾਸੋ ਸੇਲਯਤਿ" (ਰਾਸੇ ਸੇਲਯਤਿ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਇਥੇ ਭੀ ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ—

'ਸਿਧਾ: ਗਾਯਨ੍ਤਿ' (ਸਿੱਧਾ: ਗਾਯੰਤਿ) ਦੇ ਲਫਜ਼ 'ਸਿਧਾ:' (ਸਿੱਧਾ) ਦੀ ਅੰਤਲੀ (:) ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, 'ਸਿਧਾ: ਗਾਯਨ੍ਤਿ' (ਸਿੱਧਾ: ਗਾਯੰਤਿ) ਦੇ ਬਾ

ਸਿਧਾ ਗਾਯਨ੍ਤਿ (ਸਿੱਧਾ ਗਾਯੰਤਿ) ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਇਥੇ ਲਫਜ਼ 'ਚਿਫ਼ਾ' (ਸਿੱਧ) ਦੇ ਨਾਲ (੧) ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ? ਇਹ (੧) ਅੱਖਰ 'ਬ' ਦਾ ਆਪਣਾ ਅੰਤਲਾ ਅ' (ਅ) ਅਤੇ ਚਿਹਨ 'ਅਸ' (ਅ:) ਦਾ ਪਹਿਲਾ 'ਅ' ਮਿਲ ਕੇ (੧) ਬਣਿਆ ਸੀ ।

ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੋਰ ਲਵੋ ਲਫਜ਼ 'ਪੰਡਿਤ' ;

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦੇ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਅ.' (ਅਸ੍), ਪਿਛਲੀ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ 'ਅ' (ਅ) ਰਹਿ ਗਿਆ । ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਲਫਜ਼ 'ਪੰਡਿਤ' ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਇਉਂ ਬਣੇਗਾ—

ਪੰਡਿਤ + ਅ. = ਪੰਡਿਤ੍ + ਅ + ਅ: = ਪੰਡਿਤ੍ + ਆ: = ਪੰਡਿਤਾ:
= ਪੰਡਿਤਾਹ (ਧਫਿਤਾ)

ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ 'ਪੰਡਿਤ' ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਅੱਖਰ 'ਤ' ਵਿਚ ਵੱਖਰੇ 'ਅ' ਦੀ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ; ਸੋ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ 'ਅ' ਅਖੀਰਲੇ 'ਤ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜ ਕੇ 'ਤ' (ਮੁਕਤਾ) ਹੀ ਰਹੇਗਾ । ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਵਿਚ ਉਹੀ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਰੂਪ ਹੀ ਰਹੇਗਾ :—

ਅਸਲ ਲਫਜ਼

ਬਹੁਵਚਨ

ਪੰਡਿਤ

ਪੰਡਿਤ

ਸੰਤ

ਸੰਤ

ਪੀਰ

ਪੀਰ

(੨) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (੧) ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—
ਐਸੀ ਜਾਨੀ 'ਸੰਤ ਜਨੀ' ॥

ਪਰਗਾਸੁ ਭਇਆ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਬਚਨੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੮॥੧੯॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੮੮੮

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਸੰਤ ਮਿਲੇ ਮੋਹਿ ਤਿਨ ਤੇ ਧੀਰਜੁ ਪਾਇਆ ॥

'ਸੰਤੀ' ਮੰਤ੍ਰ ਦੀਓ ਮੋਹਿ ਨਿਰਭਉ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਕਮਾਇਆ ॥

੩॥੪॥੧੨੫॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੦੬

ਮੁਖਿ ਬੇਰਾਵੈ ਅੰਤਿ ਠਗਾਵੈ ॥ ਇਕਤੁ ਠਉਰ ਓਹ ਕਹੀ ਨ ਸਮਾਵੈ ॥
ਉਨਿ ਮੋਹੇ ਬਹੁਤੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ॥ 'ਰਾਮ ਜਨੀ' ਕੀਨੀ ਖੰਡ ਖੰਡ ॥੩॥੧੮॥੨੯॥
—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੯੨

ਜਿਥੈ ਜਾਇ ਬਹੈ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੋ ਥਾਨੁ ਸੁਹਾਵਾ ਰਾਮ ਰਾਜੇ ॥
'ਗੁਰਸਿਖੀ' ਸੋ ਥਾਨੁ ਭਾਲਿਆ ਲੈ ਧੂਰਿ ਮੁਖਿ ਲਾਵਾ ॥੨॥੫॥੧੨॥
—ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰ: ੪੫੦

ਮੂਰਖ ਸਚੁ ਨ ਜਾਣਨੀ 'ਮਨ ਮੁਖੀ' ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ ॥
ਵਿਚਿ ਦੁਨੀਆ ਕਾਹੇ ਆਇਆ ॥੮॥ —ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੪੬੭
ਅਗਿਆਨੁ ਅਪੇਰਾ 'ਸੰਤੀ' ਕਾਟਿਆ ਜੀਅ ਦਾਨੁ ਗੁਰ ਦੈਲੀ ॥
ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਕਰਿ ਲੀਨੋ ਅਪੁਨਾ ਜਲਤੇ ਸੀਤਲ ਹੋਣੀ ॥੧॥੯॥
—ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੫੩੦

'ਜਿਨੀ' 'ਪੁਰਖੀ' ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ਤਿਨ ਕੈ ਹਉ ਲਾਗਉ ਪਾਏ ॥
ਕਾਇਆ ਕੰਚਨ ਤਾ ਥੀਐ ਜਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਲਏ ਮਿਲਾਏ ॥੨॥੪॥
—ਵਡਹੰਸ ਮ' ੩ ਅਲਾਹਣੀਆ, ਪੰ: ੫੮੫

ਭਗਤਾ ਵਿਚਿ ਆਪਿ ਵਰਤਦਾ ਪ੍ਰਭ ਜੀ 'ਭਗਤੀ' ਹੂ ਤੂ ਜਾਤਾ ॥
ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਸਭ ਲੋਕ ਹੈ ਤੇਰੀ ਤੂ ਏਕੇ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ॥੪॥੧॥
—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੬੩੭

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ (i-ਅੰਤ) 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ
ਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਦਾ 'ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ 'ਭੂਤਕਾਲ' ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ
ਹੈ, ਇਹੀ ਹਾਲ (i-ਅੰਤ) 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਦਾ ਹੈ।

ਸੰਤ-ਜਨੀ—ਸੰਤ ਜਨਾ ਨੇ। ਸੰਤੀ—ਸੰਤਾ ਨੇ।
ਰਾਮ ਜਨੀ—ਰਾਮ-ਜਨਾ ਨੇ। ਗੁਰਸਿਖੀ—ਗੁਰ-ਸਿੱਖਾ ਨੇ।
ਮਨਮੁਖੀ—ਮਨਮੁੱਖਾ ਨੇ। ਪੁਰਖੀ—ਪੁਰਖਾ ਨੇ।
ਭਗਤੀ—ਭਗਤਾ ਨੇ। ਸੰਤੀ ਮੰਤ੍ਰ ਦੀਓ—ਸੰਤਾ ਨੇ ਮੰਤ੍ਰ ਦਿੱਤਾ।
ਪੁਰਖੀ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ—ਪੁਰਖਾ ਨੇ ਚਿੱਤ ਲਾਇਆ।
ਭਗਤੀ ਤੂ ਜਾਤਾ—ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਜਾਣਿਆ।

ਗੁਰਸਿਖੀ ਥਾਨੁ ਭਾਲਿਆ—ਗੁਰਸਿੱਖਾ 'ਨੇ ਥਾਨ ਭਾਲਿਆ ।

(੩) (ਹ)—ਲਫਜ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (ਹ) ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—
ਜਬ ਹਮ ਏਕੋ ਏਕੁ ਕਰਿ ਜਾਨਿਆ ॥

ਤਬ 'ਲੋਗਹ' ਕਾਹੇ ਦੁਖੁ ਮਾਨਿਆ ॥੧॥੩॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ. ੩੨੪
ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਜਿ ਚੀਨਸੀ ਆਸਾ ਤੇ ਨ ਭਾਵਸੀ ॥

ਰਾਮਾ 'ਭਗਤਹ' ਚੇਤੀਅਲੇ ਅਚਿੰਤ ਮਨੁ ਰਾਖਸੀ ॥੧॥੫॥

—ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰ. ੪੮੬

ਲੋਗਹ—ਲੋਗਾ ਨੇ ।

ਭਗਤਹ—ਭਗਤਾ ਨੇ ।

ਪ੍ਰਲਿੰਗ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵੇਖ
ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਦਾ ਚਿਹਨ ਐਸ਼ (ਐ:) ਹੈ।
ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਚਿਹਨ (:) ਨੂੰ 'ਵਿਸਰਗਾ' ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ
ਉੱਚਾਰਣ (ਹ) ਵਾਗ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਪੰਡਿਤਾ: = ਪੰਡਿਤਾਹ

ਲੋਕਾ: = ਲੋਕਾਹ

ਸਕੰਟਾ = ਸਰਕਟਾਹ

ਇਹ ਭੀ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਈ ਥਾਈਂ ਇਹ ਅੰਤਲੀਆ
'ਵਿਸਰਗਾ' ਗਿਰ ਜਾਦੀਆ ਹਨ, ਪਰ ਹਰ ਥਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਕਈ
ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਟਿਕੀਆ ਭੀ ਰਹਿੰਦੀਆ ਹਨ ।

ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਬਨਾਣ ਵੇਲੇ, ਅਖੀਰਲੇ ਅੱਖਰ ਦੇ
ਨਾਲ 'ਅ' ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਹਸਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਚਿਹਨ
'ਅਹ' (ਐ:) ਦਾ ਪਹਿਲਾ 'ਅ' ਲਫਜ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੱਖਰ ਦੇ
ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚਿਹਨ ਦੀਆਂ ਵਿਸਰਗਾ ਦਾ ਉੱਚਾਰਣ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਹ' ਬਣ ਕੇ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਲਫਜ਼ ਇਉਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :—

ਭਗਤ + ਅਹ (ਐ:) = ਭਗਤਹ

ਲੋਗ + ਅਹ (ਐ:) = ਲੋਗਹ

(੪) (ਹੁ)—

ਕਿਨਹੀ ਬਨਜਿਆ ਕਾਸੀ ਤਾਂਬਾ ਕਿਨਹੀ ਲਉਗ ਸੁਪਾਰੀ ॥

‘ਸੰਤਹੁ’ ਬਨਜਿਆ ਨਾਮੁ ਗੋਬਿੰਦ ਕਾ ਐਸੀ ਖੋਪ ਹਮਾਰੀ ॥੧॥੨॥

ਸੰਤਹੁ—ਸੰਤਾ ਨੇ ।

—ਕੇਦਾਰਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੨੩

ਪਿਛਲੇ (੧-ਅੰਤ) ‘ਬਹੁ-ਵਚਨ’ ਨਾਂਵ ਵਾਗ ਇਹ (ਹੁ-ਅੰਤ) ਅਤੇ
(ਹੁ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ ਭੀ ‘ਬਹੁ-ਵਚਨ’ ਵਿਚ ਹਨ ਅਤੇ ‘ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ’ ਦੇ
‘ਭੂਤ ਕਾਲ’ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ; ਜਿਵੇ—

‘ਲੋਗਹ’ ਦੁਖੁ ਮਾਨਿਆ—ਲੋਕਾ ਨੇ ਦੁੱਖ ਮਨਾਇਆ ।

‘ਭਗਤਹ’ ਰਾਮਾ ਚੇਤੀਅਲੇ—ਭਗਤਾ ਨੇ ਰਾਮ ਨੂੰ ਚੇਤਿਆ ।

‘ਸੰਤਹੁ’ ਨਾਮੁ ਬਨਜਿਆ—ਸੰਤਾ ਨੇ ਨਾਮ ਖਰੀਦਿਆ ।

(੫) (ਨ)—ਲਫਜ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ‘ਨ’ ਲਗਾਇਆ ਜਾਦਾ ਹੈ—

ਚੀਤਿ ਆਵਹਿ ਤਾ ਸਦਾ ਦਇਆਲਾ ‘ਲੋਗਨ’ ਕਿਆ ਵੇਚਾਰੇ ॥

ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹੁ ਕਿਸ ਨੋ ਕਹੀਐ ਸਗਲੇ ਜੀਅ ਤੁਮਾਰੇ ॥੧॥੨੫੯॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੬, ਪੰ: ੩੮੩

‘ਸ੍ਵਨਨ’ ਬਿਕਲ ਭਏ ਸੰਗਿ ਤੇਰੇ ਇੰਦ੍ਰੀ ਕਾ ਬਲੁ ਥਾਕਾ ॥

ਚਰਨ ਰਹੇ ਕਰ ਢਰਕਿ ਪਰੇ ਹੈ ਮੁਖਹੁ ਨ ਨਿਕਸੈ ਬਾਤਾ ॥੩॥੫॥੧੮॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੦

‘ਸੰਤਨ’ ਮੋਕਉ ਪੂੰਜੀ ਸਉਪੀ ਤਉ ਉਤਰਿਆ ਮਨ ਕਾ ਧੌਖਾ ॥

ਧਰਮ ਰਾਇ ਅਬ ਕਹਾ ਕਰੈਗੋ ਜਉ ਫਾਟਿਓ ਸਗਲੇ ਲੇਖਾ ॥੩॥੮॥੧੯॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰ: ੬੧੪

‘ਲੋਗਨ’ ਵੇਚਾਰੇ ਕਿਆ—ਲੋਗ ਵਿਚਾਰੇ ਕੀ ਹਨ ?

‘ਸ੍ਵਨਨ’ ਭਏ—ਕੰਨ ਹੋ ਗਏ ।

‘ਸੰਤਨ’ ਸਉਪੀ—ਸੰਤਾ ਨੇ ਸਉਪੀ ।

(੬) (੧)—ਅਖੀਰ ਤੇ (੧) ਲਗਾਇਆ—

ਅਗੋਦੇ ਜੇ ਚੇਤੀਐ ਤਾ ਕਾਇਤੁ ਮਿਲੈ ਸਜਾਇ ॥

‘ਸਾਹਾ’ ਸੁਰਤਿ ਗਵਾਈਆ ਰੰਗਿ ਤਮਾਸੈ ਚਾਇ ॥

ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਫਿਰਿ ਗਈ ਕੁਇਰੁ ਨ ਰੋਟੀ ਖਾਇ ॥੫॥੧੧॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੧੭

ਜੇ ਸਉ ‘ਚੈਦਾ’ ਉਗਵਹਿ ਸੂਰਜ ਚੜਹਿ ਹਜਾਰ ॥

ਏਤੇ ਚਾਨਣ ਹੋਇਆ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘੋਰ ਅੰਧਾਰ ॥੨॥੧॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੪੬੩

‘ਸਾਹਾ’—ਸਾਹਾ ਨੇ । ਸਉ ‘ਚੈਦਾ’ ਉਗਵਹਿ—ਸਉ ਚੈਦ ਚੜ੍ਹਨ ।

ਇਥੇ ਕ੍ਰਿਆ ‘ਉਗਵਹਿ’ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ ਦੇ ‘ਬਹੁ-ਵਚਨ’ ਵਿੱਚ ਹੈ ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (Accusative Singular)

(੧) ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (_) ਲਾਇਆ ਜਾਦਾ ਹੈ—

ਜਾਲਿ ‘ਮੋਹੁ’ ਘਸਿ ਮਸੁ ਕਰਿ, ਮਤਿ ‘ਕਾਗਦੁ’ ਕਰ ਸਾਰੁ ॥

‘ਭਾਉ’ ਕਲਮ ਕਰਿ ‘ਚਿਤੁ’ ਲਿਖਾਰੀ, ਗੁਰ ਪੁਛਿ ਲਿਖੁ ‘ਬੀਚਾਰੁ’ ॥

‘ਲਿਖੁ ਨਾਮੁ’ ਸਾਲਾਹ ਲਿਖੁ, ਲਿਖੁ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ॥੧॥੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ. ੧, ਪੰ: ੧੬

ਜਾਲਿ ‘ਮੋਹੁ’—ਮੋਹ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦੇ ।

‘ਕਾਗਦੁ’ ਕਰਿ ਮਤਿ—ਕਾਗਦ ਨੂੰ ਮਤਿ ਬਣਾ ।

‘ਭਾਉ’ ਕਲਮ ਕਰਿ—ਭਾਉ ਨੂੰ ਕਲਮ ਬਣਾ ।

‘ਚਿਤੁ’ ਲਿਖਾਰੀ ਕਰਿ—ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਲਿਖਾਰੀ ਬਣਾ ।

‘ਨਾਮੁ’ ਲਿਖੁ—(ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ) ਨਾਮ ਨੂੰ ਲਿਖ ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ (_-ਅੰਤ) ਹੈ, ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਭੀ (_-ਅੰਤ) ਹੈ । ਦੋਹਾ ਦਾ ਇਕੋ ਰੂਪ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਕੀ ਕਿਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ?

ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ‘ਲਿੰਗ’ (Gender) ਹਨ—ਪੁਲਿੰਗ, ਇਸ਼ਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ।

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ (Neuter Gender) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹਟ ਗਈ; ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਲੱਛਣ ਟਿਕੇ ਰਹੇ ।

ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਵ' ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਚਿਹਨ ਹਨ :—

ਇਕ ਵਚਨ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਸ੍ਯੁ (_) ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਅਸ੍ਯੁ (ਅੰ)

ਪਰ 'ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ' ਨਾਵ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ ਲਫਜ਼ ਫਲ (ਫਲ) ਤੋਂ—

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਫਲੰ (ਫਲੰ) ਫਲੇ (ਫਲੇ) ਫਲਾਨਿ (ਫਲਾਨਿ)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਫਲੰ (ਫਲੰ) ਫਲੇ (ਫਲੇ) ਫਲਾਨਿ (ਫਲਾਨਿ)

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚੋਂ ਇਹ 'ਲਿੰਗ' (Gender) ਤਾਂ ਉੱਡ ਗਿਆ, ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਕਾਰਕਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਾਝੇ ਰੂਪ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਲੱਛਣ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ । ਸੋ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਲਫਜ਼ 'ਫਲ' (ਫਲ) ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਜਿਥੇ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ 'ਫਲੰ' (ਫਲ) ਦੇ ਥਾਂ 'ਫਲੁ' (ਫਲੁ) ਬਣਿਆ, ਉਥੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਭੀ 'ਫਲੰ' (ਫਲ) ਦੇ ਥਾਂ 'ਫਲੁ' (ਫਲੁ) ਹੀ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਰੇ ਲਫਜ਼ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੁਲਿੰਗ ਬਣ ਗਏ । ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ 'ਫਲ' ਆਦਿਕ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਹੋਰ ਪੁਲਿੰਗ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਭੀ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਤੇ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ, ਭਾਵ (_-ਅੰਤ) ਹੋ ਗਏ ।

(੨) ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (~)—

ਜਿਸ ਕਉ ਸਬਦੁ ਬਸਾਵੈ ਅੰਤਰਿ ਚੂਕੈ ਤਿਸਹਿ ਪਿਆਸਾ ॥

'ਹੁਕਮੈ' ਬੂਝੈ ਚਉਪੜਿ ਖੇਲੈ ਮਨੁ ਜਿਨਿ ਢਾਲੇ ਪਾਸਾ ॥੩॥੬॥

—ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੭੯੩

ਨਿਰਭਉ ਹੋਇ ਭਜਹੁ 'ਜਗਦੀਸੈ' ਏਹੁ ਪਦਾਰਥੁ ਵਡਭਾਗਿ ਲਹੇ ॥
 ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭ ਦਾਰੇ
 ਨਿਰਮਲ ਜਸੁ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਕਹੇ ॥੨॥੧੦॥੧੦੩॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ. ੫, ਪੰ. ੮੨੫

‘ਹੁਕਮੈ’ ਬੂਝੈ—ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ।

ਭਜਹੁ ‘ਜਗਦੀਸੈ’—ਜਗਦੀਸ਼ ਨੂੰ, ਜਗਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ, ਸਿਮਰੋ ।
 ਇਥੇ ਲਫਜ਼ ‘ਹੁਕਮੈ’ ਅਤੇ ‘ਜਗਦੀਸੈ’ ਲਫਜ਼ ‘ਹੁਕਮ’ ਅਤੇ
 ‘ਜਗਦੀਸ’ ਤੋਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ ।

(੩) ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (‘ਹਿ’)—

‘ਨਾਨਕ ਭਾਗੁ ਹੋਵੈ ਜਿਸੁ ਮਸਤਕਿ ‘ਕਾਲਹਿ’ ਮਾਰਿ ਬਿਦਾਰੇ ॥੪॥੧॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩, ਪੰ. ੭੯੭

ਅਨਿਕ ਜੁਗਤਿ ਕਰਿ ਬਹੁਤੁ ਬੀਚਾਰਉ ॥

‘ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਇਸੁ ‘ਮਨਹਿ’ ਉਧਾਰਉ ॥੨॥੩॥੯॥—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ ੫, ਪੰ. ੮੦੪

ਬੂਝੋ ਮਾਇਆ ਕੋ ਮਦੁ ਮਾਨੁ ॥

ਪ੍ਰੇਮ ਮੋਹ ਦੂਰਿ ਕਰਿ ਬਪੁਰੇ ਸੰਗਿ ‘ਗੋਪਾਲਹਿ’ ਜਾਨੁ ॥੧॥੨॥੫੮॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੨੧੫

‘ਖਸਮਹਿ’ ਜਾਣਿ ਖਿਮਾ ਕਰਿ ਰਹੈ ॥

ਤਉ ਹੋਇ ਨਿਖਿਆਉ ਅਖੈ ਪਦੁ ਲਹੈ ॥੮॥—ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ, ੩੪੦

‘ਦੂਧਹਿ’ ਦੁਹਿ ਜਬ ਮਟੁਕੀ ਭਰੀ ॥

ਲੈ ਬਾਦਸਾਹ ਕੇ ਆਗੇ ਧਰੀ ॥੨੦॥੧॥੧੦॥—ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ. ੧੧੬੬

‘ਕਾਲਹਿ’—ਕਾਲ ਨੂੰ । ‘ਮਨਹਿ’—ਮਨ ਨੂੰ ।

ਗੋਪਾਲਹਿ—ਗੋਪਾਲ ਨੂੰ । ਖਸਮਹਿ—ਖਸਮ ਨੂੰ ।

ਦੂਧਹਿ—ਦੁੱਧ ਨੂੰ ।

ਲਫਜ਼ ਕਾਲਹਿ, ਮਨਹਿ, ਗੋਪਾਲਹਿ, ਖਸਮਹਿ, ਦੂਧਹਿ ਕਰਮ ਕਾਰਕ
 ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੁਕਤਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ—

ਗਗਨ ਗੰਭੀਰੁ ਗਗਨੰਤਰਿ ਵਾਸੁ ॥

‘ਗੁਣ’ ਗਾਵੈ ਸੁਖ ਸਹਜਿ ਨਿਵਾਸੁ ॥੨੦॥

‘ਘਰ ਦਰ’ ਫਿਰਿ ਥਾਕੀ ਬਹੁਤੇਰੇ ॥

ਜਾਤਿ ਅਸੰਖ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਮੇਰੇ ॥੨੧॥.....

ਧੂਪ ਛਾਵ ਜੇ ਸਮ ਕਰਿ ਜਾਣੈ ॥

‘ਬੰਧਨ’ ਕਾਟਿ ਮੁਕਤਿ ਘਰਿ ਆਣੈ ॥੨੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ. ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰ: ੬੩੨

ਅੰਤੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੋਲਿਆ ਮੈ ਪਿਛੈ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਿਹੁ ਨਿਰਬਾਣੁ ਜੀਉ ॥

ਕੇਸੋ ਗੋਪਾਲ ‘ਪੰਡਿਤ’ ਸਦਿਅਹੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ਜੀਉ ॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪੰ: ੬੨੩

(੨) ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (‘ਹ’) ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

ਹੋਤੀ ਨਹੀਂ ਕਵਨ ਕਛੁ ਕਰਣੀ ॥

ਇਹੈ ਓਟ ਪਾਈ ਮਿਲਿ ‘ਸੰਤਹ’ ਗੋਪਾਲ ਏਕ ਕੀ ਸਰਣੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

੫੪।੭੭॥ —ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੧੬

ਭਈ ਮਿਤ੍ਰਾਈ ਮਿਟੀ ਬੁਰਾਈ ਦ੍ਰਸਟ ਦੂਤ ਹਰਿ ਕਾਢੇ ਛਾਣਿ ॥

ਸੂਖ ਸਹਜ ਆਨੰਦ ਘਨੇਰੇ ਨਾਨਕ ਜੀਵੈ ਹਰਿ ‘ਗੁਣਹ’ ਵਖਾਣਿ ॥

੨।੨੬।੧੧੨॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੦੫

‘ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ’ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਕ (੧) ਅਤੇ (੩) ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਉਥੇ ‘ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ’ ਅਤੇ ‘ਹ-ਅੰਤ’ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ; ਕਰਮ ਕਾਰਕ ‘ਬਹੁ-ਵਚਨ’ ਦੇ ਭੀ ਇਹ ਦੋ ਰੂਪ ‘ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ’ ਅਤੇ ‘ਹ-ਅੰਤ’ ਹਨ।

ਕਿਉ ?

ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਲੱਭਣ ਵਾਸਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ 'ਚਿਹਨ' ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ :—

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਕ੍ (_)	ਕ੍ (ਅਹ)
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਕ੍ (ਅੰ)	ਕ੍ (ਅਹ)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ 'ਚਿਹਨ' ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਸੋ, ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ 'ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ' ਅਤੇ 'ਹ-ਅੰਤ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਣੇ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਬਣੇ ਹਨ।

‘ਗੁਣ’ ਗਾਵੈ—ਗੁਣਾ ਨੂੰ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।

‘ਬੰਧਨ’ ਕਾਟਿ—ਬੰਧਨਾ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ।

ਮਿਲਿ ‘ਸੰਤਹ’—ਸੰਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ।

ਹਰਿ ‘ਗੁਣਹ’ ਵਖਾਣਿ—ਹਰੀ ਦੇ ਗੁਣਾ ਨੂੰ ਉੱਚਾਰ ਕੇ।

ਏਥੇ ਲਛਜ ‘ਗੁਣ’, ‘ਬੰਧਨ’, ‘ਪੰਡਿਤ’, ‘ਸੰਤਹ’ ਅਤੇ ‘ਗੁਣਹ’ ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹਨ।

(੩) ਸਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (੧) ਜਾ (੧) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ਸਿਧਾ’ ਸੇਵਨਿ ਸਿਧ ਪੀਰ ਮਾਗਹਿ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ॥

ਮੈ ਇਕੁ ਨਾਮੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ਸਾਚੇ ਗੁਰ ਬੁਧਿ॥੨॥੧੪॥

—ਆਸਾ ਮ. ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ ੪੧੮

ਪੰਡਿਤ ਪਾਧੇ ਜੋਇਸੀ ਨਿਤ ਪੜਹਿ ‘ਪੁਰਾਣਾ’॥

ਅੰਤਰਿ ਵਸਤੁ ਨ ਜਾਣਨੀ ਘਟਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਲੁਕਾਣਾ॥੪॥੧੪॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੧੮

ਸਾਹਿਬੁ ਰਿਦੈ ਵਸਾਇ ਨ ਪਛੋਤਾਵਹੀ ॥

‘ਗੁਨਹਾ’ ਬਖਸਣਹਾਰੁ ਸਬਦੁ ਕਮਾਵਹੀ ॥੮॥੧੬॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੪੨੦

ਆਪਿ ਤਰੈ ਜਨੁ ‘ਪਿਤਰਾ’ ਤਾਰੇ ॥ ਸੰਗਤਿ ਮੁਕਤਿ ਸੁ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੇ ॥

ਠਾਨਕ ਤਿਸ ਕਾ ਲਾਲਾ ਗੋਲਾ ਜਿਨਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਲਿਵ ਲਾਈ ਹੇ ॥

੧੬॥੬॥ —ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੨੬

ਅਪਰਾਧੀ ਦੂਣਾ ਨਿਵੈ ਜੋ ਹੰਤਾ ‘ਮਿਰਗਾਹਿ’ ॥

ਸੀਸਿ ਨਿਵਾਇਐ ਕਿਆ ਥੀਐ ਜਾ ਰਿਦੈ ਕੁਸੁਧੇ ਜਾਹਿ ॥੧॥੧੪॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰ ੪੭੫

‘ਸਿਧਾ’ ਸੇਵਨਿ—ਸਿੱਧਾ ਨੂੰ ਸੇਵਦੇ ਹਨ ।

ਪੰਡਿਤ ਪੜਹਿ ‘ਪੁਰਾਣਾ’—ਪੰਡਿਤ ਪੁਰਾਣਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ।

‘ਗੁਨਹਾ’ ਬਖਸਣਹਾਰੁ—ਗੁਨਾਹਾ ਨੂੰ ਬਖਸਣ ਵਾਲਾ ।

ਜਨੁ ‘ਪਿਤਰਾ’ ਤਾਰੇ—ਸੇਵਕ ਪਿਤਰਾ ਨੂੰ ਤਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਜੋ ਹੰਤਾ ‘ਮਿਰਗਾਹਿ’—ਜੋ ਮਿਰਗਾ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ (੧) ਦੇ ਨਾਲ (-) ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਉਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਆਏ ਲਛਜ—

ਸਿਧਾ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿਤਰਾ

ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—

ਸਿੱਧਾ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿਤਰਾ

ਪਰ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਬਿੰਦੀ (-) ਭੀ ਵਰਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਉਪਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਚ ਲਛਜ ‘ਗੁਨਹਾ’ ।

ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ (੧) ਅਤੇ (੧) ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਰਤਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ ।

ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਕਿਵੇਂ ਪਿਆ ?

ਪਿੱਛੇ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੁਲਿੰਗ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਾਵ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਕਈ ਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਆਉਂ, ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ (ਰਾਮ) ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵੇਖੀਏ :—

ਰਾਸ: (ਰਾਮਹ) ਰਾਸੈ (ਰਾਮੈ) ਰਾਸਾ (ਰਾਮਾਹ)
 ਰਾਸੰ (ਰਾਮੰ) ਰਾਸੀ (ਰਾਮੀ) ਰਾਸਾਨ੍ (ਰਾਮਾਨ੍)

ਕਈ ਥਾਈਂ ਇਹ ਅਖੀਰਲੀ (:) 'ਵਿਸਰਗ' ਡਿਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ (ਰਾਸਾ:) 'ਰਾਮਾਹ' ਦੇ ਥਾਂ ਸਿਰਫ਼ (ਰਾਸਾ) 'ਰਾਮਾ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਰੂਪ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਕ (੬) ਵਿਚ ਲਫਜ਼ ਚੰਦਾਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ।

ਹੁਣ ਲਵੋ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਰਾਸਾਨ੍) 'ਰਾਮਾਨ੍'। ਇਹ ਅਖੀਰਲਾ 'ਨ੍' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਨਿਰਾ ਵਿਅੰਜਨ 'ਨ੍' ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਤਲਾ (ਅ) ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਈਂ ਇਹ ਅਖੀਰਲਾ 'ਨ੍' ਬਦਲ ਕੇ (-) ਅਤੇ (:) 'ਵਿਸਰਗ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲਫਜ਼ 'ਬਿਡਾਲ' (ਬਿਛਾਲ) ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ 'ਬਿਡਾਲਾਨ੍' (ਬਿਛਾਲਾਨ੍)। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਤੁਕ ਵਿਚ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਖੀਰਲੇ 'ਨ੍' (ਨ੍) ਦੇ ਥਾਂ (-) ਅਤੇ (ਸ੍) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ;

ਬਿਛਾਲਾਨ੍ ਤਾਡਯਤਿ (ਬਿਛਾਲਾਨ੍ ਤਾਡਯਤਿ)
 ਤੋਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਬਿਛਾਲਾਂਸ੍ਤਾਡਯਤਿ (ਬਿਛਾਲਾਨ੍ ਤਾਡਯਤਿ)

ਇਹ ਅਖੀਰਲਾ (ਸ੍) ਜਾਂ 'ਵਿਸਰਗ' ਭੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਡਿਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ 'ਬਿਡਾਲਾ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ਬਿਡਾਲਾ ਤਾਡਯਤਿ’ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ‘ਬਿਅਲਾਂ ਤਾਡਹਿ’ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ‘ਬਿੱਲਿਆਂ ਤਾੜੈ’ ਬਣ ਗਿਆ।

ਇਹ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੈ (ਅਸ੍) ‘ਅਹ’। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ ‘ਅਹ’ (ਅਸ੍) ਲੱਗ ਕੇ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਰੂਪ ਬਣ ਗਏ :—

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ :—‘ਸਿਧ’, ‘ਸਿਧਾ’, ‘ਸਿਧਹ’।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ—

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ :—‘ਸਿਧ’, ‘ਸਿਧਾ’, ਅਤੇ ‘ਸਿਧਹ’।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ (ਜ੍) ‘ਨ-ਅੰਤ’ ਰੂਪ ਵਿਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ (ੴ-ਅੰਤ) ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਭੀ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਰੂਪ ਹੋ ਗਏ :—

‘ਸਿਧ’, ‘ਸਿਧਹ’, ‘ਸਿਧਾ’ ਅਤੇ ‘ਸਿਧਾਂ’।

ਪਰ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਅਖੀਰਲਾ ਰੂਪ (ੴ ਅੰਤ) ਜਿਆਦਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (Instrumental Singular)

(ੴ) (ੴ); ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ (ੴ) ਲਗਾਇਆ; ਜਿਵੇਂ—

ਜਿਉ ਪਾਵਕ ਸੰਗਿ ਸੀਤ ਕੋ ਨਾਸ ॥

ਐਸੇ ਪ੍ਰਾਛਤ ਸੰਤ ਸੰਗਿ ਬਿਨਾਸ ॥

ਜਿਉ ‘ਸਾਬੁਨਿ’ ਕਾਪਰ ਉਜਲ ਹੋਤ ॥

ਨਾਮ ਜਪਤ ਸਭ ਭ੍ਰਮ ਭਉ ਖੋਤ ॥੪੧.੫॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੯੧੪

ਅੰਦਰੁ ਰਚੈ ਸਚ ਰੰਗਿ ਜਿਉ ਮੰਜੀਠੈ ਲਾਲੁ ॥

ਕੇਮਲੁ ਵਿਗਸੈ ਸਚੁ ਮਨਿ ਗੁਰ ਕੈ 'ਸਬਦਿ' ਨਿਹਾਲੁ ॥੧॥੧॥

—ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਮ: ੩, ਪੰ. ੧੨੭੬

‘ਸਚਿ’ ਮਿਲੇ ਸਚਿਆਰੁ ‘ਕੂੜਿ’ ਨ ਪਾਈਐ ॥

· ਸਚੈ ਸਿਉ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ਬਹੁੜਿ ਨ ਆਈਐ ॥੨॥੧੬॥

—ਆਸਾ ਮ’ ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੪੧੬

ਸਾਬੁਨਿ—ਸਾਬਣ ਨਾਲ । ਸਬਦਿ—ਸਬਦ ਨਾਲ ।

ਸਚਿ—ਸੱਚ ਦੀ ਰਾਹੀਂ । ਕੂੜਿ—ਕੂੜ ਦੁਆਰਾ ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਕ (੨) ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸਬਦਾਂ ਤੋਂ ‘ਕਰਣ ਕਾਰਕ’ ਇਕ-ਵਚਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਚਿਹਨ ‘ਇਨ’ (इन्) ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਅਖੀਰਲੇ ਮੁਕਤੇ ਨੂੰ ‘ਅ’ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਅਖੀਰਲਾ ‘ਅ’ ਚਿਹਨ ‘ਇਨ’ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ ‘ਇ’ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ () ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ, ਫਲ, ਜਲ ਤੋਂ ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਫਲੇਨ, ਜਲੇਨ ਹਨ।

ਇਹ ਚਿਹਨ ‘ਇਨ’ ਅਸਲ ਵਿਚ ‘ਆ’ ਹੈ, ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ‘ਆ’ ਤੋਂ ‘ਇ’ ਬਣ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਅੱਖਰ ‘ਨ’ (न) ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਚਿਹਨ ‘ਆ’ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ‘ਇ’ ਵਿਚ ਤਾਂ ਕਾਇਮ ਰਹੀ, ਪਰ ਅਖੀਰ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ‘ਨ’ (न) ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹਟ ਗਿਆ।

ਇਹ ਗੱਲ ਭੀ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ‘ਅ’ ਦੀ ਹਸਤੀ ਭੀ ਮੁੱਕ ਗਈ ਸੀ। ਸੋ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ () ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਲੱਗ ਕੇ ਹੇਠ-ਲਿਖਿਆ ਰੂਪ ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਿਆ :—

ਜਲ ਤੋਂ ਜਲਿ । ਮਨ ਤੋਂ ਮਨਿ । ਸਚ ਤੋਂ ਸਚਿ ।

(੨) (੧)—ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (੧) ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—

ਨਾਨਕ ਕੀ ਅਰਦਾਸਿ ਹੈ ਸਚ ਨਾਮਿ ਸੁਹੇਲਾ ॥

ਆਪੁ ਗਇਆ ਸੋਝੀ ਪਈ 'ਗੁਰਸਬਦੀ' ਮੇਲਾ ॥੧॥੨੦॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੨੧

ਘਰੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਵਸੁ ਹੈ ਬਾਹਰਿ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ॥

'ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ' ਪਾਈਐ ਅੰਤਰਿ ਕਪਟ ਖੁਲਾਹੀ ॥੧॥੨੧॥੨੮॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੨੫

ਗੁਰ ਸਬਦੀ—ਗੁਰ-ਸਬਦ ਦੁਆਰਾ ।

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ—ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ।

(੩) (^); ਅਖੀਰ ਤੇ (^) ਲਾਈ ਜਾਦੀ ਹੈ—

ਕਿਰਤੁ ਨ ਕੋਈ ਮੋਟਣਹਾਰਾ ॥ ਗੁਰ ਕੈ 'ਸਬਦੇ' ਮੋਖ ਦੁਆਰਾ ॥

ਪੂਰਬਿ ਲਿਖਿਆ ਸੋ ਫਲੁ ਪਾਇਆ ਜਿਨਿ ਆਪੁ ਮਾਰਿ ਪਛਾਤਾ ਹੋ ॥੭॥੨੯॥

—ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੦੫੨

ਚਤਨੁ ਅਮੋਲਕੁ ਅਗਮ ਅਪਾਰਾ ॥ ਕੀਮਤਿ ਕਵਣੁ ਕਰੇ ਵੇਚਾਰਾ ॥

ਗੁਰ ਕੇ 'ਸਬਦੇ' ਤੋਲਿ ਤੋਲਾਏ ਅੰਤਰਿ ਸਬਦਿ ਪਛਾਤਾ ਹੋ ॥੧੪॥੨੯॥

—ਮਾਰੂ ਮ. ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੫੩

ਸੋ ਸਚੁ ਸੇਵਿਹੁ ਸਿਰਜਣਹਾਰਾ ॥ 'ਸਬਦੇ' ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਣਹਾਰਾ ॥

ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰੁ ਕੀਮਤਿ ਨਹੀ ਪਾਈ ਆਪੇ ਅਗਮ ਅਥਾਹਾ ਹੈ ॥੧॥੧੦॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੫੩

ਸਬਦੇ—ਸਬਦ ਦੁਆਰਾ ।

(੪) (ਹਿ); ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹਿ) ਵਰਤਿਆ—

ਸਾਰੇ ਦਿਨਸੁ ਮਜ਼੍ਹਰੀ ਕਰਤਾ ਤੁਹੁ 'ਮੂਸਲਹਿ' ਛਰਾਇਆ ॥

ਖੇਦੁ ਭਇਓ ਬਗਾਰੀ ਨਿਆਈ ਘਰ ਕੈ ਕਾਮਿ ਨ ਆਇਆ ॥੩॥੨॥੪॥

—ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੭੧੨

ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਰਤ ਪ੍ਰਤਨਾ ਤਰੀ ॥ ਬਾਲੁ ਘਾਤਨੀ 'ਕਪਟਹਿ' ਭਰੀ ॥

੩॥੧॥੫॥ —ਗੋਡ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰ: ੮੭੪

ਕੀਨੀ ਰਖਿਆ ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦੈ ਹਰਨਾਖਸ 'ਨਖਹਿ' ਬਿਦਾਰੇ ॥

ਬਿਦਰੁ ਦਾਸੀਸੁਤੁ ਭਇਓ ਪੁਨੀਤਾ ਸਗਲੇ ਕੁਲ ਉਜਾਰੇ ॥੩॥੨॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰ ੯੯੯

ਮੂਸਲਹਿ—ਮੂਸਲ ਨਾਲ ।

ਕਪਟਹਿ—ਕਪਟ ਨਾਲ ।

ਨਖਹਿ—ਨਖ ਨਾਲ, ਨਹੁੰ ਨਾਲ ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) (ਹੁ) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (ਹੁ) ਲਗਾਇਆ ਜਾਦਾ ਹੈ—

'ਨੈਨਹੁ' ਪੇਖੁ ਠਾਕੁਰ ਕਾ ਰੰਗੁ ॥

ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਬਿਨਸੈ ਸਭ ਸੰਗੁ ॥੨॥੧੪॥

—ਸੁਖਮਨੀ, ਪੰ ੨੮

ਪਾਵਹੁ ਬੇੜੀ 'ਹਾਥਹੁ' ਤਾਲ ॥ ਨਾਮਾ ਗਾਵੈ ਗੁਨ ਗੋਪਾਲ ॥੧੨॥੧॥੧੦॥

—ਭੋਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੬੬

ਨੈਨਹੁ—ਨੈਣਾ ਨਾਲ ।

ਹਾਥਹੁ—ਹੱਥਾ ਨਾਲ ।

(੨) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ)—ਅਸਲ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ।

'ਨੈਨ' ਅਲੋਵਉ ਸਾਧ ਜਨੋ ॥ ਹਿਰਦੈ ਗਾਵਹੁ ਨਾਮ ਨਿਧੋ ॥੫॥੧॥੧੩॥

—ਗਉੜੀ ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰ. ੨੪੧

ਨਾਮਧਾਰੀਕ ਉਧਾਰੇ ਭਗਤਹੁ ਸੰਸਾ ਕਉਨ ।

ਜੇਨ ਕੇਨ ਪਰਕਾਰੇ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਸੁ ਸੁਨਹੁ 'ਸ੍ਰਵਨ' ॥੫॥੮॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੂ ੬, ਪੰ: ੪੫੮

'ਲੋਇਣ' ਲੋਈ ਡਿਠ ਪਿਆਸ ਨ ਬੂਝੈ ਮੂ ਘਣੀ ॥

ਨਾਨਕ ਸੇ ਅਖੜੀਆ ਬਿਅੰਨਿ ਜਿਨ੍ਹੀ ਡਿਸਦੋ ਮਾ ਪਿਰੀ ॥੧॥੨॥

—ਸਲੋਕ ਵਡਹੰਸੂ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੪, ਪੰ: ੫੭੭

ਰੇ ਮਨ ਰਾਮ ਸਿਉ ਕਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥

'ਸ੍ਰਵਨ' ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਨੁ ਸੁਨਉ ਅਰੁ ਗਾਉ ਰਸਨਾ ਗੀਤਿ ॥੧॥੨॥੧॥੧॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰ: ੬੩੧

ਦੁਇ ਦੁਇ 'ਲੋਚਨ' ਪੇਖਾ ॥

ਹਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਉਰੁ ਨ ਦੇਖਾ ॥੧॥੪॥

—ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੬੫੫

ਨੈਨ—ਨੈਣਾ ਨਾਲ ।

ਸ੍ਰਵਨ—ਕੰਨਾ ਨਾਲ ।

ਲੋਇਣ—ਅੱਖਾ ਨਾਲ ।

ਲੋਚਨ—ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ।

(੩) (ਹ)—ਲਫਜ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹ' ਲਾਇਆ ਜਾਦਾ ਹੈ ।

'ਚਰਨਹ' ਗੋਬਿੰਦ ਮਾਰਗੁ ਸੁਹਾਵਾ ॥

ਆਨ ਮਾਰਗ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਧਾਈਐ ਤੇਤੋ ਹੀ ਦੁਖੁ ਹਾਵਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

੧੩॥੩੯॥ —ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੧੩

ਹਰਨਾਖਸੁ ਜਿਨਿ 'ਨਖਹ' ਬਿਦਾਰਿਓ ਸੁਰ ਨਰ ਕੀਏ ਸਨਾਥਾ ॥

ਕਹਿ ਨਾਮਦੇਉ ਹਮ ਨਰਹਰਿ ਧਿਆਵਹਿ ਰਾਮੁ ਅਭੈ ਪਦ ਦਾਤਾ ॥

੫॥੩॥੯॥ —ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੬੫

ਚਰਨਹ—ਚਰਨਾ ਨਾਲ । ਨਖਹ—ਨਹੁਆ ਨਾਲ, ਨਖਾ ਨਾਲ ।

ਨੋਟ—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਕ (੪) ਵਿਚ ਅਸੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਚਿਹਨ 'ਹਿ' ਹੈ; ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਚਿਹਨ 'ਹ' ਅਤੇ 'ਹੁ' ਹਨ; ਜਿਵੇਂ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ : 'ਨਖਹਿ'—ਨਖ ਨਾਲ, ਨਹੁ ਨਾਲ ।

ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਨਖਹ—ਨਖਾ ਨਾਲ, ਨਹੁਆ ਨਾਲ ।

ਨੈਨਹੁ—ਨੈਨਾ ਨਾਲ ।

(੪) (੧)—ਲਫਜ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (੧) ਵਰਤੀ ਜਾਦੀ ਹੈ ।

'ਗਜੀ' ਨ ਮਿਨੀਐ ਤੋਲਿ ਨ ਤੁਲੀਐ ਪਾਚਨੁ ਸੇਰ ਅਵਾਈ ॥

ਜੋਕਰਿ ਪਾਚਨੁ ਬੇਗਿ ਨ ਪਾਵੈ ਝਗਰੁ ਕਰੈ ਘਰ ਹਾਈ ॥੨॥੩॥੫੪॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੩੩੫

ਕਰਿ ਬੀਚਾਰੁ ਆਚਾਰੁ ਪਰਾਤਾ ॥ ਸਤਿਗੁਰ 'ਬਚਨੀ' ਏਕੋ ਜਾਤਾ ॥

ਨਾਨਕ ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਮਨੁ ਰਾਤਾ ॥੧੦॥੭॥

—ਆਸਾ ਮ. ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੦੫

ਰਾਮੁ ਜਪਹੁ ਮੇਰੀ ਸਖੀ ਸਖੈਨੀ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵਿ ਦੇਖਹੁ ਪ੍ਰਭੁ 'ਨੈਨੀ' ॥੧॥੨੫੦॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੪੧੬

ਬੇਅੰਤਾ ਬੇਅੰਤ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਕੇਤਕ ਗਾਵਾ ਰਾਮ ॥

ਤੇਰੇ ਚਰਣਾ ਤੇਰੇ ਚਰਣ ਧੂੜਿ 'ਵਡਭਾਗੀ' ਪਾਵਾ ਰਾਮ ॥੪॥੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧ ਛੰਤ, ਪੰ. ੪੫੩

ਤਿਨ ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ ਜਿਨ ਪ੍ਰਭੁ 'ਸ੍ਰਵਣੀ' ਸੁਣਿਆ ਰਾਮ ॥

ਸੇ ਸਹਜਿ ਸੁਹੇਲੇ ਜਿਨ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਸਨਾ ਭਣਿਆ ਰਾਮ ॥੧॥੧॥

—ਛੰਤ ਵਡਹੰਸੁ ਮ ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰ. ੫੭੭

ਇਕਾ ਬਾਣੀ ਇਕੁ ਗੁਰੁ ਇਕੋ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰਿ ॥

ਸਚਾ ਸਉਦਾ ਹਟੁ ਸਚੁ 'ਰਤਨੀ' ਭਰੇ ਭੰਡਾਰ ॥੨॥੧੦॥

—ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੬੪੬

ਗਜੀ—ਗਜਾ ਨਾਲ ।

ਬਚਨੀ—ਬਚਨਾ ਦੁਆਰਾ ।

ਨੈਨੀ—ਨੈਨਾ ਨਾਲ ।

ਵਡਭਾਗੀ—ਵੱਡੇ ਭਾਗਾ ਨਾਲ ।

ਸ੍ਰਵਣੀ—ਕੰਨਾ ਨਾਲ ।

ਰਤਨੀ—ਰਤਨਾ ਨਾਲ ।

ਨੋਟ—ਇਹ (੧-ਅੰਤ) ਰੂਪ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਦੇ ਦੋਹਾ ਵਚਨਾ
(ਇਕ-ਵਚਨ ਤੇ ਬਹੁ-ਵਚਨ) ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇ—

'ਹੁਕਮੀ' ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ ॥

'ਹੁਕਮੀ'—(ਪ੍ਰਭੁ ਦੇ) ਹੁਕਮ ਨਾਲ ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (Dative Singular),

(੧) ਸਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (੨) ਲਾਇਆ—

ਨਿੰਦਕ ਕੀ ਗਤਿ ਕਤਹੂ ਨਾਹੀ 'ਖਸਮੇ' ਏਵੇ ਭਾਣਾ ॥

ਜੋ ਜੋ ਨਿੰਦ ਕਰੇ ਸੰਤਨ ਕੀ ਤਿਉ ਸੰਤਨ ਸੁਖੁ ਮਾਨਾ ॥੩॥੨॥੪੧॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰ. ੩੮੧

ਬਲਿ ਤਿਸੁ 'ਬਾਪੈ' ਜਿਨਿ ਹਉ ਜਾਇਆ ॥

ਪੰਚਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸੰਗੁ ਚੁਕਾਇਆ ॥੨॥੩॥ —ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੪੭੬

ਮੈ ਮਨਿ ਵਡੀ ਆਸ ਹਰੇ ਕਿਉਂਕਰਿ ਹਰਿ ਦਰਸਨੁ ਪਾਵਾ ॥

ਹਉ ਜਾਇ ਪੁਛਾ ਅਪਨੇ 'ਸਤਿਗੁਰੈ'

ਗੁਰਿ ਪੁਛਿ ਮਨੁ ਮੁਗਧੁ ਸਮਝਾਵਾ ॥੧॥੧॥੩॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੫੬੧

ਮਨਮੁਖ ਮਨੁ ਨ ਭਿਜਈ ਅਤਿ ਮੈਲੇ ਚਿਤਿ ਕਠੋਰ ॥

'ਸਪੈ' ਦੁਧੁ ਪੀਆਈਐ ਅੰਦਰਿ ਵਸੁ ਨਿਕੋਰ ॥੧੬॥੧॥੩॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰ: ੭੫੫

ਖਸਮੇ ਭਾਣਾ—ਖਸਮ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ ।

ਬਲਿ ਤਿਸੁ ਬਾਪੈ—ਤਿਸ ਬਾਪ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ।

ਸਤਿਗੁਰੈ ਪੁਛਾ—ਸਤਿਗੁਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਾ ।

ਸਪੈ ਦੁਧੁ ਪੀਆਈਐ—ਜੇ ਸੱਪ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਆਲੀਏ ।

(੨) (ਹਿ)—ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (ਹਿ) ਲਾਈ ਜਾਦੀ ਹੈ ।

'ਸੂਮਹਿ' ਧਨੁ ਰਾਖਨ ਕਉ ਦੀਆ ਮੁਗਧੁ ਕਹੈ ਧਨੁ ਮੇਰਾ ॥

ਜਮ ਕਾ ਡੰਡੁ ਮੂੰਡ ਮਹਿ ਲਾਗੈ ਖਿਨ ਮਹਿ ਕਰੇ ਨਿਬੇਰਾ ॥੩॥੩॥੧੬॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੭੬

ਉਰਝਿ ਰਹਿਓ ਬਿਖਿਆ ਕੈ ਸੰਗਾ ॥

'ਮਨਹਿ' ਬਿਆਪਤ ਅਨਿਕ ਤਰੰਗਾ ॥੧॥੧॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੭੫੬

ਹਰਿ 'ਗੁਰਹਿ' ਭਾਣਾ ਦੀਈ ਵਡਿਆਈ

ਧੁਰਿ ਲਿਖਿਆ ਲੇਖੁ ਰਜਾਇ ਜੀਉ ॥

ਕਹੈ ਸੁੰਦਰੁ ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਸਭੁ ਜਗਤੁ ਪੈਰੀ ਪਾਇ ਜੀਉ ॥੬॥੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪੰ: ੬੨੪

ਜੈਸੇ ਅਪਨੇ 'ਧਨਹਿ' ਪ੍ਰਾਨੀ ਮਰਨੁ ਮਾਡੈ ॥

ਤੈਸੇ ਸੰਤ ਜਨਾ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਨ ਛਾਡੈ ॥੨॥੧॥—ਬਸੰਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ ੧੧੬੫

ਸੂਮਹਿ ਧਨੁ ਦੀਆ—ਸੂਮ ਨੂੰ ਧਨ ਦਿੱਤਾ ।

ਮਨਹਿ ਬਿਆਪਤ ਤਰੰਗਾ—ਮਨ ਨੂੰ ਤਰੰਗ ਵਿਆਪਦੇ ਹਨ ।

ਗੁਰਹਿ ਭਾਣਾ—ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭਾਇਆ ।

ਧਨਹਿ ਪ੍ਰਾਨੀ ਮਰਨੁ ਮਾਡੈ—ਧਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜੀਵ ਮੌਤ ਦਾ ਭੀ
ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

(੩) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ)—ਅਸਲ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ
ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ।

ਬਲਿਹਾਰੀ 'ਗੁਰ' ਆਪਣੇ ਦਿਉਹਾੜੀ ਸਦਵਾਰ ॥

ਜਿਨਿ ਮਾਣਸ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਕੀਏ ਕਰਤ ਨ ਲਾਗੀ ਵਾਰ ॥੧॥੧॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੪੬੨

ਆਉ ਬੈਨੁ ਆਦਰੁ ਸਭ ਥਾਈ ਊਨ ਨ ਕਤਹੂੰ ਬਾਤਾ ॥

ਭਗਤਿ ਸਿਰਪਾਉ ਦੀਓ 'ਜਨ' ਅਪੁਨੇ ਪ੍ਰਤਾਪੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਜਾਤਾ ॥

੨॥੩੦॥੬੪॥ —ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੩੧

ਜਿਉ ਤਰੁਨਿ ਭਰਤ ਪਰਾਨ ॥ ਜਿਉ ਲੋਭੀਐ ਧਨੁ ਦਾਨੁ ॥

ਜਿਉ ਦੂਧ ਜਲਹਿ ਸੰਜੋਗੁ ॥ ਜਿਉ ਮਹਾ 'ਖੁਧਿਆਰਥ' ਭੋਗੁ ॥

ਜਿਉ ਮਾਤ ਪੂਤਹਿ ਹੇਤੁ ॥ ਹਰਿ ਸਿਮਰਿ ਨਾਨਕ ਨੇਤ ॥੭॥੨॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੮੩੮

ਸਤਿਗੁਰਿ ਨਾਨਕ ਭਗਤਿ ਕਰੀ

ਇਕਮਨਿ ਤਨੁ ਮਨੁ ਧਨੁ 'ਗੋਬਿੰਦ' ਦੀਅਉ ॥

ਅੰਗਦਿ ਅਨੰਤ ਮੂਰਤਿ ਨਿਜਧਾਰੀ ਅਗਮ ਗ੍ਰਾਨਿ ਰਸਿ ਰਸਉ ਹੀਅਉ ॥੨॥

—ਸੁਈਏ ਮ. ਚਉਥੇ ਕੇ, ਬਲੁ, ਪੰ: ੧੪੦੫

ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ—ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ।

ਦੀਓ ਜਨ ਅਪੁਨੇ—ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ।

ਜਿਉ ਖੁਧਿਆਰਥ ਭੋਗੁ—ਜਿਵੇਂ ਭੋਜਨ ਭੁੱਖੇ ਲਈ ।

ਤਨੁ ਗੋਬਿੰਦ ਦੀਅਉ—ਸਰੀਰ ਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (੧) ਲਾਇਆ; ਜਿਵੇਂ—
ਜੇ ਮੋਹਾਕਾ ਘਰੁ ਮੁਹੈ ਘਰੁ ਮੁਹਿ 'ਪਿਤਰੀ' ਦੇਇ ॥
ਅਗੈ ਵਸਤੁ ਸਿਵਾਣੀਐ ਪਿਤਰੀ ਚੋਰ ਕਰੇਇ ॥੧॥੧੭॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੪੭੨

ਪਿਤਰੀ ਦੇਇ—ਪਿਤਰਾ ਨੂੰ ।

(੨) ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨ੍' ਲਗਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ—
ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਨੇ 'ਚਰਨਨ੍' ਬਲਿ ਜਾਉ ॥
ਅਨਦ ਸੂਖ ਮੰਗਲ ਬਨੇ ਪੇਖਤ ਗੁਨ ਗਾਉ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੬॥੭੦॥
—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੧੮

(੩) ਅਖੀਰ ਤੇ 'ਹ' ਵਰਤਿਆ; ਜਿਵੇਂ—
ਸੰਤਹ ਚਰਨ ਮਾਥਾ ਮੇਰੇ ਪਉਤ ॥
ਅਨਿਕ ਬਾਰ 'ਸੰਤਹ' ਡੰਡਉਤ ॥੧॥੧੦॥੨੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੮੬

ਹੋਤੀ ਨਹੀ ਕਵਨ ਕਛੁ ਕਰਣੀ ॥ ਇਹੈ ਓਟ ਪਾਈ ਮਿਲਿ 'ਸੰਤਹ'
ਗੋਪਾਲ ਏਕ ਕੀ ਸਰਣੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੭੭॥ —ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੧੬
ਚਰਨਨ੍ ਬਲਿ ਜਾਉ—ਚਰਨਾ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਜਾਵਾ ।

ਸੰਤਹ ਡੰਡਉਤ—ਸੰਤਾ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ।

ਮਿਲਿ ਸੰਤਹ—ਸੰਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ।

ਨੋਟ :—ਪਾਠਕਾ ਨੂੰ ਸਾਇਦ ਇਥੇ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਅਤੇ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗਦਾ ਹੋਵੇ । ਇਹਨਾ ਦੋਹਾ 'ਕਾਰਕ' ਦਾ ਫਰਕ ਮਲੂਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਗਾਹ 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ' (Syntax) ਦੇ ਭਾਗ ਵਿਚ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਅਤੇ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਦਾ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹੋ ।

ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਲਾ' ਹੈ, ਜੋ 'ਨਾਵ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਮਾਰਵਾੜਿ ਜੈਸੇ ਨੀਰ ਬਾਲਹਾ ਬੋਲਿ ਬਾਲਹਾ 'ਕਰਹਲਾ' ॥

ਜਿਉ ਕੁਰੰਕ ਨਿਸਿ ਨਾਦ ਬਾਲਹਾ ਤਿਉ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਰਾਮਈਆ ॥੧॥

... ..

ਜਿਉ ਧਰਣੀ ਕਉ ਇੰਦ੍ਰ ਬਾਲਹਾ ਕੁਸਮ ਬਾਸੁ ਜੈਸੇ 'ਭਵਰਲਾ' ॥

... ..

ਚਕਵੀ ਕਉ ਜੈਸੇ ਸੂਰੁ ਬਾਲਹਾ ਮਾਨਸਰੋਵਰੁ 'ਹੰਸੁਲਾ' ॥

ਜਿਉ ਤਰੁਣੀ ਕਉ ਕੰਤੁ ਬਾਲਹਾ ਤਿਉ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਰਾਮਈਆ ॥੩॥੩॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੮੩

ਕਰਹਲਾ—ਉਠ ਨੂੰ ।

ਭਵਰਲਾ—ਭਵਰ ਨੂੰ ।

ਹੰਸਲਾ—ਹੰਸ ਨੂੰ ।

ਉੱਪਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ 'ਬਾਲਹਾ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲਫਜ਼
ਵੱਲਭ (ਕਲਕਸ਼) ਤੋਂ ਵਿਗੜ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੈ; 'ਵੱਲਭ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ
'ਪਿਆਰਾ' ।

ਬੋਲਿ ਬਾਲਹਾ ਕਰਹਲਾ—ਵੇਲ ਉਠ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੈ ।

ਕੁਸਮ ਬਾਸੁ ਭਵਰਲਾ (ਬਾਲਹਾ)—ਫੁੱਲ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਭਵਰ ਨੂੰ
ਪਿਆਰੀ ਹੈ ।

ਮਾਨਸਰੋਵਰੁ ਹੰਸੁਲਾ (ਬਾਲਹਾ)—ਮਾਨਸਰੋਵਰ ਹੰਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੈ ।

ਆਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(Ablative Singular)

(੧) ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (f) ਲਾਈ ਜਾਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
'ਓਅੰਕਾਰਿ' ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਤਪਤਿ ॥ ਓਅੰਕਾਰੁ ਕੀਆ ਜਿਨਿ ਚਿਤਿ ॥
'ਓਅੰਕਾਰਿ' ਸੈਲ ਜੁਗ ਭਏ ॥ ਓਅੰਕਾਰਿ ਬੇਦ ਨਿਰਮਏ ॥੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰ: ੯੨੯

ਤੈਗੁਣ ਮੇਟੈ ਸਬਦੁ ਵਸਾਏ ਤਾ 'ਮਨਿ' ਚੂਕੈ ਅਹੰਕਾਰੋ ॥

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ਤਾ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਲਗੋ ਪਿਆਰੋ ॥੬੦॥

—ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰ: ੯੪੪

ਗਹੁ ਕਰਿ ਪਕਰੀ ਨ ਆਈ ਹਾਥਿ ॥

ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰੀ ਚਾਲੀ ਨਹੀ ਸਾਥਿ ॥੧॥... ..

ਜਬ ਉਸ ਕਉ ਕੋਈ 'ਮਨਿ' ਪਰਹਰੈ ॥

ਤਬ ਉਹੁ ਸੇਵਕਿ ਸੇਵਾ ਕਰੈ ॥੨॥੧੮॥੨੮॥—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੯੧

ਦਾਨਸਬੰਦੁ ਸੋਈ 'ਦਿਲਿ' ਧੋਵੈ ॥ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਸੋਈ ਮਲੁ ਧੋਵੈ ॥੩॥੫॥੭॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੬੬੨

ਓਅੰਕਾਰਿ—ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ ।

ਓਅੰਕਾਰਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਤਪਤਿ—ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ
ਹੋਈ ।

ਮਨਿ—ਮਨ ਤੋਂ ।

ਮਨਿ ਚੂਕੈ ਅਹੰਕਾਰੋ—ਮਨ ਤੋਂ ਅਹੰਕਾਰ ਮੁੱਕ ਜਾਦਾ ਹੈ ।

ਦਿਲਿ—ਦਿਲ ਤੋਂ । ਦਿਲਿ ਧੋਵੈ—ਦਿਲ ਤੋਂ (ਮੈਲ) ਧੋ ਦਏ ।

(੨) ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹੁ) ਲਾਇਆ, ਜਿਵੇ—

ਮੋਹਿ ਅਨਾਥ ਪ੍ਰਿਅ ਨਾਥ ਜਿਉ ਜਾਨਹੁ ਤਿਉ ਰਖਹੁ ॥

ਚਤੁਰਾਈ ਮੋਹਿ ਨਾਹਿ ਰੀਝਾਵਉ ਕਹਿ 'ਮੁਖਹੁ' ॥੩॥੩॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰ: ੮੪੭

ਪਉਦੀ ਭਿਤਿ ਦੇਖਿ ਕੈ ਸਭਿ ਆਏ ਪਏ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਪੈਰੀ ॥

ਲਾਹਿਓਨੁ ਸਭਨਾ ਕਿਅਹੁ 'ਮਨਹੁ' ਗੁਮਾਨੁ ॥੧੦॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੮੫੩

ਇਕਿ ਕੁਚਲ ਕੁਚੀਲ ਵਿਖਲੀਪਤੇ 'ਨਾਵਹੁ' ਆਪਿ ਖੁਆਏ ॥

ਨਾ ਓਨ ਸਿਧਿ ਨ ਬੁਧਿ ਹੈ ਨ ਸੰਜਮੀ ਫਿਰਹਿ ਉਤਵਤਾਏ ॥੫॥੧੦॥੩੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੨੭

ਮੁਖਹੁ—ਮੁਖ ਤੋਂ ।

ਰੀਝਾਵਉ ਕਹਿ ਮੁਖਹੁ—ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਬੋਲ ਕੇ (ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ) ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਾ ।

ਮਨਹੁ—ਮਨ ਤੋਂ ।

ਲਾਹਿਓਨੁ ਮਨਹੁ ਗੁਮਾਨੁ—ਮਨ ਤੋਂ ਉਨਿ ਗੁਮਾਨ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ।

ਨਾਵਹੁ—ਨਾਮ ਤੋਂ ।

ਨਾਵਹੁ ਆਪਿ ਖੁਆਏ—ਨਾਮ ਤੋਂ ਆਪ ਖੁੰਝਾਉਂਦਾ ਹੈ ।

(੩) ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕੰਨਾ (੧) ਲਗਾ ਕੇ (ਹੁ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਭਲੀ ਸਰੀ ਜਿ ਉਬਰੀ ਹਉਮੈ ਮੁਈ 'ਘਰਾਹੁ' ॥

ਦੂਤ ਲਗੇ ਫਿਰਿ ਚਾਕਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਵੇਸਾਹੁ ॥੧॥੧੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰ. ੧੮

ਮਛਲੀ ਜਾਲੁ ਨ ਜਾਣਿਆ ਸਰੁ ਖਾਰਾ ਅਸਗਾਹੁ ॥

ਅਤਿ ਸਿਆਣੀ ਸੋਹਣੀ ਕਿਉ ਕੀਤੋ ਵੇਸਾਹੁ ॥

ਕੀਤੇ ਕਾਰਣਿ ਪਾਕੜੀ ਕਾਲੁ ਨ ਟਲੈ 'ਸਿਰਾਹੁ' ॥੧॥੧੩॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੫੫

ਘਰਾਹੁ—ਘਰ ਤੋਂ ।

ਹਉਮੈ ਮੁਈ ਘਰਾਹੁ—ਹਉਮੈ (ਹਿਰਦੇ) ਘਰ ਤੋਂ ਮੁੱਕ ਗਈ ।

ਸਿਰਾਹੁ—ਸਿਰ ਤੋਂ ।

ਕਾਲੁ ਨ ਟਲੈ ਸਿਰਾਹੁ—ਕਾਲ ਸਿਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਟਲਦਾ ।

(੪) ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (੦) ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

'ਸਬਦੋ' ਹੀ ਭਗਤ ਜਾਪਦੇ ਜਿਨ੍ਹ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਚੀ ਹੋਇ ॥

ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਇਆ ਨਾਉ ਮੰਨਿਆ ਸਚਿ ਮਿਲਾਵਾ ਹੋਇ ॥੧॥੧੪॥੩੬॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੪੨੬

(੫) ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (~) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

'ਅਵਿਗਤੋ' ਨਿਰਮਾਇਲੁ ਉਪਜੇ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣੁ ਥੀਆ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਪਰਚੈ ਪਰਮਪਦੁ ਪਾਈਐ ਸਾਚੈ ਸਬਦਿ ਸਮਾਇ ਲੀਆ ॥੨੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰ. ੬੪੦

(੬) ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਉ) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—
'ਕਾਗਉ' ਹੋਇ ਨ ਉਜਲਾ ਲੋਹੇ ਨਾਵ ਨ ਪਾਰੁ ॥

ਪਿਰਮ ਪਦਾਰਥੁ ਮੰਨਿ ਲੈ ਪੰਨੁ ਸਵਾਰਣਹਾਰੁ ॥੧॥੧੦॥

—ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੦੮੯

(੭) ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹਿ) ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
ਇਕਿ ਰੋਵਹਿ 'ਪਿਰਹਿ' ਵਿਛੁੰਨੀਆ ਅੰਧੀ ਨ ਜਾਣੈ ਪਿਰੁ ਨਾਲੇ ॥

ਗੂਰ ਪਰਸਾਦੀ ਸਾਚਾ ਪਿਰੁ ਮਿਲੈ ਅੰਤਰਿ ਸਦਾ ਸਮਾਲੇ ॥੪॥੨॥

—ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩ ਅਲਾਹਣੀਆ, ਪੰ: ੫੮੪

ਮੁਹੈ—ਮੂੰਹ ਤੋਂ ।

ਸਬਦੈ—ਸਬਦ ਤੋਂ ।

ਅਵਿਗਤੋ—ਅਵਿਗਤ ਤੋਂ, ਅਦ੍ਰਿਸਟ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ।

ਕਾਗਉ—ਕਾਗ ਤੋਂ, ਕਾ ਤੋਂ । ਪਿਰਹਿ—ਪਿਰ ਤੋਂ ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹੁ) ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
'ਨੈਨਹੁ' ਨੀਰੁ ਬਹੈ ਤਨੁ ਖੀਨਾ ਭਏ ਕੇਸ ਦੁਧਵਾਨੀ ॥

ਰੂਪਾ ਕੰਨੁ ਸਬਦੁ ਨਹੀ ਉਚਰੈ ਅਬ ਕਿਆ ਕਰਹਿ ਪਰਾਨੀ ॥੧॥੧॥

—ਸੋਰਠਿ ਭੀਖਨ ਜੀ, ਪ: ੬੫੯

ਨੈਨਹੁ—ਨੈਨਾ ਤੋਂ ।

ਨੈਨਹੁ ਨੀਰੁ ਬਹੈ—ਨੈਨਾ ਤੋਂ ਨੀਰ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

(੨) ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੀ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
ਚਰਨ ਸੀਸ ਕਰ ਕੰਪਨ ਲਾਗੇ 'ਨੈਨੀ' ਨੀਰੁ ਅਸਾਰੁ ਬਹੈ ॥

ਜਿਹਵਾ ਬਚਨੁ ਸੁਪੁ ਨਹੀ ਨਿਕਸੈ ਤਬ ਰੇ ਧਰਮ ਕੀ ਆਸ ਕਰੇ॥੩॥੨॥੧੫॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੯

ਨੈਨੀ—ਨੈਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ।

ਨੈਨੀ ਨੀਰੁ ਅਸਾਰੁ ਬਹੈ—ਨੈਨਾ ਤੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਨੀਰ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(Genitive Singular)

(੧) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ); ਅਸਲ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਜਿਵੇਂ—

ਅੰਤੇ ਸੰਤਿਗੁਰੂ ਬੋਲਿਆ ਮੈਂ ਪਿਛੇ ਕੀਰਤਨੁ ਕਰਿਅਹੁ ਨਿਰਬਾਣੁ ਜੀਉ ॥
ਕੇਸੇ 'ਗੋਪਾਲ' ਪੰਡਿਤ ਸਦਿਅਹੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ਜੀਉ ॥੫॥
—ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪੰ: ੯੨੩

ਸਭ ਮਹਿ ਵਰਤੈ ਏਕੋ ਸੋਈ ॥ 'ਗੁਰ' ਪਰਸਾਦੀ ਪਰਗਟੁ ਹੋਈ ॥
ਸਭਨਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਕਰੈ 'ਜਗ' ਜੀਵਨੁ ਦੇਦਾ ਰਿਜਕੁ ਸੰਬਾਹਾ ਹੇ ॥
੨॥੩॥੧੨॥ —ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੫੫

'ਗੋਪਾਲ' ਪੰਡਿਤ—ਗੋਪਾਲ ਦੇ ਪੰਡਿਤ ।
ਗੋਪਾਲ ਪੰਡਿਤ ਸਦਿਅਹੁ—ਗੋਪਾਲ ਦੇ ਪੰਡਿਤਾ ਨੂੰ ਸੱਦ ਭੇਜਿਓ ।
'ਗੁਰ' ਪਰਸਾਦੀ—ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ।
'ਜਗ' ਜੀਵਨੁ—ਜਗਤ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਭੂ ।

(੨) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ (੧) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
ਹਰਿ ਜੀਉ ਕੀ ਹੈ ਸਭ ਸਿਰਕਾਰਾ ॥ ਏਹੁ ਜਮੁ ਕਿਆ ਕਰੇ ਵਿਚਾਰਾ ॥
'ਹੁਕਮੀ' ਬੰਦਾ ਹੁਕਮੁ ਕਮਾਵੈ ਹੁਕਮੇ ਕਢਦਾ ਸਾਹਾ ਹੇ ॥੮॥੨॥੧੧॥
—ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੫੪

'ਹੁਕਮੀ' ਬੰਦਾ—ਹੁਕਮ ਦਾ ਬੰਦਾ ।
(੩) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (੨) ਲਾਈਦੀ ਹੈ,
ਜਿਵੇਂ—

ਭਗਤਿ ਹੀਨੁ ਨਾਨਕੁ ਜੇ ਹੋਇਗਾ ਤਾ 'ਖਸਮੈ ਨਾਉ' ਨ ਜਾਈ ॥੪॥੧॥
—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੧, ਪੰ: ੭੯੫

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗੁਣ ਸੰਤ ਬੋਲਤੇ ਸੁਣਿ ਮਨਹਿ ਪੀਲਾਵਉ ॥

ਉਆ ਰਸ ਮਹਿ ਸਾਤਿ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਹੋਇ 'ਬਿਖੈ' ਜਲਨਿ ਬੁਝਾਵਉ॥

੨॥੨੧॥੫੧॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੧੩

ਉਚੈ ਤੇ ਨੀਚਾ ਕਰੇ ਨੀਚ ਖਿਨ ਮਹਿ ਥਾਪੈ ॥

ਕੀਮਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਈਐ ਠਾਕੁਰ 'ਪਰਤਾਪੈ' ॥੨॥੨੦॥੫੦॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੧੩

'ਖਸਮੈ' ਨਾਉ—ਖਸਮ ਦਾ ਨਾਉਂ ।

'ਬਿਖੈ' ਜਲਨਿ—ਵਿਸੇ ਦੀ ਸੜਨ ।

'ਪਰਤਾਪੈ' ਕੀਮਤਿ—ਪਰਤਾਪ ਦੀ ਕੀਮਤ ।

(੪) ਸਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (ਹਿ) ਵਰਤਿਆ; ਜਿਵੇਂ—

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਅਪਾਰ ਅਮੋਲੀ ॥

ਪ੍ਰਾਨ ਪਿਆਰੇ 'ਮਨਹਿ' ਅਧਾਰੇ

ਚੀਤਿ ਚਿਤਵਉ ਜੈਸੇ ਪਾਨ ਤੰਬੋਲੀ ॥੧॥੨੮੫॥੩॥੮੯॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੨੨

ਮੋਹਨ ਰੂਪੁ ਦਿਖਾਵੈ ॥ ਅਬ ਮੋਹਿ ਨੀਦ ਸੁਹਾਵੈ ॥

ਸਭ ਮੇਰੀ ਤਿਖਾ ਬੁਝਾਨੀ ॥ ਅਬ ਮੈ ਸਹਜਿ ਸਮਾਨੀ ॥

ਮੀਠੀ 'ਪਿਰਹਿ' ਕਹਾਨੀ ॥ ਮੋਹਨ ਲਾਲਨੁ ਪਾਇਓ ਰੀ ॥੨॥੧੨੮॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੩, ਪੰ: ੮੩੦

ਮਨੁ ਪਰਦੇਸੀ ਆਇਆ ਮਿਲਿਓ ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ॥

ਜਿਸੁ ਵਖਰ ਕਉ ਚਾਹਤਾ ਸੋ ਪਾਇਓ 'ਨਾਮਹਿ' ਰੰਗਿ ॥੨॥੧॥੨॥੩੯॥

—ਅਸਾਵਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰ: ੮੩੧

ਧਨ 'ਪਿਰਹਿ' ਮੇਲਾ ਹੋਇ ਸੁਆਮੀ ਆਪਿ ਪ੍ਰਭੁ ਕ੍ਰਿਰਪਾ ਕਰੇ ॥

ਸੇਜਾ ਸੁਹਾਵੀ ਸੰਗਿ ਪਿਰ ਕੇ ਸਾਤ ਸਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਰੇ ॥੧॥੧॥

—ਅਸਾ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੩੬

'ਨਾਮਹਿ' ਰੰਗਿ—ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ।

ਧਨ 'ਪਿਰਹਿ' ਮੇਲਾ—ਧਨ (ਤੇ) ਪਿਰ ਦਾ ਮੇਲ ।

‘ਮਨਹਿ’ ਅਧਾਰੋ—ਮਨ ਦਾ ਅਧਾਰ।

‘ਪਿਰਹਿ’ ਕਹਾਨੀ—ਪਿਰ ਦੀ ਕਹਾਨੀ।

(੫) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਾਵ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ ਵਚਨ ‘ਸ੍ਰ’ (ਸ੍ਯ) ਲਾਇਆ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹੀ ‘ਸ੍ਰ’ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਏਕ ਕ੍ਰਿਸਨੰ ਸਰਬ ਦੇਵਾ ਦੇਵ, ਦੇਵਾ ਤ ਆਤਮਾ ॥

ਆਤਮਾ ‘ਬਾਸੁਦੇਵਸ੍ਰਿ’ ਜੇ ਕੋ ਜਾਣੈ ਭੇਉ ॥੪॥੧੨॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੪੬੯

ਨਿਹਫਲੰ ਤਸ੍ਰ ‘ਜਨਮਸ੍ਰ’ ਜਾਵਤ ਬ੍ਰਹਮ ਨ ਬਿੰਦਤੇ ॥

ਸਾਗਰੰ ‘ਸੰਸਾਰਸ੍ਰ’ ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਤਰਹਿ ਕੇ ॥੨॥

—ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ. ੧, ਪੰ ੧੩੫੩

ਆਤਮਾ ‘ਬਾਸੁਦੇਵਸ੍ਰਿ’—ਵਾਸੁਦੇਵ ਦਾ ਆਤਮਾ।

ਸਾਗਰੰ ‘ਸੰਸਾਰਸ੍ਰ’—ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਾਗਰ।

‘ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ’ ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਚਾਰ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—

(੧) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ)

(੨) (੧-ਅੰਤ)

(੩) (੨-ਅੰਤ)

(੪) (ਹਿ-ਅੰਤ)

ਹੁਣ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਇਹ ਚਹੁਆ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ “ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ” ਇਕ-ਵਚਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ’, ਇਕ-ਵਚਨ’ ਵਾਸਤੇ ਚਿਹਨ ਹੈ ‘ਅ:’ (ਅਹ) (ਚੰ: ਆਸ੍)। ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹੀ ‘ਅ’ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਭੀ ਚਿਹਨ ਹੈ। ਸੋ ਜਿਵੇਂ ਕਰਤਾ-ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਇਕ ਰੂਪ “ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ” ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਇਸ

ਚਿਹਨ 'ਅ:' ਦੀਆ ਅਖੀਰਲੀਆ ਵਿਸਰਗਾ ਉੱਡ ਕੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਭੀ 'ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ' ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪੁਲਿੰਗ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ, ਲਫਜ਼ਾ ਵਾਸਤੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਚਿਹਨ 'ਅ:' ਦੇ ਥਾਂ 'ਸ੍ਰ' (ਸ੍ਯ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇ—

ਰਾਸ (ਰਾਮ)	ਤੋਂ	ਰਾਸਸ੍ਯ (ਰਾਮਸ੍ਯ)
ਕਾਨਰ (ਵਾਨਰ)	ਤੋਂ	ਕਾਨਰਸ੍ਯ (ਵਾਨਰਸ੍ਯ)
ਕ੍ਰਪਣ (ਕ੍ਰਿਪਣ)	ਤੋਂ	ਕ੍ਰਪਣਸ੍ਯ (ਕ੍ਰਿਪਣਸ੍ਯ)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਅੱਖਰ 'ਯ' (ਯ) ਅਸਲ ਵਿਚ ਦੋ ਸ੍ਰਾ ('ਏ' ਤੇ 'ਅ') ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ 'ਯ' ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਖੋ-ਵਖ ਸ੍ਰਾ ('ਏ' ਤੇ 'ਅ') ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਜਿਵੇ ਅਸੀਂ 'ਵਰਣ-ਬੋਧ' ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣ ਗਿਆ :—

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ		ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ
ਰਾਸਸ੍ਯ (ਰਾਮਸ੍ਯ)	ਤੋਂ	ਰਾਸਸਿ (ਰਾਮੱਸਿ)
ਕਾਨਰਸ੍ਯ (ਵਾਨਰਸ੍ਯ)	ਤੋਂ	ਕਾਨਰਸਿ (ਵਾਨਰੱਸਿ)
ਕ੍ਰਪਣਸ੍ਯ (ਕ੍ਰਿਪਣਸ੍ਯ)	ਤੋਂ	ਕ੍ਰਪਣਸਿ (ਕ੍ਰਿਪਣੱਸਿ)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਸ' (ਸ) ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ 'ਹ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ (ਹ-ਅੰਤ) ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਸ' ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ 'ਹ' ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ। ਉਵੇਂ ਭੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਈ ਲਫਜ਼ ਐਸੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਾਂ 'ਸ' ਹੈ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਹ' ਹੈ; ਜਿਵੇ—

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ		ਪੰਜਾਬੀ
ਰਸ (ਰਸ)	ਤੋਂ	ਰਹੁ
ਪੁਸ਼ਪ (ਪੁਸ਼ਪ)	ਤੋਂ	ਪੁਹਪ

ਕ੍ਰਿਸ਼ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ) ਤੋਂ ਕਾਹਨ

ਸੋ ਉੱਪਰ-ਦਿਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪ ਬਣੇ :—

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ	ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ	ਪੰਜਾਬੀ
ਰਾਮਸ੍ਰ	ਰਾਮੱਸਿ	ਰਾਮਹਿ
ਵਾਨਰਸ੍ਰ	ਵਾਨਰੱਸਿ	ਵਾਨਰਹਿ
ਕ੍ਰਿਪਣਸ੍ਰ	ਕ੍ਰਿਪਣੱਸਿ	ਕ੍ਰਿਪਣਹਿ

ਇਹ ਅਖੀਰਲਾ 'ਹ' ਭੀ ਕਈ ਵਾਰੀ 'ਏ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਕਦੇ ਤਾਂ ਦੀਰਘ 'ਏ' (੧) ਬਣਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਕਦੇ ਇਹ 'ਏ' ਅਸਲੀ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਨੁਕਤੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ (੨) ਬਣਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਉੱਪਰ-ਲਿਖੇ ਚਾਰ ਰੂਪ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਹੋ ਗਏ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (੧) ਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਅਟਲ ਬਚਨ ਸਾਧੂ 'ਜਨਾ' ਸਭ ਮਹਿ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ॥

ਜਿਸੁ ਜਨ ਹੋਆ ਸਾਧ ਸੰਗੁ ਤਿਸੁ ਭੇਟੈ ਹਰਿ ਰਾਇਆ ॥੧॥੧੬॥ : ੬॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ. ੮੧੨

ਮਾਨੁ ਮਹਤੁ ਨ ਸਕਤਿ ਹੀ ਕਾਈ 'ਸਾਧਾ' ਦਾਸੀ ਥੀਓ ॥

ਨਾਨਕ ਸੇ ਦਰਿ ਸੋਭਾਵੰਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਭਿ ਅਪੁਨੈ ਕੀਓ ॥੧॥੨॥੫॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ. ੮੦੩

(੨) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹ) ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

'ਚਰਣਹ' ਸਰਨੀ 'ਦਾਸਹ' ਦਾਸੀ ਮਨਿ ਮਉਲੈ ਤਨੁ ਹਰੀਆ ॥

ਨਾਨਕ ਠਾਕੁਰੁ ਸਰਬ ਸਮਾਣਾ ਆਪਨ ਭਾਵਨ ਕਰੀਆ ॥੪॥੧॥੪॥

—ਸੂਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰ. ੭੭੬

ਆਵਹੁ ਸੰਤ ਪ੍ਰਾਨ ਸੁਖਦਾਤੇ ਸਿਮਰਹ ਪ੍ਰਭੁ ਅਬਿਨਾਸੀ ॥

‘ਅਨਾਥਹ ਨਾਥ’ ਦੀਨ ਦੁਖ ਭੈਜਨ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਘਟ ਵਾਸੀ ॥੧॥੧੨॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰ: ੧੨੦੬

‘ਸੰਤਹ’ ਚਰਨ ਮੋਰਲੇ ਮਾਥਾ ॥

ਹਮਰੇ ਮਸਤਕਿ ਸੰਤ ਧਰੇ ਹਾਥਾ ॥੧॥੧੪॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰ: ੧੨੦੬

(੧)

ਬਚਨ ਸਾਧੂ ‘ਜਨਾ’—ਸਾਧੂ ਜਨਾ ਦੇ ਬਚਨ ।

‘ਸਾਧਾ’ ਦਾਸੀ—ਸਾਧਾ ਦੀ ਦਾਸੀ ।

‘ਚਰਣਹ’ ਸਰਣੀ—ਚਰਣਾ ਦੀ ਸਰਣੀ ।

‘ਦਾਸਹ’ ਦਾਸੀ—ਦਾਸਾ ਦੀ ਦਾਸੀ ।

‘ਅਨਾਥਹ’ ਨਾਥ—ਅਨਾਥਾ ਦਾ ਨਾਥ ।

‘ਸੰਤਹ’ ਚਰਨ—ਸੰਤਾ ਦੇ ਚਰਨ ।

(੩) ਨਾਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਨ) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਜਗਤ ਉਧਾਰਨ ਸਾਂਧ ਪ੍ਰਭ ਤਿਨੁ ਲਾਗਹੁ ਪਾਲ ॥

ਮੋ ਕਉ ਦੀਜੈ ਦਾਨੁ ਪ੍ਰਭ ‘ਸੰਤਨ’ ਪਗ ਰਾਲ ॥੨॥੧੧॥੪੧॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰ ੮੧੧

ਥਿਰੁ ‘ਸੰਤਨ’ ਸੋਹਾਗੁ ਮਰੇ ਨ ਜਾਵਏ ॥

ਜਾ ਕੈ ਗ੍ਰਿਹਿ ਹਰਿ ਨਾਹੁ ਸੁ ਸਦਹੀ ਰਾਵਏ ॥੧॥੪॥੭॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੬, ਪੰ: ੪੫੭

‘ਸੰਤਨ’ ਪਗ ਰਾਲ—ਸੰਤਾ ਦੇ ਪੈਰਾ ਦੀ ਧੂੜ ।

‘ਸੰਤਨ’ ਸੋਹਾਗੁ—ਸੰਤਾ ਦਾ ਸੋਹਾਗ ।

(੪) ਲਛਮੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (ਨਿ) ਵਰਤਿਆ; ਜਿਵੇਂ—

‘ਦਾਸਨਿਦਾਸੁ’ ਹੋਵੈ ਤਾ ਹਰਿ ਪਾਏ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਈ ॥

ਭਗਤਾ ਕਾ ਕਾਰਜੁ ਹਰਿ ਅਨੰਦੁ ਹੈ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਈ ॥੧॥੩॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਪੰ ੬੦੦

ਦਾਸਨਿ ਦਾਸੁ—ਦਾਸਾ ਦਾ ਦਾਸ ।

(੫) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (੧) ਲਾਈ ਜਾਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—
ਜਿਸੁ ਸਿਮਰਤ ਸਭਿ ਕਿਲਵਿਖ ਨਾਸਹਿ 'ਪਿਤਰੀ' ਹੋਇ ਉਧਾਰੋ ॥
ਸੋ ਹਰਿ ਹਰਿ ਤੁਮ ਸਦਹੀ ਜਾਪਹੁ ਜਾ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰੋ ॥੧॥੩॥੪॥
—ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੪੯੬

ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੋਵਿੰਦੋ ਹਰਿ ਗੋਵਿੰਦੁ 'ਗੁਣੀ' ਨਿਧਾਨੁ ॥
ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੁਰਮਤਿ ਧਿਆਈਐ ਤਾ ਦਰਗਹ ਪਾਈਐ ਮਾਨੁ ॥੨॥੧॥
—ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੩੧੩

ਸੁਖੁ ਮਾਗਤ ਦੁਖੁ ਆਗਲ ਹੋਇ ॥
ਸਗਲ 'ਵਿਕਾਰੀ' ਹਾਰੁ ਪਰੋਇ ॥੩॥੪॥
—ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੨੨੨

ਪਿਤਰੀ ਉਧਾਰੋ—ਪਿਤਰਾ ਦਾ ਉਧਾਰ ।

ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨ—ਗੁਣਾ ਦਾ ਖਜਾਨਾ ।

'ਵਿਕਾਰੀ' ਹਾਰੁ—ਵਿਕਾਰਾ ਦਾ ਹਾਰ ।

(੬) ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਦਾ ਚਿਹਨ (f, ਜ਼ੇਰ) ਹੈ ।
ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ । ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ
'ਰਾਮ ਦਾ ਘੋੜਾ' ਵਾਸਤੇ ਕਹਾਗੇ 'ਰਾਮਸ੍ਰ ਅਸ੍ਰਹ'; ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ
ਵਿਚ 'ਠਾਕੁਰ ਪਰਤਾਪੈ ਕੀਮਤਿ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਠਾਕੁਰ ਦੇ ਪਰਤਾਪ ਦੀ
ਕੀਮਤ; ਪਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ 'ਰਾਮ ਦਾ ਘੋੜਾ' ਵਾਸਤੇ ਲਿਖਾਗੇ
'ਅਸਪਿ ਰਾਮ' । ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ—

ਚਿਲਮਿਲਿ ਬਿਸੀਆਰੇ ਦੁਨੀਆ ਫਾਨੀ ॥

'ਕਾਲੂਬਿ ਅਕਲ' ਮਨ ਗੋਰ ਨ ਮਾਨੀ ॥੨॥੨੭॥

—ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੯੧

'ਕਾਲੂਬਿ ਅਕਲ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਅਕਲ ਦਾ ਕਾਲੂਬ' । 'ਦਾ'
ਵਾਸਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਚਿਹਨ (f, ਜ਼ੇਰ) 'ਕਾਲੂਬ' ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ
ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ—

ਅਸਪਿ ਰਾਮ = ਰਾਮ ਦਾ ਅਸਪ. (ਘੋੜਾ) ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(Locative singular)

(੧) ਨਾਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (f) ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
ਭਗਤਾ ਕੀ ਚਾਲ ਸਚੀ ਅਤਿ ਨਿਰਮਲ ਨਾਮੁ ਸਚਾ 'ਮਨਿ' ਭਾਇਆ ॥
ਨਾਨਕ ਭਗਤ ਸੋਹਿ 'ਦਰਿ ਸਾਚੈ' ਜਿਨੀ ਸਚੇ ਸਚੁ ਕਮਾਇਆ ॥
੧॥੧॥੨॥ —ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ' ੩ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੬੮

ਦਇਆ ਕਰਹੁ ਬਸਹੁ 'ਮਨਿ' ਆਇ ॥
ਮੋਹਿ ਨਿਰਗੁਨ ਲੀਜੈ 'ਲੜਿ' ਲਾਇ ॥ਰਹਾਉ ॥੩॥
—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰ: ੮੦੨

ਰਰਿ ਕੈ 'ਰੰਗਿ' ਰਤਾ ਮਨੁ ਗਾਵੈ ਰਸਿ ਰਸਾਲ ਰਸਿ ਸਬਦੁ ਰਵਈਆ ॥
ਨਿਜ 'ਘਰਿ' ਧਾਰ ਚੁਐ ਅਤਿ ਨਿਰਮਲ ਜਿਨਿ ਪੀਆ ਤਿਨ ਹੀ ਸੁਖੁ
ਲਹੀਆ ॥੬॥੩॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ. ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੮੩੫

ਅਬੇ ਤਬੇ ਕੀ ਚਾਕਰੀ ਕਿਉ ਦਰਗਹ ਪਾਵੈ ॥
ਪਥਰ ਕੀ ਬੇੜੀ ਜੇ ਚੜੈ 'ਭਰਨਾਲਿ' ਬੁਝਾਵੈ ॥੪॥੧੭॥
—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੨੦

(੨) ਨਾਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (i) ਵਰਤੀਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
'ਹੁਕਮੀ' ਵਜਹੁ ਲਿਖਾਇ ਆਇਆ ਜਾਣੀਐ ॥
ਲਾਹਾ ਪਲੈ ਪਾਇ ਹੁਕਮੁ ਸਿਵਾਣੀਐ ॥੪॥੧੯॥
ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੧੯

ਮਨਿ—ਮਨ ਵਿਚ । ਦਰਿ ਸਾਚੈ—ਸੱਚੇ ਦਰ ਉੱਤੇ ।
ਲੜਿ—ਪੱਲੇ ਵਿਚ । ਰੰਗਿ—ਰੰਗ ਵਿਚ ।
ਘਰਿ—ਘਰ ਵਿਚ । ਭਰਨਾਲਿ—ਭਰਨਾਲ ਵਿਚ, ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ।
ਹੁਕਮੀ—ਹੁਕਮ ਵਿਚ ।

(੩) ਲਫਜ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (^) ਵਰਤਿਆ; ਜਿਵੇ—
 ਵਡਭਾਗੀ ਸੇ ਕਾਢੀਅਹਿ ਪਿਆਰੇ ਸੰਤ ਸੰਗਤਿ ਜਿਨਾ ਵਾਸੇ ॥
 ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਅਰਾਧੀਐ ਨਿਰਮਲੁ 'ਮਨੈ' ਹੋਵੈ ਪਰਗਾਸੇ ॥੩॥੧॥੪॥
 —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੮੦੨
 ਹਰਿ ਕਾ ਸੇਵਕੁ ਸੋ ਹਰਿ ਜੇਹਾ ॥ ਭੇਦੁ ਨ ਜਾਣਹੁ ਮਾਣਸ ਦੇਹਾ ॥
 ਜਿਉ ਜਲ ਤਰੰਗ ਉਠਹਿ ਬਹੁ ਭਾਤੀ ਫਿਰਿ 'ਸਲਲੈ' ਸਲਲ ਸਮਾਇਦਾ ॥
 ੮॥੧॥੫॥ —ਸੋਲਹੇ ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੦੭੬

(੪) ਨਾਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (^) ਵਰਤੀ ਜਾਈ ਹੈ; ਜਿਵੇ—
 ਜਤਨ ਕਰੈ ਬਿੰਦੁ ਕਿਵੈ ਨ ਰਹਾਈ ॥
 ਮਨੁਆ ਡੋਲੈ 'ਨਰਕੇ' ਪਾਈ ॥੫॥੬॥
 —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੯੦੬

ਹਰਿ ਜੀਉ ਕੀ ਹੈ ਸਭ ਸਿਰਕਾਰਾ ॥ ਏਹੁ ਜਮੁ ਕਿਆ ਕਰੇ ਵਿਚਾਰਾ ॥
 ਹੁਕਮੀ ਬੰਦਾ ਹੁਕਮੁ ਕਮਾਵੈ 'ਹੁਕਮੇ' ਕਢਦਾ ਸਾਹਾ ਹੇ ॥੮॥੨॥੧੧॥
 —ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪ: ੧੦੫੪

ਮਨੈ—ਮਨ ਵਿਚ । ਸਲਲੈ—ਸਲਲ (ਪਾਣੀ) ਵਿਚ ।
 ਨਰਕੇ—ਨਰਕ ਵਿਚ । ਹੁਕਮੇ—ਹੁਕਮ ਵਿਚ ।

(੫) ਲਫਜ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (ਹਿ) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇ—
 ਸਫਲ ਜਨਮੁ ਹੋਵਤ ਵਡਭਾਗੀ ॥
 ਸਾਧ ਸੰਗਿ 'ਰਾਮਹਿ' ਲਿਵ ਲਾਗੀ ॥੨॥੮॥੧੩॥
 —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰ: ੮੦੫
 ਹਰਿ ਸਰੁ ਸਾਗਰੁ ਹਰਿ ਹੈ ਆਪੇ ਇਹੁ ਜਗੁ ਹੈ ਸਭੁ ਖੇਲੁ ਖੇਲਈਆ ॥
 ਜਿਉ ਜਲ ਤਰੰਗ ਜਲੁ 'ਜਲਹਿ' ਸਮਾਵਹਿ
 ਨਾਨਕ ਆਪੇ ਆਪਿ ਰਮਈਆ ॥੮॥੩॥
 —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੮੩੫

ਅੰਭੈ ਕਾ ਕਰਿ ਡੰਡਾ ਧਰਿਆ ॥

ਕਿਆ ਤੂੰ ਜੋਗੀ 'ਗਰਬਹਿ' ਪਰਿਆ ॥੧॥੧੩॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰ: ੮੮੬

ਸਗਲੀ ਦਾਸੀ ਠਾਕੁਰੈ ਸਭ ਕਹਤੀ ਮੇਰਾ ॥

ਜਿਸਹਿ ਸੀਗਾਰੇ ਨਾਨਕਾ ਤਿਸੁ 'ਸੁਖਹਿ' ਬਸੇਰਾ ॥੩॥੧੫॥੧੧੭॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੪੦੦

ਮਨਮੁਖ ਤੋਟਾ ਨਿਤ ਹੈ 'ਭਰਮਹਿ' ਭਰਮਾਏ ॥

ਮਨਮੁਖ ਅੰਧੁ ਨ ਚੇਤਈ ਕਿਉ ਦਰਸਨੁ ਪਾਏ ॥੬॥੧੯॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੨੧

ਰਾਮਹਿ—ਰਾਮ ਵਿਚ ।

ਜਲਹਿ—ਜਲ ਵਿਚ ।

ਗਰਬਹਿ—ਗਰਬ (ਅਹੰਕਾਰ) ਵਿਚ ।

ਸੁਖਹਿ—ਸੁਖ ਵਿਚ ।

ਭਰਮਹਿ—ਭਰਮ ਵਿਚ ।

ਅਧਿਕਾਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਨਾਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (੧) ਵਰਤੀਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਨਾਵਣ ਚਲੇ 'ਤੀਰਥੀ' ਮਨਿ ਖੋਟੈ ਤਨਿ ਚੋਰ ॥

ਇਕੁ ਭਾਉ ਲਈ ਨਾਤਿਆ ਦੁਇਭਾ ਚੜੀਅਸੁ ਹੋਰ ॥੨॥੧੨॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੯

'ਨੈਨੀ' ਹਰਿ ਹਰਿ ਲਾਗੀ ਤਾਰੀ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਦੇਖਿ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਬਿਗਸਿਓ ਜਨੁ ਹਰਿ ਭੋਟਿਓ ਬਨਵਾਰੀ

॥੧॥੨੪॥੧॥ —ਮਲਾਰ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੧, ਪੰ: ੧੨੬੨

ਸੁਰਤਿ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਦੁਇ 'ਕੈਨੀ' ਮੁੰਦਾ ਪਰਮਿਤਿ ਬਾਹਰਿ ਖਿੰਬਾ ॥

ਸੁੰਨ ਗੁਫਾ ਮਹਿ ਆਸਣੁ ਬੈਸਣੁ ਕਲਪ ਬਿਬਰਜਿਤ ਪੰਥਾ ॥੧॥੨॥੫੩॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੩੩੪

ਮਾਇਆ ਮੂਠਾ ਚੇਤੇ ਨਾਹੀ ॥

ਭਰਮੇ ਭੁਲਾ ਬਹੁਤੀ 'ਰਾਹੀ' ॥੨॥੮॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰ: ੩੭੨

ਵਡ ਭਾਗੀ ਪਾਏ ਨਾਮੁ ਧਿਆਏ ਲਾਥੇ ਦੂਖ ਸੰਤਾਪੈ ॥

‘ਗੁਰ ਚਰਣੀ’ ਲਾਗੇ ਭ੍ਰਮ ਭਉ ਭਾਗੇ ਆਪੁ ਮਿਟਾਇਆ ਆਪੈ ॥੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੂ ੧, ਪੰ: ੪੫੩

ਚਰੈ ਬੇਬਾਣੀ ਮੜੀ ‘ਮਸਾਣੀ’ ॥

ਅੰਧੁ ਨ ਜਾਣੈ ਫਿਰਿ ਪਛੁਤਾਣੀ ॥੨॥੬॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਸੋਗਠਿ ਸਦਾ ਸੁਹਾਵਣੀ ਜੇ ਸਚਾ ਮਨਿ ਹੋਇ ॥

‘ਦੰਦੀ’ ਮੈਲੁ ਨ ਕਤੁ ਮਨਿ ਜੀਭੈ ਸਚਾ ਸੋਇ ॥੧॥੧॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸੋਗਠਿ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ: ੬੪੨

ਤੀਰਥੀ—ਤੀਰਥਾ ਉਤੇ । ਨੈਨੀ—ਨੈਨਾ ਵਿਚ ।

ਕੰਨੀ—ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ । ਰਾਹੀ—ਰਾਹਾ ਵਿਚ ।

ਗੁਰ ਚਰਣੀ—ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਣਾ ਵਿਚ ।

ਮਸਾਣੀ—ਮਸਾਣਾ ਵਿਚ । ਦੰਦੀ—ਦੰਦਾਂ ਉੱਤੇ ।

(੨) ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹੁ) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇ—

ਚਰਨ ਸੰਤਨ ਕੇ ਮਾਥੇ ਮੇਰੇ ਉਪਰਿ ‘ਨੈਨਹੁ’ ਧੂਰਿ ਬਾਛਾਏਂ ॥

ਜਿਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਮਿਲੀਐ ਪ੍ਰਭ ਨਾਨਕ ਬਲਿ ਬਲਿ ਤਾ ਕੈ ਹਉ ਜਾਈ ॥

੨॥੩॥੧੭॥ —ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰ: ੧੨੦੭

ਹਰਿ ਜੀਉ ਕੇ ਦਰਸਨ ਕਉ ਕੁਰਬਾਨੀ ॥

ਬਚਨ ਨਾਦ ਮੇਰੇ ‘ਸ੍ਰਵਨਹੁ’ ਪੂਰੇ ਦੇਹਾ ਪ੍ਰਿਅ ਅੰਕਿ ਸਮਾਨੀ ॥

੧॥ਰਹਾਉ॥੮॥੩੧॥ —ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੪, ਪੰ: ੧੨੧੦

‘ਪਾਵਹੁ’ ਬੇੜੀ ਹਾਥਹੁ ਤਾਲ ॥

ਨਾਮਾ ਗਾਵੈ ਗੁਨ ਗੋਪਾਲ ॥੧੨॥੧॥੧੦॥

—ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੬੬

ਨੈਨਹੁ—ਨੈਨਾ ਵਿਚ ।

ਸ੍ਰਵਨਹੁ—ਕੰਨਾ ਵਿਚ ।

ਪਾਵਹੁ—ਪੈਰਾ ਵਿਚ ।

(੩) ਲਫਜ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (ਹ) ਲਗਾਈਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
ਖਿਨ ਮਹਿ ਥਾਪਿ ਉਥਾਪਨਹਾਰਾ ਕੀਮਤਿ ਜਾਇ ਨ ਕਹੀ ॥

ਰਾਜਾ ਰੰਕੁ ਕਰੈ ਖਿਨ ਭੀਤਰਿ 'ਨੀਚਹ' ਜੋਤਿ ਧਰੀ ॥੧॥੬॥੧੮॥

—ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੪੬੬

ਦਹਦਿਸ ਛਤ੍ਰੁ ਮੇਘ ਘਟਾ ਘਟ ਦਾਮਨਿ ਚਮਕਿ ਡਰਾਇਓ ॥

ਸੇਜ ਇਕੋਲੀ ਨੀਦ ਨਹੁ 'ਨੈਨਹ' ਪਿਰੁ ਪਰਦੇਸਿ ਸਿਧਾਇਓ ॥੧॥੧੧॥੬੧॥

—ਸੋਗੰਠ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੨੪

ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥ ਅਪਾਰਾ ਤ੍ਰਿਬਿਧਿ ਮੋਟਿ ਸਮਾਈ ॥

ਨਾਨਕ ਅਵਗਣ 'ਗੁਣਹ' ਸਮਾਣੇ ਐਸੀ ਗੁਰਮਤਿ ਪਾਈ ॥੩॥੩॥

—ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੧੧੧

ਨੀਚਹ—ਨੀਚਾ ਵਿਚ । ਨੈਨਹ—ਨੈਨਾ ਵਿਚ । ਗੁਣਹ—ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ।

(੪) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ); ਅਸਲੀ ਲਫਜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ
ਆਉਂਦੀ; ਜਿਵੇਂ—

ਐਸੀ ਕਿਰਪਾ ਮੋਹਿ ਕਰਹੁ ॥

ਸੰਤਹਿ 'ਚਰਣ' ਹਮਾਰੇ ਮਾਥਾ ਨੈਨ ਦਰਸੁ ਤਨਿ ਧੂਰਿ ਪਰਹੁ ॥੧॥

ਰਹਾਉ॥੩॥੧੧੬॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੮, ਪੰ: ੮੨੮

ਮੈ ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਜੀ ਹਰਿ ਨਿਹਚਲੁ ਸੁ ਘਰੁ ਪਾਇਆ ॥

ਸਭਿ ਅਪ੍ਰਵ ਡਿਠੇ ਜੀਉ ਤਾ 'ਚਰਨ ਕਮਲ' ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ॥੪॥੧॥੧੧॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰ: ੭੮੫

ਇਕਿ ਤਪਸੀ ਬਨ ਮਹਿ ਤਪੁ ਕਰਹਿ ਨਿਤ 'ਤੀਰਥ' ਵਾਸਾ ॥

ਆਪੁ ਨ ਚੀਨਹਿ ਤਾਮਸੀ ਕਾਹੇ ਭਏ ਉਦਾਸਾ ॥੫॥੧੪॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੧੬

ਮਨਮੁਖੁ ਜੇ ਸਮਝਾਈਐ ਭੀ ਉਝੜਿ ਜਾਏ ॥

ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਨਾਮ ਨ ਛੂਟਸੀ ਮਰਿ 'ਨਰਕ' ਸਮਾਏ ॥੫॥੧੮॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੧੬

ਚਰਣ—ਚਰਣਾ ਉੱਤੇ। ਚਰਨ ਕਮਲ—ਕਮਲ ਵਰਗੇ ਚਰਨਾ ਵਿਚ।
ਤੀਰਥ—ਤੀਰਥਾਂ ਉੱਤੇ। ਨਰਕ—ਨਰਕਾ ਵਿਚ।

ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adverb) ('ਹੀ') ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ 'ਨਾਵ' ਦੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਇਸ ਕਾਰਕ ਦਾ ਅੰਤਮ (ਚਿਹਨ) (f) ਉਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਉਹ ਸਬਦ ਕੇਵਲ 'ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ' ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਸਭ ਮਹਿ ਜੀਉ ਜੀਉ ਹੈ ਸੋਈ ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥

ਗੁਰਪਰਸਾਦਿ 'ਘਰ ਹੀ' ਪਰਗਾਸਿਆ ਸਹਜੇ ਸਹਜਿ ਸਮਾਈ ॥੭॥੧॥

—ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ ਘਰੁ ੧, ਪੰ. ੧੨੭੩

ਆਵਣ ਜਾਣਾ ਬਹੁੜਿ ਨ ਹੋਵੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਹਜਿ ਧਿਆਇਆ ॥

'ਮਨ ਹੀ ਤੇ ਮਨੁ ਮਿਲਿਆ ਸੁਆਮੀ 'ਮਨ ਹੀ' ਮੰਨੁ ਸਮਾਇਆ ॥

ਸਾਚੇ ਹੀ ਸਚੁ ਸਾਚਿ ਪਤੀਜੈ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਇਆ ॥੮॥੮॥

—ਮਲਾਰ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੧, ਪੰ. ੧੨੫੯

'ਘਰਿ ਹੀ' ਮੁੰਧਿ ਵਿਦੇਸਿ ਪਿਰੁ ਨਿਤ ਝੂਰੇ ਸਮਾਲੇ ॥

ਮਿਲਦਿਆ ਢਿਲ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਨੀਅਤਿ ਰਾਸਿ ਕਰੇ ॥੧॥੨੦॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੫੯੮

'ਘਰ ਹੀ' ਸਉਦਾ ਪਾਈਐ ਅੰਤਰਿ ਸਭ ਵਥੁ ਹੋਇ ॥

ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲੀਐ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਵੈ ਕੋਇ ॥

ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਅਖੁਟ ਹੈ ਵਡਭਾਗਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ॥੧॥੯॥੮੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ' ੩, ਪੰਨਾ ੨੯

ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਮਨ ਹੀ' ਉਲਟਿ ਸਮਾਨਾ ॥

ਗੁਰਪਰਸਾਦਿ ਅਕਲਿ ਭਈ ਅਵਰੈ ਨਾਤਰੁ ਥਾ ਬੇਗਾਨਾ ॥੧॥

੧॥ਰਹਾਉ॥੮੭॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੩੩੩

ਗਜੀ ਨ ਮਿਨੀਐ ਤੋਲਿ ਨ ਤੁਲੀਐ ਪਾਚਨੁ ਸੇਰ ਅਢਾਈ ॥

ਜੈਕਰਿ ਪਾਚਨੁ ਬੇਗਿ ਨ ਪਾਵੈ ਝਗਰੁ ਕਰੈ 'ਘਰ ਹਾਈ' ॥੨॥੩॥੫੪॥

(ਹਾਈ=ਹੀ)

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ. ੩੩੫

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਰਹਿ ਸੁ ਹਹਿ ਪਰਵਾਣੁ ॥ ਆਵਣ ਜਾਣਾ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੁ ॥
ਮਰੈ ਨ ਜੰਮੈ ਨਾ ਦੁਖ ਪਾਏ 'ਮਨ ਹੀ' ਮਨਹਿ ਸਮਾਇਦਾ ॥੧੩॥੧॥੧੫॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੈਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੫੬

ਕਹੈ ਕਬੀਰ ਸੁਨਹੁ ਰੇ ਸੰਤਹੁ 'ਖੇਤ ਹੀ' ਕਰਹੁ ਨਿਬੇਰਾ ॥

ਅਬ ਕੀ ਬਾਰ ਬਖਸਿ ਬੰਦੇ ਕਉ ਬਹੁਰਿ ਨ ਭਉਜਲਿ ਫੇਰਾ ॥੩॥੭॥

—ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੦੪

ਘਰ ਹੀ—ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ । ਮਨ ਹੀ—ਮਨ ਵਿਚ ਹੀ ।

ਘਰ ਹਾਈ—ਘਰ ਹੀ, ਘਰਿ ਵਿਚ ਹੀ । ਖੇਤ ਹੀ—ਖੇਤ ਵਿਚ ਹੀ ।

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ (Vocative Singular)

(੧) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ, ਭਾਵ, ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ
ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਜਿਵੇਂ—

ਮੇਰੇ 'ਮਨ' ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ॥

ਮਨੁ ਤਨੁ ਤੇਰਾ ਹਰਿਆ ਹੋਵੈ ਇਕੁ ਹਰਿ ਨਾਮਾ ਫਲੁ ਪਾਇ ॥੧॥

॥ਰਹਾਉ॥੩੦॥ —ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ ਮ: ੩ ਘਰੂ ੨, ਪੰ: ੧੧੭੭

ਹਰਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਿਨ੍ਹੀ ਅਗਧਿਆ ਜਿਨ ਕਰਮਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ॥

'ਨਾਨਕ' ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ੍ਹ ਕਉ ਜਿਨ੍ਹ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥

੨॥੩੦॥ —ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੪੮

ਮਨ—ਹੇ ਮਨ !

ਨਾਨਕ—ਹੇ ਨਾਨਕ !

(੨) ਨਾਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (' ') ਲਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ—

ਆਪਿ ਉਪਾਏ 'ਨਾਨਕਾ' ਆਪੇ ਰਖੈ ਵੇਕ ॥

ਮੰਦਾ ਕਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ ਜਾ ਸਭਨਾ ਸਾਹਿਬੁ ਏਕੁ ॥੧॥੨॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ ੧੨੩੭

ਗੁਰੁ ਸਜਣੁ ਪਿਆਰਾ ਮੈ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਮਾਰਗੁ ਪੰਥੁ ਦਸਾਹਾ ॥

ਘਰਿ ਆਵਹੁ ਚਿਰੀ ਵਿਛੁੰਨਿਆ ਮਿਲੁ ਸਬਦਿ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਭ ਨਾਹਾ ॥੨॥੧॥੫॥

—ਸੂਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੫, ਪੰ: ੭੭੬

ਸਿਖ ਮਤਿ ਸਭ ਬੁਧਿ ਤੁਮਾਰੀ ਮੰਦਿਰ ਛਾਵਾ ਤੇਰੇ ॥

ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਣਾ ਮੇਰੇ 'ਸਾਹਿਬਾ' ਗੁਣ ਗਾਵਾ ਨਿਤ ਤੇਰੇ ॥੩੨॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ. ੧, ਪੰ: ੭੬੫

ਨਾਨਕਾ—ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਨਾਹਾ—ਹੇ ਨਾਹ ! ਹੇ ਨਾਥ !

ਸਾਹਿਬਾ—ਹੇ ਸਾਹਿਬ !

ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਨਾਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੁ' ਲਾਇਆ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇ—

ਹਰਿ ਧਿਆਵਹੁ 'ਭਗਤਹੁ' ਦਿਨਸੁਰਾਤਿ ਅੰਤਿ ਲਏ ਛਡਾਇਆ ॥

ਜਿਨਿ ਸੇਵਿਆ ਤਿਨਿ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਸਮਾਇਆ ॥੪॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੮੪੯

ਆਵਹੋ ਸੰਤ 'ਜਨਹੁ' ਗੁਣ ਗਾਵਹੁ ਗੋਵਿੰਦ ਕੇਰੇ ਰਾਮ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਿਲਿ ਰਹੀਐ ਘਰਿ ਵਾਜਹਿ ਸਬਦ ਘਨੇਰੇ ਰਾਮ ॥੧॥੧॥੪॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੩, ਪੰ: ੭੭੫

ਭਗਤਹੁ—ਹੇ ਭਗਤ (ਜਨੋ) ! ਜਨਹੁ—ਹੇ ਜਨੋ !

(੨) ਨਾਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ '(~)' ਲਾਇਆ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇ—

ਗੁਰੁ ਸੰਤ 'ਜਨੋ' ਪਿਆਰਾ ਮੈ ਮਿਲਿਆ

ਮੇਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਬੁਝਿ ਗਈਆਸੇ ॥੧॥੧॥੫॥

ਜਨੋ—ਹੇ ਜਨੋ !

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰ: ੭੭੬

ਨੋਟ :—ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਨਾਵ' ਸਕਲ ਵਿਚ ਅਕਾਰਾਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਹਨ, ਇਹਨਾ ਦੀ 'ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ' ਭੀ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਸਬਦਾ ਵਾਗ ਹੈ, ਪਰ ਅਰਥ ਅਤੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਹਨ .—

(੧) 'ਭੰਡ'—ਇਸਤ੍ਰੀ

ਇਹ ਲਫਜ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲਫਜ਼ 'ਭਾਰਯਾ' (ਮਾਧਿ) ਤੋਂ ਵਿਗੜ

ਕੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ-ਰੂਪ 'ਭੰਡੁ' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ—

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੇ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੇ ਰਾਹੁ ॥

ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ ॥

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਉਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਬੁ ਨ ਕੋਇ ॥

ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਏਕੋ ਸਚਾ ਸੋਇ ॥੨॥੧੯॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

(ੳ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (_) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

'ਭੰਡੁ' ਮੁਆ। 'ਭੰਡੁ' ਭਾਲੀਐ। 'ਭੰਡੁ' ਉਪਜੈ।

(ਅ) ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

'ਭੰਡਿ' ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ।

(ੲ) ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(i) ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ),

(ii) ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹੁ), ਜਿਵੇਂ—

(i) 'ਭੰਡਿ' ਜੰਮੀਐ। 'ਭੰਡਿ' ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ।

(ii) 'ਭੰਡਹੁ' ਹੀ ਭੰਡੁ ਉਪਜੈ॥

(ਸ) ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

'ਭੰਡਿ' ਨਿੰਮੀਐ।

(੨) 'ਕਲਤ'—ਇਸਤ੍ਰੀ ।

(ੳ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਕਲਤੁ'

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਮੇਰਾ ਅੰਤਿ ਸਖਾਈ ਗੁਰਿ ਸਤਿਗੁਰਿ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ॥
ਜਿਥੈ ਪੁਤੁ 'ਕਲਤੁ' ਕੋਈ ਬੋਲੀ ਨਾਹੀ ਤਿਥੈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਛਡਾਇਆ ॥

੨॥੩॥—ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੪ ਛੰਤ, ਪੰ ੫੭੩

ਦੁਖੁ ਲਾਗਾ ਬਹੁ ਅਤਿ ਘਣਾ ਪੁਤੁ 'ਕਲਤੁ' ਨ ਸਾਥਿ ਕੋਈ ਜਾਸਿ ॥
ਲੋਕਾ ਵਿਚਿ ਮੁਹੁ ਕਾਲਾ ਹੋਆ ਅੰਦਰਿ ਉਭੇ ਸਾਸ ॥੧॥੩॥

—ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੬੪੩

ਲਫਜ 'ਕਲਤ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਲਫਜ 'ਕਲੱਤ੍ਰ' ਹੈ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਲਫਜ 'ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ' ਵਿਚ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੀ ਹਨ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਲਫਜ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਲਫਜ 'ਕਲਤ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਵਿਚੋਂ ਹਟ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਉ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ

(Words ending in ਉ)

'ਵਰਣ-ਬੰਧ' ਦੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਵਿਅੰਜਨ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਉ' ਬਣਦਾ ਗਿਆ। ਸੋ, ਏਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਈ ਐਸੇ ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਂਵ' ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਉ' ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਉਦਉ	ਉਪਾਉ	ਅਨੁਗਾਉ	ਆਲਾਉ
ਅਮਿਉ	ਆਤਮ ਰਾਉ	ਸਾਉ	ਸੁਆਉ
ਸੰਪਉ	ਹਿਆਉ	ਕਾਉ	ਖਉ
ਗਾਉ	ਘਿਉ	ਘ੍ਰਾਉ	ਚਾਉ
ਠਾਉ	ਤਾਉ	ਥਾਉ	ਦਾਉ
ਨਾਉ	ਨਿਆਉ	ਨਿਹਚਉ	ਨਿਰਨਉ
ਪਾਉ	ਪਸਾਉ	ਪ੍ਰਿਉ	ਪਰਚਉ
ਪਰਲਉ	ਬਿਨਉ	ਭਉ	ਭਾਉ
ਵਾਉ			

(ਉ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਦੀ

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਇਕ-ਵਚਨ

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਭਉ, ਨਾਮਦੇਇ, ਪ੍ਰਿਅ	ਜੀਅ, ਭੈ, ਸੈਇ
ਕਰਮ „	ਹੀਉ, ਹਿਆਉ	ਥਾਵ, ਉਪਾਵ
ਕਰਣ „	ਭਇ, ਘਿਇ	ਪਾਵ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ „	ਨਿਰਭਉ, ਪੀਅ	
ਅਪਾਦਾਨ „	ਪ੍ਰਿਅ, ਭੈ, ਜੀਅਹੁ	
ਸੰਬੰਧ „	ਜੀਅ, ਨਿਆਵ	
ਅਧਿਕਰਣ „	ਭੈ, ਜੀਇ	ਪਾਈ
ਸੰਬੋਧਨ „	ਪ੍ਰਿਅ, ਜੀਅ	

ਉਦਾਹਰਣ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) 'ਉ-ਅੰਤ' ਲਛਬ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ; ਜਿਵੇਂ—

'ਭਉ' ਭਾਗਾ ਨਿਰਭਉ ਮਨਿ ਬਸੈ ॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੯੩

ਤਪੈ 'ਹਿਆਉ' ਜੀਅੜਾ ਬਿਲਲੋਇ ॥੧॥੧॥੩॥—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੬੬੧

(੨) ਲਫਜ਼ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (ਉ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕੋ-ਵਚਨ ਵਿਚ (ਇ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇ—

'ਨਾਮਦੇਇ' ਸਿਮਰਨੁ ਕਰ ਜਾਨਾ ॥੨॥੧॥—ਬਿਲਵਲੁ ਨਾਮਦੇਉਜੀ, ਪੰ: ੮੫੮

(੩) ਅੰਤਲਾ (ਉ) ਬਦਲ ਕੇ (ਅ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

ਬਾਹ ਪਕਰਿ ਪ੍ਰਿਅ' ਸੇਜੈ ਆਨੀ ॥੧॥੭॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੭੨

'ਪ੍ਰਿਅ' ਪੇਖੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਪਾਏ ਸਗਲ ਨਿਧਾਨ॥੩॥੭॥—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੭੨

(੧) 'ਭਉ' ਭਾਗਾ—ਭਉ ਦੂਰ ਹੋਇਆ ।

'ਹਿਆਉ' ਤਪੈ—ਹਿਆਉ (ਹਿਰਦਾ) ਤਪਦਾ ਹੈ ।

(੨) 'ਨਾਮਦੇਇ'—ਨਾਮਦੇਉ ਨੇ ।

ਜਿਵੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸਬਦਾ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ ਵਚਨ ਦੇ (ਅੰਤ) ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਦਾ ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ (Transitive Verb) ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ (Past Tense) ਨਾਲੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਥੇ ਭੀ ਇਹੀ ਗੱਲ ਹੈ; ਜਿਵੇ—

ਨਾਮਦੇਇ ਸਿਮਰਨੁ ਕਰਿ ਜਾਨਾ—ਨਾਮਦੇਉ ਨੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣ ਲਿਆ ।

(੩) 'ਪ੍ਰਿਅ' ਸੇਜੈ ਆਨੀ—'ਪ੍ਰਿਉ' ਨੇ ਸੇਜ ਤੇ ਲਿਆਦਾ ।

'ਪ੍ਰਿਅ' ਪੇਖੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ—ਪ੍ਰਿਉ ਨੇ ਨਜਰ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਅੰਤਲੇ (ਉ) ਦਾ (ਅ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇ—

ਸਭਿ 'ਜੀਅ' ਤੁਮਾਰੇ ਜੀ ਤੂੰ ਜੀਆ ਕਾ ਦਾਤਾਰਾ ॥੧॥੧॥੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੮, ਪੰ: ੩੮੮

ਜਾ ਪਤਿ ਲੇਖੈ ਨਾ ਪਵੈ ਤਾ 'ਜੀਅ' ਕਿਥੈ ਫਿਰਿ ਪਾਹਿ ॥੨॥੧॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੩੫੮

‘ਜੀਅ’—‘ਜੀਉ’ ਤੋਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ । ਸਭਿ ਜੀਅ—ਸਾਰੇ ਜੀਵ ।

(੨) (ਉਂ) ਦੇ ਥਾ (ੰ) ਜਾ (ੰਇ) ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
‘ਭੈ’ ਬਿਨਸੇ ਨਿਰਭਉ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆਂ ॥੫੬॥—ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੬੧
ਸਤਰਿ ‘ਸੈਇ’ ਸਲਾਰ ਹੈ ਜਾ ਕੇ ॥੧॥੭੧੫॥—ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੬੧
ਭੈ—‘ਭਉ’ ਤੋਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ । ਸੈਇ—‘ਸਉ’ ਤੋਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ ।

ਭੈ ਬਿਨਸੇ—ਸਾਰੇ ਡਰ ਨਾਸ ਹੋ ਗਏ । ਸੈਇ—ਸੈ ਕੜੇ ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅਸਲੀ ਲਫਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ—
‘ਹੀਉ’ ਦੇਉ ਸਭੁ ਮਨੁ ਤਨੁ ਅਰੋਪਉ ॥੨॥੫॥—ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੦੪
‘ਹਿਆਉ’ ਨ ਕੈਹੀ ਠਾਹਿ ਮਾਣਕ ਸਭ ਅਮੋਲਵੇ ॥੧੨੬॥
—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੮੪

‘ਹੀਉ’ ਦੇਉ—ਮੈਂ ਹੀਉ ਅਰੋਪਨ ਕਰ ਦਿਆ ।

‘ਹਿਆਉ’ ਨ ਕੈਹੀ ਠਾਹਿ—ਕਿਸੇ ਦਾ ਹਿਆਉ (ਹਿਰਦਾ) ਨਾ ਢਾਂਹ ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਅੰਤਲੇ (ਉਂ) ਦਾ ਵ ਬਣ ਜਾਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

‘ਥਾਵ’ ਸਗਲੇ ਸੁਖੀ ਵਸਾਇਆ ॥੧॥੧੭॥੮੧॥—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੨੮
ਕੀਏ ‘ਉਪਾਵ’ ਮੁਕਤਿ ਕੇ ਕਾਰਨਿ ॥੨॥੨॥੬੧॥—ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੬, ਪੰ: ੭੦੩
‘ਥਾਵ’ ਸਗਲੇ—ਸਾਰੇ ਥਾਉ ।

ਕੀਏ ‘ਉਪਾਵ’—(ਕਈ) ਉਪਾਉ ਕੀਤੇ ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਤਲੇ (ਉਂ) ਤੋਂ (ਇ) ਬਣ ਜਾਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਸਲਾਹੀਐ ‘ਭਇ’ ਦੁਸਮਨ ਭਾਗੈ ॥੨॥੩॥੬੭॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੧੭

ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ 'ਭਇ' ਭ੍ਰਮੁ ਭਉ ਜਾਇ ॥ ਰਹਾਉ ॥੧॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੫੭

ਤਿਤੁ 'ਘਿਇ' ਹੋਮ ਜਗ ਸਦ ਪ੍ਰਾ ਪਇਐ ਕਾਰਜੁ ਸੋਹੈ ॥੧॥੨੬॥

—ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੫੦

ਕਾਮ 'ਸੁਆਇ' ਗਜ ਬਸਿ ਪਰੇ ਮਨ ਬਉਰਾ ਰੇ ਅੰਕਸੁ ਸਹਿਉ ਸੀਸ ॥

੧॥੧॥੬॥੫੭॥—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੩੫

ਹਰਿ ਜਪੀਐ 'ਭਇ' ਸਚਿ ਪਿਆਰਿ ॥ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਗੁਰਮਤਿ ਉਰਧਾਰਿ ॥

੮॥੩॥੨੫॥—ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੨੪

'ਭਇ'—ਭਉ ਦੇ ਕਾਰਨ । 'ਘਿਇ' ਘਿਉ ਦੇ ਨਾਲ ।

'ਸੁਆਇ'—ਸੁਆਉ (ਸੁਆਦ) ਦੇ ਕਾਰਨ ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਲਫਜ ਦੇ ਅੰਤਲੇ (ਉ) ਦਾ (ਵ) ਬਣ ਜਾਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

'ਪਾਵ' ਜੁਲਾਈ ਪੰਧ ਤਉ ਨੈਣੀ ਦਰਸੁ ਦਿਖਾਲਿ ॥੪॥੧॥੪॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੭੬੧

'ਪਾਵ'—'ਪਾਉ' ਤੋਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ ।

'ਪਾਵ' ਜੁਲਾਈ—ਪੈਰਾ ਨਾਲ ਜੁੱਲਾ (ਤੁਰਾਂ) ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(ਉ) ਤੋਂ (ਅ) ਬਣ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਧੰਨਿ ਸੁਹਾਗਨਿ ਜੋ 'ਪੀਅ' ਭਾਵੈ ॥੩॥੮॥੩੦॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੩

'ਪੀਅ' ਭਾਵੈ—ਪ੍ਰਿਉ (ਪੀਉ) ਨੂੰ ਭਾਵੈ ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਅੰਤਲੇ (ਉ) ਤੋਂ (ਅ) ਬਣਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਏਕੈ ਹੀ 'ਪ੍ਰਿਅ' ਮਾਗੈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੫॥੨੮॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੦੬

(੨) (ਉ) ਤੋਂ (ਐ) ਬਣਿਆ, ਜਿਵੇਂ—

ਗਿਰਿ ਤਰ ਜਲ ਜੁਆਲਾ 'ਭੈ' ਰਾਖਿਓ ਰਾਜਾ ਰਾਮਿ ਮਾਇਆ ਫੇਰੀ ॥

੩॥੩॥੬॥ —ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੬੫

(੩) (ਉ) ਤੋਂ (ਅਹੁ) ਬਣ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਇਹ ਬਾਣੀ ਜੋ 'ਜੀਅਹੁ' ਜਾਣੈ ਤਿਸੁ ਅੰਤਰਿ ਰਹੈ ਹਰਿ ਨਾਮਾ ॥

੧॥ਰਹਾਉ॥੪॥ —ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੩, ਪੰ: ੭੬੭

'ਪ੍ਰਿਅ'—ਪ੍ਰਿਉ ਤੋਂ । 'ਭੈ'—ਭਉ ਤੋਂ । 'ਜੀਅਹੁ'—ਜੀਉ ਤੋਂ ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (ਉ) ਤੋਂ (ਅ) ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

'ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ' ਵਸਿ ਮੇਰੇ ਸੁਆਮੀ ਸਰਬ ਸਿਧਿ ਤੁਮ ਕਾਰਣ ਕਰਣ ॥

੨॥੩੦॥੧੧੬॥—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੭

ਪ੍ਰਛਉ ਪ੍ਰਛਉ ਦੀਨ ਭਾਤਿ ਕਰਿ ਕੋਊ ਕਹੈ 'ਪ੍ਰਿਅ' ਦੇਸਾਗਿਓ ॥੨॥੫॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧, ਪੰ: ੧੨੦੪

ਕੈਸੇ ਕਹਉ ਮੋਹਿ 'ਜੀਅ' ਬੇਦਨਾਈ ॥ ਦਰਸਨ ਪਿਆਸ 'ਪ੍ਰਿਅ'

ਪ੍ਰੀਤਿ ਮਨੋਹਰ ਮਨੁ ਨ ਰਹੈ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਉਮਕਾਈ ॥੧॥੧੫॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੦੬

'ਨਾਮਦੇਅ' ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗੀ ਹਰਿ ਸੇਤੀ ਲੋਕੁ ਛੀਪਾ ਕਹੈ ਬੁਲਾਇ ॥੩॥੧॥੮॥

—ਸੂਹੀ ਮ' ੪ ਘਰੂ ੬, ਪੰ: ੭੩੩

(੨) (ਉ) ਤੋਂ (ਵ), ਜਿਵੇਂ—

ਰਾਜੇ ਚੁਲੀ 'ਨਿਆਵ' ਕੀ ਪੜਿਆ ਸਚੁ ਧਿਆਨੁ ॥੨॥੭॥

—ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੧੨੪੦

ਫਰੀਦਾ ਮਉਤੇ ਦਾ ਬੰਨਾ ਏਵੈ ਦਿਸੈ ਜਿਉ 'ਦਰੀਆਵੈ' ਢਾਹਾ ॥੯੮॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ ੧੩੮੩

(੧) 'ਜੀਅ' ਜੁਗਤਿ — ਜੀਉ ਦੀ ਜੁਗਤਿ । 'ਪ੍ਰਿਅ' ਦੇਸਰਿਓ—ਪ੍ਰਿਉ ਦਾ ਦੇਸ । 'ਜੀਅ' ਬੇਦਨਾਈ—ਜੀਉ ਦੀ ਬੇਦਨ । 'ਪ੍ਰਿਅ' ਪ੍ਰੀਤਿ—ਪ੍ਰਿਉ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ । 'ਨਾਮਦੇਅ' ਪ੍ਰੀਤਿ—ਨਾਮਦੇਉ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ।

(੨) 'ਦਰੀਆਵੈ' ਢਾਹਾ—ਦਰੀਆਉ ਦੀ ਢਾਹ ।

ਨੋਟ :—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਦੇ ਥਾ ਜੇ (ਉ-ਅੰਤ) ਨਾਵ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ-ਵਾਚਕ 'ਸੰਬੰਧਕ' (Preposition) ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਤਦੋਂ ਭੀ (ਉ) ਤੋਂ (ਵ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

'ਨਿਆਵ' ਕੀ ਚੁਲੀ । 'ਨਿਆਉ' ਤੋਂ 'ਨਿਆਵ' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (ਉ) ਦੇ ਥਾ (ਏ) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਭਇ ਭ੍ਰਮ ਭਉ ਜਾਇ ॥ 'ਭੈ' ਰਾਚੈ ਸਚ ਰੰਗਿ ਸਮਾਇ ॥੧॥

ਰਹਾਉ ॥੧॥ —ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੫੭

ਨਿਰਭਉ 'ਭੈ' ਮਨੁ ਹੋਇ ਹਉਮੈ ਮੈਲੁ ਗਵਾਇਆ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ ॥੨॥੨॥

—ਸੂਰੀ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੂ ੧, ਪੰ: ੭੭੩

'ਭੈ'—ਭਉ ਵਿਚ ।

(੨) (ਉ) ਦੇ ਥਾ (ਇ) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਜੋ 'ਜੀਇ' ਹੋਇ ਸੁ ਉਗਵੈ ਮੁਹ ਕਾ ਕਹਿਆ ਵਾਉ ॥੨॥੨੨॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੪੭੪

ਬਿਨੁ ਜਿਹਵਾ ਜੋ ਜਪੈ 'ਹਿਆਇ' ॥ ਕੋਈ ਜਾਣੈ ਕੈਸਾ ਨਾਉ ॥੨॥੧॥੬॥

—ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੨, ਪੰ: ੧੨੫੬

ਹਮਰੇ 'ਜੀਇ' ਹੋਰੁ ਮੁਖਿ ਹੋਰੁ ਹੋਤ ਹੈ ਹਮ ਕਰਮਹੀਣ ਕੂੜਿਆਰੀ ॥੧॥੫॥

—ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੧, ਪੰ: ੫੨੮

ਜੀਇ—ਜੀਉ ਵਿਚ । ਹਿਆਇ—ਹਿਆਉ (ਹਿਰਦੇ) ਵਿਚ ।

(੩) ਕਦੇ ਕਦੇ (ਉ) ਤੋਂ (ਅ) ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਸਾਹਨਿ ਸਤੁ ਕਰੈ 'ਜੀਅ' ਅਪਨੇ ॥੨॥੨੩॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ ੩੨੮
'ਜੀਅ'—ਜੀਉ ਵਿਚ ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) (ਉ) ਤੋਂ (ਈ) ਬਣ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
ਨਵ ਨਿਧਿ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਹਰਿ ਲਾਗਿ ਰਹੀ ਜਨ 'ਪਾਈ' ॥੧॥੨॥੩੩॥
—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੮, ਪੰ: ੬੭੯
ਗੁਰ ਕੇ ਚਰਨ ਲਗੇ ਮਨਿ ਮੀਠੇ ॥ ਨਿਰਬਿਘਨ ਹੋਇ ਸਭ 'ਥਾਈ' ਵੂਠੇ ॥
੩॥੨॥—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰ ੮੦੧

ਪਾਈ—ਪੈਰਾ ਵਿਚ ('ਪਾਉ' ਤੋਂ 'ਪਾਈ') ।
ਥਾਈ—ਥਾਵਾ ਵਿਚ ('ਥਾਉ' ਤੋਂ 'ਥਾਈ') ।

(੨) (ਉ) ਤੋਂ (ਐ), ਜਿਵੇਂ—
ਤੂੰ ਅਪੇ ਕਮਲੁ ਅਲਿਪਤੁ ਹੈ 'ਸੈ' ਹਥਾ ਵਿਚਿ ਗੁਲਾਲੁ ॥੭॥
—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੮੫

ਸੈ—'ਸਉ' ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ।
ਸੈ ਹਥਾ ਵਿਚਿ—ਸੈ-ਕੜੇ ਹੱਥਾ ਵਿਚ ।

ਸੰਬੋਧਨ

(੧) (ਉ) ਤੋਂ (ਅ) ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
ਹਰਿ ਰਸੁ ਚਾਹੇ 'ਪ੍ਰਿਅ ਪ੍ਰਿਅ' ਮੁਖਿ ਟੇਰੈ ਜਿਉ ਅਲਿ ਕਮਲਾ ਲੋਭਾਰੈ ॥
੧॥੫॥੨੮॥—ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੨੧੦
ਰੇ 'ਜੀਅ' ਨਿਲਜ ਲਾਜ ਤੋਹਿ ਨਾਹੀ ॥੩੮॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ ੩੩੦
ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ 'ਪ੍ਰਿਅ' ਬਚਨ ਤੁਹਾਰੇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨੯॥
—ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ ੫੩੪

ਪ੍ਰਿਅ—ਹੇ ਪ੍ਰਿਉ ! ਜੀਅ—ਹੇ ਜੀਉ !

ਆਕਾਰਾਂਤ (1-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ

ਦੀ

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਇਕ-ਵਚਨ

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਕਰਤਾ, ਕਰਤੈ	ਧੰਧੇ, ਵਣਜਾਰਈ, ਕੁਤੀ
	ਭਰੋਸਉ, ਹਉਰੋ, ਦਾਤੋ	ਮੁੰਡੀਅਨ
ਕਰਮ „	ਕਰਤਾ, ਦੂਲਹੁ	
ਕਰਣ „	ਭਾਣੈ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ „	ਬਿਟਵਹਿ	ਨਿਭਵਿਆਹੁ, ਚਾਟੜਿਆ
ਅਪਾਦਾਨ „	ਤੋਇਅਹੁ, ਖੰਨਿਅਹੁ	
ਸੰਬੰਧ „	ਕਰਤੇ	ਮੁੰਡੀਅਨ
ਅਧਿਕਰਣ „	ਧੰਧੈ, ਤੋਇ	ਸਉਦੀ
ਸੰਬੋਧਨ „	ਕਰਤਾ, ਪਾਡੇ	ਅੰਧਿਹੋ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (1-ਅੰਤ); ਅਸਲ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ; ਜਿਵੇਂ—

ਚਖਿ ਛੋਡੀ ਸਹਸਾ ਨਹੀਂ ਕੋਇ ॥ ਬਾਪੁ ਦਿਸੈ ਵੇਜਾਤਿ ਨ ਹੋਇ ॥

ਏਕੇ ਕਉ ਨਾਹੀ ਭਉ ਕੋਇ ॥ 'ਕਰਤਾ' ਕਰੇ ਕਰਾਵੈ ਸੋਇ ॥੩॥੩॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧, ਪੰ. ੭੬੬

'ਕਰਤਾ' ਰਾਖੈ ਕੀਤਾ ਕਉਨੁ ॥੨॥੭॥੧੮॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ. ੮੮੮

(੨) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅੰਤਲੇ (੧) ਦਾ (੨) ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

'ਦਾਤੈ' ਦਾਤਿ ਰਖੀ ਹਥਿ ਅਪਣੈ ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਸੁ ਦੇਈ ॥੪॥੧੧॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ. ੩, ਪੰ. ੬੦੪

‘ਕਰਤੇ’ ਆਪਿ ਵਸਾਇਆ ਸਰਬ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ਪੁਤ ਭਾਈ ਸਿਖ ਬਿਗਾਸੇ
॥੧॥੬॥੯॥ —ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੩

‘ਧੰਨੈ’ ਸੇਵਿਆ ਬਾਲ ਬੁਧਿ ॥੫॥੧॥ —ਬਸੰਤੁ ਮ’ ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੯੨

‘ਨਟੂਐ’ ਸਾਗੁ ਬਣਾਇਆ ਬਾਜੀ ਸੰਸਾਰਾ ॥੪॥੨੨॥
—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਅਸੰਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੨

ਰੂਪਿ ਕੰਨਿਆ ਸੁੰਦਰਿ ਬੇਧੀ ‘ਸਸੈ’ ਸਿੰਘ ਗੁਨ ਗਾਏ ॥੩॥੬॥ ‘
—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੭

(੧-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ
(Transitive Verb) ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ (Past Tense) ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦਾਤੇ ਦਾਤਿ ਰਖੀ—ਦਾਤੇ ਨੇ ਦਾਤਿ ਰੱਖੀ।

ਕਰਤੇ ਵਸਾਇਆ—ਕਰਤੇ ਨੇ (ਨਗਰ) ਵਸਾਇਆ।

ਧੰਨੈ ਸੇਵਿਆ—ਧੰਨੇ ਨੇ (ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ) ਸੇਵਿਆ।

ਨਟੂਐ ਸਾਗੁ ਬਣਾਇਆ—ਨਟੂਏ ਨੇ ਸਾਗੁ ਬਣਾਇਆ।

ਸਸੈ ਸਿੰਘ ਗੁਨ ਗਾਏ—ਸਸੇ ਨੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਨ ਗਾਏ।

(੩) ਅੰਤਲੇ (੧) ਤੋਂ (ਉ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਅਬ ਭਉ ਭਾਨਿ ‘ਭਰੋਸਉ’ ਆਵਾ ॥੩੦॥

ਰਣਿ ‘ਰੂਤਉ’ ਭਾਜੈ ਨਹੀ ‘ਸੂਰਉ’ ਥਾਰਉ ਨਾਉ ॥੩੪॥

—ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੩੪੨

ਭਰੋਸਉ ਆਵਾ—ਭਰੋਸਾ ਆਇਆ।

ਸੂਰਉ ਥਾਰਉ ਨਾਉ—ਸੂਰਾ ਥਾਰਾ ਨਾਮ ਹੈ।

(੪) (੧) ਤੋਂ (~) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਹਉ ‘ਹਉਰੋ’ ਤੂੰ ਠਾਕੁਰੁ ‘ਗਉਰੋ’ ਨਾਨਕ ਸਰਨਿ ਪਛਾਨੀ ॥੩॥੬॥੧੩੫॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੧, ਪੰ: ੪੦੪

‘ਹਉਰਾ’ ਤੋਂ ਹਉਰੋ। ‘ਗਉਰਾ’ ਤੋਂ ਗਉਰੋ।

(੫) (੧) ਤੋਂ (੦) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਤੂੰ 'ਦਾਤੋ' ਹਮ ਜਾਚਿਕਾ ਹਰਿ ਦਰਸਨੁ ਦੀਜੈ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਈਐ ਮਨ ਮੰਦਰੁ ਭੀਜੈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੫॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੧੯

ਤੂੰ 'ਗੁਣਦਾਤੋ' ਨਿਰਮਲੋ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲੁ ਨਾ ਮਨੁ ਹੋਇ ॥

ਹਮ ਅਪਰਾਧੀ ਨਿਰਗੁਣੇ ਭਾਈ ਕੁਝ ਹੀ ਤੇ ਗੁਣੁ ਸੋਇ ॥੧॥੪॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੬੩੬

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) (੧) ਤੋਂ (੦), ਜਿਵੇਂ—

'ਧੰਧੇ' ਕਹਾ ਬਿਆਪਹਿ ਤਾਹੂ ॥ ਜੋ ਏਕ ਛਾਡਿ ਅਨੰ ਕਤਹ ਨ ਜਾਹੂ ॥੪॥

—ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੫੧

ਪਾਸਿ 'ਦਮਾਮੇ' ਛਤੁ ਸਿਰਿ ਭੇਰੀ ਸਡੋ ਰਡ ॥ ਜਾਇ ਸੁਤੇ ਜੀਰਾਣ ਮਹਿ

ਬੀਏ ਅਤੀਮਾ ਗਡ ॥੪੫॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੮੦

(੨) (੧) ਦੇ ਥਾ (੦) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਵਸਤੁ ਲਈ 'ਵਣਜਾਰਈ' ਵਖਰੁ ਬਧਾ ਪਾਇ ॥

ਕੇਈ ਲਾਹਾ ਲੈ ਚਲੇ ਇਕਿ ਚਲੇ ਮੂਲੁ ਗਵਾਇ ॥੧॥੩॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੩੮

ਹਰਿ ਸੰਗਿ ਸਹਾਈ ਮਹਾ ਮੀਤੁ ਤਿਸ ਸਿਉ ਤੇਰਾ ਭੇਦੁ ॥

ਬੀਧਾ ਪੰਚ 'ਬਟਵਾਰਈ' ਉਪਜਿਓ ਮਹਾ ਖੇਦੁ ॥੩॥੨੮॥੫੮॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ. ੫, ਪੰ: ੮੧੫

(੩) (੧) ਦੇ ਥਾ (੧) ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਸਕਤਾ ਸੀਹੁ ਮਾਰੇ ਪੈ ਵਗੈ ਖਸਮੈ ਸਾ ਪੁਰਸਾਈ ॥

ਰਤਨ ਵਿਗਾੜਿ ਵਿਗੋਏ 'ਕੂਤੀ' ਮੁਇਆ ਸਾਰ ਨ ਕਾਈ ॥੨॥੫॥੩੯॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੬, ਪੰ: ੩੬੦

(੪) (੧) ਦੇ ਥਾ (ਨ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
 ਇਨ 'ਮੁੰਡੀਅਨ' ਮੇਰਾ ਘਰੁ ਧੁੰਧਰਾਵਾ ॥
 ਬਿਟਵਹਿ ਰਾਮ ਰਮਉਆ ਲਾਵਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੩॥—ਆਸਾ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੪੮੪

ਅੰਕ ਨੰਬਰ (੨), (੩), (੪) ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ (ਈ-ਅੰਤ),
 (੧-ਅੰਤ) ਅਤੇ (ਨ-ਅੰਤ) ਸਕਰਮਕ ਕ੍ਰਿਆ (Transitive Verb)
 ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ (Past Tense) ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—

ਵਸਤੁ ਲਈ ਵਣਜਾਰਈ — ਵਣਜਾਰਿਆ ਨੇ ਵਸਤ ਲਈ ।
 'ਵਣਜਾਰਾ' ਤੋਂ 'ਵਣਜਾਰਈ' ।

ਬੀਧਾ ਪੰਚ ਬਟਵਾਰਈ—ਪੰਜ ਬਟਵਾਰਿਆ ਨੇ (ਤੈਨੂੰ) ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ।
 'ਬਟਵਾਰਾ' ਤੋਂ 'ਬਟਵਾਰਈ' ।

ਰਤਨ ਵਿਗੋਏ ਕੁਤੀ—ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੇ ਰਤਨ ਵਿਗੋਏ । 'ਕੁਤਾ'
 ਤੋਂ 'ਕੁਤੀ' ।

ਮੁੰਡੀਅਨ ਘਰੁ ਧੁੰਧਰਾਵਾ — ਮੁੰਡੀਆ ਨੇ ਘਰੁ ਵਿਗਾੜਿਆ ।
 'ਮੁੰਡੀਆ' ਤੋਂ 'ਮੁੰਡੀਅਨ' ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (੧-ਅੰਤ) ਅਸਲ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ; ਜਿਵੇਂ—
 'ਕਰਤਾ' ਮੰਨਿ ਵਸਾਇਆ ॥ ਜਨਮੈ ਕਾ ਫਲੁ ਪਾਇਆ ॥

ਮਨਿ ਭਾਵੈਦਾ ਕੰਤੁ ਹਰਿ ਤੇਰਾ ਬਿਰੁ ਹੋਆ ਸੁਹਾਗੁ ਜੀਉ ॥੭॥੮॥੩੮॥

—ਮਾਝ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੩੨

ਸੰਤਾ ਸੰਗਤਿ ਪਾਈਐ ॥ ਜਿਤੁ ਜਮ ਕੈ ਪੰਥਿ ਨ ਜਾਈਐ ॥

'ਤੋਸਾ' ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਲੈ ਤੇਰੇ ਕੁਲਹਿ ਨ ਲਾਗੈ ਗਾਲਿ ਜੀਉ ॥੧॥੪॥੩੮॥

—ਮਾਝ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੩੨

'ਗੈਡਾ' ਮਾਰਿ ਹੋਮ ਜਗ ਕੀਏ ਦੇਵਤਿਆ ਕੀ ਬਾਣੇ ॥

ਮਾਸੂ ਛੋਡਿ ਬੈਸਿ ਨਕੁ ਪਕੜਹਿ ਰਾਤੀ ਮਾਣਸ ਖਾਣੇ ॥੨॥੨੫॥

—ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੬

(੨) (੧) - ਦੋ ਥਾਂ (੨) ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—
 'ਗਦਹੁ' ਦੋਦਨਿ ਖਉਲੀਐ ਭੀ ਸਾਹੂ ਸਿਉ ਪਾਣੁ ॥
 ਨਾਨਕ ਕੂੜੈ ਕਤਿਐ ਕੂੜਾ ਤਣੀਐ ਤਾਣੁ ॥੧॥੧੪॥—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੭੬੦
 ਨਾਭਿ ਕਮਲ ਮਹਿ ਬੇਦੀ ਰਚਿ ਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਉਚਾਰਾ ॥
 ਰਾਮ ਰਾਇ ਸੋ 'ਦੂਲਹੁ' ਪਾਇਓ ਅਸ ਬਡ ਭਾਗ ਹਮਾਰਾ ॥੨॥੨॥੨੪॥
 —ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੪੮੨

'ਗਦਹੁ' ਤੋ 'ਗਦਹੁ' । 'ਦੂਲਹਾ' (ਦੁਲਹਾ) ਤੋ 'ਦੂਲਹੁ' ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਤੋ (੧) ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
 ਇਕਨ੍ਹ 'ਭਾਣੈ' ਕਢਿ ਲਏ ਇਕਨ੍ਹ ਮਾਇਆ ਵਿਚਿ ਨਿਵਾਸੁ ॥
 ਏਵ ਭਿ ਆਖਿ ਨ ਜਾਪਈ ਜਿ ਕਿਸੈ ਆਣੇ ਰਾਸਿ ॥੩॥੨॥
 —ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ
 'ਸੂਹੈ' ਵੇਸਿ ਦੋਹਾਗਣੀ ਪਰੇ ਪਿਰੁ ਰਾਵਣ ਜਾਇ ॥
 ਪਿਰੁ ਛੋਡਿਆ ਘਰਿ ਆਪਣੈ ਮੋਹੀ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ॥੧॥—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੭੮੫
 ਐਸਾ ਦੀਵਾ ਨੀਰਿ ਤਰਾਇ ॥ ਜਿਤੁ 'ਦੀਵੈ' ਸਭ ਸੋਝੀ ਪਾਇ ॥
 ੧॥ਰਹਾਉ॥੭॥—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰ. ੮੭੮
 'ਭਾਣਾ' ਤੋ 'ਭਾਣੈ' । 'ਸੂਹਾ' ਤੋ 'ਸੂਹੈ' (ਵਿਸੇਸਣ) ।
 'ਦੀਵਾ' ਤੋ 'ਦੀਵੈ' । 'ਭਾਣੈ'—ਭਾਣੇ ਅਨੁਸਾਰ । ਸੂਹੈ ਵੇਸਿ—ਸੂਹੈ
 ਵੇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ । ਜਿਤੁ ਦੀਵੈ—ਜਿਸ ਦੀਵੇ ਨਾਲ ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਤੋ (ਹਿ) ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
 ਇਨ ਮੁੰਡੀਅਨ ਮੇਰਾ ਘਰੁ ਧੁੰਧਰਾਵਾ ॥
 'ਬਿਟਵਹਿ' ਰਾਮ ਰਮਉਆ ਲਾਵਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੩॥—ਆਸਾ ਕਬੀਰ, ਪੰ. ੪੮੪
 ੧੧੮

‘ਬਿਟਵਾ’ ਤੋਂ ‘ਬਿਟਵਹਿ’ ।

‘ਬਿਟਵਹਿ’—ਬਿਟਵੇ ਨੂੰ, ਅੰਵਾਣ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਜਿਨਾ ਭਉ ਤਿਨ ਨਾਹਿ ਭਉ ਮੁਚੁ ਭਉ ‘ਨਿਭਵਿਆਹੁ’ ॥ ਨਾਨਕ ਏਹੁ
ਪਟੇਤਰਾ ਤਿਤੁ ਦੀਬਾਣਿ ‘ਗਇਆਹਿ’ ॥੧॥੮॥ —ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੯੮੮

ਪਾਧਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖੀਐ ‘ਚਾਟੜਿਆ’ ਮਤਿ ਦੇਇ ॥

ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਹੁ ਨਾਮੁ ਸੰਗਰਹੁ ਲਾਹਾ ਜਗ ਮਹਿ ਲੇਇ ॥੫੪॥੧॥

—ਓਅੰਕਾਰੁ ਮ: ੧ ਰਾਮਕਲੀ, ਪੰ: ੯੩੮

‘ਨਿਭਵਾ’ ਤੋਂ ‘ਨਿਭਵਿਆਹੁ’ । ‘ਚਾਟੜਾ’ ਤੋਂ ‘ਚਾਟੜਿਆ’ ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਤੋਂ (ਹੁ) ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਪਾਛੇ ਤੂੰ ਜਾਣੈ ਹੀ ਨਾਹੀ ਕਿਥਹੁ ਮਾਸੁ ਉਪਨਾ ॥

‘ਤੋਇਅਹੁ’ ਅੰਨੁ ਕਮਾਦੁ ਕਪਾਹਾ ਤੋਇਅਹੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਗੰਨਾ ॥੨॥੨੫॥

—ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੯੦

‘ਵਡਹੁ’ ਵਡਾ ਵਡਾ ਮੇਦਨੀ ਸਿਰੇ ਸਿਰਿ ਧੰਧੇ ਲਾਇਦਾ ॥ ਨਦਰਿ ਉਪਨੀ
ਜੇ ਕਰੇ ਸੁਲਤਾਨਾ ਘਾਹੁ ਕਰਾਇਦਾ ॥੧੬॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ ਖਰੀ ਉਡੀਣੀ ॥

‘ਖੰਨਿਅਹੁ’ ਤਿਖੀ ਬਹੁਤੁ ਪਿਈਣੀ ॥੪॥੧॥ —ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ, ਪੰ: ੭੯੪

‘ਤੇਆ’ ਤੋਂ ‘ਤੋਇਅਹੁ’ । ‘ਵਡਾ’ ਤੋਂ ‘ਵਡਹੁ’ ।

‘ਖੰਨਾ’ ਤੋਂ ‘ਖੰਨਿਅਹੁ’ । ‘ਤੋਇਅਹੁ’—ਤੋਏ (ਜਲ) ਤੋਂ ।

ਵਡਹੁ—ਵਡੇ ਤੋਂ । ਖੰਨਿਅਹੁ—ਖੰਨੇ (ਖੰਡੇ) ਤੋਂ ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਤੋਂ (~) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

‘ਕਰਤੋ’ ਹਥਿ ਵਡਿਆਈਆ ਬੁਝਹੁ ਗੁਰ ਬੀਚਾਰਿ ॥

ਲਿਖਿਆ ਫੇਰਿ ਨ ਸਕੀਐ ਜਿਉ ਭਾਵੀ ਤਿਉ ਸਾਰਿ ॥੫੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੩੭

ਜੈ ਘਰਿ 'ਕਰਤੇ' ਕੀਰਤਿ ਹੋਇ ॥ ਸੋ ਘਰੁ ਰਾਖੁ ਵਡਾਈ ਤੋਹਿ ॥

੧॥ਰਹਾਉ॥੩੦॥ —ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੭

ਕਰਤੇ ਹਥਿ—ਕਰਤਾ (ਕਰਤੇ) ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ।

ਕਰਤੇ ਕੀਰਤਿ—ਕਰਤਾ (ਕਰਤੇ) ਦੀ ਕੀਰਤੀ ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਸੁਨਿ ਅੰਧੁਲੀ ਲੋਈ ਬੇਪੀਰ ॥ ਇਨ੍ਹ 'ਮੁੰਡੀਅਨ' ਭਜਿ ਸਰਨਿ ਕਬੀਰ ॥

੪॥੩॥੬॥ —ਗੋਡ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੮੭੧

ਮੁੰਡੀਅਨ ਸਰਨਿ—ਮੁੰਡੀਆ ਦੀ ਸਰਨ ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

। (੧) (੧) ਤੋਂ (^), ਜਿਵੇ—

ਇਹੁ ਮਨੁ ਲਾਲਚ ਕਰਦਾ ਫਿਰੈ ਲਾਲਚਿ ਲਾਗਾ ਜਾਇ ॥

ਧਿਧੈ' ਕੂੜਿ ਵਿਆਪਿਆ ਜਮਪੁਰਿ ਚੋਟਾ ਖਾਇ ॥੩॥੩॥—ਮਾਰੂ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੯੪

ਤੋਆ ਆਖੇ ਹਉ ਬਹੁਬਿਧਿ ਹਛਾ 'ਤੋਐ' ਬਹੁਤੁ ਬਿਕਾਰਾ ॥

ਏਤੇ ਰਸ ਛੋਡਿ ਹੋਵੈ ਸੰਨਿਆਸੀ ਨਾਨਕੁ ਕਹੈ ਵਿਚਾਰਾ ॥੨॥੨੫॥

—ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੦

'ਸੁਪਨੈ' ਉਭੀ ਭਈ ਗਹਿਓ ਕੀ ਨ ਅੰਚਲਾ ॥

ਸੁੰਦਰ ਪੁਰਖ ਬਿਰਾਜਤ ਪੇਖਿ ਮਨੁ ਬੰਦੁਲਾ ॥੧੩॥—ਫੁਨਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬੨

ਸਸੁਰੈ 'ਪੇਈਐ' ਭੈ ਵਸੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵਿ ਨਿਸੰਗ ॥

ਪਰਹਰਿ ਕਪੜੁ ਜੇ ਪਿਰ ਮਿਲੈ ਖੁਸੀ ਰਾਵੈ ਪਿਰੁ ਸੰਗਿ ॥੧॥੧॥

—ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ ਮ. ੪, ਪੰਨਾ ੬੪੨

ਉਡਿ ਉਡਿ ਰਾਵਾ 'ਝਾਟੈ' ਪਾਇ ॥ ਵੇਖੈ ਲੋਕੁ ਹਸੈ ਘਰਿ ਜਾਇ ॥੨॥੫॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

(੨) (੧) ਤੋਂ (੧) ਹੋ ਜਾਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—
ਤਤੀ 'ਤੋਇ' ਨ ਪਲਵੈ ਜੇ ਜਲਿ ਟੁਬੀ ਦੇਇ ॥

ਫਰੀਦਾ ਜੋ ਡੋਹਾਗਣਿ ਰਬ ਦੀ ਬੂਰੇਦੀ ਬੂਰੇਇ ॥੬੨॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੮੧

(੧) 'ਧੰਧਾ' ਤੋਂ 'ਧੰਧੈ'। 'ਤੋਆ' ਤੋਂ 'ਤੋਐ'। 'ਸੁਪਨਾ' ਤੋਂ 'ਸੁਪਨੈ'।
'ਪੇਈਆ' ਤੋਂ 'ਪੇਈਐ'। 'ਝਾਟਾ' ਤੋਂ 'ਝਾਟੈ'।

'ਧੰਧੈ'—ਧੰਧੇ ਵਿਚ। 'ਤੋਐ'—ਤੋਏ (ਜਲ) ਵਿਚ। 'ਸੁਪਨੈ'—
ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ। 'ਪੇਈਐ'—ਪੇਈਏ (ਪੇਕੇ) ਵਿਚ। 'ਝਾਟੈ'—ਝਾਟੇ ਵਿਚ।

(੨) 'ਤੋਆ' ਤੋਂ 'ਤੋਇ'। 'ਤੋਇ'—ਤੋਏ (ਜਲ) ਵਿਚ।

ਅਧਿਕਾਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਤੋਂ (੧) ਹੋ ਜਾਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਸਗਲੀ 'ਸਉਦੀ' ਤੋਟਾ ਆਵੈ ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਮਨਿ ਭਾਵੈ ॥੫॥੨੪॥

—ਅਸਾ ਮ: ੧, ਪੰ. ੩੫੬

ਕਾਚੀ 'ਸਉਦੀ' ਤੋਟਾ ਆਵੈ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਣਜੁ ਕਰੇ ਪ੍ਰਭ ਭਾਵੈ ॥

ਪ੍ਰੀਤੀ ਸਾਬਤੁ ਰਾਸਿ ਸਲਾਮਤਿ ਚੂਕਾ ਜਮ ਕਾ ਫਾਹਾ ਹੇ ॥੧੦॥੬॥੧੨॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ. ੧੦੩੨

'ਸਉਦਾ' ਤੋਂ 'ਸਉਦੀ'। 'ਸਉਦੀ'—ਸਉਦਿਆਂ ਵਿਚ।

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) (ਅੰਤ); ਅਸਲੀ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ;
ਜਿਵੇਂ—

'ਕਰਤਾ' ਤੂ ਮੈ ਮਾਣੁ ਨਿਮਾਣੇ ॥ ਮਾਣੁ ਮਹਤੁ ਨਾਮੁ ਧਨੁ ਪਲੈ ਸਾਚੈ ਸਬਦਿ
ਸਮਾਣੇ ॥ਰਹਾਉ॥੫॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰ. ੫੬੬

'ਕਰਤਾ' ਤੂ ਮੇਰਾ ਜਜਮਾਨੁ ॥ ਇਕ ਦਖਿਣਾ ਹਉ ਤੈ ਪਹਿ ਮਾਗਉ
ਦੇਹ ਆਪਣਾ ਨਾਮੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੭॥

—ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ. ੧, ਪੰ. ੧੩੨੬

ਕਰਤਾ—ਹੇ ਕਰਤਾ ! ਹੇ ਕਰਤੇ !

(੨) (੧) ਤੋਂ (੦) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

‘ਪਾਡੇ’ ਐਸਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਨਾਮੇ ਸੁਚਿ ਨਾਮੇ ਪੜ੍ਹਉ ਨਾਮੇ ਚੜ੍ਹ ਆਚਾਰ ॥੧॥੨੦॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰ: ੩੫੫

‘ਪਾਡਾ’ ਤੋਂ ਸੰਬੋਧਨ (ਹੋ) ਪਾਡੇ !

ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਤੋਂ (ਹੋ); ਜਿਵੇਂ—

ਲਾਲਚੁ ਛੋਡਹੁ ‘ਅੰਧਿਹੋ’ ਲਾਲਚਿ ਦੁਖੁ ਭਾਰੀ ॥੫॥੧੫॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੧੯

ਗਾਵਹੁ ਗਾਵਹੁ ‘ਰੰਗਿਰਾਤਿਹੋ’ ਭਾਈ ਹਰਿ ਸੇਤੀ ਰੰਗੁ ਲਾਇ ॥੨॥੩॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੬੩੯

‘ਅੰਧਾ’ ਤੋਂ ਅੰਧਿਹੋ । ‘ਰੰਗਿ-ਰਾਤਾ’ ਤੋਂ ਰੰਗਿ-ਰਾਤਿਹੋ ।

ਅੰਧਿਹੋ — ਹੇ ਅੰਧੇ ਜੀਵੇ ! ਰੰਗਿ-ਰਾਤਿਹੋ — ਹੇ ਰੰਗਿ-ਰਾਤੇ
(ਸੱਜਣੇ) !

ਈਕਾਰਾਂਤ (੧-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਅਸਲੀ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ; ਜਿਵੇਂ—

ਨਾਨਕ ‘ਗਿਆਨੀ’ ਜਗੁ ਜੀਤਾ ਜਗਿ ਜੀਤਾ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥੧॥੨॥

—ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ ੫੪੮

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ (ਏ) ਲਗਾਇਆ; ਜਿਵੇਂ—

ਆਵਹਿ ਇਸੁ ਰਾਸੀ ਕੇ ‘ਵਾਪਾਰੀਏ’ ਜਿਨਾ ਨਾਮੁ ਪਿਆਰਾ ॥੪॥੧੪॥੩੬॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ ੪੨੯

ਵਾਪਾਰੀ ਤੋਂ ‘ਵਾਪਾਰੀਏ’ ।

(੨) ਲਫਜ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (ੲੰ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
ਸੇਵ ਕੀਤੀ 'ਸੰਤੋਖੀੲੰ' ਜਿਨ੍ਹੀ ਸਚੇ ਸਚੁ ਧਿਆਇਆ ॥੭॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

'ਸੰਤੋਖੀ' ਤੇ 'ਸੰਤੋਖੀੲੰ' । (ਸੰਤੋਖੀਆਂ ਨੇ)

(੩) ਅਖੀਰ ਤੇ (ਅਣਿ) ਲਗਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ—
ਆਜੋਨੀ ਸੰਭਵਿਅਉ ਸੁਜਸੁ ਕਲੁ 'ਕਵੀਅਣਿ' ਬਖਾਣਿਅਉ ।।੪॥
ਕਵੀਅਣਿ—ਕਵੀਆ ਨੇ । —ਸਵਈਏ ਮ: ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ, ਪੰ: ੧੪੦੭

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅਸਲੀ ਲਫਜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ; ਜਿਵੇਂ—
'ਪਾਣੀ' ਚਿਤ੍ਰ ਨ ਧੋਪਦੀ ਮੁਖਿ ਪੀਤੈ ਤਿਖ ਜਾਇ ॥੨॥੭॥
ਪਾਣੀ—ਪਾਣੀ ਨਾਲ । —ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੪੦

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਿਉ ਤਰੁਨਿ ਭਰਤ ਪਰਾਨ ॥ ਜਿਉ 'ਲੋਭੀਐ' ਧਨੁ ਦਾਨੁ ॥੭॥੨॥
—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੮੩੮
ਤੇ ਗੁਣ ਵਿਸਰਿ ਗਏ 'ਅਪਰਾਧੀ' ਮੈ ਬਉਰਾ ਕਿਆ ਕਰਉ ਹਰੇ ॥
ਤੂ ਦਾਤਾ ਦਇਆਲੁ ਸਭੈ ਸਿਰਿ ਅਹਿਨਿਸਿ ਦਾਤਿ ਸਮਾਰਿ ਕਰੇ ॥੨॥੮॥
—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੧੦੧੩
'ਲੋਭੀਐ'—ਲੋਭੀ ਨੂੰ । 'ਅਪਰਾਧੀ'—ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਹਸਤੀ' ਸਿਰਿ ਜਿਉ ਅੰਕਸੁ ਹੈ ਅਹਰਣਿ ਜਿਉ ਸਿਰੁ ਦੇਇ ॥
ਮਨੁ ਤਨੁ ਆਗੈ ਰਾਖਿ ਕੈ ਉਭੀ ਸੇਵ ਕਰੇਇ ॥
ਇਉ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਪੁ ਨਿਵਾਰੀਐ ਸਭੁ ਰਾਜੁ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕਾ ਲੇਇ ॥੧॥੧੪॥
—ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੬੪੭
੧੨੩

ਹੁਸਤੀ ਸਿਰਿ—ਹੁਸਤੀ (ਹਾਥੀ) ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਲਵਜੁ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (ਐ) ਲਾਇਆ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇ—
ਜਿਮੀ ਵਸੰਦੀ 'ਪਾਣੀਐ' ਈਧਣੁ ਰਖੈ ਭਾਹਿ ॥

ਨਾਨਕ ਸੋ ਸਹੁ ਆਹਿ, ਜਾ ਕੈ ਆਵਲਿ ਹਭੁ ਕੋ ॥੨॥੧੧॥

—ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੫੨੦

'ਪਾਣੀਐ'—ਪਾਣੀ ਵਿਚ ।

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸੁਣਿ 'ਵਡਭਾਗੀਆ' ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਰਾਮ ॥

ਜਿਨ੍ਹ ਕਉ ਕਰਮਿ ਲਿਖੀ ਤਿਸੁ ਰਿਦੈ ਸਮਾਣੀ ਰਾਮ ॥੩॥੨॥੫॥

—ਬਿਹਾਗੜਾ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੫੪੫

ਵਡਭਾਗੀਆ—ਹੇ ਵਡਭਾਗੀ !

ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਉਦਮੁ ਕਰਹੁ 'ਵਡਭਾਗੀਹੋ' ਸਿਮਰਹੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਾਇ ॥

ਨਾਨਕ ਜਿਸੁ ਸਿਮਰਤ ਸਭ ਸੁਖ ਹੋਵਹਿ ਦੂਖੁ ਦਰਦੁ ਭ੍ਰਮੁ ਜਾਇ॥੧॥੩॥੬॥

—ਆਸਾ ਮ. ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੬, ਪੰ: ੪੫੬

ਵਡਭਾਗੀਹੋ—ਹੇ ਵਡਭਾਗੀ ਜਨੋ !

ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਵ
ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ)
ਦੀ

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਮਹਲ, ਧਨ	ਬਾਤੀ, ਗਲੀ, ਗਲੀਈ
ਕਰਮ ,,	ਬਖਸੀਸ, ਧਨਹਿ	
ਕਰਣ ,,	ਬਾਤਹਿ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ,,	ਧਨਹਿ, ਧਨ	
ਅਪਾਦਾਨ ,,	ਕਪਾਹਹੁ, ਮਾਰਉ	
ਸੰਬੰਧ ,,		
ਅਧਿਕਰਣ ,,	ਕਾਰੈ, ਜੀਭੈ	

ਨੋਟ:—ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਵਾਂ ਦੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਧਿਆਨ-ਜੋਗ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਚ ਹੀ (_) ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੁਲਿੰਗ		ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਧਨ, ਮਨ, ਜਗੁ,	ਧਨ, ਕਾਰ, ਸਾਧਨ,
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਧਨ, ਨਾਮੁ, ਕਾਗਦੁ	ਧਨ, ਮੂੰਧ,

ਧਨ—ਇਸਤ੍ਰੀ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅਸਲ ਲਫਜ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਜਿਵੇਂ—
'ਸਾਧਨ' ਕੰਤੁ ਪਛਾਣਿਆ ਸੁਖਿ ਸੁਤੀ ਨਿਸਿ ਡੇਹੁ ॥੫॥੨॥੧੦॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੧੦੧੫

‘ਮਹਲ’ ਕੁਚਜੀ ਮੜਵੜੀ ਕਾਲੀ ਮਨਹੁ ਕੁਸੁਧ ॥੧॥੫॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੦੮੮

ਜੋ ਪਿਰੁ ਕਰੈ ਸੋ ‘ਧਨ’ ਤਤੁ ਮਾਨੈ ॥੨॥੧॥੨॥—ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੱਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੭੨
‘ਧਨ’ ਬਿਗਸੈ ਗ੍ਰਿਹਿ ਆਵਤ ਕੰਤ ॥੨॥੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੯੧੪

‘ਠਾਕ’ ਨ ਸਚੈ ਬੋਹਿਥੈ ਜੇ ਗੁਰੁ ਧੀਰਕ ਦੇਇ ॥੩॥੨॥

—ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੦੮੭

‘ਗੁਣ’ ‘ਜੰਵ’ ਲਾੜੇ ਨਾਲਿ ਸੋਹੈ ਪਰਖਿ ਮੋਹਣੀਐ ਲਇਆ ॥੧॥੧॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੪, ਪੰ: ੭੬੫

ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾ ਵਿਚ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ‘ਨਾਵ’ ‘ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ’
ਹਨ ਅਤੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ :—

ਸਾਧਨ, ਧਨ, ਜੰਵ, ਮਹਲ, ਠਾਕ ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫਜ਼ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (ਹਿ); ਜਿਵੇਂ—

ਜੋ ਪਿਰੁ ਕਰੈ ਸੋ ਧਨ ਤਤੁ ਮਾਨੈ ॥ ਪਿਰੁ ‘ਧਨਹਿ’ ਸੀਗਾਰਿ ਰਖੈ ਸੰਗਾਨੈ ॥

੨॥੧॥੨॥ —ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੱਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੭੨

(੨) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ ਆਪਣੇ ਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
ਇਹ ‘ਬਖਸੀਸ’ ਖਸਮ ਤੇ ਪਾਵਾ ॥

ਆਠ ਪਹਰ ਕਰ ਜੋੜਿ ਧਿਆਵਾ ॥੧੬॥੧॥੬॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੱਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੭੭

ਚੜਿ ਬੋਹਿਥੈ ਚਾਲਸਉ ਸਾਗਰੁ ਲਹਰੀ ਦੇਇ ॥ ਠਾਕ ਨ ਸਚੈ ਬੋਹਿਥੈ
ਜੇ ਗੁਰੁ ‘ਧੀਰਕ’ ਦੇਇ ॥੩॥੨॥ —ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੦੮੭

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹਿ) ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਚਲਤ ਬਹੁ ਪਰਕਾਰਿ ॥ ਪੂਰਨ ਹੋਤ ਨ ਕੋਤਹੁ 'ਬਾਤਹਿ' ਅੰਤਿ
ਪਰਤੀ ਹਾਰਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੦੭॥ —ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੨੫

ਕੋਤਹੁ ਬਾਤਹਿ—ਕਿਸੇ ਬਾਤ ਨਾਲ ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫਜ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (੧) ਲੱਗਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
'ਗਲੀ' ਸੈਲ ਉਠਾਵਤ ਚਾਹੇ ਓਇ ਉਹਾ ਹੀ ਹੈ ਧਰੇ ॥

ਜੋਹੁ ਸਕਤਿ ਨਾਨਕ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ਪ੍ਰਭ ਰਾਖਹੁ ਸਰਣਿ ਪਰੇ ॥੨॥੭॥੧੨॥

—ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੭੧੪

ਚੂੜੇ ਮਨੁ ਹਰਿ ਰੰਗੇ ਲੋੜੇ, 'ਗਾਲੀ', ਹਰਿ ਨੀਹੁ ਨ ਹੋਇ ॥ਰਹਾਉ॥੧॥੧੮॥

—ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੭੧੫

ਲਬ ਲੋਭ ਅਹੰਕਾਰ ਕੀ ਮਾਤੀ ਮਾਇਆ ਮਾਹਿ ਸਮਾਣੀ ॥

ਇਨੀ 'ਬਾਤੀ' ਸਹੁ ਪਾਈਐ ਨਾਹੀ ਭਈ ਕਾਮਣਿ ਇਆਣੀ ॥੨॥੪॥

—ਤਿਲੰਗ ਮ: ੧, ਪੰ: ੭੨੨

(੨) ਲਫਜ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ (੧) ਅਤੇ (ਈ); ਜਿਵੇਂ—

ਗਿਆਨੁ ਨ 'ਗਲੀਈ' ਢੂਢੀਐ ਕਥਨਾ ਕਰੜਾ ਸਾਰੁ ॥

ਕਰਮਿ ਮਿਲੈ ਤਾ ਪਾਈਐ ਹੋਰ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਕਮੁ ਖੁਆਰੁ ॥੨॥੪॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਗਲ ਤੋ ਗਲੀ (ਗੱਲੀ) । ਗਾਲ ਤੋ ਗਾਲੀ (ਗਾਲੀ) ।

ਬਾਤ ਤੋ ਬਾਤੀ (ਬਾਤੀ) । ਗਲ ਤੋ ਗਲੀਈ (ਗੱਲੀਈ) ।

ਉਪਰਲੇ ਚਹੁਆ ਲਫਜਾ ਦਾ ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ
ਅਰਥ ਹੈ—ਗੱਲਾ ਨਾਲ, ਬਾਤਾ ਨਾਲ ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਲਫਜ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ (ਹਿ); ਜਿਵੇਂ—

ਜੋ ਪਿਰੁ ਕਰੈ ਸੋ ਧਨ ਤਤੁ ਮਾਨੈ ॥ ਪਿਰੁ ਧਨਹਿ ਸੀਗਾਰਿ ਰਖੈ ਸੰਗਾਨੈ ॥

ਮਿਲਿ ਏਕਤ੍ਰ ਵਸਹਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਪ੍ਰਿਉ ਦੇ 'ਧਨਹਿ' ਦਿਲਾਸਾ ਹੇ ॥

੨॥੧॥੨॥ —ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੭੨

(੨) ਲਫਜ ਅਸਲੀ ਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ; ਜਿਵੇਂ—

ਪਿਰੁ 'ਧਨ' ਭਾਵੈ ਤਾ ਪਿਰ ਭਾਵੈ ਨਾਰੀ ਜੀਉ ॥੩॥੩॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ੬੧੯

ਪ੍ਰਿਉ ਦੇ 'ਧਨਹਿ' ਦਿਲਾਸਾ—ਪ੍ਰਿਉ 'ਧਨ ਨੂੰ' ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ।
(ਧਨ—ਇਸਤ੍ਰੀ) ।

ਪਿਰੁ 'ਧਨ' ਭਾਵੈ—ਪਿਰ 'ਧਨ' (ਇਸਤ੍ਰੀ) ਨੂੰ ਭਾਵੈ ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਲਫਜ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਹੁ); ਜਿਵੇਂ—

ਤਗੁ 'ਕਪਾਹਹੁ' ਕਤੀਐ ਬਾਮਣੁ ਵਟੇ ਆਇ ॥

ਕੁਹਿ ਬਕਰਾ ਰਿੰਨਿ ਖਾਇਆ ਸਭੁ ਕੋ ਆਖੈ ਪਾਇ ॥੨॥੧੫॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਸੰਤ ਭਾਗਿ ਓਹ ਪਾਛੈ ਪਰੈ ॥ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ 'ਮਾਰਹੁ' ਡਰੈ ॥੩॥੪॥੭॥

—ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੮੭੨

'ਕਪਾਹਹੁ'—ਕਪਾਹ ਤੋਂ । 'ਮਾਰਹੁ' ਮਾਰ ਤੋਂ ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ () ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਮੈਂ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਪਿਆਰਾ ਦਸਿ ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਹਰਿ ਮਨੁ ਮੰਨੇ ॥

ਹਉ ਮੂਰਖ 'ਕਾਰੈ' ਲਾਈਆ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਕੰਮੇ ॥੩॥੨॥੯॥

—ਆਸਾ ਮ. ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰ: ੪੪੯

ਸੋਰਠਿ ਸਦਾ ਸੁਹਾਵਣੀ ਜੇ ਸਚਾ ਮਨਿ ਹੋਇ ॥ ਦੰਦੀ ਮੈਲੁ ਨ ਕਤੁ ਮਨਿ

'ਜੀਭੈ' ਸਚਾ ਸੋਇ ॥੧॥੧॥

—ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ: ੬੪੨

ਭੁਖਿਆ ਦੇਇ ਨ ਮਰਦਿਆ ਰਖੈ ॥ ਅੰਧਾ ਝਗੜਾ ਅੰਧੀ 'ਸਥੈ' ॥੧॥੯॥

—ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੧

ਸਭਿ ਤੀਰਥ ਬਰਤ ਜਗੁ ਪੁੰਨ ਕੀਏ 'ਹਿਵੈ' ਗਾਲਿ ਗਾਲਿ ਤਨੁ ਛੀਜੈ ॥

ਅਤੁਲਾ ਤੋਲੁ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਹੈ ਗੁਰਮਤਿ ਕੋ ਪੁਜੈ ਨ ਤੋਲ ਤੁਲੀਜੈ ॥੭॥੩॥

—ਕਲਿਆਨ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੩੨੫

ਕਾਰੈ—ਕਾਰ ਵਿਚ । ਜੀਭੈ—ਜੀਭ ਉਤੇ ।

ਸਥੈ—ਸੱਥ ਵਿਚ । ਹਿਵੈ—ਹਿਵ (ਬਰਛ) ਵਿਚ ।

ਲਫਜ਼ 'ਕਾਰ', 'ਜੀਭ', 'ਸਥ' ਅਤੇ 'ਹਿਵ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ
ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਹਨ ।

ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਅਕਾਰਾਂਤ (੧-ਅੰਤ)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਆਈ 'ਆਗਿਆ' ਪਿਰਹੁ ਬੁਲਾਇਆ ॥ ਨਾ ਧਨ ਪੁਛੀ ਨ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ ॥

ਉਠਿ ਸਿਧਾਇਓ ਛੂਟਰਿ ਮਾਟੀ ਦੇਖੁ ਨਾਨਕ ਮਿਥਨ ਮੋਹਾਸਾ ਹੇ ॥੧੦॥੧॥੨॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੩

'ਆਗਿਆ'—ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਦੁਬਿਧਾ ਨ ਪੜਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਹੋਰੁ ਨ ਪੂਜਉ ਮੜੈ ਮਸਾਣਿ ਨ ਜਾਈ ॥

ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਰਾਚਿ ਨ ਪਰ ਘਰਿ ਜਾਵਾ 'ਕ੍ਰਿਸਨਾ' ਨਾਮਿ ਬੁਝਾਈ ॥੧॥੧॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੪

ਕ੍ਰਿਸਨਾ—ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਰੇ ਮਨ ਰਾਮ ਸਿਉ ਕਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥ ਸ੍ਰਵਨ ਗੋਬਿੰਦ ਗੁਨੁ ਸੁਨਉ ਅਰੁ

ਗਾਉ 'ਰਸਨਾ' ਗੀਤਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ ੯, ਪੰ. ੬੩੧

'ਰਸਨਾ'—ਰਸਨਾ ਨਾਲ । 'ਰਸਨਾ'—ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਦੁਬਿਧਾ’ ਨ ਪੜਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਹੋਰੁ ਨ ਪੂਜਉ ਮੜੈ ਮਸਾਣਿ ਨ ਜਾਈ ॥
‘ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ’ ਰਾਚਿ ਨ ਪਰ ਘਰਿ ਜਾਵਾ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨਾਮਿ ਬੁਝਾਈ ॥੧॥੧॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੪

ਜਿਹਵਾ ਰੰਗਿ ਨਹੀ ਹਰਿ ਰਾਤੀ ਜਬ ਬੋਲੈ ਤਬ ਫੀਕੇ ॥ ਸੰਤ ਜਨਾ
ਕੀ ‘ਨਿੰਦਾ’ ਵਿਆਪਸਿ ਪਸੂ ਭਏ ਕਦੇ ਹੋਹਿ ਨ ਨੀਕੇ ॥੨॥੩॥੪॥

—ਭੈਰਉ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੨੬

‘ਦੁਬਿਧਾ’, ‘ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ’, ‘ਨਿੰਦਾ’, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਰੇ ‘ਜਿਹਬਾ’ ਕਰਉ ਸਤ ਖੰਡ ॥ ਜਾਮਿ ਨ ਉਚਰਸਿ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ॥੧॥੧॥

—ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੩

‘ਜਿਹਵੇ’ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗੁਣ ਹਰਿ ਗਾਉ ॥

ਹਰਿ ਹਰਿ ਬੋਲਿ ਕਥਾ ਸੁਨਿ ਹਰਿ ਕੀ ਉਚਰਹੁ ਪ੍ਰਭੁ ਕੋ ਨਾਉ ॥

੧॥ਰਹਾਉ॥੭੬॥ —ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੯

ਜਿਹਬਾ—ਹੇ ਜਿਹਬਾ ! ਜਿਹਵੇ—ਹੇ ਜਿਹਵਾ ।

ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ; ਇਕਾਰਾਂਤ (ਫਿ-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਪੰਡਿਤ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ‘ਬਰਕਤਿ’ ਨ ਹੋਵਈ ਨਾ ਧਨੁ ਪਲੈ ਪਾਇ ॥

ਪੜਿ ਥਕੇ ਸੰਤੋਖੁ ਨ ਆਇਓ ਅਨਦਿਨੁ ਜਲਤ ਵਿਹਾਇ ॥੨॥੧੨॥

—ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੭

ਬਰਕਤਿ—ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਵਿਸਮਾਦੁ ਪਉਣੁ ਵਿਸਮਾਦੁ ਪਾਣੀ ॥ ਵਿਸਮਾਦੁ 'ਅਗਨੀ' ਖੇਡਹਿ
ਵਿਡਾਣੀ ॥੧॥੩॥ —ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਜਿਨਿ ਕਰਤੈ ਕਰਣਾ ਕੀਆ ਲਿਖਿਆ ਆਵਣ ਜਾਣੁ ॥
ਨਾਨਕ 'ਮਤੀ' ਮਿਥਿਆ ਕਰਮੁ ਸਚਾ ਨੀਸਾਣੁ ॥੨॥੮॥
—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੬੭

ਮਾਹਾ ਮਾਹ 'ਮੁਮਾਰਖੀ' ਚੜਿਆ ਸਦਾ ਬਸੰਤੁ ॥
ਪਰਫੜੁ ਚਿਤ ਸਮਾਲਿ ਸੋਇ ਸਦਾ ਸਦਾ ਗੋਬਿੰਦੁ ॥੧॥੧॥
—ਬਸੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੬੮

ਝੜ ਝਖੜ ਓਹਾੜ 'ਲਹਰੀ' ਵਹਨਿ ਲਖੇਸਰੀ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਉ ਅਲਾਇ ਬੇੜੇ ਡੁਬਣਿ ਨਾਹਿ ਭਉ ॥੪॥
—ਮ: ੧, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਪੰਨਾ ੧੪੧੦

'ਦਾਤੀ' ਸਾਹਿਬ ਸੰਦੀਆ ਕਿਆ ਚਲੈ ਤਿਸੁ ਨਾਲਿ ॥
ਇਕਿ ਜਾਗੰਦੇ ਨਾ ਲਾਹੰਨਿ ਇਕਨ੍ਹਾ ਸੁਤਿਆ ਦੇਇ ਉਠਾਲਿ ॥੧॥੨॥
—ਮ: ੧, ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੩

ਕੇਤੀਆ ਤੇਰੀਆ 'ਕੁਦਰਤੀ' ਕੇਵਡ ਤੇਰੀ ਦਾਤਿ ॥ ਕੇਤੇ ਤੇਰੇ ਜੀਅ
ਜੰਤਿ ਸਿਫਤਿ ਕਰਹਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ ॥ ਕੇਤੇ ਤੇਰੇ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇਤੇ ਜਾਤਿ
ਅਜਾਤਿ ॥੩॥੧੦॥ —ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੮

ਅਗਨਿ ਤੋਂ ਅਗਨੀ । ਮਤਿ ਤੋਂ ਮਤੀ । ਮੁਮਾਰਖਿ ਤੋਂ ਮੁਮਾਰਖੀ ।
ਲਹਰਿ ਤੋਂ ਲਹਰੀ । ਦਾਤਿ ਤੋਂ ਦਾਤੀ । ਕੁਦਰਤਿ ਤੋਂ ਕੁਦਰਤੀ ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਚੜਿ ਬੋਹਿਥੈ ਚਾਲਸਉ ਸਾਗਰੁ 'ਲਹਰੀ' ਦੇਇ ॥ ਠਾਕ ਨ ਸਚੈ ਬੋਹਿਥੈ
ਜੇ ਗੁਰੁ ਧੀਰਕ ਦੇਇ ॥੩॥੨॥ —ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ ੧੦੮੭
੧੩੧

ਧਰਮਰਾਇ ਜਬ ਪਕਰਸਿ ਬਵਰੇ ਤਬ ਕਿਆ ਜਬਾਬੁ ਕਰੇਇ ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਦੂਜੈ ਪਹਰੈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਭਰਿ ਜੋਬਨੁ 'ਲਹਰੀ' ਦੇਇ ॥੨॥੧॥੪॥
 —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਪਹਰੇ, ਪੰਨਾ ੭੭

ਲਹਰਿ ਤੋ ਲਹਰੀ ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਅਕਲੀ' ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵੀਐ 'ਅਕਲੀ' ਪਾਏਐ ਮਾਨੁ ॥
 'ਅਕਲੀ' ਪੜਿ ਕੈ ਬੁਝੀਐ 'ਅਕਲੀ' ਕੀਚੈ ਦਾਨੁ ॥੧॥੨੦॥
 —ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੫

ਕੁੰਗੂ ਕੀ ਕਾਇਆ ਰਤਨਾ ਕੀ ਲਲਿਤਾ ਅਗਰਿ ਵਾਸੁ ਤਨਿ ਸਾਸੁ ॥
 ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਕਾ ਮੁਖਿ ਟਿਕਾ ਤਿਤੁ ਘਟਿ ਮਤਿ ਵਿਗਾਸੁ ॥
 ਓਤੁ 'ਮਤੀ' ਸਾਲਾਹਣਾ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਗੁਣਤਾਸੁ ॥੧॥੮॥
 —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ. ੧, ਪੰਨਾ ੧੭

ਨਾਨਕ ਬੇੜੀ ਸਚ ਕੀ ਤਰੀਐ ਗੁਰ ਵੀਚਾਰਿ ॥
 ਇਕਿ ਆਵਹਿ ਇਕਿ ਜਾਵਹੀ ਪੂਰਿ ਭਰੇ ਅਹੰਕਾਰਿ ॥
 ਮਨਹਠਿ 'ਮਤੀ' ਬੂਡੀਐ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਚੁ ਸੁ ਤਾਰਿ ॥੧॥੧੬॥
 —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੦

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਪੰਡਿਤ ਤਿਨ ਕੀ 'ਬਰਕਤੀ' ਸਭੁ ਜਗਤੁ ਖਾਂਦਿ ਜੋ ਰਤੇ ਹਰਿ ਨਾਇ ॥
 ਜਿਨ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਸੰਲਾਹਿਆ ਹਰਿ ਸਿਉ ਰਹੈ ਸਮਾਇ ॥੨॥੧੨॥
 —ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੭

ਵੇਲਿ ਪਿਵਾਇਆ ਕਤਿ ਵੁਠਾਇਆ ॥ ਕਟਿ ਕੁਟਿ ਕਰਿ ਖੁੰਬਿ
 ਚੜਾਇਆ ॥ ਲੋਹਾ ਵਢੇ ਦਰਜੀ ਪਾੜੇ ਸੂਈ ਧਾਗਾ ਸੀਵੈ ॥ ਇਉ
 ਪਤਿ ਪਾਟੀ 'ਸਿਫਤੀ' ਸੀਪੈ ਨਾਨਕ ਜੀਵਤ ਜੀਵੈ ॥੧॥੧੯॥
 —ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ. ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੫

ਕਿਤਹਿ ਅਸਥਾਨਿ ਤੂ ਟਿਕਨੁ ਨ ਪਾਵਹਿ ਇਹ ਬਿਧਿ ਦੇਖੀ 'ਆਖੀ' ॥

ਸੰਤਾ ਬਿਨੁ ਤੈ ਕੋਇ ਨ ਛਾਡਿਆ ਸੰਤ ਪਰੇ ਗੋਬਿੰਦ ਕੀ ਪਾਖੀ ॥
੧॥੯੯॥੧੧੨॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੨੭

ਅਕਲੀ, ਮਤੀ—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।
ਅਕਲੀ—ਅਕਲਿ ਦੁਆਰਾ । ਮਤੀ—ਮਤਿ ਦੇ ਕਾਰਨ ।
ਬਰਕਤੀ, ਸਿਫਤੀ, ਆਖੀ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ।
'ਬਰਕਤਿ' ਤੋਂ ਬਰਕਤੀ । 'ਸਿਫਤਿ' ਤੋਂ 'ਸਿਫਤੀ' । 'ਆਖਿ'
(ਅਖਿ) ਤੋਂ ਆਖੀ (ਅੱਖੀ) । ਸਿਫਤੀ । ਬਰਕਤੀ ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਿਉ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਤਿਉ ਰਾਖੁ 'ਰਜਾਇ' ॥ ਨਾਨਕ ਸਹਜ ਭਾਇ ਗੁਣ
ਗਾਇ ॥੮॥੨॥

—ਧੰਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੮੬

ਰਜਾਇ—ਰਜਾਇ ਵਿਚ ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਸਾਚੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਟਿ ਨ 'ਦਾਤੀ' ਸਗਲੀ ਤਿਨਹਿ ਉਪਾਈ ਹੇ ॥੧੦॥੫॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੨੫

ਨਾਉ ਨੀਰੁ ਚੰਗਿਆਈਆ ਸਤੁ ਪਰਮਲੁ ਤਨਿ ਵਾਸੁ ॥ ਤਾ ਮੁਖੁ ਹੋਵੈ
ਉਜਲਾ ਲਖ 'ਦਾਤੀ' ਇਕ ਦਾਤਿ ॥੩॥੫॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੬

'ਦਾਤਿ' ਤੋਂ 'ਦਾਤੀ' (ਦਾਤੀ) ।

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਬੀਰ ਧਰਤੀ ਅਰੁ ਆਕਾਸ ਮੰਹਿ 'ਦੁਇ' ਤੂੰ ਬਰੀ ਅਬਧ ॥
ਖਟ ਦਰਸਨ ਸੰਸੇ ਪਰੇ ਅਰੁ ਚਉਰਾਸੀਹ ਸਿਧ ॥੨੦੨॥

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੫

ਦੁਇ—ਹੇ ਦੁਇ । (ਹੇ ਦ੍ਵੈਤ !)

ਈਕਾਰਾਂਤ (ਈ-ਅੰਤ) ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਨਾਂਵ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ ਵਚਨ

ਗੁਣ ਜੇਵ ਲਾੜੇ ਨਾਲਿ ਸੋਹੈ ਪਰਖਿ 'ਮੋਹਣੀਐ' ਲਇਆ ॥੧॥੧॥

'ਮੋਹਣੀਐ'—ਮੋਹਣੀ ਨੇ । —ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੪, ਪੰ. ੭੬੫

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਕੜਛੀਆ' ਫਿਰੰਨਿ ਸੁਆਉ ਨ ਜਾਣਨਿ ਸੁਵੀਆ ॥ ਸੇਈ ਮੁਖ ਦਿਸੰਨਿ
ਨਾਨਕ ਰਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸਿ ॥੧॥੧੨॥ —ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ. ੫੨੧

ਬਹਿ 'ਸਖੀਆ' ਜਸੁ ਗਾਵਹਿ ਗਾਵਣਹਾਰੀਆ ॥

ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸਲਾਹਿਹੁ ਨਿਤ ਹਰਿ ਕਉ ਬਲਿਹਾਰੀਆ ॥੮॥

—ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੫

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਗੁਰੁ 'ਬਾਣੀ' ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥੫॥੪॥

—ਨਟ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੯੮੨

'ਬਾਣੀ'—ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਚਹੁ ਪੀੜੀ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ 'ਬਖੀਲੀ' ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਓ ਹਰਿ ਸੇਵਕ ਭਾਇ
ਨਿਸਤਾਰਾ ॥੪॥੨॥੯॥ —ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੬, ਪੰ. ੭੩੩

'ਬਖੀਲੀ'—ਬਖੀਲੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਾ ਕੋ ਲਹਣੋ ਮਹਾਰਾਜ ਰੀ 'ਗਾਠੜੀਓ' ਜਨ ਨਾਨਕ ਗਰਭਾਸਿ ਨ
ਪਉੜਿਓ ਰੇ ॥੨॥੨॥੧੯॥ —ਟੋਡੀ ਮ ੫, ਪੰ. ੭੧੫

'ਗਾਠੜੀਓ'—ਗਾਠੜੀ ਤੋਂ ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸਾਜਨ ਚਲੇ ਪਿਆਰਿਆ ਕਿਉ ਮੇਲਾ ਹੋਈ ॥ ਜੇ ਗੁਣ ਹੋਵਹਿ 'ਗੰਠੜੀਐ'
ਮੇਲੇਗਾ ਸੋਈ ॥੨॥੨॥੪॥ —ਸੂਹੀ ਮ ੧, ਪੰ. ੭੨੬

ਪਿਰੁ ਉਚੜੀਐ 'ਮਾੜੜੀਐ' ਤਿਹੁ ਲੋਆ ਸਿਰਤਾਜਾ ਰਾਮ ॥੪॥੧॥੩॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੩, ਪੰ. ੭੬੫

ਸਾਧਨ ਆਸਾ ਚਿਤਿ ਕਰੇ ਰਾਮ ਰਾਜਿਆ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ 'ਸੇਜੜੀਐ' ਆਈ ॥੩॥

੨॥੬॥ —ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫ ਛੰਤ, ਪੰ. ੭੭੬

ਫਰੀਦਾ 'ਗਲੀਏ' ਚਿਕੜ ਦੂਰਿ ਘਰੁ ਨਾਲਿ ਪਿਆਰੇ ਨੇਹੁ ॥

ਚਲਾ ਤ ਭਿਜੈ ਕੰਬਲੀ ਰਹਾ ਤ ਤੁਟੈ ਨੇਹੁ ॥੨੪॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੭੬

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਖੰਡੀ ਬ੍ਰਹਮੰਡੀ ਪਾਤਾਲੀ 'ਪੁਰੀਈ' ਕ੍ਰਿਭਵਣ ਤਾੜੀ ਲਾਈ ਹੇ ॥੧੦॥੩॥

—ਮਾਰੂ ਮ ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ. ੧੦੨੩

(੧) 'ਗੰਠੜੀਐ—ਗੰਠੜੀ ਵਿਚ । 'ਮਾੜੜੀਐ'—ਮਾੜੜੀ ਵਿਚ ।
'ਸੇਜੜੀਐ'—ਸੇਜੜੀ ਉਤੇ ।

(੨) 'ਗਲੀਏ'—ਗਲੀ ਵਿਚ ।

'ਪੁਰੀ' ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ 'ਪੁਰੀਈ' ।

ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਨਿਰਗੁਣਵੰਤੜੀਏ' ਪਿਰੁ ਦੇਖਿ ਹਦੂਰੇ ਰਾਮ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨੀ ਰਾਵਿਆ 'ਮੁਈਏ' ਪਿਰੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ ਰਾਮ ॥੨॥੧॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ ੩ ਛੰਤ, ਪੰ. ੫੬੭

ਨਿਰਗੁਣਵੰਤੜੀਏ—ਹੇ ਨਿਰਗੁਣਵੰਤੜੀ ! ਮੁਈਏ—ਹੇ ਮੁਈ !

ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਆਵਹੁ ਮਿਲਹੁ 'ਸਹੇਲੀਹੋ' ਮੇਰੇ ਲਾਲ ਜੀਉ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਅਰਾਧੇ ਰਾਮ ॥

੨॥੧॥ —ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੫੪੨

ਸਹੇਲੀਹੋ—ਸੰਬੋਧਨ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ।

ਉਕਾਰਾਂਤ (_-ਅੰਤ) ਨਾਂਵ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁਝ 'ਨਾਵ' ਅੰਸੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (_) ਹੈ, ਪਰ ਉਥੇ ਉਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਅੰਤਲਾ (_) ਕਿਸੇ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਭੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੰਬੰਧਕ (Preposition) ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ ਇਹ ਅੰਤਲਾ (_) ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਅਤੇ 'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ (_) ਦੇ ਥਾਂ (_) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—

- ਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਨਾਨਕ ਦੁਨੀਆ ਭਸੁ ਰੰਗੁ ਭਸੁ ਹੂ ਭਸੁ ਖੇਹ ॥ ਭਸੇ ਭਸੁ ਕਮਾਵਣੀ
ਭੀ 'ਭਸੁ' ਭਰੀਐ ਦੇਹ ॥ ਜਾ ਜੀਉ ਵਿਚਹੁ ਕਢੀਐ 'ਭਸੁ' ਭਰਿਆ ਜਾਇ ॥
ਅਗੈ ਲੇਖੈ ਮੰਗਿਐ ਹੋਰ ਦਸੂਣੀ ਪਾਇ ॥੨॥੮॥

—ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ ੧੨੪੦

ਫਰੀਦਾ ਏ ਵਿਸੁ ਗੰਦਲਾ ਧਰੀਆ 'ਖੰਡੁ' ਲਿਵਾੜਿ ॥ ਇਕਿ ਰਾਹੇਦੇ ਰਹਿ
ਗਏ ਇਕਿ ਰਾਹੀ ਗਏ ਉਜਾੜਿ ॥੩੭॥ —ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੭੬

'ਭਸੁ'—'ਭੱਸੁ' ਨਾਲ। 'ਭਸੁ'—'ਭੱਸੁ' ਨਾਲ।

'ਖੰਡੁ'—'ਖੰਡੁ' ਨਾਲ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜੋ ਜੋ ਦੀਸੈ ਵਡਾ ਵਡੇਰਾ ਸੋ ਸੋ 'ਖਾਕੂ' ਰਲਸੀ ॥੧॥੧॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੦੮

ਅਨ ਕੋ ਕੀਜੈ ਮਿਤੜਾ 'ਖਾਕੂ' ਰਲੈ ਮਰਿ ਜਾਇ ਜੀਉ ॥

ਬ ੭ " ਗ ਦੇਖਿ ਭੁਲਾਇਆ ਭੁਲਿ ਭੁਲਿ ਆਵੈ ਜਾਇ ਜੀਉ ॥੬॥੧॥੨॥

—ਸੂਰੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੯, ਪੰ: ੭੫੧

'ਖਾਕੂ'—'ਖਾਕੂ' ਵਿਚ। 'ਖਾਕੂ'—ਖਾਕ ਵਿਚ।

੧੩੬

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਾਂਵ

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਬਦ ਐਸੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਵਿਅੰਜਨ ਹੋਵੇ (ਵੇਖੋ ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਨੰ. ੧ ਦਾ ਨੋਟ) ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਸਬਦ ਬਥੇਰੇ ਹਨ। 'ਸੂਰ-ਅੰਤ' ਸਬਦਾਂ ਦੀ 'ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾਂ' 'ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ' ਸਬਦਾਂ ਦੀ 'ਸਾਧਨਾਂ' ਨਾਲੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ 'ਚਿਹਨ' (ਲਗਾ) 'ਸੂਰ-ਅੰਤ' ਸਬਦਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਥਾਈਂ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬਾਣੀ ਐਸੀ ਭੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਚਿਹਨ ਦੇ ਕੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਏ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ'

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਦ੍ਵਿ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਹ	ਐ	ਅਹ
ਕਰਮ "	ਅੰ	"	"
ਕਰਣ "	ਆ	ਭਿਆ	ਭਿਹ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ "	ਏ	"	ਭਿਅਹ
ਅਪਾਦਾਨ "	ਅਹ	"	"
ਸੰਬੰਧ "	"	ਓਹ	ਆ
ਅਧਿਕਰਣ "	ਇ	"	ਸੁ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

ਪਰਮਾਣੇ ਪਰਜੰਤ 'ਆਕਾਸ਼ਹ' ਦੀਪ ਲੋਅ 'ਸਿਖੰਡਣਹ' ॥

ਗਛਿਣ ਨੈਣ ਭਾਰੇਣ ਨਾਨਕ ਬਿਨਾ ਸਾਧੂ ਨ ਸਿਧੁਤੇ ॥੨॥

—ਗਾਥਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੬੦

ਆਕਾਸ (ਸੰ:) ਆਕਾਰਾਂਤ ਸਬਦ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਿਖੰਡਿਨ੍ ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ ਸਬਦ ਹੈ ।

‘ਆਕਾਸ’ ਤੋਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ‘ਆਕਾਸਹ’; ਸਿਖੰਡਿਨ੍ ਤੋਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਸਿਖੰਡਣਹ, ਸਿਖੰਡਿਨ੍+ਅਹ=ਸਿਖੰਡਣਹ ।

ਸੁੰਦਰ ਮੰਦਰ ਸੈਣਹ ॥ ਜੇਣ ਮਧ੍ ਹਰਿ ‘ਕੀਰਤਨਹ’ ॥

ਮੁਕਤੇ ਰਮਣ ਗੋਬਿੰਦਹ ॥ ਨਾਨਕ ਲਬਧ੍ ਬਡ ‘ਭਾਗਣਹ’ ॥੧੨॥

—ਗਾਥਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੬੧

‘ਕੀਰਤਨ’ ਅਕਾਰਾਂਤ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ-ਵਚਨ ‘ਕੀਰਤਨਹ’ । ਭਾਗਿਨ੍ ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ ‘ਭਾਗਣਹ’ ਹੈ ।

ਕਤੰਚ ਮਾਤਾ ਕਤੰਚ ਪਿਤਾ ਕਤੰਚ ਬਨਿਤਾ ਬਿਨੋਦ ‘ਸੁਤਹ’ । ੧॥

ਸੁਤ ਤੋਂ ਸੁਤਹ ।

—ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੫੩

ਅਹੋ ਜਸ੍ ਰਖੇਣ ‘ਗੋਪਾਲਹ’ ਨਾਨਕ ਰੋਮ ਨ ਛੇਦੁਤੈ ॥੬॥

ਗੋਪਾਲ ਤੋਂ ਗੋਪਾਲਹ ।

—ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੫੪

ਸਬਦ ਰੋਮਨ੍ ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਰਮਨ੍, ਵਰਮਨ੍, ਜਨਮਨ੍, ਨਾਮਨ੍, ਵਿਓਮਨ੍, ਪ੍ਰੇਮਨ੍, ਧਾਮਨ੍, ਇਹ ਸਭ ਵਿਅੰਜਨ (ਨ-ਅੰਤ) ਹਨ । ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰ ਸਬਦ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ (Neuter Gender) ਹਨ । ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਲਿੰਗ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ਅਤੇ ਸਬਦ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਨ੍ ਉਡਾ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ‘ਰੋਮ’, ‘ਚਰਮ’, ‘ਵਰਮ’, ‘ਜਨਮ’, ‘ਨਾਮ’, ‘ਵਿਓਮ’, ‘ਪ੍ਰੇਮ’, ‘ਧਾਮ’ ਆਦਿਕ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਅਹੋ ਜਸ੍ਰੁਖੇਣ ਗੋਪਾਲਹ ਨਾਨਕ 'ਰੋਮ' ਨ ਛੇਦਤੇ ॥੬॥

—ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੫੪

'ਰੋਮ'—ਕਰਤਾ-ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ

ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਅੰ' ਹੈ । ਸੂਰ-ਅੰਤ ਸਬਦਾ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਚਿਹਨ ਦੇ 'ਅ' ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ 'ਅਨੁਸਾਰ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਕਤੋਚ ਚਪਲ ਮੋਹਨੀ 'ਰੂਪੰ' ਪੇਖੰਤੇ 'ਤਿਆਗੰ' ਕਰੋਤਿ ॥੧॥

—ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪ: ੧੩੫੪

'ਰੂਪ' ਤੋਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਕ ਵਚਨ 'ਰੂਪੰ' ।

'ਤਿਆਗ' ਤੋਂ 'ਤਿਆਗੰ' ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਨਿਜ ਨਿਹਕੇਵਲਾ ਰਿਦ 'ਕਰਮਣਾ' 'ਬਚਸਾ' ॥

ਜੋਗੇਨ ਕਿੰ ਜੋਗੇਨ ਕਿੰ ਦਾਨੇਨ ਕਿੰ 'ਤਪਸਾ' ॥੪॥੧॥

—ਗੁਜਰੀ ਜੈਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ. ੫੨੬

ਕਰਮਨ੍ ਅਤੇ ਵਚਸ੍ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ ਸਬਦ ਹਨ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ (ਅੰ) ਕਿਸੇ ਤਬਦੀਲੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ;

ਕਰਮਨ੍ ਤੋਂ ਕਰਮਣਾ, ਕਰਮਨ੍+ਅ=ਕਰਮਣਾ ।

ਬਚਸ੍ ਤੋਂ ਬਚਸਾ; ਬਚਸ੍+ਆ=ਬਚਸਾ ।

ਤਪਸ੍ ਤੋਂ ਤਪਸਾ; ਤਪਸ੍+ਆ=ਤਪਸਾ ।

ਪਰ ਇਹ ਚਿਹਨ (ਅੰ) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਇਨ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਸਬਦ ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਅਤੇ ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ ਦੀ ਮੁਢਲੀ 'ਇ' ਮਿਲ ਕੇ ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ

ਅਨੁਸਾਰ 'ਗੁਣ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, ਦੋਵੇਂ ਮਿਲ ਕੇ () ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਜੋਗ, ਜਗ, ਦਾਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਬਦ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਅਕਾਰਾਤ ਹਨ,
ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ 'ਇਨ' ਲਾਇਆ
ਬਣਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਜੋਗ + ਇਨ = ਜੋਗੇਨ। ਜਗ + ਇਨ = ਜਗੇਨ।

ਦਾਨ + ਇਨ = ਦਾਨੇਨ।

ਨ ਦਨੋਤਿ 'ਜਸਮਰਣੇਨ' ਜਨਮ ਜਰਾਧਿ ਮਰਣ ਭਇਅੰ ॥੧॥

—ਜੀਵੇਵ ਜੀ ਗੁਜਰੀ, ਪੰ ੫੨੬

ਸਮਰਣ (ਸੰ) 'ਅਕਾਰਾਤ' ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ
'ਸਮਰਣੇਨ' ਹੈ।

ਨੋਟ :—ਸਬਦ 'ਜਸ' (ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ 'ਜਸ'
ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਯਸਯ' ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਜੱਸ' ਪੜਨਾਵ 'ਜੋ' (ਸੰ.ਯਤ੍ਰ)
ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ (ਅਰਥ—'ਜਿਸ ਦਾ')। ਲਫਜ਼
'ਜਸਮਰਣੇਨ' ਵਿਚ 'ਸ' ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਆ ਜਾਣ
ਕਰਕੇ ਇਕ 'ਸ' ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪਤ੍ਰ ਭੁਰਿਜੇਣ ਝੜੀਯੰ ਨਹ ਜੜੀਅੰ ਪੇਡ 'ਸੰਪਤਾ' ॥੮॥

—ਗਾਥਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੬੦

'ਸੰਪਤ੍ਰ' (ਚੰਪਤ੍ਰ) ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਕਰਣ ਕਾਰਕ
ਇਕ-ਵਚਨ 'ਸੰਪਤਾ' ਹੈ।

ਹੋਰ ਅਕਾਰਾਤ ਸਬਦ

ਗਰਬ ਤੋਂ ਗਰਬੇਣ। ਭਾਰ ਤੋਂ ਭਾਰੇਣ। ਸੰਗ ਤੋਂ ਸੰਗੇਣ।
ਭਰਮ ਤੋਂ ਭਰਮੇਣ। ਮਰਨ ਤੋਂ ਮਰਣੇਨ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ

ਇਸ ਕਾਰਕ ਦਾ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਏ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ

ਅਕਾਰਾਤ ਸਬਦਾ ਨਾਲ 'ਅਯ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਏ' ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੇ ਅਚੁਤ ਸਰਣਿ ਸੰਤ ਨਾਨਕ ਭੋ 'ਭਗਵਾਨਏ' ਨਮਹ ॥੧੧॥

—ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੫੫

'ਭਗਵਾਨ' ਤੋ 'ਭਗਵਾਨਏ'—ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ (ਨਮਹ)।

ਨੋਟ :—ਜਿਸ 'ਨਾਵ' ਦੇ ਨਾਲ ਸਬਦ 'ਨਮਹ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ, ਉਹ 'ਨਾਵ' 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ'; ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ)।

ਆਦਿ ਗੁਰਏ ਨਮਹ ॥ ਜੁਗਾਦਿ ਗੁਰਏ ਨਮਹ ॥

ਸਤਿਗੁਰਏ ਨਮਹ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵਏ ਨਮਹ ॥੧॥

—ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੬੨

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਅਹ' ਹੈ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਕਾਰਾਤ ਸਬਦਾ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਸਯ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰੀ 'ਸਯ' ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ 'ਅਹ' ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਹੋਵੰਤਿ ਆਗਿਆ ਭਗਵਾਨ 'ਪੁਰਖਹ' ਨਾਨਕ ਕੀਟੀ ਸਾਸ ਅਕਰਖਤੇ ॥੭॥

—ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੫੪

ਬ੍ਰਿਥਾ ਅਨੁਗ੍ਰਹੰ 'ਗੋਬਿੰਦਹ' ਜਸ੍ ਸਿਮਰਣ ਰਿਦੰਤਰਹ ॥੨੫॥

—ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੫੬

'ਭਗਵਾਨ ਪੁਰਖਹ' — ਭਗਵਾਨ ਪੁਰਖ ਦੀ । 'ਗੋਬਿੰਦਹ' — ਗੋਬਿੰਦ ਦੀ ।

ਸਹਣ ਸੀਲ ਸੰਤੋ ਸਮ 'ਮਿਤ੍ਰਸ੍' ਦੁਰਜਨਹ ॥੨੭॥

—ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੫੬

ਮਿਤ੍ਰਸ੍=ਮਿਤ੍ਰ ਦਾ ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਸੁ' ਹੈ, ਜੋ ਅਕਾਰਾਤ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ 'ਖੁ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਚਿਹਨ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ 'ਇ' ਹੋਰ ਵਧਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਇਸ 'ਇ' ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ (ਂ) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਿਤ੍ਰ+ਇ+ਖੁ= 'ਮਿਤ੍ਰੇਖੁ'।

ਮਾਯਾ ਚਿਤ ਭਰਮੇਣ ਇਸਟ 'ਮਿਤ੍ਰੇਖੁ' ਬਾਧਵਹ ॥੪॥

—ਗੁਣਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੬੦

'ਮਿਤ੍ਰ' ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ 'ਮਿਤ੍ਰੇਖੁ'।

ਵਿਰੋਧਾਰਥਕ ਨਾਂਵ

ਕਈ 'ਨਾਂਵਾਂ' ਦੇ ਪਹਿਲਾ ਕੋਈ ਅਗੇਤਰ (Prefix) ਲਾਇਆ ਉਸ ਪਹਿਲੇ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਉਲਟ ਅਰਥ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ 'ਨਾਂਵ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧਾਰਥਕ ਨਾਂਵ, ਭਾਵ ਵਿਰੋਧੀ ਅਰਥ ਵਾਲਾ 'ਨਾਂਵ' ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਗੇਤਰ 'ਵਿਰੋਧਾਰਥਕ ਨਾਂਵ' ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੀਏ ਹਨ :—

ਅ, ਅਉ, ਅਵ, ਅਵਿ, ਅਪ, ਕਾ, ਕੁ, ਅਨ, ਬਿ, ਵੇ, ਪਰ।

ਬਲੁ, ਅਬਲੁ—

ਇਹ ਸ੍ਰੁਪਨਾ ਤਾ ਕੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ॥

'ਬਲੁ' 'ਅਬਲੁ' ਕਿਆ ਇਸ ਤੇ ਹੋਈ ॥੪॥੬॥੧੯॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੦

ਰਾਸਿ, ਵੇਰਾਸਿ—

ਹੋਇ ਇਆਣਾ ਕਰੇ ਕੰਮੁ ਆਣਿ ਨ ਸਕੈ 'ਰਾਸਿ' ॥

ਜੇ ਇਕ ਅਧ ਚੰਗੀ ਕਰੇ ਦੂਜੀ ਭੀ 'ਵੇਰਾਸਿ' ॥੫॥੨੨॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਪਤਿ, ਅਪਤਿ—

‘ਪਤਿ’ ‘ਅਪਤਿ’ ਤਾ ਕੀ ਨਹੀ ਲਾਜ ॥

ਤਬ ਜ ਨਹੁਗੇ ਜਬ ਉਘਰੇਗੇ ਪਾਜ ॥੩॥੩॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੪

ਚਾਰ, ਅਚਾਰ—

ਤਟਿ ਤੀਰਥਿ ਨਹੀ ਮਨੁ ਪਤੀਆਇ ॥

‘ਚਾਰ’ ‘ਅਚਾਰ’ ਰਹੇ ਉਰਝਾਇ ॥੨॥੯॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੫

ਗੁਣ, ਅਵਗੁਣ— ਸਰ, ਅਪਸਰ—

‘ਅਵਗੁਣ’ ਛੋਡਿ ‘ਗੁਣ’ ਕਉ ਧਾਵਹੁ ਕਰਿ ਅਵਗੁਣ ਪਛੁਤਾਹੀ ਜੀਉ ॥

‘ਸਰ’ ‘ਅਪਸਰ’ ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਹਿ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਕੀਚ ਬੁਝਾਹੀ ਜੀਉ ॥

੨॥੯॥ ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰ: ੫੯੮

ਜਸੁ, ਅਪਜਸੁ—

‘ਅਪਜਸੁ’ ਮਿਟੈ ਹੋਵੈ ਜਗਿ ਕੀਰਤਿ ਦਰਗਹ ਬੈਸਣੁ ਪਾਈਐ ॥

ਜਮ ਕੀ ਤ੍ਰਾਸੁ ਨਾਸ ਹੋਇ ਖਿਨ ਮਹਿ ਸੁਖ ਅਨਦ ਸੇਤੀ ਘਰਿ ਜਾਈਐ ॥

੧॥੧੩॥੨੨॥ ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪ: ੫੦੦

ਬੋਲ, ਕਾਬੋਲ—

ਜੋ ਜੋ ਕਹੈ ਸੋਈ ਭਲ ਮਾਨਉ ਨਾਹਿਨ ‘ਕਾਬੋਲ’ ਕਰਤ ॥

ਨਿਮਖ ਨ ਬਿਸਰਉ ਹੀਏ ਮੋਰੇ ਤੇ ਬਿਸਰਤ ਜਾਈ ਹਉ ਮਰਤ ॥੧॥੩॥

—ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੫੨੯

ਬਰਨ, ਅਬਰਨ—

ਮਨਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਕਰਿ ਸਦਹੂੰ ॥

ਗਾਵਤ ਸੁਨਤ ਜਪਤ ਉਧਾਰੇ ‘ਬਰਨ’ ‘ਅਬਰਨ’ ਸਭਹੂੰ ॥੪॥

—ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੨੯

ਕੂਅਣਾ, ਅਕੂਅਣਾ—

ਰਾਹੁ ਦਸਾਈ ਨ ਜੁਲਾ ਆਖਾ ਅੰਮੜੀਆਸੁ ॥

ਤੈ ਸਹ ਨਾਲਿ ‘ਅਕੂਅਣਾ’ ਕਿਉ ਬੀਵੈ ਘਰੁ ਵਾਸ ॥੩॥੨॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧, ਪੰ. ੫੫੭

ਜਾਤਿ, ਅਜਾਤਿ—

‘ਜਾਤਿ’ ‘ਅਜਾਤਿ’ ਨਾਮੁ ਜਿਨ ਧਿਆਇਆ ਤਿਨੁ ਪਰਮ ਪਦਾਰਥੁ ਪਾਇਆ ॥
ਜਪਿ ਹਰਿ ਹਰਿ, ਜਪਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਭਾਇਆ ॥੩॥੪॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ: ੪ ਛੰਡ, ਪੰਨਾ ੫੭੪

ਭਾਉ, ਅਭਾਉ—ਆਨ, ਆਪਨ—

ਜਉ ਲਉ ‘ਭਾਉ’ ‘ਅਭਾਉ’ ਇਹੁ ਮਾਨੈ ਤਉ ਲਉ ਮਿਲਣੁ ਦੂਰਾਈ ॥
‘ਆਨ’ ‘ਆਪਨਾ’ ਕਰਤ ਬੀਚਾਰਾ ਤਉ ਲਉ ਬੀਚੁ ਬਿਖਾਈ ॥੧॥੩॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੦੬

ਮਹਲੁ, ਕੁਮਹਲੁ—

‘ਮਹਲੁ’ ‘ਕੁਮਹਲੁ’ ਨ ਜਾਣਨੀ ਮੂਰਖ ਅਪਣੈ ਸੁਆਇ ॥੨॥੧੮॥

—ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੪੬

ਆਤਮਾ, ਪਰਾਤਮਾ—

‘ਆਤਮਾ’ ‘ਪਰਾਤਮਾ’ ਏਕੈ ਕਰੈ ॥

ਅੰਤਰ ਕੀ ਦੁਬਿਧਾ ਅੰਤਰਿ ਮਰੈ ॥੧॥੨॥੪॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੬੬੧

ਰੂਪੁ, ਅਨਰੂਪੁ—

ਬੰਧਨ ਤੋਰਿ ਛੋਰਿ ਬਿਖਿਆ ਤੇ ਗੁਰ ਕੋ ਸਬਦੁ ਮੇਰੈ ਹੀਅਰੈ ਦੀਨ ॥

‘ਰੂਪੁ’ ‘ਅਨਰੂਪੁ’ ਮੋਰੋ ਕਛੁ ਨ ਬੀਚਾਰਿਓ ਪ੍ਰੇਮ ਗਹਿਓ ਮੋਹਿ ਹਰਿ
ਰੰਗਿ ਭੀਨ ॥੧॥੧॥੨੦॥

—ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੬

ਜਾਤਿ, ਵੇਜਾਤਿ—

ਚਖਿ ਛੋਡੀ ਸਹਸਾ ਨਹੀ ਕੋਇ ॥ ਬਾਪੁ ਦਿਸੈ ‘ਵੇਜਾਤਿ’ ਨ ਹੋਇ ॥੩॥੩॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੬੬

ਜਾਤਿ, ਅਉਜਾਤਿ—

ਨਾਮਾ ਜੈਦੇਉ ਕੰਬੀਰੁ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨੁ ‘ਅਉਜਾਤਿ’ ਰਵਿਦਾਸੁ ਚਮਿਆਰੁ
ਚਮਈਆ ॥ ਜੋ ਜੋ ਮਿਲੈ ਸਾਧੂ ਜਨ ਸੰਗਤਿ ਧਨੁ ਧੰਨਾ ਜਟੁ ਸੈਣੁ ਮਿਲਿਆ
ਹਰਿ ਦਈਆ ॥੭॥੪॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੩੫

ਸੰਤੁ, ਅਸੰਤੁ—

‘ਸੰਤੁ’ ਮਿਲੈ ਕਿਛੁ ਸੁਨੀਐ ਕਹੀਐ ॥

ਮਿਲੈ ‘ਅਸੰਤੁ’ ਮਸਟਿ ਕਰਿ ਰਹੀਐ ॥੧॥੧॥ —ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੮੭੦

ਸਤਿ, ਅਸਤਿ—

‘ਸਤਿ’ ਹੋਤਾ ‘ਅਸਤਿ’ ਕਰਿ ਮਾਨਿਆ ਜੋ ਬਿਨਸਤ ਸੋ ਨਿਹਚਲੁ ਜਾਨਥ ॥

ਪਰ ਕੀ ਕਉ ਅਪਨੀ ਕਰਿ ਪਕਰੀ ਐਸੇ ਭੂਲ ਭੁਲਾਨਥ ॥੩॥੧॥੧੦॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰ ੧੦੦੧

ਕਾਲੁ, ਬਿਕਾਲੁ—

‘ਕਾਲੁ’ ‘ਬਿਕਾਲੁ’ ਭਏ ਦੇਵਾਨੇ ॥ ਸਬਦੁ ਸਹਜ ਰਸੁ ਅੰਤਰਿ ਮਾਨੇ ॥

ਆਪੇ ਮੁਕਤਿ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਵਰਦਾਤਾ ਭਗਤਿ ਭਾਇ ਮਨਿ ਭਾਈ ਹੇ ॥੧੫॥੧॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ ੧੦੨੧

ਗਤਿ, ਅਵਗਤਿ—

ਇਕਿ ਨਾਗੇ ਭੂਖੇ ਭਵਹਿ ਭਵਾਏ ॥ ਇਕਿ ਹਨੁ ਕਰਿ ਮਰਹਿ ਨ ਕੀਮਤਿ ਪਾਏ ॥

‘ਗਤਿ’ ‘ਅਵਗਤਿ’ ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੈ ਬੂਝੈ ਸਬਦੁ ਕਮਾਈ ਹੇ ॥੧੩॥੫॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ. ੧੦੨੫

ਭਾਵ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ

(Abstract Noun)

ਕਿਸੇ ਹੋਰ ‘ਨਾਵ’, ‘ਵਿਸ਼ੇਸਣ’, ‘ਪੜਨਾਵ’ ਜਾਂ ‘ਕ੍ਰਿਆ’ ਤੋਂ ‘ਭਾਵ ਵਾਚਕ’ ਨਾਵ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪਿਛੇਤਰ ਲਾਇਆਂ ਬਣਾਈਦਾ ਹੈ :—

ਈ, ਤੁ, ਤਾ, ਪ, ਤਣੁ, ਪੁਨ, ਪੋ, ਨੁ, ਨਾ ।

ਈ—ਚਤਰੁ ਤੋਂ ਚਤੁਰਾਈ । ਬੰਡਾ ਤੋਂ ਬਡਾਈ । ਬੁਰਾ ਤੋਂ ਬੁਰਾਈ । ਠਗ ਤੋਂ ਠਗਾਈ । ਢੀਠ ਤੋਂ ਢੀਠਾਈ । ਮੋਕਲਾ—ਮੋਕਲਾਈ ।

ਭੀੜਹੁ ‘ਮੋਕਲਾਈ’ ਕੀਤੀਅਨੁ ਸਭ ਰਖੈ ਕੁਟੰਬੈ ਨਾਲਿ ॥

ਕਾਰਜ ਆਪਿ ਸਵਾਰਿਅਨੁ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਸਦਾ ਸਭਾਲਿ ॥੧॥੩॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੫੭

ਮੋਹਿ ਅਵਗਨ ਪ੍ਰਭੁ ਸਦਾ ਦਇਆਲਾ ਮੋਹਿ ਨਿਰਗੁਨ ਕਿਆ ਚਤੁਰਾਈ ॥
ਕਰਉ ਬਰਾਬਰਿ ਜੋ ਪ੍ਰਿਅ ਸੰਗਿ ਰਾਤੀ ਇਹ ਹਉਮੈ ਕੀ 'ਢੀਠਾਈ' ॥੧॥

੨॥੧੬॥ —ਸਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੬੭

ਕਰਹਿ ਬੁਰਾਈ 'ਠਗਾਈ' ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਨਿਹਫਲ ਕਰਮ ਕਮਾਹੀ ॥
ਕਣੁ ਨਾਹੀ ਤੁਹ ਗਾਹਣ ਲਾਗੇ ਧਾਇ ਧਾਇ ਦੁਖ ਪਾਹੀ ॥੨॥੧੬॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੦੭

ਤੁ—ਆਪ ਤੋਂ ਆਪਤੁ । ਸਮ ਤੋਂ ਸਮਤੁ ।

ਮਿਤ੍ਰ ਸਤ੍ਰੁ ਪੇਖਿ 'ਸਮਤੁ' ਬੀਚਾਰਿਓ ਸਗਲ ਸੰਭਾਖਨ ਜਾਪੁ ॥੧॥

੪੬॥੬੯॥ —ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੧੮

ਸੋ ਜਪੁ ਤਪੁ ਸੇਵਾ ਚਾਕਰੀ ਜੋ ਖਮਸੇ ਭ ਵੈ ॥ ਆਪੇ ਬਖਸੇ ਮੇਲਿ ਲਏ
'ਆਪਤੁ' ਗਵਾਵੈ ॥੨॥੨੭॥ —ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ: ੧੨੪੭

ਤਾ—ਦ੍ਰਿੜ ਤੋਂ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ।

ਪ—ਸਿਆਣਾ ਤੋਂ ਸਿਆਣਪ । ਇਆਨਾ ਤੋਂ ਇਆਨਪ ।

ਤਣੁ—ਕਉੜਾ ਤੋਂ ਕਉੜਤਣ ।

ਤਉ 'ਕਉੜਤਣੁ' ਚੂਕਸਿ ਮਾਇ ॥੨॥੧੫॥ —ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੪੩

ਨਾਨਕ 'ਬਾਲਤਣਿ' ਰਾਡੇਪਾ ਬਿਨੁ ਪਿਰ ਧਨ ਕੁਮਲਾਣੀ ॥੧॥੧॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ. ੧ ਘਰੁ ੧, ਪੰ: ੮੬੩

ਬਾਲਤਣਿ—(ਬਾਲਤਣ ਵਿਚ) ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ
'ਬਾਲਤਣ' ਤੋਂ ।

ਪਨੁ, ਪੋ—ਬਾਲ ਤੋਂ ਬਾਲਪਨੁ । ਤਰਨ ਤੋਂ ਤਰਨਾਪੋ ।

'ਤਰਨਾਪੋ' ਬਿਖਿਅਨ ਸਿਉ ਖੋਇਓ 'ਬਾਲਪਨੁ' ਅਗਿਆਨਾ ॥੧॥੩॥੮੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੯, ਪੰ: ੯੦੨

ਨ—ਕੀਰਤ (ਸੰ: ਕ੍ਰੀਤ) ਤੋਂ ਕੀਰਤਨੁ । ਪਤ ਤੋਂ ਪਤਨੁ ।

ਜੋ ਜਨੁ ਕਰੈ 'ਕੀਰਤਨੁ' ਗੋਪਾਲ ॥ ਤਿਸ ਕਉ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੈ ਜਮ ਕਾਲੁ ॥

੨॥੧੪॥੧੬॥ —ਗੋਡ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੬੭

ਸੰਤ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਹੁ ਨ ਕੋਇ ॥ ਜੋ ਨਿੰਦੈ ਤਿਸ ਕਾ 'ਪਤਨੁ' ਹੋਇ ॥
 ੩॥੧੬॥੧੮॥ —ਗੋਡ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੬੭

ਨਾ—ਖਸਮ ਤੋਂ ਖਸਮਾਨਾ ।

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ 'ਖਸਮਾਨਾ' ਕੀਆ ਜਿਸ ਦੀ ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ਰਾਮ ॥੩॥੬॥੯॥
 —ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੩, ਪੰ: ੭੮੩

ਅਲਪਾਰਥਕ ਨਾਂਵ

(Diminutive Noun)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਅਲਪ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਥੜਾ, ਨਿੱਕਾ, ਛੋਟਾ' ।
 ਸੋ, ਅਲਪਾਰਥਕ (ਅਲਪ + ਅਰਥਕ) ਨਾਂਵ, ਉਹ ਨਾਂਵ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ
 ਅਸਲੀ ਅਰਥ ਨੂੰ 'ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ' ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ।

ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਾਲ 'ਪਿਆਰਾ' ਲੱਗਦਾ ਹੈ, 'ਸੋਹਣਾ' ਜਾਪਦਾ
 ਹੈ ਤੇ 'ਕੋਮਲ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੋ, ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਕੋਈ 'ਪਿਆਰ',
 'ਸੁਹਣਪ' ਜਾਂ 'ਕੋਮਲਤਾ' ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ
 'ਅਲਪਾਰਥਕ' ਬਣਾ ਲਈਦਾ ਹੈ ।

ਇਹ 'ਅਲਪਾਰਥਕ' ਸ਼ਬਦ ਉਥੇ ਭੀ ਵਰਤ ਸਕੀਦਾ ਹੈ,
 ਜਿਥੇ ਕਿਸੇ ਵਲ ਰਤਾ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੋਝ
 ਜਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵਲ ਇਸਾਰਾ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ 'ਨਾਂਵ' ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨੂੰ 'ਅਲਪਾਰਥਕ'
 ਬਣਾਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਕ' ਲਗਾ ਦੇਈਦਾ ਹੈ ।

'ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ' ਵਿਚ 'ਅਲਪਾਰਥਕ-ਰੂਪ' ਬਣਾਉਣ ਲਈ 'ਰਾ',
 'ਲਾ', 'ਯਾ' ਆਦਿਕ ਵਰਤੀਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ—ਹਿਯਰਾ, ਜਿਯਰਾ,
 ਲਲਾ, ਕਨ੍ਯਾ ਆਦਿਕ ।

'ਖੜੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ੜਾ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—ਮੁਖੜਾ
 ਬਛੜਾ । 'ਅਵਧੀ' ਵਿਚ 'ਵਾ', 'ਨਾ' ਆਦਿਕ ਵਰਤੀਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ

‘ਕਰੋਜਵਾ’ ਆਦਿਕ ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਅਲਪਾਰਥਕ’ ਸਬਦ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪਿਛੇਤਰ ਲਗਾ ਕੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :—

ਆ, ਕਾ, ਟਾ, ਨਾ, ਰਾ, ਲਾ, ਵਾ, ਝਾ ।

(੧) ਨਾਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ‘ਆ’ ਲਾਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ—

ਇਹੁ ‘ਮਨੂਆ’ ਦਹਦਿਸਿ ਧਾਵਦਾ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਖੁਆਇਆ ॥੩॥੧॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਪੰ: ੬੦੦

ਉਦਮੁ ਮਤਿ ਪ੍ਰਭ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਜਿਉ ਪ੍ਰੇਰੇ ਤਿਉ ਕਰਨਾ ॥

ਜਿਉ ‘ਨਟੂਆ’ ਤੰਤੁ ਵਜਾਏ ਤੰਤੀ ਤਿਉ ਵਾਜਹਿ ਜੰਤ ਜਨਾ ॥੧॥੧॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੩, ਪੰ: ੭੯੮

ਚਾਰਿ ਦਿਨ ਅਪਨੀ ਨਉਬਤਿ ਚਲੇ ਬਜਾਏ ॥ ਇਤਨਕੁ ‘ਖਟੀਆ’ ਗਠੀਆ ਮਟੀਆ ਸੰਗਿ ਨ ਕਛੂ ਲੈ ਜਾਇ । ੧॥ਰਹਾਉ॥੬॥

—ਕੇਦਾਰਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੨੪

ਆਠ ਪਹਰ ਜਨੁ ਏਕੁ ਧਿਆਇ ॥ ‘ਜਮੂਆ’ ਤਾ ਕੈ ਨਿਕਟਿ ਨ ਜਾਏ ॥੫॥੧॥

—ਗੋਡ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ ੮੬੯

ਪੰਚ ਬੈਲ ‘ਗਡੀਆ’ ਦੇਹਧਾਰੀ ॥ ਰਾਮ ਕਲਾ ਨਿਬਹੈ ਪਤਿ ਸਾਰੀ ॥੨॥੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੮੭੯

ਛੀਜੈ ਜੋਬਨੁ ‘ਜਰੂਆ’ ਸਿਰਿ ਕਾਲੁ ॥ ਕਾਇਆ ਛੀਜੈ ਭਈ ਸਿਬਾਲੁ ॥੨੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰੁ ਮ: ੧, ਪੰ ੯੩੨

ਅਸੁਰ ਸੰਘਾਰਣ ਰਾਮ ਹਮਾਰਾ ॥ ਘਟਿ ਘਟਿ ‘ਰਮਈਆ’ ਰਾਮੁ ਪਿਆਰਾ ॥

੧॥੩॥੯॥ —ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੨੮

‘ਮਨ’ ਤੋਂ ‘ਮਨੂਆ’ । ‘ਨਟ’ ਤੋਂ ‘ਨਟੂਆ’ । ‘ਖਟੀ’ ਤੋਂ ‘ਖਟੀਆ’ । ‘ਜਮ’ ਤੋਂ ‘ਜਮੂਆ’ । ‘ਗਡੀ’ ਤੋਂ ‘ਗਡੀਆ’ । ‘ਜਰ’ ਤੋਂ ‘ਜਰੂਆ’ । ‘ਰਾਮ’ ਤੋਂ ‘ਰਮਈਆ’ ।

(੨) ਨਾਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਕ' ਲਾਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇ—
ਤਨੁ ਕਰਿ 'ਮਟੁਕੀ' ਮਨ ਮਾਹਿ ਬਿਲੋਈ ॥ ਇਸੁ ਮਟੁਕੀ ਮਹਿ ਸਬਦੁ ਸੰਜੋਈ॥
੨॥੧॥੧੦॥ ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪ: ੪੭੮

ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਆਰਾਧੀਐ ਹੋਈਐ ਆਰੋਗ ॥
ਰਾਮ ਚੰਦ ਕੀ 'ਲਸਟਿਕਾ' ਜਿਨਿ ਮਾਰਿਆ ਰੋਗੁ ॥੬੪॥
—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭

ਪ੍ਰਾਨ ਜੁ ਥਾਕੇ ਬਿਰੁ ਨਹੀ ਕੈਸੇ ਬਿਰਮਾਵਉ ॥
ਬੁਝਿ ਮੁਏ 'ਨਉਕਾ' ਮਿਲੈ ਕਹੁ ਕਾਹਿ ਚਢਾਵਉ ॥੩॥੧॥
—ਬਿਲਾਵਲ ਸਧਨਾ ਜੀ, ਪੰ. ੮੫੮

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਦਇਆਲ ਪ੍ਰਭ ਇਹ ਨਿਧਿ ਸਿਧਿ ਪਾਵਉ ॥
ਸੰਤ ਜਨਾ ਕੀ 'ਰੇਣੁਕਾ' ਲੈ ਮਾਥੈ ਲਾਵਉ ॥੪੫॥
—ਬਿਲਾਵਲ ਮ. ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੨

ਸਿੰਧੁ ਸਮਾਇਓ 'ਘਟੁਕੇ' ਮਾਹਿ ॥ ਕਰਣਹਾਰ ਕਉ ਕਿਛੁ ਅਚਰਜੁ ਨਾਹਿ ॥
੩॥੪੦॥੫੧॥ ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ ੮੬੬

'ਮਟ' ਤੋ 'ਮਟੁਕੀ' । 'ਲਸਟਿ' ਤੋ 'ਲਸਟਿਕਾ' । (ਲਸਟਿ—ਲਾਠੀ)
'ਨਾਉ' ਤੋ 'ਨਉਕਾ' । 'ਰੇਣੁ' ਤੋ 'ਰੇਣੁਕਾ' । 'ਘਟ' ਤੋ 'ਘਟੁਕਾ' ।

(੩) ਨਾਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਟਾ' ਲਾਣ ਨਾਲ, ਜਿਵੇ—
ਅੰਤਰਿ 'ਖੂਹਟਾ' ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਭਰਿਆ ਸਬਦੇ ਕਾਢਿ ਪ੍ਰੀਐ ਪਨਿਹਾਰੀ ॥੨॥੫॥
—ਵਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੭੦

ਖੂਹਟਾ—ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਖੂਹ ।
ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਕਵੀ 'ਦਮੋਦਰ' ਭੀ ਇਹ ਰੂਪ
ਵਰਤਦਾ ਹੈ :—

ਲਿਖਿਆ ਖਤੁ ਜੋ ਮੌਜਮ ਸੈਦਾ, 'ਡੁਮੈਟੈ' ਦਿਤਾ ਤਾਹੀ ॥
ਆਖਿ ਦਮੋਦਰ ਮੂਹੋਂ ਨ ਬੋਲੈ ਚਿਠੀ ਕਢਿ ਪੜ੍ਹਾਈ ॥੧੧੬॥

'ਡੁਮ' ਤੋ 'ਡੁਮੈਟਾ' । —'ਹੀਰ' ਦਮੋਦਰ

ਸੀਹ ਬਿਰੰਡੇ ਬਿਸੀਅਰ ਸੂਕਨਿ ਏ ਸਭ ਮਿਤ੍ਰ ਤੁਸਾਹੀ ।

ਆਖਿ ਦਮੋਦਰ ਕਾਮਲੁ 'ਰੰਝੇਟਾ' ਮਹਿਰਮ ਥੀਆ ਸਭ ਜਾਹੀ ॥੨੭੭॥

'ਰਾਝਾ ਤੇ 'ਰੰਝੇਟਾ' ।

—'ਹੀਰ' ਦਮੋਦਰ

(੪) ਨਾਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨਾ' ਲਾਣ ਨਾਲ; ਜਿਵੇਂ:—

'ਲਾਲਨੁ' ਰਾਵਿਆ ਕਵਨ ਗਤੀ ਰੀ ॥

ਸਖੀ ਬਤਾਵਹੁ ਮੁਝਹਿ ਮਤੀ ਰੀ ॥੧॥੪॥੧੦॥ —ਸੂਹੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੭੩੬

ਲਾਲੁ 'ਚੋਲਨਾ' ਤੈ ਤਨਿ ਸੋਹਿਆ ॥

ਸੁਰਿ ਜਨ ਭਾਨੀ ਤਾ ਮਨੁ ਮੋਹਿਆ ॥੧॥੫੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰਨਾ ੩੮੪

ਸਾਢੇ ਤੈ ਮਣ ਦੇਹੁਰੀ ਚਲੈ ਪਾਣੀ ਅੰਨਿ ॥

ਆਇਓ ਬੰਦਾ ਦੁਨੀ ਵਿਚਿ ਵਤਿ 'ਆਸੂਣੀ' ਬੰਨਿ ॥੧੦੦॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੮੩

ਲਾਲਨੁ—ਸੋਹਣਾ ਲਾਲ । ਚੋਲਨਾ—ਸੋਹਣਾ ਚੋਲਾ ।

ਆਸੂਣੀ—ਨਿਕੀ ਜਿਹੀ ਆਸ ।

ਅਸਾ ਤਾਂ ਕਾਮਲੁ ਮੁਰਸਿਦੁ ਪਾਇਆ, ਕੁਝ ਲੁੜੀਦਾ ਨਾਹੀਂ ।

ਬੇੜੀ ਪੀਘਾ ਰੁਸਾ ਮੁਮਾਰਖ, ਅਸਾ 'ਰਾਝਨ' ਸਾਈ ॥੨੩੧॥

ਰਾਝਨ—ਸੋਹਣਾ ਰਾਝਾ ।

—'ਹੀਰ' ਦਮੋਦਰ

(੫) 'ਨਾਵ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਰਾ' ਲਾਣ ਨਾਲ; ਜਿਵੇਂ—

ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਗੋਬਿੰਦ ਸੰਗਿ ਨਾਮਦੇਉ ਮਨੁ ਲੀਣਾ ॥

ਆਢ ਦਾਮ ਕੇ 'ਛੀਪਰੋ' ਹੋਇਓ ਲਾਖੀਣਾ ॥੨॥

—ਆਸਾ ਧੰਨਾ ਜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੮੭

ਬੁਨਨਾ ਤਨਨਾ ਤਿਆਗਿ ਕੈ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚਰਨ ਕਬੀਰਾ ॥

ਨੀਚ ਕੁਲਾ 'ਜੋਲਾਹਰਾ' ਭਇਓ ਗੁਨੀਯ ਗਹੀਰਾ ॥੧॥੨॥

—ਆਸਾ ਧੰਨਾ ਜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੮੭

ਇਹ ਬਿਧਿ ਸੁਨਿ ਕੈ 'ਜਾਟਰੋ' ਉਠਿ ਭਗਤੀ ਲਾਗਾ ॥

ਮਿਲੇ ਪ੍ਰਤਖਿ ਗੁਸਾਈਆ ਧੰਨਾ ਵਡਭਾਗਾ ॥੪॥੨॥

—ਆਸਾ ਧੰਨਾ ਜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੮੮

ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਨਾਨਕ ਬੁਧਿ ਪਾਈ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਆਧਾਰੋ ॥

ਨਾਮਦੇਉ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨੁ ਕਬੀਰ 'ਦਾਸਰੋ' ਮੁਕਤਿ ਭਇਓ ਚਮਿਆਰੋ ॥

੨॥੧॥੧੦॥ ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੪੯੮

ਮੇਰੀ 'ਬਹੁਰੀਆ' ਕੋ ਧਨੀਆ ਨਾਉ ॥

ਭੇ ਰਾਖਿਓ ਰਾਮ ਜਨੀਆ ਨਾਉ ॥੧॥੩॥੩੩॥ —ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੪

ਹਰਿ ਕਾ 'ਬਾਗਰਾ' ਨਾਚੈ ਪਿਧੀ ਮਹਿ ਸਾਗਰਾ । ੪॥

ਚਉ ਨ ਛੋਡਉ ਕੰਤ 'ਪਾਸਰਾ' ॥ —ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੬੩

ਸਦਾ ਰੰਗੀਲਾ ਲਾਲੁ ਪਿਆਰਾ ਏਹੁ ਮਹਿੰਜਾ ਆਸਰਾ ॥੧॥੪॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੬੧

ਸਾਸ ਬਿਨਾ ਜਿਉ 'ਦੇਹੁਰੀ' ਕਤ ਸੋਭਾ ਪਾਵੈ ॥

ਦਰਸ ਬਿਹੂਨਾ ਸਾਧ ਜਨੁ ਖਿਨੁ ਟਿਕਣ ਨ ਆਵੈ ॥੩॥੧॥

—ਕੇਦਾਰ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੧੨੨

ਕੇਹੜੇ ਲਸਕਰ ਚੜ੍ਹਸਨਿ ਪਿਛੋ, ਜੇ ਅਸੀ ਤਹੰਬਲ ਦੀਹਾ ।

ਟੁੱਕਰ ਖੱਸਿ 'ਚਕੋਰੈ' ਲੀਤਾ, ਅਸੀ ਗਲਹੁ ਕਲੰਕੁ ਚੁਕੀਹਾ ॥੨੬੬॥

ਚਕੋਰੈ—ਭੈੜੇ ਚਾਕ ਨੇ ।

—'ਹੀਰ' ਦਮੋਦਰ

ਛੀਪਾ ਤੋ ਛੀਪਰੋ । ਜੋਝਾਹਾ ਤੋ ਜੋਲਾਹਰਾ । ਜਾਟ ਤੋ ਜਾਟਰੋ ।

ਦਾਸ ਤੋ ਦਾਸਰੋ । ਬਹੂ ਤੋ ਬਹੁਰੀਆ । ਬਾਗ ਤੋ ਬਾਗਰਾ । ਪਾਸਾ ਤੋ

ਪਾਸਰਾ । ਦੇਹ ਤੋ ਦੇਹੁਰੀ ।

(੬) ਨਾਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਲਾ' ਲਾਣ ਨਾਲ; ਜਿਵੇ—

ਜਲ ਕੀ 'ਮਛਲੀ' ਤਰਵਰਿ ਬਿਆਈ ॥ ਦੇਖਤ ਕੁਤਰਾ ਲੈ ਗਈ ਬਿਲਾਈ ॥

॥੨॥੬॥੨੨॥ ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੧

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲਿ ਮਨ ਮੇਰੇ ਅੰਤਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸੁਖਾਈ ॥

ਮਨਮੁਖ 'ਅੰਧੁਲੇ' ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੇ ਦੂਜੇ ਭਾਇ ਖੁਆਈ ॥੨॥੩॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੬

ਬਈਅਰਿ ਬੋਲੈ 'ਮੀਨੁਲੀ' ਭਾਈ ਸਾਚੁ ਕਹੈ ਪਿਰ ਭਾਇ ॥

ਬਿਰਹੇ ਬੇਧੀ ਸਚਿ ਵਸੀ ਭਾਈ ਅਧਿਕ ਰਹੀ ਹਰਿ ਨਾਹਿ ॥੮॥੪॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ' ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੭

ਜਪ ਤਪ ਕਾ ਬੰਧੁ 'ਬੇੜੁਲਾ' ਜਿਤੁ ਲੰਘਹਿ ਵਹੋਲਾ ॥ ਨਾ ਸਰਵਰੁ ਨਾ
ਉਛਲੈ ਐਸਾ ਪੰਥੁ ਸੁਹੇਲਾ ॥੧॥੨॥੪॥ —ਸੂਹੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੭੨੮

'ਬਾਬੁਲਿ' ਦਿਤੜੀ ਦੂਰਿ ਨਾ ਆਵੈ ਘਰਿ ਪੇਈਐ ਬਲਿ ਰਾਮ ਜੀਉ
॥੪॥੧॥ —ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੧, ਪੰ: ੭੬੪

ਰੂਪ ਨ ਧੂਪ ਨ ਗੰਧ ਨ ਦੀਪਾ ਓਤਿ ਪੋਤਿ ਅੰਗ ਅੰਗ ਸੰਗਿ ਮਉਲੀ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਿਅ ਰਵੀ ਸੁਹਾਗਨਿ ਅਤਿ ਨੀਕੀ ਮੇਰੀ ਬਨੀ 'ਖਟੋਲੀ'
॥੨॥੩॥੮੯॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੨੨

ਜਾ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਹਉ 'ਚੇਰੁਲੀ' ਸੋ ਸਭ ਤੇ ਉਚਾ ॥ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਤਾ ਕਾ
ਕਾਢੀਐ ਬੋਰਾ ਅਰੁ ਮੂਚਾ ॥੧॥੧੫॥੧੧੭॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੪੦੦

ਦਯ ਗੁਸਾਈ 'ਮੀਤੁਲਾ' ਤੂੰ ਸੰਗਿ ਹਮਾਰੈ ਬਾਸੁ ਜੀਉ ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
੧੧੬॥ ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੩

ਨੋਟ:— 'ਲਾ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ
(-) ਵਧਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ;

'ਮਛ' ਤੋਂ ਮਛਲੀ । 'ਅੰਧਾ' ਤੋਂ ਅੰਧੁਲਾ । 'ਮੀਠਾ' ਤੋਂ
ਮੀਠੁਲਾ । 'ਬੇੜਾ' ਤੋਂ 'ਬੇੜੁਲਾ' । 'ਬਾਬਾ' ਤੋਂ 'ਬਾਬੁਲਾ' 'ਚੇਰੀ' ਤੋਂ
'ਚੇਰੁਲੀ' ।

(੭) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਵਾ' ਲਾਣ ਨਾਲ; ਜਿਵੇਂ—
ਇਨ੍ਹ ਮੁੰਡੀਅਨ ਮੇਰਾ ਘਰੁ ਪੁੰਧਰਾਵਾ ॥ 'ਬਿਟਵਹਿ' ਰਾਮ ਰਮਉਆ ਲਾਵਾ
॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੩॥ —ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੪

'ਬੇਟਾ' ਤੋਂ 'ਬਿਟਵਾ' ।

(੮) ਨਾਂਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ੜ' ਲਾਣ ਨਾਲ; ਜਿਵੇਂ—
ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਈਐ ਮੇਰੀ 'ਜਿੰਦੜੀਏ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਅਮੋਲੇ ਰਾਮ॥
ਹਰਿ ਹਰਿ ਬੀਧਾ ਹਰਿ ਮਨੁ ਪਿਆਰਾ ਮਨੁ ਹਰਿ ਰਸਿ ਨਾਮਿ ਝਕੋਲੇ ਰਾਮ
॥੧॥੧॥ —ਬਿਹਾਗੜਾ ਛੰਤ ਮ: ੪, ਪੰ: ੫੩੭

‘ਨਿਰਗੁਣਵੰਤੜੀਏ’ ਪਿਰੁ ਦੇਖਿ ਹਦੂਰੇ ਰਾਮ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨੀ
ਰਾਵਿਆ ਮੁਈਏ ਪਿਰੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ ਰਾਮ ॥੨॥੧॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੭

ਜਿਤੁ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਪੈ ਸਾ ਧੰਨੁ ਸਾਬਾਸੈ ਧੁਰਿ ਪਾਇਆ ਕਿਰਤੁ ਜੁੜਦਾ ॥
ਚੜ੍ਹਿ ‘ਦੇਹੜਿ’ ਘੋੜੀ ਬਿਖਮੁ ਲਘਾਏ ਮਿਲੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਮਾਨੰਦਾ ॥੪॥੧॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ: ੪ ਘੋੜੀਆ, ਪੰ. ੫੭੫

ਦੇਹ ‘ਤੇਜਨੜੀ’ ਹਰਿ ਨਵ ਰੰਗੀਆ ਰਾਮ ॥ ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ ਗੁਰੁ
ਹਰਿ ਮੰਗੀਆ ਰਾਮ ॥੧॥੨॥੬॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ: ੪ ਘੋੜੀਆ, ਪੰ. ੫੭੬

ਬਈਅਰਿ ਨਾਮਿ ਸੁਹਾਗਣੀ ਸਚੁ - ਸਵਾਰਣਹਾਰੋ ॥ ਗਾਵਹੁ ਗੀਤੁ ਨ
‘ਬਿਰਹੜਾ’ ਨਾਨਕ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੋ ॥੮॥੩॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧, ਪੰ. ੫੮੧

‘ਸਾਥੀਅੜਾ’ ਪ੍ਰਭੁ ਏਕੁ ਦੂਸਰੁ ਨਾਹਿ ਕੋਇ ॥ ਥਾਨ ਥਨੰਤਰਿ ਆਪਿ ਜਲਿ
ਥਲਿ ਪੂਰ ਸੋਇ ॥੩॥

—ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰ. ੭੦

ਤਿਆਗੋ ਮਨ ਕੀ ‘ਮਤੜੀ’ ਵਿਸਾਰੋ ਦੂਜਾ ਭਾਉ ਜੀਉ ॥

ਇਉ ਪਾਵਹਿ ਹਰਿ ‘ਦਰਸਾਵੜਾ’ ਨਹ ਲਗੈ ਤਤੀ ਵਾਉ ਜੀਉ ॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਗੁਣਵੰਤੀ, ਪੰ. ੭੬੩

ਕੰਧੀ ਉਤੇ ‘ਰੁਖੜਾ’ ਕਿਚਰਕੁ ਬੰਨ੍ਹੈ ਧੀਰ ॥ ਫਰੀਦਾ ਕਚੈ ਭਾਡੈ ਰਖੀਐ
ਕਿਚਰ ਤਾਈ ਨੀਰੁ ॥੯॥੬॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੮੨

‘ਜਿੰਦੁ’ ਤੋ ਜਿੰਦੜੀ । ‘ਦੇਹ’ ਤੋ ਦੇਹੜੀ । ‘ਤੇਜਨ’ ਤੋ ਤੇਜਨੜੀ ।
‘ਬਿਰਹਾ’ ਤੋ ਬਿਰਹੜਾ । ‘ਸਾਥੀ’ ਤੋ ਸਾਥੀਅੜਾ । ‘ਮਤਿ’ ਤੋ ‘ਮਤੜੀ’ ।
‘ਰੁਖ’ ਤੋ ਰੁਖੜਾ ।

ਵਿਸੇਸਣ ਤੋ ਅਲਪਾਰਥਕ

(੧) ‘ਲਾ’ ਵਰਤਿਆ; ਜਿਵੇਂ—

ਬਈਅਰਿ ਬੋਲੈ ‘ਮੀਨੁਲੀ’ ਭਾਈ ਸਾਚੁ ਕਹੈ ਪਿਰ ਭਾਇ ॥੮॥੪॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੬੩੭

ਮਨਮੁਖ 'ਅੰਧਲੇ' ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੇ ਦੂਜੇ ਭਾਇ ਖੁਆਈ ॥੨॥੩॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ' ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੯

ਸੁਨਿ 'ਅੰਧਲੀ' ਲੋਈ ਬੇਪੀਰ ॥੪॥੩॥੬॥ —ਗੋ ਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੮੭੧

ਮੀਨੂਲੀ'। ਅੰਧਲੇ । ਅੰਧਲੀ ।

(੨) 'ਟਾ' ਵਰਤਿਆ; ਜਿਵੇਂ—

'ਨਿਕੁਟੀ' ਦੇਹ ਦੇਖਿ ਧੁਨਿ ਉਪਜੈ ਮਾਨ ਕਰਤ ਨਹੀ ਬੂਝੈ ॥੫॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਬੇਣੀ ਜੀ, ਪੰ ੯੩

'ਨਿਕੀ' ਤੋਂ 'ਨਿਕੁਟੀ' ।

(੩) 'ਆ' ਵਰਤਿਆ; ਜਿਵੇਂ—

ਤੁਮ ਵਡੇ ਵਡੇ ਵਡ ਉਚੇ, ਹਉ ਇਤਨੀਕ 'ਲਹੁਰੀਆ' ਰਾਮ ॥

੨॥੧॥੪॥ —ਸੂਹੀ ਮ' ੫ ਘਰੂ ੩, ਪੰ: ੭੭੬

(੪) 'ੜਾ' ਵਰਤਿਆ; ਜਿਵੇਂ—

(ੳ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ;

ਮੁੰਧ 'ਨਵੇਲੜੀਆ' ਗੋਇਲ ਆਈ ਰਾਮ ॥੧॥

ਸਚਿ 'ਨਵੇਲੜੀਏ' ਜੋਬਨਿ ਬਾਲੀ ਰਾਮ ॥੨॥

ਸ੍ਰੀਧਰ 'ਮੋਹਿਅੜੀ' ਪਿਰ ਸੰਗਿ ਸੂਤੀ ਰਾਮ ॥੩॥੧॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ. ੧ ਛੰਤ, ਪੰ ੮੪੩

'ਸਾਹੁਰੜੀ' ਵਥੁ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਸਾਝੀ ਪੇਵਕੜੈ ਧਨ ਵਖੇ ॥੧॥੨॥੧੦॥

—ਬਸੰਤੁ ਹਿੰਡੋਲ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੭੧

'ਭਿੰਨੜੀ' ਰੈਣਿ ਭਲੀ ਦਿਨਸ ਸੁਹਾਏ ਰਾਮ ॥ ਨਿਜ ਘਰਿ 'ਸੂਤੜੀਏ'

ਪਿਰਮੁ ਜਗਾਏ ਰਾਮ ॥੨॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰ. ੮੪੪

ਜਾਗੁ 'ਸਲੋਨੜੀਏ' ਬੋਲੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਮ ॥੩॥੨॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧, ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੪

(ਅ) ਪੁਲਿੰਗ;

ਪ੍ਰਭੁ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਕੰਠਿ ਲਾਇਦਾ 'ਲਹੁੜੀ' ਬਾਲਕ ਪਾਲਿ ॥੧॥੩॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ' ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੭

ਕਮਰਿ ਕਟਾਰਾ 'ਬੰਕੁੜਾ' ਬੰਕੇ ਕਾ ਅਸਵਾਰੁ ॥੩॥੧੯॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੯੫੬

ਭਵਨੁ 'ਸੁਹਾਵੜਾ' ਧਰਤਿ ਸਭਾਗੀ ਰਾਮ ॥੪॥੧॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰ: ੮੪੬

ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਾਲੋ ਲਾਲੁ ਹੈ ਜਿਉ ਰੰਗਿ ਮਜੀਠ 'ਸਚੜਾਉ' ॥੧॥੩॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੬

'ਕ੍ਰਿਆ' ਤੋਂ ਅਲਪਾਰਥਕ

ਜਾਗੁ ਸਲੋਨੜੀਏ ਬੋਲੈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਮ ॥ ਜਿਨਿ ਸੁਣਿ 'ਮੰਨਿਅੜੀ' ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ ਰਾਮ ॥੩॥੨॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰ: ੮੪੪

ਭਵਨੁ ਸੁਹਾਵੜਾ ਧਰਤਿ ਸਭਾਗੀ ਰਾਮ ॥ ਪ੍ਰਭੁ ਘਰਿ 'ਆਇਅੜਾ' ਗੁਰ ਚਰਣੀ ਲਾਗੀ ਰਾਮ ॥੪॥੧॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰ: ੮੪੬

'ਮੰਨੀ' ਤੋਂ 'ਮੰਨਿਅੜੀ' । 'ਆਇਆ' ਤੋਂ 'ਆਇਅੜਾ' ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adjective)

'ਗੁਣ ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ'

(Adjective of Quality)

'ਗੁਣਵਾਚਕ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਾ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਵਚਨ ਉਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨਾਵ (Noun Qualified) ਦਾ ਹੈ ।

(ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ, 'ਸਾਚੁ' 'ਨਾਇ' ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰ ॥

—ਜਪੁਜੀ ਪਉੜੀ ੪

'ਅਮੁਲੁ' ਧਰਮੁ, 'ਅਮੁਲੁ' ਦੀਬਾਣੁ ॥

—ਜਪੁਜੀ ਪਉੜੀ ੨੬

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਗੁਣ 'ਬੇਅੰਤ' ਪ੍ਰਭ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰੇ ॥੧੦॥੧੫॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਾ ੫, ਪੰ: ੮੦੫

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਏਕੁ ਸਬਦੁ ਰਾਮ ਨਾਮ 'ਨਿਰੋਧੁ', ਗੁਰੁ ਦੇਵੈ ਪਤਿ ਮਤੀ ॥੧੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰਨਾ ੯੩੧

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਭੈ ਦੂਰਿ ਕਰਤਾ ਪਾਪ ਹਰਤਾ 'ਦੁਸਹ' ਦੁਖ ਭਵ ਖੰਡਨੋ ॥੧॥੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੯੨੫

ਆਕਾਰਾਂਤ (੧-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਭਗਤਾ ਕੈ ਘਰਿ ਕਾਰਜੁ 'ਸਾਚ' ਹਰਿ ਗੁਣ ਸਦਾ ਵਖਾਣੇ ਰਾਮ ॥

੪॥੧॥੨॥ —ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੯

'ਸਾਚੈ' ਸਤਿਗੁਰਿ ਸਾਚੁ ਬੁਝਾਇਆ ਪਤਿ ਰਾਖੈ ਸਚੁ ਸੋਈ ਰਾਮ ॥

੨॥੨॥੩॥ —ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰ ੭੬੯

'ਸਾਚਉ' ਰੰਗਿ ਰੰਗਾਵਲੋ ਸਖੀ ਹਮਾਰੇ ਕੰਤੁ ॥੪॥ ੨॥੧੦॥

—ਮਾਰੂ ਕਾਫੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੦੧੫

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਸਾਚੈ' ਨਾਮਿ ਸੁਖੁ ਹੋਈ, ਮਰੈ ਨ ਕੋਈ, ਗਰਭਿ ਨ ਜੂਨੀ ਵਾਸਾ ॥

ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਮਿਲਾਈ, ਸਚਿ ਸਮਾਈ, 'ਸਚਿ' ਨਾਇ ਪਰਗਾਸਾ ॥

੨॥੨॥੩॥ —ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੬੯

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਸੂਹੈ' ਵੇਸਿ ਦੋਹਾਗਣੀ ਪਰ ਪਿਰੁ ਰਾਵਣ ਜਾਇ ॥੧॥੧॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ ੩, ਪੰ ੭੮੫

(ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਗੁਹਜ' ਗਲ ਜੀਅ ਕੀ ਕੀਚੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਸਿ ਤਾ ਸਰਬ ਸੁਖ ਪਾਈਐ ॥
ਗੁਰੂ ਪੂਰਾ ਹਰਿ ਉਪਦੇਸੁ ਦੇਇ 'ਸਭ' ਭੁਖ ਲਹਿ ਜਾਈਐ ॥੩॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੮੫੦

ਬਾਹਰਿ ਧੌਤੀ ਤੂਮੜੀ ਅੰਦਰਿ ਵਿਸੁ 'ਨਿਕੋਰ' ॥੨॥੧੨॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੬

ਨੋਟ.—ਸਬਦ 'ਵਿਸੁ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੈ, ਵੇਖੋ 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ' ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਧਾਤੁਰ' ਬਾਜੀ ਸਬਦਿ ਨਿਵਾਰੇ ਨਾਮੁ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਈ ॥੧੨॥੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੦੬

ਈਕਾਰਾਂਤ (ਈ-ਅੰਤ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਕਉਰਾ ਬਿਖਿਆ 'ਮੀਠੀ' ॥ ਸਾਕਤ ਕੀ ਬਿਧਿ ਨੈਨਹੁ ਡੀਠੀ ॥

੨॥੧੧॥੩੨॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੬੨

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਅਗਲੀ' ਕਿਛੁ ਖਬਰਿ ਨ ਪਾਈ ॥ ਰੋਵਨਹਾਰੁ ਭਿ ਉਠਿ ਸਿਧਾਈ ॥

੨॥੧੦॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੮੫

'ਅਧਕ-ਤਮ ਅਵਸਥਾ'

(Superlative Degree)

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ 'ਗੁਣ-ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸਣ' ਤੇ 'ਅਧਕ-ਤਮ' ਅਵਸਥਾ ਬਨਾਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਇਸ਼ਟ' ਲਗਾਈਦਾ ਹੈ, ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਹ ਰੂਪ

ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ 'ਪਾਪਿਸਟ' ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਪਿਆਂ ਆਪਣਾ ਤੇ ਨਰ ਬੁਰਿਆਰੀ ॥

ਹਰਿ ਜੀਉ ਤਿਨ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਨ ਕਰਹੁ 'ਪਾਪਿਸਟ' ਹਤਿਆਰੀ ॥੨੩॥

—ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੬੫੧

(੨) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾ ਕੇ ਭੀ 'ਅਧਕ-ਤਮ ਗੁਣ-ਵਾਚਕ' ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੁਹਰਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ 'ਨਿ' ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ, 'ਕਚ ਨਿਕਚੁ' ।

ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਕਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨੈ ਸੋ ਭਗਤੁ ਹੋਇ ਵਿਣੁ ਮੰਨੈ 'ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ' ॥

੧॥੬॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ. ੬੫੦

ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

(Numeral Adjective)

ਨਿਸਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

(Definite Numeral Adjective)

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਈ 'ਨਿਸਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਬੱਝਵੇਂ ਰੂਪ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ 'ਦੁਇ', 'ਤਿਨਿ', 'ਤੀਨਿ', 'ਚਾਰਿ', 'ਸਠਿ', 'ਸਤਰਿ', 'ਕੋਟਿ', 'ਬਹਤਰਿ', 'ਕਰੋੜਿ' ਇਹ ਸਦਾ (ਫਿ-ਅੰਤ) ਹਨ । 'ਪੰਜਿ' (ਫਿ-ਅੰਤ) ਭੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ (ਪੰਜ) ਭੀ । ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਛੇ' ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ—'ਛਿਅ', 'ਖਟੁ' ਅਤੇ 'ਖਟ' । 'ਬਾਰ੍ਹਾ' ਵਾਸਤੇ 'ਬੇਦਸ' (ਬੇ=ਦੋ ਅਤੇ 'ਦਸ' ਮਿਲ ਕੇ 'ਬਾਰ੍ਹਾ') ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਇਹ ਉਪਰਲੇ 'ਸੰਖਿਅਕ' ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਏਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਸੰਖਿਅਕ 'ਲਾਖੁ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੁੰਦਿਆ ਭੀ ਸਦਾ ਏਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

‘ਸਉ’ (ਇਕ-ਵਚਨ) ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ (‘ਭਉ’ ਵਾਗ) ‘ਸੈ’
ਅਤੇ ਸੈਇ’ ਹੈ।

‘ਚਾਰਿ’ ਮੁਕਤਿ ‘ਚਾਰੈ’ ਸਿਧਿ ਮਿਲਿ ਕੈ ਦੂਲਹ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਸਰਨਿ ਪਰਿਓ ॥
ਮੁਕਤਿ ਭਇਓ ‘ਚਉਹੂੰ’ ਜੁਗ ਜਾਨਿਓ ਜਸੁ ਕੀਰਤਿ ਮਾਥੈ ਛਤ੍ਰ ਧਰਿਓ ॥

੧॥੧॥ —ਮਾਰੂ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੫

‘ਬੇਦਸ’ ਮਾਹ ਰੁਤੀ ਥਿਤੀ ਵਾਰ ਭਲੇ ॥੧੭॥—ਤੁਖਾਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੧੦੯
ਦੇਖਣਿ ਆਏ ‘ਤੀਨਿ’ ਲੋਕ ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਸਭਿ ਆਇਆ ॥

੩॥੪॥੧੦॥ —ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੧੧੬

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ‘ਤਿਹੁ’ ਲੋਇ ॥੩॥੧੦॥

—ਭੈਰਉ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੧੩੦

ਬ੍ਰਹਮ ਅਗਨਿ ਸਹਜੇ ਪਰਜਾਲੀ ‘ਏਕਹਿ’ ਚੋਟ ਸਿਝਾਇਆ ॥

—ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧

ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਲੈ ਲਰਨੇ ਲਾਗਾ ਤੋਰੇ ‘ਦੁਇ’ ਦਰਵਾਜਾ ॥੫॥੧੭॥

—ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧

‘ਅਠਸਠਿ’ ਤੀਰਥ ਮਜਨੁ ਕੀਆ ਸਤਸੰਗਤਿ ਪਗ ਨਾਏ ਧੂਰਿ ॥੨॥੧॥

—ਸਾਰੰਗ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੯੮

ਨਾਨਕ ਸਾਵਣਿ ਜੇ ਵਸੈ ‘ਚਹੁ’ ਵੇਛੋੜਾ ਹੋਇ ॥੨॥੨॥

—ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੭੯

‘ਸਤਰਿ’ ‘ਸੈਇ’ ਸਲਾਰ ਹੈ ਜਾ ਕੇ ॥ ਸਵਾ ‘ਲਾਖੁ’ ਪੈਕਾਬਰ ਤਾ ਕੇ ॥

ਸੇਖ ਜੁ ਕਹੀਅਹਿ ਕੋਟਿ ਅਠਾਸੀ ॥ ਛਪਨ ‘ਕੋਟਿ’ ਜਾ ਕੈ ਖੇਲਖਾਸੀ ॥

॥੧॥੭॥੧੫॥ —ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧

ਤੂੰ ਆਪੇ ਕਮਲੁ ਅਲਿਪਤੁ ਹੈ ‘ਸੈ’ ਹਥਾ ਵਿਚਿ ਗੁਲਾਲੁ ॥੭॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫

‘ਇਕ’

ਸੰਖਿਅਕ ‘ਇਕ’ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਵਿਸ਼ੇਸਣਾ ਵਾਗ ਪੁਲਿੰਗ
ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਵਖੋ-ਵਖਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਪੁਲਿੰਗ

ਇਕ-ਵਚਨ—‘ਇਕੁ’, ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ—‘ਇਕ’ ।

‘ਇਕੁ’ ਪੁਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਇਕੁ’ ਸੰਸਾਰੀ ‘ਇਕੁ’ ਭੰਡਾਰੀ ‘ਇਕੁ’ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ ॥੩੦॥

—ਜਪੁ ਜੀ

‘ਇਕੁ’ ਮਨੁ ਇਕੁ ਵਰਤਦਾ ਜਿਤੁ ਲਗੈ ਸੋ ਥਾਇ ਪਾਇ ॥੨॥੭॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ ੪, ਪੰਨਾ ੩੦੩

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਇਕੁ’ ਉਤਮ ਪੰਥੁ ਸੁਨਿਓ ਗੁਰ ਸੰਗਤਿ ਤਿਹ ਮਿਲੈਤ ਜਮ ਤ੍ਰਾਸ ਮਿਟਾਈ
॥੪॥੫੮॥ —ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਪੰ: ੧੪੦੬

‘ਇਕੁ’ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰੀਐ ਜਾ ਤੂ ਤਾ ਕਿਆ ਹੋਰਿ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧੦॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ ੧, ਪੰਨਾ ੧੮

ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਇਕੁ’ ਅਰਦਾਸਿ ਭਾਟ ਕੀਰਤ ਕੀ ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਰਾਖਹੁ ਸਰਣਾਈ ॥

॥੪॥੫੮॥ —ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੬

‘ਇਕੁ’ ਅਵਘਟ ਘਾਟੀ ਰਾਮ ਕੀ ਤਿਹ ਚੜ੍ਹਿ ਰਹਿਓ ਕਬੀਰ ॥੧੬੫॥

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੩

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਇਕੁ’ ਬਿਨਉ ਕਰਉ ਜੀਉ ਸੁਣਿ ਕੰਤ ਪਿਆਰੇ ॥੨॥੧॥

—ਗਉੜੀ ਛੰਤ ਮ. ੫, ਪੰਨਾ ੨੪੭

‘ਇਕੁ’ ਬਾਤ ਅਨੂਪ ਸੁਨਹੁ ਨਰ ਭਾਈ ॥੪॥੮॥ —ਮਾਰੂ ਮ: ੧, ਪੰ: ੯੯੧

ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

(Indefinite Numeral Adjective)

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ—

(੧) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਤਿਨ ਕਾ ਜਨਮੁ ਸਫਲਿਓ 'ਸਭੁ' ਕੀਆ ਕਰਤੇ ਜਿਨ ਗੁਰਬਚਨੀ
ਸਚੁ ਭਾਖਿਆ ॥੩॥੨॥ —ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੪, ਪੰ: ੧੧੧੫

(੨) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ 'ਹੋਰਿ' ਕੇਤੇ ਰਾਮ ਰਵਾਲ ॥੨॥੪॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

'ਜੇਤੇ' ਦਾਣੇ ਅੰਨ ਕੇ ਜੀਆ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ ॥੧॥੧੮॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

'ਸਭਿ' ਘਟੁ ਮੇਰੇ ਹਉ ਸਭਨਾ ਅੰਦਰਿ ਜਿਸਹਿ ਖੁਆਈ ਤਿਸੁ ਕਉਣੁ ਕਹੈ ॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੯੨੨

'ਇਕਿ' ਸਜਣ ਚਲੇ ਇਕਿ ਚਲਿ ਗਏ ਰਹਦੇ ਭੀ ਫੁਨਿ ਜਾਇ ॥

—ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਮ. ੪, ਪੰ ੫੮੬

'ਅਵਰਿ' ਦਿਵਾਜੇ ਦੁਨੀ ਕੇ ਝੂਠੇ ਅਮਲ ਕਰੇਹੁ ॥੧॥੬॥

ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੦

ਨੋਟ:—ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਅਵਰ' 'ਹੋਰ', 'ਸਭ', 'ਇਕ'—ਇਹਨਾ ਦਾ ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਬਨਾਣ ਵਾਸਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਸਗਲ', 'ਸਰਬ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ 'ਨਾਵ' ਵਾਗ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਜਾ ਕੈ ਰਾਮ ਕੇ ਬਲੁ ਹੋਇ ॥ 'ਸਗਲ' ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਨ ਤਾਹੂ ਕੇ ਦੂਖੁ ਨ
ਬਿਆਪੈ ਕੋਇ ॥੯੭॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੨੩

'ਸਰਬ' ਨਿਧਾਨ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਾਵੈ ॥੨॥੨੪॥੯੩॥

—ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਗੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੮੩

(੩) ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸੈ 'ਹੋਰਤੁ' ਬਿਧਿ ਲਇਆ ਨ ਜਾਈ ॥

੧॥੩॥੧੦॥ —ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੬, ਪੰਨਾ ੭੩੩

(੪) ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਤਿਸ ਕੀ ਮੁਹਤਾਜੀ ਲੋਕੁ ਕਢਦਾ 'ਹੋਰਤੁ' ਹਟਿ ਨ ਵਥੁ ਨ ਵੇਸਾਹੁ ॥੭॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੨

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ—

ਕਲਿਜੁਗ ਮਹਿ ਹਰਿ ਜੀਉ ਏਕੁ, 'ਹੋਰ' ਰੁਤਿ ਨ ਕਾਈ ॥੪॥੧੦॥

—ਭੈਰਉ ਮ: ੩, ਪੰ. ੧੧੩੦

'ਕੇਤੀਆ' ਕੰਨੁ ਕਹਾਣੀਆ ਕੇਤੇ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰ ॥੨॥੪॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਕੇਤੇ, ਜੇਤੇ, ਏਤੇ, ਹੋਰ, ਅਵਰ,
ਸਭ, ਸਗਲ, ਇਕ, ਸਰਬ—ਇਹ ਅਨਿਸਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸਣ ਹਨ ।

(ੳ) ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ ਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ :

ਕੇਤਾ, ਜੇਤਾ, ਏਤਾ, ਹੋਰੁ, ਅਵਰੁ, ਸਭੁ ।

(ਅ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ ਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ :

ਕੇਤੇ, ਜੇਤੇ, ਏਤੇ, ਹੋਰਿ, ਅਵਰਿ, ਸਭਿ, ਇਕਿ,
ਸਗਲ, ਸਰਬ ।

(ੲ) ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ, ਇਕ ਵਚਨ :

ਕੇਤੀ, ਜੇਤੀ, ਏਤੀ, ਹੋਰ, ਅਵਰ, ਸਭ ।

(ਸ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, ਬਹੁ ਵਚਨ :

ਕੇਤੀਆ, ਹੋਰ, ਸਭ ।

ਨੋਟ—'ਹੋਰ', 'ਸਭ', 'ਇਕ' ਦਾ 'ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾਂ' ਲਈ
ਵੇਖੋ 'ਅਨਿਸਚਿਤ ਪੜਨਾਵ' ਦਾ ਹਾਲ ।

ਗੁਣਾ-ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

‘ਦੋਵਰ’ ਕੋਟ ਅਰੁ ‘ਤੇਵਰ’ ਖਾਈ ॥੧॥੨੫੭॥੧੭॥

—ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧

ਅਗੈ ਲੇਖੈ ਮੰਗਿਐ ਹੋਰ ‘ਦਸੂਣੀ’ ਪਾਇ ॥੨॥੮॥

—ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੩੦

‘ਦੂਣੀ’ ‘ਚਉਣੀ’ ਕਰਮਾਤਿ ਸਚੇ ਕਾ ਸਚਾ ਢੰਘਾ ॥੮॥੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਸਤੇ ਬਲਵੰਤ ਆਖੀ, ਪੰਨਾ ੯੬੮

ਗਜ ਸਾਢੇ ਤੈ ਤੈ ਧੋਤੀਆ ‘ਤਿਹਰੇ’ ਪਾਇਨਿ ਤਗ ॥੧॥੨॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੫

ਨਾਨਕ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਕਰਿ ਚੜੈ ‘ਚਵਗਣ’ ਵੰਨੁ ॥੪॥੨॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੬੬

ਖਟੁ ਕਰਮਾ ਤੇ ‘ਦੁਗੁਣੇ’ ਪੂਜਾ ਕਰਤਾ ਨਾਇ ॥੫॥੧॥੨੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ ੭੦

‘ਦੋਵਰ’ । ‘ਤੇਵਰ’ । ‘ਦਸੂਣੀ’ । ‘ਦੂਣੀ’ । ‘ਤੇਹਰੇ’ । ‘ਚਵਗਣ’ ।
‘ਦੁਗੁਣੇ’ । ‘ਚਉਣੀ’ ।

ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅਵਰਿ ਨ ਸੂਝਸਿ ‘ਬੀਜੀ’ ਕਾਰਾ ॥੮॥੨॥

—ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੩੪੩

ਜਿਤੁ ਘਰਿ ਵਸਹਿ ਤੂਹੈ ਬਿਧਿ ਜਾਣਹਿ ‘ਬੀਜਉ’ ਮਹਲੁ ਨ ਜਾਪੈ

॥੪॥੧॥੪॥ ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੨੭੫

‘ਤ੍ਰਿਤੀਆ’ ਬਿਵਸਥਾ ਸਿੰਚੈ ਮਾਇ ॥੨॥੧੨॥੨੩॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੦

‘ਬੀਜੀ’ । ‘ਬੀਜਉ’ । ‘ਤ੍ਰਿਤੀਆ’ ।

ਨਿਸ਼ਚੇ-ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

(Demonstrative Adjective)

ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਪੁਲਿੰਗ

ਇਕ-ਵਚਨ

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਏਹੁ, ਇਹੁ, ਅਹਿ	ਏ, ਓਈ
ਕਰਣ ਕਾਰਕ		ਇਨ੍ਹੀ
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ		ਏਨ੍ਹਾ (ਕੈ)
ਅਧਿਕਰਣ	ਐਤੁ, ਏਤੁ, ਇਤੁ	

ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਏਹੀ, ਏਹਾ, ਏਉਂ

ਯਹ, ਏਹਾ

ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਏਹ,

‘ਅਹਿ’ ਕਰੁ ਕਰੇ ਸੁ ‘ਅਹਿ’ ਕਰੁ ਪਾਏ ॥੩॥੫॥੧੪੦॥

—ਆਸਾ ਮ’ ਪ, ਪੰ. ੪੦੬

‘ਏਹੁ’ ਜੀਉ ਬਹੁਤੇ ਜਨਮ ਭਰੰਮਿਆ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਇਆ ॥੪॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਹਉਮੈ ‘ਏਹਾ’ ਜਾਤਿ ਹੈ ਹਉਮੈ ਕਰਮ ਕਮਾਹਿ ॥ ਹਉਮੈ ‘ਏਈ’ ਬੰਧਨਾ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜੋਨੀ ਪਾਹਿ ॥੨॥੭॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਏਨ੍ਹਾ ਜੰਤਾ ਕੈ ਵਸਿ ਕਿਛੁ ਨਹੀ ਤੁਧੁ ਵੇਕੀ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ ॥੧੧॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਜਿਨਿ ਕਰਿ ਉਪਦੇਸੁ ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਦੀਆ ‘ਇਨ੍ਹੀ’ ਨੇਤ੍ਰੀ ਜਗਤੁ ਨਿਹਾਲਿਆ ॥੧੩॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਤਿਨ ਘਰਿ ਬ੍ਰਹਮਣ ਪੂਰਹਿ ਨਾਦ ॥ ਉਨ੍ਹ ਭਿ ਆਵਹਿ 'ਓਹੀ' ਸਾਦ
॥੧॥੧੬॥ —ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਵਢੀਅਹਿ ਹਥ ਦਲਾਲ ਕੇ ਮੁਸਫੀ 'ਏਹ' ਕਰੇਇ ॥੧॥੧੭॥
—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਜਾ ਰਹਣਾ ਨਾਹੀ 'ਐਤੁ' ਜਗਿ ਤਾ ਕਾਇਤੁ ਗਾਰਬਿ ਹੰਢੀਐ ॥
ਮੰਦਾ ਕਿਸੈ ਨ ਆਖੀਐ ਪੜਿ ਅਖਰੁ 'ਏਹੋ' ਬੁਝੀਐ ॥੧੮॥
—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਭੁਲੀ ਮਾਲਨੀ ਹੈ 'ਏਉ' ॥ ਸਤਿਗੁਰੁ ਜਾਗਤਾ ਹੈ ਦੇਉ ॥੧॥੧੯॥੧੪॥
ਆਸਾ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੪੭੯

ਏ' ਬਾਰਿਕ ਕੈਸੇ ਜੀਵਹਿ ਰਘੁਰਾਈ ॥੧॥੨॥
—ਗੁਜਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨੪

ਮ੍ਰਿਗ ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਜਿਉ ਜਗ ਰਚਨਾ 'ਯਹ' ਦੇਖਹੁ ਰਿਦੈ ਬਿਚਾਰਿ ॥੨॥੨॥
—ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੫੩੬

ਜੋ ਸਰਣਿ ਆਵੈ ਤਿਸੁ ਕੰਠਿ ਲਾਵੈ 'ਇਹੁ' ਬਿਰਦੁ ਸੁਆਮੀ ਸੰਦਾ ॥
੪॥੧॥੧੪॥ —ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ. ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੫੩੪

ਲੋਭੁ ਮੋਹੁ ਤੁਝ ਕੀਆ ਮੀਠਾ 'ਏਤੁ' ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਣਾ ॥੧॥੨॥
—ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੬

ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਮਨਿ ਵਸੈ ਭਾਈ 'ਏਹਾ' ਕਰਣੀ ਸਾਰ ॥੧॥੨॥
—ਸੋਰਠਿ ਮ. ੫, ਪੰਨਾ ੬੦੮

ਕਹਉ ਕਹਾ 'ਯਿਆ' ਮਨ ਬਉਰੇ ਕਉ ਇਨ ਸਿਉ ਨੇਹੁ ਲਗਾਇਓ ॥੨॥੧੮॥
—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੩

'ਏਤੁ' ਜਨਮਿ ਹਰਿ ਨ ਚੇਤਿਓ ਭਾਈ ਕਿਆ ਮੁਹੁ ਦੇਸੀ ਜਾਇ ॥੭॥੩॥
—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੩੯

ਭੂਖੈ ਭਗਤਿ ਨ ਕੀਜੈ ॥ 'ਯਹ' ਮਾਲਾ ਅਖਨੀ ਲੀਜੈ ॥੧॥੧॥
—ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੬

ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ 'ਯਾ' ਸੰਕਟ ਮੈ ਕੋ ਅਬ ਹੋਤ ਸਹਾਈ ॥੧॥੨॥
—ਮਾਰੂ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੦੦੮

‘ਇਤੁ’ ਰੰਗਿ ਸਾਚੇ ਮਾਹਿ ਸਮਾਏ ॥੮॥੮॥੨੨॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੬੬

ਪੰਚ ਕ੍ਰਿਸਾਨ ‘ਵਾ’ ਭਾਗਿ ਗਏ ਲੈ ਬਾਧਿਓ ਜੀਉ ਦਰਬਾਰੀ ॥੨॥੭॥

—ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੪

ਚਿਤਵਉ ‘ਵਾ’ ਅਉਸਰ ਮਨ ਮਾਹਿ ॥੧॥੧੮੫ਉ॥੬੫॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੨੨

ਪੜਨਾਂਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

(Pronominal Adjective)

ਜਿਸੁ, ਕਿਸੁ, ਤਿਸੁ, ਤੇਰਾ, ਮੇਰਾ

ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ‘ਨਾਵ’ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਭੀ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਲਫਜ਼ ‘ਜਿਸੁ’ ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ‘ਜਿਤੁ’।

‘ਕਿਸੁ’ ਤੋਂ ‘ਕਿਤੁ’ । ‘ਤਿਸੁ’ ਤੋਂ ‘ਤਿਤੁ’ । ‘ਤੇਰਾ’ ਤੋਂ ‘ਤੇਰੈ’ । ‘ਮੇਰਾ’ ਤੋਂ ‘ਮੇਰੈ’ ।

ਨੋਟ:—ਲਫਜ਼ ‘ਜਿਸੁ’ ‘ਕਿਸੁ’ ਅਤੇ ‘ਜਿਤੁ’, ‘ਕਿਤੁ’, ‘ਤਿਤੁ’ ਦੇ ਜੋੜ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (_) ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਸਾ ਰੁਤਿ ਸੁਹਾਵੀ ‘ਜਿਤੁ’ ਤੁਧੁ ਸਮਾਲੀ ॥ ਸੋ ਕੰਮੁ ਸੁਹੇਲਾ ਜੋ ਤੇਰੀ ਘਾਲੀ ॥
ਸੋ ਰਿਦਾ ਸੁਹੇਲਾ ‘ਜਿਤੁ’ ਰਿਦੈ ਤੂੰ ਵੁਠਾ ਸਭਨਾ ਕੇ ਦਾਤਾਰਾ ਜੀਉ ॥੧॥੬॥

—ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੭

‘ਜਿਤੁ’ ਤਨਿ ਨਾਮੁ ਨ ਉਪਜੈ ਭਾਈ ਸੇ ਤਨ ਹੋਏ ਛਾਰ ॥੧॥੨॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ. ੫, ਪੰਨਾ ੬੦੮

‘ਜਿਤੁ’ ਦਰਿ ਤੁਮ ਹੈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਣਾ ॥

‘ਤਿਤੁ’ ਦਰਿ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈ ਪਛੁਤਾਣਾ ॥੧॥੭॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ. ੩੭੨

‘ਜਿਤੁ’ ਰਿਦੈ—‘ਜਿਸੁ’ ਰਿਦੇ ਵਿਚ । ‘ਜਿਤੁ’ ਤਨ—‘ਜਿਸੁ’
ਤਨ ਵਿਚ । ‘ਜਿਤੁ’ ਦਰਿ—‘ਜਿਸੁ’ ਦਰ ਤੇ । ‘ਤਿਤੁ’ ਦਰਿ—‘ਤਿਸੁ’
ਦਰ ਤੇ ।

‘ਕਿਤੁ’ ਮੁਖਿ ਗੁਰੁ ਸਾਲਾਹੀਐ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥੁ ॥੩॥੨੦॥੯੦॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੯

‘ਕਿਤੁ’ ਮੁਖਿ—‘ਕਿਸੁ’ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ? ‘ਕਿਤੁ’—ਕਰਣ ਕਾਰਕ,
ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਨੋਟ.—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਭੀ ‘ਕਿਸੁ’, ‘ਜਿਸੁ’,
‘ਤਿਸੁ’ ਤੇ ‘ਕਿਤੁ’, ‘ਜਿਤੁ’ ਅਤੇ ‘ਤਿਤੁ’ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ।

‘ਕਿਤੁ’ ਕਾਰਣਿ ਸਿਰਿ ਛਾਈ ਪਾਈ ॥੧॥੧੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੯੫੧

‘ਕਿਤੁ’ ਕਾਰਣਿ—‘ਕਿਸੁ’ ਕਾਰਣ ਕਰ ਕੇ ?

ਤੇਰਾ, ਮੇਰਾ

‘ਤੇਰੈ’ ਹਥਿ ਨਿਬੇੜੁ ਤੂ ਹੈ ਮਨਿ ਭਾਇਆ ॥੨੬॥

—ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੯੦

‘ਤੇਰੈ’ ਹੁਕਮੈ ਸਾਵਣੁ ਆਇਆ ॥੨॥੨੨॥੨੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੩

‘ਤੇਰੈ’ ਹੁਕਮਿ ਪਵੈ ਨੀਸਾਣੁ ਤਉ ਕਰਉ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਸੇਵਾ ॥੪॥੧੮॥

—ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੫

‘ਮੇਰੈ’ ਹਾਥਿ ਪਦਮੁ ਆਗਨਿ ਸੁਖ ਬਾਸਨਾ ॥

ਸਖੀ ‘ਮੇਰੈ’ ਕੰਠਿ ਰਤੰਨੁ ਪੇਖਿ ਦੁਖੁ ਨਾਸਨਾ ।੭। —ਵਨਹੇ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੬੨

‘ਮੇਰੈ’ ਹਿਰਦੈ ਸੁਧਿ ਬੁਧਿ ਵਿਸਰਿ ਗਈ, ਮਨ ਆਸਾ ਚਿੰਤ ਵਿਸਾਰਿਆ

॥੪॥੧॥੫॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੫, ਪੰ: ੭੭੬

‘ਤੇਰੈ’ ਹਥਿ—ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ । ‘ਤੇਰੈ’ ਹੁਕਮੈ—ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ।

‘ਤੇਰੈ’ ਹੁਕਮਿ—ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ । ‘ਮੇਰੈ’ ਹਾਥਿ—ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ।

‘ਮੇਰੈ’ ਕੰਠਿ—ਮੇਰੇ ਕੰਠ ਵਿਚ । ‘ਮੇਰੈ’ ਹਿਰਦੈ—ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ।

ਸੋ, ਸੋਈ, ਸਾ, ਸਾਈ,
 'ਸੋ' ਅਤੇ 'ਸੋਈ' 'ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :
 'ਸਾ' ਅਤੇ 'ਸਾਈ' 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਨਾਵ' ਦੇ ਨਾਲ; ਜਿਵੇਂ—
 'ਸੋਈ' ਚੰਦ੍ਰ, ਚੜ੍ਹਹਿ ਸੇ ਤਾਰੇ, 'ਸੋਈ' ਦਿਨੀਅਰੁ ਤਪਤ ਰਹੈ ॥
 'ਸਾ' ਧਰਤੀ 'ਸੋ' ਪਉਣੁ ਝੁਲਾਰੈ ਜੁਗ ਜੀਅ ਖੇਲੈ ਥਾਵ ਕੈਸੇ ॥੧॥੧੦॥
 —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੦੨

ਤਿਸ ਹੀ ਚਜੁ ਸੀਗਾਰੁ ਸਭੁ 'ਸਾਈ' ਰੂਪਿ ਅਪਾਰਿ ਰੀ ॥
 'ਸਾਈ' ਸ਼੍ਰੋਹਾਗਣਿ ਨਾਨਕਾ ਜੋ ਭਾਣੀ ਕਰਤਾਰ ਰੀ ॥੪॥੧੬॥੧੧੮॥
 —ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੦
 'ਸੋ' ਸਿਖੁ ਸਖਾ ਬੰਧਪੁ ਹੈ ਭਾਈ ਜੋ ਗੁਰ ਕੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚਿ ਆਵੈ ॥੧॥੬॥
 —ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੬੦੧
 'ਸਾ' ਧਰਤੀ ਭਈ ਹਰਿਆਵਲੀ ਜਿਥੈ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੈਠਾ ਆਇ ॥
 ॥੨॥੧੭॥ —ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ' ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੦

‘ਨਾਵ’ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਨਾਣਾ

ਕਈ 'ਨਾਵਾਂ' ਤੋਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਰਤ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :—

ਅਤਿ । ਆਣ, ਆਰ, ਆਵ, ਿ, ਈ, ਇਨ ।

ਸ । ਕ, ਗ, ਗਿ । ਨਿ ।

ਮੈ, ਮਇ, ਮਣੀ, ਮਾਨ । ਰ, ਲ, ਵੇ (ਬੇ), ਵਾਣੀ, ਵਤ ।

ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਤੀ 'ਸ', 'ਨਿ', ਅਤੇ 'ਵੇ' ('ਬੇ') 'ਨਾਵ' ਦੇ ਪਹਿਲਾ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਦੇ 'ਪ੍ਰਤੀ' ਪਿਛੋਂ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਆਣ—

ਕਥਾ ਕਹਾਣੀ 'ਬੇਦੀਆਣੀ' ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥੧॥੧੬॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੩

ਫੇਰਿ ਵਸਾਇਆ 'ਫੇਰੁਆਣਿ' ਸਤਿਗੁਰਿ ਖਾਝੁ ॥੫॥

—ਰਾਮਕਲੀ, ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੯੬੭

{ ਬੇਦੀਆਣੀ—ਬੇਦਾ ਦੀਆ ।
ਫੇਰੁਆਣਿ—ਫੇਰੁਆਣ ਨੇ, ਫੇਰੂ ਦੇ (ਪੁੱਤਰ) ਨੇ । }

ਇਕਨ੍ਹਾ ਗਲੀ ਜੰਜੀਰ ਬੰਦਿ 'ਰਬਾਣੀਐ' ॥੨੧॥

—ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੮੭

ਰਬਾਣੀਐ—ਰਬ ਆਣੀ, ਰੱਬ ਦੀ ।

ਹਉ ਹਉ ਕਰਮ ਕਮਾਣੇ ॥ ਤੇਤੇ ਬੰਧ 'ਗਲਾਣੇ' ॥੩॥੧॥੧੧॥

ਗਲਾਣੇ—ਗਲ ਦੇ ।

—ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੦੦੪

ਤਨੁ ਮਨੁ ਦਿਤਾ ਭਵਜਲੁ ਜਿਤਾ ਚੂਕੀ ਕਾਣਿ 'ਜਮਾਣੀ' ॥੧॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ: ੫ ਛੰਡ ਘਰੂ ੪, ਪੰ. ੫੭੬

ਹਰਿ ਚਰਣ ਕੀ ਓਟ ਸਤਾਣੀ ॥ ਸਭ ਚੂਕੀ ਕਾਣਿ 'ਲੋਕਾਣੀ' ॥੨॥੫੫॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੨੨

ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰੇ ਭਾਣਾ ॥ ਤਾ ਜਪਿਆ ਨਾਮੁ 'ਰਮਾਣੀ' ॥੧॥੧੫॥੭੬॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ' ੫, ਪੰ: ੬੨੮

ਰਾਮ ਰਮੈ ਸੋਈ 'ਰਾਮਾਣਾ' ॥ ਰਹਾਉ ॥੪॥੭੧॥੧੪੦॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੪, ਪੰ ੧੯੪

ਅਤਿ—

'ਨਾਵ' ਦੇ ਪਹਿਲਾ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ :

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਮੀਨਾ 'ਅਤਿ ਰਸੁ' ਹੋਇ ॥੪॥੩॥੪੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩, ਪੰ: ੩੬੧

ਆਰ—ਮੋਹ + ਆਰ = ਮੋਹਾਰ (ਮੋਹ ਦਾ)

ਉਰਝਿ ਪਰਿਓ ਮਨ ਮੀਨ 'ਮੋਹਾਰ' ॥੧॥

—ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ ੧੩੪੭

ਮਿਥਨ 'ਮੋਹਾਰਾ' ਝੂਠੁ ਪਸਾਰਾ ॥੧॥੨॥੭॥ —ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੦੭੭

ਆਵ—

‘ਦਰਵੇਸ਼’ ਤੋਂ ਦਰਵੇਸ਼ਾਵੀ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ) ।

‘ਸਚ’ ਤੋਂ ਸਚਾਵਾ (ਪੁਲਿੰਗ) ।

ਇਕਨਿ ਕਿਨੈ ਚਾਲੀਐ ‘ਦਰਵੇਸ਼ਾਵੀ’ ਰੀਤਿ ॥੧੧੮॥

ਅਲਹ ਸੇਤੀ ਰਤਿਆ ਏਹੁ ‘ਸਚਾਵਾ’ ਸਾਜੁ ॥੧੦੮॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੮੩

ੴ:—‘ਦਾਨ’ ਤੋਂ ਦਾਨਿ । ‘ਬਲ’ ਤੋਂ ਬਲਿ । ‘ਸੁਰਾਪਾਨ’ ਤੋਂ ਸੁਰਾਪਾਨਿ ।

ਨੋਟ:—ਇਹ ਪ੍ਰਤੈ ਅਸਲ ਵਿਚ ‘ਇਨ੍ਹ’ ਹੈ, ਅੰਤਲੇ ਵਿਅੰਜਨ (ਨ) ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।

‘ਦਾਨਿ’ ਬਡੈ ਅਤਿਵੰਤੁ ਮਹਾਬਲਿ’ ਸੇਵਕਿ ਦਾਸਿ ਕਹਿਓ ਇਹੁ ਤਬੁ ॥

੭॥੪੮॥ ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਮਥੁਰਾ, ਪੰ: ੧੪੦੪

‘ਮਹਾ ਦਾਨਿ’ ਸਤਿਗੁਰ ਗਿਆਨਿ ਮਨਿ ਚਾਉ ਨ ਹੁਟੈ ॥੭॥

—ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ, ਕਲ ਸਹਾਰ, ਪੰ: ੧੪੦੭

ਕਬੀਰ ਭਾਗ ਮਾਛੁਲੀ ‘ਸੁਰਾਪਾਨਿ’ ਜੋ ਜੋ ਪ੍ਰਾਨੀ ਖਾਹਿ ॥ ਤੀਰਥ ਬਰਤ

ਨੇਮ ਕੀਏ ਤੇ ਸਭੈ ਰਸਾਤਲ ਜਾਇ ॥੨੩੩॥ —ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੭੭

ਅੰਤਰੁ ‘ਮਲਿ’ ਨਿਰਮਲੁ ਨਹੀ ਕੀਨਾ ਬਾਹਰਿ ਭੇਖ ਉਦਾਸੀ ॥੧॥੧॥

—ਗੁਜਰੀ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰ: ੫੨੫

ਦਾਨਿ—ਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ । ਮਹਾਬਲਿ—ਮਹਾ ਬਲ ਵਾਲਾ ।

ਮਹਾਦਾਨਿ—ਬਹੁਤ ਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ।

ਸੁਰਾਪਾਨਿ—ਸੁਰਾਪਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਸਰਾਬ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ।

ਮਲਿ—ਮਲ ਵਾਲਾ, ਮਲੀਨ ।

ਨਾਵ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ੴ) ਲਗਾ ਕੇ (ਨ); ਜਿਵੇਂ —

ਮਲੁ ਤੋਂ ਮਲਿਨ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ) ।

‘ਮਲਿਨ’ ਭਈ ਮਤਿ ਮਾਧਵਾ ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਲਖੀ ਨ ਜਾਇ ॥੨॥੧॥

—ਗਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੩੪੬

ਈ—'ਬਿਖੁ' ਤੋਂ ਬਿਖਈ ।
 ਕਵਨ ਜੁਗਤਿ ਮੇਲਾਵਉ ਨਿਰਗੁਣ 'ਬਿਖਈ' ਜੀਉ ॥੧॥੪॥੧੦੬॥
 —ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੯੭

ਸ—'ਨਾਵ' ਦੇ ਸੁਰੂ ਵਿਚ—
 ਕਾਮ ਕਰੇਧੁ 'ਸਬਲ' ਸੰਸਾਰਾ ॥੧੩॥੨॥੧੬॥
 —ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੬੦
 ਓਟ 'ਸਤਾਣੀ' ਪ੍ਰਭ ਜੀਉ ਮੇਰੈ ॥੧॥੨੫॥੧੫੦॥
 —ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੧੪

ਕ—'ਨਾਵ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ—
 ਤੂੰ ਬਾਮਨੁ ਮੈ 'ਕਾਸੀਕ' ਜੁਲਹਾ ਬੂਝਹੁ ਮੋਰ ਗਿਆਨਾ ॥੩॥੩॥੨੬॥
 —ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੨
 ਤੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਨੁ ਮੈ 'ਕਾਸੀਕ' ਜੁਲਹਾ ਮੋਹਿ ਤੋਹਿ ਬਰਾਬਰੀ ਕੈਸੇ ਕੈ ਬਨਹਿ ॥
 ੩॥੫॥ ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੬੭੦
 ਤੇ ਸ੍ਵਨ ਭਲੇ 'ਸੋਭਨੀਕ' ਹਰਿ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਸੁਣਹਿ
 ਹਰਿ ਤੇਰੇ ਰਾਮ ॥੨॥੪॥ —ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੪ ਛੰਤੁ ਘਰੂ ੧, ਪੰ ੫੪੦

ਗੁ; ਗਿ—
 ਨੋਟ :— 'ਗੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਧਾਤੂ 'ਗਯ' ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ
 'ਜਾਨਣਾ' । 'ਗੁ' = 'ਜਾਨਣ ਵਾਲਾ' ।
 ਧੁਨਿਤ ਲਲਿਤ 'ਗੁਨਗੁ' ਅਨਿਕ ਭਾਤਿ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਰੂਪ ਦਿਖਾਵਨੀ ਨੀਕੀ ॥
 ॥੧॥੩॥੨੫॥ ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੭੨
 ਕਰਤ ਰਹੇ 'ਕ੍ਰਤਗੁ' ਕਰੁਣਾਮੈ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਗ੍ਰਿਹਨ ॥੨॥੨॥੨੧॥
 —ਕਾਨੜਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੪, ਪੰ: ੧੩੦੨
 ਕਰਹੁ ਤਪਾਵਸੁ ਪ੍ਰਭ 'ਸਰਬਾਗਿ' ॥੭॥੧॥

—ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ. ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੧੩੪੭
 ਨਿ—'ਨਾਵ' ਦੇ ਸੁਰੂ ਵਿਚ (ਨਿ) ਵਰਤਿਆ; ਜਿਵੇ—
 ਕਈ ਕੋਟਿ ਅਭਿਗ ਆਤਮ 'ਨਿਕੋਰ' ॥੨॥੧੦॥ —ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫
 ਜਿਨਾ ਭਉ ਰਿਨ ਨਾਹਿ ਭਉ ਮੁਚੁ ਭਉ 'ਨਿਭਵਿਆਹ' ॥੧॥੮॥
 —ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੮
 ੧੭੧

ਬਾਹਰਿ ਧੋਤੀ ਤੁਮੜੀ ਅੰਦਰਿ ਵਿਸੁ 'ਨਿਕੋਰ' ॥੨॥੧੨॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੯

ਮੈ, ਮਇ—

ਅਨਲ ਅਗਮ ਜੈਸੇ 'ਲਹਰਿਮਇ' ਓਦੋਧਿ ਜਲੁ ਕੇਵਲ ਜਲੁ ਮਾਹੀ ॥

੧॥੧॥ —ਸੋਰਠਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ. ੬੫੭

'ਗਗਨਮੈ' ਥਾਲੁ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ ॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਆਰਤੀ, ਪੰ: ੬੬੩

ਨਾਨਕ ਭਗਤ 'ਆਨੰਦਮੈ' ਪੇਖਿ ਪ੍ਰਭੁ ਕੀ ਧੀਰ ॥੨॥੮॥੭੨॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੧੮

'ਕਰਣਮੈ' ਕਿਰਪਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾਨਿਧਿ ਜੀਵਨਪਦ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਦਰਸਨ ॥

੨॥੨॥੧੧੮॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੮

ਮਣੀ—

ਸਹਜ ਅਵਲਿ 'ਧੂੜਿਮਣੀ' ਗਾਡੀ ਚਾਲਤੀ ॥੧॥੩॥

—ਬਸੰਤੁ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੯੫

ਮਾਨ—

ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿਮਾਨ' ਹੈ ਸਗਲ ਮਿਥੇਨਾ ॥੧੮॥੨॥੧੧॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੮੩

'ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿਮਾਨ' ਸਭੁ ਬਿਨਸੀਐ ਕਿਆ ਲਗਹਿ ਗਵਾਰ ॥੨॥੧॥੩੧॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੦੮

ਰ—

'ਧਾਤੁਰ' ਬਾਜੀ ਸਬਦਿ ਨਿਵਾਰੇ ਨਾਮੁ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਈ ॥੧੨॥੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੯੦੯

'ਧਾਤੁ' ਤੇ ਧਾਤੁਰ (ਧਾਤੁ ਦੀ, ਮਾਇਆ ਦੀ)

ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਧਾਰੀ ॥ ਓਹਾ ਪੈਰਿ 'ਲੋਹਾਰੀ' ॥੩॥੧॥੧੭॥

—ਮਾਰੂ: ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੦੦੪

ਲੋਹਾਰੀ—ਲੋਹੇ ਦੀ । ਭਾਵ, ਬੇੜੀ ।

ਦਾਨੁ ਪਾਵਉ ਸੰਤਾ ਸੰਗੁ ਨਾਨਕ ਰੇਨੁ 'ਦਾਸਾਰਾ' ॥੪॥੬॥੨੨॥

ਦਾਸਾਰਾ—ਦਾਸਾ ਦੀ ।

—ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੦੬

ਲ—

ਬਲਵੰਡ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ ਜਿਸੁ ਬਹੁਤੀ ਛਾਉ 'ਪੜਾਲੀ' ॥

ਲੰਗਰਿ ਦਉਲਤਿ ਵੰਡੀਐ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੀਰਿ 'ਘਿਆਲੀ' ॥੩॥

—ਸਤੋ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ, ਰਾਮਕਲੀ, ਪੰਨਾ ੯੬੭

ਸਤਿਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਪਰਾ 'ਪੂਰਬਲਾ' ॥੨੦॥੨॥੧੧॥

—ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੮੩

ਬਾਲਕੁ ਮਰੈ, ਬਾਲਕ ਕੀ ਲੀਲਾ ॥ ਕਹਿ ਕਹਿ ਰੋਵਹਿ ਬਾਲੁ 'ਰੰਗੀਲਾ' ॥

੭॥੧॥੭॥ —ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੦੨੭

ਪਿਰੁ 'ਰਲੀਆਲਾ' ਜੋਬਨੁ ਬਾਲਾ ਅਨਦਿਨੁ ਕੰਤਿ ਸਵਾਰੀ ॥੪॥੧॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੮

ਚਿਤਵਉ ਚਿਤ ਨਾਥ ਚਿਤਵਉ ਚਿਤ ਨਾਥ ਹੇ, ਰਖਿ ਲੇਵਹੁ ਸਰਣਿ

ਅਨਾਥ ਹੇ, ਮਿਲੁ ਚਾਉ 'ਚਾਈਲੇ' ਪ੍ਰਾਨ ॥੪॥੧॥੧੪॥੩੫॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੬੨

ਵਡੀ ਕੋਮ ਵਸਿ ਭਾਗਹਿ ਨਾਹੀ ਮੁਹਕਮ ਫੌਜ 'ਹਠਲੀ' ਰੇ ॥੨॥੩॥੧੩੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੧, ਪੰਨਾ ੪੦੪

ਦੇਖਿ ਕਸੰਭਾ 'ਰੰਗੁਲਾ' ਕਾਹੇ ਭੂਲਿ ਲਾਗੇ ॥੩੬॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੬

ਵੇ, ਬੇ—'ਨਾਂਵ' ਦੇ ਸੁਰੂ ਵਿਚ ('ਵੇ') ਜਾਂ ('ਬੇ')—

'ਵੇਦੀਨਾ' ਕੀ ਦੋਸਤੀ ਵੇਦੀਨਾ ਕਾ ਖਾਣੁ ॥੧॥੧੪॥

—ਸਲੋਕ ਮ ੧, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੬੦

ਗੁਣ 'ਬੇਅੰਤ' ਪ੍ਰਭ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰੇ ॥੧੫॥ —ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੫
ਜੇ ਇਕ ਅਧ ਚੰਗੀ ਕਰੇ ਦੂਜੀ ਭੀ 'ਵੇਰਾਸਿ' ॥੫॥੨੨॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

‘ਵੇਰਗਾ’ ਆਪੇ ਵਤੈ ॥੪॥੧੫॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਅਗੈ ਗਏ ਨ ਮੰਨੀਅਨਿ ਮਾਰਿ ਕਢਹੁ ‘ਵੇਪੀਰ’ ॥੪॥੧੬॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੫

ਬਾਪੁ ਦਿਸੈ ‘ਵੇਜਾਤਿ’ ਨ ਹੋਇ ॥੩॥੩॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੭੯੬

ਵਾਣੀ—

ਸ੍ਰੀ ਰੰਗਿ ਰਾਤੀ ਫਿਰੈ ਮਾਤੀ ਉਦਕੁ ‘ਗੰਗਾਵਾਣੀ’ ॥੮॥੨॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ. ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੭

ਨੈਨਹੁ ਨੀਰੁ ਬਹੈ ਤਨੁ ਖੀਨਾ ਭਏ ਕੇਸ ‘ਦੁਧਵਾਣੀ’ ॥੧॥

—ਸੋਰਠਿ ਭੀਖਣ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੬

ਕਰਣੀ ਕਾਗਦੁ ਮਨੁ ‘ਮਸਵਾਣੀ’ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਦੂਇ ਲੇਖ ਪਏ ॥੧॥੩॥

—ਮਾਰੂ ਮ’ ੧, ਪੰਨਾ ੯੯੦

ਗੰਗਾ—ਗੰਗਾਵਾਣੀ । ਦੁਧ—ਦੁਧਵਾਣੀ । ਮਸੁ—ਮਸਵਾਣੀ ।

ਵਤ—

ਇਹੁ ਸੰਸਾਰੁ ‘ਬਿਖੁਵਤ’ ਅਤਿ ਭਉਜਲੁ ਗੁਰਸਬਦੀ ਹਰਿ ਪਾਰਿ ਲੰਘਾਈ

॥੧੫॥ —ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੩

ਸਮਾਸ

(Compound Word used as Adjective)

“ਬਹੁਬ੍ਰੀਹੀ ਸਮਾਸ”

ਇਸ ‘ਸਮਾਸ’ ਵਿਚ ਇਕ ਸਬਦ ਦੂਜੇ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸਣ ਹੋ ਕੇ ਸਮੁੱਚਾ ‘ਸਮਾਸਿਤ ਸਬਦ’ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ‘ਨਾਵ’ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸਣ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ, ‘ਕਾਲਮੁਖਾ’ = ਕਾਲਾ ਹੈ ਮੁਖ ਜਿਸ ਦਾ ।

ਨੋਟ:—ਜਦੋਂ ਇਸ ਸਮਾਸ ਦੇ ਅੰਗ ਵਖੋ-ਵਖ ਕਰੀਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਪੜਨਾਵ ‘ਜੋ’ ‘ਜਿਸੁ’ ਆਦਿਕ ਵਰਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਤਨੁ ਸਬਦਿ ਵਿਗਾਸਿਆ ਜਪਿ 'ਅਨਤ ਤਰੰਗਾ' ॥੩॥੧॥੮॥

—ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰ: ੪੪੬

ਅਨਤਤਰੰਗਾ—ਅਨਤ (ਅਨੇਕ) ਹਨ ਤਰੰਗ ਜਿਸ (ਹਰੀ) ਦੇ ।

ਤੇਰਾ ਮੁਖੁ ਸੁਹਾਵਾ ਜੀਉ 'ਸਹਜਪੁਨਿ' ਬਾਣੀ ॥ ਚਿਰੁ ਹੋਆ ਦੇਖੇ
'ਸਾਰਿੰਗਪਾਣੀ' ॥੨॥੮॥

—ਮਾਝ ਮ ੫, ਪੰ ੬੬

ਸਹਜਪੁਨਿ—'ਸਹਜ' ਹੈ 'ਪੁਨਿ' ਜਿਸ ਦੀ, ਉਹ ਬਾਣੀ ।

ਸਾਰਿੰਗਪਾਣੀ—'ਸਾਰਿੰਗ' ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ 'ਪਾਣਿ' (ਹੱਥ) ਵਿਚ ।

ਨਾਨਕ 'ਸਿਰਖੁਥੇ' ਸੈਤਾਨੀ ਏਨਾ ਗਲ ਨ ਭਾਣੀ ॥੧॥੨੬॥

—ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੧੫੦

ਸਿਰਖੁਥੇ—'ਖੁਥੇ' (ਹੋਏ) ਹਨ 'ਸਿਰ' ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ।

ਧਰਮਰਾਇ ਜਬ ਪਕਰਸਿ ਬਵਰੇ ਤਉ 'ਕਾਲਮੁਖਾ' ਉਠਿ ਜਾਈ ॥

੩॥੨॥੧੬॥—ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ ੧੨੦੭

ਕਾਲਮੁਖਾ—'ਕਾਲਾ' ਹੈ 'ਮੁਖੁ' ਜਿਸ ਦਾ ।

ਚਰਨ ਕਮਲ ਉਰਧਾਰੇ ਚੀਤ ॥ 'ਚਿਰੁਜੀਵਨੁ' ਚੇਤਨੁ ਨਿਤ ਨੀਤ ॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰ ੬੩੨

ਚਿਰੁਜੀਵਨੁ—'ਚਿਰੁ' (ਸਦਾ ਥਿਰ) ਹੈ 'ਜੀਵਨ' ਜਿਸ ਦਾ ।

'ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ' ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਹਰਿ ਰਾਖਿਆ ਉਰਧਾਰਿ ॥੪॥੫॥

—ਮਲਾਰ ਮ ੩, ਪੰ: ੧੨੫੬

ਜੀਵਨਮੁਕਤਿ—'ਜੀਵਨ' ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲੀ ਹੈ 'ਮੁਕਤਿ' ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ।

ਜਿਨ੍ ਅੰਦਰਿ ਨਿੰਦਾ ਦੁਸਟੁ ਹੈ 'ਨਕਵਢੇ' ਨਕ ਵਢਾਇਆ ॥੧੭॥

—ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੧੨੪੩

ਨਕਵਢੇ—'ਵਢੇ' (ਹੋਏ) ਹਨ 'ਨੱਕ' ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ।

ਤੁਰੇ ਪਲਾਣੇ 'ਪਉਣਵੇਗ' ਹਰਚੰਗੀ ਹਰਮ ਸਵਾਰਿਆ ॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਪਉਣਵੇਗ—ਪਉਣ (ਜਿਤਨਾ) ਵੇਗ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ।

ਪਹਿਲੈ ਪਹਰੈ ਰੈਣਿ ਕੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ 'ਬਾਲਕਬੁਧਿ' ਅਚੇਤੁ ॥੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧ ਪਹਰੇ, ਪੰ ੭੫

ਬਾਲਕਬੁਧਿ—ਬਾਲਕ (ਵਰਗੀ) ਬੁਧਿ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ (ਉਹ ਅਚੇਤੁ ਜੀਵ) ।

ਸੈਤ ਕਾ ਦੋਖੀ 'ਬਿਗੜਰੂਪੁ' ਹੋਇ ਜਾਇ ॥੭॥੧੩॥ —ਸੁਖਮਤੀ ਮ: ੫

ਬਿਗੜਰੂਪੁ—ਬਿਗੜਿਆ (ਹੋਇਆ) ਹੈ ਰੂਪ ਜਿਸ ਦਾ ।

ਲਾਲ 'ਬਹੁਗੁਣਿ' ਕਾਮਣਿ ਮੋਹੀ ॥੩੫॥ —ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰ: ੩੫੬

ਬਹੁ ਗੁਣਿ—ਬਹੁ (ਬਹੁਤੇ) ਹਨ ਗੁਣ ਜਿਸ ਦੇ (ਤੂੰ ਹੇ ਲਾਲ) 'ਭਾਗਸੁਲਖਣਾ' ਹਰਿ ਕੰਤੁ ਹਮਾਰਾ ਰਾਮ ॥ ਅਨਹਦ ਬਾਜਿਤ੍ਰਾ ਤਿਸੁ ਧੁਨਿ ਦਰਬਾਰਾ ਰਾਮ ॥੧॥੨॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ ੮੪੬

ਭਾਗਸੁਲਖਣਾ—ਸੁਲੱਖਣੇ ਭਾਗ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ (ਉਹ ਕੰਤੁ) ।

'ਮਿਠਬੋਲੜਾ' ਜੀ ਹਰਿ ਸਜਣੁ ਸੁਆਮੀ ਮੋਰਾ ॥੧॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰ ੭੮੪

ਮਿਠਬੋਲੜਾ—ਮਿਠੇ ਹਨ ਬੋਲ ਜਿਸ ਦੇ ।

ਤਿਸਹਿ ਤਿਆਗਿ ਮਾਨੁਖੁ ਜੇ ਸੇਵਹੁ ਤਉ 'ਲਾਜਲੋਨੁ' ਹੋਇ ਜਾਈਐ ॥

੧॥੨੬॥੪੯॥ ਸਾਰਗ ਮ ੫, ਪੰ ੧੨੧੪

ਲਾਜਲੋਨੁ—ਲਾਜ (ਵਾਲੇ) ਹਨ ਲੋਇਨ (ਲੋਨ) ਜਿਸ ਦੇ ।

'ਦੁਧਾਬਣੀ' ਨ ਆਵਈ ਫਿਰਿ ਹੋਇ ਨ ਮੇਲਾ ॥੨॥

—ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ ੮੪

ਦੁਧਾਬਣੀ—ਦੁਧ ਹੈ 'ਥਣਾ' ਵਿਚ ਜਿਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ, ਉਹਅਵਸਥਾ ।
ਮੈ ਮਤ ਜੋਬਨਿ ਗਰਬਿ ਗਾਲੀ 'ਦੁਧਾਬਣੀ' ਨ ਆਵਏ ॥

ਨਾਨਕ ਸਾਧਨ ਮਿਲੈ ਮਿਲਾਈ ਪਿਰ ਬਿਨੁ ਨੀਦ ਨ ਆਵਏ ॥੧੦॥

—ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰ ੨੪੨

ਨਿਰਮਲ ਵਾਜੈ 'ਅਨਹਦਧੁਨਿ' ਬਾਣੀ ਦਰਿ ਸਚੈ ਸੋਭਾ ਪਾਵਣਿਆ ॥

੪॥੧੯॥੨੦॥ ਮਾਝ ਮਾ ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੧੨੧

ਅਨਹਦਧੁਨਿ—ਇਕ-ਰਸ (ਅਨਹਦ) ਹੈ ਧੁਨਿ ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਬਾਣੀ ।

੧੭੬

ਕਵੀ ਦਮੋਦਰ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ
ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਜਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਸਨ।
ਸਬਦ 'ਦੁਧ' ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਬਹੁਬੀਹੀ ਸਮਾਸ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਰਾਏ ਦਾ ਪਿਉ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਭੁਇੰ ਭਾਡਾ
ਵੰਡਣ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਰਾਝਾ ਆਖਦਾ ਹੈ :

ਸੁਣਿ ਤਾਹਰ ! ਤੂੰ ਜਾ ਬਾਪ ਦੀ, ਮੈਨੂੰ ਖਬਰਿ ਨ ਕਾਈ।

ਮੈਂ 'ਦੁਧਵਾਤਾ', ਲੱਜ ਤੁਸਾਨੂੰ ਮਿਹਰ ਰੰਝੇਟੇ ਪਾਈ। ੧੪੧।

—ਹੀਰ ਦਮੋਦਰ

ਦੁਧਵਾਤਾ—ਦੁੱਧ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਵਾਤ (ਮੁਖ) ਵਿਚ।

ਪੜਨਾਂਵ (PRONOUN)

(੧) ਪੁਰਖ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ

(Personal Pronoun)

(ੳ) ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ (First Person)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਹਉ, ਮੈ, ਮੋਹਿ, ਮੂ, ਮੂੰ	ਹਮ, ਹਮਰੁ, ਅਸੀਂ
ਕਰਮ ,,	ਮੋਹਿ	ਹਮਹਿ
ਕਰਣ ,,		
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ,,	ਮੈ, ਮੋਹਿ, ਮੂ, ਮੁਹਿ, ਮੁਝੈ, ਮੁਝਹਿ, ਮਾਝੈ	ਹਮ, ਹਮਰੁ
ਅਪਾਦਾਨ	ਮੰਝਹੁ	
ਸੰਬੰਧ	ਮੈ, ਮੈਡਾ, ਮਹਿੰਡਾ, ਮਹਿੰਜਾ, ਮੰਵੁ, ਮੂ, ਮਾ, ਮੋਹਿ, ਮੇਰਾ, ਮੇਰਾ, ਮੋਰਲਾ	ਹਮਾਰਾ, ਹਮਾਰਾ, ਹਮਰੋ ਅਸਾਡਾ, ਅਸਾ
ਅਧਿਕਰਣ	ਮੰਝੁ, ਮੁਝੁ, ਮੁਝੈ	

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਹਉ', 'ਮੈ', ਮੋਹਿ, ਮੂ, ਮੂੰ

'ਹਉ' ਆਇਆ ਦੂਰਹੁ ਚਲਿ ਕੈ 'ਮੈ' ਤਕੀ ਤਉ ਸਰਣਾਇ ਜੀਉ ॥

'ਮੈ' ਆਸਾ ਰਖੀ ਚਿਤ ਮਹਿ ਮੇਰਾ ਸਭੇ ਦੁਖੁ ਗਵਾਇ ਜੀਉ ॥

—ਸੂਰੀ ਮ: ੫ ਗੁਣਵੰਤੀ ੩, ਪੰ: ੭੬੩

‘ਮੋਹਿ’ ਅਨਾਥ ਪ੍ਰਭ ਤੇਰੀ ਸਰਣ ॥੨॥੧੦॥ —ਬਸੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੮੩
ਜਿਨਾ ਪਛਾਤਾ ਸਚੁ ਚੁੰਮਾ ਪੈਰ ‘ਮੂੰ’ ॥੩॥੧॥—ਆਸਾ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੮
‘ਮੂੰ’ ਥੀਆਉ ਤਖਤੁ ਪਿਰੀ ਮਹਿੰਜੇ ਪਾਤਿਸਾਹ ॥
ਪਾਵ ਮਿਲਾਵੈ ਕੋਲਿ ਕਵਲ ਜਿਵੈ ਬਿਗਸਾਵਦੋ ॥੧॥੧੩॥
—ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ, ਡਖਣੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੮

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਹਮ, ਹਮਹੁ, ਅਸੀ

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਦੇ ਤਿਨ ਦਰਸਨੁ ਦੀਜੈ ॥
‘ਹਮ’ ਤਿਨ ਕੇ ਚਰਣੁ ਪਖਾਲਦੇ ਧੂੜਿ ਘੋਲਿ ਘੋਲਿ ਪੀਜੈ ॥੧੨॥੨॥
—ਤਿਲੰਗ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੭੨੬
ਇਸੁ ਸੁਖ ਤੇ ਸਿਵ ਬ੍ਰਹਮ ਡਰਾਨਾ ॥ ਸੋ ਸੁਖੁ ‘ਹਮਹੁ’ ਸਾਚੁ ਕਰਿ ਜਾਨਾ ॥
੨॥੧॥੩੬॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੩੩੦
‘ਅਸੀ’ ਖਤੇ ਬਹੁਤੁ ਕਮਾਵਦੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ॥੨੯॥
—ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਵਾਰਾ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਪੰਨਾ ੧੪੧੬

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਮੋਹਿ’—ਮੈਨੂੰ

‘ਮੋਹਿ’ ਨ ਬਿਸਾਰਹੁ ਮੈ ਜਨੁ ਤੇਰਾ ॥੧॥—ਗਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੫
ਰਾਖਹੁ ਅਪਨੀ ਸਰਨਿ ਪ੍ਰਭ ‘ਮੋਹਿ’ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੇ ॥੧॥੪॥੩੪॥
—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੫੯

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਹਮਹਿ—ਅਸਾਨੂੰ

ਪ੍ਰਤਿਪਾਲੈ ਨਾਨਕ ‘ਹਮਹਿ’ ਆਪਹਿ ਮਾਈ ਬਾਪ ॥੩੨॥
—ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੭
੧੭੯

ਤੋਰੇ ਧਨੁਖ ਕਾਜ ਨਹਿ ਸਰਈ ॥ ਜੀਵਤ 'ਹਮਹਿ' ਕੁੰਵਰਿ ਕੋ ਵਰਈ ॥

੩੧੮॥ —ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲਕਾਡ

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਈ ਧਾਤੂਆ ਦੇ ਦੋ 'ਕਰਮ' ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ 'ਕਥਿਤ' ਤੇ ਦੂਜਾ 'ਅਕਥਿਤ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ । 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ, 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ', ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ) ।

ਕਈ 'ਅਕਰਮਕ' ਧਾਤੂਆ (Intransitive Verb) ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ' ਦੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ 'ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ 'ਮਹਯੋ' ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਮੱਝ' ਬਣ ਗਿਆ ।

ਸੋ ਸਬਦ 'ਮੁਝੈ', 'ਮੁਝਹਿ' ਅਤੇ 'ਮਾਝੈ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਹਨ; 'ਮੈ', 'ਮੂੰ', 'ਮੋਹਿ', 'ਮੁਹਿ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ, ਜੋ 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ' ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—

'ਮੈ' ਆਧਾਰੁ ਤੇਰਾ ਤੂ ਖਸਮੁ ਮੇਰਾ 'ਮੈ' ਤਾਣੁ ਤਕੀਆ ਤੇਰਓ ॥੪॥੨॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ ਦਖਣੀ, ਪੰਨਾ ੮੪੪

ਮੈ—ਮੈਨੂੰ ।

'ਮੋਹਿ' ਅਧਾਰੁ ਨਾਮੁ ਨਾਰਾਇਨ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਨ ਧਨ ਮੋਰੇ ॥੩॥੧॥

ਮੋਹਿ—ਮੈਨੂੰ ।

—ਰਾਮਕਲੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੪

ਜਿਨੀ ਮੈਡਾ ਲਾਲੁ ਰੀਝਾਇਆ ਹਉ ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਮਨੁ ਡੇਹੀਆ ॥

ਨਾਨਕੁ ਕਹੈ ਸੁਣਿ ਬਿਨਉ ਸੁਹਾਗਣਿ 'ਮੂੰ' ਦਸਿ ਡਿਖਾ ਪਿਰੁ ਕੇਹੀਆ ॥੨॥੧॥

—ਜੀਤਸਰੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੦੩

ਸਗਲ ਸੀਗਾਰ ਹੁਣਿ 'ਮੁਝਹਿ' ਸੁਹਾਇਆ ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ

ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਇਆ ॥੪॥੫॥ —ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰ: ੭੩੭

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ 'ਮੁਹਿ' ਨਾਮੁ ਦੇਹੁ ਨਾਨਕ ਦਰ ਸਰੀਤਾ ॥੪॥੭॥੩੭॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰ: ੮੧੦

ਸੰਤ ਦੀ ਸੰਗਤਿ ਸੰਤ ਕਥਾ ਰਸੁ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ 'ਮਾਝੈ' ਦੀਜੈ ਦੇਵਾਦੇਵ ॥

੧॥੨॥੮॥ —ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ, ਪੰ: ੪੮੬

ਮੈ, ਮੂ । ਮੋਹਿ, ਮਾਝੈ । ਮੁਹਿ ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਹਰਿ 'ਹਮ' ਭਾਈਆ ਹਰਿ ਹੋਆ ਹਰਿ ਕਿਰਪਾਲੁ ॥੨॥੫॥

—ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੩੧੫

ਸੁਖੁ ਮਾਗਤ ਦੁਖੁ ਆਗੈ ਆਵੈ ॥ ਸੋ ਸੁਖੁ 'ਹਮਹੁ' ਨ ਮਾਂਗਿਆ ਭਾਵੈ ॥

੧॥੧॥੩੬॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੩੦

ਹਮ—ਅਸਾਨੂੰ । ਹਮਹੁ—ਅਸਾਨੂੰ ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਸਹੀਆ ਤਉ ਅਸੰਖ 'ਮੰਝਹੁ' ਹਭਿ ਵਧਾਣੀਆ ॥੬॥੧॥੪॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੦ ਕਾਢੀ, ਪੰ: ੭੬੧

ਮੰਝਹੁ—ਮੈਥੋ ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਮੈ' ਸਹੁ ਦਾਤਾ ਏਕੁ ਹੈ ਅਵਰੁ ਨਾਹੀ ਕੋਈ ॥੫੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩, ਪੰ: ੩੬੫

ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਸਚਿਆਰੁ 'ਮੈਡਾ' ਸਾਈ ॥੫੩॥ —ਆਸਾ ਮ: ੪, ਪੰ: ੩੬੫

ਦਾਨੁ 'ਮਹਿੰਡਾ' ਤਲੀ ਖਾਕੁ ਜੇ ਮਿਲੈ ਤ ਮਸਤਕਿ ਲਾਈਐ ॥੧੦॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਕਰਹੁ ਅਨੁਗ੍ਰਹੁ ਸੁਆਮੀ 'ਮੋਰੇ' ਗਨਹੁ ਨ 'ਮੋਹਿ' ਕਮਾਇਓ ॥੨॥੧੬॥੨੫॥

—ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੫੦੧

ਲੋਇਣ ਲੋਈ ਡਿਠ, ਪਿਆਸ ਨ ਬੁਝੈ 'ਮੂ' ਘਣੀ ॥ ਨਾਨਕ ਸੇ

ਅਖੜੀਆ ਬਿਅੰਨਿ ਜਿਨ੍ਹੀ ਡਿਸੈਦੋ 'ਮਾ' ਪਿਰੀ ॥੧॥੨॥

—ਸਲੋਕ ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰ: ੫੭੭

ਸਦਾ ਰੰਗੀਲਾ ਲਾਲੁ ਪਿਆਰਾ ਏਹੁ 'ਮਹਿੰਜਾ' ਆਸਰਾ ॥੧॥੪॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ ੭੬੧

ਕਿਸ ਹੀ ਕੋਈ ਕੋਇ 'ਮੰਵੁ' ਨਿਮਾਣੀ ਇਕੁ ਤੂ ॥੧॥੨੦॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੬੧

ਇਸੁ ਤਨ ਮਨ ਮਧੇ ਮਦਨ ਚੋਰ ॥ ਜਿਨਿ ਗਿਆਨ ਰਤਨੁ ਹਿਰਿ ਲੀਨ 'ਮੋਰ'

॥੧॥੫॥

—ਬਸੰਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੧੧੯੪

ਸੰਤਹ ਚਰਨ 'ਮੋਰਲੋ' ਮਾਥਾ ॥੧॥੧੪॥

—ਸਾਰਗ ਮ. ੫, ਪੰ. ੧੨੦੬

ਮੈ, ਮੁ, ਮੈਡਾ, ਮਹਿੰਜਾ, ਮਹਿੰਡਾ, ਮੰਵੁ, ਮੋਹਿ, ਮੋਰ, ਮਾ, ਮੋਰਲੋ ।

'ਸੰਬੰਧਕਾ' ਦੇ ਨਾਲ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ 'ਉਤਮ ਪੁਰਖ' ਦੇ ਰੂਪ ਇਹ ਹਨ—'ਮੈ', 'ਮੇ', 'ਮੋ', ਜਿਵੇ—

'ਮੈ' 'ਕੀ' ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਹੀ ਵਸਹਿ ਹਭੀਆ ਨਾਲਿ ॥੩॥੧॥

—ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੫੭

ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਸੁਨਿ ਆਇਓ ਗੁਰ ਤੇ ॥ 'ਮੋ' 'ਕਉ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਬਦਿ ਬੁਝਾਇਓ ॥੧੩੨॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੮੮

ਨਿਬਾਹਿ ਲੇਹੁ 'ਮੋ' 'ਕਉ' ਪੁਰਖ ਬਿਧਾਤੇ ਓੜਿ ਪਹੁਚਾਵਹੁ ਦਾਤੇ ॥੧॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੯

'ਦਾ, ਦੇ, ਦੀ' ਸੰਬੰਧਕ ਦੇ ਥਾ 'ਡਾ, ਡੇ, ਡੀ' ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ ਜੋ 'ਜਾ, ਜੇ, ਜੀ' ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ । ਸੋ, ਜਿਵੇ ਉੱਪਰ ਪੜਨਾਵ 'ਮੈ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਸੰਬੰਧਕ 'ਕੀ' ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ, ਤਿਵੇ 'ਮੈਡਾ', 'ਮਹਿੰਡਾ', 'ਮਹਿੰਜਾ' ਹਨ ।

ਸੰਬੰਧਕ 'ਦਾ' ਆਦਿਕ ਵਾਗ ਕਈ ਥਾਈ 'ਰਾ, ਰੇ, ਰੀ' ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇ "ਮਹਾਰਾਜ 'ਰੀ' ਮਾਇਆ" (ਵੇਖੋ ਸੰਬੰਧਕ) ।

ਇਸ 'ਰਾ' ਆਦਿਕ ਦੇ ਨਾਲ 'ਉਤਮ ਪੁਰਖ' ਦਾ ਰੂਪ 'ਮੈ' ਜਾ 'ਮੋ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇ—

‘ਮੇਰਾ, ਮੇਰਾ’ ਆਦਿਕ ।

‘ਉਤਮ ਪੁਰਖ’ ਦਾ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਰੂਪ (ਮੋਰ) ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਵਿਚ ਆਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

‘ਮੋਰ’ ਮਨੋਰਥ ਜਾਨਹੁ ਨੀਕੇ ॥ ਬਸਹੁ ਸਦਾ ਉਰ ਪੁਰ ਸਬ ਹੀ ਕੈ ॥

—ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲਕਾਂਡ

ਉਤਮ ਪੁਰਖ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ‘ਮੰਝੁ’ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਹ ਰੂਪ ‘ਮਾਝ’ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ, (ਮੀ ਤਯਾਲਾ ‘ਮਾਝਾ’ ਬਾਟਾ ਦੇਈਨ) = ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰਾ (ਆਪਣਾ) ਬਾਟਾ ਦੇ ਦਿਆਗਾ ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਹਮਾਰਾ, ਹਮਰੇ, ਅਸਾਡੜਾ, ਅਸਾ—

ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਕਵਨੁ ‘ਹਮਾਰਾ’ ॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੬

‘ਹਮਰੇ’ ਭਰਤਾ ਬਡੋ ਬਿਬੇਕੀ ਆਪੇ ਸੰਤੁ ਕਹਾਵੈ ॥ ਓਹੁ ‘ਹਮਾਰੈ’ ਮਾਥੈ ਕਾਇਮੁ ਅਉਰੁ ‘ਹਮਰੈ’ ਨਿਕਟਿ ਨ ਆਵੈ ॥੩॥੪॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੭੬

ਜੇ ਤੂ ਮਿਤ੍ਰ ‘ਅਸਾਡੜਾ’ ਹਿਕ ਭੋਰੀ ਨ ਵੇਡੋੜਿ ॥੧॥੧॥

—ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੪

‘ਅਸਾ’ ਜੋਰੁ ਨਾਹੀ ਜੇ ਕਿਛੁ ਕਰਿ ਹਮ ਸਾਕਹ ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਬਖਸਿ ॥

੧॥ਰਹਾਉ॥੪॥੧੫॥੨੪॥ —ਸੂਹੀ ਮ. ੪, ਪੰਨਾ ੭੩੬

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

‘ਮੰਝੁ’ ਕੁਚਜੀ ਅੰਮਾਵਣਿ ਡੋਸੜੇ ਹਉ ਕਿਉ ਸਹੁ ਰਾਵਣਿ ਜਾਉ ਜੀਉ ॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਕੁਚਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੨

‘ਮੁਝੁ’ ਅਵਗਨ ਸਹ ਨਾਹੀ ਦੋਸੁ ॥੧॥੧॥ —ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪

ਕੰਤੁ ਲੀਆ ਸੋਗਗਣੀ ਮੈ ਤੇ ਵਧਵੀ ਏਹ ॥ ਸੇ ਗੁਣ ‘ਮੁਝੈ’ ਨ ਆਵਨੀ ਕੈ ਜੀ ਦੋਸੁ ਧਰੇਹ ॥੪॥੧॥

—ਤਿਲੰਗ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੨, ਪੰ: ੭੨੫

ਮੰਝੁ, ਮੁਝੁ, ਮੁਝੈ ।

(ਅ) ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ (Second Persson)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਤੂੰ, ਤਉ, ਤੈ, ਤੁਧੁ	ਤੁਮ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਤੋਹਿ, ਤੋਹੀ, ਤੁਹਿ, ਤਉ, ਤੁਧ, ਤੁਝ,	
	ਤੁਝਹਿ,	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਤੁਧੁ, ਤੁਝੁ, ਤੁਝਹਿ,	ਤੁਸਾ
	ਥੈ, ਥੇ, ਤੈ,	
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਤੁਧਹੁ	
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਥਾਰੀ, ਤੋਰ, ਤੋਰੇ, ਤੁਅ, ਤੈਡਾ, ਤੋਉ, ਤਹਿਜੀ, ਤਿਹਾਰੈ, ਤੋਹਿ, ਤੇਰਉ, ਤੁ	ਤੁਮਾਰੀ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਤੁਝਹਿ	

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜੋ ਤਨੁ 'ਤੈ' ਅਪਨੋ ਕਰਿ ਮਾਨਿਓ ਅਰੁ ਸੁੰਦਰ ਗ੍ਰਿਹੁ ਨਾਰੀ ॥੧॥੮॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੨੨੦

'ਤੂੰ' ਸਤਵੰਤੀ ਤੂੰ ਪਰਧਾਨ ॥੩॥੫੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੮੪

ਜਿਨ ਕਉ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰੁ, 'ਤਉ' ਆਪੇ ਲਾਇਆ ਕਰਮੁ ਕਰਿ ॥੧੩॥

—ਵਾਰਾ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੪੨੨

ਜਿਥੈ ਜਾਇ 'ਤੁਧੁ' ਵਰਤਣਾ ਤਿਸ ਕੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾਹਿ ॥੩॥੩॥੭੩॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੩

‘ਤੁਧੁ’ ਸੰਸਾਰੁ ਉਪਾਇਆ ਸਿਰੈ ਸਿਰਿ ਧੰਧੈ ਲਾਇਆ ॥੧॥੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੩, ਪੰ: ੭੧

ਤੈ, ਤਉ, ਤੁਧੁ, ਤੂੰ ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਜਿਸੁ ਵਖਰ ਕਉ ‘ਤੁਮ’ ਆਏ ਹਹੁ ਸੋ ਪਾਇਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸਾ ਹੇ ॥

੬॥੧॥੨॥ ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੭੩

ਕਰਮ-ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਕਵਨੁ ਗੀਝਾਵੈ ‘ਤੋਹੀ’ ॥੧੨੯॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੦੭

ਤੋਹੀ—ਤੈਨੂੰ ।

ਚਲੁ ਰੇ, ਬੈਕੁੰਨ ‘ਤੁਝਹਿ’ ਲੇ ਤਾਰਉ ॥੨॥੩੧॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੩੨੯

ਰੇ ਮਨ ਮੈ ‘ਤਉ’ ਛਿਨ ਛਿਨ ਸਮਝਾਵਾ ॥ ਤਾਹਿ ਛਾਡਿ ਕਤ ਆਪੁ
ਬਧਾਵਾ ॥੧੩॥ —ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੪੦

ਰੇ ਬਉਰੇ ‘ਤੁਹਿ’ ਘਰੀ ਨੁ ਰਾਖੈ ਕੋਈ ॥੯॥ —ਆਸਾ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੪੭੭

ਜਿਸੁ ਦੇਹਿ ਦਰਸੁ ਸੋਈ ‘ਤੁਧੁ’ ਜਾਣੈ ॥੧੧॥੧॥੩॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੭੪

ਸਾਹਿ ਸਾਹਿ ‘ਤੁਝ’ ਸੰਮਲਾ ਕਦ ਨ ਵਿਸਾਰੇਉ ॥੩॥੧੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰ: ੨੦

ਤੋਹੀ, ਤੁਹਿ । ਤੁਝਹਿ, ਤੁਧੁ । ਤਉ, ਤੁਝ ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ ਵਚਨ

ਤੋਰੇ ਕੀਆ ‘ਤੁਝਹਿ’ ਕਿਆ ਅਰਪਉ ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਤੁਹੀ ਚਵਰ ਢੋਲਾਰੇ ॥

॥੩॥੩॥ —ਧਨਾਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੬੯੪

ਸੁਣਿ ਮਨ ਤਨ ‘ਤੁਝੁ’ ਸੁਖੁ ਦਿਖਲਾਵਉ ॥ ਹਰਿ ਅਨਿਕ ਬਿੰਜਨ ‘ਤੁਝੁ’
ਭੋਗੁ ਭੁੰਚਾਵਉ ॥੨੭॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰ: ੭੪੨

ਸਾਈ ਭਗਤਿ ਜੋ 'ਤੁਧੁ' ਭਾਵੈ ਤੂੰ ਸਰਬ ਜੀਆ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਾ ॥੧॥੧॥੪੮॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰ. ੭੪੭

ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਸਿ ਰੂੜੀ ਬਾਣਿ ॥ 'ਥੈ' ਭਾਵੈ ਦਰੁ ਲਹਸਿ ਪਿਰਾਣਿ ॥

੨॥੧॥੪॥ ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੧੨੭੫

ਅਜਰੁ ਜਰੈ ਨੀਝਰੁ ਝਰੈ ਅਮਰ ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ ॥ ਨਾਨਕੁ ਜਲ ਕੇ ਮੀਨੁ
ਸੈ 'ਥੈ' ਭਾਵੈ ਰਾਖਹੁ ਪ੍ਰੀਤਿ । ੫॥੧੩॥

—ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧, ੧੩੩੧

ਫਰੀਦਾ ਜੋ 'ਤੈ' ਮਾਰਨਿ ਮੁਕੀਆ ਤਿਨ੍ਹਾ ਨ ਮਾਰੇਹਿ ਘੁੰਮਿ ॥੭॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ ੧੩੭੮

ਤੁਝਹਿ, ਥੈ, ਤੁਝ, ਥੈ । ਤੁਧੁ, ਤੈ ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਰਸੁ ਅਤਿ ਭਲਾ ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਮਿਲੈ ਰਸੁ ਖਾਇ ॥

ਜਾਇ ਪੁਛਹੁ ਸੋਹਾਗਣੀ 'ਤੁਸਾ' ਕਿਉ ਕਰਿ ਮਿਲਿਆ ਪ੍ਰਭ ਆਇ ॥

੧॥੫॥੬੯॥ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੪, ਪੰ: ੪੧

ਆਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਪ੍ਰਭ 'ਤੁਧਹੁ' ਖਾਲੀ ਕੋ ਨਹੀ ਦਰਿ ਗੁਰਮੁਖਾ ਨੋ ਸਾਬਾਸਿ ॥੪॥੧॥੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੪, ਪੰ. ੪੦

ਤੁਧਹੁ—ਤੇਰੇ (ਦਰ) ਤੋਂ ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਦੀਬਾਨੁ ਹਮਾਰੇ ਤੁਹੀ ਏਕ ॥ ਸੇਵਾ 'ਥਾਰੀ' ਗੁਰਹਿ ਟੇਕ ॥੧੪੧॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੧੦

ਤੂੰ ਪਿੰਜਰੁ ਹਉ ਸੁਆਟਾ 'ਤੋਰ' ॥੨॥੨॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੩੨੩

ਮੰਦਭਾਗੀ 'ਤੇਰੇ' ਦਰਸਨੁ ਨਾਹਿ ॥੩॥੨॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੩੨੩

ਜੋਗੀਸਰ ਪਾਵਹਿ ਨਹੀ 'ਤੁਅ' ਗੁਣ ਕਥਨੁ ਅਪਾਰ ॥੩॥੧॥

—ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਰਵਿਦਾਸ, ਪੰ: ੩੪੬

ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਹਿਬਾ ਤੂ ਮੈ ਹਉ 'ਤੈਡਾ' ॥੧॥੧੪॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੧੮

ਨਾਨਕੁ ਪਇਅੰਪੈ ਸਿਤ ਵਾਸੀ 'ਤਉ' ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਮੇਰਾ ਪਿਰੁ ਮਿਲੈ ॥੨॥੨॥

—ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੫੪੩

ਤੂ ਪ੍ਰਭੁ ਦਾਤਾ ਦਾਨਿ ਮਤਿ ਪੂਰਾ ਹਮ 'ਬਾਰੇ' ਭੇਖਾਰੀ ਜੀਉ ॥੧॥੮॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੬੭

ਜੇ ਭੁਲੀ ਜੇ ਚੁਕੀ ਸਾਈ ਭੀ 'ਤਹਿਜੀ' ਕਾਢੀਆ ॥੧॥੧॥੪॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੭੬੧

ਸੰਗਿ 'ਤਿਹਾਰੈ' ਕਿਛੁ ਨ ਚਾਲੈ ਤਾਹਿ ਕਹਾ ਲਪਟਾਨੋ ॥੧॥੧॥

—ਬਸੰਤ ਮ: ੬, ਪੰਨਾ ੧੧੮੬

ਨਵ ਛਿਅ ਖਟ ਕਾ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰੁ ॥ ਨਿਸਿਦਿਨ ਉਚਰੈ ਭਾਰ ਅਠਾਰ ॥

ਤਿਨਿ ਭੀ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ 'ਭੋਹਿ' ॥ ਨਾਮ ਬਿਹੂਣ ਮੁਕਤਿ ਕਿਉ ਹੋਇ ॥

੩॥੧॥ —ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੩੭

ਅਸਥਿਰੁ ਜੋ ਮਾਨਿਓ ਦੇਹ, ਸੋ ਤਉ 'ਤੇਰਉ' ਹੋਇ ਹੈ ਖੇਹ ॥

ਕਿਉ ਨ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮੁ ਲੇਹ ਮੂਰਖ ਨਿਲਾਜ ਰੇ ॥੧॥੪॥

—ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਮ: ੬, ਪੰਨਾ ੧੩੫੩

ਆਪਨੋ ਭਾਵਨੁ ਕਰਿ ਮੰਤ੍ਰਿ ਨ ਦੂਸਰੇ ਧਰਿ ॥ ਓਪਤਿ ਪਰਲੋ ਏਕੈ

ਨਿਮਖ 'ਤੁ' ਘਰਿ ॥੨॥ —ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ੍ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੮੫

ਥਾਰੀ, ਤਉ, ਤੇਰਉ, ਤੋਰ, ਤਹਿਜੀ, ਤੂ,

ਤੇਰੋ, ਤਿਹਾਰੈ, ਤੈਡਾ, ਤੁਅ, ਤੋਹਿ ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਤੁਧੁ ਨੋ ਸੇਵਹਿ ਸੇ 'ਤੁਝਹਿ' ਸਮਾਵਹਿ ਤੂ ਆਪੇ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਇਦਾ ॥

੧॥੩॥੧੦॥ —ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੬੦

ਤੁਝਹਿ—ਤੇਰੇ ਵਿਚ ।

ਸੰਬੰਧ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ

(Relative Pronoun)

ਅਤੇ

ਅਨੁਸੰਬੰਧ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ

(Co-relative Pronoun)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਜਿਨਿ, ਜਿਨਹਿ, ਜੋ, ਜਿਹ	ਜਿਨ, ਜਿਨੀ, ਜਿਨ੍ਹ, ਜਿਨੀ, ਜੋ,
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਜਿਸੁ, ਜਿਸਹਿ, ਜਾਸੁ	ਜਿਨ, ਜਿਨ੍ਹ, ਜਾਹਿ
ਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਜਿਹ, ਜਿਤੁ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਜੈ, ਜਿਸੁ, ਜਿਸਹਿ,	ਜਿਨ, ਜਿਨ੍ਹ, ਜਿਨਾ
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ		
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਜਿਸੁ, ਜਾਸੁ, ਜਾ (ਜਾ ਕੈ, ਜਾ ਮਹਿ)	ਜਿਨ, ਜਿਨ੍ਹ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਜਿਤੁ	

ਨੋਟ :—ਹਰੇਕ ਰੂਪ ਦੇ ਜੋੜ ਵਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਲਫਜ਼ 'ਜਿਨਿ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਤੇ 'ਜਿਨ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।

'ਜਿਸੁ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ () ਹੈ ਅਤੇ 'ਜਿਤੁ' ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਵੀ () ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਤਿਨਿ, ਤਿਨਹਿ, ਤਿਨਹੀਂ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍ਹ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਤਿਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤਾਸੁ ਤਾਹਿ, ਤਿਸੈ, ਤਿਹ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍ਹ
ਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਤਿਤੁ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਤਿਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤੈ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍ਹਾ,
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ		
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਤਿਸ, ਤਾਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤਿਸੈ, ਤਿਹ, ਤਾ,	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍ਹ, ਤੰਨਿ (ਖੇ) ਤਿਨਾੜਾ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਤਿਤੁ, ਤਿਹਿ, ਤਾਸ	

ਨੋਟ :—ਹਰੇਕ ਰੂਪ ਦੇ 'ਜੋੜ' ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਲਫਜ਼ 'ਇਨਿ' ਵਿਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਤੇ 'ਤਿਨ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਲਫਜ਼ 'ਤਿਤੁ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ () ਹੈ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਨਾਨਕ ਸੋਈ ਜੀਵਿਆ 'ਜਿਨਿ' ਇਕੁ ਪਛਾਤਾ ॥੬॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੧੬

ਤੁਸਿ ਨਾਨਕੁ ਦੇਵੈ ਜਿਸੁ ਨਾਮੁ 'ਤਿਨਿ' ਹਰਿ ਰੰਗੁ ਮਾਣਿਆ ॥੭॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੧੬

ਸਾਧਾ ਸਰਣੀ 'ਜੋ' ਪਵੈ 'ਸੋ' ਛੁਟੈ ਬਧਾ ॥੧੦॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੨੦

'ਜਿਨਿ' ਰਾਮੁ ਜਾਨਿਆ 'ਤਿਨਹਿ' ਪਛਾਨਿਆ ॥

ਜਿਉ ਗੁੰਗੇ ਸਾਕਰ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥੧॥੧੮॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੭

ਸੰਬੰਧ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ

(Relative Pronoun)

ਅਤੇ

ਅਨੁਸੰਬੰਧ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ

(Co-relative Pronoun)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਜਿਨਿ, ਜਿਨਹਿ, ਜੋ, ਜਿਹ	ਜਿਨ, ਜਿਨੀ, ਜਿਨ੍ਹ, ਜਿਨੀ, ਜੋ, ਜਿਨ, ਜਿਨ੍ਹ, ਜਾਹਿ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਜਿਸੁ, ਜਿਸਹਿ, ਜਾਸੁ	ਜਿਨ, ਜਿਨ੍ਹ, ਜਾਹਿ
ਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਜਿਹ, ਜਿਤੁ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਜੈ, ਜਿਸੁ, ਜਿਸਹਿ,	ਜਿਨ, ਜਿਨ੍ਹ, ਜਿਨਾ
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ		
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਜਿਸੁ, ਜਾਸੁ, ਜਾ (ਜਾ ਕੈ, ਜਾ ਮਹਿ)	ਜਿਨ, ਜਿਨ੍ਹ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਜਿਤੁ	

ਨੋਟ :—ਹਰੇਕ ਰੂਪ ਦੇ ਜੋੜ ਵਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਲਛਣ 'ਜਿਨਿ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਤੇ 'ਜਿਨ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।

'ਜਿਸੁ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (_) ਹੈ ਅਤੇ 'ਜਿਤੁ' ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਵੀ (_) ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਤਿਨਿ, ਤਿਨਹਿ, ਤਿਨਹੀਂ,	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍ਹ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਤਿਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤਾਸੁ ਤਾਹਿ, ਤਿਸੈ, ਤਿਹ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍ਹ
ਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਤਿਤੁ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਤਿਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤੈ	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍ਹਾ,
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ		
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਤਿਸ, ਤਾਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤਿਸੈ, ਤਿਹ, ਤਾ,	ਤਿਨ, ਤਿਨ੍ਹ, ਤੰਨਿ (ਖੇ) ਤਿਨਾੜਾ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਤਿਤੁ, ਤਿਹਿ, ਤਾਸ	

ਨੋਟ :—ਹਰੇਕ ਰੂਪ ਦੇ 'ਜੋੜ' ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਲਫਜ਼ 'ਇਨਿ' ਵਿਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਤੇ 'ਤਿਨ' ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।

ਲਫਜ਼ 'ਤਿਤੁ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ () ਹੈ।

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਨਾਨਕ ਸੋਈ ਜੀਵਿਆ 'ਜਿਨਿ' ਇਕੁ ਪਛਾਤਾ ॥੬॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ ੩੧੯

ਤੁਸਿ ਨਾਨਕੁ ਦੇਵੈ ਜਿਸੁ ਨਾਮੁ 'ਤਿਨਿ' ਹਰਿ ਰੰਗੁ ਮਾਣਿਆ ॥੭॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ ੩੧੯

ਸਾਧਾ ਸਰਣੀ 'ਜੋ' ਪਵੈ 'ਸੋ' ਛੁਟੈ ਬਧਾ ॥੧੦॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੨੦

'ਜਿਨਿ' ਰਾਮੁ ਜਾਨਿਆ 'ਤਿਨਹਿ' ਪਛਾਨਿਆ ॥

ਜਿਉ ਗੁੰਗੇ ਸਾਕਰ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥੧॥੧੮॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੭

ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਗੋਵਿੰਦੁ ਜਿਸੁ ਤੂਠਾ ॥

ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਮਈਆ 'ਤਿਨਹੀ' ਡੀਠਾ ॥੪॥੮॥੧੯॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ ੮੮੮

ਜਨ ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੁ ॥

'ਜੋ' ਸੁਣੈ ਕਮਾਵੈ 'ਸੁ' ਉਤਰੈ ਪਾਰਿ ॥੪॥੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ ੩੭੦

ਸਗਲਿਆ ਕੀ ਹਉ ਬਹਿਨ ਭਾਨਜੀ 'ਜਿਨਹਿ' ਬਰੇ ਤਿਸੁ ਚੇਰੀ ॥

੨॥੪॥ ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੪੭੬

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਮੁਠੜੇ 'ਸੋਈ' ਸਾਥ 'ਜਿਨੀ' ਸਚੁ ਨ ਲਦਿਆ ॥

ਨਾਨਕ 'ਸੋ' ਸਾਬਾਸਿ 'ਜਿਨੀ' ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਇਕੁ ਪਛਾਣਿਆ ॥

੨॥੫॥ ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ ੩੧੬

ਡਿਠੜੇ ਹਭ ਠਾਇ ਉਣ ਨ ਕਾਈ ਜਾਇ ॥

ਨਾਨਕ ਲਧਾ 'ਤਿਨੁ' ਸੁਆਉ 'ਜਿਨੁ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟਿਆ ॥੧॥੪॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੧੮

ਤਿਨੁ ਕੀ ਸੋਭਾ ਕਿਆ ਗਣੀ 'ਜਿਨੀ' ਹਰਿ ਹਰਿ ਲਧਾ ॥੧੦॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੨੦

ਜੰਮਣੁ ਮਰਣੁ ਨ ਤਿਨੁ ਕਉ 'ਜੋ' ਹਰਿ ਲੜਿ ਲਾਗੇ ॥

ਸਾਧ ਸੰਗੁ 'ਜਿਨੁ' ਪਾਇਆ 'ਸੋਈ' ਵਡ ਭਾਗੇ ॥੧੬॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੨੨

ਕਪੜ ਭੋਗ ਵਿਕਾਰ ਏ ਹਭੇ ਹੀ ਛਾਰ ॥

ਖਾਕੁ ਲੁਝੇਦਾ ਤੰਨਿ ਖੇ 'ਜੋ' ਰਤੇ ਦੀਦਾਰ ॥੩॥੧੧॥

—ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ ੧੦੯੮

'ਜਿਨ' ਸੇਵਿਆ 'ਜਿਨ' ਸੇਵਿਆ ਮੇਰਾ ਹਰਿ ਜੀਉ 'ਤੇ' ਹਰਿ ਹਰਿ
ਰੂਪਿ ਸਮਾਸੀ ॥ ਸੇ ਧੰਨੁ ਸੇ ਧੰਨੁ 'ਜਿਨ' ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ਜੀਉ

ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਬਲਿ ਜਾਸੀ ॥੩॥੧॥੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੪, ਪੰ: ੩੪੮

ਜਿਨ, ਤਿਨ, ਜੋ, ਜਿਨ੍ਹ, ਤਿਨ੍ਹ, ਸੇ, ਜਿਨੀ, ਤਿਨੀ, ਤੇ,
ਜਿਨ੍ਹ, ਤਿਨ੍ਹ,

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਹੈ ਮਿਲਿ ਪੋਵਹੁ ਭਾਈ ॥ 'ਜਿਸੁ' ਸਿਮਰਤ
ਸੁਖੁ ਪਾਈਐ ਸਭ ਤਿਖਾ ਬੁਝਾਈ ॥੩॥ —ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੧੮
ਪ੍ਰਭ ਪ੍ਰੀਤਮ ਮੇਰੇ ਸੰਗਿ ਰਾਇ ॥ 'ਜਿਸਹਿ' ਦੇਖਿ ਹਉ ਜੀਵਾ ਮਾਇ ॥

੧॥੫॥ ਬਸੰਤੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰ ੧੧੮੧

'ਤਿਸੈ' ਸਰੇਵਹੁ ਪ੍ਰਾਣੀਹੋ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਉ ਪਲੈ ॥੮॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੨੦

ਸੁਵਨ ਸੁਨੀਜੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਥਾ ॥ 'ਜਾਸੁ' ਸੁਨੀ ਮਨਿ ਹੋਇ ਅਨੰਦਾ
ਦੂਖ ਰੋਗ ਮਨ ਸਗਲੇ ਲਥਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੬੧॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰ ੩੮੬

ਰੇ ਮਨ ਮੈ ਤਉ ਛਿਨ ਛਿਨ ਸਮਝਾਵਾ ॥ 'ਤਾਹਿ' ਛਾਡਿ ਕਤ ਆਪੁ ਬਧਾਵਾ ॥

੧੩॥ ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੩੪੦

ਜਿਸੁ, ਤਿਸੁ, ਜਿਸਹਿ, ਤਿਸੈ, ਜਾਸੁ, ਤਾਹਿ ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਜਾਹਿ' ਸਵਾਰੈ ਸਾਝ ਬਿਆਲ ॥ ਇਤ ਉਤ ਮਨਮੁਖ ਬਾਧੇ ਕਾਲ ॥੩॥੧੧॥

—ਗਉੜੀ ਮ ੧, ਪੰ. ੧੫੪

ਜਾਹਿ, ਜਿਨ੍ਹਾ ਨੂੰ ।

ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਆਰ ਨਹੀ 'ਜਿਹ' ਤੋਪਉ ॥ ਨਹੀ ਰਾਬੀ ਠਾਉ ਰੋਪਉ ॥੧॥੭॥

—ਸੋਰਠਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ. ੬੫੬

ਐਸੀ ਕਲਾ ਨ ਖੇਡੀਐ 'ਜਿਤੁ' ਦਰਗਹ ਗਇਆ ਹਾਰੀਐ ॥੧੨॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

੧੬੧

ਜਿਹ—ਜਿਸ ਨਾਲ । ਜਿਤੁ—ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਨਾਨਕ ਪਰਮੇਸਰੁ ਜਜਮਾਨੁ 'ਤਿਸਹਿ' ਭੁਖ ਨ ਮੂਲਿ ॥੨॥੨੧॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੨੩

ਹਰਿ ਧਨੁ ਸਚੀ ਰਾਸਿ ਹੈ ਕਿਨੈ ਵਿਰਲੈ ਜਾਤਾ ॥

'ਤਿਸੈ' ਪਰਾਪਤਿ ਭਾਇਰਹੁ 'ਜਿਸੁ' ਦੇਇ ਬਿਧਾਤਾ ॥੬॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੧੯

'ਜਿਸੁ' ਗੁਰੁ ਭੇਟੈ ਨਾਨਕਾ ਤਿਸੁ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥੨॥੧੩॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੨੧

ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ 'ਤਿਸੁ' ਮਿਤ੍ਰੁ ਵਿਚੋਲੇ 'ਜੈ' ਮਿਲਿ ਕੰਤੁ ਪਛਾਣਾ ॥੧॥੧੫॥

—ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੬੪

ਮੇਰੇ ਠਾਕੁਰ ਹਾਥਿ ਵਡਾਈਆ ਭਾਈ 'ਜੈ' ਭਾਵੈ 'ਤੈ' ਦੇਇ ॥੭॥੧੪॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੬੩੭

ਜਿਸੁ, ਤਿਸੁ, ਜੈ, ਤਿਸਹਿ, ਤੈ, ਤਿਸੈ ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਸੇ ਧੰਨੁ ਸੇ ਧੰਨੁ ਜਿਨ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ਜੀਉ ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ 'ਤਿਨ' ਬਲਿ
ਜਾਸੀ ॥੩॥੧॥੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੪, ਪੰ: ੩੪੮

ਦਾਸ ਦਾਸਤਣ ਭਾਇ ਮਿਟਿਆ ਤਿਨਾ ਗਉਣੁ ॥ ਵਿਸਰਿਆ 'ਜਿਨਾ'

ਨਾਮੁ ਤਿਨਾੜਾ ਹਾਲੁ ਕਉਣੁ ॥੩॥੪॥੧੦੬॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੯੭

ਜਿਨ, ਤਿਨ, ਜਿਨਾ ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਅਵਰੁ ਨ ਦੀਸੈ ਕਿਸੁ ਸਾਲਾਹੀ 'ਤਿਸਹਿ' ਸਰੀਕੁ ਨ ਕੋਈ ॥੪॥੫॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੫੯੭

ਜਿਸੁ ਗੁਰੁ ਭੇਟੈ ਨਾਨਕਾ 'ਤਿਸੁ' ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥੨॥੧੩॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੩੨੧

ਜੋ ਜਨੁ ਗਾਇ ਧਿਆਇ ਜਸੁ ਠਾਕੁਰ 'ਤਾਸੁ' ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ ਬਾਨਾਨਾ ॥
'ਤਿਹ' ਬਡਭਾਗ ਬਸਿਓ ਮਨਿ ਜਾ ਕੈ ਕਰਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮਥਾਨਾਨਾ ॥੩॥੭੪॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੯

ਸਿਵ ਸਨਕਾਦਿ 'ਜਾਸੁ' ਗੁਨ ਗਾਵਹਿ ਤਾਸੁ ਬਸਹਿ ਮੋਰੇ ਪ੍ਰਾਨਾਨਾ ॥
॥੧॥ਰਹਾਉ॥੭੪॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੯

ਮੁਕਾਮੁ ਤਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ 'ਜਿਸੁ' ਸਿਸਿ ਨ ਹੋਵੀ ਲੇਖੁ ॥

ਅਸਮਾਨੁ ਧਰਤੀ ਚਲਸੀ ਮੁਕਾਮੁ ਓਹੀ ਏਕੁ ॥੭॥੧੭॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੪

ਜਿਸੁ, ਤਿਸੁ, ਜਾਸੁ, ਤਿਸਹਿ, ਤਿਹ, ਤਾਸੁ ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਮਾਣਸਖਾਣੇ ਕਰਹਿ ਨਿਵਾਜ ॥ ਛੁਰੀ ਵਗਾਇਨਿ ਤਿਨ ਗਲਿ ਤਾਗ ॥

'ਤਿਨ' ਘਰਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੂਰਹਿ ਠਾਦ ॥ ਉਨਾ ਭੀ ਆਵਹਿ ਓਹੀ ਸਾਦ ॥

੨॥੧੬॥ —ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਠਾਨਕ ਆਏ ਸੇ ਪਰਵਾਣੁ ਹੈ 'ਜਿਨੁ' ਹਰਿ ਵੁਠਾ ਚਿਤਿ ॥੧॥੧੨॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੦

ਲਾਹਾ ਜਗ ਮਹਿ ਸੇ ਖਟਹਿ 'ਜਿਨ' ਹਰਿ ਧਨੁ ਰਾਸਿ ॥੧੫॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੨੧

ਦਾਸ ਦਾਸਤਣ ਭਾਇ ਮਿਟਿਆ 'ਤਿਨੁ' ਗਉਣੁ ॥

ਵਿਸਰਿਆ ਜਿਨਾ ਨਾਮੁ 'ਤਿਨਾੜਾ' ਹਾਲੁ ਕਉਣੁ ॥੩॥੪॥੧੦੬॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੬੭

ਜਿਨ, ਤਿਨ, ਜਿਨੁ, ਤਿਨਾ: ਤਿਨਾੜਾ ।

ਅਧਿਕਰਣ-ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਆਧੀ ਪਾਛੈ ਜੋ ਜਲੁ ਬਰਖੈ 'ਤਿਹਿ' ਤੇਰਾ ਜਨੁ ਭੀਨਾ ॥੨॥੪੩॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੨

ਸਿਵ ਸਨਕਾਦਿ ਜਾਸੁ ਗੁਨ ਗਾਵਹਿ 'ਤਾਸੁ' ਬਸਹਿ ਮੋਰੇ ਪ੍ਰਾਨਾਨਾ ॥

॥੧॥ਰਹਾਉ॥੭੪॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੯

ਧੰਨੁ ਸੁ ਗ੍ਰਿਹੁ 'ਜਿਤੁ' ਪ੍ਰਗਟੀ ਆਇ ॥੪॥੩॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੩੭੧

ਜਿਤੁ, ਭਿਹਿ, ਤਾਸੁ ।

'ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਦੇ ਥਾ ਸੰਬੰਧਕ 'ਤੇ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਮ
ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਜਿਵੇਂ—

'ਗੁਰ ਤੇ' ਸਾਤਿ ਉਪਜੈ ਜਿਨਿ ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਅਗਨਿ ਬੁਝਾਈ ॥

'ਗੁਰ ਤੇ' ਨਾਮੁ ਪਾਈਐ ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ॥੧॥੧॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੪

ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਤੇ' ਦੇ ਥਾ 'ਤੇ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਪੁਰਾਣੀ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪੜਨਾਵਾ ਦੇ ਨਾਲ 'ਤੇ' ਦੇ ਥਾ 'ਦੂ' ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ,
ਜਿਵੇਂ—

'ਇਕਦੂ' ਇਕ ਚੜ੍ਹਦੀਆ ਕਉਣੁ ਜਾਣੈ ਮੇਰਾ ਨਾਉ ਜੀਉ ॥੧॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਕੁਚਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੨

'ਇਕਦੂ' ਜੀਭੈ ਲਖ ਹੋਇ ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ ॥੩੨॥ —ਜਪੁਜੀ

ਪੜਨਾਵ 'ਜਿਸੁ' ਅਤੇ 'ਤਿਸੁ' ਦਾ ਰੂਪ ਇਸ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਨਾਲ
'ਜਿ' ਅਤੇ 'ਤਿ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਐਸਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਲੋੜਿ ਲਹੁ 'ਜਿਦੂ' ਪਾਈਐ ਸਚੁ ਸੋਇ ॥੩॥੧੧॥੪੪॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੦

ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਸਾਲਾਹੀ ਆਪਣਾ 'ਜਿਦੂ' ਪਾਈ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਇ ॥੪॥੨੭॥੬੦॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੭

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ

ਨਿਹਫਲੇ 'ਤਸੁ' ਜਨਮਸ੍ਰਜਾਵਤ ਬ੍ਰਹਮ ਨ ਬਿੰਦਤੇ ॥

ਸਾਗਰੇ 'ਸਿਸਾਰਸ੍ਰ' ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਤਰਹਿ ਕੇ ॥੨॥

—ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੫੩

'ਤਸੁ'—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਅਰਥ—'ਉਸ ਦਾ')

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-ਵਾਚਕ, ਪੜਨਾਂਵ

(Interrogative Pronoun)

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਵਨੁ, ਕੁਨੁ, ਕਵਨੈ, ਕਿਨਿ, ਕੋ—

ਤੁਝ ਬਿਨੁ 'ਕਵਨੁ' ਹਮਾਰਾ ॥੧੨੮॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੦੬

ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ 'ਕਿਨਿ' ਗਤਿ ਪਾਈ ॥੪॥੪॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੪

ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਤ੍ਰ ਲਛਮੀ ਮਾਇਆ ॥ ਇਨ ਤੇ ਕਹੁ 'ਕਵਨੈ' ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ॥

੩॥੪॥ —ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੬੯੨

ਤੂ 'ਕੁਨੁ' ਰੇ ॥ ਮੈ, ਜੀ ਨਾਮਾ ॥ ਹੋ ਜੀ ਆਲਾ ਤੇ ਨਿਵਾਰਣਾ ਜਮ ਕਾਰਣਾ ॥

੩॥੪॥ —ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੬੯੩

ਨੋਟ:—'ਕੁਨੁ' ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ 'ਕਵਨੁ' ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ ।

ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਜਪਤ 'ਕੋ' 'ਕੋ' ਨ ਤਰਿਓ ॥੧॥ —ਮਾਰੂ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੦੫

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਾ ਤੂੰ ਸਾਹਿਬੁ ਤਾ ਭਉ ਕੇਹਾ ਹਉ ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ 'ਕਿਸੁ' ਸਾਲਾਹੀ ॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰ: ੩੮੨

ਮਨ ਕੇ ਅੰਧੇ ਆਪਿ ਨ ਬੂਝਹੁ 'ਕਾਹਿ' ਬੁਝਾਵਹੁ ਭਾਈ ॥੩॥ ੧॥

—ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੦੩

ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਕੋਇ ਨ ਦੇਖਉ ਮੀਤ ॥ 'ਕਿਸੁ' ਸੇਵਉ ਕਿਸੁ ਦੇਵਉ ਚੀਤੁ ॥

੫॥੧॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੨੨੧

ਕਿਸੁ, ਕਾਹਿ ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਯਹੁ ਬੀਭਾ ਮੈ ਨੀਮਿ 'ਕੋ' 'ਕੋ' ਕਰੀ ਸਲਾਮੁ ॥੧੪॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੧੮

ਕੈ—ਕਿਸ ਨੂੰ ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਿਸੁ ਪੂਛਉ 'ਕਿਸੁ' ਲਾਗਉ ਪਾਇ ॥ 'ਕਿਸੁ' ਉਪਦੇਸਿ ਰਹਾ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥

ਪਾ॥੧॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੨੨੧

'ਕਿਸੁ' ਭਰਵਾਸੈ ਬਿਚਰਹਿ ਭਵਨ ॥ ਮੂੜ ਮੁਗਧ ਤੇਰਾ ਸੰਗੀ ਕੰਵਨ ॥

੧॥੩੭॥੪੮॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੬੮

(੨) 'ਸੰਬੰਧਕਾ' ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਨ-ਵਾਚਕ ਖੇੜਨਾਂਵ ਦੇ ਰੂਪ :—

ਹੋਛੀ ਸਰਣਿ ਪਇਆ ਰਹਣੁ ਨ ਪਾਈ ॥ ਕਹੁ ਮੀਤਾ ਹਉ 'ਕੈ' ਪਹਿ ਜਾਈ॥

੩॥੪॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ. ੩੭੧

ਕਉਣੁ ਗੁਰੁ 'ਕੈ' ਪਹਿ' ਦੀਖਿਆ ਲੇਵਾ 'ਕੈ' ਪਹਿ' ਮੁਲੁ ਕਰਾਵਾ ॥

੧॥੨॥੧੬॥ —ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੭, ਪੰ: ੭੩੦

ਆਪਸ ਕਉ ਮੁਨਿ ਵਰ ਕਰਿ ਥਾਪਹੁ 'ਕਾ ਕਉ' ਕਹਹੁ ਕਸਾਈ॥੨॥੧॥

—ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੦੩

ਦੂਸਰੁ ਨਾਹੀ ਠਾਉ 'ਕਾ ਪਹਿ' ਜਾਈਐ ॥ ਆਠ ਪਹਰ ਕਰ ਜੋੜਿ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ
ਧਿਆਈਐ ॥੨॥

—ਜੋਤਸਰੀ ਮ: ੫, ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰ. ੭੦੪

ਜੇ ਕਿਛੁ ਕਰਣਾ ਸੁ ਤੇਰੈ ਪਾਸਿ ॥ 'ਕਿਸੁ ਆਗੈ' ਕੀਚੈ ਅਰਦਾਸਿ ॥੨॥੧॥

—ਭੈਰਉ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੧ ਚਉਪਦੇ, ਪੰ: ੧੧੨੫

'ਕਿਸੁ ਉਪਰਿ' ਓਹੁ ਟਿਕਟਿਕੈ 'ਕਿਸ ਨੋ' ਜੋਰੁ ਕਰੇਇ ॥

'ਕਿਸ ਨੋ' ਕਹੀਐ ਨਾਨਕਾ ਕਿਸ ਨੋ ਕਰਤਾ ਦੇਇ ॥੧॥੧੦॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੪੧

ਨੋਟ.—'ਕਿਸੁ' ਦੇ () ਦਾ ਲੋਪ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ ਵਾਕ-ਰਚਨਾ
ਵਿਚਾਰ (ਜਿਸੁ, ਤਿਸੁ, ਕਿਸੁ) ।

ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ

(Demonstrative Pronoun)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਇਕ-ਵਚਨ

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਓਹੁ, ਇਹੁ, ਉਨਿ, ਇਨ,	ਓਇ, ਓਹਿ, ਏਹਿ ਉਨ, ਇਨ
ਕਰਮ ,,		ਉਇ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ,,		ਉਨ
ਸੰਬੰਧ ,,		ਉਨ
ਅਧਿਕਰਣ ,,	ਵਾਹੂ	

ਪੁਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਇਸਹਿ ਤਿਆਗਿ ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਕਰੈ ॥ ਵਡਭਾਗੀ ਨਾਨਕ 'ਓਹੁ' ਤਰੈ ॥

॥੪॥੧੮॥੨੯॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੯੨

ਲੋਗੁ ਜਾਨੈ ਇਹੁ ਗੀਤੁ ਹੈ 'ਇਹੁ' ਤਉ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਜਿਉ ਕਾਸੀ ਉਪਦੇਸੁ ਹੋਇ ਮਾਨਸੁ ਮਰਤੀ ਬਾਰ ॥੩॥੪॥੫੫॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੩੫

ਜਨਮ ਮਰਨ ਕਉ ਇਹੁ ਜਗੁ ਬਪੜੈ 'ਇਨਿ' ਦੂਜੈ ਭਗਤਿ ਵਿਸਾਰੀ ਜੀਉ ॥

੩॥੮॥ —ਸੋਰਠਿ ਮ. ੧, ਪੰ: ੫੯੮

ਰਾਗ ਰਾਗਨੀ ਡਿੱਭੁ ਹੋਇ ਬੈਠਾ 'ਉਨਿ' ਹਰਿ ਪਹਿ ਕਿਆ ਲੀਨਾ ॥੩॥੩॥

—ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੬੫੪

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਜਿਥੈ ਬੈਸਨਿ ਸਾਧ ਜਨ ਸੇ ਬਾਨੁ ਸੁਹੰਦਾ ॥

‘ਓਇ’ ਸੇਵਨਿ ਸੰਮ੍ਰਿਥੁ ਆਪਣਾ ਬਿਨਸੈ ਸਭੁ ਮੰਦਾ ॥੫॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੧੯

‘ਓਇ’ ਜੁ ਦੀਸਹਿ ਅੰਬਰਿ ਤਾਰੇ ॥ ਕਿਨਿ ਓਇ ਚੀਤੇ ਚੀਤਨਹਾਰੇ ॥

੧॥੨੯॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੯

ਰੁੰਡਿਤ ਮੁੰਡਿਤ ਏਕੈ ਸਬਦੀ ‘ਏਹਿ’ ਕਹਹਿ ਸਿਧਿ ਪਾਈ ॥੧॥੭॥੫੧॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੩੪

ਜਿਨਾ ਗੁਰੁ ਗੋਪਿਆ ਆਪਣਾ ਤੇ ਨਰ ਬੁਰਿਆਰੀ ॥

ਹਰਿ ਜੀਉ ਤਿਨ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਨ ਕਰਹੁ ਪਾਪਿਸਟ ਹਤਿਆਰੀ ॥

‘ਓਹਿ’ ਘਰਿ ਘਰਿ ਫਿਰਹਿ ਕੁਸੁਧ ਮਨਿ ਜਿਉ ਧਰਕਟ ਨਾਰੀ ॥੨੩॥

—ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੬੫੧

ਦਾਨੁ ਦੇਇ ਕਰਿ ਪੂਜਾ ਕਰਨਾ ॥ ਲੈਤ ਦੇਤ ‘ਉਨ’ ਮੂਕਰਿ ਪਰਨਾ ॥

੧॥੮॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੩੭੨

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜੈਦੇਉ ਨਾਮਾ ॥

ਭਗਤਿ ਕੈ ਪ੍ਰੇਮਿ ‘ਇਨ’ ਹੀ ਹੈ ਜਾਨਾ ॥੫॥੧॥੩੬॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੩੩੦

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਓਇ ਸੁ ਦੀਸਹਿ ਅੰਬਰਿ ਤਾਰੇ ॥ ਕਿਨਿ ‘ਓਇ’ ਚੀਤੇ ਚੀਤਨਹਾਰੇ॥੧॥੨੯॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੯

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਉਡੇ ਉਡਿ ਆਵੈ ਸੈ ਕੋਸਾ ਤਿਸੁ ਪਾਛੈ ਬਚਰੇ ਫਰਿਆ ॥

‘ਉਨ’ ਕਵਨੁ ਖਲਾਵੈ ਕਵਨੁ ਚੁਗਾਵੈ ਮਨ ਮਹਿ ਸਿਮਰਨੁ ਕਰਿਆ ॥੩॥੧॥

—ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੪੯੫

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, 'ਬਹੁ-ਵਚਨ'

ਸਾਧ ਸਭਾ ਮਹਿ ਅਨਦ ਬਿਸਮ ॥

'ਉਨ' ਸੰਗੁ ਸੋ-ਪਾਏ ਜਿਸੁ ਮਸਤਕਿ ਕਰਾਮ ॥੩॥੨॥੨੩॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੬੭੬

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਨਾਮੁ ਸੰਗੀ ਸੋ ਮਨਿ ਨ ਬਸਾਇਓ ॥ ਛੋਡਿ ਜਾਹਿ 'ਵਾਹੂ' ਚਿਤੁ ਲਾਇਓ ॥

੨॥੧॥੧੬॥ —ਟੋਡੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੧੫

ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਮੁਖਿ ਬੇਰਾਵੈ ਅੰਤਿ ਠਗਾਵੈ ॥ ਇਕਤੁ ਠਉਰ 'ਓਹ' ਕਹੀ ਨ ਸਮਾਵੈ ॥

੩॥੧੮॥੨੬॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੯੨

ਛੰਡਾ ਨਿਗ੍ਰਹਿ ਸਨੇਹੁ ਕਰਿ ਨਿਰਵਾਰੋ ਸੰਦੇਹ ॥

ਨਾਹੀ ਦੇਖਿ ਨ ਭਾਜੀਐ ਪਰਮ ਸਿਆਨਪ 'ਏਹ' ॥੧੧॥

—ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੦

ਏਹ, ਓਹ ।

(੩) 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਸਚੇ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਵ ਦੇ ਰੂਪ—

'ਉਹਾ' ਕਉ ਕਹੀਐ ਸਹਜ ਮਤਵਾਰਾ ॥

ਪੀਵਤ ਰਾਮ ਰਸੁ ਗਿਆਨ ਬੀਚਾਰਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨੭॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੮

ਮਨ ਰੇ ਛਾਡਹੁ ਭਰਮੁ ਪ੍ਰਗਟੁ ਹੋਇ ਨਾਚਹੁ 'ਇਆ' ਮਾਇਆ ਕੇ ਭਾਡੇ ॥

ਸੂਰੁ ਕਿ ਸਨਮੁਖ ਰਨ ਤੇ ਡਰਪੈ ਸਤੀ ਕਿ ਸਾਚੈ ਭਾਡੇ ॥੧॥੧੭॥੬੮॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੨੮

ਆਸ ਪਾਸ ਘਨ ਤੁਰਸੀ ਕਾ ਬਿਰਵਾ ਮਾਝ ਬਨਾ ਰਸਿ ਗਾਉ ਰੇ ॥

'ਉਆ' ਕਾ ਸਰੂਪੁ ਦੇਖਿ ਮੋਹੀ ਗੁਆਰਨ ਮੋਕਉ ਛੋਡਿ ਨ ਆਉ ਨ ਜਾਹੁ ਰੇ ॥

॥੧॥੨॥੧੫॥੬੬॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੮

ਮਾਥੈ ਪੀਰਿ ਸਰੀਰਿ ਜਲਨਿ ਹੈ ਕਰਕ ਕਰੇਜੇ ਮਾਹੀ ॥

ਐਸੀ ਬੇਦਨ ਉਪਜਿ ਖਰੀ ਭਈ 'ਵਾ' ਕਾ ਅਉਖਧੁ ਨਾਹੀ ॥੨॥੧॥

—ਸੋਰਨਿ ਭੀਖਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੬

ਹਸਤਿ ਨ ਤੋਰੈ ਧਰੈ ਧਿਆਨੁ ॥ 'ਵਾ' ਕੈ 'ਰਿਦੈ' ਬਸੈ ਭਗਵਾਨੁ ॥

॥੨॥੧॥੪॥ —ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧

ਜਿਉ ਬੇਸ੍ਵਾ ਕੇ ਪਰੈ ਅਖਾਰਾ ॥ ਕਾਪਰੁ ਪਹਿਰਿ ਕਰਹਿ ਸੀ ਗਾਰਾ ॥

ਪੂਰੇ ਤਾਲ ਨਿਹਾਲੇ- ਸਾਸ ॥ 'ਵਾ' ਕੇ ਗਲੇ ਜਮ ਕਾ ਹੈ ਫਾਸ ॥

੩॥੨॥੮॥ —ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੫

ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੜਨਾਵ

(Indefinite Pronoun)

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਕੋਈ, ਕੋ, ਕੋਊ, ਕਿਨੈ, ਕਿਨਹਿ, ਕਿਨਹੂ, ਕਿਸ ਹੀ, ਕਛੁ, ਕਿਹੁ,	ਕੋਈ, ਕੋ, ਕਿਤੀ, ਕਿਨਹੀ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਕਿਸਹਿ	
ਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਕਾਹੂ, ਕਿਨੈ	
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਕਿਸੈ, ਕਹੀ	

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਅਵਰ, ਹੋਰ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਅਵਰੁ, ਅਉਰੁ, ਹੋਰੁ	ਹੋਰਿ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਅਵਧਹਿ	ਅਵਰਾ.
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਹੋਰਨਿ	
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਅਵਰ	

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

‘ਇਕ’, ‘ਏਕ’, ‘ਹਿਕ’

ਇਕ-ਵਚਨ

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਇਕੁ, ਇਕੁ, ਹਿਕੁ	ਇਕਿ, ਹਿਕਿ, ਹਿਕੋਨੀ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਹਿਕੁ, ਹਿਕੋ, ਇਕੁ, ਏਕਸੈ	ਇਕਨਾ
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ		ਇਕਨਾ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ		ਇਕਨੀ

ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

‘ਸਭ’

ਇਕ-ਵਚਨ

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਸਭੁ	ਸਭਿ, ਸਭਨੀ
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਸਭਸੁ, ਸਭਸੈ	
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ		ਹਭਾਹੁੰ
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਸਭਸੈ	ਸਭਨਾ

ਪੁਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਈਹਾ ਊਹਾ ਤੁਮ ਰਖੈ ॥ ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ‘ਕੋ’ ਲਖੈ ॥੩॥੫॥੧੪੫॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੧੧

ਕਕਾ ਕਾਰਨ ਕਰਤਾ ਸੋਊ ॥ ਲਿਖਿਆ ਲੇਖੁ ਨ ਮੇਟਤ ‘ਕੋਊ’ ॥੧੭॥

—ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੫੩

‘ਕੋਈ’ ਗਾਵੈ ‘ਕੋ’ ਸੁਣੈ ਹਰਿ ਨਾਮਾ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ॥

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਸੰਸਾ ਨਹੀ ਅੰਤਿ ਪਰਮ ਗਤਿ ਪਾਇ ॥੪॥੧॥੪॥੫੫॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਪੰ: ੩੩੫

ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸੋਧਿ ਸਭਿ 'ਕਿਨੈ' ਕੀਮ ਨ ਜਾਣੀ ॥੪॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੧੯

ਜਿਉ ਉਦਿਆਨ ਕੁਸਮ ਪਰਫੁਲਿਤ 'ਕਿਨਹਿ' ਨ ਘ੍ਰਾਉ ਲਇਓ ॥

੨॥੧॥੮॥੫੯॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੩੬

ਜਨ ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਖੇਲੁ ਕਠਨੁ ਹੈ 'ਕਿਨਹੁ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਨਾ ॥੨॥੧॥

ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰ: ੨੧੯

'ਏਕੁ' ਤੂ ਹੋਰਿ ਵੇਸ ਬਹੁਤੇਰੇ ॥ ਨਾਨਕੁ ਜਾਣੈ ਚੋਜ ਨ ਤੇਰੇ ॥੪॥੨੫॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰ: ੩੫੬

ਨਹੀ ਹੋਤ 'ਕਛੁ' ਦੋਉ ਬਾਰਾ ॥੧੭॥

—ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੫੩

ਓਸ ਨ 'ਕਿਹੁ' ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੀ ਜਿਸ ਨਉ ਆਪਣੀ ਲਿਵ ਲਾਵਏ ॥੨੮॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਆਨੰਦ, ਪੰ: ੯੨੦

ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਦਾਤਾ 'ਅਵਰੁ' ਨ ਕੋਇ ॥੩॥੯॥੪੮॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩, ਪੰ: ੩੬੩

ਦੂਜਾ ਨਾਹੀ 'ਅਉਰੁ' ਕੋ ਤਾ ਕਾ ਭਉ ਕਰੀਐ ॥੨॥੧੪॥੧੧੬॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੯੯

'ਕਿਸ ਹੀ' ਧੜਾ ਕੀਆ ਸਿਕਦਾਰ ਚਉਧਰੀ ਨਾਭਿ ਆਪਣੈ ਸੁਆਈ ॥

ਹਮਾਰਾ ਧੜਾ ਹਰਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥੧॥੨॥੫੪॥

—ਆਸਾ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੩੬੬

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

'ਕਿਤੀ' ਇਤੁ ਦਰੀਆਇ ਵੇਵਨਿ ਵਹਦਿਆ ॥੧॥੮॥੧੧੦॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੯੮

'ਕੇਈ' ਲਾਹਾ ਲੈ ਚਲੇ ਇਕਿ ਚਲੇ ਮੂਲੁ ਗਵਾਇ ॥੧॥੩॥

—ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੩੪

ਕਰਮੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ 'ਕੇ' ਨੇੜੇ 'ਕੇ' ਦੂਰਿ ॥੧॥

—ਸਲੋਕੁ, ਜਪੁਜੀ

‘ਕਿਨਹੀ’ ਬਨਜਿਆ ਕਾਂਸੀ ਤੈਥਾ ‘ਕਿਨਹੀ’ ਲਉਗ ਸੁਖਾਰੀ ॥੧॥੨॥

—ਕੋਦਾਰਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੨੩

ਇਕਨੀ ਦੁਖੁ ਸਮਾਈਐ ‘ਇਕਿ’ ਚੁਲੈ ਰਹਨਿ ਚੜੇ ॥੧॥੨੪॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

‘ਹਿਕਨੀ’ ਲਦਿਆ ‘ਹਿਕਿ’ ਲਦਿ ਗਏ ‘ਹਿਕਿ’ ਭਾਰੇ ਭਰਨਾਲਿ ॥੭॥੨॥੧੦॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੧, ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੫

ਏਕੁ ਤੂ ‘ਹੋਰਿ’ ਵੇਸ ਬਹੁਤੇਰੇ ॥੪॥੨੫॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੬

ਸਭ ਤੇਰੀ ਤੂੰ ‘ਸਭਨੀ’ ਧਿਆਇਆ ॥੧॥੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੪, ਸੌ ਪੁਰਬ, ਪੰ: ੧੧

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਕੋਟਿ ਮਧੇ ‘ਕਿਸਹਿ’ ਬੁਝਾਈ ॥੪॥੩॥੧੨॥

—ਮਲਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ ੧੦੫੫

‘ਹਿਕੋ’ ਚਿਤਿ ਵਸਾਇ ਕਦੇ ਨ ਜਾਇ ਮਰਿ ॥੩॥੫॥੧੦੭॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ ੩੯੭

‘ਇਕੁ’ ਬਿੰਨਿ ਦੁਗਣ ਜੁ ਤਉ ਰਹੈ ਜਾ ਸੁਮੰਤ੍ਰਿ ਮਾਨਵਹਿ ਲਹਿ ॥੫॥੧੪॥

—ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਜਾਲਪ, ਪੰ: ੧੩੯੫

ਨਾਨਕੁ ਵੇਚਾਰਾ ਕਿਆ ਕਹੈ ॥ ਸਭੁ ਲੋਕੁ ਸਲਾਹੇ ‘ਏਕਸੈ’ ॥੪॥੨॥

—ਬਸੰਤ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੧੬੮

ਜਬ ਦੇਖਉ ਪ੍ਰਭੁ ਅਪੁਨਾ ਸੁਆਮੀ ਤਉ ‘ਅਵਰਹਿ’ ਚੀਤਿ ਨ ਪਾਵਉ ਰੇ ॥

੨॥੨॥੧੩੧॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧੧, ਪੰ: ੪੦੪

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਆਪਿ ਮਰੈ ‘ਅਵਰਾ’ ਨਹ ਮਾਰੀ ॥੪॥੨੫॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੫੬

‘ਅਵਰ’ ਉਪਦੇਸੈ ਆਪਿ ਨ ਕਰੈ ॥ ਆਵਤ ਜਾਵਤ ਜਨਮੈ ਮਰੈ ॥੭॥੫॥

—ਸੁਖਮਨੀ, ਪੰ. ੨੬੬

‘ਇਕਨ੍ਹਾ’ ਹੁਕਮਿ ਸਮਾਇ ਲਏ ਇਕਨ੍ਹਾ ਹੁਕਮੈ ਕਰੇ ਵਿਣਾਸੁ ॥

‘ਇਕਨ੍ਹਾ’ ਭਾਣੈ ਕਢਿ ਲਏ ਇਕਨ੍ਹਾ ਮਾਇਆ ਵਿਚਿ ਨਿਵਾਸੁ ॥੩॥੨॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ ਵਚਨ

‘ਕਾਹੂ’ ਪੰਥੁ ਦਿਖਾਰੈ ਆਪੇ ॥੧੭॥ —ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੫੩

ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਸੋਝੀ ‘ਕਿਨੈ’ ਨ ਹੋਈ ॥੧੨॥੨॥੧੪॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੩੫

ਜਿਨਿ ਕਰਿ ਕਾਰਣੁ ਧਾਰਿਆ ‘ਸਭਸੈ’ ਦੇਇ ਆਧਾਰੁ ਜੀਉ ॥

੮॥੧॥੨॥ —ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੯, ਪੰ: ੭੫੧

ਆਪਣ ਵਾਰੀ ‘ਸਭਸੈ’ ਆਵੈ ਪਕੀ ਖੇਤੀ ਲੁਣੀਐ ॥੫॥੨॥

—ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੧੧੦

ਤਿਸ ਹੀ ਕੀ ਕਰਿ ਆਸ ਮਨ ਜਿਸ ਕਾ ‘ਸਭਸੁ’ ਵੇਸਾਹੁ ॥੧॥੭॥੭੭॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੪੪

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਆਪਣਾ ਕਾਰਜੁ ਆਪਿ ਸਵਾਰੈ ‘ਹੋਰਨਿ’ ਕਾਰਜੁ ਨ ਹੋਈ ॥੩॥੧੦॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰ: ੩੫੧

ਸਚਾ ਹੁਕਮੁ ਸਚਾ ਪਸਾਰਾ ‘ਹੋਰਨਿ’ ਹੁਕਮੁ ਨ ਹੋਈ ਹੇ ॥੪॥੨॥

ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੪੫

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਸੰਸਾਰ ‘ਹਭਾਹੁ’ ਬਾਹਰਾ ॥੪॥੩॥੧੦੫॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੯੭

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ‘ਕਿਸੈ’ ਨ ਲਥੈ ਦੁਖੁ ॥੧॥੫॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੧੯

ਹਿਆਉ ਨ ‘ਕੈਹੀ’ ਠਾਹਿ ਮਾਣਕ ਸਭ ਅਮੋਲਵੇ ॥੧੨੯॥

ਸਲੋਕ ਵਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੮੪

ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਮਨ ਕਾ ਤਾਕੁ ਨ ਉਘੜੈ ‘ਅਵਰ’ ਨ ਕੁੰਜੀ ਹਥਿ ॥

੧॥੧॥ —ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੩੭

ਪ੍ਰਭੁ ਤਜਿ 'ਅਵਰ' ਸੇਵਕੁ ਜੇ ਹੋਈ ਹੈ ਤਿਤੁ ਮਾਨੁ ਮਹਤੁ ਜਸੁ ਘਾਟੈ ॥
੧॥ ਰਹਾਉ ॥੭॥ —ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੯੭

ਵੁਠੈ ਅੰਨੁ ਕਮਾਦੁ ਕਪਾਹਾ 'ਸਭਸੈ' ਪੜਦਾ ਹੋਵੈ ॥੧॥੨੬॥

—ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੫੦

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਇਕਨ੍ਹਾ ਹੁਕਮਿ ਸਮਾਇ ਲਏ 'ਇਕਨ੍ਹਾ' ਹੁਕਮੇ ਕਰੇ ਵਿਣਾਸੁ ॥

ਇਕਨ੍ਹਾ ਭਾਣੈ ਕਢਿ ਲਏ 'ਇਕਨ੍ਹਾ' ਮਾਇਆ ਵਿਚਿ ਨਿਵਾਸੁ ॥੩॥੨॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਸਚੁ 'ਸਭਨਾ' ਹੋਇ ਦਾਰੂ ਪਾਪ ਕਢੇ ਧੋਇ ॥੨॥੧੦॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਇਕਨ੍ਹਾ ਦੁਧੁ ਸਮਾਈਐ ਇਕਿ ਚੁਲ੍ਹੈ ਰਹਿਨੁ ਚੜੇ ॥੧॥੨੪॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

(੨) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਇਕਸੁ ਦੁਹੁ ਚਹੁ ਕਿਆ ਗਣੀ 'ਸਭ' ਇਕਤੁ ਸਾਇ ਮੁਠੀ ॥

ਇਕੁ ਅਧੁ ਨਾਇ ਰਸੀਅਜਾ ਕਾ ਵਿਰਲੀ ਜਾਇ ਵੁਠੀ ॥੩॥੧॥੧੬੬॥

—ਗੁਰੂਗੀ ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੧੮

ਨਿਜਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ

(Reflexive Pronoun)

‘ਆਪਿ’

ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ^੧

ਇਕ-ਵਚਨ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ	ਆਪਿ, ਆਪੇ, ਆਪੀਨੈ, ਆਪਹਿ
ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਆਪੁ, ਆਪਾ
ਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਆਪੇ (ਨਾਲਿ)
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਆਪੈ, ਆਪਸ (ਕਉ)
ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ	ਆਪਹੁ, ਆਪਸ (ਤੇ), ਆਪੋ
ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਅਪੁਨਾ, ਅਪਨੈ, ਆਪਨ, ਅਪਨੀ, ਅਪ
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ	ਆਪਹਿ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਮੰਗਣਾ ਤ ਸਚੁ ਇਕੁ, ਜਿਸੁ ਤੁਸਿ ਦੇਵੈ ‘ਆਪਿ’ ॥੨॥੧੫॥

ਨਾਨਕ ਕਾ ਪ੍ਰਭੁ ਵਡਾ ਹੈ ‘ਆਪਿ’ ਸਾਜਿ ਸਵਾਰੇ ॥੨॥੨੦॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੨੩

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਜਾ ਪਹਿ ਜਾਉ ‘ਆਪੁ’ ਛੁਟਕਾਵਨਿ ਤੇ ਬਾਧੇ ਬਹੁ ਫੰਧਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

੫੧॥ ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੩੪

ਤਾਹਿ ਛਾਡਿ ਕਤ ‘ਆਪੁ’ ਬਧਾਵਾ ॥੧੩॥

—ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪ: ੩੪੦

ਜਬ ਲਗੁ ਜੋਤਿ ਕਾਇਆ ਮਹਿ ਬਰਤੈ ‘ਆਪਾ’ ਪਸੂ ਨ ਬੂਝੈ ॥੨॥੧੨॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੬੬੨

ਨੋਟ :—‘ਨਿਜ ਵਾਚਕ’ ਪੜਨਾਂਵ ਤੋਂ ‘ਭਾਵ-ਵਾਚਕ ਨਾਵ’ ਬਣ ਕੇ

ਸਬਦ 'ਆਪੁ' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਆਪਣੈ ਮਨਿ ਚਿਤਿ ਕਹੈ ਕਹਾਏ ਬਿਨੁ ਗੁਰੁ 'ਆਪੁ' ਨ ਜਾਈ ॥

੮॥੧॥੧੮॥ —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੫

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

'ਆਪੈ' ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ ॥

੧॥੫॥੩੯॥ —ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੬, ਪੰ. ੩੬੦

ਨੋਟ:—ਧਾਤੂ 'ਦੇਣਾ' ਦੇ ਦੋ 'ਕਰਮ' ਹਨ—'ਕਥਿਤ' ਅਤੇ 'ਅਕਥਿਤ' । 'ਦੋਸੁ' ਕਥਿਤ (Direct) ਕਰਮ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, 'ਆਪੈ' ਅਕਥਿਤ (Indirect) ਕਰਮ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ (ਵੇਖੋ 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ'—ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ) ।

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ ਵਚਨ

ਇਕਨਾ ਨੋ ਤੂੰ ਮੇਲਿ ਲੈਹਿ ਇਕਿ 'ਆਪਹੁ' ਤੁਧੁ ਖੁਆਇਆ ॥੧੧॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ-

'ਆਪਹੁ' ਕਛੁ ਨ ਹੋਵਤ ਭਾਈ ॥ ਜਿਸੁ ਪ੍ਰਭੁ ਦੇਵੈ ਸੋ ਨਾਮੁ ਪਾਈ ॥

੩॥੧੦॥੧੫॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰ. ੮੦੫

ਨਾਨਕ ਜੇ ਕੋ 'ਆਪੈ' ਜਾਣੈ ਅਗੈ ਗਇਆ ਨ ਸੋਹੈ ॥੨੧॥

—ਜਪੁਜੀ

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ ਵਚਨ

ਅਬ ਮੋਹਿ ਰਾਮੁ 'ਅਪਨਾ' ਕਰਿ ਜਾਨਿਆ ॥੧੯॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੩੨੭

'ਅਪਨੀ' ਮਾਇਆ ਆਪਿ ਪਸਾਰੀ ਆਪਹਿ ਦੇਖਨਹਾਰਾ । ੨॥੧॥੨॥

—ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ' ੯, ਪੰ. ੫੩੭

'ਅਪਨੈ' ਬੀਚਾਰਿ ਅਸਵਾਰੀ ਕੀਜੈ ॥੩੧॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੩੨੯

ਨੋਟ:—ਪੜਨਾਵ 'ਆਪ' ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਦਾ ਰੂਪ ਉਸ ਦੇ

ਸੰਬੰਧ-ਮਾਨ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਆਪੁਨਾ ਰਾਮ—'ਰਾਮੁ' ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ । ਅਪਨੀ
ਮਾਇਆ—'ਮਾਇਆ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ । ਅਪਨੈ ਬੀਚਾਰਿ—'ਬੀਚਾਰਿ'
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ ਵਚਨ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ—

ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਜੀਵਾ ਸੋਇ ਤਿਨਾ ਕੀ ਜਿਨ੍ਹ 'ਆਪਨਾ' ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਤਾ ॥

੨॥੧॥੪॥ —ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੮੦੨

ਜਿਨ੍ਹ ਅਪੁਨਾ ਪ੍ਰਭੁ—'ਪ੍ਰਭੁ' ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਆਪਿ ਭਗਤਾ ਆਪਿ ਸੁਆਮੀ 'ਆਪਨ' ਸੰਗਿ ਰਤਾ ॥੨॥੧॥੧੧॥

—ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੪੯੮

ਕਾਟਿ ਸਿਲਕ ਦੁਖ ਮਾਇਆ, ਕਰਿ ਲੀਨੇ 'ਅਪ' ਦਸੇ ॥੧੯॥

—ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ ੭੧੦

ਨਵੈ ਕਾ ਸਿਹਜਾਸਣੀ, ਮੂਲਿ ਨ ਜਾਣੈ 'ਅਪ' ਬਲੁ ॥੩॥੧॥

—ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੮

ਸੁਤ ਬਨਿਤਾ ਆਪਨ ਨਹੀ ਭਾਈ ॥ ਇਸਟ ਮੀਤ 'ਆਪ' ਬਾਪੁ ਨ ਮਾਈ ॥

੨॥੩੭॥੧੦੬॥ —ਗਉੜੀ ਮ. ੫, ਪੰ. ੧੮੭

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੈ ਸੁ ਕਾਇਆ ਸੋਧੈ 'ਆਪਹਿ' ਆਪੁ ਮਿਲਾਇਦਾ ॥

੧੦॥੮॥੨੨॥ —ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੰਲਹੇ, ਪੰ. ੧੦੬੬

(੨) ਸਬਦ 'ਆਪ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਬਦ 'ਆਤਮਨ' ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ
ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਹੈ । ਇਸ 'ਨਿਜਵਾਚਕ' ਪੜਨਾਵ ਤੋਂ ਛੁਟ,
ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸੇ ਹੀ ਅਰਥ ਵਾਲਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੜਨਾਵ ਭੀ ਹੈ—ਸ੍ਵ ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦੋ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਅੰਤਲਾ ਅੱਖਰ 'ਵ'
ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ (_) ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ
ਹੈ; ਜਿਵੇਂ:—

ਸੁਦੇਸ ਤੋਂ ਸੁਦੇਸ । ਸਰਵਸੂ ਤੋਂ ਸਰਬਸੂ ।

ਜਦੋਂ 'ਨਿਜਵਾਚਕ ਪੜਨਾਵ' ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਪ ਤੋਂ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸੇ ਹੀ ਅਰਥ ਵਾਲਾ ਦੂਜਾ ਸਬਦ 'ਸ੍ਰ' ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ (ਸੁ) ਵਿਚ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਏਹ ਕਿਨੇਹੀ ਦਾਤਿ 'ਆਪੁਸ ਤੇ' ਜੋ ਪਾਈਐ ॥੧॥੨੩॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

'ਆਪਸ ਕਉ' ਮੁਨਿਵਰ ਕਰਿ ਥਾਪਹੁ ਕਾ ਕਉ ਕਹਹੁ ਕਸਾਈ ॥੨॥੧॥

—ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੦੩

'ਆਪਸ ਕਉ' ਆਪੁ ਮਿਲਾਇਆ ॥ ਭ੍ਰਮ ਭੰਜਨ ਹਰਿ ਰਾਇਆ ॥੪॥੧॥

—ਮਲਾਰ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰ ੧੨੭੮

'ਆਪਸ ਕਉ' ਜੋ ਭਲਾ ਕਹਾਵੈ ॥੩॥੧੨॥ —ਸੁਖਮਨੀ ਮ. ੫, ਪੰਨਾ ੨੭੮

'ਆਪਸ' ਤੇ ਉਪਰਿ ਸਭੁ ਜਾਣਹੁ ਤਉ ਦਰਗਹੁ ਸੁਖੁ ਪਾਵਹੁ ॥੧॥੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰ ੮੮੩

ਨੋਟ:—ਉਪਰ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਬਦ 'ਆਪਸੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦੋ ਸਬਦ 'ਆਤਮਨ' ਅਤੇ 'ਸ੍ਰ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ; ਸੋ, ਇਸ ਮਿਲਵੇਂ ਸਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—"ਆਪਣਾ ਆਪ" ।

ਆਪਸ ਤੇ—ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ । ਆਪੁਸ ਕਉ—ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ।

(ੳ) ਪਰ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਨਾਲ ਇਕੱਲਾ ਸਬਦ 'ਆਪ' ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

'ਆਪੈ' ਨਾਲਿ ਗੋਸਟਿ ਆਪਿ ਉਪਦੇਸੈ ਆਪੇ ਸੁਘੜੁ ਸਰੂਪੁ ਸਿਆਣੀ ॥੧੨॥

—ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੫੫੩

'ਅਵਿਐ' (Indeclinable) 'ਹੀ' ਕਿਸੇ ਸਬਦ ਤੇ ਜੋਰ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ' (Syntax) ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਹਾਲ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਸ 'ਹੀ' ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਾਰਕ ਚਿਹਨ ('f'), () ਆਦਿਕ ਗਿਰ ਗਾਂਦੇ ਹਨ। (ਵੇਖੋ 'ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ'—'ਹੀ')। ਇਸ 'ਹੀ' ਦੀ ਆਪਣੀ (1) ਭੀ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ (f) ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਨਿਜਵਾਚਕ ਪੜਨਾਵ 'ਆਪ' ਨਾਲ ਭੀ ਇਹ 'ਹੀ' ਬਹੁਤ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—

ਅਪਨੀ ਮਾਇਆ ਆਪਿ ਪਸਾਰੀ 'ਆਪਹਿ' ਦੇਖਨਹਾਰਾ ॥੨॥੧॥੨॥

—ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੯, ਪੰ. ੫੩੭

ਆਪਹਿ=ਆਪਿ + ਹਿ, ਆਪਿ ਹੀ—ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਆਪਹਿ' ਕਉਤਕ ਕਰੈ ਅਨਦ ਚੋਜ ॥ 'ਆਪਹਿ' ਰਸ ਭੋਗਨ ਨਿਰਜੋਗ ॥

੮॥੨੧॥ —ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੯੨

ਆਪਹਿ=ਆਪਿ ਹੀ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਆਪ ਹੀ' ਕਰਤਾ ਬੀਨੁਲ ਦੇਉ ॥੩॥ —ਪਰਭਾਤੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੫੧

ਆਪ ਹੀ=ਆਪਿ ਹੀ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

(ੳ) ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਸ 'ਹੀ' ਦਾ 'ਹ' ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਿਛੇ ਕੇਵਲ 'ੀ' ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਸਬਦ ਦੇ 'ਅੰਤਲੇ' (ਅ) ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਣ-ਸੰਧੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ () ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਵੇਖੋ, ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ)।

ਸਬਦ 'ਆਪਿ' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਨਾਲ 'ਹੀ' ਦੇ ਵਰਤਣ ਕਰਕੇ 'ਆਪਿ' ਦੀ (f) ਉੱਡ ਕੇ 'ਆਪ' ਰਹਿ ਗਿਆ, 'ਹੀ' ਦਾ 'ਹ' ਉੱਡ ਕੇ 'ੀ' ਰਹਿ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਿਲਿਆ 'ਆਪ' + 'ੀ' = 'ਆਪੇ' ਬਣ ਗਿਆ; ਜਿਵੇਂ—

'ਆਪੇ' ਰਸੀਆ ਆਪਿ 'ਰਸੁ' ਆਪੇ' ਰਾਵਣਹਾਰੁ ॥ 'ਆਪੇ' ਹੋਵੈ ਚੋਲੜਾ 'ਆਪੇ' ਸੇਜ ਭਰਾਰੁ ॥੧॥੨੫॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰ: ੨੩

(ਅ) 'ਹੀ' ਦਾ 'ਹ' ਉੱਡ ਕੇ 'ੀ' ਰਿਹਾ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਪਹਿਲੇ

ਸਬਦ ਦੀ (f) ਨਹੀਂ ਗਿਰਦੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ (f) ਮਿਲ ਕੇ
(1) ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

‘ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ‘ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ ॥੧॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਇਕ ‘ਆਪੀਨੈ’ ਪਤਲੀ ਸਹ ਕੇ ਰੇ ਬੋਲਾ ॥੨॥੨॥

—ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੪

ਨੋਟ :—ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸੰਯੁਕਤ ਸਬਦ
‘ਆਪੀਨੈ’ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜੀਏ। ‘ਨ’ ਦੇ ਹੇਠ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ‘ੁ’ ਦਾ ਖਿਆਲ
ਭੀ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ—

ਆਪੀਨੈ = ਆਪਿ + ਈ + ਨੈ

(ਨੋਟ :—ਇਹ ਅੰਤਲਾ ਅੱਧਾ ‘ਹ’ ਅਸਲ ਵਿਚ ‘ਹੀ’ ਵਿਚੋਂ
ਨਿਕਲ ਕੇ ਇਥੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ)।

= ਆਪਿ + ਹੀ + ਨੈ

ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਚ ਦੇ ‘ਆਪੀਨੈ’ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਿਆਂ—

“ਇਕ ਆਪਿ ਹੀ ਨੈ ਪਤਲੀ ਸਹ ਕੇ ਰੇ ਬੋਲਾ” ਬਣਦਾ ਹੈ
ਜਿਸ ਦਾ ਵਾਰਤਕ-ਰੂਪ (Prose-order) ਇਉਂ ਹੈ :

ਇਕ ਪਤਲੀ ਨੈ ਆਪਿ ਹੀ ਸਹ ਕੇ ਰੇ ਬੋਲਾ (ਪਾਇਆ)।

ਨੋਟ :—ਇਸ ਤੁਕ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਹੇਠਲੀ ਤੁਕ
ਨਾਲ ਕਰੋ—

‘ਗੁਰਬਚਨੀ ਫਲੁ ਪਾਇਆ ਸਹ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਬੋਲਾ’ ॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੭੨੬

ਕ਼ਿਆ (VERB)

ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਨਾਵ, ਪੜਨਾਵ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਚਨ ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਕ਼ਿਆ ਵਿਚ ਭੀ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਵਚਨ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ “ਦੋ” ‘ਵਚਨ’ ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ‘ਵਚਨ’ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਧਾਤੂ ਦੋ ਪਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ : ‘ਆਤਮਨੇ-ਪਦ’ ਅਤੇ ‘ਪਰੱਸਮੈ ਪਦ’। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਦਸ ‘ਗੁਣੇ’ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ‘ਚਿਹਨ’ ਹੈ, ਜੋ ਧਾਤੂ ਨਾਲ ਕ਼ਿਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਾਣ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੋ, ‘ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ’ ਵਿਚ ‘ਕ਼ਿਆ’ ਦਾ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਬੜਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਤੇ ਕਠਿਨ ਜਿਹਾ ਹੈ। ‘ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ’ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁੰਝਲਾ ਇਤਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ; ਜਿਹੜੀਆਂ ਹੈਸਨ ਭੀ, ਉਹ ਭੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਘਟਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਆਖਰ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ‘ਆਤਮਨੇ ਪਦ’ ਉੱਡ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਸ ‘ਗੁਣੇ’ ਦੇ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ‘ਕ਼ਿਆ’ ਦੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਦੋ’ ਰੂਪ ਮਿਟ ਕੇ ਅੰਤ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਰੂਪ ਰਹਿ ਗਏ—ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਭਵਿੱਖਤ ਅਤੇ ਭੂਤ-ਕਾਲ, ਕਰਤਰੀ ਵਾਚੇ ਅਤੇ ਕਰਮ ਵਾਚੇ, ਕਾਰਦੰਤਕ।

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ (Present Tense)

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ‘ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ’ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ‘ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ’ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਇਹਨਾਂ ਚੌਹਾਂ ਹੀ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ‘ਵਰਤਮਾਨ-ਕਾਲ’ ਦੀ ‘ਰੂਪ-ਸਾਧਨਾਂ’ ਹੇਠ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ
ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ
ਰੂਪ-ਸਾਧਨਾ

ਇਕ-ਵਚਨ

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਅੱਠ ਪੁਰਖ (Third Person)	ਬਸਇ, ਲਏਇ, ਜੀਵਈ, ਬੂਝਏ, ਲਾਗੈ, ਭਣਤਿ, ਬਿਠਵੰਤਿ, ਸਉਪੈ, ਮੇ ਰਵਿਦ (ਫ਼ਾਰਸੀ)	ਚੁਗਹਿ, ਪੇਖਹ, ਧਿਆਵਹੇ, ਲਗਾਹੀ, ਰਖਨਿ, ਪਾਇਨੀ, ਲੁੜੇਨਿ, ਹੈ,
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ (Second Person)	ਪੜ੍ਹਾਵਸਿ, ਹੈ, ਥੀਵਹਿ, ਪਾਵਹੇ, ਸੇਵਹੀ,	ਕਰਹੁ,
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ (First person)	ਕਰਉ, ਜੀਵਉ, ਜੀਵਾ, ਪੁਕਾਰੀ.	ਸਰੇਵਹ, ਵਿਗਾੜਹਿ, ਜਾਣਹਾ

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ
ਰੂਪ-ਸਾਧਨਾ ਨੰ: ੧
ਧਾਤੂ 'ਪੁੱਛ'

ਇਕ-ਵਚਨ

ਬਹੁ-ਵਚਨ

ਅੱਠ ਪੁਰਖ	ਪੁੱਛਦਿ, ਪੁੱਛਇ	ਪੁੱਛੰਤਿ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ	ਪੁੱਛਸਿ	ਪੁੱਛਹ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਪੁੱਛਾਮਿ	ਪੁੱਛਾਮੇ

ਰੂਪ-ਸਾਧਨਾ ਨੰ: ੨
ਧਾਤੂ 'ਕਹ'

ਅੱਠ ਪੁਰਖ	ਕਹੇਇ	ਕਹੇਤਿ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ	ਕਹੇਸਿ	ਕਹੇਹ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਕਹੇਮਿ	ਕਹੇਮੇ

ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼
ਧਾਤੂ 'ਪੁੱਛ'

ਅੱਨ ਪੁਰਖ	ਪੁੱਛਇ	ਪੁਛਹਿ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ	ਪੁੱਛਸਿ, ਪੁਛਹਿ	ਪੁਛਹੁ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਪੁਛਉ	ਪੁਛਹੂ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਧਾਤੂ ਗਮ (ਗੁਛ)
ਪਰੱਸਮੈ-ਪਦ

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਅੱਨ ਪੁਰਖ	ਗੁਛਤਿ	ਗੁਛੰਤਿ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ	ਗੁਛਸਿ	ਗੁਛਥ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਗੁਛਮਿ	ਗੁਛਾਮਹ

ਧਾਤੂ 'ਰੁਚ' (ਰੋਚ)
ਆਤਮਨੇ ਪਦ

ਇਕ-ਵਚਨ		ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਅੱਨ ਪੁਰਖ	ਰੋਚਤੇ	ਰੋਚੰਤੇ
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ	ਰੋਚਸੇ	ਰੋਚਥੇ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਰੋਚੇ	ਰੋਚਾਮਹੈ

(੩) ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ 'ਹਿ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਸਿ' ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ 'ਹ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਥ' ਹੈ।

ਅੱਨ-ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਚਿਹਨ (°) ਹੈ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦਾ 'ਅਇ', ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਅਇ' ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਤਿ' ਹੈ।

ਅੱਨ-ਪੁਰਖ ਬਹੁ-ਵਚਨ— ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਹਿ' ਜਾ
੨੧੪

‘ਨਿ’ ਹੈ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ ‘ਅੰਤਿ’ ਅਤੇ ‘ਅੰਹਿ’ ਹਨ; ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਅੰਤਿ’ ਤੇ ‘ਏਤਿ’ ਹਨ; ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਅੰਤਿ’ ਹੈ।

ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ‘ਉ’ ਹੈ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ ‘ਅਉ’ ਅਤੇ ‘ਅਮਿ’ ‘ਆਮਿ’ ਤੇ ‘ਏਮਿ’ ਹਨ; ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘+ਮਿ’ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ (ੀ) ਅਤੇ (ਿ) ਹਨ।

ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ‘ਹ’ ਜਾਂ ‘ਹਿ’ ਹੈ। (ੀ+ਐ) ਜਾਂ ‘(ੀ ਜੈ)’ ਭੀ ਹੈ। ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ ‘ਇੱਜਦਿ’ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਇੱਜਦਿ’ ਅਤੇ ‘ਈਅਦਿ’ ਹਨ; ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਇਯਤੇ’ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠਾ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :—

ਸੰ.	ਪ੍ਰਾ:	ਪੰ:
ਦਿਸ੍ਰਜਤੇ	ਦੀਸਦਿ, ਦਿੱਸਦਿ, ਦਿੱਸਦਿ, ਦੀਸਦਿ	ਦੀਸੇ, ਦਿੱਸੇ, ਦਿੱਸਦਾ (ਹੈ)
ਜਾਨਾਤਿ	ਜਾਣਾਦਿ, ਜਾਣਾਦਿ	ਜਾਣੈ, ਜਾਣਦਾ (ਹੈ)
ਤੁਰਤੇ	ਤੁਵਰਦਿ, ਤੁਵਰਦਿ	ਤੁਰੈ, ਤੁਰਦਾ (ਹੈ)
ਉੱਤਿਸਠਤਿ	ਉੱਠੇਦਿ, ਉੱਠਦਿ	ਉੱਠੈ, ਉੱਠਦਾ (ਹੈ)
ਭਵਾਮਿ	ਹੋਮਿ	ਹੋਵਉ, ਹੋਵਾ
ਦਾਦਾਮਿ	ਦੇਮਿ	ਦੇਵਉ, ਦੇਵਾ, ਦੇਈ
ਤਰਕਯਾਮਿ	ਤੱਕੇਮਿ	ਤੱਕਉ, ਤੱਕਾ
ਨਿਤ੍ਰਯਤਿ	ਣੱਚਦਿ, ਣੱਚਦਿ	ਨੱਚੈ
ਭ੍ਰਾਮਿ	ਭਵਾਮਿ	ਭਵਾ

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਨੂੰ
 ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
 ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਇ' :—

'ਬਸਇ' ਕਰੋਧੁ ਸਰੀਰਿ ਚੰਡਾਰਾ ॥੩॥ —ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰ: ੭੫੬

ਸਦਾ ਚਾਇ ਹਰਿ ਭਾਇ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸੁ ਆਪੇ 'ਜਾਣਇ' ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਪਰਸਾਦਿ ਸਹਜ ਸੇਤੀ ਰੰਗੁ 'ਮਾਣਇ' ॥੫॥

ਪ੍ਰੇਮ' ਭਗਤਿ ਪਰਵਾਹ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪੁਬਲੀ ਨ 'ਹੁਟਇ' ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦੁ ਅਥਾਹੁ ਅਮਿਅ ਧਾਰਾ ਰਸੁ 'ਗੁਟਹਿ' ॥੮॥

—ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੈ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੭

ਗੁਨ ਗਾਇ ਸੁਨਿ ਲਿਖਿ 'ਦੇਇ' ॥ ਸੋ ਸਰਬ ਫਲ ਹਰਿ 'ਲੇਇ' ॥੧੦॥੨॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੮

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਬੂਝੈ ਜਿਸ ਨੇ ਨਦਰਿ 'ਕਰੇਇ' ॥

ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਦਾਤਾ ਕੋਈ ਨਾਹੀ ਬਖਸੇ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ ॥

ਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਸਾਤਿ ਉਪਜੈ ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ 'ਲੇਇ' ॥੧॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੫੮

ਮਨੁ ਤਨੁ ਰਾਤਾ ਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸੇਵਾ ਸੁਰਤਿ 'ਸਮੇਇ' ॥੪॥੫॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੨੫੯

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਈ' :—

ਹਰਿ ਆਪੇ ਲਏ ਮਿਲਾਇ ਕਿਉ ਵਿਛੋੜਾ 'ਥੀਵਈ' ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ ॥੨॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਡ, ਪੰਨਾ ੭੭੮

ਐਸਾ ਸੀਗਾਰੁ ਬਣਾਇ ਤੂੰ ਮੈਲਾ ਕਦੇ ਨ 'ਹੋਵਈ' ਅਹਿਨਿਸਿ ਲਾਗੈ ਭਾਉ ॥

੧॥੨॥ —ਵਾਰ ਸੂਹੀ, ਪੰਨਾ ੭੮੫

ਨਾਨਕ ਨਾਲਿ ਨ 'ਚਲਈ' ਫਿਰਿ ਪਛੁਤਾਵਾ ਹੋਇ ॥੨॥੭॥

—ਵਾਰ ਸੂਹੀ, ਪੰਨਾ ੭੮੭

ਦੁਪ ਥਣੀ ਨ 'ਆਵਈ' ਫਿਰਿ ਹੋਇ ਨ ਮੇਲਾ ॥੨॥੨॥

—ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੭੬੪

ਦੂਜਾ ਭਾਉ ਨ 'ਦੋਈ' ਲਿਵ ਲਾਗਣਿ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਕੇ ਚਰਣ ਵਿਸਾਰੇ ॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩, ਪੰ: ੭੬੬

ਕਰਨੋਹਾਰੁ ਨ 'ਬੂਝਈ' ਆਪੁ ਗਨੈ ਬਿਗਾਨਾ ॥੧॥੨੦॥੫੦॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੩

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਜੋ ਜਨੁ ਜਪੈ ਅਨਦਿਨੁ ਸਦ ਜਾਗੈ ॥ ਤੈਤੁ ਮੰਤ੍ਰੁ ਨ 'ਜੋਹਈ'

ਤਿਤੁ ਚਾਖੁ ਨ ਲਾਗੈ ॥੧॥੪॥੬੮॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਏ' :—

ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ ਪਦੁ ਨਿਰਬਾਣੀ ਕੋ ਵਿਰਲਾ ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਬੂਝਏ' ॥

ਓਹੁ ਸਬਦਿ ਸਮਾਏ ਆਪੁ ਗਵਾਏ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੋਝੀ 'ਸੂਝਏ' ॥੩॥੮੪॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ ਦੁਖਣੀ, ਪੰ: ੮੪੪

ਮਨੁ ਮਾਰਿ ਰੀਝੈ ਸਬਦਿ ਸੀਝੈ ਤੈਲੋਕ ਨਾਬੁ 'ਪਛਾਣਏ' ॥

ਮਨੁ ਡੀਗਿ ਡੋਲਿ ਨ ਜਾਇ ਕਤਹੀ ਆਪਣਾ ਪਿਰੁ 'ਜਾਣਏ' ॥੪॥੨॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ. ੧ ਛੰਤ ਦੁਖਣੀ, ਪੰ: ੮੪੪

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਮਨੁ ਭਇਆ ਨਿਰਮਲੁ ਜਿਨਾ ਭਾਣਾ 'ਭਾਵਏ' ॥

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਜਿਸੁ ਦੇਹਿ ਪਿਆਰੇ ਸੋਈ ਜਨੁ 'ਪਾਵਏ' ॥੮॥

ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਭਿ ਖੇਲੁ ਤੇਰਾ ਕਿਆ ਕੋ ਆਖਿ 'ਵਖਾਣਏ' ॥੧੨॥

ਘਰਿ ਤ ਤੇਰੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਹੈ ਜਿਸੁ ਦੇਇ ਸੁ 'ਪਾਵਏ' ॥ ਸਦਾ ਸਿਫਤਿ

ਸਲਾਹ ਤੇਰੀ ਨਾਮੁ ਮਨਿ 'ਵਸਾਵਏ' ॥੩॥ ਮਨਹੁ ਕਿਉ ਵਿਸਾਰੀਐ

ਏਵਡੁ ਦਾਤਾ ਜਿ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਆਹਾਰੁ 'ਪਹੁਚਾਵਏ' ॥ ਓਸ ਨੇ

ਕਿਹੁ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੀ ਜਿਸ ਨਉ ਆਪਣੀ ਲਿਵ 'ਲਾਵਏ' ॥੨੮॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ('^') :—

ਤੋਟਿ ਨ 'ਆਵੈ' ਕਦੇ ਮੂਲਿ ਪੂਰਨ ਭੰਡਾਰ ॥੨॥੩॥੬੩॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ ੫, ਪੰ ੮੧੭

ਸਦਾ ਸਦਾ ਹਰਿ ਧਿਆਈਐ ਕਿਛੁ ਬਿਘਨੁ ਨ 'ਲਾਗੈ' ॥੨॥੩॥੬੭॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ. ੫, ਪੰ ੮੧੭

ਉਚਰਤ ਗੁਨ ਗੋਪਾਲ ਜਸੁ ਦੂਰ ਤੇ ਜਮੁ 'ਭਾਰੈ' ॥੧॥੪॥੬੮॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੧੭

ਹਰਿ ਕੈ ਰੰਗਿ ਰਤਾ ਮਨੁ 'ਗਾਵੈ' ਰਸਿ ਰਸਾਲ ਰਸਿ ਸਬਦੁ ਰਵਈਆ ॥
ਨਿਜ ਘਰਿ ਧਾਰ 'ਚੁਐ' ਅਤਿ ਨਿਰਮਲ ਜਿਨਿ ਪੀਆ ਤਿਨ ਹੀ ਸੁਖ
ਲਹੀਆ ॥੬॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪, ਪੰ: ੮੩੫

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰੇ ਸੋ 'ਪੀਐ' ਜਿਸੁ ਰਾਮੁ
ਪਿਆਸੀ ॥ ਹਰਿ ਆਪਿ ਦਇਆਲੁ ਦਇਆ ਕਰਿ 'ਮੇਲੈ' ਜਿਸੁ ਸਤਿਗੁਰੁ,
ਸੋ ਜਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਚਖਾਸੀ ॥੧॥੫॥੧੨॥

—ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੪ ਪੜਤਾਲ, ਪੰ: ੧੨੦੨

ਮਨ ਮੇਰੇ ਅਪਨਾ ਹਰਿ ਸੇਵਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਜੋ ਤੁਧੁ 'ਉਪਕਰੈ' ਦੁਖਿ ਸੁਖਾਸਾ

॥੩॥੨॥

—ਗੋਡ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰ: ੮੬੦

'ਪ੍ਰਣਵੈ' ਨਾਮਦੇਉ ਤਾ ਚੀ ਆਣਿ ॥੫॥ ੧॥

—ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੯੨

(੫) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਤਿ'—

'ਪ੍ਰਣਵਤਿ' ਨਾਨਕੁ ਭਵਜਲੁ ਤਰੈ ॥੪॥੧॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰ: ੩੫੪

'ਭਣਤਿ' ਨਾਨਕੁ ਅਕਥ ਕੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਏ ॥੫॥੮॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੧, ਪੰ: ੯੯੧

'ਬਦਤਿ' ਤ੍ਰਿਲੋਚਨੁ ਸੁਨੁ ਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਕਣ ਬਿਨੁ ਗਾਹੁ ਕਿ ਪਾਹੀ ॥੪॥੧॥

—ਗੁਜਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰ: ੫੨੬

(੬) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਤਿ' :—

'ਬਿਨਵਤਿ' ਨਾਨਕੁ ਸਦਾ ਤ੍ਰਿਪਤੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਭੋਜਨੁ ਖਾਇਆ ॥

੪॥੨॥੩॥੨੭ —ਜੈਤਸਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰ: ੭੦੫

(੭) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਰਿ' :—

'ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਈਐ ਜਿਸ ਨਉ ਕਿਰਪਾ 'ਕਰੇ' ਰਜਾਇ ॥

੩॥੫॥ —ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੩, ਪੰ: ੨੮

ਸੋ ਸੇਵਕੁ ਹਰਿ ਆਖੀਐ ਜੋ ਹਰਿ ਰਾਖੈ ਉਰਿਧਾਰਿ ॥ ਮਨੁ ਤਨੁ

‘ਸਉਪੇ’ ਆਗੈ ‘ਧਰੇ’ ਹਉਮੈ ਵਿਚਹੁ ਮਾਰਿ ॥੩॥੬॥੩੯॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰਨਾ ੨੮

ਜਾ ਕਉ ਗੁਰੁ ਹਰਿ ਮੰਤ੍ਰ ‘ਦੇ’ ॥ ਸੋ ਉਬਰਿਆ ਮਾਇਆ ਅਗਨਿ ਤੇ ॥

੩॥੭॥੧੪੫॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੧੧

ਫਾਰਸੀ ਬੋਲੀ :—

ਹਮ ਜੇਰ ਜਿਮੀ ਦੁਨੀਆ ਪੀਰਾ ਮਸਾਇਕਾ ਰਾਇਆ-॥

‘ਮੇ ਰਵਦਿ’ ਬਾਦਿਸਾਹਾ ਅਫਜੂ ਖੁਦਾਇਆ ॥੧॥੧੩॥

—ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮ. ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੩

‘ਅਸਤਿ’ ਏਕੁ ਦਿਗਰਿ ਕੁਈ ॥ ਏਕ ਤੁਹੀ ਏਕ ਤੁਹੀ ॥੩॥੧੩॥

—ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੪

(੧) ਬਸਦਿ—ਵੱਸਦਾ ਹੈ । ਜਾਣਹਿ—ਜਾਣਦਾ ਹੈ ।
ਮਾਣਦਿ—ਮਾਣਦਾ ਹੈ । ਹੁਟਦਿ—ਹੁੱਟਦਾ ਹੈ । ਗੁਟਹਿ—ਚੁੱਖਦਾ ਹੈ ।
ਕਰੇਦਿ—ਕਰਦਾ ਹੈ । ਲਏਦਿ—ਲੈਂਦਾ ਹੈ ।

(੨) ਜੀਵਈ—ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ । ਥੀਵਈ—ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਹੋਵਈ—ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।
ਚਲਈ—ਚੱਲਦਾ ਹੈ । ਆਵਈ—ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਜੋਹਈ—ਜੋਹਦਾ ਹੈ ।

(੩) ਬੁਝਏ—ਬੁਝਦਾ ਹੈ । ਭਾਵਏ—ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਵਸਾਵਏ—
ਵਸਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਲਾਵਏ—ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ।

(੪) ਆਵੈ—ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਭਾਗੈ—ਭੱਜਦਾ ਹੈ । ਮਾਨੈ—
ਮੰਨਦਾ ਹੈ । ਚੁਐ—ਚੋਂਦਾ ਹੈ । ਪੀਐ—ਪੀਂਦਾ ਹੈ ।

(੫) ਭਣਤਿ—ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਣਵਤਿ—ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ।
ਬਦਤਿ—ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

(੬) ਬਿਨਵਤਿ—ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

(੭) ਸਉਪੇ—ਸਉਂਪਦਾ ਹੈ । ਦੇ—ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਕਰੇ—ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ :—

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹਿ' :—

ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਪੀਐ ਅੰਤਰਿ ਲਿਵ ਲਾਈ ॥

ਕਿਲਵਿਖ 'ਉਤਰਹਿ' ਸੁਧੁ ਹੋਇ ਸਾਧੂ ਸਰਣਾਈ ॥੩॥੨੩॥੫੩॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੪

ਜੈ ਜੈ 'ਜਇਅੰਪਹਿ' ਸਗਤ ਜਾ ਕਉ ਕਰੁਨਾਪਤਿ ਗਤਿ ਕਿਨਿ ਲਖਹੁ ॥

੩ ॥੩॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੮੪੭

ਤਤੁ 'ਚੁਗਹਿ' ਮਿਲਿ ਏਕਸੇ ਤਿਨ ਕਉ ਫਾਸ ਨ ਰੰਚ ॥

'ਉਤਹਿ' ਤ ਬੇਗੁਲ ਬੇਗੁਲੇ, 'ਤਾਕਹਿ' ਚੋਗ ਘਣੀ ॥੩੩॥

—ਓਅੰਕਾਰੁ, ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੯੩੪

ਅੰਦਰਿ ਮਹਲ ਅਨੇਕ 'ਹਹਿ' ਜੀਉ ਕਰੇ ਵਸੇਰਾ ॥੩॥੬॥੨੮॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੫

ਨੋਟ :—ਬ੍ਰਜ ਭਾਖਾ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ,
ਬਹੁ-ਵਚਨ :

ਬਾਜੇ ਨਭ ਗਹ ਗਹੇ ਨਿਸਾਨਾ ॥ ਦੇਵਵਧੂ 'ਨਾਚਹਿ' ਕਰਿ ਗਾਨਾ ॥

ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਕ ਸੁਰ ਸਿੰਧ ਮੁਨੀਸਾ ॥ ਪ੍ਰਭੁਹਿ 'ਪ੍ਰਸੰਸਹਿ' 'ਦੇ ਹਿ' ਅਸੀਸਾ ॥

'ਵਰਸਹਿ' ਸੁਮਨ ਰੰਗ ਬਹੁ ਮਾਲਾ ॥ 'ਗਾਵਹਿ' ਕਿੰਨਰ ਗੀਤ ਰਸਾਲਾ ॥

—ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲਕਾਡ

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹ' :—

ਤਿਨ ਨਾਹਿ ਨਰਕ ਨਿਵਾਸੁ ॥ ਨਿਤ ਸਿਮਰਿ ਪ੍ਰਭ ਗੁਣਤਾਸੁ ॥

ਤੇ ਜਮੁ ਨ 'ਪੇਖਹ' ਨੈਨ ॥ ਸੁਨਿ ਮੋਹੇ ਅਨਹਤ ਬੈਨ ॥੫॥੧॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ ਘਰੂ ੧੨, ਪੰਨਾ ੮੩੭

ਇਕਿ ਪੜਹਿ ਸੁਣਹਿ 'ਗਾਵਹ' ਪਰਭਾਤਿਹਿ ਕਰਹਿ ਇਸਨਾਨੁ ॥੪॥

—ਸਵਦੀਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਗਯੋਦ, ਪੰਨਾ ੧੪੮੨

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੇ' :—

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਿਨ ਨਾਮਿ ਲਾਇਹਿ ਸਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਦਾ 'ਧਿਆਵਹੇ' ॥
ਜਿਸ ਨੋ ਕਥਾ ਸੁਣਾਇਹਿ ਆਪਣੀ ਸਿ ਗੁਰਦੁਆਰੈ ਸੁਖੁ 'ਪਾਵਹੇ' ॥੧੫॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦ, ਪੰ: ੯੧੬,

ਭਗਤਿ ਭਾਇ ਧਿਆਇ ਸੁਆਮੀ ਸਦਾ ਹਰਿ ਗੁਣ 'ਗਾਵਹੇ' ॥

੩।੧।੧੭॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੭, ਪੰ: ੪੫੯

ਸੁਰਿ ਨਰ ਸੁਘੜ ਸੁਜਾਣ ਗਾਵਹਿ ਜੋ ਤੇਰੈ ਮਨਿ 'ਭਾਵਹੇ' ॥੨॥੨॥

ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰ: ੫੬੬

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੀ' :—

ਕਾਹੂ ਸੰਗਿ ਨ 'ਚਾਲਹੀ' ਮਾਇਆ ਜੰਜਾਲ ॥੨॥੧੧॥੨੬॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ ੮੦੭

ਸਤਿਗੁਰੁ ਦਾਤਾ ਰਾਮ ਨਾਮ ਕਾ ਹੋਰੁ ਦਾਤਾ ਕੋਈ ਨਾਹੀ ॥ ਜੀਅ
ਦਾਨੁ ਦੇਇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਸੇ ਸਚੈ ਨਾਮਿ 'ਸਮਾਹੀ' ॥ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ
ਰਵਿਆ ਰਿਦ ਅੰਤਰਿ ਸਹਜਿ ਸਮਾਧਿ 'ਲਗਾਹੀ' ॥੨॥੪॥

—ਸਲਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ. ੧੨੫੮

ਘਰੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਵਸੁ ਹੈ ਬਾਹਰਿ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ॥

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਪਾਈਐ ਅੰਤਰਿ ਕਪਟ 'ਖੁਲਾਹੀ' ॥੧॥੬॥੨੮॥

—ਆਸਾ ਮ ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੫

ਦੋਹਾਗਣੀ ਪਿਰ ਕੀ ਸਾਰ ਨ 'ਜਾਣਹੀ' ਕਿਆ ਕਰਿ ਕਰਹਿ ਸੀਗਰੁ ॥

੫॥੨੨॥੧੫॥੩੭॥ —ਆਸਾ ਮ. ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ ੪੨੫

(੫) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨਿ' :—

ਮਨਮੁਖਾ ਕੋਰੀ ਦੋਸਤੀ ਮਾਇਆ ਕਾ ਸਨਬੰਧੁ ॥ ਵੇਖਦਿਆ ਹੀ
ਭਜਿ 'ਜਾਨਿ' ਕਦੇ ਨ 'ਪਾਇਨਿ' ਬੰਧੁ ॥ ਜਿਚਰੁ ਪੈਨਨਿ ਖਾਵਨੈ
ਤਿਚਰੁ ਰਖਨਿ' ਗੰਢੁ ॥ ਜਿਤੁ ਦਿਨਿ ਕਛੁ ਨ ਹੋਵਈ ਤਿਤੁ ਦਿਨਿ
'ਬੋਲਨਿ' ਗੰਧੁ ॥੨॥੫॥ —ਮ: ੫, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ ੯੯੫

ਸੋਹਾਗਣੀ ਵਿਚਿ ਰੰਗੁ ਰਖਿਓਨੁ ਸਚੈ ਅਲਖਿ ਅਪਾਰਿ ॥ ਸਤਿਗੁਰੁ

‘ਸੇਵਨਿ’ ਆਪਣਾ ਸਚੈ ਭਾਇ ਪਿਆਰਿ ॥੫॥੮॥੩੦॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੨੬

ਇਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰਹਿ ਚਾਕਰੀ ਹਰਿ ਨਾਮੈ ਲਗੈ ਪਿਆਰੁ ॥

ਨਾਨਕ ਜਨਮੁ ‘ਸਵਾਰਨਿ’ ਆਪਣਾ ਕੁਲ ਕਾ ‘ਕਰਨਿ’ ਉਧਾਰੁ ॥੧॥੧੧॥

—ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੫੫੨

ਨੋਟ :—ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉੱਪਰਲਾ ਚਿਹਨ ‘ਨਿ’ ਹੈ, ‘ਣਿ’ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਚਿਹਨ ਦਾ ‘ਨ’ ਬਦਲ ਕੇ ‘ਣ’ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਸਦਾ ‘ਨ’ ਹੀ ਰਹੇਗਾ । ਵੇਖੋ—
ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ ‘ਕਹਨਿ’ ਇਕ ਵਾਤੁ ॥੨੨॥

—ਜਪੁ ਜੀ

ਇਥੇ ਲਫਜ਼ ‘ਕਹਨਿ’ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ । ਪਰ—

ਅੰਤੁ ਨ ਸਿਫਤੀ ‘ਕਹਣਿ’ ਨ ਅੰਤੁ ॥੨੪॥

—ਜਪੁ ਜੀ

ਇਥੇ ਲਫਜ਼ ‘ਕਹਣਿ’ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਕਹਣ’ ਤੋਂ । ‘ਕਹਣਿ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਕਹਣ ਵਿਚ’ ।

(੬) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ‘ਨੀ’ :—

ਜੀਅ ਕੀ ਸਾਰ ਨ ‘ਜਾਣਨੀ’ ਮਨਮੁਖ ਅਗਿਆਨੀ ਅੰਧ ॥੨॥੫॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੫੯

ਖੋਟੇ ਠਵਰ ਨ ‘ਪਾਇਨੀ’ ਰਲੇ ਜੂਠਾਨੈ ॥੪॥੨੦॥

ਖੋਟੇ ਨਦਰਿ ਨ ‘ਆਵਨੀ’ ਲੇ ਅਗਨਿ ਜਲਾਈਐ ॥੫॥੨੦॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੨੧

ਘਰ ਮਹਿ ਪੰਚ ਵਰਤਦੇ ਪੰਚੇ ਵੀਚਾਰੀ ॥ ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ
ਵਸਿ ਨ ‘ਆਵਨੀ’ ਨਾਮਿ ਹਉਮੈ ਮਾਰੀ ॥੮॥੫॥੨੭॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੨੫

ਨੋਟ :—ਇਸ ‘ਚਿਹਨ’ ਦਾ ਭੀ ‘ਨ’ ਇਸੇ ਸਕਲ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ, ‘ਣ’ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ।

(੭) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨਿ' :—

ਅਠੇ ਪਹਰ ਇਕਤੈ ਲਿਵੈ 'ਮੰਨੇਨਿ' ਹੁਕਮੁ ਅਪਾਰੁ ॥੨॥੬॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੮

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੇਲ ਕਰੇ ਨਿਤ ਕਾਮਣਿ ਅਵਰਿ 'ਲੁਟੇਨਿ' ਸੁ ਪੰਚ ਜਨਾ ॥

੨॥੧੪॥ —ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੫

ਕਾਮਣਿ ਲੋੜੈ ਸੁਇਨਾ ਰੁਪਾ ਮਿਤ੍ਰ 'ਲੋੜੇਨਿ' ਸੁ ਖਾਧਾਤਾ ॥੪॥੨॥੧੪॥

—ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੫

ਨੋਟ :—ਇਥੇ ਭੀ ਚਿਹਨ ਦਾ 'ਨ' ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ; 'ਣ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ।

(੮) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨਿ' :—

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਜਨ ਸਦਾ ਸੁਖੁ 'ਪਾਇਨਿ' ਜਨ ਨਾਨਕ ਤਿਨ ਬਲਿ ਜਾਏ ॥

੧॥੫॥ —ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫੧

(੯) ਕਿਤੇ ਟਾਵੇ ਟਾਵੇ ਥਾ ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਨਿ' (ਨ) ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—

ਆਏ ਸੇ ਪਰਵਾਣੁ ਹੈ' ਸਭ ਕੁਲ ਕਾ ਕਰਹਿ ਉਧਾਰੁ ॥੭॥੩॥੨੦॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੬

ਸਬਦਿ ਰਤੇ ਵਡਹੰਸ 'ਹੈ' ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਉਰਿਧਾਰਿ ॥੧॥

—ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੫੮੫

ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਗਤ ਸੋਹਿ ਦਰਬਾਰੇ ॥ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ਸਬਦਿ ਸਵਾਰੇ ॥

ਅਨਦਿਨੁ ਗੁਣ 'ਗਾਵੈ' ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਸਹਜ ਸੇਤੀ ਘਰਿ ਜਾਹਾ ਹੇ ॥

੧੪॥੨॥੧੧॥ —ਮਾਰੂ ਮ: ੩, ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੫

(੧, ਉਤਰਹਿ—ਉਤਰਦੇ ਹਨ । ਚੁਗਹਿ—ਚੁਗਦੇ ਹਨ
ਤਾਕਹਿ—ਤੱਕਦੇ ਹਨ । ਹਹਿ—ਹਨ ।

(੨) ਪੇਖਹ—ਵੇਖਦੇ ਹਨ । ਗਾਵਹ—ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ।

(੩) ਧਿਆਵਹੇ—ਧਿਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਪਾਵਹੇ—ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ।
ਗਾਵਹੇ—ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਗਵਾਵਹੇ—ਗਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ।

(੪) ਚਾਲਹੀ—ਚੱਲਦੇ ਹਨ । ਸਮਾਹੀ—ਸਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ।
ਜਾਣਹੀ—ਜਾਣਦੇ ਹਨ ।

(੫) ਜਾਨਿ—ਜਾਦੇ ਹਨ । ਪਾਇਨਿ—ਪਾਦੇ ਹਨ । ਬੋਲਨਿ—
ਬੋਲਦੇ ਹਨ । ਸੇਵਨਿ—ਸੇਵਦੇ ਹਨ । ਕਰਨਿ—ਕਰਦੇ ਹਨ ।
ਸਵਾਰਨਿ—ਸਵਾਰਦੇ ਹਨ ।

(੬) ਜਾਣਨੀ—ਜਾਣਦੇ ਹਨ । ਪਾਇਨੀ—ਪਾਦੇ ਹਨ ।
ਆਵਨੀ—ਆਉਂਦੇ ਹਨ ।

(੭) ਮੰਨੇਨਿ—ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਲੁਟੇਨਿ—ਲੁੱਟਦੇ ਹਨ ।
ਲੋੜੇਨਿ—ਲੋੜਦੇ ਹਨ ।

(੮) ਪਾਇਨਿ—ਪਾਦੇ ਹਨ ।

(੯) ਗਾਵੈ—ਗਾਵੈ, ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਹੈ—ਹੈ, ਹਨ ।

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ :—

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਿ' :—

ਮੈ ਕਉ ਕਹਾ 'ਪੜ੍ਹਾਵਸਿ' ਆਲ ਜਾਲ ॥ ਮੇਰੀ ਪਟੀਆ ਲਿਖਿ ਦਿਹੁ
ਸ੍ਰੀ ਗੋਪਾਲ ॥੧॥੪॥

—ਬਸੰਤ ਕਬੀਰ ਜੀਉ, ਪੰ: ੧੧੯੪

ਹਿਦੈ ਕਪਟੁ ਮੁਖ ਗਿਆਨੀ ॥ ਝੁਠੇ ਕਹਾ 'ਬਿਲੋਵਸਿ' ਪਾਨੀ ॥੧॥
ਕਾਇਆ 'ਮਾਜਸਿ' ਕਉਨ ਗੁਨਾ ॥ ਜਉ ਘਟ ਭੀਤਰਿ ਹੈ ਮਲਨਾ ॥

॥੧॥ਰਹਾਉ॥੮॥ —ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੬

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹਿ' :—

ਜਿਉ ਤੂ 'ਰਾਖਹਿ' ਤਿਉ ਰਹਾ ਪ੍ਰਭ ਅਗਮ ਅਪਾਰੇ ॥੩॥੨੭॥੫੭॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੧੫

ਜਿਉ ਤੂ 'ਚਲਾਇਹਿ' ਤਿਵ ਚਲਹ ਸੁਆਮੀ, ਹੋਰੁ ਕਿਆ ਜਾਣਾ ਗੁਣ
ਤੇਰੇ ॥ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਿਨ ਨਾਮਿ 'ਲਾਇਹਿ' ਸਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਦਾ
ਧਿਆਵਹੇ ॥ ਜਿਸ ਨੋ ਕਥਾ 'ਸੁਣਾਇਹਿ' ਆਪਣੀ ਸਿ ਗੁਰਦੁਆਰੈ ਸੁਖ
ਪਾਵਹੇ ॥੧੫॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩, ਅਨੰਦ, ਪੰ: ੯੧੯

ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੇ' :—

ਅੰਤੋਂ ਨ ਪਾਇਆ ਤਿਨੈ ਤੇਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਤੂ 'ਜਾਣਹੇ' ॥੧੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩, ਅਨੰਦ, ਪੰਨਾ ੯੩੬

ਜਿਵ ਤੂ ਚਲਾਇਹਿ ਤਿਵੈ ਚਲਹ ਜਿਨਾ ਮਾਰਗਿ 'ਪਾਵਹੇ' ॥

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਚੇ ਸਾਹਿਬ ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ 'ਚਲਾਵਹੇ' ॥੧੫॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦ, ਪੰਨਾ ੯੧੯

ਸਾਚਾ ਮੁਰਾਰੀ ਤਾਮਿ ਜਾਪਹਿ ਜਾਮਿ ਮੰਨਿ 'ਵਸਾਵਹੇ' ॥

ਭਰਮੋ ਭੁਲਾਵਾ ਤੁਝਹਿ ਕੀਆ ਜਾਮਿ ਏਹੁ 'ਚੁਕਾਵਹੇ' ॥੫॥੨॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੫੬੭

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੀ' :—

ਪ੍ਰਭੁ ਭਗਤਿ ਵਛਲੁ ਨਹ 'ਸੇਵਹੀ' ਕਾਇਆ ਕਾਕ ਗ੍ਰਸਨਾ ਰਾਮ ॥

ਭ੍ਰਮਿ ਮੋਹੀ ਦੂਖ ਨ 'ਜਾਣਹੀ' ਕੋਟਿ ਜੋਠੀ ਬਸਨਾ ਰਾਮ ॥੩॥੧॥੪॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਮੰਗਲ, ਪੰਨਾ ੮੪੮

ਦਰਿ ਸੇਵਕੁ ਦਰਵਾਨੁ ਦਰਦੁ ਤੂੰ 'ਜਾਣਹੀ' ॥

ਭਗਤਿ ਤੇਰੀ ਹੈਰਾਨੁ ਦਰਦੁ 'ਗਵਾਵਹੀ' ॥੩॥੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੪੨੨

(੫) ਧਾਤੂ 'ਹੋਣਾ' ਤੋਂ ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਹੈ' ਹੈ.—

ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਤੂੰ ਗੁਰੁ ਪਿਤਾ 'ਹੈ' ਦੇ ਮਤਿ ਸਮਝਾਏ ॥੪॥੩॥੧੦॥

—ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰਨਾ ੪੫੦

(੧) ਪੜ੍ਹਾਵਸਿ—ਤੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈਂ । ਬਿਲੋਵਸਿ—ਤੂੰ ਬਿਲੋਂਦਾ ਹੈਂ । ਮਾਜਸਿ—ਤੂੰ ਮਾਜਦਾ ਹੈਂ ।

(੨) ਤੂ ਰਾਖਹਿ—ਤੂੰ ਰੱਖਦਾ ਹੈਂ । ਤੂੰ ਚਲਾਇਹਿ—ਤੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈਂ । ਲਾਇਹਿ—ਤੂੰ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈਂ । ਸੁਣਾਇਹਿ—ਤੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈਂ ।

(੩) ਤੂ ਜਾਣਹੇ—ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ । ਤੂ ਪਾਵਹੇ—ਤੂੰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈਂ । ਚਲਾਵਹੇ—ਤੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈਂ । ਵਸਾਵਹੇ—ਤੂੰ ਵਸਾਉਂਦਾ ਹੈਂ ।

ਚੁਕਾਵਹੁ—ਤੂੰ ਚੁਕਾਉਂਦਾ ਹੈ ।

(੪) (ਤੂੰ) ਸੇਵਹੀ—ਤੂੰ ਸੇਵਦਾ ਹੈਂ । (ਤੂੰ) ਜਾਣਹੀ—ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ । ਗਵਾਵਹੀ—ਤੂੰ ਗਵਾਉਂਦਾ ਹੈਂ ।

(੫) ਹੈ—ਤੂੰ ਹੈਂ ।

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ :—

ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੁ' :—

ਡਡ ਡੇਢੁ 'ਕਰਹੁ' ਕਿਆ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੋ ਕਿਛੁ ਹੋਆ ਸਭੁ ਚਲਣਾ ॥੧੬॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਪਟੀ ਲਿਖੀ, ਪੰਨਾ ੪੩੩

ਅੰਤਰਿ ਮੈਲੁ ਲੋਭ ਬਹੁ ਬੂਠੇ ਬਾਹਰਿ 'ਨਾਵਹੁ' ਕਾਹੀ ਜੀਉ ॥੩॥੬॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰ: ੫੬੮

ਤੁਮ ਸੁਖਦਾਈ ਪੁਰਖ ਬਿਧਾਤੇ ਤੁਮ 'ਰਖਹੁ' ਅਪੁਨੇ ਬਾਲਾ ॥੩॥੬॥੧੭॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੬੧੩

ਹਰਿ 'ਦੇਵਹੁ' ਦਾਨੁ ਦਇਆਲਿ ਹੋਇ ਵਿਚਿ ਪਾਬਰ ਕ੍ਰਿਮ ਜੰਤਾ ॥੨੦॥

—ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੬੫੦

ਨਿਮਖ ਨਿਮਖ ਤੁਮਹੀ 'ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਹੁ' ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਤੁਮਰੇ ਧਾਰੇ ॥੧॥੧੨॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ' ੫, ਪੰ: ੬੭੪

ਕਰਹੁ—ਤੁਸੀਂ ਕਰਦੇ ਹੋ । ਨਾਵਹੁ—ਤੁਸੀਂ ਨਾਉਂਦੇ ਹੋ ।

ਰਾਖਹੁ—ਤੁਸੀਂ ਰੱਖਦੇ ਹੋ । ਦੇਵਹੁ—ਤੁਸੀਂ ਦੇਂਦੇ ਹੋ । ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਹੁ—

ਤੁਸੀਂ ਪਾਲਦੇ ਹੋ ।

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਇੱਤ-ਵਚਨ :—

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਉ' :—

ਵਣੁ ਤ੍ਰਿਣੁ ਫੂਢਤ ਫਿਰਿ ਰਹੀ ਮਨ ਮਹਿ 'ਕਰਉ' ਬੀਚਾਰੁ ॥੪੬॥

—ਰਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦਖਣੀ, ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰ ੬੩੬

ਸਭਸੇ ਉਪਰਿ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਹੋਰ ਕਥਨੀ 'ਬਦਉ' ਨ ਸਗਲੀ ਛਾਰੁ ॥੨॥੪॥ —ਰਮਕਲੀ ਮ. ੧, ਪੰ. ੬੦੪

ਹਉ 'ਮਾਗਉ' ਸਰਣਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਮੁਖਿ ਪਾਇਆ ॥੪॥੧॥੮॥

—ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੂ , ਪੰ: ੪੪੯

'ਮਿਲਉ' ਸੰਤਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਮੋਹਿ ਉਧਾਰਿ ਲੇਹੁ ॥ ਬਿਨਉ 'ਕਰਉ'
ਕਰ ਜੋੜਿ, ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਦੇਹੁ ॥ ਹਰਿ ਨਾਮੁ 'ਮਾਗਉ' ਚਰਣ 'ਲਾਗਉ'
ਮਾਨੁ 'ਤਿਆਗਉ' ਤੁਮ ਦਇਆ ॥ ਕਤਹੂੰ ਨ 'ਧਾਵਉ' ਸਰਣਿ
'ਪਾਵਉ' ਕਰੁਣਾਮੈ ਪ੍ਰਭਿ ਕਰਿ ਮਇਆ ॥੧॥੫॥੮॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੂ ੬, ਪੰ: ੪੫੭

ਜਹ 'ਦੇਖਉ' ਤਹ ਸੰਗਿ ਏਕੋ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ॥੩॥੬॥੯॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੂ ੬, ਪੰਨਾ ੪੫੮

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਉ' :—

ਬਿਨੁ ਪਲੁ ਘੜੀ ਨ 'ਜੀਵਉ' ਬਿਨੁ ਦੇਖੇ ਮੇਰੀ ਮਾਇ ॥੨੯॥

—ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰ: ੧੨੪੮

ਆਪਿ ਕੁਚਜੀ ਦੋਸੁ ਨ 'ਦੇਉ' ਜਾਣਾ ਨਾਹੀ ਰਖੇ ॥੧॥੨॥੧੦॥

—ਬਸੰਤੁ ਹਿੰਡੋਲ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੨, ਪੰ: ੧੧੭੧

ਸੇਵਾ ਕਛੂ ਨਾ 'ਜਾਨਉ' ਨੀਚੁ ਮੂਰਖਾਰੇ ॥੧॥੪॥੩੪॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੬

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਾ' :—

ਜਿਉ ਤੂੰ ਰਾਖਹਿ ਤਿਉ 'ਰਹਾ' ਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਹਮਾਰੇ ॥੧੯॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੨੧

ਹਉ 'ਜੀਵਾ' ਤੁਧੁ ਸਾਲਾਹਿ ਮੈ ਟੇਕ ਅਧਾਰੁ ਤੂੰ ॥੨॥੨੧॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੂ ੮ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੨੨

ਤੁਧੁ ਬਾਝੁ ਇਕੁ ਤਿਲੁ ਰਹਿ ਨ 'ਸਾਕਾ' ਕਹਣਿ ਸੁਨਣਿ ਨ ਧੀਜਏ ॥੨॥੧॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰ: ੪੩੭

ਆਦਿ ਪੁਰਖਿ ਇਕੁ ਚਲਤੁ ਦਿਖਾਇਆ ਜਹ 'ਦੇਖਾ' ਤਹ ਸੋਈ ॥੨॥੩॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰ: ੪੩੬

ਪੰਬੁ 'ਦਸਾਵਾ' ਨਿਤ ਖੜੀ ਮੂੰਹ ਜੋਬਨਿ ਬਾਲੀ ਰਾਮ ਰਾਜੇ ॥੨॥੨॥੯॥

—ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੂ ੪, ਪੰ: ੪੪੯

ਦੇਖਿ ਦੇਖਿ 'ਜੀਵਾਂ' ਸਾਧ ਗੁਰ ਦਰਸਨੁ ਜਿਸੁ ਹਿਰਦੈ ਨਾਮੁ ਮੁਰਾਰੀ ॥
੧॥ਰਹਾਉ॥੫॥ — ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੧, ਪੰ: ੫੨੮

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ੀ' :—

ਇਕਿ ਸੰਗਿ ਹਰਿ ਕੈ ਕਰਹਿ ਰਲੀਆ ਹਉ ਪੁਕਾਰੀ ਦਰਿ ਖਲੀ ॥੩॥੧॥
—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰ ੪੩੬

ਤੂੰ ਸਭਨੀ ਥਾਈ ਜਿਥੈ ਹਉ 'ਜਾਈ' ਸਾਚਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ ਜੀਉ ॥੧॥੧॥੪॥
— ਆਸਾ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨ ਛੰਤ, ਪੰ ੪੩੮

ਤਿਸੁ 'ਜੋਹਾਰੀ' ਸੁਅਸਤਿ ਤਿਸੁ ਤਿਸੁ ਦੀਬਾਣੁ ਅਭਗੁ ॥੧॥੮॥
—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

(੧) ਕਰਉ—ਮੈਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ । ਬਦਉ—ਮੈਂ ਬਦਦਾ ਹਾਂ ।
ਹਉ ਮਾਗਉ—ਮੈਂ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ । ਮਿਲਉ—ਮੈਂ ਮਿਲਦਾ ਹਾਂ ।
ਲਾਗਉ—ਮੈਂ ਲੱਗਦਾ ਹਾਂ । ਤਿਆਗਉ—ਮੈਂ ਤਿਆਗਦਾ ਹਾਂ ।

(੨) ਜੀਵਉ—ਮੈਂ ਜੀਉਂਦਾ ਹਾਂ । ਦੇਉ—ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ।
ਜਾਨਉ—ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ।

(੩) ਰਹਾ—ਮੈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ । ਜੀਵਾ—ਮੈਂ ਜੀਉਂਦਾ ਹਾਂ ।
ਰਹਿ ਸਾਕਾ—ਮੈਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ । ਦੇਖਾ—ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ।
ਦਸਾਵਾ—ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ।

(੪) ਪੁਕਾਰੀ—ਮੈਂ ਪੁਕਾਰਦੀ ਹਾਂ । ਜਾਈ—ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ।
ਜੋਹਾਰੀ—ਮੈਂ ਜੋਹਾਰਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ।

ਉਤਮ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ ਵਚਨ .—

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹ' .—

ਤਿਨੁ ਹਮ ਚਰਣ 'ਸਰੋਵਰ' ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ ਪਗ 'ਧੋਵਤ' ਜਿਨ ਹਰਿ ਮੀਠ
ਲਗਾਨ ਜੀਉ ॥੨॥੩॥੫॥

ਆਸਾ ਮ. ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰ. ੪੪੬

ਹਰਿ ਨਾਮੁ 'ਸਲਾਹਹ' ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ ਏਹਾ ਆਸ ਅਧਾਰੇ ॥੩॥੩॥੧੦॥

—ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰ: ੪੫੦

ਸੋ ਹਮ 'ਕਰਹ' ਜੁ ਆਪਿ ਕਰਾਏ ॥੪॥੭॥੧੬॥

—ਗੁਜਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੩, ਪੰ: ੪੯੪

ਜਿਉ ਚਲਾਏ ਤਿਉ 'ਚਾਲਹ' ਭਾਈ ਹੋਰ ਕਿਆ ਕੋ ਕਰੇ ਚਤੁਰਾਈ ॥੬॥੧॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੬੩੫

ਹਮ ਢਾਢੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ ਖਸਮ ਕੇ ਨਿਤ 'ਗਾਵਹ' ਹਰਿ ਗੁਣ ਛੰਤਾ ॥

ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ 'ਕਰਹ' ਹਰਿ ਜਸੁ 'ਸੁਣਹ' ਤਿਸੁ ਕਵਲਾਕੰਤਾ ॥੨੦॥

—ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੬੫੦

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹਿ' :—

ਹਮ ਭੂਲਿ 'ਵਿਗਾੜਹਿ' ਦਿਨਸੁਰਾਤਿ ਹਰਿ ਲਾਜ ਰਖਾਏ ॥੪॥੩॥੧੦॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤੁ ੪, ਪੰ: ੪੫੦

ਜਿਉ ਬੋਲਾਵਹਿ ਤਿਉ 'ਬੋਲਹਿ' ਸੁਆਮੀ ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਨ ਹਮਾਰੀ ॥

੮॥੧॥੮॥ ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੫੦੭

(੧) ਸਰੇਵਹ—ਅਸੀ ਸੇਵਦੇ ਹਾ । ਧੋਵਹ—ਅਸੀ ਧੋਵੇ ਹਾ ।

ਸਲਾਹਹ—ਅਸੀ ਸਲਾਹੰਦੇ ਹਾ । ਕਰਹ—ਅਸੀ ਕਰਦੇ ਹਾ । ਚਾਲਹ—

ਅਸੀ ਚੱਲਦੇ ਹਾ । ਗਾਵਹ—ਅਸੀ ਗਾਉਂਦੇ ਹਾ । ਸੁਣਹ—ਅਸੀ

ਸੁਣਦੇ ਹਾ ।

(੨) ਵਿਗਾੜਹਿ—ਅਸੀ ਵਿਗਾੜਦੇ ਹਾ । ਬੋਲਹਿ—ਅਸੀ ਬੋਲਦੇ ਹਾ ।

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹਾ' :—

ਹਮ ਮੂਰਖ ਕਿਛੁਅ ਨ 'ਜਾਣਹਾ' ਕਿਵ ਪਾਵਹ ਪਾਰੋ ॥੩॥੩॥੧੦॥

—ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰ: ੪੫੦

ਜਾਣਹਾ—ਅਸੀ ਜਾਣਣੇ ਹਾ ।

(੬) ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਰਦੰਤਕ (Present Participle) ਦੇ ਨਾਲ 'ਹੋਣਾ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਰੂਪ ਲਗਾਇਆ ਭੀ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇ—

ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ :—

ਮਾਟੀ ਕੇ ਪੁਤਰਾ ਕੈਸੇ 'ਨਚਤੁ' ਹੈ ॥

ਦੇਖੇ ਦੇਖੇ ਸੁਨੈ ਬੋਲੈ ਦਉਰਿਓ 'ਫਿਰਤੁ' ਹੈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

ਜਬ ਕਛੁ ਪਾਵੈ ਤਬ ਗਰਬੁ 'ਕਰਤੁ' ਹੈ ॥

ਮਾਇਆ ਗਈ ਤਬ ਰੋਵਨੁ 'ਲਗਤੁ' ਹੈ ॥੧॥੬॥

—ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ. ੪੮੭

ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਸਭ ਕੋਈ 'ਲੇਤੁ' ਹੈ ਜੇਤੀ ਆਵਣ ਜਾਣੀ ॥੫॥੧॥੨੩॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੪੨੩

ਸਿੰਚਨਹਾਰੇ ਏਕੇ ਮਾਲੀ॥ਖਬਰਿ 'ਕਰਤੁ' ਹੈ ਪਾਤ ਪਤ ਡਾਲੀ ॥੨॥੫॥੫੬॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੭, ਪੰ: ੩੮੫

ਜਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤੁ ਬਡਾ 'ਹੇਤੁ' ਹੈ ॥ ਇਤਨਾ ਕੁ ਨ ਜਾਨੈ ਜਿ ਦਿਨ ਦਿਨ

ਅਵਧ 'ਘਟਤੁ' ਹੈ ॥੧॥੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕਬੀਰ-ਜੀ, ਪੰ. ੬੧

ਜਿਉ ਬੇਸੁਆ ਕੇ ਘਰਿ ਪੂਤੁ 'ਜਮਤੁ' ਹੈ ਤਿਸੁ ਨਾਮੁ ਪਰਿਓ ਹੈ ਧ੍ਰੁਕਟੀ ॥

੧॥ਰਹਾਉ॥੬॥ —ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੪, ਪੰ. ੫੨੮

ਨਚਤੁ ਹੈ—ਨੱਚਦਾ ਹੈ। ਫਿਰਤੁ ਹੈ—ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਕਰਤੁ ਹੈ—
ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲਗਤੁ ਹੈ—ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਲੇਤੁ ਹੈ—ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੇਤੁ ਹੈ—
ਹੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਮਤੁ ਹੈ—ਜੰਮਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ :—ਕਦੇ ਕਦੇ ਨਿਰਾ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਰਦੰਤਕ ਹੀ ਵਰਤਮਾਨ
ਕਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਓਥੇ 'ਹੋਣਾ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਰੂਪ ਦਾ ਲੋਪ ਸਮਝਿਆ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

'ਪਾਵਤੁ' ਰਲੀਆ ਜੋਬਨਿ ਬਲੀਆ ॥

ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਮਾਟੀ ਸੰਗਿ ਰਲੀਆ ॥੧॥੪॥੫੫॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੭, ਪੰ: ੩੮੫

ਮੋਹ ਚੀਕੜਿ ਫਾਥੇ ਨਿਘਰਤ ਹਮ 'ਜਾਤੇ' ਹਰਿ ਬਾਹ ਪ੍ਰਭੂ ਪਕਰਾਇ ਜੀਉ॥

੪॥੩॥੫॥ —ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੂ ੨, ਪੰ: ੪੪੬

ਜੇਜੇ 'ਰਮਤੁ' ਨੈਨ ਨਹੁ ਪੇਖਉ ਇਹੁ ਦੁਖੁ ਕਾ ਸਉ ਕਹਉ ਰੇ ॥੨੫॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੨

ਭੂਤ ਕਾਲ (Past Tense)

(੧) ਜੋ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਦੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂਕੁਸ ਪਰਬਤ ਦੇ ਰਸਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇਸ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਬੋੜੇ ਜਿਹੇ ਆਰੀਆ ਅਜਿਹੇ ਭੀ ਸਨ, ਜੋ ਪਹਾੜ ਪਾਸੇ ਚਿਤਰਾਲ ਤੇ ਗਿਲਗਿਤ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਧਰੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਉਤਰ ਆਏ ਸਨ ।

ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀਆਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮਲੂਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਬੋਲੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਏ ਆਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਐਸੇ ਵੇਲੇ ਭੀ ਮੱਧ-ਦੇਸ ਦੇ ਚਹੁਵੀਂ ਪਾਸੀ ਖਿੱਲਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਿਛੋਂ ਆਏ ਆਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹੈ ।

ਇਸ ਅਧਾਰ ਤੇ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਮੁਖ ਹਿੱਸੇ ਬਣਦੇ ਹਨ—

(੧) ਅੰਤਰੰਗ, ਮਧ ਦੇਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ;

(੨) ਬਹਿਰੰਗ, ਉਹ ਬੋਲੀਆਂ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਸਮੀਰ, ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੰਧ, ਮਹਾਰਾਸਟਰ, ਮੱਧ ਭਾਰਤ, ਉੜੀਸਾ, ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਆਸਾਮ । ਕੇਵਲ ਗੁਜਰਾਤ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅੰਤਰੰਗ ਬੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹੈ ।

'ਬਹਿਰੰਗ' ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਭੂਤਕਾਲ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੁਰਖ (Person) ਜਾਂ ਵਚਨ (Number) ਮਲੂਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਪਰ 'ਅੰਤਰੰਗ' ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ 'ਪੁਰਖਾਂ' ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਰੂਪ ਇਕੋ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ 'ਮਰਾਠੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ਗੋਲੋ' ਤੋਂ ਹੀ 'ਮੈਂ ਗਿਆ' ਦਾ ਬੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਗੋਲਾ' ਤੋਂ 'ਉਹ

ਗਿਆ' ਦਾ—

ਨਾਦ ਸਮਾਇਲੋ ਰੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੋਟਿਲੇ ਦੇਵਾ ॥੧॥—ਜੋਗਿ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰ. ੬੫੬
ਸਮਾਇਲੋ — ਮੈਂ ਸਮਾਇਆ ਹਾਂ । ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੋਟਿਲੇ — ਗੁਰੁ
ਮਿਲਿਆ ਹੈ ।

ਪਰੰਤੂ 'ਮੈਂ ਗਿਆ', 'ਤੂੰ ਗਿਆ', 'ਉਹ ਗਿਆ'—ਇਹਨਾ ਸਭਨਾ
ਵਿਚ 'ਗਿਆ' ਸਮਾਨ ਹੈ ।

'ਅੰਤਰੰਗ' ਬੋਲੀਆ ਦੇ ਦੋ ਮੁਖ ਹਿੱਸੇ ਹਨ—ਪੱਛਮੀ ਤੇ ਉੱਤਰੀ ।

ਪੱਛਮੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਚਾਰ ਬੋਲੀਆ ਹਨ—ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ, ਰਾਜਸਥਾਨੀ,
ਗੁਜਰਾਤੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ।

ਉੱਤਰੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਬੋਲੀਆ ਹਨ—ਪੱਛਮੀ ਪਹਾੜੀ,
ਮੱਧ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਪਹਾੜੀ ।

'ਬਹਿਰੰਗ' ਬੋਲੀਆ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁਖ ਹਿੱਸੇ ਹਨ—'ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ',
ਦੱਖਣੀ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ।

'ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ' ਵਿਚ ਚਾਰ ਬੋਲੀਆ ਹਨ—ਕਸਮੀਰੀ, ਕੋਹਿਸਤਾਨੀ,
ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਸਿੰਧੀ ।

ਦੱਖਣੀ ਵਿਚ—ਮਰਾਠੀ ।

ਪੂਰਬੀ ਵਿਚ ਉੜੀਆ, ਬਿਹਾਰੀ, ਬੰਗਲਾ ਤੇ ਆਸਾਮੀ ਹਨ ।

ਇਹਨਾ ਅੰਤਰੰਗ ਅਤੇ 'ਬਹਿਰੰਗ' ਹਿੱਸਿਆ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ
ਹੋਰ ਹਿੱਸਾ ਹੈ—ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੀ ।

ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ.—

ਮੁਲਤਾਨ, ਝੰਗ, ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ, ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਬੋਲੀ
ਜਾਣ ਵਾਲੀ 'ਬੋਲੀ' ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਬਹਿਰੰਗ' ਬੋਲੀ (ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ)
ਦੇ ਭੂਤਕਾਲ ਦੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ :—

ਬਨਿ ਭੀਹਾਵਲੈ ਹਿਕੁ ਸਾਬੀ 'ਲਧਮੁ' ਦੁਖ ਹਰਤਾ ਹਰਿ ਨਾਮਾ ॥੨॥੭॥

ਲਧਮੁ—ਮੈਂ ਲੱਧਾ। —ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੫੧੬

ਤੈਡੈ ਸਿਮਰਣਿ ਹਭੁ ਕਿਛੁ ਲਧਮੁ ਬਿਖਮੁ ਨ 'ਡਿਠਮੁ' ਕੋਈ ॥

ਡਿਠਮੁ—ਮੈਂ ਡਿੱਠਾ। —ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੫੨੦

ਅੰਦਰੁ ਵਿਧਾ ਸਚਿ ਨਾਇ ਬਾਹਰਿ ਭੀ ਸਚੁ 'ਡਿਠਮਿ' ॥੨॥੨੨॥

'ਡਿਠਮਿ'—ਮੈਂ ਡਿੱਠਾ। —ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੬੬

'ਢੁਢਿਲਮੁ' 'ਢੁਢਿਮੁ' ਡਿਠੁ ਮੈਂ ਨਾਨਕ ਜਗੁ ਧੂਏ ਕਾ ਧਵਲਹਰੁ ॥੩॥੧॥

'ਢੁਢਿਮੁ'—ਮੈਂ ਢੁਢਿਆ। —ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੩੮

ਈਧਣੁ ਕੀਤੇ ਮੂ ਘਣਾ ਭੋਰੀ 'ਦਿਤੀਮੁ' ਭਾਇ ॥੨॥੫॥

ਦਿਤੀਮੁ—ਮੈਂ ਦਿੱਤੀ। —ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੦੬

ਪੰਖੰਦੜੋ ਕੀ ਭੁਲ ਤੁੰਮਾ 'ਦਿਸਮੁ' ਸੋਹਣਾ ॥੨॥੧੦॥

ਦਿਸਮੁ—ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਸਿਆ। —ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੦੮

ਭਉਜਲੁ ਬਿਖਮੁ ਅਸਗਾਹੁ ਗੁਰਿ ਬੋਹਿਥੈ 'ਤਾਰਿਅਮੁ' ॥੨॥੧੬॥

ਤਾਰਿਅਮੁ—ਮੈਨੂੰ ਤਾਰਿਆ। —ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੧੦

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਵਚਨ :—

ਕਕੈ ਕਾਮਿ ਕ੍ਰੋਧਿ 'ਭਰਮਿਓਚੁ' ਮੂੜੇ ਮਮਤਾ ਲਾਗੇ ਤੁਧੁ ਹਰਿ ਵਿਸਰਿਆ ॥

੮॥੧॥੨॥ —ਆਸਾ ਮ: ੩ ਪਟੀ, ਪੰ: ੪੩੫

ਤਤੈ ਤਾਮਸਿ 'ਜਲਿਓਹੁ' ਮੂੜੇ ਥਥੈ ਥਾਨੁ ਭਰਿਸਟੁ ਹੋਆ ॥੯॥
 ਸਚੈ ਆਪਿ 'ਖੁਆਇਓਹੁ' ਮੂੜੇ ਇਹੁ ਸਿਰਿ ਤੇਰੈ ਲੇਖੁ ਪਇਆ ॥੧੦॥
 ਭਭੈ ਭਵਜਲਿ 'ਭੁਬੋਹੁ' ਮੂੜੇ ਮਾਇਆ ਵਿਚਿ ਗਲਤਾਨੁ ਭਇਆ ॥

੧੧॥੧॥੨॥ —ਆਸਾ ਮ: ੩ ਪਟੀ, ਪੰ. ੪੩੫

ਹੰਸੁ ਚਲਿਆ ਤੂੰ ਪਿਛੈ 'ਰਹੀਏਹਿ' ਛੁਟੜਿ 'ਹੋਈਅਹਿ' ਨਾਰੀ ॥੨॥
 ਤੂੰ ਕਾਇਆ 'ਰਹੀਅਹਿ' ਸੁਪਨੰਤਰਿ ਤੁਧੁ ਕਿਆ ਕਰਮੁ ਕਮਾਇਆ ॥੩॥੧੩॥
 —ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੫੫

ਨੋਟ :—(ਰਹੀਅਹਿ, ਰਹੀਏਹਿ, ਹੋਈਅਹਿ—ਇਹ ਤਿੰਨੇ
 ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹਨ) ।

ਰੇ ਜਨ ਉਥਾਰੈ 'ਦਬਿਓਹੁ' ਸੁਤਿਆ ਗਈ ਵਿਹਾਇ ॥੧॥੨੩॥
 —ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੬੫੧

ਡਿਠੇ ਸਭੇ ਥਾਵ ਨਹੀ ਤੁਧੁ ਜੋਹਿਆ ॥

'ਬਧੋਹੁ' ਪੁਰਖਿ ਬਿਧਾਤੈ ਤਾ ਤੂ ਸੋਹਿਆ ॥੧੦॥ —ਵੁਨਹੇ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੬੨
 ਫਰੀਦਾ ਕਿਥੈ ਤੈਡੇ ਮਾਪਿਆ ਜਿਨ੍ਹੀ ਤੂੰ 'ਜਣਿਓਹਿ' ॥ ਤੈ ਪਾਸਹੁ ਓਇ
 ਲਦਿ ਗਏ ਤੂੰ ਅਜੈ ਨ 'ਪਤੀਣੋਹਿ' ॥੭੩॥ —ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੮੧

ਫਰੀਦਾ ਪਿਛਲ ਰਾਤਿ ਨ 'ਜਾਗਿਓਹਿ' ਜੀਵਦੜਾ 'ਮੁਇਓਹਿ' ॥

ਜੇ ਤੈ ਰਬੁ ਵਿਸਾਰਿਆ ਤ ਰਬਿ ਨ 'ਵਿਸਰਿਓਹਿ' ॥੧੦੭॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੮੩

ਭਰਮਿਓਹੁ—ਤੂੰ ਭਰਮਿਆ । ਜਲਿਓਹੁ—ਤੂੰ ਜਲਿਆ ।
 ਖੁਆਇਓਹੁ—ਤੂੰ ਖੁਝਾਇਆ ਗਿਆ । ਭੁਬੋਹੁ—ਤੂੰ ਭੁੱਬਾ । ਰਹੀਏਹਿ—
 ਤੂੰ ਰਹੀ । ਹੋਈਅਹਿ—ਤੂੰ ਹੋਈ । ਦਬਿਓਹੁ—ਤੂੰ ਦੱਬਿਆ ਗਿਆ ।
 ਬਧੋਹੁ—ਤੂੰ ਬੱਧਾ ਗਿਆ । ਜਣਿਓਹੁ—ਤੈਨੂੰ ਜਣਿਆ । ਪਤੀਣੋਹਿ—
 ਤੂੰ ਪਤੀਜਿਆ । ਜਾਗਿਓਹੁ—ਤੂੰ ਜਾਗਿਆ । ਮੁਇਓਹਿ—ਤੂੰ
 ਮੁਇਆ । ਵਿਸਰਿਓਹੁ—ਤੂੰ ਵਿੱਸਰਿਆ ।

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਵਚਨ :—

ਅੱਨ ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਪੜਨਾਵ 'ਉਹ' ਜਾ 'ਉਸ ਨੇ' ਹੈ ।
ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਉਸ ਨੇ' ਦੇ ਥਾ 'ਉਨਿ' ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
'ਉਨਿ' ਮੋਹੇ ਬਹੁਤੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ॥ ਰਾਮਜਨੀ ਕੀਨੀ ਖੰਡ ਖੰਡ ॥੩॥੧੮॥੨੯॥
—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੯੨

ਉਨਿ—ਉਸ ਨੇ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਉਸ ਨੂੰ' 'ਉਸ ਦਾ' ਜਾ 'ਉਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ' ਆਦਿਕ
ਦੇ ਥਾ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਉਸੁ' ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ :—
ਖਸਮੁ ਮਰੈ ਤਉ ਨਾਰਿ ਨ ਰੋਵੈ ॥ 'ਉਸੁ' ਰਖਵਾਰਾ ਅਉਰੋ ਹੋਵੈ ॥੧॥੪॥੭॥
—ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੮੭੧

ਉਸੁ—ਉਸ ਦਾ ।

ਨਾ 'ਉਸੁ' ਸੋਚੁ ਨ ਹਮ ਕਉ ਸੋਚਾ ॥ ਨਾ 'ਉਸੁ' ਲੇਪੁ ਨ ਹਮ ਕਉ ਪੋਚਾ ॥
ਨਾ 'ਉਸੁ' ਭੂਖ ਨ ਹਮ ਕਉ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ॥ ਜਾ ਉਹੁ ਨਿਰਮਲੁ ਤਾ ਹਮ ਜਚਨਾ ॥
੩॥੩੨॥੮੩॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੯੧

ਉਸੁ—ਉਸ ਨੂੰ ।

ਸੋ, ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪੜਨਾਵਾਂ 'ਉਸੁ' ਅਤੇ 'ਉਨਿ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ
ਭੂਤ-ਕਾਲ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਭੀ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਮਿਲਦੇ
ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—

ਜਾ 'ਸੁਧੋਸੁ' ਤਾਂ ਲਹਣਾ 'ਟਿਕਿਓਨੁ' ॥੪॥ —ਸੱਤੇ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੯੬੭

ਸੁਧੋਸੁ—ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ । ਟਿਕਿਓਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਟਿੱਕਿਆ ।

(੨) ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂਆ ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦਾ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਵਚਨ
ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ 'ਨਾਂਵ' ਕਰਮ, ਕਾਰਕ ਦੇ ਲਿੰਗ
ਅਤੇ ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—'ਮੈ' ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ', 'ਮੈ ਪਾਣੀ
ਪੀਤਾ' । ਇਥੇ 'ਖਾਧੀ' ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਰੋਟੀ' ਇਸਤ੍ਰੀ
ਲਿੰਗ ਹੈ; 'ਪੀਤਾ' ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਪਾਣੀ' ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ ।

ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਨਿਯਮ ਉੱਪਰਲੇ ਨਿਯਮ ਨਾਲ
ਰਲਵਾ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਭਾਵ, ਇਕ ਤਾਂ 'ਬਹਿਰੰਗ'
ਬੋਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਭੂਤਕਾਲ ਦੇ ਰੂਪ ਦੇ ਵਿਚੇ ਹੀ ਕਰਤਾ, ਕਾਰਕ, ਪੁਰਖ
ਦਾ ਰੂਪ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਕਰਮ, ਕਾਰਕ, 'ਠਾਵ' ਦਾ ਲਿੰਗ ਭੀ ਵਿਚੇ
ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

(ੳ) ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਆ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਿਚ
ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੈ:—

ਹੁਕਮੇ ਧਰਤੀ 'ਸਾਜੀਅਨੁ' ਸਚੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ॥੧॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੭੮੫

ਸਾਜੀਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਸਾਜੀ।

ਆਪੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ 'ਉਪਾਈਅਨੁ' ਆਪੇ ਫੁਨਿ ਗੋਈ ॥੩॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੮੭

ਉਪਾਈਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਉਪਾਈ।

ਜਿਸ ਨੇ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਸਚੁ 'ਬਖਸੀਅਨੁ' ਸੇ ਸਚਾ ਸਾਹੁ ॥੭॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੮੫੨

ਬਖਸੀਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਬਖਸੀ।

ਮਲੁ ਕੂੜੀ ਨਾਮਿ 'ਉਤਾਰੀਅਨੁ' ਜਪਿ ਨਾਮੁ ਹੋਆ ਸਚਿਆਰੁ ॥੨॥੯॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੯੫੦

ਉਤਾਰੀਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਉਤਾਰੀ ॥

ਆਪੇ ਤਾੜੀ 'ਲਾਈਅਨੁ' ਸਭ ਮਹਿ ਪਰਵੇਸਾ ॥੧੬॥

ਲਾਈਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਲਾਈ। —ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ. ੩, ਪੰ. ੯੫੫

ਭੀੜਹੁ ਮੋਕਲਾਈ 'ਕੀਤੀਅਨੁ' ਸਭ ਰਖੇ ਕੁਟੰਬੈ ਨਾਲਿ ॥

ਕਾਰਜ ਆਪਿ ਸਵਾਰਿਅਨੁ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਸਦਾ ਸਭਾਲਿ ॥੧॥੩॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ. ੫, ਪੰਨਾ ੯੫੭

ਕੀਤੀਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਕੀਤੀ।

ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹਣੁ ਭਗਤਿ ਵਿਰਲੇ 'ਦਿਤੀਅਨੁ' ॥ ਸਉਪੇ ਜਿਸੁ ਭੰਡਾਰ ਫਿਰਿ
ਪ੍ਰਫ ਨ 'ਲੀਤੀਅਨੁ' ॥੪॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੬੫੮

ਦਿਤੀਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਤੀ । ਲੀਤੀਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਲੀਤੀ ।

ਕੁਦਰਤਿ ਅਹਿ 'ਵੇਖਾਲੀਅਨੁ' ਜਿਣਿ ਐਵਡੁ ਪਿਡੁ ਠਿਠਕਿਓਨੁ ॥੪॥

ਵੇਖਾਲੀਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਾਲੀ । —ਸੱਤੋ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੬੬੭

ਉਗਵਣਹੁ ਤੇ ਆਥਵਣਹੁ ਚਹੁ ਚਕੀ 'ਕੀਅਨੁ' ਲੋਆ ॥੮॥੧॥

—ਸੱਤੋ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੬੬੯

ਕੀਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ (ਲੋਆ) ਕੀਤੀ ।

ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾ ਵਿਚ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦਾ ਰੂਪ ਪੁਲਿੰਗ ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ 'ਕਥਿਤ ਕਰਮ' (Direct Object) ਪੁਲਿੰਗ
ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ ।

ਆਪੇ ਆਪਿ 'ਉਪਾਇਅਨੁ' ਆਪਿ ਕੀਮਤਿ ਪਾਈ ॥੩॥

ਉਪਾਇਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਉਪਾਏ ਹਨ । —ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੬

ਇਕਿ ਆਪੇ ਹੀ ਆਪਿ 'ਲਾਇਅਨੁ' ਗੁਰ ਤੇ ਸੁਖ ਪਾਇਆ ॥੧੨॥

ਲਾਇਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਲਾਏ ਹਨ । —ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੬

ਇਕਿ ਦੂਜੇ ਭਾਇ 'ਖੁਆਇਅਨੁ' ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਵਿਆਪੇ ॥੧੩॥

ਖੁਆਇਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਖੁਝਾਏ ਹਨ । —ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੬

ਅਪਣੇ ਬਾਲਕ ਆਪਿ 'ਰਖਿਅਨੁ' ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਗੁਰਦੇਵ ॥

ਰੋਗ ਮਿਟਾਇ 'ਜੀਵਾਲਿਅਨੁ' ਜਾ ਕਾ ਵਡ ਪੋਰਤ ਪੁ ॥

ਦੇਖ ਹਮਾਰੇ 'ਬਖਸਿਅਨੁ' ਅਪਣੀ ਕਲ ਧਾਰੀ ॥

ਮਨ ਬਾਛਤ ਫਲ 'ਦਿਤਿਅਨੁ' ਨਾਨਕ ਬਲਿਹਾਰੀ ॥੧੬॥੮੦॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੨੦

ਰਖਿਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਰੱਖੇ । ਜੀਵਾਲਿਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਜਿਵਾਲੇ ।

ਬਖਸਿਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਬਖਸੇ । ਦਿਤਿਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਤੇ ।

ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ 'ਮਿਲਾਇਅਨੁ' ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਸੁਚੇਇ ॥੨॥੪॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੮੫੦

ਮਿਲਾਇਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਮਿਲਾਏ ਹਨ ।

ਨਾਨਕ ਤਿਨ੍ਹ ਕਾ ਆਖਿਆ ਆਪਿ ਸੁਣੈ ਜਿ 'ਲਇਅਨੁ' ਪੰਨੈ ਪਾਇ ॥੧॥੯॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੮੫੩

ਲਇਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਲਏ ਹਨ ।

ਜੈਤ ਉਪਾਇ ਵਿਚਿ 'ਪਾਇਅਨੁ' ਕਰਤਾ ਅਲਗੁ ਅਪਾਰੁ ॥੪੯॥

ਪਾਇਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਪਾਏ ਹਨ । —ਓਅੰਕਾਰੁ ਮ: ੧, ਪੰ ੯੩੭

ਰਾਤਿ ਦਿਨਸੁ 'ਉਪਾਇਅਨੁ' ਸੰਸਾਰ ਕੀ ਵਰਤਣਿ ।।੫॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ ੯੪੮

ਉਪਾਇਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਉਪਾਏ ਹਨ ।

ਅੰਬਰੁ ਧਰਤਿ 'ਵਿਛੋੜਿਅਨੁ' ਵਿਚਿ ਸਚਾ ਅਸਰਾਉ ॥੬॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ. ੯੪੯

ਵਿਛੋੜਿਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਵਿਛੋੜੇ ਹਨ ।

ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ 'ਸਾਜਿਅਨੁ' ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਗਣਤ ਗਣੀਨੀ ॥੭॥

ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੯੪੯

ਸਾਜਿਅਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਸਾਜੇ ਹਨ ।

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾ ਵਿਚ 'ਕਰਮ' ਪੁਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ,
ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭੂਤਕਾਲ ਦਾ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਭੀ 'ਕਰਮ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ
ਪੁਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ।

ਏਹੁ ਜਗੁ ਆਪਿ 'ਉਪਾਇਓਨੁ' ਕਰਿ ਚੋਜ ਵਿਡਾਨੁ ॥

ਉਪਾਇਓਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਉਪਾਇਆ ਹੈ ।

ਇਕਨ੍ਹ ਆਪਿ 'ਬੁਝਾਇਓਨੁ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਗਿਆਨੁ ॥

ਭਗਤਿ ਖਜਾਨਾ 'ਬਖਸਿਓਨੁ' ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ॥੪॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੬

ਬੁਝਾਇਓਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਬੁਝਾਇਆ ਹੈ (ਗਿਆਨ) ।

ਬਖਸਿਓਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਬਖਸਿਆ ਹੈ ।

ਜੇਹਾ ਧੁਰਿ ਲਿਖਿ 'ਪਾਇਓਨੁ' ਸੇ ਕਰਮ ਕਮਿਤਾ ॥੫॥

ਪਾਇਓਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਪਾਇਆ ਹੈ । —ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੬

ਸਚਾ ਅਮਰੁ 'ਚਲਾਇਓਨੁ' ਕਰਿ ਸਚੁ ਫੁਰਮਾਣੁ ॥੧੧॥

ਚਲਾਇਓਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਚਲਾਇਆ ਹੈ । —ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੬

ਸਭੁ ਜਗੁ ਖੇਲੁ 'ਰਚਾਇਓਨੁ' ਸਭੁ ਵਰਤੈ ਆਪੇ ॥੧੩॥

ਰਚਾਇਓਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਰਚਾਇਆ ਹੈ । —ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੭

ਹਉਮੈ ਝਗੜਾ 'ਪਾਇਓਨੁ' ਝਗੜੈ ਜਗੁ ਮੁਇਆ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਝਗੜੁ 'ਚੁਕਾਇਓਨੁ' ਇਕੋ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ॥੧੪॥

ਚੁਕਾਇਓਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਚੁਕਾਇਆ ਹੈ । —ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਪੰ: ੭੮੭

ਪੁਤੀ ਭਾਤੀਈ ਜਾਵਾਈ ਸਕੀ ਅਗਹੁ ਪਿਛਹੁ ਟੋਲਿ ਡਿਠਾ 'ਲਾਹਿਓਨੁ'

ਸਭਨਾ ਕਾ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥ ਪਉਦੀ ਭਿਤਿ ਦੇਖਿ ਕੈ ਸਭ ਆਇ ਪਏ

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਪੈਰੀ 'ਲਾਹਿਓਨੁ' ਸਭਨਾ ਕਿਆਹੁ ਮਨਹੁ ਗੁਮਾਨੁ ॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੮੫੩

ਲਾਹਿਓਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਲਾਹਿਆ ।

ਇਕਨਾ ਨੋ ਨਾਉ 'ਬਖਸਿਓਨੁ' ਅਸਥਿਰੁ ਹਰਿ ਸਤੀ ॥੩॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੯੪੮

ਬਖਸਿਓਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਬਖਸਿਆ ।

ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ 'ਰਖਿਓਨੁ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਿਸੈ ਪਿਆਈ ।੯॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੯੫੧

ਰਖਿਓਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਰੱਖਿਆ ।

ਆਪਿ ਉਪਾਏ ਉਪਾਵਣਹਾਰੁ॥ ਆਪੇ 'ਕੀਤੋਨੁ' ਗੁਰ ਵੀਚਾਰੁ॥੮॥

—ਬਿਲਾਵੇਲੁ ਮ: ੩ ਵਾਰ ਸਤ, ਪੰ. ੮੪੨

ਕੀਤੋਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ।

ਹੋਰਿਓ ਗੰਗ ਵਹਾਈਐ ਦੁਨਿਆਈ ਆਖੇ ਕਿ 'ਕਿਓਨੁ' ॥੮॥

ਚਉਦਹ ਰਤਨ ਨਿਕਾਲਿਅਨੁ 'ਕੀਤੋਨੁ' ਚਾਨਾਣੁ ॥੯॥

—ਸਤੋ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੬੬੮

ਕਿਓਨੁ, ਕੀਤੋਨੁ—ਉਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ।

ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਹੈ 'ਦਿਤੋਨੁ' ਰਿਜਕੁ ਸੰਬਾਹਿ ॥

ਨਾਨਕ ਜਿਨੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੁਝਿਆ ਤਿਨਾ ਸੂਤਕੁ ਨਾਹਿ ॥੩॥੧੮॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਜੇਹਾ 'ਕੀਤੋਨੁ' ਤੇਹਾ ਹੋਆ ਜੇਹੇ ਕਰਮ ਕਮਾਇ ॥੨॥੧੭॥੫੦॥

—ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮੁ: ੩, ਪੰ. ੩੩

ਨੋਟ :—ਜੇ ਉਪਰ-ਦਿਤੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚੋਂ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਪੜਨਾਵ ਨਿਖੇੜਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੀ ਸਕਲ ਬਣ 'ਜਾਏਗੀ' :—

(ੳ) ਧਰਤੀ ਸਾਜੀਅਨੁ—ਉਨਿ ਧਰਤੀ ਸਾਜੀ ।

ਭੀੜਹੁ ਮੋਕਲਾਈ ਕੀਤੀਅਨੁ—ਉਨਿ ਭੀੜਹੁ ਮੋਕਲਾਈ ਕੀਤੀ ।

ਮਲੁ ਕੂੜੀ ਉਤਾਰੀਅਨੁ—ਉਨਿ ਮਲੁ ਕੂੜੀ ਉਤਾਰੀ ।

ਇਥੇ 'ਧਰਤੀ', 'ਮੋਕਲਾਈ', 'ਮਲੁ' ਆਦਿਕ ਕਰਮ ਦੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ 'ਸਾਜੀ', 'ਕੀਤੀ', 'ਉਤਾਰੀ' ਆਦਿਕ ਭੂਤਕਾਲ ਦਾ ਲਿੰਗ ਭੀ 'ਇਸਤ੍ਰੀ' ਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਵਚਨ ਭੀ 'ਇੱਕ' ਹੀ ਹੈ ।

(ਅ) ਬਾਲਕ ਰਖਿਅਨੁ—ਉਨਿ ਬਾਲਕ ਰੱਖੇ ।

ਫਲ ਦਿਤਿਅਨੁ—ਉਨਿ ਫਲ ਦਿੱਤੇ ।

ਰਾਤਿ ਦਿਨਸੁ ਉਪਾਇਅਨੁ—ਉਨਿ ਰਾਤਿ ਦਿਨਸੁ ਉਪਾਏ ।

ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ ਸਾਜਿਅਨੁ—ਉਨਿ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ ਸਾਜੇ ।

ਇਥੇ 'ਬਾਲਕ' 'ਫਲ' ਆਦਿਕ 'ਕਰਮ' ਦੇ ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭੂਤਕਾਲ ਭੀ ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ।

(ੲ) ਜਗੁ ਉਪਾਇਓਨੁ—ਉਨਿ ਜਗੁ ਉਪਾਇਆ। ਗਿਆਨੁ ਬੁਝਾਇਓਨੁ—ਉਨਿ ਗਿਆਨੁ ਬੁਝਾਇਆ। ਖਜਾਨਾ ਬਖਸਿਓਨੁ—ਉਨਿ ਖਜਾਨਾ ਬਖਸਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਰਖਿਓਨੁ—ਉਨਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਰਖਿਆ। ਗੁਰ ਵੀਚਾਰੁ ਕੀਤੇਨੁ—ਉਨਿ ਗੁਰ ਵੀਚਾਰੁ ਕੀਤਾ।

ਨੋਟ : ਸੰਧੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ 'ਓ' ਦਾ 'ਸੰਧੀ-ਛੇਦ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅਖੀਰਲਾ ਪੜਨਾਵ ਵੱਖਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ; 'ਉਪਾਇਆ ਉਨ', 'ਬੁਝਾਇਆ ਉਨ', 'ਬਖਸਿਆ ਉਨ' ਆਦਿਕ।

ਇਥੇ 'ਜਗੁ', ਗਿਆਨੁ' ਆਦਿਕ 'ਕਰਮ' ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਆ ਵੀ ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

(੩) ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾ ਵਿਚ 'ਭੂਤ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਨਾਲ ਪੜਨਾਵ ਉਸੁ' ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਉਪਰ ਤਾਂ ਪੜਨਾਵ 'ਉਨਿ' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਹੈ, ਪਰ ਹੇਠਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾ ਵਿਚ ਪੜਨਾਵ 'ਉਸੁ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਅਤੇ 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਹੈ। ਜਿਥੇ ਧਾਤੂ 'ਅਕਰਮਕ' ਹਨ, ਉਥੇ ਉਹਨਾ ਦਾ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ 'ਕਰਤਾ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਧਾਤੂ 'ਸਕਰਮਕ' ਹੈ, ਉਥੇ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ 'ਕਰਮ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਵੇਖੋ—

ਜਾ 'ਸੁਧੋਸੁ' ਤਾ ਲਹਣਾ ਟਿਕਿਓਨੁ ॥੪॥ —ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ, ੬੬੭
ਸਹਿ ਟਿਕਾ 'ਦਿਤੋਸੁ' ਜੀਵਦੈ ॥੧॥ —ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰ ੬੬੬
ਪੁਕ੍ਰ ਮੀਤ ਧਨੁ ਕਿਛੂ ਨ 'ਰਹਿਓਸੁ' ਛੋਡਿ ਗਇਆ ਸਭ ਭਾਈ ਸਾਕ ॥

੨॥੧੮॥੧੦੪॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ. ੮੨੫

ਦੁਯੋ ਭਾਇ ਵਿਗੁਚੀਐ ਗਲਿ 'ਪਈਸੁ' ਜਮ ਕੀ ਫਾਸ ॥੫॥

—ਬਾਰਹਮਾਰਾ ਮਾਝ ਮ ਪ, ਪੰ: ੧੩੪

ਸਭੇ ਧਿਰਾ 'ਨਿਖੁਟੀਅਸੁ' ਹਿਰਿ 'ਲਈਅਸੁ' ਧਰ ਤੇ ॥੩੨॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ: ੩੧੭

ਇਕ ਭਾਉ ਲਈ ਨਾਤਿਆ ਦੁਇਭਾ 'ਚੜੀਅਸੁ' ਹੋਰ ॥੨॥੧੨॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੯

ਨੋਟ : ਜੇ ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੜਨਾਵ 'ਉਸੁ' ਨਿਖੇੜਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਹੇਠ-ਲਿਖੀ ਸਕਲ ਬਣ ਜਾਏਗੀ :—

ਸਹਿ ਟਿਕਾ ਦਿਤੋਸੁ—ਸਹਿ ਟਿਕਾ ਦਿਤਾ ਉਸੁ । ('ਉਸੁ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ) । ਉਸ—ਉਸ ਨੂੰ ।

ਕਿਛੁ ਨ ਰਹਿਓਸੁ—ਕਿਛੁ ਨ ਰਹਿਆ ਉਸੁ । 'ਉਸੁ' 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ । ਉਸ—ਉਸ ਦਾ ।

ਗਲਿ ਪਈਸੁ ਜਮ ਕੀ ਫਾਸ—ਜਮ ਕੀ ਫਾਸ ਪਈ ਉਸੁ ਗਲਿ । ('ਉਸੁ' 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਅਤੇ 'ਪਈ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਆਪਣੇ ਕਰਤਾ 'ਫਾਸ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ) ।

ਸਭੇ ਧਿਰਾ ਨਿਖੁਟੀਅਸੁ—ਸਭੇ ਧਿਰਾ ਨਿਖੁਟੀਆ ਉਸੁ । ('ਉਸੁ' 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਅਤੇ 'ਨਿਖੁਟੀਆ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਆਪਣੇ ਕਰਤਾ 'ਧਿਰਾ' ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ) ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ—

ਆਪਿ 'ਵਿਛੋੜੇਨੁ' ਸੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੂਜੇ ਭਾਇ ਖੁਆਇ ॥੨॥੮॥

—ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੬੪੫

ਵਿਛੋੜੇਨੁ—(ਜੋ ਜੋ) ਵਿਛੋੜੇ ਉਨਿ ।

ਸਭੇ ਗਲਾ ਆਪਿ ਥਾਟਿ ਬਹਾਲੀਓਨੁ ॥੨੮॥ —ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੬੫੩
ਬਹਾਲੀਓਨੁ—ਬਹਾਲੀਆ ਉਨਿ ।

ਮਰਾਠੀ—

(੪) ਮਰਾਠੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਬੰਬਈ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਗੋਆ ਤਕ, ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਬਰਾਰ ਤਕ ਅਤੇ ਮੱਧ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੇਕ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਹੀ ਬੋਲੀ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਰੂਪ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਲਾ' ਜਾਂ 'ਲ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—
'ਉਠਿਲਾ' (=ਉਹ ਉੱਠਿਆ)।

ਇਹ 'ਲਾ' ਜਾਂ 'ਲ' ਪਿਛੇਤਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ 'ਬਹਿਰੰਗ' ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—'ਉੜੀਆ' ਵਿਚ 'ਉਠਿਲਾ'; 'ਬੰਗਲਾ' ਵਿਚ 'ਉਠਿਲ' ਜਾਂ 'ਉਠਿਲੋਂ'; 'ਬਿਹਾਰੀ' ਵਿਚ 'ਉਠਲ' ਅਤੇ 'ਆਸਾਮੀ' ਵਿਚ 'ਉਠਿਲ'।

ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਸੁਨਿਬੋ ਸਖੀ ਕੰਤਿ ਹਮਾਰੋ 'ਕੀਅਲੋ' ਖਸਮਾਨਾ ॥੭॥—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੭੨
ਸਾਦ ਸਹਜ ਸੁਖ ਰਸ ਕਸ 'ਤਜੀਅਲੋ' ਕਾਪੜ ਛੋਡੇ ਚਮੜ ਲੀਏ ॥੩੧॥੩੩॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰ: ੩੫੮

ਨਾਨਕ 'ਤਜੀਅਲੋ' ਅਵਰਿ ਜੰਜਾਲ ॥੪॥੫੨॥ —ਗੁਰੂੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੯੦

'ਮਰਾਠੀ' ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁਖ ਭਾਗ ਹਨ—ਦੇਸੀ, ਕੋਂਕਣੀ ਤੇ ਬਰਾਰੀ। ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਪੂਨੇ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੀ ਸੁਧ ਮਰਾਠੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮੀ ਭਾਗ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਆਰੀਆ ਬੋਲੀ ਹੈ।

ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਭੂਤ ਕਾਲ ਬਨਾਣ ਲਈ ਧਾਤੂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ 'ਲਾ' ਲਗਾਈਦਾ ਹੈ। ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਇਹ 'ਲਾ' ਲਗਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਹਰੇਕ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ (f) ਭੀ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਸਕਰਮਕ' ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਨਾਲ 'ਲਾ' ਦਾ ਵਰਤਣਾ 'ਕਰਤਰੀ ਪ੍ਰਯੋਗ'

(Active Voice) ਅਖਵਾਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸਕਰਮਕ' ਧਾਤੂਆਂ ਨਾਲ 'ਲੇ' ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ 'ਕਰਮ ਪ੍ਰਯੋਗ' (Passive) ਅਖਵਾਦਾ ਹੈ।
ਵੇਖੋ—

ਛੀਪੇ ਕੇ ਘਰਿ ਜਨਮੁ 'ਦੈਲਾ' ਗੁਰ ਉਪਦੇਸੁ 'ਭੈਲਾ' ॥ ਸੰਤਹ ਕੈ ਪਰਸਾਦਿ
ਨਾਮਾ ਹਰਿ 'ਭੇਟਲਾ' ॥੨॥੫॥ —ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੬

ਸਾਧਿਕ ਸਿਧ ਸਗਲ ਮੁਨਿ ਚਾਹਹਿ ਬਿਰਲੇ ਕਾਹੂ 'ਡੀਨੁਲਾ' ॥੩॥
—ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੬੧੩

ਜੈਸੇ ਗਾਇ ਕਾ ਬਾਛਾ 'ਛੂਟਲਾ' ॥ ਬਨ ਚੋਖਤਾ ਮਾਖਨੁ 'ਘੂਟਲਾ' ॥੨॥੪॥
—ਗੋਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੮੭੪

ਨਾਮਾ ਸੁਲਤਾਨੇ 'ਬਾਧਿਲਾ' ॥ ਪਾਖੰਤਣ ਬਾਜ 'ਬਜਾਇਲਾ' ॥ ਗਰੁੜ
ਚੜੇ ਗੋਬਿੰਦੁ 'ਆਇਲਾ' ॥੧੫॥੧੦॥ —ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੬੫

ਆਲਾਵੰਤੀ ਇਹੁ ਭ੍ਰਮੁ ਜੋ ਹੈ ਮੁਝ ਉਪਰਿ ਸਭ 'ਕੋਪਿਲਾ' ॥੧॥
ਦੇ ਪੰਡੀਆ ਮੋ ਕਉ ਢੇਢ ਕਹਤ ਤੇਰੀ ਪੈਜ ਪਿਛੇਉਡੀ 'ਹੋਇਲਾ' ॥੩॥੨॥
—ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਪੰਨਾ ੧੨੯੨

ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਾਪੁ 'ਜਪਲਾ' ॥ ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਹਿਰਦੈ ਵਾਸੈ ਭਉਜਲੁ
ਪਾਰਿ 'ਪਰਲਾ' ॥੨੭॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੯੧

ਜੀਅ ਅੰਦਰਿ ਜੀਉ ਸਭੁ ਕਿਛੁ 'ਜਾਣਲਾ' ॥੧੮॥
ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੯੫

ਸੁੰਦਰ ਪੁਰਖ ਬਿਰਾਜਤਿ ਪੇਖਿ ਮਨੁ 'ਬੰਚਲਾ' ॥੧੩॥
—ਫੁਨਹੇ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੬੨

ਦੈਲਾ—ਦਿੱਤਾ। ਭੈਲਾ—ਭਇਆ। ਭੇਟਲਾ—ਭੋਟਿਆ।
ਡੀਨੁਲਾ—ਡਿੱਠਾ। ਛੂਟਲਾ—ਛੁੱਟਿਆ। ਘੂਟਲਾ—ਚੁੰਘਿਆ।
ਬਾਧਿਲਾ—ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਬਜਾਇਲਾ—ਵਜਾਇਆ। ਆਇਲਾ—ਆਇਆ।

ਨੋਟ—ਮਰਾਠੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ 'ਆਇਲਾ' ਤੇ 'ਆਲਾ' ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ
ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

‘ਆਇਲਾ’—ਕ੍ਰਿਆ ‘ਆ’ ਤੋਂ ‘ਭੂਤਕਾਲ’ ਅੰਨ-ਪੁਰਖ ਦਾ
ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ।

‘ਆਲਾ’—ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ‘ਆਲਯ’ ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ
‘ਘਰ’।

ਕੰਪਿਲਾ—ਗੁੱਸੇ ਹੋਇਆ। ਹੋਇਲਾ—ਹੋਈ। ਲਾਗਿਲਾ—
ਲੱਗਿਆ। ਭੈਦਿਲਾ—ਭਇਆ। ਸਮਾਇਲਾ—ਸਮਾਇਆ।
ਜਪਲਾ—ਜਪਿਆ। ਪਰਲਾ—ਪਿਆ। ਜਾਣਲਾ—ਜਾਣਿਆ।
ਬੰਚਲਾ—ਠੱਗਿਆ ਗਿਆ।

ਜਿਨਿ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ‘ਡਸੀਅਲੇ’ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਡੀਨੀ॥੧੯॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੦.

ਦੇਵ ਪਾਹਨ ‘ਤਾਰੀਅਲੇ’॥ ਤਾਰੀਲੇ ਗਨਿਕਾ ਬਿਨੁ ਰੂਪ ਕੁਬਿਜਾ ਬਿਆਧਿ
ਅਜਾਮਲੁ ‘ਤਾਰੀਅਲੇ’॥ —ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰ: ੩੪੫

ਮ ਇਆ ਮੋਹੁ ਤਬ ਬਿਸਰਿ ਗਇਆ ਜਾਂ ‘ਤਜੀਅਲੇ’ ਸੰਸਾਰੇ॥੩॥੨॥

ਆਜੁ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਪ੍ਰਗਟੁ ਭਇਆ ਹੈ ‘ਪੇਖੀਅਲੇ’ ਧਰਮਰਾਓ॥੪॥੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰ: ੯੨

ਰਾਮਾ ਭਗਤਹ ‘ਚੇਤੀਅਲੇ’ ਅਚਿੰਤ ਮਨੁ ਰਾਖਸੀ॥੧॥੫॥

—ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰ: ੪੮੬

ਤਾ ਤੇ ‘ਸੇਵੀਅਲੇ’ ਰਾਮਨਾ॥੫॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੭੬

ਮੂੰਦਿ ਲੀਏ ਦਰਵਾਜੇ॥ ‘ਬਾਜੀਅਲੇ’ ਅਨਹਦ ਬਾਜੇ॥੧॥੧੦॥ -

—ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੬੫੬

ਪੂਰਬਲੋ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਮੁ ਨ ਮਿਟੈ ਰੀ ਘਰ ਗੋਹਣਿ ਤਾ ਚੇ ਮੋਹਿ ‘ਜਾਪੀਅਲੇ’
ਰਾਮ ਚੇ ਨਾਮੰ॥੬॥੧॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰ: ੬੯੫

ਆਦਿ ਕਉ ਕਵਨੁ ਬੀਚਾਰੁ ‘ਕਬੀਅਲੇ’ ਸੁੰਨ ਕਹਾ ਘਰ ਵਾਸੋ॥

ਕਾਲ ਕਾ ਠੀਗਾ ਕਿਉ ‘ਜਲਾਈਅਲੇ’ ਕਿਉ ਨਿਰਭਉ ਘਰਿ ਜਾਈਐ॥੨੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰ: ੯੪੦

ਇਹੁ ਮਨੁ ਨਿਹਚਲੁ ਹਿਰਦੈ 'ਵਸੀਅਲੇ' ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣਿ ਰਹੈ ॥੬੫॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰ: ੯੪੫

'ਆਨੀਲੇ' ਕੁੰਭ 'ਭਰਾਈਲੇ' ਉਦਕ ਠਾਕੁਰ ਕਉ ਇਸਨਾਨੁ ਕਰਉ ॥੧॥

'ਆਨੀਲੇ' ਫੂਲ 'ਪਰੋਈਲੇ' ਮਾਲਾ ਠਾਕੁਰ ਕੀ ਹਉ ਪੂਜ ਕਰਉ ॥੨॥

'ਆਨੀਲੇ' ਦੂਧ 'ਰੀਧਾਈਲੇ' ਖੀਰ ਠਾਕੁਰ ਕਉ ਨੇਵੇਦੁ ਕਰਉ ॥੩॥੨॥

—ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰ: ੪੮੫

'ਤਜੀਲੇ' ਬਨਾਰਸਿ ਮਤਿ ਭਈ ਥੋਰੀ ॥੧੫॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੬

ਪੰਥੁ ਨਿਹਾਰੈ ਕਾਮਨੀ ਲੋਚਨ ਭਰੀਲੇ' ਉਸਾਸਾ ॥੧॥੬੫॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੩੩੭

ਮੇਰੈ ਮਾਥੈ 'ਲਾਗੀਲੇ' ਧੂਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਚਰਨਨ ਕੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੫॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੬੯੪

'ਦਾਧੀਲੇ' ਲੰਕਾਗੜ੍ਹ 'ਉਪਾੜੀਲੇ' ਰਾਵਣਬਣੁ ਸਲਿਬਿਸਲਿ ਆਣਿ

'ਤੋਖੀਲੇ' ਹਰੀ ॥੫॥੧॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਪੰ: ੬੯੫

ਡਸੀਅਲੇ, ਤਾਰੀਅਲੇ, ਤਜੀਅਲੇ, ਪੇਖੀਅਲੇ, ਚੇਤੀਅਲੇ,
ਸੇਵੀਅਲੇ, ਬਾਜੀਅਲੇ, ਜਾਪੀਅਲੇ, ਕਥੀਅਲੇ, ਜਲਾਈਅਲੇ, ਆਨੀਲੇ,
ਭਰਾਈਲੇ, ਪਰੋਈਲੇ, ਰੀਧਾਈਲੇ, ਤਜੀਲੇ, ਭਰੀਲੇ, ਜਾਗੀਲੇ, ਦਾਧੀਲੇ,
ਉਪਾੜੀਲੇ, ਤੋਖੀਲੇ ।

ਬੂਜਭਾਖਾ—

ਇਸ ਬੋਲੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਆਕਾਰਾਤ ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਵ', 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਤੇ 'ਭੂਤ ਕਾਰਦੰਤਕ' ਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਰਦੰਤਕ' ਭੀ ਓਕਾਰਾਤ (~ਅੰਤ) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—ਘੋੜੇ, ਜਲਿਓ (ਚਲਯੋ), ਕਿਯੋ ।

ਸੰ:	ਪ੍ਰਾ	ਬ੍ਰਜ
ਘੋਟਕ	ਘੋੜਓ	ਘੋੜੇ
ਚਲਿਤ	ਚਲਿਅਉ	ਚਲਯੋ (ਚਲਿਓ)
੨੪੬		

ਭੂਤ ਕਾਲ, ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ (ਕਰਨੇ; ਕਰਿਬੈ, ਕੀਬੈ)
ਸਭ ਪੁਰਖਾ ਵਾਸਤੇ—ਕਿਯੋ, ਕੀਨੋ, ਕਰਿਓ (ਕਰਜੋ) ।

ਅਕਰਮਕ ਧਾਤੂ:—

ਜਾਨਾ		
	ਪੁਲਿੰਗ	ਇ: ਲਿੰਗ
ਸਾਰੇ ਪੁਰਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ-ਵਚਨ	ਗਯੋ	ਗਈ
ਬਹੁ-ਵਚਨ	ਗਏ	ਗਈ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਕ੍ਰਿਆ ਕਈ ਥਾਈਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ;
ਵੇਖੋ—

ਜਿਹ ਘਰਿ ਕਥਾ ਹੋਤ ਹਰਿ ਸੰਤਨ ਇਕ ਨਿਮਖ ਨ 'ਕੀਨੋ' ਮੈ ਫੇਰਾ ॥

੩॥੮॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੯੭੧

'ਕੀਓ' ਸਿੰਗਾਰੁ ਮਿਲਨ ਕੇ ਤਾਈ ॥੧॥੮॥੩੦॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੩

ਜੋ ਜੋ 'ਕੀਨੋ' ਆਪਨੋ ਤਿਸੁ ਅਭੈਦਾਨੁ ਦੀਤਾ ॥੨॥

ਸਿੰਘੁ ਬਿਲਾਈ ਹੋਇ 'ਗਇਓ' ਤ੍ਰਿਣੁ ਮੇਰੁ ਦਿਖੀਤਾ ॥੩॥੭॥੩੭॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੦

ਚਰਣ ਕਮਲ ਕਾ ਆਸਰਾ 'ਦੀਨੋ' ਪ੍ਰਭਿ ਆਪਿ ॥੧॥੩॥੬੭॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੭

ਮਨ ਰੇ 'ਸਰਿਓ' ਨ ਏਕੈ ਕਾਜਾ ॥ 'ਭਜਿਓ' ਨ ਰਘੁਪਤਿ ਰਾਜਾ ॥

੧॥੨੫੭॥੩॥ —ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੫੪

ਕੀਨੋ, ਕੀਓ, ਦੀਨੋ, ਗਇਓ, ਸਰਿਓ, ਭਜਿਓ ।

ਅਵਧੀ:—

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਈ ਧਾਤੂ ਐਸੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 'ਭਾਵਾਰਥਕ
ਕਾਰਦੰਤਕ' ਵਾਲੇ 'ਣ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਉ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਆਉਣਾ, ਸਉਣਾ, ਨ੍ਹਾਉਣਾ । ਧਾਤੂਆ (Root) ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ (Causative) ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਦਾ ਅੰਤਲੇ 'ਣ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਉ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—ਪਾਉਣਾ, ਸਮਝਾਉਣਾ, ਕਰਾਉਣਾ ਆਦਿਕ । ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦਾ ਇਹ 'ਉ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਵ' ਤੋਂ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਵਿਚ ਭੀ 'ਵ' ਹੀ ਹੈ । [ਵੇਖੋ 'ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦਾ ਅੰਕ] ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ 'ਉ' ਬਣ ਗਿਆ, ਪਰ ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ ਉਪ-ਭਾਖਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਹ 'ਵ' ਤਬਦੀਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । 'ਆਉਣਾ' ਆਦਿਕ ਧਾਤੂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਭੀ 'ਉ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਵ' ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—ਆਵਨ, ਸਵਨ, ਨ੍ਹਾਵਨ ।

ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਭੂਤਕਾਲ' ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਇਹ ਰੂਪ ਬਹੁਤਾ ਅਵਧੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੈ । ਵੇਖੋ—

ਜਹਾ ਬੋਲ ਤਹ ਅਛਰ 'ਆਵਾ' ॥ ਜਹ ਅਡੋਲ ਤਹ ਮਨੁ ਨ
'ਰਹਾਵਾ' ॥੨॥ ਕਕਾ ਕਿਰਣਿ ਕਮਲ ਮਹਿ 'ਪਾਵਾ' ॥ ਸਸਿ
ਬਿਗਾਸ ਸੰਪਟ ਨਹੀ 'ਆਵਾ' ॥ ਅਰੁ ਜੇ ਤਹਾ ਕੁਸਮ ਰਸ ਪਾਵਾ ॥
ਅਕਹ ਕਹਾ ਕਹਿ ਕਾ ਸਮਝਾਵਾ ॥੭॥ ਖਖਾ ਇਹੈ ਖੇਤ ਮਨ
'ਆਵਾ' ॥ ਖੇੜੇ ਛਾਡਿ ਨ ਦਹਦਿਸ 'ਧਾਵਾ' ॥੮॥ ਤਾ ਘਟ
ਮਹਿ ਘਾਟ ਜਉ 'ਪਾਵਾ' ॥ ਸੋ ਘਟੁ ਛਾਡਿ ਅਵਘਟ ਕਤ 'ਧਾਵਾ'
॥੧੦॥ ਰੇ ਮਨ ਮੈ ਤਉ ਛਿਨ ਛਿਨ ਸਮਝਾਵਾ ॥ ਤਹਿ ਛਾਡਿ
ਕਤ ਆਪੁ 'ਬਧਾਵਾ' ॥੧੨॥ ਕਤ ਝਖਿ ਝਖਿ ਅਉਰਨ
'ਸਮਝਾਵਾ' ॥ ਝਗਰੁ ਕੀਏ ਝਗਰਉ ਹੀ 'ਪਾਵਾ' ॥੧੫॥ ਦੇਖਿ
ਅਟਲ ਟਲਿ ਕਤਹਿ ਨ 'ਜਾਵਾ' ॥ ਰਹੈ ਲਪਟਿ ਘਟਿ ਪਰਚਉ
'ਪਾਵਾ' ॥੧੭॥ ਜਿਨਿ ਠਗਿ ਠਗਿਆ ਸਗਲ ਜਗੁ 'ਖਾਵਾ' ॥

ਸੈ ਠਗੁ ਠਗਿਆਂ ਠਉਰੇ ਮੰਨੁ 'ਆਵਾ' ॥੧੯੮॥

—ਗਉੜੀ 'ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੪੮

'ਇਨ੍ਹੇ ਮੁੰਡੀਅਨ ਮੇਰਾ ਘਰੁ 'ਪ੍ਰਧਰਾਵਾ' ॥ ਬਿਟਵਹਿ ਰਾਮ ਰਮਉਆ 'ਲਾਵਾ'
॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩੩॥ —ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੪

ਬਰਤ ਨੇਮ ਕਰਮ ਖਟ ਕੀਨੇ ਬਾਹਰਿ ਭੇਖ 'ਦਿਖਾਵਾ' ॥

ਗੀਤ ਨਾਦ ਮੁਖ ਰਾਗ ਅਲਾਪੇ ਮਨਿ ਨਹੀ ਹਰਿ ਹਰਿ 'ਗਾਵਾ' ॥੩॥੫੫॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰ: ੧੦੮੩

ਨੋਟ :—ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ 'ਆਵਾ', 'ਪਾਵਾ' ਆਦਿਕ
ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਰੂਪ 'ਆਇਆ', 'ਪਾਇਆ' ਆਦਿਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ।

ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ:—

ਸੁਨਿ ਗੁਰਬਚਨ ਚਰਣ ਸਿਰੇ 'ਨਾਵਾ' ॥ ਹੋਰਖ ਵਿਖਾਦ ਨ ਕਹੁ
ਉਰ 'ਆਵਾ' ॥੧੯੧॥

—ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਡ

ਕਹਹੁ ਕਾਹਿ ਯਹ ਲਾਭ ਨ 'ਭਾਵਾ' ॥

ਕਾਹੂ ਨ ਸੰਕਰ-ਚਾਪ 'ਚਢਾਵਾ' ॥੨੮੯॥

—ਬਾਲ ਕਾਡ

ਕਰਹੁ ਜਾਇ ਜਾ ਕਹ ਜੋਇ ਭਾਵਾ ॥

ਹਮ ਤੋ ਆਜੁ ਜਨਮ ਫਲ 'ਪਾਵਾ' ॥੨੮੩॥

—ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਡ

ਕਹਹੁ ਨਾਥ ! ਸੁੰਦਰ ਦੋਉ ਬਾਲਕ ॥ ਮੁਨਿਕੁਲ-ਤਿਲਕ ਕਿ ਨਿਪਕੁਲ-
ਪਾਲਕ ॥ ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਨਿਗਮ ਨੇਤਿ ਕਹਿ 'ਗਾਵਾ' ॥ ਉਭੈ ਵੇਸ ਧਰਿ
ਸੋਇ ਕਿ 'ਆਵਾ' ॥੨੫੫॥

—ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲ ਕਾਡ

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ :—

'ਭੂਤਕਾਲ' ਵਿਚ ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਦੇ ਕੁਝ ਰੂਪ ਦੱਸਣ ਲੱਗਿਆ
ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਭੂਤਕਾਲ
ਦਾ ਰੂਪ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ । ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਰੂਪ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ

ਕਰਾਣ ਲਈ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਵੇਖੋ—

ਪ੍ਰੇਮ ਠਗਉਰੀ ਜਿਨ ਕਉ ਪਾਈ ਤਿਨ ਰਸੁ 'ਪੀਅਉ' ਭਾਰੀ ॥੧॥੭॥੧੧॥

—ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੭੦੨

ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਕੈ ਪਾਛੈ 'ਪਰਿਅਉ' ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਰਸੁ ਪਾਇਆ ॥

੪॥੨॥੪॥ —ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੭੧੨

ਧੰਨਿ ਧੰਨਿ ਤੇ ਧੰਨਿ ਜਨ ਜਿਹ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਹਰਿ ਹਰਿ 'ਭਯਉ' ॥

ਹਰਿ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨ 'ਪਰਸਿਯਉ' ਸਿ ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਹਥੇ ਰਹਿਓ ॥੫॥

—ਸਵਯੋ ਸ੍ਰੀਮੁਖ ਵਾਕੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੮੬

ਤੇ 'ਪਢਿਅਉ' ਇਕੁ ਮਨਿ 'ਧਰਿਅਉ' ਇਕੁ ਕਰਿ ਇਕੁ ਪਛਾਣਿਓ ॥੩॥੧੨॥

—ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਜਾਲਪ, ਪੰ: ੧੩੯੪

ਸਬੁ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾਰੁ ਸੁ ਦ੍ਰਿੜੁ ਨਾਨਕਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿਅਉ' ॥

ਤਾਂ ਤੇ ਅੰਗਦੁ ਲਹਣਾ ਪ੍ਰਗਟਿ ਤਾਸੁ ਚਰਣਹ ਲਿਵ 'ਰਹਿਅਉ' ॥੧॥੧੫॥

—ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਪੰ: ੧੩੯੫

ਆਪਿ ਨਰਾਇਣੁ ਕਲਾ ਧਾਰਿ ਜਗ ਮਹਿ 'ਪਰਵਰਿਯਉ' ॥

ਨਿਰੰਕਾਰਿ ਆਕਾਰੁ ਜੋਤਿ ਜਗ ਮੰਡਲਿ 'ਕਰਿਯਉ' ॥੨॥੧੬॥

—ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਪੰ: ੧੩੯੫

ਕਲਿ ਮਾਹਿ ਰੂਪੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਸੋ ਜਾਣੈ ਜਿਨਿ ਕਿਛੁ 'ਕੀਅਉ' ॥

ਗੁਰੁ 'ਮਿਲਉ' ਸੋਇ ਭਿਖਾ ਕਹੈ ਸਹਜ ਰੰਗਿ ਦਰਸਨੁ 'ਦੀਅਉ' ॥੧॥੧੯॥

—ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਪੰ: ੧੩੯੫

ਪੀਅਉ—ਪੀਤਾ । ਪਰਿਅਉ—ਪਇਆ । ਭਯਉ—ਭਇਆ ।

ਪਰਸਿਯਉ—ਪਰਸਿਆ । ਪਢਿਅਉ—ਪੜ੍ਹਿਆ । ਧਰਿਅਉ—ਧਰਿਆ ।

ਸੰਗ੍ਰਹਿਅਉ—ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕੀਤਾ । ਰਹਿਅਉ—ਰਹਿਆ । ਪਰਵਰਿਯਉ—

ਪਰਵਰਤ ਹੋਇਆ । ਕਰਿਯਉ—ਕੀਤਾ । ਕੀਅਉ—ਕੀਤਾ । ਮਿਲਉ—

ਮਿਲਿਆ । ਦੀਅਉ—ਦਿੱਤਾ ।

ਕਾਠਹੁ ਸ੍ਰੀਖੰਡ ਸਤਿਗੁਰਿ ਕੀਅਉ ਦੁਖ ਦਰਿਦ੍ਰ ਤਿਨ ਕੇ 'ਗਇਅ' ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਚਰਨ ਜਿਨ ਪਰਸਿਆ ਸੇ ਪਸੁ ਪਰੇਤ ਸੁਰਿ ਨਰੁ 'ਭਇਅ' ॥੨॥੬॥

—ਸਵਈਏ ਮ: ਚਉਥੇ ਕੇ, ਨਲ, ਪੰ: ੧੩੯੯

ਗਇਅ

ਭਇਅ

} ਬਹੁ-ਵਚਨ = ਗਏ, ਭਏ ।

ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ (Future Tense)

ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ, ਰੂਪ-ਸਾਧਨਾ

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਅੱਠ ਪੁਰਖ Third Person	ਜਾਸੀ, ਛੂਟਸਿ, ਢਹਗਿ, ਲਹਗੁ, ਜਾਇਗਾ, ਜਾਇਗੋ, ਕਰਿ ਹੈ, ਸਿਧਾਈ;	ਪਉਸਨਿ, ਚਾਲਸਹਿ;
ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ Second Person	ਹੋਵਹਿ, ਜਾਸਹਿ, ਉਧਰਸਿ, ਪਛੁਤਾਵਹੇ;	ਪਾਵਹੁ;
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ First Person	ਸੇਵਸਾ, ਲੈਹਉ, ਕਰਿਹਉ, ਸਤਾਵਉਗੋ,	ਕਰਸਹੁ;

ਅੱਠ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ :—

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸੀ' :—

ਹਥੁ ਨ ਲਾਇ ਕਸੁੰਭਕੈ ਜਲਿ 'ਜਾਸੀ' ਢੋਲਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਕਹੈ ਫਰੀਦੁ ਸਹੇਲੀਹੋ ਸਹੁ 'ਅਲਾਏਸੀ' ॥ ਹੰਸੁ 'ਚਲਸੀ' ਡੂੰਮਣਾ
ਅਹਿ ਤਨੁ ਢੇਰੀ 'ਥੀਸੀ' ॥੩॥੨॥

—ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ ੭੯੪

ਜੇ ਘਟੁ ਜਾਇ ਤ ਭਾਉ ਨ 'ਜਾਸੀ' ਹਰਿ ਕੇ ਚਰਨ ਨਿਵਾਸਾ ॥੨॥੪॥

—ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੭੯੩

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰੇ, ਸੋ ਪੀਐ ਜਿਸ ਰਾਮੁ 'ਪਿਆਸੀ' ॥
 ਹਰਿ ਆਪਿ ਦਇਆਲੁ ਦਇਆ ਕਰਿ ਮੇਲੈ ਜਿਸੁ ਸਤਿਗੁਰੂ,
 ਸੋ ਜਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ 'ਚਖਾਸੀ' ॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੪ ਪੜਤਾਲ, ਪੰਨਾ ੧੨੦੨

ਓਨ੍ਹਾ ਦੀ ਆਪਿ ਪਤਿ 'ਰਖਸੀ' ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਸਰਣਾਗਤਿ ਪਏ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ॥
 ੨॥੩੨॥ —ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੪੬

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਿ' :—

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਸਬਦ ਨ 'ਛੂਟਸਿ' ਕੋਇ ॥੨॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰਨਾ ੮੩੬

ਧਰਮਰਾਇ ਜਬ 'ਪਕਰਸਿ' ਬਵਰੇ ਤਉ ਕਾਲਮੁਖਾ ਉਠਿ ਜਾਹੀ ॥੩॥੨॥੧੬॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੨੦੭

ਬਿਨ ਬੂਝੇ ਸਭ ਹੋਇ ਖੁਆਰ ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਉਤਰਸਿ' ਪਾਰਿ ॥੧॥੧੭॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੭੬੧

(੩) (ਓ) ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦੇ ਨਾਲ :

ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਗਾ' 'ਗੋ' 'ਗੁ' :

ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਬਿਨਸਿ 'ਜਾਇਗਾ' ਉਬਰੇ ਸਬਦਿ ਵੀਚਾਰੀ ॥੨੮॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩, ਪੰ. ੬੧੧

ਗਿਰਿ ਬਸੁਧਾ ਜਲ ਪਵਨ 'ਜਾਇਗੋ' ਇਕਿ ਸਾਧ ਬਚਨ ਅਟਲਾਧਾ ॥੧॥੬॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੦੪

ਅੰਤਰਿ ਲੋਭੁ ਝੂਠ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਪਾਜੁ 'ਲਹਗੁ' ਨਿਦਾਨਿ ॥

੧॥੧॥੩॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰਨਾ ੮੩੨

ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਹੈ ਭੀ 'ਹੋਗੁ' ॥੧੧॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਬਿਤੀ, ਪੰਨਾ ੮੪੦

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦੇ ਨਾਲ :—

ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਗਿ' :

ਕਾਚੀ 'ਢਹਗਿ' ਦਿਵਾਲ ਕਾਹੇ ਗਚੁ ਲਾਵਹੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

—ਬਸੰਤੁ ਹਿੰਡੋਲ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੭੧

ਭਵ ਸਾਗਰ ਨਾਵ ਹਰਿ ਸੈਵਾ ਜੋ ਚੜੈ ਤਿਸੁ 'ਤਾਰਗਿ' ਰਾਮ ॥੩॥੩॥੬॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੭੮੧

ਕਰਣੀ ਉਪਰਿ 'ਹੋਵਗਿ' ਸਾਰ ॥੪॥੩॥ —ਬਸੰਤ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੧੬੬

ਵਦੀ ਸੁ 'ਵਜਗਿ' ਨਾਨਕਾ ਸਚਾ ਵੇਖੈ ਸੋਇ ॥੩॥ —ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਨੋਟ.—ਪਿੱਛੇ 'ਭੂਤਕਾਲ' ਦੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਕੁਝ 'ਅੰਤਰੰਗ' ਤੇ 'ਬਹਿਰੰਗ' ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ, ਤੇ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ 'ਭੂਤਕਾਲ' ਦੇ ਕੁਝ ਰੂਪ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਭੀ ਉਹਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਨਾਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।

'ਰਾਜਸਥਾਨੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ, ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ 'ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ' ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਵਿਚ 'ਰਾਜਸਥਾਨੀ' ਦੇ ਰੂਪ ਦੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਨ :—

(੧) ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਜਿਹੇ; ਜਿਵੇਂ—ਚਲਿੱਸਾਮਿ, ਚਲਸਤ੍ਰੁ, ਚਲਿਹਾਮਿ ।

(੨) 'ਗਾ' ਜਾਂ 'ਲਾ' ਵਰਤ ਕੇ; ਜਿਵੇਂ—ਚਲੂਲੋ, ਚਲਾਲਾ, ਚਲੁੱਲਾ, ਚਲੂਗੋ, ਚਲਾਗਾ ।

'ਰਾਜਸਥਾਨੀ' ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ—
ਚਲਸਾ, ਚਲਸੀ, ਚਲਾਗਾ—ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ।

ਨੋਟ.—ਉਪਰਲੇ ਨਿੱਕੇ ਅੰਕ (੩) ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਇਕ ਧਿਆਨ-ਜੋਗ ਨਿਯਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਚਿਹਨ 'ਗੁ' ਪੁਲਿੰਗ ਵਾਸਤੇ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—'ਪਾਜੁ ਲਹਗੁ';

ਅਤੇ 'ਗਿ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਾਸਤੇ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

'ਕਾਚੀ ਢਹਗਿ ਦਿਵਾਲ' ।

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਚ ਵਿਚ ('f') ਲਗਾ ਕੇ 'ਹੈ' ਵਰਤਿਆ :—

ਇਹ ('f') ਕਈ ਧਾਤੂਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ('h') ਬਣ ਜਾਂਦੀ

ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਜੈ ਹੈ' ਵੇਖੋ—

ਰੋਮਨ ਕਉਨ ਗਤਿ 'ਹੋਇ ਹੈ' ਤੇਰੀ ॥ —ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਮ ੯, ਪੰਨਾ ੧੩੫੨

ਨਾਨਕ ਕਹਰ ਚੇਤਿ ਚਿੰਤਾਮਨਿ 'ਹੋਇ ਹੈ' ਅੰਤਿ ਸਹਾਈ ॥੩॥੩॥੮੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੯, ਪੰ ੯੦੨

ਮੇਰਾ ਕੀਆ ਕਛੁ ਨ ਹੋਇ ॥ 'ਕਰਿ ਹੈ' ਰਾਮ 'ਹੋਇ ਹੈ' ਸੋਇ । ੪॥੧॥੧੦॥

—ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ ੧੧੬੫

ਬੀਤਿ 'ਜੈ ਹੈ' ਬੀਤਿ 'ਜੈ ਹੈ' ਜਨਮੁ ਅਕਾਜ ਰੇ ॥ —ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਮ: ੯, ਪੰ. ੧੩੫੨

ਆਜੁ ਕਾਲਿ ਫੁਨਿ ਤੋਹਿ 'ਗੁਸਿ ਹੈ' ਸਮਝਿ ਰਾਖਹੁ ਚੀਤਿ ॥੨॥੧॥

—ਸੋਗਠਿ ਮ: ੯, ਪੰ ੬੩੧

(੫) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਈ' :—

ਅਗਲੀ ਕਿਛੁ ਖਬਰਿ ਨ-ਪਾਈ ॥ ਰੋਵਨਹਾਰੁ ਭਿ ਉਠਿ 'ਸਿਧਾਈ' ॥੨॥੧੦॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ ੫, ਪੰ ੮੮੫

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਸਿਮਰਿ ਤੂ ਜੀਵਹਿ, ਫਿਰਿ ਨ 'ਖਾਈ' ਮਹਾਕਾਲੁ ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ ੮੮੫

'ਪਛਮੀ ਅਵਧੀ' ਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਵਿਚ ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦਾ ਰੂਪ 'ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ' ਵਾਗ 'ਹੈ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:—'ਕਰਿ ਹੈ', 'ਸੁਨਿ ਹੈ' । ਪਰ 'ਪੁਰਬੀ ਅਵਧੀ' ਵਿਚ 'ਹਿ' ਰਹਿ ਜਾਦਾ ਸੀ; ਜਿਵੇਂ—'ਹੋਇਹ', 'ਆਇਹਿ' 'ਜਾਇਹਿ' । ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਸ 'ਹਿ' ਦੇ 'ਹ' ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਕੇਵਲ 'ਿ' ਰਹਿ ਗਿਆ, ਜੋ ਪਹਿਲੀ 'ਿ' ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ 'ੀ' ਬਣ ਗਿਆ; ਜਿਵੇਂ—'ਆਈ', 'ਜਾਈ', 'ਕਰੀ', 'ਖਾਈ' ।

ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਦਾ ਭਵਿੱਖਤ :—

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ	ਦੇਖੀਂਗੇ, ਦੇਖਿਹੋ,	ਦੇਖੈਂਗੇ, ਦੇਖਿ ਹੈ ।
ਮੱਧਮ ,,	ਦੇਖੈਂਗੇ, ਦੇਖਿ ਹੈ	ਦੇਖੈਂਗੇ, ਦੇਖਿ ਹੋ ।
ਅੱਨ ,,	" "	ਦੇਖੈਂਗੇ, ਦੇਖਿ ਹੋ ।

ਹਿੰਦੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ—ਅਵਧੀ, ਬ੍ਰਜਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਖੜੀ ।

‘ਖੜੀ’ ਅਤੇ ‘ਬ੍ਰਜਭਾਸ਼ਾ’ ਵਿਚ ‘ਇ’ ਅਤੇ ‘ਉ’ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ‘ਆ’ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਅ’ ਅਤੇ ‘ਆ’ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ‘ਇ’ ਭੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੇ । ਸੋ ਅਵਧੀ ਵਿਚ ਭਵਿੱਖਤ—ਆਇ ਹੈ, ਜਾਇ ਹੈ, ਕਰਾਇ ਹੈ ।

‘ਬ੍ਰਜ’ ਵਿਚ ਆਯ ਹੈ, ਜਾਯ ਹੈ ।

ਜਾਂ

ਅਯ ਹੈ = ਐ ਹੈ, ਜਯ ਹੈ = ਜੇ ਹੈ ।

‘ਅਵਧੀ’ ਤੇ ‘ਬ੍ਰਜ’ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਭਵਿੱਖਤ ਦੇ ਕਾਰਦੰਤਕ ਰੂਪ (Participles) ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—ਕਰਿ ਹੈ, ਚਲਿ ਹੈ, ਹੋਯ ਹੈ ।

ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਕਰਿ ਹਇ, ਚਲਿ ਹਇ, ਹੋਇ ਹਇ;

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਕਰਿੱਸਇ, ਚਲਿੱਸਇ, ਹੋਇੱਸਇ;

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ: ਕਰਿਸਯਤਿ, ਚਲਿਸਯਤਿ, ਭਵਿਸਯਤਿ;

‘ਅਵਧੀ’ ਵਿਚ ਉੱਚਾਰਨ ‘ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼’ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਪਰ ‘ਬ੍ਰਜ’ ਵਿਚ ‘ਇ’ ਦੇ ਬਾ ‘ਯ’ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਕਰਿਹਯ, ਹੋਯ ਹਯ ।

ਸੋ, ਉਪਰਲੇ ਅੰਕ (ੳ) ਅਤੇ (ੲ) ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ‘ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ’ ਦੇ ਰੂਪ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ‘ਅਵਧੀ’ ਸਾਖ ਦੇ ‘ਭਵਿੱਖਤ-ਕਾਲ’ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ।

(੧) ਜਾਸੀ—ਜਾਇਗਾ । ਅਲਾਏਸੀ—ਅਲਾਏਗਾ । ਚਲਸੀ—ਚੱਲੇਗਾ । ਥੀਸੀ—ਹੋਇਗਾ । ਪਿਆਸੀ—ਪਿਲਾਏਗਾ । ਚਖਾਸੀ—ਚੱਖੇਗਾ । ਰਖਸੀ—ਰੱਖੇਗਾ ।

(੨) ਛੂਟਸਿ—ਛੁੱਟੇਗਾ । ਪਕਰਸਿ—ਪਕੜੇਗਾ । ਉਤਰਸਿ—ਉਤਰੇਗਾ ।

(੩) (ੳ) ਜਾਇਗਾ, ਜਾਇਗੋ, } ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵ ਦੇ ਨਾਲ ।
ਲਹਗੁ ਹੋਗੁ }

(ਅ) ਢਹਗਿ—ਢਹੇਗੀ । }
ਤਾਰਗਿ—ਤਾਰੇਗੀ । } ਇਸਕ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਨਾਵ ਦੇ
ਹੋਵਗਿ—ਹੋਵੇਗੀ । } ਨਾਲ ।
ਵਜਗਿ—ਵੱਜੇਗੀ । }

(੪) ਹੋਇ ਹੈ—ਹੋਇਗੀ । ਹੋਇ ਹੈ—ਹੋਇਗਾ । ਕਰਿ ਹੈ—ਕਰੇਗਾ ।
ਜੈ ਹੈ—ਜਾਇਗਾ । ਗ੍ਰਸਿ ਹੈ—ਗ੍ਰਸੇਗਾ ।

(੫) ਸਿਧਾਈ—ਸਿਧਾਇਗਾ । ਖਾਈ—ਖਾਇਗਾ ।

ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ :—

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਨਿ' :—

ਤਲਬਾ 'ਪਉਸਨਿ' ਆਕੀਆ ਬਾਕੀ ਜਿਨਾ ਰਹੀ ॥੨॥੧੩॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ: ੯੫੩

ਮਨਮੁਖ ਸਬਦੁ ਨ ਜਾਣਨੀ 'ਜਾਸਨਿ' ਪਤਿ ਗਵਾਇ ॥੩॥੧੯॥੫੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਛੁ ਮ: ੩, ਪੰ: ੩੩

ਜਿਤੁ ਦਿਨਿ ਦੇਹ ਬਿਨਸਸੀ ਤਿਤੁ ਵੇਲੈ 'ਕਹਸਨਿ' ਪ੍ਰੇਤੁ ॥੭॥

—ਬਾਰਾਮਾਹਾ ਮਾਥ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੪

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਣੀਆ ਕਿਆ ਮੁਹੁ 'ਦੇਸਨਿ' ਆਗੈ ਜਾਏ ॥

੩॥੪॥ —ਵਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਅਲਾਹਟੀਆ, ਪੰ ੫੮੫

ਸਾਧੂ ਜਨ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਵਿਆਪੇ 'ਜਾਸਨਿ' ਜਨਮੁ ਗਵਾਈ ॥੩॥੫॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਪੰ: ੬੦੧

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਹਿ' :—

ਇਕਿ ਚਾਲੇ ਇਕਿ 'ਚਾਲਸਹਿ' ਸਭਿ ਅਪਨੀ ਵਾਰ ॥੩॥੧॥੩੧॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ:੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰ: ੮੦੮

(੧) ਪਉਸਨਿ—ਪੈਣਗੀਆਂ । ਜਾਸਨਿ—ਜਾਣਗੇ । ਕਹਸਨਿ—
ਕਹਿਣਗੇ । ਦੇਸਨਿ—ਦੇਣਗੇ ।

(੨) ਚਾਲਸਹਿ—ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ ।

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ :—

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹਿ' :—

ਵਿਣੁ ਵਜਾਈ ਕਿੰਗੁਰੀ ਵਾਜੈ ਜੋਗੀ ਸਾਂ ਕਿੰਗੁਰੀ ਵਜਾਇ ॥

ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਮੁਕਤਿ 'ਹੋਵਹਿ' ਜੋਗੀ ਸਾਚੇ 'ਰਹਹਿ' ਸਮਾਇ ॥੧੨॥੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੬੦੬

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਸਿਮਰਿ ਤੂ 'ਜੀਵਹਿ' ਫਿਰਿ ਨ ਖਾਈ ਮਹਾਕਾਲੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੮੫

ਹਰਿ ਸਰਣਾਈ ਭਜਿ ਪਉ 'ਪਾਇਹਿ' ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ॥੩॥੧੩॥੩੫॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੨੬

(੨) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਹਿ' :—

ਏਹ ਵੇਲਾ ਨ 'ਲਹਸਹਿ' ਮੂੜੇ ਫਿਰਿ ਤੂੰ ਜਮ ਕੈ ਵਸਿ ਪਇਆ ॥੧੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩ ਪਟੀ, ਪੰ: ੪੩੫

ਬਿਨੁ ਸਾਚੇ ਹੋਰੁ ਸਾਲਾਹਣਾ 'ਜਾਸਹਿ' ਜਨਮੁ ਸਭੁ ਖੋਇ ॥੨॥੧॥

—ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੫੬੫

(੩) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਿ' :—

ਅਵਰ ਸਿਆਣਪ ਛਾਡਿ ਦੇਹਿ ਨਾਨਕ 'ਉਧਰਸਿ' ਨਾਇ ॥੨॥੧੦॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੬੨

(੪) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੋ' :—

ਗਾਰਬਿ ਲਾਗਾ ਜਾਹਿ ਮੁਗਧ ਮਨ ਅੰਤਿ ਗਇਆ 'ਪਛੁਤਾਵਹੋ' ॥

ਅਹੰਕਾਰੁ ਤਿਸਨਾ ਰੋਗੁ ਲਗਾ ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ 'ਗਵਾਵਹੋ' ॥

ਮਨਮੁਖ ਮੁਗਧ ਚੇਤਹਿ ਨਾਹੀ ਅਗੈ ਗਇਆ 'ਪਛੁਤਾਵਹੋ' ॥ ਇਉਂ ਕਹੈ

ਨਾਨਕੁ ਮਨ ਤੂੰ ਗਾਰਬਿ ਅਟਿਆ ਗਾਰਬਿ ਲਾਇਆ 'ਜਾਵਹੋ' ॥੬॥੭॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩ ਛੰਤ ਘਰੁ ੩, ਪੰ: ੪੪੧

(੧) ਹੋਵਹਿ—ਤੂੰ ਹੋਹਿੰਗਾ । ਰਹਹਿ—ਤੂੰ ਰਹੇਂਗਾ । ਜੀਵਹਿ—ਤੂੰ ਜੀਵੇਂਗਾ । ਪਾਇਹਿ—ਤੂੰ ਪਾਵੇਂਗਾ ।

(੨) ਲਹਸਹਿ—ਤੂੰ ਲਹੇਂਗਾ । ਜਾਸਹਿ—ਤੂੰ ਜਾਹਿੰਗਾ ।

(੩) ਉਧਰਸਿ—ਤੂੰ ਉਧਰੇਂਗਾ ।

(੪) ਪਛੁਤਾਵਹੇ—ਤੂੰ ਪਛੁਤਾਏਂਗਾ ।

ਗਵਾਵਹੇ—ਤੂੰ ਗਵਾਇੰਗਾ । ਜਾਵਹੇ—ਤੂੰ ਜਾਹਿੰਗਾ ।

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ :—

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੁ' :—

ਮਰਿ ਜਾਇਥੇ ਕਉ ਕਿਆ 'ਕਰਹੁ' ਅਭਾਗੇ ॥੧॥ —ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ੭੬੨
ਤਿਸੈ 'ਸਰੇਵਹੁ' ਤਾ ਸੁਖੁ 'ਪਾਵਹੁ' ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ॥੧੬॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਪਟੀ ਲਿਖੀ, ਪੰ: ੪੩੩

ਕਰਹੁ—ਤੁਸੀ ਕਰੋਗੇ । ਸਰੇਵਹੁ—ਤੁਸੀ ਸੇਵੋਗੇ । ਪਾਵਹੁ—ਤੁਸੀ ਪਾਉਗੇ ।

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ :—

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਾ' :—

ਹਉ ਨਾਹੀ ਕਿਛੁ ਮੈ ਕਿਆ 'ਹੋਸਾ', ਸਭ ਤੁਮ ਹੀ ਕਲ ਧਾਰੀ ॥੨॥੨॥੨੫॥

—ਸਾਰਗੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪ ਪੰ: ੧੨੦੯

ਜਿਨਿ ਨਾਮੁ ਦੀਆ ਤਿਸੁ 'ਸੇਵਸਾ' ਤਿਸੁ ਬਲਿਹਾਰੈ ਜਾਉ ॥੩੧॥

—ਗਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰ: ੯੩੪

ਪਿਆਰੇ ਹਰਿ ਬਿਨ ਪ੍ਰੇਮੁ ਨ 'ਖੇਲਸਾ' ॥ ਕਿਉ ਪਾਈ ਗੁਰੁ, ਜਿਤੁ ਲਗਿ
ਪਿਆਰਾ 'ਦੇਖਸਾ' ॥ ਹਰਿ ਦਾਤਕੇ, ਮੇਲਿ ਗੁਰੁ, ਮੁਖਿ ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਮੇਲਸਾ' ॥

੬॥੧॥੧੪॥੨੧॥ —ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੫, ਪੰ: ੪੫੨

(੨) ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਕ (੪) ਵਾਂਗ, ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('ਿ') ਲਗਾ ਕੇ 'ਹਉ' ਵਰਤਿਆ :—

ਹਉ ਤਉ ਏਕ ਰਮਈਆ 'ਲੈ ਹਉ' ॥ ਆਨ ਦੇਵ ਬਦਲਾਵਨਿ 'ਦੈ ਹਉ' ॥
੨॥੬॥ —ਗੋਂਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੮੭੪

ਤਨੁ ਰੈਨੀ ਮਨੁ ਪੁਨਰਪਿ 'ਕਰਿ ਹਉ' ਪਾਚਉ ਤਤ ਬਰਾਤੀ ॥
ਰਾਮ ਰਾਇ ਸਿਉ ਭਾਵਰਿ 'ਲੈ ਹਉ' ਆਤਮ ਤਿਹ ਰੰਗਿ ਰਾਤੀ ॥੧॥੨॥੨੪॥
—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੪੮੨

ਤੋ ਪਹਿ ਦੁਗਣੀ ਮਜੁਰੀ ਦੈ ਹਉ' ਮੋ ਕਉ ਬੇਢੀ ਦੇਹੁ ਬਤਾਈ ਹੋ ॥੧॥੨॥
—ਸੋਰਠਿ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰ. ੬੫੭

(੩) 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ', ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਗੋ':—

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਾਸਤ੍ਰ ਆਨੰਤਾ ਗੀਤ ਕਬਿਤ ਨ 'ਗਵਾਉਗੋ' ॥
ਅਖੰਡ ਮੰਡਲ ਨਿਰੰਕਾਰ ਮਹਿ ਅਨਹਦ ਬੇਨੁ 'ਬਜਾਵਉਗੋ' ॥੧॥੨॥
—ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰ: ੯੭੨

(੪) ਅੰਕ (੩) ਵਾਲਾ 'ਗੋ' ਹਟਾਇਆ ਨਿਰਾ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਹੀ ਕਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦਾ ਕੰਮ ਦੇ ਜਾਦਾ ਹੈ—
ਤੀਰਥ ਦੇਖਿ ਨ ਜਲ ਮਹਿ 'ਪੈਸਉ' ਜੀਅ ਜੰਤ ਨ ਸਤਾਵਉਗੋ ॥੩॥੨॥
—ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੯੭੩

(੧) ਹੋਸਾ—ਮੈਂ ਹੋਵਾਗਾ । ਸੇਵਸਾ—ਮੈਂ ਸੇਵਾਗਾ । ਖੇਲਸਾ—
ਮੈਂ ਖੇਲਾਗਾ । ਦੇਖਸਾ—ਮੈਂ ਦੇਖਾਂਗਾ । ਮੇਲਸਾ—ਮੈਂ ਮੇਲਾਂਗਾ ।

(੨) ਲੈ ਹਉ—ਮੈਂ ਲਵਾਂਗਾ । ਦੈ ਹਉ—ਮੈਂ ਦਿਆਗਾ ।
ਕਰਿ ਹਉ—ਮੈਂ ਕਰਾਗਾ ।

(੩) ਗਾਵਉਗੋ—ਮੈਂ ਗਾਵਾਗਾ । ਬਜਾਵਉਗੋ—ਮੈਂ
ਬਜਾਵਾਗਾ ।

(੪) ਪੈਸਉ—ਮੈਂ ਪਵਾਗਾ।

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ :—

(੧) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਹ' :—

ਦੁਸਟ ਸਭਾ ਮਿਲਿ ਮੰਤਰੁ ਉਪਾਇਆ 'ਕਰਸਹ' ਅਉਧ ਘਨੇਰੀ ॥੩॥੩॥੯॥

—ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ. ੧੧੬੫

ਕਰਸਹ—ਅਸੀ ਕਰਾਗੇ ।

'ਅਵਧੀ' ਵਿਚ ਸਧਾਰਨ ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਨਾ' ਜਾਂ 'ਣ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਬ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਰਹਉ 'ਚੜ੍ਹਾਉਬ' 'ਤੋਰਬ' ਭਾਈ ॥ ਝਿਲ ਭਰਿ ਭੂਮਿ ਨ ਸਕੇ
ਛੁੜਾਈ ॥੨੮੯॥

ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲਕਾਡ

ਭਾਵ, ਹੇ ਭਾਈ ! (ਧਨੁਖ ਨੂੰ) ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਤੇ ਤੋੜਨਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ ।

ਪ੍ਰਭੂਹਿ ਦੇਖਿ ਸਭ ਨਿਪੁ ਹਿਯ ਹਾਰੇ ॥ ਜਨੁ ਰਾਕੇਸ-ਉਦੇ ਭਏ ਤਾਰੇ ॥
ਅਸ ਪ੍ਰਤੀਤਿ ਸਭ ਕੇ ਮਨ ਮਾਹੀ ॥ ਰਾਮ ਚਾਪ 'ਤੋਰਬ' ਸਕ ਨਾਹੀ ॥
ਬਿਨੁ ਭੰਜੇਹੁ ਭਵ-ਧਨੁਖ ਵਿਸਾਲਾ ॥ ਮੇਲਿ ਹਿ ਸੀਯ ਰਾਮ-ਉਰ ਮਾਲਾ ॥੨੮੩॥

—ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲਕਾਡ

ਇਹ 'ਬ' 'ਅਵਧੀ' ਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਬੋਲਿਆ ਭੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕੇਵਲ ਅੰਨ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ । ਵੇਖੋ—

ਦੇਵਿ । ਤਜੀਏ ਸੰਸੈ ਅਸ ਜਾਨੀ ॥ 'ਭੰਜਬ' ਧਨੁਖ ਰਾਮ, ਸੁਨੁ ਰਾਨੀ ॥
੨੮੪॥ ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲਕਾਡ

ਭੰਜਬ—ਤੋੜੇਗਾ ।

ਪਰਵਸ ਸਖਿਨ ਲਖੀ ਜੜ ਸੀਤਾ ॥ ਭਇਓ ਗਹਰੁ ਸਭ ਕਹੰਹਿ ਸਭੀਤਾ ॥
ਪੁਨਿ 'ਆਉਬ' ਇਹ ਬਿਰਯਾ ਕਾਲੀ ॥ ਅਸ ਕਹਿ ਮਨਿ ਵਿਹੰਸੀ ਇਕ
ਆਲੀ ॥੨੭੩॥

—ਰਾਮਾਇਣ, ਬਾਲਕਾਡ

ਆਉਬ—ਆਵੇਗੀ ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ—

ਜਉ ਪੈ ਰਸਨਾ ਰਾਮੁ ਨ 'ਕਹਿਬੋ' ॥ ਉਪਜਤ ਬਿਨਸਤ ਰੇਵਤ 'ਰਹਿਬੋ' ॥
੧॥ਰਹਾਉ॥੮॥ —ਗਉੜੀ ਕਥੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੩੨੫
ਕਹਿਬੋ—ਕਹੇਗਾ । ਰਹਿਬੋ—ਰਹੇਗਾ ।

ਮੈ ਨ ਮਰਉ 'ਮਰਿਬੋ' ਸੰਸਾਰਾ ॥ ਅਬ ਮੋਹਿ ਮਿਲਿਓ ਹੈ ਜੀਆਵਨਹਾਰਾ ॥
੧॥ਰਹਾਉ॥੧੨॥ —ਗਉੜੀ ਕਥੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੩੨੫
ਮਰਿਬੋ—ਮਰੇਗਾ ।

ਪਾਰੁ ਕੈਸੇ 'ਪਾਇਬੋ' ਰੇ ॥ ਮੋ ਸਉ ਕਉ ਨ ਕਹੈ ਸਮਝਾਇ ॥
ਜਾ ਤੇ ਆਵਾਗਵਨੁ ਬਿਲਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਸੁਧ ਕਵਨ ਪਰ 'ਹੋਇਬੋ' ਸੁਚ ਕੁੰਚਰ ਬਿਧਿ ਬਿਉਹਾਰ ॥੪॥੧॥
—ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ. ੩੪੬
ਪਾਇਬੋ—ਪਾਏਗਾ । ਹੋਇਬੋ—ਹੋਇਗਾ ।

ਇੰਦ੍ਰੁ ਲੋਕ ਸਿਵ ਲੋਕਹਿ 'ਜੈਬੋ' ॥ ਓਛੇ ਤਪ ਕਰਿ ਬਾਹਰਿ 'ਐਬੋ' ॥੧॥੪॥
—ਧਨਾਸਰੀ ਕਥੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੬੯੨
ਜੈਬੋ—ਜਾਇਗਾ । ਐਬੋ—ਆਇਗਾ ।

ਨਾ ਕਛੁ 'ਆਇਬੋ' ਨਾ ਕਛੁ 'ਜਾਇਬੋ' ਰਾਮ ਕੀ ਦੁਹਾਈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥
—ਧਨਾਸਰੀ ਪੀਪਾ ਜੀ, ਪੰ. ੬੯੫
ਆਇਬੋ—ਆਇਗਾ । ਜਾਇਬੋ—ਜਾਇਗਾ ।

ਆਹਿ ਮੇਰੇ ਠਾਕੁਰ ਤੁਮਰਾ ਜੋਰੁ ॥ ਕਾਜੀ 'ਬਕਿਬੋ' ਹਸਤੀ ਤੋਰੁ ॥੧॥
ਰਹਾਉ॥੧॥੪॥ —ਗੋਡ ਕਥੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੮੭੦
ਬਕਿਬੋ—ਆਖੇਗਾ ।

ਕੂਚ ਬਿਚਾਰੇ ਫੂਏ ਫਾਲ ॥ ਇਆ ਮੁੰਡੀਆ ਸਿਰ 'ਚਢਿਬੋ' ਕਾਲ ॥੧॥੩॥੬॥
—ਗੋਡ ਕਥੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੮੭੧
ਚਢਿਬੋ—ਚੜ੍ਹੇਗਾ ।

ਧਨੁ ਓਇ ਸੰਤ ਜਿਨ ਐਸੀ ਜਾਨੀ ॥ ਤਿਨ ਕਉ 'ਮਿਲਬੋ' ਸਾਰਿੰਗਪਾਨੀ ॥

੧॥੮॥੧੧॥ — ਗੋਡ ਕਬੀਰ, ਪੰ ੮੭੩

ਮਿਲਬੋ—ਮਿਲੇਗਾ ।

ਜਉ ਗੁਰਦੇਉ, ਪੰਚ ਤੇ ਦੂਰਿ ॥ ਜਉ ਗੁਰਦੇਉ, ਨ 'ਮਰਿਬੋ' ਬੂਰਿ ੨॥੨॥੧੧॥

ਮਰਿਬੋ—ਮਰੇਗਾ ।

—ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ ੧੧੬੬

ਖਲ ਮੂਰਖ ਤੇ ਪੰਡਿਤੁ 'ਕਰਿਬੋ' ਪੰਡਿਤ ਤੇ ਮੁਗਧਾਰੀ ॥੩॥੨॥

ਕਰਿਬੋ—ਕਰੇਗਾ ।

—ਸਾਰਿੰਗ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੧੨੫੨

ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰਹਿ ਸੋਈ 'ਪਰੁ ਹੋਇਬਾ' ਅਵਰੁ ਨ ਕਰਣਾ ਜਾਇ ॥੧॥ਹਾਉ॥੮॥

—ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧, ਪੰ. ੧੩੨੯

ਪਰੁ ਹੋਇਬਾ—ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਏਗਾ ।

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ

(Imperative Mood)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕੁੱਲ ਧਾਤੂ ਦਸ 'ਗਣ' ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਹਰੇਕ 'ਗਣ' ਦੀ ਵੱਖ ਵੱਖਰੀ ਨਿਸਾਨੀ ਹੈ, ਜੋ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਬਨਾਣ ਵੇਲੇ ਧਾਤੂ (Root) ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਧਾਤੂ	ਗਣ	ਨਿਸਾਨੀ	ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ
ਤਨ	੮-ਵਾ ਗਣ	ਉ	ਤਨੱਤਿ
ਚਿ	੫-ਵਾਂ ਗਣ	ਨੁ	ਚਿਨੱਤਿ
ਚਲ	੧-ਲਾ ਗਣ	ਅ	ਚਲੱਤਿ
ਤ੍ਰਰ	„	„	ਤ੍ਰਰੱਤਿ

ਇਹ ਸਾਰੇ 'ਗਣ' ਦੇ ਹਿੱਸਿਆ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ—'ਪਰੱਸਮੈ-ਪਦ' ਅਤੇ 'ਆਤਮਨੇ ਪਦ' ।

ਧਾਤੂ ਤੋਂ 'ਵਰਤਮਾਨ', 'ਭੂਤ', 'ਭਵਿੱਖਤ', 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਆਦਿਕ 'ਕਾਲ' ਬਨਾਣ ਵਾਸਤੇ ਇਹਨਾ ਦੋਹਾਂ 'ਪਦਾਂ' ਦੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਚਿਹਨ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ :—

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ 'ਪਰੱਸਮੈ ਪਦ' .—

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਅੱਨ-ਪੁਰਖ	ਤੁ	ਅੰਤੁ
ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ	×, ਜਾਂ 'ਹਿ'	ਤ
ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ	ਆਨਿ	ਆਮ

'ਆਤਮਨੇ ਪਦ'

	ਇਕ-ਵਚਨ	ਬਹੁ-ਵਚਨ
ਅੱਨ-ਪੁਰਖ	ਤਾਂ	ਅੰਤਾਂ
ਮੱਧਮ „	ਸ੍ਰ	ਧ੍ਰ
ਉੱਤਮ „	ਮੈ	ਮਹੈ

ਪਹਿਲੇ, ਚੌਥੇ, ਛੇਵੇਂ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ 'ਗੁਣ' ਦੇ ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਜੇ ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਬਨਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਉਸ 'ਗੁਣ' ਦਾ ਖਾਸ 'ਚਿਹਨ' ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ 'ਚਿਹਨ' ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ।

ਬਾਕੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਸਤੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਹਿ' ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ 'ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' (Adverd) 'ਹਿ' ਦੇ 'ਹ' ਦਾ ਕਈ ਵਾਰੀ ਲੋਪ ਹੋ ਕੇ ਕੇਵਲ 'ਿ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਦੇ ਇਸ 'ਹਿ' ਦਾ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ:—ਪਹਿਲੇ, ਚਉਥੇ, ਛੇਵੇਂ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ 'ਗਣ' ਦਾ 'ਖਾਸ' ਚਿਹਨ 'ਅ, ਯ, ਅ, ਅਯ' ਹੈ।

ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਬਣ ਗਏ:—

(੧) ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਅ' (ਮੁਕਤਾ) ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

(੨) ਉਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਿ) ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ —ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਦੇ 'ਅ' (ਮੁਕਤੇ) ਦੇ ਥਾਂ () ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਿਵੇਂ ਦਸਵੇਂ 'ਗਣ' ਦਾ ਖਾਸ ਚਿਹਨ 'ਅਯ' ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਪ੍ਰੋਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ (Causative Verb) ਭੀ ਸਧਾਰਨ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ 'ਅਯ' ਲਗਾਇਆ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸੋ, ਇਸ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਭੀ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦਸਵੇਂ 'ਗਣ' ਦੇ ਧਾਤੂ ਵਾਗ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ 'ਚਿਹਨ' ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ; ਜਿਵੇਂ—

ਪਠ—ਪੜ੍ਹਨਾ—੧-ਲਾ ਗਣ।

ਪਠਾਵਯ—ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ—ਪ੍ਰੋਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ।

ਪਠਾਵਯ—ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਪ੍ਰੋਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ 'ਯ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਉੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ 'ਇ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ 'ਪ੍ਰੋਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਦਾ 'ਇ' ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਪਾਸ, ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਤਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੋ ਗਏ:—

(੧) ਉਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ () ਹੈ,

(੨) ਉਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ (ਿ) ਹੈ,

(੩) (ਪ੍ਰੋਰਣਾਰਥਕ) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਇ' ਹੈ।

ਕਿਹੜਾ ਧਾਤੂ ਕਿਹੜੇ 'ਗੁਣ' ਜਾਂ 'ਪਦ' ਵਿਚ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ—ਇਸ ਦੇ ਪਛਾਣਨ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਖਾਸ ਖਾਸ ਧਾਤੂ ਖਾਸ ਖਾਸ 'ਗੁਣ' ਵਿਚ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਕੇਵਲ 'ਅਭਿਆਸ' ਹੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ, ਇਹਨਾਂ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ-ਰੂਪ ਦੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਨੂੰ ਭੀ 'ਅਭਿਆਸ' ਨਾਲ ਹੀ ਚੇਤੇ ਰੱਖ ਸਕੀਦਾ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਸੌਖ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਰੂਪ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ :—

(੧) (-ਅੰਤ)

ਉਚਰੁ, ਉਤਰੁ, ਉਧਰੁ । ਆਉ, ਆਖੁ । ਸਉ, ਸੋਉ, ਸਹੁ, ਸਿਖੁ, ਸਮਝੁ, ਸੰਮਲੁ । ਹੋਹੁ, ਹਰੁ । ਕਹੁ, ਕਵੁ । ਖੋਹੁ । ਗਰਬੁ । ਘਤੁ, ਘਟੁ । ਚਾਖੁ ਚਲੁ, ਚਾਲੁ । ਜੀਉ, ਜਾਗੁ, ਜਾਚੁ, ਜਾਣੁ, ਜਾਨੁ, ਜੋਰੁ, ਜਲੁ, ਜਾਲੁ । ਝਰੁ । ਤਾਸੁ, ਤਰੁ, ਤੋਰੁ, ਥੀਉ । ਦੇਖੁ । ਨਿਕਸੁ, ਨਾਚੁ । ਪਉ, ਪੀਉ, ਪੀਓ, ਪਿਖੁ, ਪੇਖੁ, ਪਛਾਣੁ, ਪਛਾਨੁ, ਪਰੁ, ਪੜੁ, ਪਰਹਰੁ, ਪਰਫੜੁ । ਬੈਸੁ, ਬਿਸਰੁ, ਬਝੁ, ਬੁਝੁ, ਬੀਚਾਰੁ, ਬਿਚਰੁ, ਬਾਚੁ, ਬੈਨੁ, ਬੰਨੁ । ਭਜੁ, ਭੰਨੁ, ਭਲੁ, ਭੂਲੁ । ਮਾਗੁ, ਮਿਟੁ, ਮਰੁ, ਮਿਲੁ । ਰਉ, ਰਹੁ ਰਖੁ, ਰਾਖੁ । ਲਿਖੁ, ਲੂਝੁ । ਵਸੁ, ਵਿਸਾਹੁ, ਵਿਸਰੁ, ਵੇਖੁ, ਵਿਗਸੁ, ਵੇਵੁ, ਵਧੁ ।

(੨) (-ਅੰਤ)

ਉਠਿ, ਉਧਾਰਿ, ਉਲਾਹਿ । ਆਹਿ, ਆਰਾਧਿ, ਅਰਪਿ । ਸਉਪਿ, ਸੋਚਿ, ਸਾਜਿ, ਸਿਝਿ, ਸਾਧਿ, ਸੋਧਿ, ਸਮਾਲਿ, ਸਮਾਰਿ, ਸਾਰਿ, ਸਲਾਹਿ, ਸਾਲਾਹਿ, ਸੇਵਿ, ਸਵਾਰਿ । ਹਨਿ, ਹੋਮਿ । ਕਟਿ, ਕਾਟਿ, ਕਬੂਲਿ, ਕਮਾਇ । ਖੋਜਿ, ਖਾਟਿ । ਗੁਜਾਰਿ, ਗਵਾਇ । ਛੋਡਿ, ਛੇਦਿ । ਜਾਹਿ, ਜਾਰਿ । ਤਜਿ, ਤ੍ਰਾਹਿ, ਤ੍ਰਾਪਿ, ਤਾਰਿ, ਤੋਲਿ । ਦਸਿ ।

ਧਰਿ, ਧਾਰਿ । ਨਿਹਾਲਿ, ਨਮਸਕਾਰਿ, ਨੀਰਿ, ਨਿਵਾਰਿ । ਪਾਇ, ਪਛਾੜਿ, ਪੂਜਿ, ਪੂਰਿ । ਫੇਰਿ । ਬੋਇ, ਬਿਸਾਰਿ, ਬਖਸਿ, ਬਿਦਾਰਿ, ਬਾਲਿ, ਬੋਲਿ । ਭਾਲਿ । ਮਉਲਿ, ਮੇਟਿ, ਮੰਨਿ, ਮੇਲਿ, ਮਾਰਿ । ਰੰਗਿ । ਲੇਇ, ਲਾਇ, ਲਾਹਿ, ਲਖਿ, ਲਾਇ, ਲੋੜਿ, ਵੇਛੋੜਿ ।

(੩) ਕਈ ਧਾਤੂ ਐਸੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ (ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ਦੋਹਾ ਚਿਹਨਾ ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ :—

ਉਤਾਰੁ, ਉਤਾਰਿ । ਸੁਨੁ, ਸੁਣਿ । ਕਰੁ, ਕਰਿ । ਗਾਉ, ਗਾਇ । ਗਹੁ, ਗਹਿ । ਚੇਤੁ, ਚੇਤਿ । ਚਿਤਾਰੁ, ਚਿਤਾਰਿ । ਜਪੁ, ਜਪਿ । ਜਾਪੁ, ਜਾਪਿ । ਤਿਆਗੁ, ਤਿਆਗਿ । ਦੇਹੁ, ਦੇਹਿ । ਧਿਆਉ, ਧਿਆਇ । ਪਾਹੁ, ਪਾਹਿ । ਬਰਸੁ, ਬਰਸਿ । ਭਾਖੁ, ਭਾਖਿ । ਭੁੰਚੁ, ਭੁੰਚਿ । ਮਾਨੁ, ਮਾਨਿ । ਰਾਚੁ, ਰਾਚਿ । ਲਹੁ, ਲੇਹਿ । ਲਾਗੁ, ਲਾਗਿ । ਲੱਖੁ, ਲੱਖਿ ।

ਸਧਾਰਨ ਤੌਰ ਤੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਕਾਲ ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਅੱਨ-ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ । ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ 'ਪੁਰਖਾਂ' ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ਪਰੱਸਮੈਪਦ ਵਿਚ 'ਤਿ' ਹੈ; ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਵਿਅੰਜਨ 'ਤ' ਦੇ ਥਾ 'ਸੁਰ' 'ਇ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ— 'ਪਾਠ' ਧਾਤੂ ਦੇ 'ਪਠਤਿ' ਤੋਂ 'ਪਠਾਇ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਪਠਾਇ' ਅਤੇ 'ਪਠੈ' ਹਨ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਚਿਹਨ 'ਤੁ' ਦਾ ਵਿਅੰਜਨ 'ਤ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾ 'ਸੁਰ' 'ਉ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । 'ਪਠ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ 'ਪਠਤੁ' ਹੈ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਪਠਉ' ਬਣ ਜਾਏਗਾ ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਵਰਤਮਾਨ-ਕਾਲ' ਅੱਠ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਅੰਤਿ' ਹੈ; ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਚਿਹਨ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਵਿਅੰਜਨ ('ਤ') ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਚਿਹਨ 'ਅੰਤਿ' ਦੇ ਥਾ 'ਅਨਿ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ 'ਪਠ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਅੱਠ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ ਵਚਨ 'ਪਠੰਤਿ' ਹੈ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ 'ਪਠਨਿ' ਬਣ ਗਿਆ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਅੱਠ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦੇ ਚਿਹਨ 'ਅੰਤੁ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਤ' ਉੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾ ਚਿਹਨ 'ਅਨੁ' ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । 'ਪਠ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਅੱਠ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ 'ਪਠੰਤੁ' ਹੈ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ 'ਪਠਨੁ' ਬਣ ਗਿਆ ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ

(ੳ) ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ—

ਕਲਮ 'ਜਲਉ' ਸਣ ਮਸਵਾਣੀਐ ਕਾਗਦੁ ਭੀ 'ਜਲਿ ਜਾਉ' ॥

ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ 'ਜਲਿ ਬਲਉ' ਜਿਨਿ ਲਿਖਿਆ ਦੂਜਾ ਭਾਉ ॥੧॥੬॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੮੪

ਭਲੀ ਸਰੀ ਮੁਈ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਬਰੀ॥ਜੁਗ ਜੁਗ'ਜੀਵਉ' ਮੇਰੀ ਅਬ ਕੀ ਬਰੀ॥

੨॥੩੨॥ —ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੩

ਨਿਮਖ ਨ 'ਬਿਸਰਉ' ਤੁਮ ਕਉ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਦਾ ਭਜਹੁ ਜਗਦੀਸ ॥੪॥

—ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੪੬੬

ਕੋਈ ਭਲਾ 'ਕਹਉ' ਭਾਵੈ ਬੁਰਾ ਕਹਉ ਹਮ ਤਨੁ ਦੀਓ ਹੈ ਢਾਰਿ ॥੧॥੪॥

—ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੧, ਪੰ: ੫੨੮

ਜਿਨਿ ਜਿਹਵਾ ਹਰਿ ਰਸੁ ਨ ਚਾਖਿਓ ਸਾ ਜਿਹਵਾ ਜਲਿ 'ਜਾਉ' ॥੩॥੨॥

—ਵਡਹੰਸੂ ਮ: ੩ ਘਰੂ ੧, ਪੰ: ੫੫੮

ਜੇ ਸਉ ਕੂੜੀਆ ਕੂੜੁ ਕਬਾੜੁ ॥ ਭਾਵੈ ਸਭੁ 'ਆਖਉ' ਸੰਸਾਰੁ ॥

ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਅਧੀ ਪਰਵਾਣੁ ॥ ਨਾਨਕ ਜਾਣੈ ਜਾਣੁ ਸੁਜਾਣੁ ॥੪॥੪॥੬॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰ. ੬੬੨

ਕਿਤੈ ਪ੍ਰਕਾਰਿ ਨ 'ਤੂਟਉ' ਪ੍ਰੀਤਿ ॥ ਦਾਸ ਤੇਰੇ ਕੀ ਨਿਰਮਲ ਗੀਤਿ ॥੧॥

ਚਰਨ ਕਮਲ ਸਿਉ 'ਲਾਗਉ' ਨੇਹੁ ॥ ਨਾਨਕ ਕੀ ਬੇਨੰਤੀ ਏਹੁ ॥੨॥੪॥੫੮॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੨, ਪੰ. ੬੮੪

ਆਗਿਆ ਤੁਮਰੀ ਮੀਠੀ 'ਲਾਗਉ' ਕੀਓ ਤੁਹਾਰੇ 'ਭਾਵਉ' ॥

ਜੇ ਤੂ ਦੇਹਿ ਤਹੀ ਇਹੁ ਕ੍ਰਿਪਤੈ ਆਨ ਨ ਕਤਹੁ 'ਧਾਵਉ' ॥੨॥੩॥੫॥

—ਟੋਡੀ ਮ ੫, ਪੰ ੭੧੩

ਪੰਚ ਤਤੁ ਕਰਿ ਤੁਧੁ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਭ ਸਾਜੀ ਕੋਈ ਛੇਵਾ 'ਕਰਿਉ' ਜੇ ਕਿਛੁ

ਕੀਤਾ ਹੋਵੈ ॥੩॥੪॥੧੫॥੨੪॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੭, ਪੰ ੭੩੬

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਹੋਆ ਰਖਵਾਰਾ ॥ ਝਖ 'ਮਾਰਉ' ਸਾਕਤੁ ਵੇਚਾਰਾ ॥੨॥੧੩॥੧੮॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰ ੮੦੬

ਮੈ ਬਿਗਰੇ ਆਪਨੀ ਮਤਿ ਖੋਈ ॥ ਮੇਰੇ ਭਰਮਿ 'ਭੂਲਉ' ਮਤਿ ਕੋਈ ॥੩॥੨॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ, ਪੰ ੮੫੫

ਆਗਿ 'ਲਗਉ' ਤਿਹ ਧਉਲਹਰ ਜਿਹ ਨਾਹੀ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਉ ॥੧੫॥

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੧੩੬੫

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਨ 'ਵੀਸਰਉ' ਕਰਿ ਅਪੁਨੀ ਹਰਿ ਮਇਆ ॥੪॥੧੪॥੮੪॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਾ ੫, ਪੰ ੯੭

ਇਕੁ ਤਿਲੁ ਪਿਆਰਾ ਵਿਸਰੈ ਦੁਖੁ ਲਾਗੈ ਸੁਖੁ ਜਾਇ ॥

ਜਿਹਵਾ 'ਜਲਉ' ਜਲਾਵਣੀ ਨਾਮੁ ਨ ਜਪੈ ਰਸਾਇ ॥੫॥੧੦॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ ੫੯

ਜਲਉ—ਜਲ ਜਾਏ । ਜਲਿ ਜਾਉ—ਜਲ ਜਾਏ । ਜੀਵਉ—
ਜੀਵੇ, ਜੀਉਂਦਾ ਰਹੇ । ਨ ਬਿਸਰਉ—ਨ ਵਿੱਸਰ ਜਾਏ । ਕਹਉ—ਕਹੇ,
ਕਹੀ ਜਾਏ । ਆਖਉ—ਆਖੇ, ਆਖੀ ਜਾਏ । ਤੂਟਉ—ਤੁੱਟੇ, ਤੁੱਟ

ਜਾਏ । ਲਾਗਉ—ਲੱਗੇ, ਲੱਗਾ ਰਹੇ । ਭਾਵਉ—ਭਾਵੇ, ਚੰਗਾ ਲੱਗੇ ।
 ਧਾਵਉ—ਧਵੇ, ਦੌੜੇ । ਕਰਿਉ—ਕਰੈ, ਕਰ ਵਿਖਾਏ । ਮਾਰਉ—ਮਾਰੇ,
 ਮਾਰੀ ਜਾਏ । ਭੂਲਉ—ਭੁੱਲੇ, ਭੁੱਲ ਜਾਏ । ਲਗਉ—ਲੱਗ ਜਾਏ ।
 ਨ ਵੀਸਰਉ—ਨ ਵਿੱਸਰ ਜਾਏ ।

ਨੋਟ :—ਇਸ ਰੂਪ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਲਾ
 ਰੂਪ ਭੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :—

ਨਿਸਿ ਅੰਧਿਆਰੀ ਸੁਤੀਏ ਕਿਉ ਪਿਰ ਬਿਨੁ ਰੈਣਿ ਵਿਹਾਇ ॥

ਅੰਕੁ 'ਜਲਉ' ਤਨੁ ਜਾਲੀਅਉ ਮਨੁ ਧਨੁ ਜਲਿ 'ਬਲਿ ਜਾਇ' ॥੭॥੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ. ੧ ਅੱਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ ੫੪

ਉਸਤਤਿ ਨਿੰਦਾ 'ਕਰੈ' ਨਰੁ ਕੋਈ ॥ ਨਾਮੇ ਸ੍ਰੀ ਰੰਗੁ ਭੇਟਲ ਸੋਈ ॥੪॥੪॥

—ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੬੪

ਇਥੇ 'ਬਲਿ ਜਾਇ' ਅਤੇ 'ਕਰੈ' ਨਵੀਨ ਰੂਪ ਹਨ ।

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ :—

ਹਰਿ ਨਿਰਭਉ ਨਾਮਿ ਪਤੀਜਿਆ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ ਸਭਿ ਝਖ 'ਮਾਰਨੁ'
 ਦੁਸਟ ਕੁਪਤੇ ਰਾਮ ॥੩॥੫॥

—ਬਿਹਾਗੜਾ ਛੰਤ ਮ: ੪, ਪੰ: ੫੪੧

ਗੁਰ ਸੇਵਿਐ ਹਰਿ ਮਹਲੁ ਪਾਇਆ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ ਝਖ 'ਮਾਰਨੁ' ਸਭਿ
 ਨਿੰਦਕ ਘੰਡਾ ਰਾਮ ॥੪॥੫॥

—ਬਿਹਾਗੜਾ ਛੰਤ ਮ: ੪, ਪੰ ੫੪੧

ਜੋ ਸਹ ਕੇਠਿ ਨ ਲਗੀਆ 'ਜਲਨੁ' ਸਿ ਬਾਹੜੀਆਹਾ ॥੧॥੩॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ' ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰ. ੫੫੮

ਸਭੇ ਗਲਾ 'ਵਿਸਰਨੁ' ਇਕੋ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਉ ॥

ਧੰਧਾ ਸਭੁ ਜਲਾਇ ਕੈ ਗੁਰਿ ਨਾਮੁ ਦੀਆ ਸਚੁ ਸੁਆਉ ॥੧॥੫॥੭੫॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ ੫, ਪੰ ੪੩

ਨੋਟ :—ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ
 ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਅਨਿ' ਹੈ; ਇਸ ਦੇ 'ਨ' ਦੇ ਥਾ 'ਹ' ਭੀ ਵਰਤਿਆ
 ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—ਮਰਨਿ, ਮਰਹਿ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਵਿਚ ਭੀ 'ਅਨੁ' ਦੇ 'ਨ' ਦੇ ਬਾਂ
'ਹ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ :—

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇਹੁ ਦੂਜਾਣੇ ਲਗਾ ਝੂਰਿ 'ਮਰਹੁ' ਸੇ ਵਾਢੀਆ ॥੧॥੧॥੪॥

—ਸੂਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੭੬੧

ਨੋਟ :—'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ, ਅਤੇ
'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਦਾ ਫਰਕ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ
ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ-ਜੋਗ ਹੈ। 'ਵਰਤਮਾਨ' ਵਿਚ ਚਿਹਨ 'ਨਿ' ਹੈ ਅਤੇ
'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਵਿਚ 'ਨੁ' ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ

ਮਾਰਨਿ, ਕਰਨਿ,

ਮਾਰਨੁ, ਵਿਸਰਨੁ, ਜਲਨੁ।

ਸੇਵਨਿ, ਸਵਾਰਨਿ।

ਫਰੀਦਾ ਜੋ ਤੈ 'ਮਾਰਨਿ' ਮੁਕੀਆ ਤਿਨਾ ਨ ਮਾਰੇ ਘੁੰਮਿ ॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ, ਪੰ ੧੩੭੮

'ਮਾਰਨਿ'—ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਗੁਰ ਸੇਵਿਐ ਹਰਿ ਮਹਲੁ ਪਾਇਆ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ ਝਖ 'ਮਾਰਨੁ' ਸਭਿ
ਨਿੰਦਕ ਘੰਡਾ ਰਾਮ ॥

—ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੪, ਪੰ: ੫੪੧

'ਮਾਰਨੁ'—ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ।

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ :—

ਆਉ ਸਖੀ ਸੰਤ ਪਾਸਿ ਸੇਵਾ 'ਲਾਗੀਐ' ॥ ਪੀਸਉ ਚਰਣ ਪਖਾਰਿ
ਆਪੁ 'ਤਿਆਗੀਐ' ॥ ਤਜਿ ਆਪੁ ਮਿਟੈ ਸੰਤਾਪੁ ਆਪੁ ਨਹ
'ਜਾਣਾਈਐ' ॥ ਸਰਣਿ 'ਗਹੀਜੈ' ਮਾਨਿ 'ਲੀਜੈ' ਕਰੇ ਸੋ ਸੁਖੁ
'ਪਾਈਐ' ॥ ਕਰਿ ਦਾਸ ਦਾਸੀ ਤਜਿ ਉਦਾਸੀ ਕਰ ਜੋੜਿ ਦਿਨੁ
ਰੋਣਿ 'ਜਾਗੀਐ' ॥ ਨਾਨਕੁ ਵਖਾਣੈ ਗੁਰ ਬਚਨਿ ਜਾਣੈ ਆਉ
ਸਖੀ ਸੰਤ ਪਾਸਿ ਸੇਵਾ 'ਲਾਗੀਐ' ॥੩॥੪॥੭॥

—ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੬, ਪ: ੪੫੭

ਸਦਾ ਸਦਾ 'ਸਾਲਾਹੀਐ' ਸਚੇ ਕਉ ਬਲਿ ਜਾਉ ॥੨॥੧੯॥

—ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੫੧੬

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਲੋਭੁ 'ਛੋਡੀਐ' 'ਦੀਜੈ' ਅਗਨਿ ਜਲਾਇ ॥

ਜੀਵਦਿਆ ਨਿਤ 'ਜਾਪੀਐ' ਨਾਨਕ ਸਾਚਾ ਨਾਉ ॥੧॥੫॥

—ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੫੧੯

ਮੇਰੀ ਸਖੀ ਸਹੇਲੜੀਹੋ ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਚਰਣਿ 'ਲਗਹ' ॥

ਮਨਿ ਪ੍ਰਿਅ ਪ੍ਰੇਮੁ ਘਣਾ ਹਰਿ ਕੀ ਭਗਤਿ 'ਮੰਗਹ' ॥੨॥੧॥

—ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੂ ੨, ਪੰ: ੫੪੪

(੧) ਲਾਗੀਐ—ਆਓ, ਅਸੀ ਲੱਗੀਏ । ਤਿਆਗੀਐ—ਆਓ, ਅਸੀ ਤਿਆਗੀਏ । ਪਾਈਐ, ਜਾਗੀਐ, ਸਾਲਾਹੀਐ ।

(੨) ਗਹੀਜੈ । ਲੀਜੈ ।

(੩) ਲਗਹ । ਮੰਗਹ ।

‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ’ ਦੀ ਇਕ ਅਜੀਬ ਸੁਆਦਲੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਧੀਆਕਰਣ ਵੀ, ਐਸ. ਐਪਟੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ—

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ’ ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ‘ਪ੍ਰਧਾਨ ਕ੍ਰਿਆ’ ਦਾ ‘ਕਰਤਾ’ ਵੱਖਰਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਆ ਭੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੀ ‘ਕਾਲ’ ਵਿਚ ਹੋਵੇ; ਜਿਵੇਂ—

ਯਾਹਿ ਯਾਹਿ ਇਤਿ ਯਾਤਿ—ਭਾਵ, ਉਹ ਮੁੜ ਮੁੜ ਜਾਦਾ ਹੈ ।

‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ’ ਦੀ ਇਹ ਵਰਤੋਂ ਮਰਾਠੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀਆ ਹੋਰ ਬੋਲੀਆ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕੋ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਈ ਕੰਮ ਦੱਸੇ ਜਾਣ, ਤਦੋਂ ਭੀ ‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ’ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਸਕਤੂਨ ਪਿਵ, ਧਾਨਹ ਖਾਦਿ, ਇਤਿ ਅੰਭਿਅਵਹਰਤਿ; ਭਾਵ,
ਸੱਤ੍ਰ ਪੀ, ਧਾਣਾਂ ਚੱਬ, ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਇਉਂ ਚਰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ’ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪੁਰਣੀ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

‘ਮਾਰੁ ਮਾਰੁ’ ਸੂਪਨੀ ਨਿਰਮਲ ਜਲਿ ਪੈਠੀ ॥

ਜਿਨਿ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਡਸੀਅਲੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਡੀਠੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੬॥੧੯॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੪੮੦

ਜਨ ‘ਤ੍ਰਾਹਿ ਤ੍ਰਾਹਿ’ ਸਰਣਾਗਤੀ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁਤੀਏ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਹਰਿ
ਰਖਵਾਲੇ ਰਾਮ ॥੩॥੨॥

—ਕਿਹਾਗਣਾ ਮ. ੪ ਛੰਤ, ਪੰ ੫੩੯

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ
‘ਦਮੋਦਰ’ ਭੀ ‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ’ ਦੇ ਇਸ ਰੂਪ ਨੂੰ ਇਉਂ
ਵਰਤਦਾ ਹੈ.

ਤਾ ਖਾਨੁ ਯਾਕੂਬੁ ਵਜ਼ਾਇਚੁ ਵੱਡਾ ਆਹਾ ਰ ਨੁ ਜਣਾਇਆ।

‘ਕਰਿ ਕਰਿ ਮੌਜਮਿ ਫਿਕਰੁ ਜੁ ਕੀਤਾ’ ਬਾਮੁਣੁ ਡੂਮੁ ਚਲਾਇਆ।

‘ਨਿਵ ਨਿਵ ਨੀਵਾ ਹੋਵੈ’ ਮੌਜਮੁ ਗਲ ਵਿਚਿ ਪਲਾ ਪਾਇਆ।

ਚੋਰੀ ਲੋਕਾ ਕੋਲੋਂ ਮੌਜਮਿ ਬਹਿ ਕਰਿ ਖਤੁ ਲਿਖਾਇਆ। ੧੧੫।

—‘ਹੀਰ’ ਦਮੋਦਰ

ਮੌਜਮਿ ਫਿਕਰੁ ਜੁ ਕਰਿ ਕਰਿ ਕੀਤਾ—ਜਦੋਂ ਮੌਜਮ ਨੇ ਮੁੜ ਮੁੜ
ਫਿਕਰ ਕੀਤਾ।

ਨਿਵ ਨਿਵ ਨੀਵਾ ਹੋਵੈ ਮੌਜਮੁ—ਮੌਜਮ ਮੁੜ ਮੁੜ ਨੀਵਾ ਹੋਵੇ।

ਕਰਮ ਵਾਚ

(Passive Voice)

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ’ (Active Voice) ਤੋਂ
‘ਕਰਮ ਵਾਚ’ ਬਣਾਣ ਵਾਸਤੇ ‘ਧਾਤੂ’ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ‘ਯ’ ਲਗਾਇਆ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ‘ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ’, ‘ਭੂਤ ਕਾਲ’ ਆਦਿ

ਦੇ 'ਚਿਹਨ' ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ 'ਯ' ਦੇ ਲਗਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਧਾਤੂਆ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਭੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—
'ਆ-ਅੰਤ' ਵਾਲੇ ਧਾਤੂਆ ਦੇ 'ਅ' ਦਾ (੧) ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:—

'ਦਾ' ਦੇਣਾ), ਤੋਂ 'ਦੀਯ'।

'ਪਾ' (ਪੀਣਾ), ਤੋਂ 'ਪੀਯ'।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅੱਖਰ 'ਯ' ਦੋ ਸ੍ਵਰਾਂ (Vowels) 'ਏ' ਅਤੇ 'ਅ' ਦਾ ਮੇਲ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਥਾਈਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਯ' ਤੋਂ 'ਏ' ਅਤੇ 'ਅ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ, ਅੱਗੇ, 'ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ')।

ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ' ਤੋਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਬਣਾਣ ਵਾਸਤੇ ਭੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਇਸ 'ਯ' ਨੂੰ 'ਏ' ਅਤੇ 'ਅ' ਵਿਚ ਬਦਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ 'ਏ' ਨੂੰ 'ੴ'-ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਸੀ। ਇਸ 'ਕਰਮ ਵਾਚ-ਰੂਪ' ਨੂੰ ਜਿਸ 'ਕਾਲ' (Tense) ਵਿਚ ਵਰਤਣਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ 'ਕਾਲ' ਦੇ ਚਿਹਨ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਵੇਖੋ—

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ:—

ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ :—

ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ 'ਪਾਈਅਹਿ' ॥

ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕਿ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ 'ਭਵਾਈਅਹਿ' ॥੨॥

—ਜਪੁਜੀ

ਨਦੀਆ ਅਤੇ ਵਾਹ ਪਵਹਿ ਸਮੁੰਦਿ ਨ 'ਜਾਣੀਅਹਿ' ॥੨੩॥

—ਜਪੁਜੀ

ਕੇਤੇ ਬਰਮੇ ਘਾੜਤਿ 'ਘੜੀਅਹਿ' ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇ ਵੇਸ ॥੩੫॥

—ਜਪੁਜੀ

ਜਗ ਮਹਿ ਉਤਮ 'ਕਾਢੀਅਹਿ' ਵਿਰਲੇ ਕੋਈ ਕੋਇ ॥੧॥੧॥

—ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੫੧੭

ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵੇ ਜਮਪੁਰਿ ਬਧੇ 'ਮਾਰੀਅਹਿ' ਮੁਹਿ ਕਾਲੈ
ਉਠਿ ਜਾਹਿ ॥੧॥੧੧॥

—ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੫੫੨

ਦਿਤੁ ਮਦਿ ਪੀਤੇ ਨਾਨਕਾ ਬਹੁਤੇ 'ਖਟੀਅਹਿ' ਬਿਕਾਰ ॥੨॥੧੨॥

—ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੫੫੩

ਨਾਨਕ ਮੁਇ ਨ 'ਆਖੀਅਹਿ' ਜਿ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਸਮਾਹਿ ॥੨॥੨॥

—ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੬੪੩

ਮਨਮੁਖ ਜਮ ਮਗਿ 'ਪਾਈਅਨਿ' ਜਿਨ੍ਹਾ ਦੂਜਾ ਭਾਉ ਪਿਆਰਾ ॥

ਜਮਪੁਰਿ ਬਧੇ 'ਮਾਰੀਅਨਿ' ਜਿਨ੍ਹਾ ਦੂਜਾ ਭਾਉ ਪਿਆਰਾ ॥

ਜਮਪੁਰਿ ਬਧੇ 'ਮਾਰੀਅਨਿ' ਕੋ ਸੁਣੈ ਨ ਪ੍ਰਕਾਰਾ ॥੧੨॥

—ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੫੧੩

ਦਿਭੈ ਕਿਤੈ ਨ 'ਸੰਤੋਖੀਅਨਿ' ਅੰਤਰਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਬਹੁਤੁ ਅਗਾਨੁ ਅੰਧਾਰੁ ॥

੧॥੨॥

—ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੫੪੯

ਖੋਟੇ ਖਰੇ ਸਭਿ 'ਪਰਖੀਅਨਿ' ਤਿਤੁ ਸਚੇ ਕੈ ਦਰਬਾਰਾ ਰਾਮ ॥

ਖੋਟੇ ਦਰਗਹ 'ਸੁਟੀਅਨਿ' ਉਭੇ ਕਰਨਿ ਪ੍ਰਕਾਰਾ ਰਾਮ ॥੩॥੪॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰ: ੫੭੦

ਕੋਤੇ ਰਾਗ ਪਰੀ ਸਿਉ 'ਕਹੀਅਨਿ' ਕੋਤੇ ਗਾਵਣਹਾਰੇ ॥੨੭॥ —ਜੰਪੁ

(੧) ਪਾਈਅਹਿ—ਪਾਈਦੇ ਹਨ । ਭਵਾਈਅਹਿ—ਭਵਾਈਦੇ ਹਨ । ਜਾਣੀਅਹਿ—ਜਾਣੀਦੇ ਹਨ । ਘੜੀਅਹਿ—ਘੜੇ ਜਾਦੇ ਹਨ । ਕਾਢੀਅਹਿ—ਕਢੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਮਾਰੀਅਹਿ—ਮਾਰੀਦੇ ਹਨ । ਖਟੀਅਹਿ—ਖਟੀਦੇ ਹਨ । ਆਖੀਅਹਿ—ਆਖੀਦੇ ਹਨ ।

(੨) ਪਾਈਅਨਿ—ਪਾਈਦੇ ਹਨ । ਮਾਰੀਅਨਿ—ਮਾਰੀਦੇ ਹਨ । ਸੰਤੋਖੀਅਨਿ—ਸੰਤੋਖੀਦੇ ਹਨ । ਪਰਖੀਅਨਿ—ਪਰਖੀਦੇ ਹਨ । ਸੁਟੀਅਨਿ—ਸੁਟੀਦੇ ਹਨ । ਕਹੀਅਨਿ—ਕਹੀਦੇ ਹਨ ।

ਨੋਟ :—ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਸਾਰੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਕਰਮ-ਵਾਚ ਦਾ 'ਯ' 'ੀ' ਅਤੇ 'ਅ' ਬਣ ਕੇ (੧) ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਅ' ਵੱਖਰਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ :—

ਨਾਨਕ ਏਵੈ 'ਜਾਣੀਐ' ਸਭੁ ਆਪੇ ਸਚਿਆਰੁ ॥੪॥ —ਜਪੁਜੀ

ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਸਚੁ 'ਪਛਾਣੀਐ' ਸਚਿ ਸਹਜਿ ਪਛਾਣੀ ॥੧੭॥

—ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੫੧੫

ਨਾਨਕੁ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਪਾਈਐ' ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ ਲਏਇ ॥੧॥੧੮॥

—ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੫੧੬

ਏਤੁ ਰਾਹਿ ਪਤਿ ਪਵੜੀਆ 'ਚੜੀਐ' ਹੋਇ ਇਕੀਸ ॥ ਸੁਣਿ ਗਲਾ ਆਕਾਸ ਕੀ ਕੀਟਾ ਆਈ ਰੀਸ ॥ ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ 'ਪਾਈਐ' ਕੂੜੀ ਕੂੜੈ ਠੀਸ ॥੩੨॥

—ਜਪੁਜੀ

ਤਿਥੈ ਘਾੜਤਿ 'ਘੜੀਐ' ਬਹੁਤੁ ਅਨੂਪ ॥੩੬॥

—ਜਪੁਜੀ

ਜਾਣੀਐ—ਜਾਣਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਪਛਾਣੀਐ—ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਪਾਈਐ—ਪਾਇਆ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਚੜੀਐ—ਚੜੀਦਾ ਹੈ। ਘੜੀਐ—ਘੜੀਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ :—ਉੱਪਰ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ (੨) 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ' ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ (੧) ਅਤੇ (ਅ) ਹਨ, ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' (Passive Voice) ਦੇ 'ਚਿਹਨ' 'ਯ' ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ।

ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ :—

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ :—

ਹੋਦਾ 'ਫੜੀਅਗੁ' ਨਾਨਕ ਜਾਣੁ ॥੨॥੨੪॥ —ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੮੬

'ਫੜੀਅਗੁ'—ਫੜਿਆ ਜਾਏਗਾ।

ਲਫਜ਼ 'ਫੜੀਅਗੁ' ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ 'ਗੁ' ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ; ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ (੧) ਅਤੇ (ਅ) ਹਨ ਜੋ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਚਿਹਨ 'ਯ' ਤੋਂ ਵਟੀਜ ਕੇ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ।

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ :—

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ :—

ਅੰਕੁ ਜਲਉ ਤਨੁ 'ਜਾਲੀਅਉ' ਮਨੁ ਧਨੁ ਜਲਿ ਬਲਿ ਜਾਇ ॥੭॥੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੫੪

ਜਾਲੀਅਉ—ਜਾਲਿਆ ਜਾਏ।

ਲਫਜ਼ 'ਜਾਲੀਅਉ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ (ਉ) 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' (Imperative mood) ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ (੧) ਅਤੇ (ਅ) 'ਕਰਮ-ਵਾਚ' ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਚਿਹਨ 'ਯ' ਤੋਂ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਧਾਤੂ (Root) 'ਜਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਪਿੱਛੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ 'ਅਵਧੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਕਰਿ ਹੈ' ਆਦਿਕ ਹੈ, ਜੋ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('ਿ') ਲਗਾ ਕੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਹੈ', 'ਹੈ', 'ਹਉ' ਆਦਿਕ ਲੱਗਾਇਆ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਇਸ ਰੂਪ ਤੋਂ ('ਿ') ਦੇ ਥਾਂ ('ੀ') ਕਰ ਕੇ, ਅਤੇ ਅੰਤਲਾ 'ਅ' ਉਡਾ ਕੇ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵੇਖੋ—

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ :—

ਚਾਰਿ ਪਾਵ ਦੁਇ ਸਿੰਗ ਗੁੰਗ ਮੁਖ ਤਬ ਕੈਸੇ ਗੁਨ 'ਗਈ ਹੈ' ॥

ਉਨਤ ਬੈਨਤ ਠੇਗਾ ਪਰਿ ਹੈ ਤਬ ਕਤ ਮੂੰਡ 'ਲੁਕਈ ਹੈ' ॥੧॥੧॥੧॥

—ਗੁਜਰੀ ਬਥੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੫੨੪

ਗਈ ਹੈ—ਗਾਏ ਜਾਣਗੇ। ਲੁਕਈ ਹੈ—ਲੁਕਾਇਆ ਜਾਇਗਾ।

(੨) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਦਾ ਅੱਖਰ 'ਯ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ 'ਜ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਯਮੁਨਾ ਤੋਂ ਜਮੁਨਾ । ਯਵ ਤੋਂ ਜਉਂ । ਯਦਾ ਤੋਂ ਜਦੋਂ । ਯਸਹ ਤੋਂ ਜਸ । ਯਮ ਤੋਂ ਜਮ ।

ਕਈ ਵਾਰੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਯ' ਭੀ 'ਜ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਕਾਰਯ ਤੋਂ ਕਾਜ । ਅਦਯ ਤੋਂ ਅੱਜ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਯ' ਭੀ 'ਜ' ਬਣ ਕੇ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਰੂਪ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ—

ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ :—

ਹਰਿ ਕੈ ਭਾਣੈ ਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਸੇਵਾ ਭਗਤਿ 'ਬਨੀਜੈ' ॥ ਹਰਿ ਕੈ ਭਾਣੈ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵਸੈ ਸਹਜੇ ਰਸੁ 'ਪੀਜੈ' ॥੧੬॥ —ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੫੧੫

(ੳ) ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਣ ਵਾਸਤੇ ਜੇ ਆਦਰ ਤੇ ਸਤਕਾਰ ਭੀ ਜਾਹਰ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਦਾ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਵਰਤਣ ਦੇ ਥਾਂ 'ਅੱਨ ਪੁਰਖ ਇਕ ਵਚਨ, ਕਰਮ ਵਾਚ' ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ; ਉਥੇ ਇਹ 'ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ' ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ, 'ਦਾ' ('ਦੇਣਾ') ਤੋਂ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਹੈ 'ਦੀਯ', ਅਤੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ' ਅੱਨ ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ 'ਦੀਯਤਾ', ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਦਿਹੁ' ।

ਉੱਪਰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਯ' ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਜ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਦਰ ਤੇ ਸਤਕਾਰ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੇ ਹੋਏ 'ਹੁਕਮੀ

ਭਵਿੱਖਤ ਕਰਮ ਵਾਚ' ਦੇ ਕਈ ਉਦਾਹਰਣ ਪੁਰਾਣੀ ਪੁੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ
ਮਿਲਦੇ ਹਨ —

ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ —

ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ —

(ਅਸਲ ਵਿਚ ਅੱਠ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ)

ਸੰਤ ਦੀ ਸੰਗਤਿ ਸੰਤ ਕਥਾ ਰਸੁ ਸੰਤ ਪ੍ਰੇਮ ਮਾਝੈ 'ਦੀਜੈ' ਦੇਵਾਦੇਵ ॥੨॥

—ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ. ੪੮੬

ਤੇਰੀ ਪਨਹ ਖੁਦਾਇ ਤੂ ਬਖਸ਼ਿਦਗੀ ॥ ਸੇਖ ਫਰੀਦੈ ਖੈਰੁ 'ਦੀਜੈ' ਬੰਦਗੀ ॥

੪॥੧॥ —ਆਸਾ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ. ੪੮੮

ਮੋਹਿ ਨਿਰਗੁਣ 'ਦਿਚੈ' ਥਾਉ ਸੰਤ ਧਰਮਸਾਲੀਐ ॥੩॥

—ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ. ੫੧੮

ਪ੍ਰਭ ਮਿਲਹੁ ਪਿਅ ਰੇ ਮਇਆ ਧਾਰੇ ਕਰਿ ਦਇਆ ਲੜਿ ਲ ਇ 'ਲੀਜੀਐ' ॥

੧॥੩॥੬॥ —ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ. ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰ. ੫੪੫

ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਬਹੁਤੇ ਮੈ ਏਕੁ ਨ ਜਾਣਿਆ ਮੈ ਮੂਰਖ ਕਿਛੁ 'ਦੀਜੈ' ॥

ਪ੍ਰਣਵਤਿ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬਾ ਡੁਬਦਾ ਪਥਰੁ ਲੀਜੈ ॥੪॥੪॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ. ੧, ਪੰ. ੫੮੬

ਦੀਜੈ, ਦਿਚੈ, ਲੀਜੈ, ਲੀਜੀਐ ।

(੩) ਕਈ ਧਾਤੂਆ ਦੇ ਨਾਲ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਬਨਾਣ ਲਈ
'ਯ' ਦੇ ਥਾ 'ਪ' ਚਿਹਨ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇ—

'ਰੰਗਣਾ' ਤੋਂ 'ਰਪਣਾ' । 'ਧੋਣਾ' ਤੋਂ 'ਧੁਪਣਾ' । 'ਜਿੱਤਣਾ' ਤੋਂ
'ਜਿਪਣਾ' । 'ਜਾਨਣਾ' ਤੋਂ 'ਜਾਪਣਾ' ।

ਚਰਣ ਕਮਲ ਜਾ ਕਾ ਮਨੁ 'ਰਾਪੈ' ॥ ਸੋਗ ਅਗਨਿ ਤਿਸੁ ਜਨ ਨ ਬਿਆਪੈ ॥

੨॥੧॥੫੫॥ —ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧੨, ਪੰ. ੬੮੪

ਮਾਟੀ ਕਾ ਕਿਆ 'ਧੋਪੈ' ਸੁਆਮੀ ਮਾਣਸ ਕੀ ਗਤਿ ਏਹੀ ॥੧॥੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧, ਪੰ. ੮੮੨

ਰੁੜੀ ਬਾਣੀ ਜੇ 'ਰਪੈ' ਨਾ ਇਹੁ ਰੰਗੁ ਲਹੈ ਨ ਜਾਇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੯॥੩੧॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੨੭

ਜਿਸ ਨੋ ਆਪੇ ਰੰਗੇ ਸ੍ਰ 'ਰਪਸੀ' ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਮਿਲਾਇ ॥੫॥੯॥੩੧॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੨੭

ਰਪਸੀ—ਭਵਿੱਖਤ, ਕਰਮ ਵਾਚ, ਅੰਨ-ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਤੇਰਾ ਹੁਕਮੁ ਨ 'ਜਾਪੀ' ਕੇਤੜਾ ਸਚੇ ਅਲਖ ਅਪਾਰਾ ॥੨॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੬

ਤਿਸ ਦਾ ਅੰਤੁ ਨ 'ਜਾਪਈ' ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਬੁਝਾਈ ॥੩॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੬

ਮਨ ਹਠਿ ਤਰਫ ਨ 'ਜਿਪਈ' ਜੇ ਬਹੁਤਾ ਘਾਲੇ ॥੪॥੭॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੭

ਰਾਪੈ—ਰੰਗਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ । ਧੋਪੈ—ਧੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਰਪੈ—ਰੰਗਿਆ ਜਾਏ । ਰਪਸੀ—ਰੰਗਿਆ ਜਾਇਗਾ । ਜਾਪੀ—ਜਾਣਿਆ ਜਾਦਾ । ਜਾਪਈ—ਜਾਣਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ । ਜਿਪਈ—ਜਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ।

(੪) ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਦਾ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਰਦੰਤਕ', 'ਹੋਣਾ' ਧਾਤੂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ 'ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਦੇ 'ਕਰਮ ਵਾਚ ਵਰਤਮਾਨ' ਦੇ ਨਾਲ 'ਹੋਣਾ' ਧਾਤੂ ਲਾ ਕੇ 'ਕਰਮ ਵਾਚ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ' ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਕੁਮ 'ਕਹੀਅਤ ਹੋ' ਜਗਤ ਗੁਰ ਸੁਆਮੀ ॥ ਹਮ 'ਕਹੀਅਤ' ਕਲਿਜੁਗੁ ਕੇ ਕਾਮੀ ॥੧॥

—ਜੈਤਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੭੧੦

ਸੰਤਨ ਕੈ 'ਸੁਨੀਅਤ' ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਬੀਤ ॥੪॥੮॥—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ ੮੨੦

ਜਨ ਨਾਨਕ ਦਾਸਨਿਦਾਸੁ 'ਕਹੀਅਤ ਹੈ' ਮੋਹਿ ਕਰਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਠਾਕੁਰ ਅਪੁਨੀ ॥੪॥੨੮॥੧੧੪॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ ੮੨੭

ਭਗਤਿ ਵਛਲੁ ਉਆ ਕੋ ਨਾਮੁ 'ਕਹੀਅਤੁ ਹੈ' ਸਰਣਿ ਪ੍ਰਭੂ ਤਿਸੁ ਪਾਛੈ ਪਈਆ
 ॥੪॥੫॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੮੩੬
 'ਕਹੀਅਤੁ ਹੈ' । ਕਹੀਅਤੁ । ਕਹੀਅਤੁ ਹੈ ।

(੫) ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਤੋਂ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਬਣਾ ਕੇ 'ਜਾਣਾ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ
 ਵਰਤ ਕੇ ਭੀ 'ਕਰਮ ਵਾਚ' ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ ।
 ਅਗਮ ਅਗੋਚਰੁ 'ਲਖਿਆ ਨ ਜਾਇ' ॥੨॥੧॥
 —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩ ਵਾਰ ਸਤ, ਪੰ: ੮੪੧
 'ਥਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ' ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ ॥੫॥ —ਜਪੁਜੀ
 ਲਖਿਆ ਨ ਜਾਇ । ਥਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ।

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ :
 ਬਿਖੈ ਬਿਖੈ ਕੀ ਬਾਸਨਾ 'ਤਜੀਅ ਨਹ ਜਾਈ' ॥੨॥੩॥
 —ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੮੫੫
 ਤਿਸ ਕੀ ਕੀਮਤਿ 'ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ' ॥੨॥੧॥
 —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩ ਵਾਰ ਸਤ, ਪੰ: ੮੪੧
 ਤਜੀਅ ਨਹ ਜਾਈ । ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ ।

ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ (Infinitive Mood)

(੧) 'ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ' ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
 ਕੁਝ ਕੁ ਗੁਆਂਢੀ ਬੋਲੀਆ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

ਹਿੰਦੀ ਦੀਆ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਉਪ-ਭਾਖਾ' ਹਨ—ਅਵਧੀ,
 ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਅਤੇ ਖੜੀ । ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ' ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀ
 ਸਾਖ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕੇਂਦਰ-ਅਸਥਾਨ ਮਥੁਰਾ ਹੈ । 'ਅਵਧੀ'
 ਪੂਰਬੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਸਾਖ ਹੈ, ਇਹ ਅਵਧ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਤੇ
 ਬਨਾਰਸ ਤਕ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । 'ਖੜੀ' ਬੋਲੀ ਮੇਰਠ ਦੇ ਚਹੁਵੀਂ ਪਾਸੀਂ
 ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ 'ਣ' ਜਾਂ 'ਣਾ' ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ।

'ਖੜੀ' ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਸਧਾਰਨ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦਾ ਹੀ ਅੰਤ 'ਨਾ' ਨਾਲ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—ਆਨਾ, ਜਾਨਾ, ਕਰਨਾ।

ਬ੍ਰਜਭਾਖਾ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—

(ੳ) 'ਨੋ' ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ—ਆਵਨੋ, ਕਰਨੋ, ਲੇਨੋ, ਦੇਨੋ।

(ਅ) 'ਨ' ਨਾਲ; ਜਿਵੇਂ—ਆਵਨ, ਕਰਨ, ਲੇਨ, ਦੇਨ।

(ੲ) 'ਬੋ' ਨਾਲ; ਜਿਵੇਂ—ਆਯਬੋ, ਕਰਿਬੋ, ਦੇਬੋ, ਲੈਬੋ, ਕੀਬੋ, ਦੀਬੋ, ਲੀਬੋ ਭੀ ਹਨ।

'ਪੂਰਬੀ' ਜਾਂ 'ਸੁੱਧ ਅਵਧੀ' ਵਿਚ ਸਧਾਰਨ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਬ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਆਉਬ, ਜਾਬ, ਕਰਬ। ਇਸ 'ਬ' ਦੀ ਅਸਲੀ ਥਾਂ ਪੂਰਬੀ ਬੋਲੀਆਂ ਹੀ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਵਿਚ ਭੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉੱਤਮ-ਪੁਰਖ ਤੇ ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਬੋਲਿਆ ਭੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਹਮ ਕਰਬ, ਤੂੰ ਕਰਬੋ, ਤੈਂ ਕਰਬੇ), ਪਰ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਅੱਨ-ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ, ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ' ਦੇ ਇਹ ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਸਾਰੇ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

(੨) ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ (Transitive verb) ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ 'ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ', 'ਕ੍ਰਿਆ' ਹੋਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ 'ਕਰਮ' (Object) ਨਾਲ ਭੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਹ 'ਕਾਰਦੰਤਕ' ਕਦੇ 'ਨਾਵ', ਅਤੇ 'ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਵਾਗ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ—

(ੳ) ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('i')

ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੂੰ ਆਇਆ ਲਾਹਾ 'ਲੈਣਿ' ॥੩॥੭੩॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧, ਪੰ: ੪੩

ਹਉ ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਇਕੁ ਪਛਾਣਦਾ ॥ ਦੁਯਾ ਕਾਗਲੁ 'ਚਿਤਿ' ਨ ਜਾਣਦਾ ॥
 ੩॥੨॥੨੬॥ —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੭੩

ਨਾਨਕ ਜੀਅ ਉਪਾਇ ਕੈ 'ਲਿਖਿ' ਨਾਵੈ ਧਰਮੁ ਬਹਾਲਿਆ ॥੨॥
 —ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੪੬੩

ਨਾਮਾ ਕਹੈ ਹਉ 'ਤਰਿ' ਭੀ ਨ ਜਾਨਉ ਮੋ ਕਉ ਬਾਹ ਦੇਹਿ ਬਾਹ ਦੇਹਿ ਬੀਨੁਲਾ
 ॥੪॥੧॥੧॥੨॥ —ਬਸੰਤ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੬੬

ਕਿਆ ਹਮ ਕਥਹ ਕਿਛੁ 'ਕਥਿ' ਨਹੀ ਜਾਣਹ ਪ੍ਰਭ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਬੁਲਾਨ ।
 ੫॥੨॥ —ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰ: ੧੨੦੩

ਗੁਰ ਸਰਣਾਈ 'ਜੋਹਿ' ਨ ਸਾਕੈ ਦੂਤੁ ਨ ਸਕੈ ਸੰਤਾਈ ॥੪॥੩॥
 —ਗੁਜਰੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੫੦੪

ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਜੀਅਰਾ 'ਰਹਿ ਨ ਸਕੈ' ਜਿਉ ਬਾਲਕੁ ਖੀਰ ਅਧਾਰੀ ॥੧॥੭॥
 —ਗੁਜਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰ: ੫੦੬

ਚਮਰਟਾ 'ਗਾਠਿ' ਨ ਜਨਈ ॥੭॥ —ਸੋਰਠਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੬੫੬

'ਲੈਣਿ ਆਇਆ'	ਵਿਚ	'ਲੈਣਿ'	ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੇਤਕ
'ਚਿਤਿ ਜਾਣਦਾ'	"	'ਚਿਤਿ'	"
'ਲਿਖਿ ਬਹਾਲਿਆ'	"	'ਲਿਖਿ'	"
'ਤਰਿ ਜਾਨਉ'	"	'ਤਰਿ'	"
'ਕਥਿ ਜਾਣਹ'	"	'ਕਥਿ'	"
'ਜੋਹਿ ਸਾਕੈ'	"	'ਜੋਹਿ'	"
'ਰਹਿ ਸਕੈ'	"	'ਰਹਿ'	"
'ਗਾਠਿ ਜਨਈ'	"	'ਗਾਠਿ'	"

ਦੁਯਾ ਕਾਗਲੁ 'ਚਿਤਿ' ਨ ਜਾਣਦਾ—ਦੁਯਾ ਕਾਗਲੁ 'ਚਿਤ੍ਰਨਾ'
 ਨਹੀ ਜਾਣਦਾ ।

(ਅ) 'ਸਧਾਰਨ ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਅੰਤਲੇ 'ਨਾ' ਜਾਂ 'ਣਾ' ਦਾ 'ਾ'
 ਹਟਾ ਕੇ; ਜਿਵੇਂ—

ਬੈਸ ਕੋ ਪੂਤੁ 'ਬੀਆਹਨ' ਚਲਿਆ ਸੁਇਨੇ ਮੰਡਪ ਛਾਏ ॥੩॥੬॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੪੭੭

ਘੋਰੇ ਚਰਿ ਭੈਸ 'ਚਰਾਵਨ' ਜਾਈ ॥੨੨॥ —ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੪੮੧

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਕਰਹਿ ਸੇਈ ਜਨ ਸੋਹਣ ਤਿਨੁ ਕਉ ਪਰਧਾ 'ਪੂਜਣ' ਆਈ ॥

੨॥੧੪॥ —ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ. ੫੧੪

ਗੁਣਵੰਤੀ ਸਹੁ ਰਾਵਿਆ ਨਿਰਗੁਣਿ ਕੂਕੈ ਕਾਇ ॥ ਜੇ ਗੁਣਵੰਤੀ ਥੀ ਰਹੈ

ਤਾ ਭੀ ਸਹੁ 'ਰਾਵਣ' ਜਾਇ ॥੧॥੨॥ —ਵਡਹਸ ਮ: ੧, ਪੰ. ੫੫੭

ਪਾਲਾ ਕਕਰੁ ਵਰਫ ਵਰਸੈ ਗੁਰਸਿਖੁ ਗੁਰੁ 'ਦੇਖਣ' ਜਾਈ ॥੨੭॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੭੫੮

ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਉਦਾਹਰਣਾ ਵਿਚ 'ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ' :—

ਬੀਆਹਨ, ਚਰਾਵਨ, ਪੂਜਣ, ਰਾਵਣ, ਦੇਖਣ ।

ਇਹ ਸਾਰੇ 'ਕਾਰਦੰਤਕ' ਉੱਪਰਲੇ ਉਦਾਹਰਣਾ ਵਿਚ 'ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸੇਸਣ' ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ ।

(ੲ) ਧਨ ਪਿਰ ਏਕੈ ਸੰਗਿ ਬਸੇਰਾ ॥ ਸੇਜ ਏਕ ਪੈ 'ਮਿਲਨੁ' ਦੁਹੇਰਾ ॥

੨॥੮॥੩੦॥ —ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੪੮੩

ਸਾਚਾ 'ਨਾਵਣੁ' ਗੁਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ॥ਰਹਾਉ॥੩੭॥—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੪੮੪

ਭਰਿ ਸਰਵਰੁ ਜਬ ਉਛਲੈ ਤਬ 'ਤਰਣੁ' ਦੁਹੇਲਾ ॥੨॥

—ਸੂਹੀ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ. ੭੬੪

ਸੁਨਿ ਸਖੀਏ ਪ੍ਰਭ 'ਮਿਲਣ' ਨੀਸਾਨੀ ॥ ਮਨੁ ਤਨੁ ਅਰਪਿ ਤਜਿ ਲਾਜ ਲੋਕਾਨੀ

॥੧॥ਰਹਾਉ॥੩॥ —ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰ. ੭੩੭

'ਮਿਲਣ' ਨੀਸਾਨੀ—ਮਿਲਣ ਦੀ ਨੀਸਾਨੀ ।

ਨੋਟ—ਇਹਨਾ ਉੱਪਰ - ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾ ਵਿਚ 'ਮਿਲਨੁ', 'ਨਾਵਣੁ', 'ਤਰਣੁ' ਅਤੇ 'ਮਿਲਣ', 'ਨਾਵ' (Noun) ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ ।

(ਸ) ਅਵਧੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਬੋ' ਅੰਤ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ—

ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਜੇਵਰੀ ਬਾਧਿਓ ਤੇਰੇ ਜਨੁ ॥ ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ 'ਛੂਟਿਬੋ' ਕਵਨ ਗੁਨ
॥੩॥੪॥ —ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ ੪੮੭

ਕਬੀਰ ਮੈ ਜਾਨਿਓ 'ਪੜਿਬੋ' ਭਲੇ 'ਪੜਿਬੋ' ਸਿਉ ਭਲ ਜੋਗੁ ॥੪੫॥

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੧੩੬੬

ਮੇਰੇ ਮਨਿ 'ਬਾਸਿਬੋ' ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ॥੧॥੭॥ —ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੨੮੪

ਲਰਿਕੀ ਲਰਿਕਨ 'ਖੈਬੋ' ਨਾਹਿ ॥ ਮੁੰਡੀਆ ਅਨਦਿਨੁ ਧਾਪੇ ਜਾਹਿ ॥੨॥੩॥੬॥

—ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੮੭੧

ਨੋਟ :—ਕੁਝ 'ਕਾਰਦੰਤਕ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਬੋ' ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਬੋ' ਹੈ। ਅਗਲੇ ਉਦਾਹਰਣ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ 'ਕਾਰਦੰਤਕ' ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਵਰਤੋ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ 'ਬੋ' ਤੋਂ 'ਬੋ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—'ਪੜਿਬੋ ਸਿਉ', 'ਜਾਇਬੋ ਕਉ', 'ਬਿਨੁ ਮਿਲਬੋ', 'ਮਿਲਬੋ ਕੀ', 'ਮਰਬੋ ਕੋ', 'ਕਹਿਬੋ ਮਾਹਿ', ਕਰਬੋ ਕਉ'।

ਕਬੀਰ ਮੈ ਜਾਨਿਓ ਪੜਿਬੋ ਭਲੇ 'ਪੜਿਬੋ' ਸਿਉ ਭਲ ਜੋਗੁ ॥੪੫॥

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੬੬

ਰਾਮੁ ਨ ਜਪਹੁ ਕਵਨ ਮਤਿ ਲਾਗੇ ॥ ਮਰਿ 'ਜਾਇਬੋ' ਕਉ ਕਿਆ ਕਰਹੁ ਅਭਾਗੇ ॥੧॥੨॥੪॥੧॥

—ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੭੬੨

ਬਿਨੁ 'ਮਿਲਬੋ' ਇਹੁ ਦਿਨੁ ਨ ਬਿਹਾਵੈ ॥ ਮਿਲੈ ਪ੍ਰਭੂ ਤਾ ਸਭ ਸੁਖ ਪਾਵੈ ॥

੩॥੧੧॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ ੩੭੩

ਪ੍ਰਭ 'ਮਿਲਬੋ' ਕੀ ਲਾਲਸਾ ਤਾ ਤੇ ਆਲਸੁ ਕਹਾ ਕਰਉ ਰੀ ॥੧॥੨॥੬॥੭॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰ ੩੮੬

ਭੈ 'ਮਰਬੋ' ਕੋ ਬਿਸਰਤ ਨਾਹਨਿ ਤਿਹ ਚਿੰਤਾ ਤਨੁ ਜਾਰਾ ॥੧॥੨॥੬॥੮॥

—ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੬, ਪੰ. ੭੦੩

ਜਿਸੁ ਸਿਮਰਤ ਮਨਿ ਹੋਤ ਅਨੰਦਾ ਉਤਰੈ ਮਨਹੁ ਜੰਗੀਲਾ ॥

‘ਮਿਲਬੇ’ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਬਰਨਿ ਨ ਸਾਕਉ ਨਾਨਕ ਪਰੈ ਪਰੀਲਾ ॥੨॥੪॥੧੩॥

—ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੪੯੮

ਬਿਨੁ ‘ਮਿਲਬੇ’ ਨਾਹੀ ਸੰਤੋਖਾ ਪੇਖਿ ਦਰਸਨੁ ਨਾਨਕ ਜੀਜੈ ॥੨॥੧॥

—ਕਲਿਆਨੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੨੧

ਕਬੀਰ ਰਾਮੈ ਰਾਮ ਕਹੁ ‘ਕਹਿਬੇ’ ਮਾਹਿ ਬਿਬੇਕੁ ॥੧੯੧॥

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੪

ਕਲਜੁਗ ਦੁਰਤ ਦੂਰਿ ‘ਕਰਬੇ’ ਕਉ ਦਰਸਨੁ ਗੁਰੂ ਸਗਲ ਸੁਖ ਸਾਗਰੁ ॥੪॥

—ਸਵਈਏ ਮ: ਚਉਥੇ ਕੇ, ਮਥੁਰਾ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੪

ਨੋਟ:—ਪਰ ‘ਸੰਬੰਧਕ’ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਭੀ ਕਿਤੇ ਟਾਵੇਂ ਥਾ ‘ਬੇ’ ਦੇ ਥਾ ‘ਬੇ’
ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਮੈ ਕਉ ਤਾਰਿਲੇ ਰਾਮ ਤਾਰਿ ਲੇ ॥

ਮੈ ਅਜਾਨੁ ਜਨੁ ‘ਤਰਿਕੇ’ ਨ ਜਾਨਉ ਬਾਪ ਬੀਨੁਲਾ ਬਾਹ ਦੇ ॥

—ਗੋਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੩

ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ

(Indeclinable Past Participle)

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ’ ਦੇ ਬਨਾਣ ਦੇ ਦੋ ਤਰੀਕੇ ਹਨ—

(ੳ) ‘ਧਾਤੂ’ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਤ੍ਵਾ’ ਲਾ ਕੇ; (ਅ) ਜੇ ਧਾਤੂ ਦੇ ਪਹਿਲਾ ਕੋਈ ਅਗੇਤਰ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ‘ਯ’ ਲਗਾ ਕੇ; ਜਿਵੇਂ—

(ੳ) ਦਾ (ਦੇਣਾ) ਤੋਂ ਦਤ੍ਵਾ—ਦੇ ਕੇ । ਜਿ (ਜਿੱਤਣਾ) ਤੋਂ ਜਿਤ੍ਵਾ—ਜਿੱਤ ਕੇ ਕ੍ਰਿ (ਕਰਨਾ) ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਤ੍ਵਾ—ਕਰ ਕੇ । ਭੂ (ਹੋਣਾ) ਤੋਂ ਭੂਤ੍ਵਾ—ਹੋ ਕੇ ।

(ਅ) ਆ + ਦਾ (ਛੈਣਾ) ਤੋਂ ਆਦਾਯ—ਛੈ ਕੇ । ਸੰ + ਕ੍ਰਿ (ਸਵਾਰਨਾ) ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਯ—ਸਜਾ ਕੇ ।

(੨) ‘ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ’ ਵਿਚ ‘ਤ੍ਵਾ’ ਦੇ ਥਾ ‘ਯ’ ਦਾ ਹੀ ਵਰਤਾਰਾ ਸੀ,

ਉਹ ਭੀ 'ਯ' ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਭਾਵ 'ਇ' ਤੇ 'ਅ' ਵਧੇ ਵੱਖਰੇ ।
'ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਕਾਰਦੰਤਕ ਬਨਾਣ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਦਾ
ਅਖੀਰਲਾ 'ਅ' ਭੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ।

ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ

ਸੰ.	ਪ੍ਰਾ:	ਪ੍ਰ: ਪੰ:
ਸਰੁਤ੍ਰਾ	ਸੁਣਿਅ	ਸੁਣਿ (= ਸੁਣ ਕੇ)
ਦ੍ਰਿਸਟਵਾ	ਦੇਖਿਅ	ਦੇਖਿ (= ਦੇਖ ਕੇ)
ਵਿਸਮ੍ਰਿਤਯ	ਵਿਸੁਮਰਿਅ	ਵਿਸਾਰਿ (= ਵਿਸਾਰ ਕੇ)
ਪ੍ਰਸਾਰਯ	ਪਸਾਰਿਅ	ਪਸਾਰਿ
ਪ੍ਰਥਾਪਯ	ਪੱਠਾਵਿਅ	ਪਠਾਇ
ਗਯਾਤ੍ਰਾ	ਜਾਣਿਅ	ਜਾਣਿ (= ਜਾਣ ਕੇ)
ਦਤ੍ਰਾ	ਦਇਅ	ਦੇਇ (= ਦੇ ਕੇ)
ਸਿਕ੍ਰਤ੍ਰਾ	ਸਿੰਚਿਅ	ਸਿੰਚਿ (= ਸਿੰਚ ਕੇ)

(੩) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਕਾਰਦੰਤਕ ਦੇ ਕੁਝ
ਪ੍ਰਮਾਣ :—

ਸਚਾ ਖਸਮੁ 'ਕਲਾਣਿ' ਕਮਲੁ ਵਿਗਸਿਆ ॥੨੩॥ —ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ ੧੪੮
ਕਲਾਣਿ—ਕਲਾਣ ਕੇ, ਸਾਲਾਹ ਕੇ ।

ਸਾਕਤ ਕੂੜੇ ਉਭ ਸੁਕ ਹੂਏ ਮਨਿ ਅਭਿਮਾਨੁ 'ਵਿਛੁੜਿ' ਦੂਰਿ ਗਈਆ ॥੨੪॥
—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੪
ਵਿਛੁੜਿ—ਵਿੱਛੁੜ ਕੇ ।

[ਨੋਟ :—ਸਬਦ 'ਵਿਛੁੜਿ' ਦਾ ਰੂਪ ਖਾਸ ਧਿਆਨ-ਜੋਗ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ
ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ 'ਛ' ਦੇ ਨਾਲ ਸਦਾ (ੁ) ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ ।
੨੮੬

ਇਹ ਸਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ 'ਵਿਛਰ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ; ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਢੱਕ ਦੇਣਾ, ਲਿੰਬ ਦੇਣਾ, ਕੱਜ ਦੇਣਾ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ ਦਾ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ (Past Participle) ਵਿਛਰਿਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਵਿਛੜਤ' ਜਾਂ 'ਬਿਛੜਤ' ਹੈ।]

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਬ ਦੇਖੇ 'ਜੋਇ' ॥੨॥ —ਬਸੰਤੁ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੯੫
ਜੋਇ—ਜੋਹ ਕੇ, ਖੋਜ ਕੇ।

'ਉਨਵਿ' ਘਨਹਰੁ ਗਰਜੈ ਬਰਸੈ ਕੋਕਿਲ ਮੋਰ ਬੈਰਾਗੇ ॥੨॥੨॥

ਉਨਵਿ—ਨਿਵ ਕੇ। —ਸਾਰਗ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੧੯੭

'ਖੋਲ੍ਹ' ਭੀਤਿ ਮਿਲੇ ਪਰਮਾਨੰਦਾ ॥੪॥੧੪॥ —ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੦੬
ਖੋਲ੍ਹ—ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ।

(੪) ਸ਼ੁਰ-ਅੰਤ ਧਾਤੂਆ (Verbs ending in Vowel) ਦਾ ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ ਬਨਾਣ ਵੇਲੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅੰਤਮ ਚਿਹਨ ('ਇ') ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਪਿਛਲੇ 'ਸ਼ੁਰ' (Vowel) ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :—

ਪੀ (=ਪੀਣਾ)

'ਪੀ' ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਆਘਾਨਿਆ ਗੁਰਿ ਅਮਰੁ ਕਰਾਇਆ ॥੨॥੩॥੩੩॥
—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰ. ੮੦੮

'ਪੀ' ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸਿਆ ਤਾ ਕਾ ਅਚਰਜੁ ਸੁਆਦੁ ॥੨॥੨੫॥੫੫॥
ਪੀ—ਪੀ ਕੇ। —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ' ੫, ਪੰ: ੮੧੪

ਦੇ (= ਦੇਣਾ)

ਮਾਤ ਗਰਭ ਮਹਿ ਹਾਥ ਦੇ' ਰਾਖਿਆ ॥੧॥੧੧॥੧੬॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ ੮੦੫

ਗਹਿ ਓਟ ਚਿਤਵੀ ਨਾਥ ॥ ਨਾਨਕਾ 'ਦੇ' ਰਖੁ ਹਾਥ ॥੪॥੨॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀ ਘਰੁ ੧੨, ਪੰ: ੮੩੮

ਦੇ—ਦੇ ਕੇ।

ਨਾਨਕਿ ਰਾਜੂ ਚਲਾਇਆ ਸਚੁ ਕੋਟੁ ਸਤਾਣੀ ਨੀਵ 'ਦੈ' ॥੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਸਤੋ ਬਲਵੰਡ ਦੀ, ਪੰ. ੯੬੬

ਦੈ—ਦੇ ਕੇ ।

ਸਗਲ ਬਿਆਧਿ ਮਨ ਤੇ 'ਖੈ' ਨਸੇ ॥੭॥੧੩॥

—ਸੁਖਮਨੀ, ਪੰ. ੨੮੭

ਖੈ—ਨਾਸ ਹੋ ਕੇ ।

ਪੈ (= ਪੈਣਾ)

ਸਦਾ ਸਦਾ ਜਪੀ ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਾਇ 'ਪੈ' ॥੧॥੮॥

ਪੈ—ਪੈ ਕੇ ।

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੧

ਕਦੇ ਕਦੇ ('ਇ') ਚਿਹਨ ਲਾਣ ਵੇਲੇ ਇਸ ਧਾਤੂ ਦੀਆ ਅੰਤਮ
(') ਦਾ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇ—

ਬਿਸਟਾ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟ ਸੇ 'ਪਇ' ਪਚਹਿ ਵਾਰੋ ਵਾਰ ॥੨॥੮॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੫

ਪਇ—ਪੈ ਕੇ ।

(੫) ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਜਾ ਮਾਕਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ('i') ਦਾ ('i')
ਜਾ ('i') ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇ—

ਮੰਗਲੁ ਨਾਰੀ ਗਾਵਹਿ 'ਆਏ' ॥੧॥੫॥ —ਖਿਲਾਵਲੁ ਮ' ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੮

ਇਥੇ 'ਆਇ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਆਏ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ।

ਅਚਿੰਤੁ ਨਾਮੁ ਵਸਿਆ ਮਨਿ 'ਆਈ' ॥੧॥੧੦॥

—ਖਿਲਾਵਲੁ ਮ' ੩, ਪੰਨਾ ੭੯੮

ਇਥੇ 'ਆਇ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਆਈ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਛ ਪੁਨੀ ਪੂਰੇ ਗੁਰ 'ਮਿਲੇ' ॥੪॥੧੨੭॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੯੧

ਇਥੇ 'ਮਿਲਿ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਮਿਲੇ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਮੈ ਪ੍ਰੇਮੁ ਨ ਚਾਖਿਆ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਭਾਉ 'ਕਰੇ' ॥੨॥੧॥੧੪॥੨੧॥

—ਆਸਾ ਮ: ੪ ਘਰੂ ੫ ਛੰਤ, ਪੰਨਾ ੪੫੧

ਇਥੇ 'ਕਰਿ' ਦੇ ਥਾ 'ਕਰੇ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

(੬) ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਇਸ 'ਕਾਰਦੰਤਕ' ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਵਾਸਤੇ ਚਿਹਨ 'ਕਰ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—'ਖਾ ਕਰ', 'ਲੇਟ ਕਰ' ਆਦਿਕ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਾਰਦੰਤਕ ਦਾ ('f') ਚਿਹਨ ਵਰਤ ਕੇ ਭੀ ਕਦੇ ਕਦੇ 'ਕਰ' ਧਾਤੂ ਦਾ ਕਾਰਦੰਤਕ ('ਕਰਿ') ਅਸਲੀ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਜਿਵੇਂ—

ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ ਪ੍ਰਭੁ 'ਤਿਆਗਿ ਕਰੇ' ਕਹੁ ਕਤ ਨਹਰਾਈਐ ਰਾਮ ॥੨॥੧।੪।

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਮੰਗਲ, ਪੰ. ੮੪੮

ਤਿਆਗਿ ਕਰੇ—ਤਿਆਗਿ ਕਰਿ ।

ਗੁਰੁ ਸੁੰਦਰੁ ਮੋਹਨੁ 'ਪਾਇ ਕਰੇ' ਹਰਿ ਪ੍ਰੇਮ ਬਾਣੀ ਮਨੁ ਮਾਰਿਆ ॥੪॥੧।੫।

—ਸੂਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰ. ੭੭੬

ਪਾਇ ਕਰੇ—ਪਾਇ ਕਰਿ ।

(੭) ਇਹ ਸਹਾਇਕ-ਕਾਰਦੰਤਕ ('ਕਰਿ') 'ਕੇ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਗੈਣਿ ਗਵਾਈ 'ਸਟਿ ਕੇ' ਦਿਵਸੁ ਗਵਾਇਆ ਖਾਇ ॥੧। ੧।੧੮॥

—ਗਉਣੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ: ੧, ਪੰ. ੧੫੬

ਕਾਜੀ 'ਹੋਇ ਕੇ' ਬਹੈ ਨਿਆਇ ॥ ਫੇਰੇ ਤਸਬੀ ਕਰੇ ਖੁਦਾਇ ॥

ਵਢੀ 'ਲੇ ਕੇ' ਹਕੁ ਗਵਾਏ ॥ ਜੇ ਕੋ ਪੁਛੈ ਤਾ ਪਤਿ ਸੁਣਾਏ ॥੧॥੧੧॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ. ੯੫੧

ਨੋਟ :—ਇਸ ਸਹਾਇਕ-ਕਾਰਦੰਤਕ ਸਬਦ 'ਕਰਿ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ 'ਰ' ਉੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾ 'ਏ' ਹੋ ਕੇ 'ਕਇ' ਬਣਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ 'ਕੇ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਸਬਦ 'ਕਰਿ' ਤੋਂ 'ਕੇ' ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ-ਸਬੂਤ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸੂਚੀਏ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—

ਕਾਗਦ ਦੀਪ ਸਭੈ ਕਰਿ ਕੈ ਅਰੁ ਸਾਤ ਸਮੁੰਦ੍ਰਨ ਕੀ ਮਸੁ 'ਕੈ' ਹਉ ॥੧੦੧॥

ਬਚਿਕ੍ਰ ਨਾਟਕ ਪਾਤਸਾਹੀ ੧੦

ਮਸੁ 'ਕੈ' ਹਉ = ਮਸੁ 'ਕਰਿ' ਹਉ ।

(੮) ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਹੋ ਕੇ', 'ਸਉ' ਕੇ, 'ਤਿਆਗ ਕੇ' ਆਦਿਕ ਕਾਰਦੰਤਕ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ ਵਿਚ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਰਦੰਤਕ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਅੰਤਮ ਚਿਹਨ (ਿ) ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ('ਕੈ') ਦੇ ਥਾਂ ('ਕੇ') ਹੈ ।

ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਰਦੰਤਕ

ਨਵੀਨ ਕਾਰਦੰਤਕ

ਖਾਇ ਕੈ

ਖਾ ਕੇ

ਸੋਇ ਕੈ

ਸਉ ਕੇ

ਤਿਆਗਿ ਕੈ

ਤਿਆਗ ਕੇ

ਹੋਇ ਕੈ

ਹੋ ਕੇ

(੯) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ—

ਇਹ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ ਦਾ 'ਚਿਹਨ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਤ੍ਰ' ਹੈ । ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਤੁਆ' ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਸਬਦੰ ਰਤੰ ਹਿਤੰ ਮਇਆ ਕੀਰਤੰ ਕਲੀ ਕਰਮ 'ਕ੍ਰਿਤੁਆ' ॥

ਮਿਟੰਤਿ ਤਤ੍ਰਾਗਤ ਭਰਮ ਮੋਹੰ ॥੮॥ —ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰ ੧੩੫੪
ਕ੍ਰਿਤੁਆ—ਕਰ ਕੇ ।

ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ (Causative Verb)

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ ਹਨ—

(੧) ਉਹ ਜੋ ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ 'ਅਯ' ਲਗਾਇਆਂ ਬਣਦੇ ਹਨ;
ਜਿਵੇਂ—ਕ੍ਰਿ ਤੋ 'ਕਾਰਯ' । ਗਮ ਤੋ 'ਗਮਯ' । ਘਟ ਤੋ 'ਘਟਯ' ।

(੨) ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਅਯ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਪ' ਦਾ ਅੰਗਮੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—ਗੈ ਤੋਂ 'ਗਾਪਯ'। ਖਯੈ ਤੋਂ 'ਖਯਾਪਯ'। ਸਨਾ ਤੋਂ ਸਨਾਪਯ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਗ 'ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ' ਵਿਚ ਭੀ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੀ ਪ੍ਰੋਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—(੧) ਕਾਰੇਇ, ਭਾਵੇਇ, ਮੋਹੇਇ; (੨) ਕਹਾਵੇਹਿ, ਪੁੱਛਾਵੇਮਿ।

ਫਰਕ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਪ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਪ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਵ'। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਵ' ('ਆਵ') ਵਾਲੀ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦਾ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ।

ਅਪਭ੍ਰੰਸ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—'ਕਰਾਵੇਇ', 'ਜਾਣਾਵੇਇ', 'ਉੱਠਾਵੇਇ', 'ਦੇਵਾਵੇਇ' ਆਦਿਕ। ਪਰ ਉਵ ਅਪਭ੍ਰੰਸ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—'ਗਮਇ', 'ਜਣਇ' ਆਦਿਕ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਪ੍ਰੋਣਾਰਥਕ ਕ੍ਰਿਆ' 'ਆਵ' ਤੇ 'ਆ' ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ—

ਅੱਠ ਪੁਰਖ :—

ਜਿਸਹਿ 'ਜਰਾਏ' ਆਪਿ ਸੋਈ ਅਜਰੁ ਜਰੈ ॥੩॥ (ਪਉੜੀ)

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ. ੬੫੮

ਪੰਡਿਤੁ 'ਆਖਾਏ' ਬਹੁਤੀ ਰਾਹੀ ਕੋਰੜ ਮੋਠ ਜਿਨੇਹਾ ॥੨॥੭॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰ. ੬੬੦

ਕੀਮਤਿ ਸੋ ਪਾਵੈ ਆਪਿ 'ਜਾਣਾਵੈ' ਆਪਿ ਅਭੁਲੁ ਨ ਭੁਲਾਏ ॥੬॥੨॥੫॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੪, ਪੰ. ੭੬੭

ਗੁਰੁ ਭੇਟੇ ਹਰਿ ਨਾਮੁ 'ਚੇਤਾਵੈ' ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਹੋਰ ਝੂਠੁ ਪਰੀਤਿ ॥

ਆਪਿ ਨ ਬੂਝੈ ਲੋਕ 'ਬੁਝਾਵੈ' ॥ ਮਨ ਕਾ ਅੰਧਾ ਅੰਧੁ ਕਮਾਵੈ ॥੩॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੩, ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰ. ੮੩੨

ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਸੁਆਮੀ ਪ੍ਰਭੁ ਅਪਨਾ ਸਗਲੇ ਪਾਪ 'ਤਜਾਵਹਿ' ਰਾਮ ॥

੧॥੪॥੭॥ —ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰ. ੭੮੧

ਨੋਟ : ਜਰਾਏ, ਆਖਾਏ, ਜਾਣਾਵੈ, ਚੇਤਾਵੈ, ਬੁਝ ਵੈ—ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਤਜਾਵਹਿ—ਬਹੁ-ਵਚਨ ।

ਮੱਧਮ-ਪੁਰਖ :—

ਜਿਸ ਨੇ ਤੂੰ 'ਜਾਣਾਇਹਿ' ਸੋਈ ਜਨੁ ਜਾਣੈ ॥੩॥—ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰ. ੩੬੫
ਜਾ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਦੁਖੁ ਨ ਹੋਇ ॥ ਕਰਿ ਦਇਆ ਮਿਲਾਵਹੁ' ਤਿਸਹਿ ਮੋਹਿ ॥

੧॥੫॥ —ਬਸੰਤ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੧੮੧

ਜਾਣਾਇਹਿ—ਇਕ-ਵਚਨ । ਮਿਲਾਵਹੁ—ਬਹੁ-ਵਚਨ ।

ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ :—

ਗੁਰੁ ਸਜਣੁ ਪਿਆਰਾ ਮੈ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਮਾਰਗੁ ਪੰਥੁ 'ਦਸਾਹਾ' ॥੨॥੧॥੫॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰ. ੭੭੬

ਪੰਥੁ 'ਦਸਾਵਾ' ਨਿਤ ਖੜੀ ਮੁੰਧ ਜੋਬਨਿ ਬਾਲੀ ਰਾਮ ਰਾਜੇ ॥੨॥੨॥੯॥

—ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰ. ੪੪੯

ਦਸਾਹਾ, ਦਸਾਵਾ—ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਨਾਂਵ-ਧਾਤੂ (Denominative Verb)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਧਾਤੂ' ਮਿਲਦੇ ਹਨ,
ਜੋ 'ਨਾਂਵ' ਤੋਂ ਬਣੇ ਹਨ; ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਨਾਂਵ-ਧਾਤੂ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :—

ਅਪਨਾਉਣਾ, ਆਪਾਉਣਾ । ਅਰਥਾਵੈ, ਅਰਥਾਇਲੇ । ਸੰਕਟਵੈ ।
ਸੀਤਲਾਇਓ । ਦੀਪਾਇਓ । ਬਿਰਧਾਨੋ । ਪਿਆਰੀ ।

ਨੋਟ :—ਕ੍ਰਿਆ 'ਸੀਤਲਾਇਓ' ਵਿਸੇਸਣ 'ਸੀਤਲ' ਤੋਂ ਅਤੇ
'ਬਿਰਧਾਨੋ' ਵਿਸੇਸਣ 'ਬਿਰਧ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ । ਉਦਾਹਰਣ :—

ਨਾ ਹਮ ਕਰਮ ਨ ਧਰਮ ਸੁਚ ਪ੍ਰਭ ਗਹਿ ਭੁਜਾ 'ਆਪਾਇਓ' ॥੪॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ. ੨੪੧

ਆਪਾਇਓ—ਆਪਣਾ ਬਣਾ ਲਿਆ । (ਪੜਨਾਵ 'ਆਪ' ਤੋਂ) ।

ਦੁਸਟ ਬਿਦਾਰੇ ਸਾਜਨ ਰਹਸੇ ਇਹਿ ਮੰਦਿਰ ਘਰ 'ਅਪਨਾਏ' ॥੩॥੧॥

—ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪ: ੧੨੬੬

ਏਸੁ ਸਬਦ ਕਉ ਜੋ 'ਅਰਥਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਗੁਰ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਈ ॥੨੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰ: ੯੪੦

ਇਸੁ ਪਦੁ ਜੋ 'ਅਰਥਾਇਲੋ' ਸੋ ਗੁਰੂ ਹਮਾਰਾ ॥੮॥੨॥੧੮॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੨੨੯

ਸਾਹਿਬੁ 'ਸੰਕਟਵੈ' ਸੇਵਕ ਭਜੈ ॥੧॥ —ਬਸੰਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ. ੧੧੯੫

ਬਲਤੇ ਜਲਤੇ ਤਉ ਕਿਆ ਗੁਰ ਚੰਦਨੁ 'ਸੀਤਲਾਇਓ' ॥੧॥

ਅਗਿਆਨ ਅੰਧੇਰਾ ਮਿਟਿ ਗਇਆ ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ 'ਦੀਪਾਇਓ' ॥੨॥੨॥੧੪॥

—ਗਉੜੀ ਮਾਝ ਮ. ੫, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੨੪੧

ਕਰਤ ਕਰਤ ਇਵ ਹੀ 'ਬਿਰਧਾਨੋ' ਹਾਰਿਓ ਉਕਤੇ ਤਨੁ ਖੀਨਸੂਆ ॥੩॥੧੨੭॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ ੨੦੬

ਮੈ ਕਿਆ ਮਾਗਉ ਕਿਛੁ ਬਿਰੁ ਨ ਰਹਾਈ ਹਰਿ ਦੀਜੈ ਨਾਮੁ 'ਪਿਆਰੀ' ਜੀਉ

॥੧॥੮॥ —ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰ. ੫੯੭

ਪਿਆਰੀ—ਪਿਆਰ ਕਰਾ ।

ਸੰਬੰਧਕ (Proposition)

ਪਿੱਛੇ 'ਨਵ' ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ 'ਨਾਵ' ਜਾਂ 'ਪੜਨਾਵ' ਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ 'ਨਾਵ', 'ਪੜਨਾਵ' ਜਾਂ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਦੱਸਣ ਵਾਸਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਅੱਠ 'ਕਾਰਕ' ਹਨ । ਹਰੇਕ ਕਾਰਕ ਦੇ 'ਇਕ-ਵਚਨ', 'ਦ੍ਵਿ-ਵਚਨ' ਅਤੇ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਵਾਸਤੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਚਿਹਨ ਹਨ ।

ਨੋਟ.—ਅਠਵਾਂ ਕਾਰਕ 'ਸੰਬੰਧਨ' ਹੈ, ਉਸ ਦੇ 'ਚਿਹਨ' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ । ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਕੋਈ 'ਚਿਹਨ' ਨਹੀਂ । 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਵਰਤਣਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਹਟ ਗਿਆ,

ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਕ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਘਟਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ।

‘ਅਪਭ੍ਰੰਸ’ ਅਤੇ ‘ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ’ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ‘ਕਾਰਕਾਂ’ ਦੇ ‘ਚਿਹਨਾਂ’ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਧੀਕ ਗੜਬੜ ਹੋ ਗਈ । ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਲਿੰਗ ਸਨ—ਪੁਲਿੰਗ, ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਥਾਂ ਭੀ ਪੁਲਿੰਗ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਜੋ ‘ਕਾਰਕ ਚਿਹਨ’ ਪੁਲਿੰਗ ਸਬਦਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਨ, ਉਹੀ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ ।

ਇਕੋ ਹੀ ‘ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ’ ਕਈ ਕਾਰਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ; ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਰੂਪ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ; ਜਿਵੇਂ—

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਸੋ ‘ਨੈਨਹੁ’ ਪੋਖਿਆ ॥੩॥੧੪॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ ੮੦੫
ਨੈਨਹੁ—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ।

ਸੋ ਐਸਾ ਦਾਤਾਰੁ ‘ਮਨਹੁ’ ਨ ਵੀਸਰੈ ॥੩॥—ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੫੮
ਮਨਹੁ—ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਚਰਨ ਸੰਤਨ ਕੇ ਮਾਥੇ ਮੇਰੇ ਉਪਰਿ ‘ਨੈਨਹੁ’ ਧੂਰਿ ਬਾਛਾਈ ॥੩॥੩॥੧੭॥
—ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੨੦੭

ਨੈਨਹੁ—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ।

ਸੋ, ਜਦੋਂ ‘ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ’ ਵਿਚ ਕਈ ‘ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਾਰਕਾਂ’ (Cblique Cases) ਵਾਸਤੇ ਇਕੋ ਹੀ ‘ਚਿਹਨ’ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਤਾਂ ਅਰਥ ਵਿਚ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ‘ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨਾਂ’ ਦੇ ਥਾਂ ‘ਸੰਬੰਧਕਾਂ’ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਉਹ ਸੂਖਮ ਭੇਦ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ‘ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨਾਂ’ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਪਰਗਟ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ‘ਸੰਬੰਧਕਾਂ’ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ‘ਸੰਬੰਧਕਾਂ’ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਇਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਵਾਲੇ

ਕਈ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ।

ਨੋਟ.—ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਵਰਤਣ ਦੇ ਖਾਸ ਖਾਸ ਤਰੀਕੇ ਹਨ, ਕੋਈ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਕਿਸੇ 'ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਅਤੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ 'ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਸੰਬੰਧਕ' 'ਵਿਨਾ' ਕਿਸੇ 'ਨਾਵ' ਦੇ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਜਾਂ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਕਿਸੇ ਭੀ ਨਾਵ ਜਾਂ ਪੜਨਾਵ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—

ਹਰਿ 'ਬਿਨੁ', ਤੁਝ 'ਕਨਿ', ਗੁਰ 'ਪਾਹਿ', ਹਰਿ 'ਸੇਤੀ';
ਘਟ 'ਅੰਤਰਿ', ਮਿੱਟੀ 'ਸੈਦਾ' ।

ਇਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ ਨਾਲ () ਕੇਵਲ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਜਾਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ; 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਲਫਜ਼ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸੋ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ ਸਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ () ਭੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ — ਗੁਰ 'ਬਿਨੁ'—'ਗੁਰ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ । ਹਠ 'ਮਝਾਹੂ'—ਲਫਜ਼ 'ਹਠ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ । ਘਰ 'ਮਾਹੀ'—'ਘਰ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ । ਨਾਮ 'ਤੁਲਿ'—'ਨਾਮ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ।

'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਵਰਤਣ ਦਾ ਇਹ ਨਿਯਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪੈਣ ਤੋਂ ਬਚਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ —

ਦਾਸੁ ਕਬੀਰੁ ਤੇਰੀ ਪਨਹ ਸਮਾਨਾ ॥ ਭਿਸਤੁ 'ਨਜੀਕਿ' 'ਰਾਖੁ ਰਹਮਾਨਾ ॥

ੳ॥੭॥੧੫॥ —ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧

ਲਫਜ਼ 'ਨਜੀਕਿ' 'ਸੰਬੰਧਕ' ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਫਜ਼ 'ਭਿਸਤੁ' (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਭਿਸਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ () ਹੈ । ਸੋ, 'ਸੰਬੰਧਕ' 'ਨਜੀਕਿ' ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਲਫਜ਼ 'ਭਿਸਤੁ' ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਸ ਤੁਕ ਦਾ ਅਰਥ ਇਉਂ ਹੋਵੇਗਾ :—

ਹੇ ਰਹਮਾਨਾ ! (ਆਪਣੇ) 'ਨਜੀਕਿ' ਰਾਖੁ, (ਇਹੀ ਮੇਰੇ ਲਈ)
'ਭਿਸਤੁ' (ਹੈ) ।

ਕਾਇਆ ਆਰਣੁ ਮਨੁ 'ਵਿਚਿ' ਲੋਹਾ ਪੰਚ ਅਗਨਿ ਤਿਤੁ ਲਾਗਿ ਰਹੀ ॥
੩।੪॥੩॥ —ਮਾਰੂ ਮ: ੧, ਪੰ. ੯੯੦

ਇਥੇ ਸੰਬੰਧਕ 'ਵਿਚਿ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਲਫਜ਼ 'ਮਨੁ' (_ ਅੰਤ)
ਹੈ; ਸੋ, ਇਹਨਾ ਦੋਹਾ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਕ ਦਾ
ਅਰਥ ਇਉਂ ਹੈ:—

ਕਾਇਆ ਆਰਣੁ (ਹੈ), ਇਸ (ਕਾਇਆ) 'ਵਿਚਿ' ਮਨੁ ਲੋਹਾ (ਹੈ) ।
ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ—

ਪਿਰੁ 'ਨਜੀਕਿ' ਨ ਬੂਝੈ ਬਪੁੜੀ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ ਦਿਖਾਈ ॥੮॥

—ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੭੪

ਇਥੇ ਲਫਜ਼ 'ਪਿਰੁ' (_ ਅੰਤ) ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕ 'ਨਜੀਕਿ'
ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਉਂ ਹੈ:—ਬਪੁੜੀ (ਆਪਣੇ)
'ਨਜੀਕਿ' ਪਿਰੁ ਨ ਬੂਝੈ ।

ਪਾਠਕਾ ਦੇ ਸੌਖ ਵਾਸਤੇ ਸਮਾਨ-ਅਰਥ ਵਾਲੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਨੂੰ
ਇਕ ਇਕ ਟੋਲੀ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ
ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—

(੧) ਪਾਸਿ, ਪਾਸੀ, ਪਾਹਿ, ਪਾਹਾ, ਪਹਿ, ਨਿਕਟਿ, ਉਪਕੰਠਿ,
ਨਜੀਕਿ, ਕਨਿ । ਉਦਾਹਰਣ:—

ਕਰ ਜੋੜ ਗੁਰ 'ਪਹਿ' ਕਰਿ ਬਿਨੰਤੀ ਰਾਹੁ ਪਾਧਰੁ ਗੁਰੁ ਦਸੈ ॥੬॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੧, ਪੰ ੭੬੭

ਸੋ ਜਨੁ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ 'ਪਾਸੀ' ॥੨॥੧੭॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪, ਪੰ: ੮੦੧

ਸਦਾ ਸਦਾ ਵਡਿਆਈਆ ਨਾਨਕ ਗੁਰ 'ਪਾਸਿ' ॥੨॥੧੨॥੩੦॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੮

ਹਰਿ ਜਨ 'ਨਿਕਟਿ' ਨਿਕਟਿ ਹਰਿ ਜਨ ਹੈ ਹਰਿ ਰਾਖੇ ਕੰਠਿ ਜਨ ਧਾਰੇ ॥

੪॥੬॥੧੮॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੪, ਪੰ. ੮੮੨

ਨਦੀ 'ਉਪਕੰਠਿ' ਜੈਸੇ ਘਰੁ ਤਰਵਰੁ, ਸਰਪਹਿ ਘਰੁ ਘਰ ਮਾਹੀ ॥੫॥

—ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੨੭੪

ਪਿਰੁ 'ਨਜੀਕਿ' ਨ ਬੂਝੈ ਬਪੁੜੀ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ ਦਿਖਾਈ ॥੮॥

—ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੨੭੪

ਜਿਸੁ ਜਲਨਿਧਿ ਕਾਰਣਿ ਤੁਮ ਜਗਿ ਆਏ ਸੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ 'ਪਾਹੀ' ਜੀਉ ॥

੧॥੬॥ —ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰ. ੫੬੮

ਕਹੁ ਬੇਨੰਤੀ ਅਪੁਨੇ ਸਤਿਗੁਰ 'ਪਾਹਿ' ॥੨੧॥੬੦॥

—ਗੁਰੂੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੮੨

ਆਇ ਨ ਸਕਾ ਤੁਝ 'ਕਨਿ' ਪਿਅ ਰੇ ਭੋਜਿ ਨ ਸਕਾ ਕੋਇ ॥੧॥੩॥

—ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰ ੫੫੮

ਨੋਟ : ਇਹਨਾ 'ਸੰਬੰਧਕਾ' ਦੇ ਜੋੜਾ ਦਾ ਖਾਸ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਹੈ । ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਸਦਾ (ਿ-ਅੰਤ) ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :—
ਉਪਕੰਠਿ, ਨਿਕਟਿ, ਪਾਹਿ, ਕਨਿ, ਪਾਸਿ, ਪਹਿ ।

'ਸੰਬੰਧਕ' 'ਪਾਸੀ' 'ਪਾਹੀ' 'ਪਾਹਾ' ਉੱਪਰਲੇ 'ਸੰਬੰਧਕਾ' ਦੇ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ ਅਤੇ 'ਛੇਦ' ਦੀ ਚਾਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਟੀਜ਼ ਗਏ ਹਨ ।

(੨) ਕਾ, ਕੀ, ਕੇ, ਕੇਰਾ, ਕੇਰੇ, ਕੇਰੀ, ਕੋ (=ਕਾ), ਦਾ, ਦੀ, ਹੁੰਦਾ, ਸੰਦਾ, ਹੀ—

ਸਭ ਕੋ ਤੇਰਾ ਤੂ ਸਭਨਾ 'ਕਾ' ਹਉ ਤੇਰਾ ਤੂ ਹਮਾਰਾ ॥

ਦਹਾਦਿਸਿ ਪੂਜ ਹੋਵੈ ਹਰਿ ਜਨ 'ਕੀ' ਜੋ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਏ ॥੧॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰ ੭੬੮

ਨਿਹਚਲ ਰਾਜੁ ਸਦਾ ਹਰਿ 'ਕੇਰਾ' ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ਰਾਮ ॥੧॥੩॥੪॥

—ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੩, ਪੰ. ੭੬੯

ਹਮ ਸਹ 'ਕੇਰੀਆ' ਦਾਸੀਆ ਸਾਚਾ ਖਸਮੁ ਹਮਾਰਾ ॥੫॥੨॥੪॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੬, ਪੰ: ੭੨੬

ਹਰਿ 'ਕੇ' ਨਾਮੁ ਸਦਾ ਸੁਖਦਾਈ ॥ —ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੯, ਪੰ: ੧੦੦੮

ਧਣਖੁ ਚੜਾਇਓ ਸਤ ਦਾ ਜਸ 'ਹੈਦਾ' ਬਾਣੁ ॥੬॥

—ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੯੬੮

ਵਾਉ 'ਸੇਦੇ' ਕਪੜੇ ਪਹਿਰਹਿ ਗਰਬਿ ਗਵਾਰ ॥੨॥੨॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫, ਪ: ੩੧੮

ਹੀਓ ਮਹਰਾਜ 'ਰੀ' ਮਾਇਓ ॥੨॥੧੯॥ —ਟੋਡੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੪, ਪੰ: ੭੧੫
ਰੀ—ਦੀ ।

ਜਿਸ 'ਦਾ' ਦਿਤਾ ਖਾਵਣਾ ਤਿਸੁ ਕਹੀਐ ਸਾਥਾਸਿ ॥੨੨॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

(ੳ) ਜਦੋਂ ਸੰਬੰਧਕ 'ਕੇ' ਅਤੇ 'ਦੇ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ
'ਸੰਬੰਧਮਾਨ' 'ਅਧਿਕਰਣ' 'ਕਾਰਕ' ਜਾਂ 'ਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ
ਹੋਵੇ ਤਾਂ 'ਕੇ' ਦਾ 'ਕੈ' ਅਤੇ 'ਦੇ' ਦਾ 'ਦੈ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ
'ਸੰਬੰਧਮਾਨ' 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਹੋਵੇ, ਤਾਂ 'ਕੇ' 'ਦੇ'
ਆਦਿਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਵੇਖੋ—

ਜੈ ਜੈਕਾਰੁ ਕਰਹਿ ਤੁਧੁ ਭਾਵਹਿ 'ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ' ਅਮੁਲਏ ॥੯॥੨॥੫॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੂ ੪, ਪੰ: ੭੬੭

ਸਬਦਿ—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ ਵਚਨ (ਸਬਦ ਦੁਆਰਾ) ।

ਹਰਿ ਭਗਤਾ ਕੀ ਜਾਤਿ ਪਤਿ ਹੈ ਭਗਤ 'ਹਰਿ ਕੈ ਨਾਮਿ' ਸਮਾਣੇ ਰਾਮ ॥

ਨਾਨਕ ਸੇ ਭਗਤ 'ਹਰਿ ਕੈ ਦਰਿ' ਸਾਚੇ ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ ਸਮੁਲੇ ॥੨॥੧॥੨॥

—ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੂ ੩, ਪੰ: ੭੬੮

ਨਾਮਿ, ਦਰਿ—ਅਧਿਕਰਣ-ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਨਾਮ ਵਿਚ,
ਦਰ ਉਤੇ) ।

ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨੁ ਕਉ ਸਿਫਤਿ 'ਜਿਨਾ ਦੇ ਵਾਤਿ' ॥੪॥੧੫॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੭੬੦

ਵਾਤਿ—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਵਾਤ ਵਿਚ) ।

ਹਰਿ ਹਰੇ ਹਰਿ ਗੁਣ ਨਿਧੇ ਹਰਿ 'ਸੰਤਨ ਕੈ ਵਸਿ' ਆਏ ਰਾਮ ॥੩॥੨॥੫॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰ: ੭੮੦

ਵਸਿ—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ—(ਵੱਸ ਵਿਚ) ।

ਜੇ ਘਟੁ ਜਾਇ ਤ ਭਾਉ ਨ ਜਾਸੀ 'ਹਰਿ ਕੈ ਚਰਨ' ਨਿਵਾਸਾ ॥੨॥੪॥

—ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੭੯੩

ਚਰਨ—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਚਰਨਾ ਵਿਚ) ।

ਜਿਉ 'ਕਪਿ ਕੇ ਕਰ' ਮੁਸਟਿ ਚਨਨ ਕੀ ਲੁਬਧਿ ਨ ਤਿਆਗਿ ਦਇਓ ॥

੧॥੧॥੮॥੫੯॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੩੩੬

ਕਰ—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ) ।

ਗਗਾ 'ਗੁਰ ਕੇ ਬਚਨ' ਪਛਾਨਾ ॥੯॥ —ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੪੦

ਬਚਨ—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਬਚਨਾ ਦੁਆਰਾ) ।

ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾ ਉੱਪਰ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕਾ' ਤੋਂ ਛੁਟ 'ਚੇ', 'ਚੇ', 'ਚੀ' ਭੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਬੰਧਕ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ।

'ਤਾ ਚੇ' ਹੋਸਾ ਸਗਲੇ ਜਨਾ ॥੧॥

ਭ੍ਰਮਿ ਭ੍ਰਮਿ ਆਏ 'ਤੁਮ ਚੇ' ਦੁਆਰਾ ॥੩॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੬੯੩

ਸੰਤ 'ਚੀ' ਸੰਗਤਿ ਸੰਤ ਕਥਾ ਰਸੁ ॥ ਸੰਤ ਆਚਰਣ ਸੰਤ 'ਚੇ' ਮਾਰਗੁ ਸੰਤ 'ਚੇ' ਓਲਗੁ ਓਲਗੁਣੀ ॥੨॥

—ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੬

ਸਿੰਘ 'ਚੇ' ਭੋਜਨੁ ਜੋ ਨਹੁ ਜਾਨੈ ॥੨॥੪॥ —ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੫

ਏਤੇ ਜੀਅ 'ਜਾ ਚੇ' ਹਹਿ ਘਰੀ ॥ ਸਰਬ ਬਿਆਪਕ ਅੰਤਰਿ ਹਰੀ ॥

ਪ੍ਰਣਵੈ ਨਾਮਦੇਉ 'ਤਾ ਚੀ' ਆਣਿ ॥ ਸਗਲ ਭਗਤ 'ਜਾ ਚੇ' ਨੀਸਾਣਿ ॥੫॥੧॥

—ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰ: ੧੨੯੨

ਪਾਖਣਿ ਕੀਟੁ ਗੁਪਤੁ ਹੋਇ ਰਹਤਾ ਤਾ 'ਚੇ' ਮਾਰਗੁ ਨਾਹੀ ॥੩॥

—ਆਸਾ ਧੰਨਾ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੮

ਨੋਟ —ਜਿਵੇਂ ਸੰਬੰਧਕ 'ਜਾ' ਪੁਲਿੰਗ, 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਮਰਾਠੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ਚੋ'; ਜਿਵੇਂ 'ਦੇ' 'ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਵਾਸਤੇ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ 'ਚੋ', ਅਤੇ 'ਦੀ' ਵਗ ਮਰਾਠੀ ਵਿਚ 'ਚੀ' ਹੈ ।

ਜਿਵੇਂ 'ਕੇ' ਅਤੇ 'ਦੇ' ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ 'ਕੇ' ਅਤੇ 'ਦੇ' ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਤਿਵੇਂ 'ਮਰਾਠੀ' ਦਾ 'ਚੋ' ਭੀ 'ਚੇ' ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :—

ਏਤੇ ਜੀਅ ਜਾ 'ਚੇ' ਹਹਿ ਘਰੀ ॥ ਸਰਬ ਬਿਆਪਕ ਅੰਤਰਿ ਹਰੀ ॥

ਪ੍ਰਣਵੈ ਨਾਮਦੇਉ ਤਾ ਚੀ ਆਣਿ ॥ ਸਗਲ ਭਗਤ ਜਾ 'ਚੇ' ਨੀਸਾਣਿ ॥੫॥੧॥

—ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ ੧੨੯੨

ਜਾ ਚੈ ਘਰੀ—ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ।

ਜਾ ਚੈ ਨੀਸਾਣਿ—ਜਿਸ ਦੇ ਨੀਸਾਣ ਹੇਠ ।

'ਕੇ' 'ਦੇ' ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਸਿੰਧੀ ਬੋਲੀ ਦਾ 'ਖੇ' ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ —

ਦਾਮਨੀ ਚਮਤਕਾਰ ਤਿਉ ਵਰਤਾਰਾ ਜਗ 'ਖੇ' ॥੨॥੪॥

—ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੧੯

ਧੂੜੀ ਮਜਨੁ ਸਾਧ 'ਖੇ' ਸਾਈ ਥੀਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ॥੧॥੩॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੫, ਪ. ੮੦

(੩) ਬਿਨੁ, ਬਿਨਾ, ਵਿਣੁ, ਬਿਹੁਨ, ਬਿਹੂਨਾ, ਵਿਹੂਣਾ, ਬਾਝਹੁ, ਬਾਝੁ, ਬਾਹਰਾ, ਰਹਤ ।

ਹਉ ਤੁਝ 'ਬਾਝਹੁ' ਖਰੀ ਉਡੀਣੀਆ ਜਿਉ ਜਲ 'ਬਿਨੁ' ਮੀਨੁ ਮਰਾਹਾ ॥

੨॥੧॥੫॥ —ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰ: ੭੭੬

ਜਪਿ ਏਕੁ ਅਲਖੁ ਅਪਾਰੁ ਪੂਰਨੁ ਤਿਸੁ 'ਬਿਨਾ' ਨਹੀ ਕੋਈ ॥੩॥੧॥੩॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੭੭੯

ਪਿਰਹਿ 'ਬਿਹੂਨ' ਕਤਹਿ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ॥੨॥੧॥ —ਸੂਹੀ ਵਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੭੯੪

ਕਿਉ ਰਲੀਆ ਮਾਨੈ 'ਬਾਝੁ' ਭਤਾਰਾ ॥੩॥੨॥ —ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੭੬੨
ਮਨਮੁਖਿ ਭਗਤਿ ਕਰਹਿ 'ਬਿਨੁ' ਸਤਿਗੁਰ 'ਵਿਣੁ' ਸਤਿਗੁਰ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਈ
ਰਾਮ ॥ ਭਗਤਿ 'ਵਿਹੁਣਾ' ਸਭੁ ਜਗੁ ਭਰਮਿਆ ਅੰਤਿ ਗਇਆ ਪਛੁਤਾਨਿਆ॥

੩॥ —ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੩, ਪੰ. ੭੬੮

ਮੋਹਿ ਨਿਰਗੁਨ ਸਭ ਗੁਣਹ 'ਬਿਹੁਣਾ' ॥੧॥੧੪ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਾਘ, ਪੰ. ੮੮੫
ਇਕਸੁ ਸਤਿਗੁਰ 'ਬਾਹਰਾ' ਧ੍ਰਿਗੁ ਜੀਵਣੁ ਸੰਸਾਰਿ ॥੧॥੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰ ੮੫੭

ਰਾਮ ਸੇਵਕ ਭੈ 'ਰਹਤ' ਕੀਨ ॥੨॥੧੪੪॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੧੧

ਨੋਟ:—ਇਹਨਾ 'ਸੰਬੰਧਕਾ' ਦੇ 'ਜੋੜ' ਵਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ
ਰੱਖਣਾ । ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸੰਬੰਧਕ ਸਦਾ (—ਅੰਤ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ :—

ਬਿਨੁ, ਵਿਣੁ । ਸੰਬੰਧਕ 'ਬਾਝੁ' ਭੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ (—ਅੰਤ)
ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

(੪) ਸਿਉ, ਨਾਲੇ, ਨਾਲਿ, ਸੇਤੀ, ਸਾਥਿ, ਸੰਗਿ, ਸਉ, ਸੈ
ਲਉ, ਪ੍ਰਤਿ ।

ਨਦਰੀ ਆਵੈ ਤਿਸੁ 'ਸਿਉ' ਮੋਹੁ ॥੧॥੧॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੦੧

ਚਰਨ ਕਮਲ 'ਸੰਗਿ' ਲਾਗੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥੪॥੩॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ. ੮੦੨

ਸਤ ਸੰਗਤਿ 'ਸਿਉ' ਮੇਲੁ ਭਇਆ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਸਮਾਏ ਰਾਮ ॥

ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਚਿਤੁ ਲਾਏ ਗੁਰਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ਮਨੂਆ ਰਤਾ ਹਰਿ ਨਾਲੇ ॥੩॥

—ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰ. ੭੭੧

ਨਾਨਕ ਰੰਗਿ ਰਵੈ ਰੰਗਿ ਰਾਤੀ ਜਿਨਿ ਹਰਿ 'ਸੇਤੀ' ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ॥੩॥੫॥੬॥

—ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰ. ੭੭੧

ਕੰਤਾ 'ਨਾਲਿ' ਮਹੇਲੀਆ 'ਸੇਤੀ' ਅਗਿ ਜਲਾਹਿ ॥੩॥੬॥

—ਸੂਹੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੭੮੭

ਗੁਰਿ ਰਾਖੇ ਸੇ ਉਬਰੇ ਹੋਰਿ ਫਾਥੈ ਚੋਗੈ 'ਸਾਥਿ' ॥੩॥੪॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ ੫੫

ਪੇਖਿ ਪੇਖਿ ਰੇ ਕਸੰਭ ਕੀ ਲੀਲਾ ਰਾਚਿ ਮਾਚਿ ਤਿਨਹੂੰ 'ਲਉ' ਹਸੂਆ ॥

੨॥੬॥੧੨੭॥ —ਗਉੜੀ ਮ. ੫, ਪੰ ੨੦੬
ਝਗਰਾ ਏਕੁ ਨਿਬਰਹੁ ਰਾਮ ॥ ਜਉ ਤੁਮ ਅਪਨੇ ਜਨ 'ਸੋ' ਕਾਮੁ ॥੧॥੪੨॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੩੧

ਬਾਜੀਗਰ 'ਸਉ' ਮੋਹਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਬਨਿ ਆਈ ॥੩॥੬॥

—ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੭

ਅਜਾਮਲਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰ 'ਪ੍ਰਤਿ' ਕੀਨੀ ਕਰਿ ਨਾਰਾਇਣ ਬੋਲਾਰੇ ॥੨॥੩॥

—ਨਟ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੫੮੧

ਨੋਟ :—ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਸਦਾ (ਅੰਤ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ—

ਨਾਲਿ, ਪ੍ਰਤਿ, ਸਾਥਿ ।

ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਲਫਜ਼ 'ਸਉ' ਦੇ
ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਹਨ—ਸਉ, ਸੋ ।

(੫) ਸਣੁ, ਸਣੈ, ਸਹਿਤ, ਸਮੇਤਿ—

'ਸਣੁ' ਕੀ ਸਾਰਾ ਚਿਥਿਆ ਕਣੁ ਲਇਆ ਤਨੁ ਝਾੜਿ ॥੧॥੧੧॥

—ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮ' ੧, ਪੰ. ੧੪੨

ਤੜ ਸੁਣਿਆ ਸਭਤੁ ਜਗਤ ਵਿਚਿ ਭਾਈ ਵੇਮੁਖੁ 'ਸਣੈ' ਨਫਰੈ
ਪਉਲੀ ਪਉਦੀ ਫਾਵਾ ਹੋਇ ਕੈ ਉਨਿ ਘਰਿ ਆਇਆ ॥੧॥੧੨॥

—ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ. ੩੦੬

ਮੁਖ ਤੇ ਪੜਤਾ ਟੀਕਾ 'ਸਹਿਤ' ॥੧॥੧॥੧੭॥—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੮੭

ਅਰਪੈ ਨਾਰਿ ਸੀਗਾਰ 'ਸਮੇਤਿ' ॥੨॥ —ਗੋ ਡ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ, ੮੭੫

ਨੋਟ :—ਸੰਬੰਧਕ 'ਸਣੁ' (ਅੰਤ) ਹੈ ।

(੬) ਜਿਉ, ਸਮਾਨਿ, ਜੇਵਿਹਾ, ਵਾਗਿ, ਜੇਹੀ, ਜਸ, ਸਾ,
ਨਿਆਈ, ਸਾਣੁ, ਜੇਵ, ਜਿਵੈ—

ਵਸਿ ਆਣਿਹੁ ਵੇ ਜਨ ਇਸੁ ਮਨ ਕਉ, ਮਨੁ ਬਾਸੇ 'ਜਿਉ' ਨਿਤ ਭਉਦਿਆ ॥

੨॥੬॥੧੮ —ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰ: ੭੭੬

ਗ੍ਰਿਹਿ ਸਾਕਤ ਛਤੀਹ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇ ਬਿਖੂ 'ਸਮਾਨ' ॥੨॥੧੪॥੪੪॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੧

ਪਾਲੇ ਬਾਲਕ 'ਵਾਗਿ' ਦੇ ਕੈ ਆਪਿ ਕਰ ॥੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰ ੯੫੭

ਪਿਯੂ ਦਾਦੇ 'ਜੇਵਿਹਾ' ਪੋਤਾ ਪਰਵਾਣੁ ॥੬॥— ਸਤੇ ਬਲਵੰਡ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੯੬੮

ਕੋਉ ਹਰਿ 'ਸਮਾਨਿ' ਨਹੀ ਰਾਜਾ ॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੮੫੬

ਬਾਰਿਕ 'ਵਾਗੀ' ਹਉ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਮੰਗਾ ॥੩॥੧੫॥ —ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰ. ੯੯

ਤੁਮ ਮਖਤੂਲ ਸੁਪੇਦ ਸਪੀਅਲ ਹਮ ਬਪੁਰੇ 'ਜਸ' ਕੀਰਾ ॥੨॥੩॥

—ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੬

ਸਭ ਉਪਰਿ ਨਾਨਕ ਕਾ ਠਾਕੁਰੁ ਮੈ 'ਜੇਹੀ' ਘਣ ਚੇਰੀ ਰਾਮ ॥੧॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰ: ੭੭੯

ਭੈਣਿ ਭਾਈ ਸਭਿ ਸਜਣਾ ਤੁਧੁ 'ਜੇਹਾ' ਨਾਹੀ ਕੋਇ ਜੀਉ ॥੧॥੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੩, ਪੰ. ੭੩

ਹੀਰੇ 'ਜੈਜਾ' ਜਨਮੁ ਹੈ ਕਉਡੀ ਬਦਲੈ ਜਾਇ ॥੧॥੧॥੧੮॥

—ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੫੬

ਜਾ ਕੈ ਹਰਿ 'ਸਾ' ਠਾਕੁਰੁ ਭਾਈ ॥੧॥੨੨॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੩੨੮

ਹੋਇ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਮਾਤ ਪਿਤ 'ਨਿਆਈ' ਬਾਰਿਕ ਜਿਉ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰਿਆ ॥

੧॥੬॥੪੫॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰ: ੩੮੨

ਓਹੁ 'ਜੇਵ' ਸਾਇਰ ਦੇਇ ਲਹਰੀ ਬਿਜੁਲ 'ਜਿਵੈ' ਚਮਕਦੇ ॥੧॥੫॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਛੰਤ ਘਰੁ ੩, ਪੰ ੪੩੯

ਉਦਰੁ ਨੈ 'ਸਾਣੁ' ਨ ਭਰੀਐ ਕਬਹੂ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਅਗਨਿ ਪਚਾਏ ॥੧॥੧੫॥

—ਭੈਰਉ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੨, ਪੰ ੧੧੩੧

(੭) ਮਧਿ, ਮਧੇ, ਮਾਹਿ, ਮਹਿ, ਮਾਹੀ, ਮੰਧੇ, ਮੈ, ਮੰਝਿ, ਮੰਝਾਹੂ, ਮਝਾਰ, ਵਿਚਿ, ਅੰਤਰਿ, ਅੰਤਰੇ, ਮਿਆਨੇ, ਮੰਧਾਹੀ, ਮੋ—

ਜੁਗ 'ਮਹਿ' ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਨਿਸਤਾਰਾ ॥੩॥੧॥ —ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੩, ਪੰ: ੭੬੮

ਸਾਜਨ ਆਇ ਵੁਠੇ ਘਰ 'ਮਾਹੀ' ॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰ ੭੬੮

ਸਭ ਕੈ 'ਮਧਿ' ਅਲਿਪਤੋ ਰਹੈ ॥

—ਸੁਖਮਨੀ ਮ ੫, ਪੰ: ੨੯੪

ਕੋਟਿ 'ਮਧੇ' ਕਿਨੈ ਪਛਾਣਿਆ ਹਰਿ ਨਾਮਾ ਸਚੁ ਸੋਈ ॥੩॥੧॥੨॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰ. ੭੬੮

ਜਿਸ ਤੇ ਉਪਜਿਆ ਤਿਸੁ 'ਮਾਹਿ' ਸਮਾਇਆ ਕੀਮਤਿ ਕਹਣੁ ਨ ਜਾਏ ॥

੪॥੨॥ —ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰ ੭੭੮

ਤਤ ਸਮਦਰਸੀ ਸੰਤਹੁ ਕੋਈ ਕੋਟਿ 'ਮੰਧਾਹੀ' ॥੨॥੨੬॥੯੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੧

ਹਕੁ ਸਚੁ ਖਾਲਕੁ ਖਲਕ 'ਮਿਆਨੇ' ਸਿਆਮ ਮੂਰਤਿ ਨਾਹਿ ॥੨॥੧॥

—ਤਿਲੰਗ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੭੨੭

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਜਾਸ ਗੁਨ ਗਾਵਤ ਤਾ ਕੋ ਨਾਮੁ ਹੀਐ 'ਮੈ' ਧਰੁ ਰੇ ॥

ਪਾਵਨ ਨਾਮੁ ਜਗਤ 'ਮੈ' ਹਰਿ ਕੋ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਕਸਮਲ ਸਭ ਹਰੁ ਰੇ ॥

॥੧॥੯॥ —ਗਉੜੀ ਮ ੯, ਪੰ ੨੨੦

ਨਿਰਮਲ ਗੁਣ ਸਾਚੇ ਤਨੁ ਮਨੁ ਸਚਾ 'ਵਿਚਿ' ਸਾਚਾ ਪੁਰਖੁ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਈ
ਰਾਮ ॥ ਘਟ 'ਅੰਤਰੇ' ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਸਾਚੇ ਆਪਿ ਪਛਾਣੇ ਰਾਮ ॥੪॥੨॥੩॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੩, ਪ ੭ ੯

ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਵਸਿਆ ਘਟ 'ਅੰਤਰਿ' ਸੇ ਜਨ ਸਬਦਿ ਸੁਹਾਏ ॥੧॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩ ਪੰ. ੭੭੦

ਓਪਤਿ ਪਰਲਉ ਨਿਮਖ 'ਮਝਾਰ' ॥੨॥੩॥

—ਗੋਡ ਮ: ੫, ਪੰ. ੮੬੨

ਹਠ 'ਮੰਝਾਹੂ' ਮੈ ਕੂ ਮਾਣਕੁ ਲਧਾ ॥੨॥੧੭॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਮ. ੫; ਪੰ. ੯੬੪

ਫਰੀਦਾ ਭੂਮਿ ਰੰਗਾਵਲੀ 'ਮੰਝਿ' ਵਿਸੁਲਾ ਬਾਗੁ ॥—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ, ਪੰ ੧੩੮੨

ਜਿਉ ਜਨਨੀ ਸੁਤੁ ਜਣਿ ਪਾਲਤੀ ਰਾਖੈ ਨਦਰਿ 'ਮਝਾਰਿ' ॥੧॥

ਜੈਸੀ ਗਗਨਿ ਫਿਰੰਤੀ ਉਡਤੀ ਕਪਰੇ ਬਾਗੇ ਵਾਲੀ ॥ ਓਹੁ ਰਾਖੈ ਚੀਤੁ

ਪੀਛੈ 'ਬਿਚਿ' ਬਚਰੇ ਨਿਤ ਹਿਰਦੇ ਸਾਰਿ ਸਮਾਲੀ ॥੨॥੫੧॥

ਗਉੜੀ ਮ: ੪, ਪੰ: ੧੬੮

ਕਬੀਰ ਰੈਨਾਇਰ ਬਿਛੋਰਿਆ ਰਹੁ ਰੈ ਸੰਖ 'ਮਝੂਰਿ' ॥੧੨੬॥

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀਉ, ਪੰ: ੧੩੭੧

ਨਾਮਰਜਾਦੁ ਆਇਆ ਕਲਿ 'ਭੀਤਰਿ' ਬਾਹੁੜਿ ਜਾਸੀ ਨਾਗਾ ॥੧॥੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਮ: ੧, ਪੰ: ੭੪

ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਰੈ ਰੈਣਿ ਕੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰੁ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਉਦਰ ਮੰਝਾਰਿ ॥

੧॥੧॥੩॥ —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਮ: ੪, ਪੰ: ੭੬

ਹਨ 'ਮਝਾਹੂ' ਮਾ ਪਿਰੀ ਪਸੇ ਕਿਉ ਦੀਦਾਰੁ ॥੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਕੇ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਡਖਣਾ, ਪੰ: ੮੦

ਅਨਿਕ ਅਨਿਕ ਭੋਗ ਰਾਜ ਬਿਸਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ 'ਪੈ' ਅਮਰੁ ਭਇਆ

॥੨॥੨॥

ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਕ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਪੰ: ੯੨

ਪੈ—ਵਿਚਿ ।

ਸਰਬ 'ਨਿਰੰਤਰਿ' ਏਕੋ ਸੋਇ ॥੮॥੧੮॥

—ਸੁਖਮਨੀ

ਬੁਝਭੁਜ ਰੂਪ ਜੀਵੇ ਜਗ 'ਮਝਿਆ' ॥੨॥੨॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੮

ਆਸ ਪਾਸ ਘਨ ਤੁਰਸੀ ਕਾ ਬਿਰਵਾ 'ਮਾਝ' ਬਨਾ ਰਸਿ ਗਾਉ ਰੇ ॥੧॥੬੬॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੩੩੮

ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਗੁਰ 'ਬੈ' ਟਿਕੈ ਹੋਰ 'ਬੈ' ਪਰਗਟੁ ਨ ਹੋਇ ॥੧॥੩੨॥

—ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੧੨੪੯

ਨੋਟ :—ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਸਦਾ (ਅੰਤ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ :—

ਮਧਿ, ਵਿਚਿ, ਅੰਤਰਿ, ਮਹਿ, ਬਿਚਿ, ਨਿਰੰਤਰਿ, ਮਾਹਿ ।

(੮) ਕਉ, ਨਉ, ਨੋ, ਕੂ, ਸਿਉ, ਖੇ (ਸਿੰਧੀ), ਕੋ, ਕੂੰ, ਜੋਗੁ,

ਰਹੁ—

ਜਿਨ੍ 'ਕਉ' ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੀਨੀ ਮੇਰੈ ਸੁਆਮੀ ਤਿਨ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਏ ॥

੨॥੧॥ —ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੨, ਪੰ. ੭੬੮

ਜਿਸ 'ਨੋ' ਤੇਰੀ ਟੇਕ ਸੋ ਸਦਾ ਸਦ ਜੀਵਈ ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ ॥੧॥੨॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰ: ੭੭੮

ਦੇਸ 'ਨਉ' ਹੋਰੁ ਥਾਉ ਨਾਹੀ ਸਬਦਿ ਲਾਗਿ ਸਵਾਰੀਆ ॥੬॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੩ ਅਨੰਦੁ

ਹਰਣਾਖੀ 'ਕੂ' ਸਚੁ ਵੈਣੁ ਸੁਣਾਈ ਜੋ ਤਉ ਕਰੇ ਉਧਾਰਣੁ ॥੧॥੬॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰ: ੯੫੯

ਐਸੇ ਲੋਗਨ 'ਸਿਉ' ਕਿਆ ਕਹੀਐ ॥੪੪॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੩੩੨

ਪਾਰੁ ਕੈਸੇ ਪਾਇਬੇ ਰੇ ॥ ਮੈ 'ਸਉ' ਕੋਊ ਨ ਕਹੈ ਸਮਝਾਇ ॥੧॥

—ਗਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ, ਪੰ: ੩੪੬

ਜੇਤੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ, ਉਧਾਰੇ ਤਿੰਨ 'ਖੇ' ॥੨॥੧੦੮॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੯੭

ਦਰਵੇਸੀ 'ਕੋ' ਜਾਣਸੀ ਵਿਰਲਾ ਕੋ ਦਰਵੇਸੁ ॥੧॥੬॥

—ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੫੫੦

ਜੋ ਤਉ ਕੀਨੇ ਆਪਣੇ ਤਿਨਾ 'ਕੂ' ਮਿਲਿਓਹਿ ॥੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੧

ਜਿਨ 'ਕੋ' ਸਾਧੂ ਭੇਟੀਐ ਸੇ ਦਰਗਹ ਹੋਇ ਖਲਾਸ । ੫॥

—ਬਾਰਹਮਾਹ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੪

ਕਤਿਕ ਕਰਮ ਕਮਾਵਣੇ ਦੋਸੁ ਨ ਕਾਹੂ 'ਜੋਗੁ' ॥੯॥

—ਬਾਰਹਮਾਹ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੫

ਨੰਨਾਕਾਰੁ ਨ ਹੋਤਾ ਤਾ'ਕਹੁ' ॥੩੬॥ —ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੫੭
ਕਹੁ—ਕਉ, ਨੌ ।

(੯) ਕਾਰਣਿ, ਕਉ, ਕੈ, ਤਾਈ, ਅਰਥਿ, ਜੋਗੁ, ਕੀਐ, ਹੇਤਿ,
ਕੂ, ਨਵਿਤ, ਨੋ—

ਸੰਪੈ 'ਕਾਰਣਿ' ਚਾਕਰ ਚੋਰ ॥੫੦॥

—ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰ: ੯੩੭

ਏਕ ਜੀਅ 'ਕੈ' ਜੀਅ ਖਾਹੀ ॥੨॥ —ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੧੨੭੫

ਆਗੇ 'ਕਉ' ਕਿਛੁ ਭੁਲਹਾ ਬਾਧਹੁ ਕਿਆ ਭਰਵਾਸਾ ਧਨ ਕਾ ॥੧॥੧॥੯॥

—ਸਾਰੰਗ ਕਬੀਰ ਜੀਉ, ਪੰ: ੧੨੫੩

ਏਤੇ ਕੂਕਰ ਹਉ ਬੇਗਾਨਾ ਭਉਕਾ ਇਸੁ ਤਨੁ 'ਤਾਈ' ॥੪॥੧॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰ: ੭੯੫

ਹਰਿ ਹਰਿ 'ਅਰਥਿ' ਸਰੀਰੁ ਹਮ ਬੇਚਿਆ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਕੈ ਆਗੈ ॥

੧॥੧੦॥੨੪॥੬੨॥ —ਗਉੜੀ ਪੁਰਬੀ ਮ: ੪, ਪੰ: ੧੭੧

ਭਗਤਿ 'ਹੇਤਿ' ਅਵਤਾਰੁ ਲੀਓ ਹੈ ਭਾਗੁ ਬਡੋ ਬਪੁਰਾ ਕੋ ਰੇ ॥੧॥੧੯॥੭੦॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੩੩੮

ਪ੍ਰੇਮੁ ਪਟੋਲਾ ਤੈ ਸਹਿ ਦਿਤਾ ਢਕਣ 'ਕੂ' ਪਤਿ ਮੇਰੀ ॥੧॥੮॥

—ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੫੨੦

ਜਾ ਕੈ 'ਕੀਐ' ਸ੍ਰਮੁ ਕਰੈ ਤੇ ਬੈਰ ਬਿਰੋਧੀ ॥੩॥੩੬॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੦੬

ਵਿਤ 'ਨਵਿਤ' ਭਮਿਓ ਬਹੁ ਭਾਤੀ, ਅਨਿਕ ਜਤਨ ਕਰਿ ਧਾਏ ॥੧॥੩॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੯੬

ਮਣਮੁਖੁ ਜਗਤੁ ਨਿਰਧਨੁ ਹੈ ਮਾਇਆ 'ਨੋ' ਬਿਲਲਾਇ ॥੧॥੧੭॥

—ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੦੯੨

ਤੀਰਥ ਉਦਮੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੀਆ, ਸਭ ਲੋਕ ਉਧਰਣ 'ਅਰਥਾ' ॥੨॥੪॥੧੦॥

—ਭੁਖਾਰੀ ਮ: ੪ ਪੰ: ੧੧੧੬

ਮਨ ਮਹਿ ਝੂਰੈ ਰਾਮਚੰਦੁ ਸੀਤਾ ਲਛਮਣ 'ਜੋਗੁ' ॥੨੨॥

—ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੪੧੨

(੧੦) ਤੇ, ਪਾਹਾ, ਦੂ, ਸੈ, ਪਾਸਹੁ, ਸਿਉ, ਬਾਵਹੁ, ਪਹੁ—

ਮੁਖ 'ਤੇ' ਪੜਤਾ ਟੀਕਾ ਸਹਿਤ ॥੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੮੭

ਖੋਜੀ ਖੋਜਿ ਲਧਾ ਹਰਿ ਸੰਤਨ 'ਪਾਹਾ' ਰਾਮ ॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰ: ੮੪੫

ਸੋ ਐਸਾ ਹਰਿ ਸੇਵਿ ਸਦਾ ਮਨ ਮੇਰੇ ਜੋ ਤੁਧ ਨੋ ਸਭ 'ਦੂ' ਰਖਿ ਲਈਐ ॥

੧॥੫॥ —ਗੋਡ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰ: ੮੬੧

ਮਹਾ ਮਾਈ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰੈ ॥ ਨਰ 'ਸੈ' ਨਾਰਿ ਹੋਇ ਅਉਤਰੈ ॥੩॥੨॥੬॥

—ਗੋਡ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰ: ੮੭੪

ਹਰਿ ਧਨੁ ਰਤਨ ਜਵੇਹਰੀ ਸੋ ਗੁਰਿ ਹਰਿ ਧਨੁ ਹਰਿ 'ਪਾਸਹੁ' ਦੇਵਾਇਆ ॥੯॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ: ੮੫੩

ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਪੂਰਨ ਹੋਵੈ ਪਾਵਹਿ ਸਗਲ ਨਿਧਾਨ ਗੁਰ 'ਸਿਉ' ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੯੫

ਜੇ ਆਪਿ ਪਰਖ ਨ ਆਵਈ ਤਾ ਪਾਰਖੀਆ 'ਥਾਵਹੁ' ਲਇਓ ਪਰਖਾਇ ॥

੧॥੩੨॥ —ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪, ਪੰ: ੧੨੪੬

ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਸਾਲਾਹੀ ਆਪਣਾ ਜਿਦੁ ਪਾਈ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਇ ॥੪॥੨੭॥੬੦॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰ: ੩੭

ਹਰਿ ਨਿਮਾਣਿਆ ਤੂੰ ਮਾਣੁ ਹਰਿ ਡਾਢੀ 'ਹੂੰ' ਤੂੰ ਡਾਢਿਆ ॥੧੭॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੯੦

ਮੇਰੇ ਮਨ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਸਦਾ ਨਾਲਿ ਹੈ ਸੁਆਮੀ ਕਹੁ ਕਿਥੈ ਹਰਿ 'ਪਹੁ' ਨਸੀਐ ॥

੧॥੫॥੧੯॥੫੭॥ —ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮ. ੪, ਪੰ: ੧੭੦

ਨਾਨਕ ਮਨਮੁਖਾ 'ਨਾਲੋ' ਤੁਟੀ ਭਲੀ ਜਿਨ ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਪਿਆਰੁ ॥੧॥੩੦॥

—ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ: ੩੧੬

ਬਿਰਹ ਵਿਛੋੜਾ ਧਣੀ 'ਸਿਉ' ਨਾਨਕ ਸਹਸੈ ਗੰਠਿ ॥੧॥੭॥

—ਗਉੜੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੧੯

ਸਿਉ=ਨਾਲੋਂ ।

ਪਾੜ ਪੜੋਸਣਿ ਪੂਛਿ ਲੇ ਨਾਮਾ ਕਾ 'ਪਹਿ' ਛਾਨਿ ਛਵਾਈ ਹੋ ॥੧॥੨॥

—ਸੋਰਠਿ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ ੬੫੭

ਪਹਿ=ਪਾਸੋਂ, ਤੋਂ ।

ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਹਾਥ 'ਪੈ' ਨੇਰੈ ਸਹਜੇ ਹੋਇ ਸੁ ਹੋਈ ॥੪॥੧॥

—ਸੋਰਠਿ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ ੬੫੮

ਯਾਰ ਵੇ ਪ੍ਰਿਅ ਹਭੇ ਸਖੀਆ ਮੂ ਕਹੀ ਨ ਜੋਹੀਆ ॥

ਯਾਰ ਵੇ 'ਹਿਕੜੈ' ਹਿਕਿ ਚਾੜੇ ਹਉ ਕਿਸੁ ਚਿਤੇਹੀਆ ॥੪॥੧॥

—ਜੋਤਸਰੀ ਮ. ੫ ਛੰਤ ਘਰੂ ੧, ਪੰ: ੭੦੩

ਕੀਮ ਨ ਸਕਾ ਪਾਇ ਸੁਖ ਮਿਤੀ 'ਹੂ' ਬਾਹਰੇ ॥੨॥ ੧੫॥

—ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੦੬

ਇਹ ਬੁਧਿ ਪਾਣੀ ਮੈ ਸਾਡੂ 'ਕੰਨਹੁ' ਲੇਖੁ ਲਿਖਿਓ ਧੁਰਿ ਮਾਥੇ ॥੨॥੧॥੧੮॥

—ਟੋਡੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੪, ਪੰ: ੭੧੫

ਸੰਮਨ ਜਉ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਦਮ 'ਕ੍ਰਿਹੁ' ਹੋਤੀ ਸਾਟ ॥੧॥

—ਚਉਥੇਲੇ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੬੩

ਸਗਲ ਭਵਨ ਧਾਰੇ ਏਕ 'ਬੇ' ਕੀਏ ਬਿਸਥਾਰੇ ॥੩॥

—ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕੂ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੮੬

ਗੋਸਾਈ ਮਿਹੰਤਾ ਇਠਤਾ ॥ ਅੰਮ ਅਬੇ 'ਬਾਵਹੁ' ਮਿਠਤਾ ॥੧॥੨॥੨੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਅਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੭੩

(੧੧) ਉਪਰਿ, ਪਰਿ, ਤਲਿ, ਹੇਠਿ, ਉਤੇ, ਜੋਰ (ਛਾਰਸੀ ਸਬਦ),
ਤੈ, ਪਰ—

ਪੰਚ ਦੂਤ ਮੂਡ 'ਪਰਿ' ਠਾਢੇ ਕੇਸ ਗਹੇ ਫੇਰਾਵਤ ਹੇ ॥੩॥੨॥੮੮॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੮੨੧

ਸਿਰ 'ਉਪਰਿ' ਜਮਕਾਲੁ ਨ ਸੁਝਈ ਦੂਜੈ ਭਰਮਿਤਾ ॥੫॥

—ਸੂਹੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰ: ੭੮੭

ਸਭ 'ਉਪਰਿ' ਨਾਨਕ ਕਾ ਠ ਕੁਰੁ ਮੈ ਜੇਹੀ ਘਣ ਚੇਰੀ ਰਾਮ ॥੧॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੨, ਪੰ: ੭੭੬

ਪਵਹੁ ਚਰਣਾ 'ਤਲਿ' ਉਪਰਿ ਆਵਹੁ ਐਸੀ ਸੇਵ ਕਮਾਵਹੁ ॥੧॥੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ੫ ਘਰੂ ੧, ਪੰਨਾ ੮੮੩

ਕੁੰਨੇ 'ਹੇਠਿ' ਜਲਾਈਐ ਬਾਲਣ ਸੰਦੇ ਬਾਇ ॥੭੨॥

ਕੰਧੀ 'ਉਤੇ' ਰੁਖੜਾ ਕਿਚਰਕੁ ਬੰਨੈ ਧੀਰ ॥੯੬॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੨

ਹਮ 'ਜੋਰ' ਜਿਮੀ ਦੁਨੀਆ ਪੀਰਾ ਮਸਾਇਕਾ ਰਾਇਆ ॥੧॥੧੩॥

—ਮਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੩

ਜੇਕਰ ਸੂਤਕੁ ਮੰਨੀਐ 'ਸਭਤੈ' ਸੂਤਕੁ ਹੋਇ ॥੧॥੧੮॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੪੭੨

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਇਹੁ ਰਾਮ ਕੀ ਅੰਸੁ ॥ ਜਸ ਕਾਗਦ 'ਪਰ' ਮਿਟੈ ਨ ਮੰਸੁ ॥

॥੪॥੨॥੫॥ —ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੭੧

ਨੋਟ—ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸੰਬੰਧਕ (ਅੰਤ) ਹਨ :—

ਉਪਰਿ, ਹੇਠਿ, ਉਪਰਿ, ਤਲਿ, ਪਰਿ ।

ਸੰਬੰਧਕ 'ਪਰਿ' ਕਦੇ ਕਦੇ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਰੂਪ 'ਪਰ' ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ ।

ਸੰਬੰਧਕ 'ਉਤੈ' (ਅੰਤ) ਹੈ; ਲਫਜ਼ 'ਸਭਤੈ' ਵਿਚ ਪੜਨਾਵ 'ਸਭ' ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕ 'ਉਤੈ' ਵਰਤਣ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਖਰ 'ਉ' ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । 'ਸਭਤੈ' = 'ਸਭ ਉਤੈ' ।

(੧੨) ਆਗੈ, ਪਾਛੈ—

ਅਨਦਿਨੁ ਭਗਤਿ ਕਰਹਿ ਗੁਰ 'ਆਗੈ' ਸਾਧਨ ਕੰਤ ਪਿਆਰੀ ॥੧॥੪॥੫॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੩, ਘਰੁ ੩, ਪੰਨਾ ੭੭੦

ਜਿਨਾ 'ਪਿਛੈ' ਹਉ ਗਈ ਸੇ ਮੈ ਪਿਛੈ ਭੀ ਰਵਿਆਸੁ ॥੧॥੯॥

—ਵਾਰ ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫ ਡਖਣੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੯੭

ਨੋਟ:—ਸੰਬੰਧਕ 'ਆਗੈ', 'ਪਾਛੈ', 'ਪਿਛੈ' ਦੇ ਜੋੜ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਇਹ (ਅੰਤ) ਹਨ ।

(੧੩) ਜੇਵਡੁ, ਬਰਾਬਰਿ, ਮਿਕਦਾਰਾ, ਸਮਸਰਿ, ਸਾਰ, ਤੁਲਿ, ਭਰਿ, ਸਰਿ, ਸਾਰਖੇ—

ਗੁਰ 'ਜੇਵਡੁ' ਦਾਤਾ ਕੋ ਨਾਹੀ ਜਿਨਿ ਦਿਤਾ ਆਤਮ ਦਾਨੁ ॥੨॥੨੮॥੯੮॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨

ਜੀਅੜਾ ਅਗਨਿ 'ਬਰਾਬਰਿ' ਤਪੈ ਭੀਤਰਿ ਵਗੈ ਕਾਤੀ ॥੬॥੫॥੧੭॥

—ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੬

ਮਨੁ ਮੈਮਤੁ ਮੈਗਲ 'ਮਿਕਦਾਰਾ' ॥੨॥੨੫॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੫੯

ਸੂਖ ਸਹਜ ਆਨੰਦ ਤਿਨਾ ਸੰਗਿ ਉਨ 'ਸਮਸਰਿ' ਅਵਰ ਨ ਦਾਤੇ ॥

॥੧॥੧੦॥੧੩੧॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੦੭

ਲਲਾ ਤਾ ਕੈ 'ਲਵੈ' ਨ ਕੋਊ ॥੧੨॥ —ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੨
 ਛਣਿ ਘਾਲੇ ਸਭ ਦਿਵਸ ਸਾਸ ਨਹ ਬਢਨ ਘਟਨ ਤਿਲੁ 'ਸਾਰ' ॥੧॥੨੧॥
 —ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੪

ਨਾਮ 'ਤੁਲਿ' ਕਛੁ ਅਵਰੁ ਨ ਹੋਇ ॥੮॥੨॥ —ਸੁਖਮਨੀ.
 ਆਪਿ ਨ ਦੇਹਿ ਚੁਰੁ 'ਭਰਿ' ਪਾਨੀ ॥੨॥੪੪॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੩੩੨
 ਜਨ ਨਾਨਕ ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਸੁੰਦਰ ਸੁਆਮੀ ਮੋਹਿ ਤੁਮ 'ਸਰਿ' ਅਵਰੁ ਨ ਲਾਗੇ ॥੨॥੧॥
 —ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੫੬੭

ਤੇ ਘਰ ਮਰਹਟ 'ਸਾਰਖੇ' ਭੂਤ ਬਸਹਿ ਤਿਨ ਮਾਹਿ ॥੧੯੨॥
 —ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੭੪

ਨੋਟ : ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਸੰਬੰਧਕ (ਫਿ-ਅੰਤ) ਹਨ :—

ਬਰਾਬਰਿ, ਤੁਲਿ, ਸਰਿ, ਸਮਸਰਿ, ਭਰਿ ।

ਸੰਬੰਧਕ 'ਸਮਸਰਿ' ਕਦੇ ਕਦੇ (ਫਿ) ਦੇ ਥਾ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਭੀ
 ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

(੧੪) ਬਾਦਰੈ, ਬਦਲਾਹਾ, ਬਦਲੈ, ਬਦਲੇ, ਬਦਲਾਵਨਿ, ਸਟੈ—
 ਦੁਲਭ ਜਨਮੁ ਚਿਰੰਕਾਲ ਪਾਇਓ ਜਾਤਉ ਕਉਡੀ 'ਬਦਲਾਹਾ' ॥੪॥
 ਕਾਚ 'ਬਾਦਰੈ' ਲਾਲੁ ਖੋਟੀ ਹੈ ਫਿਰਿ ਇਹੁ ਅਉਸਰੁ ਕਦਿ ਲਹਾ ॥੨॥੪॥
 —ਸਾਰਗ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰ. ੧੨੦੩

ਆਨ ਦੇਵ 'ਬਦਲਾਵਨਿ' ਦੇ ਹਉ ॥ —ਗੋਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ ੮੭੪
 ਕਉਡੀ 'ਬਦਲੇ' ਰਤਨੁ ਤਿਆਗਹਿ ॥੭੬॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੯੪
 ਕਉਡੀ 'ਬਦਲੇ' ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ ਚੀਨ੍ਹਸਿ ਨਾਹੀ ਆਪੈ ॥੧॥
 —ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੭੫੩

ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਉ ਜਿਨਿ ਘਟੈ ॥ ਮੇ ਤਉ ਮੋਲਿ ਮਹਿਗੀ ਲਈ ਜ਼ੀਅ
 'ਸਟੈ' ॥੨॥ —ਧਨਾਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ. ੬੯੪

ਨੋਟ : ਸਟੈ, ਬਦਲੈ, ਬਾਦਰੈ (ਫਿ-ਅੰਤ) ਹਨ ।

(੧੫) ਤਾਈਂ, ਲਉ, ਪੈ—

ਇਹੁ ਸਰੀਰੁ ਕੂੜਿ ਕੁਸਤਿ ਭਰਿਆ ਗਲ 'ਤਾਈਂ' ਪਾਪ ਕਮਾਏ ॥੧॥੩॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੩ ਛੰਤ, ਪੰ: ੨੪੫

ਮੰਰਘਟ 'ਲਉ' ਸਭੁ ਲੋਗੁ ਕੁਟੰਬੁ ਭਇਓ ਆਗੈ ਹੋਸੁ ਇਕੋਲਾ ॥੩॥੨॥

—ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੬੫੪

ਕਾਲ ਗ੍ਰਸਤ ਸਭ ਲੋਗ ਸਿਆਨੇ ਉਠਿ ਪੰਡਿਤ 'ਪੈ' ਚਲੇ ਨਿਰਾਸਾ ॥੧॥੩॥

—ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੬੫੪

(੧੬) ਵਿਚੁਦੇ, ਵਿਚੁਦੋ—

ਤੂ ਆਪੇ ਗੁਰੁ ਚੇਲਾ ਹੈ ਆਪੇ ਗੁਰ 'ਵਿਚੁਦੇ' ਤੁਝਹਿ ਧਿਆਈ ॥੧੬॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੭੫੮

ਤਿਗੁਰੁ ਸਰਾਫੁ ਨਦਰੀ 'ਵਿਚੁਦ' ਕਢੈ ਤਾ ਉਘੜਿ ਆਇਆ ਲੋਹਾ ॥੨॥੭॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੬੦

(੧੭) ਵਿਚਹੁ—

ਪਾਣੀ 'ਵਿਚਹੁ' ਰਤਨ ਉਪੰਨੇ ਮੇਰੁ ਕੀਆ ਮਧਾਣੀ ॥੧॥੨੬॥

—ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੫੦

(੧੮) ਕਰਿ, (by means of) ਪਰਣੈ—

ਜਲੁ ਢੋਵਉ ਇਹ ਸੀਸ 'ਕਰਿ' ਕਰ ਪਗ ਪਖਲਾਵਉ ॥੧॥੨੧॥੫੧॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੩

ਮਨ 'ਕਰ' ਕਬਹੂ ਨ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਇਓ ॥ —ਸਾਰਗ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੨੩੧

ਅਖੀ 'ਪਰਣੈ' ਜੇ ਫਿਰਾਂ ਦੇਖਾ ਸਭੁ ਆਕਾਰੁ ॥੨॥੧੧॥

—ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੧

(੧੯) ਵਿਟਹੁ, ਕਉ, ਕੈ, ਨੋ—

ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾ ਹਉ ਤੁਧੁ 'ਵਿਟਹੁ' ਕੁਰਬਾਣੁ ॥

ਤੇਰੇ ਦਰਸਨ 'ਕਉ' ਬਲਿਹਾਰਣੈ ਤੁਸਿ ਦਿਤਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ॥

੧॥ਰਹਾਉ॥੯੮॥ —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੨

ਹਉ ਤਿਨ 'ਕੈ' ਬਲਿਹਾਰਣੈ ਦਰਿ ਸਚੈ ਸਚਿਆਰਾ ॥੨॥੪॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੫੧

ਹਉ ਵਾਰੀ ਹਉ ਵਾਰਣੈ ਕੁਰਬਾਣੁ ਤੇਰੇ ਨਾਵ 'ਨੋ' ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੩, ਪੰ: ੭੧

ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਗੋਵਿੰਦਾ ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰਿਆ ਹਉ ਤੁਧੁ 'ਵਿਟੜਿਅਹੁ'
ਸਦ ਵਾਰੀ ਜੀਉ ॥੪॥੬੭॥

—ਗਉੜੀ ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੭੪

(੨੦) ਕਨਿ, ਵਲਿ, ਓਰ, ਧਿਰਿ—

ਆਇ ਨ ਸਕਾ ਤੁਝ 'ਕਨਿ' ਪਿਆਰੇ ਭੋਜਿ ਨ ਸਕਾ ਕੋਇ ॥੧॥੩॥

—ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੫੫੮

ਜਾ ਤੂ ਮੇਰੈ 'ਵਲਿ' ਹੈ ਤਾ ਕਿਆ ਮੁਹਛੰਦਾ ॥੭॥

—ਮਾਰੂ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਛਖਣੇ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੦੮੬

ਚਿਤਿ ਚਿਤਵਉ ਹਰਿ ਰਸਨ ਅਰਾਧਉ ਨਿਰਖਉ ਤੁਮਰੀ 'ਓਰ' ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

੨੦॥ —ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੫੦੦

ਪਾਵ ਸੁਹਾਵੇ ਜਾ ਤਉ 'ਧਿਰਿ' ਜੁਲਦੇ ਸੀਸੁ ਸੁਹਾਵਾ ਚਰਣੀ ॥੨॥੧੫॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੬੪

ਨੋਟ :—ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' (ਅੰਤ) ਹਨ—

ਕਨਿ, ਵਲਿ, ਧਿਰਿ ।

ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adverb)

(੧) ਉਹ 'ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਜੋ 'ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ' ਹਨ :—

(ੳ) ਅਨਤ, ਅਫਾਰ, ਅਥ । ਇਵ, ਏਵ । ਸੁਇਤਾਲ,
ਸਿਤਾਬ, ਸਦ, ਸਮ, ਸਰਪਰ । (ਅ) ਕਹ, ਕੇਹ, ਕਤ, ਕੇਵ, ਕਿਵ ।
(ੲ) ਜਸ, ਜਤ, ਜਬ, ਜਿਵ । (ਸ) ਤ, ਤਹ, ਤਤ, ਤੜ, ਤਿਵ ।
ਨ, ਨਹ, ਨਾਹਿਨ, ਨਿਤ, ਨਤਰ, ਨਿਦਾਨ, ਨਿਮਖ । (ਹ) ਬੀਚ,
ਬਰਕਸ, ਮਤ ।

(੨) ਜੋ (ਅੰਤ) ਹਨ :—

(ੳ) ਉਹਾ, ਅਥਵਾ, ਈਹਾ, ਸਦਾ । (ਅ) ਕਿਆ, ਕਹਾ,

ਕਿੰਬਾ, ਖੋੜਸਾ, ਘਣਾ । (ੲ) ਜਾ, ਜਹਾ, ਜੇਹਾ । (ਸ) ਤਾ, ਤਹਾ, ਤੇਹਾ, ਨੇਹਾ । (ਹ) ਪਿਛਾਹਾ, ਬਿਰਥਾ ।

(੩) (ਿ-ਅੰਤ) :—

(ੳ) ਉਪਜੰਪਿ, ਉਪਰਿ, ਉਭਿ, ਉਰਧਿ । ਅਤਿ, ਆਦਿ, ਅੰਤਿ, ਅੰਤਰਿ, ਅੰਦਰਿ, ਅਵਲਿ (ਅਉਲਿ) । ਸਾਥਿ, ਸਦਾਕਾਰਿ, ਸਮਸਰਿ, ਸਰਬਤਿ । ਹੁਣਿ, ਹਜ਼ੂਰਿ, ਹਦੂਰਿ । (ਅ) ਕਿ, ਕਾਹਿ, ਕਤਹਿ, ਕਦਿ, ਕਲਿ, ਕਾਲਿ । (ੲ) ਜਦਿ, ਜਿਨਿ (= ਮਤ), ਜਾਮਿ । (ਸ) ਤਦਿ, ਤਬਹਿ, ਤਾਮਿ, ਦੂਰਿ, ਧੂਰਿ, ਧ੍ਰੁਕਿ, ਨਾਹਿ, ਨਾਹਨਿ, ਨਿਕਟਿ; ਨੀਤਿ, ਨਿਦਾਨਿ, ਨੇਰਿ, ਨਿਰਤਿ, ਨੀਮਿ, ਨਾਲਿ । (ਹ) ਪਾਸਿ, ਪੁਨਰਪਿ, ਪਾਰਿ, ਪੂਰਿ, ਪਰਤਪਿ, ਪੂਰਬਿ, ਫੁਨਿ, ਫਿਰਿ । ਬਹੁਰਿ, ਬਾਹਰਿ, ਬਹੋਰਿ, ਬਾਹੁੜਿ, ਬਹੁੜਿ, ਬਾਦਿ, ਬੇਗਿ । ਭਿ, ਭੀਤਰਿ, ਭਰਪੂਰਿ, ਭਰਪੂਰਿ । ਮਤਿ, ਮਨਹਿ, ਮੂਲਿ । ਯਾਦਿ, ਰੋਗਿ, ਵਖਿ, ਵਿਚਿ, ਵਤਿ ।

(੪) (ੀ-ਅੰਤ) :—

ਈ, ਹੀ । ਨਹੀ, ਨੀਮੀ । ਭੀ ।

(੫) (ੁ-ਅੰਤ) :—

(ੳ) ਅਗਹੁ, ਅਚਿੰਤੁ, ਅਜੁ, ਆਜੁ, ਅਜਹੁ, ਅੰਦਰਹੁ, ਅਲਗੁ । ਇਉ, ਏਥਹੁ, ਸਭਤੁ, ਹੋਰਤੁ । (ਅ) ਕਿਉ, ਕੇਉ, ਕਾਇਤੁ, ਕਿਤੁ, ਕੇਤਕੁ, ਕਿਥਹੁ, ਕਦਹੁ । ਖਿਨੁ । (ੲ) ਚਿਹੁ, ਜੁ ਜਉ, ਜਿਉ, ਜਿਤੁ, ਜਾਵਤੁ (ਸ) ਤਉ, ਤਿਥਹੁ, ਤਾਪਹੁ, ਤਿਲੁ । ਦਰਹਾਲੁ । ਨਹੁ, ਨਿਹਚਉ, ਨਿਸੰਗੁ, ਨੈਤੁ, ਨਾਤਹੁ, ਨੇਰਉ । (ਹ) ਪਿਛਹੁ । ਬਾਹਰਹੁ । ਮੜੁ । (ਕ) ਵਿਚਹੁ ।

(੬) (ੁ ਅੰਤ) :—

(ੳ) ਐਥਾਉ, ਹੁ । (ਅ) ਕਿਕੁ, ਕੜੁ ।

(੭) (ਅੰਤ) :—

(ੳ) ਐਸੇ, ਅੰਤੇ, ਸਉਹੇ, ਹਦੁਹੇ । (ਅ) ਕਾਏ, ਕੈਸੇ, ਕਾਹੇ, ਕਦੇ । (ੲ) ਜੇ । (ਸ) ਤਦੇ, ਤਲੇ, ਨੇਰੇ, ਨਾਲੇ । (ਹ) ਪਾਛੇ, ਭਰਪੂਰੇ, ਭਲਕੇ ।

(੮) (ਅੰਤ) :—

(ੳ) ਉਘੇ, ਉਥੇ, ਓਥੇ, ਓਰੇ । ਅਗੈ, ਆਗੈ, ਅਜੈ, ਐਥੈ । ਈਥੈ, ਏਵੈ । ਸਭਤੈ । ਹੈ ('ਹੀ' ਤੋ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ) । (ਅ) ਕਿਥੈ । (ੲ) ਜਿਥੈ । (ਸ) ਤਿਥੈ ਤਲੈ, ਤਿਵੈ, ਨੇੜੈ, । (ਹ) ਪਿਛੈ, ਪੀਛੈ ।

(੯) (ਅੰਤ) :— (ੳ) ਜੋ ।

(੧੦) (ਅੰਤ) :—(ੳ) ਜੋ । (ਅ) ਤੋ ।

ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਕਤੀ (Adverbial Phrase)

(੧) ਸਮਾ-ਵਾਚਕ :—

(ੳ) ਆਠ ਪਹਰ, ਨਿਤ ਪ੍ਰਤਿ, ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ, ਨਿਰੰਤਰਿ, ਖਿਨੁ ਪਲੁ, ਅਨਦਿਨੁ; ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ, ਪਹਿਲੋਂ ਦੇ; ਪਿਛੋਂ ਦੇ; ਤਤਖਿਣਤਾਲਿ; (ਅ) (।) ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ, ਦਿਨੁ ਰੈਣਿ, ਦਿਨਸੁ ਰੈਣਿ, ਦਿਨੁ ਰੈਣਾਰੇ, ਦਿਨੁ ਰੈਣਾਈ, ਦਿਨਸੁ ਸਭ ਰੈਣੀ, ਦਿਨਸੁ ਅਰ ਰਾਤਿ, (॥) ਅਹਿਨਿਸਿ; (॥ ॥) ਰੈਨਿ ਦਿਵਸੁ, ਰੈਣਿ ਦਿਨਸੁ, ਰਾਤਿ ਦਿਨੰਤਿ, ਨਿਸਿ ਬਾਸੁਰ, (ੲ) ਕਬਹੂੰ ਨ, ਕਬਹੂੰ ਨ, ਕਦੇ ਮੂਲਿ ਨ, ਨ ਕਾਹੂ ਬੇਰੇ ।

(੨) ਥਾ-ਵਾਚਕ :—

(ੳ) ਜਹਾ ਕਹਾ, ਜਹ ਕਹ, ਜਤ ਕਤਹਿ, ਜਿਥੈ ਕਿਥੈ, ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ, ਘਰਿ ਦਰਿ; (ਅ) ਆਸ ਪਾਸ, ਪਾਸਿ ਦੁਆਸਿ, ਚਉਗਿਰਦ, ਇਤ ਉਤ, ਇਤ ਉਤਹਿ, ਈਤ ਉਤ, ਪੇਈਐ ਸਾਹੁਰੈ, ਹਲਤਿ ਪਲਤਿ; (ੲ) ਤਿਹੁ ਲੋਇ, ਤੈ ਲੋਈ; (ਸ) ਦਹਦਿਸ, ਦਹਦਿਸਿ, ਚਉਦਿਸ; (ਹ) ਦੂਰਹੁ ਹੀ, ਦੂਰ ਤੇ; (ਕ) ਅਨ ਕਤਹਿ ਨ, ਨੇਰੈ ਹੀ ਤੇ ਨੇਰਾ,

ਵਣਿ ਤ੍ਰਿਣਿ, ਅਗਹੁ ਪਿਛਹੁ, ਵਿਚੁਦੇ ।

(੩) ਵਿਧੀ-ਵਾਚਕ :—

(ੳ) ਕਿਉ ਨ, ਕਿਵੇ ਨ, ਕਵਨ ਮੁਖਿ, ਕਾਰੇ ਕਉ, ਕਿਤੁ ਅਰਥਿ, ਕਿਤ ਕਉ, ਕਿਤ ਕੁ; (ਅ) ਤਾ ਭੀ, ਇਵ ਹੀ; (ੲ) ਤਿਲੁ ਸਾਰ, ਇਕੁ ਤਿਲੁ; (ਸ) ਬਹੁ ਪਰਕਾਰ, ਅਗੇ ਪਿਛੀ ।

ਚਿਰੁ

ਜਿਚਰੁ, ਕਿਚਰੁ, ਤਿਚਰੁ ।

ਸਬਦ 'ਕਿਚਰੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦੋ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ—
ਕਿਯਤ ਚਿਰੇ—ਕਿਯੱਚਿਰੇ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਜਿਚਰੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਯਾਵਤ ਚਿਰੰ' ਅਤੇ 'ਤਿਚਰੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਤਾਵਤ ਚਿਰੰ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ।

'ਜਿਚਰੁ' ਵਸੀ ਪਿਤਾ ਕੈ ਸਾਥਿ ॥ 'ਤਿਚਰੁ' ਕੰਤੁ ਬਹੁ ਫਿਰੈ ਉਦਾਸ ॥੨॥੩॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ ੩੭੧

'ਕਿਚਰੁ' ਝਤਿ ਲਘਾਈਐ ਛਪਰਿ ਤੁਟੈ ਮੇਹੁ ॥੧੮॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੭੮

ਕਾਲਿ (ਕਾਲ)

ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ, ਤਤਕਾਲ, ਚਿਰੰਕਾਲ;

'ਚਿਰੰਕਾਲ' ਪਾਈ ਦੂਲਭ ਦੇਹ ॥੩॥੨੩॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ. ੮੯੦

'ਅੰਤਿ ਕਾਲਿ' ਮਤੁ ਲਾਗੈ ਭੀੜ ॥੧॥੧੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੯੫੪

'ਅੰਤਕਾਲਿ' ਜਮੁ ਮਾਰੇ ਠੇਹ ॥੧॥੩॥੩॥ —ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੫੭

'ਅੰਤਕਾਲ' ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਨ ਰੋਇ ॥੨॥੯॥ —ਬਸੰਤ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੧੮੨

ਜੋ ਜੋ ਕਹੈ ਠਾਕੁਰ ਪਹਿ ਸੇਵਕੁ 'ਤਤਕਾਲ' ਹੋਇ ਆਵੈ ॥੭॥੧੨੯॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੪੦੩

‘ਭਾਇ’

‘ਏਕ ਭਾਇ’ ਦੇਖਉ ਸਭ ਨਾਰੀ ॥ ਕਿਆ ਜਾਨਉ ਸਹ ਕਉਨ ਪਿਆਰੀ ॥
 ੨॥੨੧॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੭

‘ਭੋਲੇ ਭਾਇ’ ਮਿਲੇ ਰਘੁਰਾਇਆ ॥੪॥੬॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੪
 ਨਾਨਕ ਤ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ ਜਗਜੀਵਨੁ ‘ਸਹਜ ਭਾਇ’ ਲਿਵ ਲਾਏ ॥੪॥੧੬॥
 —ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰ: ੩੫੩

ਸੇਵਕ ਭਾਇ’ ਸੇ ਜਨ ਮਿਲੇ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਸਵਾਰੇ ॥੧੪॥
 —ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ: ੩੭੮

ਸੰਤ ਮੰਡਲ ਹਰਿ ਜਸੁ ਕਬਹਿ ਬੋਲਹਿ ‘ਸਤਿ ਸੁਭਾਇ’ ॥੭॥
 —ਬਿਤੀ ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੬੮

ਬਿਲਲਾਪ ਬਿਲਲ ਬਿਨੰਤੀਆ ‘ਸੁਖ ਭਾਇ’ ਚਿਤ ਹਿਤੰ ॥੧॥੧॥੫॥
 —ਗੁਜਰੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੪ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰ: ੫੦੫

‘ਭੈ ਭਾਇ’ ਭਗਤਿ ਤਰੁ ਭਵਜਲੁ ਮਨਾ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ਹਰਿ ਚਰਣੀ ॥੭॥੧॥੫॥
 —ਗੁਜਰੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੪ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰ: ੫੦੫

ਕਬੀਰ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰਾ ਸੰਕੁੜਾ ਰਾਈ ਦਸਵੈ ਭਾਇ’ ॥੧॥੪॥
 —ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੫੦੬

‘ਇਕ ਭਾਇ’ ਇਕ ਮਨਿ ਨਾਮੁ ਵਸਿਆ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਮ ਮੇਲੀਆ ॥੩॥੧॥
 —ਬਿਲਾਵਲ੍ਹ ਮ: ੧ ਛੰਤ ਦਖਣੀ, ਪੰ: ੮੪੩

ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਰਚੈ ‘ਮਨ ਭਾਇ’ ॥੨॥੨॥
 —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੬੦੩

ਰਾਜਾ ਰਾਮੁ ਮਉਲਿਆ ‘ਅਨਤ ਭਾਇ’ ॥੧॥ —ਬਸੰਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੬੩

ਏਕ ਭਾਇ, ਭੋਲੇ ਭਾਇ, ਸਹਜ ਭਾਇ, ਸੇਵਕ ਭਾਇ, ਸਤਿ
 ਸੁਭਾਇ, ਸੁਖ ਭਾਇ, ਭੈ ਭਾਇ, ਦਸਵੈ ਭਾਇ, ਇਕ ਭਾਇ, ਮਨ
 ਭਾਇ, ਅਨਤ ਭਾਇ ।

ਲਗੁ, ਲਉ

‘ਜਬ’, ‘ਤਬ’ ਆਦਿਕ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸਣਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸਬਦ
‘ਲਗੁ’ ਜਾਂ ‘ਲਉ’ ਲਗਾ ਕੇ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸਣਕਤੀ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ
ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

(ੳ) ਕਹ ਲਉ, ਕਹਾ ਲਉ;

(ਅ) ਜਬ ਲਗੁ, ਜਉ ਲਉ, ਜਉ ਲਗੁ, ਜਾ ਲਗੁ;

(ੲ) ਤਬ ਲਗੁ, ਤਉ ਲਗੁ, ਤਉ ਲਉ, ਤਉ ਲਉ।

(ੳ) ਏਕ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ‘ਕਹ ਲਉ’ ਸਿਧੀਆ ॥੪੩॥

—ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੫੯

ਮਹਮਾ ਨਾਮ ‘ਕਹਾ ਲਉ’ ਬਰਨਉ ਰਾਮ ਕਹਤ ਬੰਧਨ ਤਿਹ ਤੂਟਾ ॥੨॥੪॥

—ਸੋਗਠਿ ਮ: ੯, ਪੰ: ੬੩੨

(ਅ) ‘ਜਬ ਲਗੁ’ ਹੁਕਮੁ ਨ ਬੂਝਤਾ ‘ਤਬ ਹੀ ਲਉ’ ਦੁਖੀਆ ॥੩॥੧੭॥੧੧੯॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੪੦੦

‘ਜਉ ਲਗੁ’ ਜੀਉ ਪਰਾਣ ਸਚੁ ਧਿਆਈਐ ॥੨੧॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੨੨

ਕਿਉ ਨ ਮਰੀਜੈ-ਰੋਇ ‘ਜਾ ਲਗੁ’ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਈ ॥੧॥੨੦॥

—ਮ: ੨, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੯੨

(ੲ) ‘ਤਬ ਲਗੁ’ ਪ੍ਰਾਨੀ ਤਿਸੈ ਸਰੇਵਹੁ ‘ਜਬ ਲਗੁ’ ਘਟ ਮਹਿ ਸਾਸਾ ॥੨॥੪॥

—ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੭੯੩

ਜਉ ਲਗੁ ਪ੍ਰਾਨ ‘ਤਉ ਲਗੁ’ ਸੰਗੇ ॥੩॥੮॥ —ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੮੭੨

‘ਜਉ ਲਉ’ ਰਿਦੈ ਨਹੀ ਪਰਗਾਸਾ ‘ਤਉ ਲਉ’ ਅੰਧ ਅੰਧਾਰਾ ॥੧॥੧੧॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੦੫

ਡੀਗਨ ਡੋਲਾ ‘ਤਉ ਲਉ’ ਜਉ ਮਨ ਕੇ ਭਰਮਾ ॥੧॥੧੧੯॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੪੦੦

ਥਾਇ, ਠਾਇ, ਥੈ, ਠੈ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਬਦ ‘ਸਥਾਨ’ ‘ਨਾਵ’ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ

ਰੂਪ 'ਥਾਉ' ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਰਨ 'ਥਾਇ' ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਰੂਪ 'ਠਾਇ', 'ਥੇ', 'ਠੇ' ਕੁਝ ਸਬਦਾ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਕਤੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—

(ੳ) ਸਭ ਥਾਇ, ਹਭ ਥਾਇ, ਤਿਥਾਈ, ਕਿਥਾਉ;

(ਅ) ਇਕ ਠਾਈ, ਕਿਤੁ ਠਾਇ; ਇਕ ਠਾਇ;

(ੲ) ਇਕਥੈ, ਹੋਰਥੈ, ਕਿਸਥੈ, (ਸ) ਕੈਠੈ। ਉਦਾਹਰਣ :—

ਓਨਾ ਪਿੰਡੁ ਨ ਪਤਲਿ ਕਿਰਿਆ ਨ ਦੀਵਾ ਮੁਏ 'ਕਿਥਾਉ' ਪਾਹੀ ॥੧॥੨੬॥

—ਮ: ੧, ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੪੯

ਬਿਧਿ

ਬਹੁਬਿਧਿ ਇਨ ਬਿਧਿ, ਕਿਨ ਬਿਧਿ, ਇਹ ਬਿਧਿ, ਨਾਨਾ ਬਿਧ, ਬਹੁ ਭਿਤਿ, ਕਿਤੁ ਭਿਤਿ;

'ਇਹ ਬਿਧਿ' ਕੋਇ ਨ ਤਰਿਓ ਮੀਤ ॥੩॥੧੭॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ.੫, ਪੰ: ੮੮੮

'ਇਨ ਬਿਧਿ' ਸੰਤਹੁ ਉਤਰਹੁ ਪਾਰਿ ॥੨॥੮॥ —ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ ੧੧੬੫

'ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ' ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਖਾਈ ॥੧੯॥ —ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਮ. ੧, ਪੰ: ੯੪੦

'ਕਿਨ ਬਿਧਿ' ਹੀਅਰੋ ਧੀਰੇ ਨਿਮਾਨੋ ॥੫॥ —ਸੂਹੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੭੩੭

'ਨਾਨਾ ਬਿਧਿ' ਕੀਨੋ ਬਿਸਥਾਰੁ ॥੪॥੧੬॥ —ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫

'ਬਹੁ ਬਿਧਿ' ਭਾਡੇ ਘੜੇ ਕੁਮ੍ਹਾਰ ॥੩॥੧॥ —ਭੈਰਉ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੧੨੮

ਹੁਕਮੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਾਜੀਅਨੁ 'ਬਹੁ ਭਿਤਿ' ਸੰਸਾਰਾ ॥੨॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੬

ਕਰਿ (ਕਰ)

ਕਾ ਕਰਿ, ਕਿਉ ਕਰਿ; ਜੇ ਕਰਿ, ਜੋ ਕਰਿ, ਜਿਤੁ ਕਰਿ; ਪੁਰੁ ਕਰਿ; ਮੁਏ ਮਰਮੁ ਕੋ 'ਕਾ ਕਰਿ' ਜਾਨਾ ॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੩੨੫

'ਕਿਉ ਕਰਿ' ਵੇਖਾ ਕਿਉ ਸਾਲਾਹੀ ॥੭॥੧੬॥

—ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ ੧੧੯

‘ਜੇਕਰਿ’ ਸੂਤਕੁ ਮੰਨੀਐ ਸਭ ਤੈ ਸੂਤਕੁ ਚੋਇ ॥੧॥੧੮॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

‘ਜੇਕਰਿ’ ਪਾਚਨੁ ਬੇਗਿ ਨ ਪਾਵੈ ਝਗਰੁ ਕਰੈ ਘਰ ਹਾਈ ॥੨॥੩॥੫੪॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੩੫

ਕਵਨ ਸੁ ਜੁਗਤਿ ‘ਜਿਤੁ ਕਰਿ’ ਭੀਜੈ ॥੨॥੮੫॥ —ਗਉੜੀ ਮ:੫, ਪੰ: ੧੮੧

‘ਪੁਰੁ ਕਰਿ’ ਕਾਇਆ ਕਪੜੁ ਪਹਿਰਾ ਧੋਵਾ ਸਦਾਕਾਰਿ ॥੧॥੪॥

—ਮਾਥ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੩੬

ਧਿਰਿ (ਧਰ)

‘ਜਿਹ ਧਿਰਿ’ ਦੇਖਾ ‘ਤਿਹਧਿਰਿ’ ਮਉਜੂਦੁ ॥੧॥੪॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੮੪

ਤੁਧ ਨੋ ਛੋਡਿ ਜਾਈਐ ਪ੍ਰਭ ‘ਕੈਧਰਿ’ ॥੩॥੫॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੭੧

ਪਰਿ (ਪੈ)

ਤਉ ਪਰਿ, ਜਉਪੈ,

ਘੁੰਘਟੁ ਤੋਰੈ ‘ਤਉਪਰਿ’ ਸਾਚੈ ॥੩॥੨੪॥ —ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੪

‘ਜਉਪੈ’ ਰਸਨਾ ਰਾਮੁ ਨ ਕਹਿਬੈ ॥੮॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੫

‘ਅਵਧੀ’ ਵਿਚ ‘ਜੋਪੈ’ ਮਿਲਦਾ ਹੈ

‘ਜੋਪੈ’ ਕ੍ਰਿਪਾ ਜਰੈ ਮੁਨਿ-ਗਾਤਾ ॥ ਕ੍ਰੋਧ ਭਏ ਤਨੁ ਚਾਖੁ ਵਿਧਾਤਾ ॥੩੧੫॥

—ਰਾਮਾਇਣ

ਇਕ

‘ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ’—ਭਾਵ ਜਾਹਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਲਫਜ਼ ‘ਇਕ’ ਨੂੰ ‘ਮਨ’, ‘ਚਿਤ ਆਦਿਕ ਸਬਦਾ ਦੇ ਪਹਿਲਾ ਵਰਤ ਕੇ ਅੰਤਲੇ ਸਬਦ ਨੂੰ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇ—

ਖਸਮੁ ਧਿਆਈ ‘ਇਕ ਮਨਿ’ ਇਕ ਭਾਇ ॥੧੨॥ —ਬਸੰਤ ਮ:੫, ਪੰ: ੧੧੮੩

‘ਇਕ ਚਿਤਿ’ ‘ਇਕ ਮਨਿ’ ਧਿਆਇ ਸੁਆਮੀ ਲਾਇ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪਿਆਰੈ ॥੨॥੧॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਡ, ਪੰ: ੮੪੫

ਇਕ ਮਨਿ, ਇਕ ਚਿਤਿ । ਇਕ ਭਾਇ ।

ਵੀਪਸਾ

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ 'ਮੁੜ ਮੁੜ' ਹੋਣਾ ਦੱਸਣਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ, 'ਹਰ ਥਾਂ' ਹੋਣਾ ਜਾਹਰ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ 'ਅਲੰਕਾਰ' ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਵੀ ਜਨ ਉਸ 'ਸਮੇਂ' ਜਾਂ 'ਥਾਂ' ਦੇ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ 'ਵੀਪਸਾ' ਅਲੰਕਾਰ ਕਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੈ।

(ੳ) ਸਮਾ-ਵਾਚਕ—ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਕਤਾ :—

ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ, ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ, ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ; ਪੁਨਹੁ ਪੁਨਹੁ, ਪੁਨੁ ਪੁਨਹੁ, ਵਲਿ ਵਲਿ ਨੀਤਾ ਨੀਤਿ, ਨਿਤ ਨਿਤ, ਪਲੁ ਪਲੁ, ਖਿਨੁ ਖਿਨੁ, ਨਿਮਖ ਨਿਮਖ, ਵਾਰ ਵਾਰ, ਵਾਰੇ ਵਾਰ, ਬਾਰੰਬਾਰ, ਦਿਹੁ ਦਿਹੁ, ਸਦਾ ਸਦਾ, ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਸਾਹਿ ਸਾਹਿ, ਬੇਗੁਲੇ ਬੇਗੁਲੇ, ਅਵਲਿ ਅਉਲਿ ਦਿਨੁ ਦਿਨੁ।

(ਅ) ਥਾ-ਵਾਚਕ :—

ਜਹ ਜਹ, ਘਰਿ ਘਰਿ, ਦੁਆਰਹਿ ਦੁਆਰਿ, ਜਤ ਜਤ, ਜਿਤੁ ਜਿਤੁ, ਤਿਤੁ ਤਿਤੁ, ਕਹ ਕਹ।

(ੲ) ਵਿਧਿ-ਵਾਚਕ :—

ਬਰ ਬਰ (ਬਰ ਹਰ), ਝਿੰਮਿ ਝਿੰਮਿ, ਖਿਰ ਖਿਰ ਲਡਿ ਲਡਿ, ਰਸਕਿ ਰਸਕਿ, ਤਿਲ ਤਿਲ

ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਸ 'ਵੀਪਸਾ' ਵਿਚ ਅੰਤਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ 'ਅੰਤਰਿ' ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, 'ਜਵੇ—

ਦੇਸ ਦਿਸਤਰਿ; ਥਾਨ ਥਨੇਤਰਿ, ਜੁਗਹ ਜੁਗੰਤਰਿ।

ਯੋਜਕ (Conjunction)

ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਾਕ (Sentences) ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹੇਠ-ਲਿਖ 'ਯੋਜਕ' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

(ੳ) ਅਉ, ਅਤੈ, ਅਰੁ, ਅਵਰ, ਚ, ਤਿ, ਤੈ (and) ।

ਨੋਟ:—ਸਬਦ 'ਅਤੈ', 'ਅਰੁ', 'ਤੈ' ਦੇ 'ਜੋੜ' ਵਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ; ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਅਸੀਂ 'ਅਤੈ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਅਤੈ', 'ਤੈ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਤੈ' ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ ।

(ਅ) ਅਕੈ, ਕਿ, ਕੈ । ਜਿਉ । ਜਨੁ, ਜਣੁ, ਜਾਨਉ, ਜਨਕ । ਨ ਚ । ਪੇ; ਪਹੁ । ਯਾ ਤੈ ।

(ੲ) ਜਿ, ਜੇ, ਜਉ, ਜੇਕਰਿ । ਤੈ (Than) । ਨਾਹਿ ਤ, ਨਤਰ, ਨਾਤਰੁ, ਨਾਹੀ । ਭਾਵੈ; ਭਵੇ.. ਤਾ ।

(ੳ) ਲੰਭ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਮਮਤਾ ਫੁਨਿ 'ਅਉ' ਬਿਖਿਅਨ ਕੀ ਸੇਵਾ ॥੧॥੭॥

—ਗਉੜੀ ਮ ੬, ਪੰ: ੨੨੦

ਪੜਿਆ 'ਅਤੈ' ਓਮੀਆ ਵੀਚਾਰੁ ਅਗੈ ਵੀਚਾਰੀਐ ॥੧੨॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਭਾਠੀ ਗਗਨੁ ਸਿੰਛਿਆ 'ਅਰੁ' ਚੁੰਛਿਆ ਕਨਕ ਕਲਸ ਇਕੁ ਪਾਇਆ ॥੨॥੩॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੬੨

ਖਾਟ ਮਾਗਉ ਚਉਪਾਈ ॥ ਸਿਰਹਾਨਾ 'ਅਵਰ' ਤੁਲਾਈ ॥੩॥੧੧॥

—ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੬੫੬

ਬਾਣ ਬੋਧ 'ਚ' ਕੁਰੰਕ ਨਾਦੰ ਅਲਿ ਬੰਧਨ ਕੁਸਮ ਬਾਸਨਹ ॥੧॥੧੨॥

ਚ—ਅਤੇ (and) ।

—ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੦੮

ਜੇਤਾ ਊਡਹਿ ਦੁਖ ਘਣੇ ਨਿਤ ਦਾਝਹਿ 'ਤੈ' ਬਿਲਲਾਹਿ ॥੨॥੩॥੨੦॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੬੬

(ਅ) ਇਹੁ ਮਨੁ ਬਡਾ 'ਕਿ' ਜਾ ਸਉ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥ ਰਾਮੁ ਬਡਾ 'ਕੈ'

ਰਾਮਹਿ ਜ ਨਿਆ ॥੧॥੪੨॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੩੧

ਕਿ—ਕੈ, ਜਾ ।

ਤਹ ਭਇਆ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ਮਿਟਿਆ ਅੰਧਿਆਰਾ 'ਜਿਉ' ਸੂਰਜ ਹੋਣਿ ਕਿਰਾਖੀ ॥

੧੨। —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰੁ, ਪੰ ੮੭

ਹਰਿ ਆਰਾਧੇ ਅਰੋਗ ਅਨਦਾਈ ॥ ਜਿਸ ਨੋ ਵਿਸਰੈ ਮੇਰਾ ਰਾਮੁ ਸਨੇਹੀ,

ਤਿਸੁ ਲਾਖ ਬੇਦਨ 'ਜਨੁ' ਆਈ ॥੧॥ —ਸੋਰਠਿ ਮ: ਪ, ਪੰ ੬੧੨

ਨਾਮੁ ਸੁਨਤ 'ਜਨੁ' ਬਿਛੁਅ ਡਸਾਨਾ ॥੨॥੩੨॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ਪ, ਪੰ ੮੬੩

ਕ੍ਰਿਸਨਾ 'ਤੇ' 'ਜਾਨਉ' ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਚਤੀ ਨਾਚਨਾ ॥੧॥੪॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੬੬੩

ਨੋਟ :—ਸਬਦ 'ਜਾਨਉ' ਮਰਹੱਟੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਹੈ ।

ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕੁ ਬਨੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ 'ਜਨਕ' ਮੋਤੀ ॥

੧॥੭॥੯॥ —ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਆਰਤੀ, ਪੰ ੬੬੩

'ਨ ਚ' ਰਾਜ ਸੁਖ ਮਿਸਟੇ 'ਨ ਚ' ਭਗੋ ਰਸ ਮਿਸਟੇ 'ਨ ਚ' ਮਿਸਟੇ ਸੁਖ ਮਾਇਆ

॥੧॥੧੧॥ —ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੭੦੮

ਨ ਚ—(neither . nor)

ਸੋਜ ਏਕ 'ਪੈ' ਮਿਲਨੁ ਦੁਹੇਰਾ । ੨ । ੮॥੩੦ । —ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੩

ਚੰਚਲ ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਸੰਗਿ ਬਸਤੁ ਹੈ 'ਯਾ' ਤੇ 'ਥਾ' ਨ ਰਹਾਈ । ੧॥੪॥

—ਰਉੜੀ ਮੰ: ੮, ਪੰ ੨੧੬

ਪੂਜਾ ਕਰਹਿ 'ਪਰੁ' ਬਿਧਿ ਨਹੀ ਸਾਣਹਿ ਦੂਜ ਭਾਇ ਮਲੁ ਲਾਈ ॥੧੦॥੩॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ ਤ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ ੬੧੦

ਹਰਿ ਧਨੁ ਰਤਨ ਜਵੇਹਰੀ ਸੋ ਗੁਰਿ ਹਰਿ ਧਨੁ ਹਰਿ ਪਾਸਹੁ ਦਵਾਇਆ ॥

ਜੇ ਕਿਸੈ ਕਿਹੁ ਦਿਸਿ ਅਵਤਾ ਕੋਈ ਕਿਹੁ ਮੰਗਿ ਲਏ 'ਅਕੈ' ਕੋਈ ਕਿਹੁ

ਦੇਵਾਏ ਇਹੁ ਹਰਿ ਧਨੁ ਜਾਂਰ ਕੀਟ ਕਿਸੈ ਨਾਲ ਨ ਜਾਇ ਵੇਡਾਇਆ । ੯॥

—ਬਿਦਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੮੫੩

(ੳ) ਜਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤੁ ਬਡਾ ਹੰਤੁ ਹੈ ਇਤਨਾ ਕੁ ਨ ਜਾਨੈ 'ਜਿ' ਦਿਨ ਦਿਨ

ਅਵਧ ਘਟਤੁ ਹੈ ॥੧॥੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੬੧

ਨਾਨਕ ਜਨਮੁ ਸਕਾਰਥਾ ਜ' ਤਿਨ ਕੇ ਸੰਗਿ ਮਿਲਾਹ ॥੨॥੭॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੮੫

ਕਿਆ ਕਾਸੀ ਕਿਆ ਊਖਰ ਮਗਹਰੁ ਰਾਮੁ ਰਿਦੈ 'ਜਉ' ਹੋਈ ॥੨॥੩॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੬੯੨

ਅਉਖਧ ਮੰਤ੍ਰ ਮੂਲੁ ਮਨ ਏਕੈ 'ਜੇੜਰਿ' ਦ੍ਰਿੜੁ ਚਿਤ ਕੀਜੈ ਰੇ ॥੧॥੪॥੧੬॥

—ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮ: ੧, ਪੰ. ੧੫੬

ਚੇਤਿ ਰਾਮੁ 'ਨਾਹੀ' ਜਮਪੁਰਿ ਜਾਹਿਗਾ ਜਨੁ ਬਿਚਰੇ ਅਨਰਾਧਾ ॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਬੇਣੀ ਜੀ, ਪੰ. ੯੩

ਜਉ ਲਗੁ ਪ੍ਰਾਨ ਤਉ ਲਗੁ ਸੰਗੇ ॥ 'ਨਾਹਿ ਤ' ਚਲੀ ਬੋਗਿ ਉਠਿ ਨੰਗੇ ॥

੩॥੫॥੮॥ —ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੮੨੨

ਸੂਧੇ ਸੂਧੇ ਰੇਗਿ ਚਲਹੁ ਤੁਮ 'ਨਤਰ' ਕੁਧਕਾ ਦਿਵਈਹੈ ਰੇ ॥੧॥੧॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੮੫੫

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਅਕਲਿ ਭਈ ਅਵਰੈ 'ਨਾਤਰੁ' ਥਾ ਬੇਗਾਨਾ ॥੧॥੨॥੭॥੪੭॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੩੩੩

ਅੰਦਰਿ ਕਮਾਣਾ ਸਰਪਰ ਉਘੜੈ 'ਭਾਵੈ' ਕੋਈ ਬਹਿ ਧਰਤੀ ਵਿਚਿ ਕਮਾਈ ॥

੨॥੩੦॥ —ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ. ੩੧੬

ਜਾਣਾ ਲਖ 'ਭਵੈ' ਪਿਰੀ ਦਿਸੈਦੋ 'ਤਾ' ਜੀਵਸਾ ॥੨॥੮॥

—ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੦੯੭

ਜਾਇ ਪੁਛਹੁ ਸੋਹਾਗਣੀ 'ਵਾਹੈ' ਕਿਨੀ ਬਾਤੀ ਸਹੁ ਪਾਈਐ ॥੩॥੪॥

—ਤਿਲੰਗੁ ਮ: ੧, ਪੰ. ੭੨੨

ਵਿਸਮਿਕ (Interjection)

(੧) ਕਿਸੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਅਚਨਚੇਤ ਮਿਲੇ ਬੜੇ ਸੁਖ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਜਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅਚਰਜ ਕੋਤਕ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਮਨੁੱਖ ਕੁਝ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਭੁੱਲ ਕੇ, ਉਸ ਘਬਰਾਹਟ, ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਂ ਅਚਰਜਤਾ ਨੂੰ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਲਫਜ਼ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਬੋਲ ਕੇ ਪਟਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਫਜ਼ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ 'ਵਿਸਮਿਕ'

ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਨ । ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਵਿਸਮਿਯ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਅਚਰਜਤਾ' । 'ਵਿਸਮਿਕ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਅਚਰਜਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ' ।

ਕਿਸੇ ਨੂੰ 'ਸੰਬੋਧਨ' ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੀ 'ਵਿਸਮਿਕ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

(੨) 'ਸੰਬੋਧਨ' ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸਮਿਕ :—

ਐ, ਅਹੇ, ਅਰੀ, ਏ । ਹੇ, ਹੋ । ਰੀ, ਰੇ । ਬੇ, ਬੋ । ਵੇ ।
ਅਹੋ, ਭੋ । ਜਿਵ—

'ਐ' ਜੀ ਤੂੰ ਆਪੇ ਸਭ ਕਿਛੁ ਜਾਣਦਾ ਬਦਤਿ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨੁ ਰਾਮਈਆ ॥੫॥੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰ: ੯੨

ਜਉ ਪੈ ਹਮ ਨ ਪਾਪ ਕਰੰਤਾ 'ਅਹੇ' ਅਨੰਤਾ ॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ ੯੩

'ਅਰੀ' ਬਾਈ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮੁ ਮਤਿ ਬੀਸਰੈ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ੨ ॥

—ਗੁਜਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰ. ੫੨੬

'ਏ' ਮਨ ਤੇਰਾ ਕੋ ਨਹੀ ਕਰਿ ਵੇਖੁ ਸਬਦਿ ਵੀਚਾਰੁ ॥੩॥ ੧੩॥੩੫॥

—ਆਸਾ ਮ: ੩, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੪੨੯

'ਹੇ' ਜਿਹਵੇ ਤੂੰ ਰਾਮ ਗੁਣ ਗਾਉ ॥੨॥੮੪॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੮੦

ਤੂ ਕੁਨੁ ਰੇ ॥ ਮੈ ਜੀ॥ ਨਾਮਾ॥ 'ਹੋ' ਜੀ ਆਲਾ ਤੇ ਨਿਵਾਰਣਾ ਜਮ ਕ ਰਣਾ॥

੩॥੪॥ —ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ ੬੯੩

ਕਿਆ ਜਾਨਾ ਕਿਆ ਹੋਇਗਾ 'ਰੀ' ਮਾਈ ॥ —ਅਸਾ ਮ: ੧, ਪੰ. ੩੫੭

ਅਚਰਜੁ ਏਕੁ ਸੁਨਹੁ 'ਰੇ' ਪੰਡੀਆ ਅਬ ਕਿਛੁ ਕਹਨੁ ਨ ਜਾਈ ॥੧॥੩॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੯੨

ਸੁਭਤਾਨੁ ਪੂਛੈ ਸੁਨੁ 'ਬੇ' ਨਾਮਾ ॥੧॥੧੦॥—ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੬੫

ਸੁਨਿ ਬੋ' ਸਖੀ ਕੰਤਿ ਹਮਾਰੇ ਕੀਅਲੋ ਖਸਮਾਨਾ॥੭॥—ਆਸਾ ਮ ੫, ਪੰ. ੩੭੨

ਮੇਰੇ ਮਨ ਪਰਦੇਸੀ 'ਵੇ' ਪਿਆਰੇ ਆਉ ਘਰੇ ॥੧॥੧॥੧੪॥੨੧॥

—ਆਸਾ ਮ. ੪ ਛੰਤ ਘਰੂ ੫, ਪੰ ੪੫੧

(੩) ਕੋਈ ਮੰਦਾ ਕੰਮ 'ਵੇਖ ਕੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਨਫਰਤ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ :— ਧ੍ਰਿਗੁ, ਫਿਟੁ ।

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ 'ਧ੍ਰਿਗੁ' ਵਾਸੁ 'ਫਿਟੁ' ਸੁ ਜੀਵਿਆ ॥੨੨॥

—ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੪੮

ਜਿਤੁ ਦਿਨਿ ਵਿਸਰੈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ 'ਫਿਟੁ' ਭਲੇਰੀ ਰੁਤਿ ॥੧॥੩॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੧੮

ਨੋਟ : ਲਫਜ਼ 'ਧ੍ਰਿਗੁ' ਅਤੇ 'ਫਿਟੁ' (—ਅੰਤ) ਹਨ ।

(੪) ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਪੀੜ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ— ਹਾ ਹਾ ।

'ਹਾ ਹਾ' ਪ੍ਰਭ ਰਾਖਿ ਲੇਹੁ ॥ ਹਮ ਤੇ ਕਿਛੁ ਨ ਹੋਇ ਮੇਰੇ ਸੁਆਮੀ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਅਪੁਨਾ ਨਾਮੁ ਦੇਹੁ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥੧੯॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੭੫

(੫) ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆ, ਕਦੇ ਉਸ ਗੱਲ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਾ ਵਿਰੁੱਧ ਇਉਂ ਕਹਿ ਦੇਈਦਾ ਹੈ—ਰੱਬ ਕਰੇ, ਇਹ ਗੱਲ ਮੁੜ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਜਾ ਰੱਬਾ ! ਜੇਮ ਜੇਮ ਇਹ ਦਿਨ ਨਿੱਤ ਆਉਣ । ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮਨੋ-ਵੇਗ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ :—

ਹਰਿ, ਹਰਿ ਹਰਿ, ਅਲਹ ।

ਨੋਟ : —ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਲਫਜ਼ 'ਸਾਲਾ' ਵਰਤਦੇ ਹਨ ।

'ਹਰਿ' ਤਿਨ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਨਾ ਕਰਹੁ ਜੇ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਚਿਤੁ ਲਾਹੀ ॥੨॥੧੫॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ: ੩੦੬

'ਹਰਿ ਹਰਿ' ਤਿਨ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਨ ਕਰੀਅਹੁ ਜਿਨੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨ ਧਿਆਇਆ ॥੩॥੩॥

—ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੪ ਛੰਤ, ਪੰ: ੫੭੪

ਭਿਜਉ ਸਿਜਉ ਕੰਬਲੀ 'ਅਲਹ' ਵਰਸਉ ਮੇਹੁ ॥੨੫॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੭੬

ਨੋਟ :—ਇਹਨਾਂ ਉੱਪਰਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਸਬਦ 'ਹਰਿ', 'ਹਰਿ ਹਰਿ' ਅਤੇ 'ਅਲਹ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਸਾਲਾ, ਰੱਬ ਕਰ ਕੇ ।

(੬) ਕੋਈ ਅਚਰਜ ਕੌਤਕ ਵੇਖ ਕੇ (ਜੋ ਸਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਰੇ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਜੋ ਕਰਾਮਾਤ ਜਾਪੇ), ਹੈਰਾਨਗੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ-ਆਪੁ ਭੁੱਲ ਕੇ; ਕੋਈ ਵਾਰੀ ਉਸ 'ਅਚਰਜ' ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ 'ਵਿਸਮਿਕ' ਸਬਦ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਉਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :— ਵਾਹ, ਵਾਹ, ਵਾਹਿ, ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ । 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਸਾਂਚੇ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਟੇਕ ॥੭॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੫੩

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਕਿਆ ਖੂਬੁ ਗਾਵਤਾ ਹੈ ॥੮॥੧੩॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੭੮

'ਵਾਹੁ' ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬਾ 'ਵਾਹੁ' ॥੧॥੩॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਘਰੂ ੧੦, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੭੫੫

'ਵਾਹੁ' ਖਸਮ ਤੂ ਵਾਹੁ ਜਿਨਿ ਰਚਿ ਰਚਨਾ ਹਮ ਕੀਏ ॥੧॥੧੦॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੮

ਕੀਆ ਖੇਲੁ ਬਡ ਮੇਲੁ ਤਮਾਸਾ 'ਵਾਹਿ' ਗੁਰੂ ਤੇਰੀ ਸਭ ਰਚਨਾ ॥

... ..

ਕੀਆ ਖੇਲੁ ਬਡ ਮੇਲੁ ਤਮਾਸਾ 'ਵਾਹੁ' ਗੁਰੂ ਤੇਰੀ ਸਭ ਰਚਨਾ ॥੩॥੧੩॥੪੨॥

—ਪੰਨਾ ੧੪੦੪

ਸੇਵਕ ਕੇ ਭਰਪੂਰ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ 'ਵਾਹੁ' ਗੁਰੂ ਤੇਰਾ ਸਭੁ ਸਦਕਾ ॥

—ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਗਯੰਦ, ਪੰ: ੧੪੦੩

ਨੋਟ.—ਸਬਦ 'ਵਾਹੁ' ਜਾਂ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਨਿਰਾ 'ਵਿਸਮਿਕ' ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, 'ਵਿਸੇਸਣ' ਅਤੇ 'ਨਾਂਵ' ਵਾਗ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

(ੳ) ਵਿਸੇਸਣ :—

ਵਾਹੁ ਖਸਮ ਤੂ 'ਵਾਹੁ' ਜਿਨਿ ਰਚਿ ਰਚਨਾ ਹਮ ਕੀਏ ॥੧॥੧੦॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੮

ਨੋਟ:—ਜਿਵੇਂ ਸਬਦ 'ਖੂਬ' 'ਵਿਸਮਿਕ' ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਵਿਸੇਸਣ' ਭੀ; ਤਿਵੇਂ, 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਦਾ ਵਿਸੇਸਣ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ, ਅਰਥ ਹੈ ਸੋਹਣਾ' ।

ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਕਹਿ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ—'ਇਸ ਕਾਕੇ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਕਿਆ ਵਾਹ ਵਾਹ ਹੈ' । 'ਮਾ ! ਮੈਨੂੰ ਕੋਟ ਮਾਤਾ ਲੱਗਦਾ ਏ ? ਨਹੀਂ, ਕਾਕਾ ! ਮਾੜਾ ਕਿਉਂ ਲੱਗਦਾ ਏ ? ਵਾਹ ਵਾਹ ਲੱਗਦਾ ਏ' ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ-ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਦਾਹਰਣ:—

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਤਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ ਜਿ ਸਚਾ ਗਹਿਰੁ ਗੰਭੀਰੁ ॥

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਤਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ ਜਿ ਗੁਣਦਾਤਾ ਮਤਿ ਧੀਰੁ ॥

ਨਾਨਕ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਇਕੋ ਕਰਿ ਸਾਲਾਹੀਐ ਜਿ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ ਦਿਖਾਇ ॥

ੴ੧੧੬॥ —ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ. ੫੧੫

(ਅ) ਨਾਵ :

ਸਬਦ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਨਾਂਵ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :—

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ—ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹ ।

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਕੋਇ ॥

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਬਾਣੀ ਸਚੁ ਹੈ ਸਚਿ ਮਿਲਾਵਾ ਹੋਇ ॥

ਨਾਨਕ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਕਰਤਿਆ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਆ ਕਰਮਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ॥

ੴ੧੧੧੮॥ —ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੧੪

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਬਾਣੀ ਸਚੁ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਲਧੀ ਭਾਲਿ ॥

'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਸਬਦੇ ਉਚਰੈ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਹਿਰਦੈ ਨਾਲਿ ॥੨॥੧੫॥

—ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ. ੫੧੪

(੨) 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ'—ਉਹ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ।

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਸਾਹਿਬੁ ਸਚੁ ਹੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਜਾ ਕਾ ਨਾਉ ॥

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨੁ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਦੇਇ ਸੁ ਖਾਇ ॥

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਜਲਿ ਥਲਿ ਭਰਪੂਰੁ ਹੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਇਆ ਜ ਇ ॥੨॥੧੭॥

—ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: '੩, ਪੰ: ੫੧੫

ਨੋਟ: ਜਿਵੇਂ ਕਈ ਸਬਦ (—ਅੰਤ) ਬਣ ਕੇ, ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ (—ਅੰਤ) ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ (ਵੇਖੋ, ਵਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ— ‘ਲਿੰਗ’) ਤਿਵੇਂ ਇਹ ਸਬਦ ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ’ ਭੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ-ਵਾਚਕ ਹੋ ਕੇ ‘ਸੰਬੰਧਕ’ ਦੇ ਨਾਲ ਭੀ (—ਅੰਤ) ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ :

‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਕਾ’ ਬਡਾ ਤਮਾਸਾ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੰਗਤਿ ਸਭੈ ਬਿਚਾਰਹੁ ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਕਾ’ ਬਡਾ ਤਮਾਸਾ ॥੨॥੧੨॥

—ਸਵਰੀਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਗਯੰਦ, ਪੰ. ੧੪੦੩

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ :—

‘ਅਹੋ ਜਸੁ ਰਖੇਣ ਗੋਪਾਲਹ ਨਾਨਕ ਰੋਮ ਨ ਛੇਦੁਤੇ ॥੬॥

ਹੋ ਅਚੁਤ ਸਰਣਿ ਸੰਤ ਨਾਨਕ ‘ਭੋ’ ਭਗਵਾਨਏ ਨਮਹ ॥੧੧॥

—ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੫੪

ਭਾਗ ਤੀਜਾ

ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ (Syntax)

ਕਾਰਕ-ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ

ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਧਾਤੂ ('ਅਕਰਮਕ', 'ਸਕਰਮਕ' ਜਾਂ 'ਪ੍ਰੋਣਾਰਥਕ') ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ 'ਅੱਠ ਪੁਰਖ' 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਨਾਲ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਵ' ਦਾ 'ਇਕ-ਵਚਨ' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ () ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਾਰਾਤ (1-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਕਾਰਾਤ (1-ਅੰਤ) ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹੀ ਉਕਾਰਾਤ (ਉ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵ ਜੋ ()-ਅੰਤ) ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

(ੳ) (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਨਾਵ :

ਸੋ 'ਤਨੁ' 'ਜਲੈ' ਕਾਠ ਕੈ ਸੰਗਾ ॥੩॥੧੧॥ — ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ ੩੨੬

(ਅ) (1-ਅੰਤ) ਨਾਵ :

'ਕਰਤਾ' 'ਰ ਖੈ' ਕੀਤਾ ਕਉਨੁ ॥੨॥੧੮॥ — ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੮੮

(ੲ) (ਉ-ਅੰਤ) ਨਾਵ :

'ਭਉ' 'ਬਿਨਸੈ' ਪੂਰਨ ਹੋਇ ਆਸ ॥੩॥੧੯॥ — ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ

(ਵੇਖੋ ਪੰ: ੫੬, ੧੧੪, ੧੦੭)

(੨) 'ਭੂਤਕਾਲ' ਕ੍ਰਿਆ (Past Tense) ਦੇ 'ਅੱਠ ਪੁਰਖ',
੩੩੦

ਇਕ-ਵਚਨ' ਨਾਲ ਉਪਰ-ਲਿਖੇ ਰੂਪ ਦਾ 'ਨਾਵ' ਕੇਵਲ ਤਦੋਂ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਧਾਤੂ 'ਅਕਰਮਕ' (Intransitive) ਹੋਵੇ।
ਵੇਖੋ—

ਅਬ 'ਮਨੁ' ਉਲਟਿ ਸਨਾਰਨੁ 'ਹੂਆ' ॥੩॥੧੭॥

—ਗੁਰੂਗੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੭

ਵਿਚਿ 'ਕਰਤਾ' ਪੁਰਖੁ 'ਖਲੋਆ' ॥੧॥੫੭॥ —ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੨੩

'ਭਉ' 'ਭਾਗਾ' ਨਿਰਭਉ ਮਨਿ ਬਸੈ ॥੩॥੩੪॥—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੯੩

(ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੫੬, ੧੦੭, ੧੧੪)

(੩) 'ਸਕਰਮਕ' (Transitive) ਜਾ 'ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ (Causative) ਧਾਤੂ ਦੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ' ਨਾਲ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਅਕਾਰਾਤ, ਆਕਾਰਾਤ ਅਤੇ ਉਕਾਰਾਤ ਪੁਲਿੰਗ 'ਨਾਵ' ਦੇ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ' ਵਰਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ :

(ੳ) ਅਕਾਰਾਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) :—

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('ਿ') ਜਾ ('ਹਿ') ਜਾ ('') ਹੋਵੇ।

(ਅ) ਆਕਾਰਾਤ (ਮ-ਅੰਤ) :—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('') ਹੋਵੇ।

(ੲ) ਉਕਾਰਾਤ (ਉ-ਅੰਤ) :—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ('ਇ') ਹੋਵੇ।

ਜਿਵੇ—

ਕਹੁ ਕਬੀਰ 'ਗੁਰਿ' ਸੋਝੀ 'ਪਾਈ' ॥੪॥੧੪॥ —ਗੁਰੂਗੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੩੨੬

ਕਹੁ ਗਹਿ 'ਲੀਨੀ' 'ਸਾਜਨਹਿ' ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੇ ਮੀਤ ॥੨॥੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਰੁਤੀ ਸਲੋਕ, ਪੰ: ੯੨੮

'ਕਬੀਰੋ' ਸੋ ਧਨੁ ਪਾਇਆ ॥੪॥੬॥

—ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੬੫੫

'ਦਾਤੈ' ਦਾਤਿ 'ਰਖੀ' ਹਥਿ ਅਪਣੈ ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਸੁ ਦੇਈ ॥੪॥੧੧॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩, ਪੰ: ੬੦੪

'ਨਾਮਦੇਇ' ਸਿਮਰਨੁ ਕਰਿ 'ਜਾਨਾ' ॥੨॥੧॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੮੫੮

(ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੬੩, ੧੦੮, ੧੧੫) ।

(੪) ਅਕਰਮਕ, ਸਕਰਮਕ ਜਾ ਪ੍ਰੋਰਣਾਰਥਕ ਧਾਤੂ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਜਾ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ, ਅੰਨ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਨਾਲ ਮੁਕਤ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁਕਤ-ਅੰਤ ਹੀ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਾਰਾਤ ਪੁਲਿੰਗ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ (~-ਅੰਤ) ਹੈ । ਵੇਖੋ—

‘ਸਾਕਤ’ ਮਰਹਿ ‘ਸੰਤ’ ਸਭਿ ‘ਜੀਵਹਿ’ ॥੩॥੧੩॥ —ਗਉੜੀ ਕੀਰ, ਪੰ. ੩੨੬

‘ਧੰਧੇ’ ਕਹਾ ‘ਬਿਆਪਹਿ’ ਤਾਹੁ ॥ —ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ. ੨੫੧

(ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੬੪, ੧੧੬)

ਕਰਮ ਕਾਰਕ :—

(੧) ਕਈ ਧਾਤੂ ‘ਦੁਇ ਕਰਮਕ’ (Governing two objects) ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਇਕ ‘ਕਰਮ’ ਨੂੰ ‘ਕਥਿਤ’ (Direct) ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ‘ਅਕਥਿਤ’ (Indirect) ਕਹੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਥੇ ‘ਉਪਦੇਸ਼’ ‘ਕਥਿਤ ਕਰਮ’ ਅਤੇ ‘ਮੈਨੂੰ’ ‘ਅਕਥਿਤ’ ਹੈ ।

‘ਕਥਿਤ’ ਤੇ ‘ਅਕਥਿਤ’ ਕਰਮ ਦੀ ਭਾਲ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਕੀ’ ਜਾ ‘ਕਿਸ ਨੂੰ’ ਵਰਤੀਏ । ‘ਕੀ’ ਵਰਤਿਆ ਜੋ ਉੱਤਰ ਮਿਲੇ, ਉਹ ‘ਕਥਿਤ ਕਰਮ’ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਕਿਸ ਨੂੰ’ ਵਰਤਿਆ ਜੋ ਉੱਤਰ ਮਿਲੇ, ਉਹ ‘ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ’ ਹੈ ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ‘ਕਥਿਤ ਕਰਮ’ ‘ਕਰਮ ਕਾਰਕ’ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ ‘ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ’ ‘ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ’ ਵਿਚ । ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਨਿਯਮ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੀਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਵੇਖੋ—

ਜਿਸ ਨੇ ਦਇਆਲੂ ਹੋਵੇ ਮੇਰਾ ਸੁਆਮੀ ਤਿਸੁ 'ਗੁਰਸਿਖ' ਗੁਰੂ 'ਉਪਦੇਸੁ'
ਸੁਣਾਵੈ ॥੨॥੧੧॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ: ੩੦੬

ਉਪਦੇਸੁ—ਕਥਿਤ ਕਰਮ । ਗੁਰਸਿਖ—ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ ।

'ਰਾਮਦਾਸ' ਸੋਢੀ 'ਤਿਲਕੁ' ਦੀਆ ਗੁਰਸਬਦੁ ਸਚੁ ਨੀਸਾਣੁ ਜੀਉ ॥੫॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪੰ: ੯੨੩

ਤਿਲਕੁ—ਕਥਿਤ ਕਰਮ । ਰਾਮਦਾਸ—ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ ।

ਹਉ 'ਸਿਰੁ' ਅਰਪੀ ਤਿਸੁ 'ਮੀਤ' ਪਿਆਰੇ ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਦੇਇ ਸਦੇਸਾ ॥੩॥੧॥

—ਗਉੜੀ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੪੭

ਸਿਰੁ—ਕਥਿਤ ਕਰਮ । ਮੀਤ—ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ ।

'ਸੁਮਹਿ' 'ਧਨੁ' ਰਾਖਨ ਕਉ ਦੀਆ ਮੁਗਧੁ ਕਹੈ ਧਨੁ ਮੇਰਾ ॥੩॥੧੬॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੭੩

ਧਨੁ—ਕਥਿਤ ਕਰਮ । ਸੁਮਹਿ—ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ ।

ਅਮਰਦਾਸਿ ਅਮਰਤੁ 'ਛਤ੍ਰੁ' 'ਗੁਰ ਰਾਮਹਿ' ਦੀਅਉ ॥੧॥

—ਸਵਈਏ ਮ ਪੰਜਵੇਂ ਕੇ, ਮਥੁਰਾ, ਪੰ: ੧੩੦੮

ਛਤ੍ਰੁ—ਕਥਿਤ ਕਰਮ । ਗੁਰੂ ਰਾਮਹਿ—ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ ।

ਵਿਣੁ, ਬਿਨੁ, ਬਿਨਾ

'ਸੰਬੰਧਕ' 'ਵਿਣੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਵਿਨਾ' ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਹੈ, 'ਬਿਨੁ' ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਅਤੇ 'ਬਿਨਾ' ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ 'ਵਿਨਾ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਅਪਾਦਨ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ 'ਬਿਨਾ' ਅਪਾਦਨ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—'ਤੈਥੋਂ ਬਿਨਾ'। ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪੁਲਿੰਗ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸਬਦ ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਚਿਹਨ (, , ਹਿ) ਹਨ; ਇਹਨਾ ਵਿਚੋਂ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਚਿਹਨਾ ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਬੰਧਕ 'ਬਿਨਾ'

ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ—

ਬਿਨੁ 'ਬਾਦ ਬਿਰੋਧਿ' ਕੋਈ ਨਾਹੀ ॥੯॥੫॥—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੨੫

ਵਿਨੁ 'ਨਾਵੈ' ਗਥੁ ਗਇਆ ਗਵਾਏ ॥੯॥੭॥—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੨੭

ਬਿਨੁ 'ਨਾਵੈ' ਕਿਆ ਟੇਕ ਟਿਕੀਜੈ ॥੧੧॥—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੩੧

ਪ੍ਰਣਵਤਿ ਨਾਮਦੇਉ 'ਨਾਕਹਿ' ਬਿਨਾ ॥੩॥੨॥

—ਭੇਰਉ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੬੩

(ੳ) ਨਾਵੈ ਬਿਨੁ, ਸਬਦੈ ਬਿਨੁ।

(ਅ) ਨਾਕਹਿ ਬਿਨਾ, ਬਾਦ ਬਿਰੋਧਿ ਬਿਨੁ।

ਨੋਟ :—ਲਫਜ 'ਬਿਨੁ' ਅਤੇ 'ਵਿਨੁ' ਸਦਾ (—ਅੰਤ) ਹਨ।

(੩) 'ਤੁਰਨਾ, ਜਾਣਾ' ਆਦਿਕ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਧਾਤੂ ਦੀ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਦੇ ਨਾਲ ਜੇ ਉਸ 'ਬਾ' ਆਦਿਕ ਦਾ ਭੀ ਜਿਕਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਧਾਸੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ 'ਬਾ' ਦਾ 'ਵਾਚਕ' ਸਬਦ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਜਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਅਸਟਾਧਿਆਈ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਨਿਯਮ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀ ਵਿਚੋਂ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ :—

ਚਉਥੈ ਪਹਰੈ ਰੈਣਿ ਕੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ ਲਾਵੀ ਆਇਆ 'ਖੇਤੁ' ॥੪॥੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਪਹਰੇ, ਪੰ: ੭੫

ਨੀਦ ਪਈ ਸੁਖ ਸਹਜ 'ਘਰੁ' ਆਇਆ ॥੮॥੨੬॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੦੭

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ :—

ਮਨੁ ਮਾਰਣ ਕਾਰਣਿ 'ਬਨ' ਜਾਈਐ ॥੧॥੧॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੩

(ੳ) ਲਾਵੀ ਆਇਆ 'ਖੇਤੁ'—ਲਾਵੀ 'ਖੇਤੁ ਨੂੰ' ਆਇਆ।

'ਘਰੁ' ਆਇਆ—'ਜੀਵ ਘਰ ਨੂੰ' ਆਇਆ।

(ਅ) 'ਬਨ' ਜਾਈਐ—'ਬਨ ਨੂੰ' ਜਾਈਏ।

(੪) ਜਦੋਂ 'ਲੰਮੇ ਪੈਂਡੇ' ਜਾਂ 'ਲੰਮੇ ਸਮੇ' ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ 'ਅਧਿਕਾਰਣ ਕਾਰਕ' ਦੇ ਬਾ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਯਮ ਭੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚੋਂ ਤੁਰਿਆ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ—

ਨ ਵਵਰਸ ਵਰਸਾਣਿ ਦ੍ਵਾਦਸ ਦਸਸਤਾਖਸਹ—ਭਾਵ, ਇੰਦ੍ਰ ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਨਾ ਵਰ੍ਹਿਆ। ਕ੍ਰੋਸੰ ਕੁਟਿਲਾ ਨਦੀ—ਭਾਵ, ਦੋ ਕੋਹ ਵਲ ਮਾਰਦੀ ਨਦੀ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ :—

ਸਾਵਣਿ ਵਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ 'ਜਗੁ' ਛਾਇਆ ਜੀਉ ॥੪॥੧॥੨੭॥੬੫॥

—ਗਉੜੀ ਮਾਝ ਮ: ੪, ਪੰ: ੧੭੩

ਬਾਵੇ 'ਮਾਰਗੁ' ਟੇਢਾ ਚਲਨਾ। ੩॥੯੮॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੮੫

ਹਉ ਹਉ ਕਰਤੀ 'ਜਗੁ' ਫਿਰੀ ਨ ਧਨੁ ਸੰਪੈ ਨਾਲਿ ॥੩॥੧੪॥੪੭॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰ: ੩੨

ਵਰਸੁ 'ਜਗੁ' ਛਾਇਆ—ਬਦਲ (ਸਾਰੇ) ਜਗ ਵਿਚ ਛਾਇਆ।

'ਮਾਰਗੁ' ਚਲਨਾ—(ਲੰਮੇ) ਪੈਂਡੇ ਵਿਚ ਚਲਨਾ।

'ਜਗੁ' ਫਿਰੀ—(ਸਾਰੇ) ਜਗ ਵਿਚ ਫਿਰੀ।

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ:—

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਦੇ ਇਕ ਵਚਨ ਦਾ ਚਿਹਨ 'ਏ' ਹੈ। ਇਹ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਪਭ੍ਰੰਸ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਕਾਰਕ ਦੇ ਚਿਹਨ ਉੱਡ ਗਏ ਹਨ; ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਰੂਪ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ 'ਨਮਹ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਆਦਿ ਗੁਰਏ ਨਮਹ ॥ ਜੁਗਾਦਿ ਗੁਰਏ ਨਮਹ ॥

ਸਤਿਗੁਰਏ ਨਮਹ ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੇਵਏ ਨਮਹ ॥੧॥੧॥

—ਸੁਖਮਨੀ

‘ਹਰਏ ਨਮਸਤੇ ‘ਹਰਏ’ ਨਮਹ ॥੧॥

—ਗੋ ਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੮੭੪

(੨) ‘ਭਾਉਣਾ’

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਧਾਤੂ ‘ਰੁਚ’ (ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਭਾਉਣਾ’, ‘ਚੰਗਾ ਲੱਗਣਾ’) ਅਤੇ ਇਸੇ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਧਾਤੂ ‘ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ’ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ, “ਇਦੰ ਮੇ ਰਚਤੇ” (= ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ), ਇਸ ਵਾਕ ਵਿਚ ਸਬਦ ‘ਮੇ’ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਨਿਯਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਾਕ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਜਿਸ ‘ਵਿਅਕਤੀ’ ਨਾਲ ‘ਰੁਚ’ ਆਦਿਕ ਧਾਤੂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੈਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ (ਕੋਈ ਚੀਜ਼) ਚੰਗੀ ਲੱਗੇ ਜਾ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਵਾਚਕ-ਸਬਦ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ‘ਭਾਉਣਾ’ ਧਾਤੂ ਭੀ ਇਸੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ‘ਸੰਤ’ ਭਾਵੇਂ ਤਾ ਓਇ ਭੀ ਗਤਿ ਪਾਹਿ ॥

—ਸੁਖਮਨੀ

ਹਰਿ ਕਥਾ ਪੜੀਐ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸੁਣੀਐ ਬੋਝਾਣੁ ਹਰਿ ਰੰਗੁ ਗੁਰ’ ਭਾਵਏ ॥੫॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਸਦ, ਪੰ: ੯੨੩

ਕਾਪਰੁ ਤਨਿ ਸੁਹਾਵੈ ਜਾ ‘ਪਿਰ’ ਭਾਵੈ ਗੁਰਮਤੀ ਚਿਤੁ ਲਾਈਐ ॥੧॥੨॥

—ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਛੰਤ ਮ: ੩, ਪੰ: ੨੪੪

‘ਠਾਕੁਰ’ ਅਪੁਨੇ ਜੋ ਜਨੁ ਭਾਇਆ ॥੨੮॥

—ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੫੬

ਕਾਮ ਕਰੀਜੈ ‘ਠਾਕੁਰ’ ਭਾਵਾ ॥੨॥੧੪੯॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੧੨

ਨੋਟ : ਉੱਪਰ-ਦਿੱਤੇ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿਚ ਲਜ਼ਜ ਸੰਤ, ਗੁਰ, ਪਿਰ, ਠਾਕੁਰ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ’ ਦੇ ‘ਇਕ-ਵਚਨ’ ਵਿਚ ਹਨ। (ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੮੩, ੮੪)

(ੳ) ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਹ ਧਾਤੂ ‘ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ’ ਨਾਲ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਬੜ੬

ਤਉ ਨਾਨਕ ਕੰਤੈ 'ਮਨਿ ਭਾਵੈ' ॥੨੬॥

—ਅਸਾ ਮ: ੧, ਪੰ: ੩੫੭

ਤਾ ਕਾਮਣਿ ਕੰਤੈ 'ਮਨਿ ਭਾਵੈ' ॥੨੭॥

—ਅਸਾ ਮ: ੧, ਪੰ: ੩੫੭

ਮਨਿ—ਮਨ ਵਿਚ । (ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ)

(ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੯੭)

(ਅ) 'ਭਾਉਣਾ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੜਨਾਵ 'ਜਿਸੁ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ, ਰਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ।

ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਸੁ ਆਪੇ ਦੇਇ ॥੮॥੧॥ —ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੪, ਪੰ: ੧੦੬੬

'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਆਪੇ ਮੇਲੇ ਜਿਨਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਏਕੋ ਜਾਤਾ ਹੇ ॥੨॥੮॥

—ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੦੫੧

'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਹੀ ਨਿਸਤਾਰਣ ॥੩॥੧॥ —ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੦੦੫

'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਲਏ ਲੜਿ ਲਾਇ ॥੮॥੫॥

—ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ

'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਆਪਨ ਨਾਇ ਲਾਵੈ॥ 'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ' ਤਿਸੁ ਖੇਲ ਖਿਲਾਵੈ॥

—ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੪

ਇਥੇ ਪੜਨਾਵ 'ਜਿਸੁ' 'ਜੋ ਉਸੁ' ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ । 'ਜਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਸੁ ਖੇਲ ਖਿਲਾਵੈ' ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵੇਲੇ 'ਜਿਸੁ' ਨੂੰ 'ਜੋ ਉਸੁ' ਬਨਾਉਣਾ ਹੈ । ਸੋ ਅਰਥ ਇਉਂ ਹੋਵੇਗਾ 'ਜੋ ਉਸੁ (ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ) ਭਾਵੈ ਤਿਸੁ ਖੇਲ ਖਿਲਾਵੈ' ।

(੩) ਵਿਟਹੁ

'ਸੰਬੰਧਕ' 'ਵਿਟਹੁ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਵਸੱਟ' ਦਾ ਵਿਗਾੜ ਹੈ; ਇਹ, ਕੇਵਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਭੇਟਾ ਰੱਖੀਦੀ ਸੀ । ਜਿਸ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਧੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਵਾਚਕ-ਸਬਦ ਨੂੰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਸੀ; ਜਿਵੇਂ ਇੰਦ੍ਰਾਯ ਵਸੱਟ; ਭਾਵ, ਇੰਦ੍ਰ ਵਾਸਤੇ, ਇੰਦ੍ਰ ਦੇ ਸਦਕੇ । ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸੂਤ੍ਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । 'ਨਮਹ ਸ੍ਵਾਸਿ ਸ੍ਵਾਹਾ ਸ੍ਵਧਾਲੰ ਵਸੱਟ ਯੋਗਾਤ ਚ' ।

'ਵਸੱਟ' ਵਾਗ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ 'ਵਿਟਹੁ' ਭੀ

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ, 'ਵਸੱਟ' ਵਾਂਗ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
 ਭੀ ਤਦੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਇਸਟ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਜਾ
 ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ—

'ਗੁਰ ਵਿਟਹੁ' ਨਾਨਕੁ ਵਾਰਿਆ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ
 ਚਿਤੇਰੇ ਰਾਮ ॥੨॥੪॥

—ਬਿਹਾਗੜਾ ਛੰਤ ਮ: ੪, ਪੰ: ੫੪੦

'ਗੁਰ ਵਿਟੜਿਅਹੁ' ਹਉ ਘੋਲੀ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਮੇਲਾਈਆ ॥੫॥੨੧॥

—ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੫, ਪੰ: ੪੫੨

'ਸਤਿਗੁਰ ਵਿਟਹੁ' ਵਾਰਿਆ ਜਿਤੁ ਮਿਲਿਐ ਖਸਮੁ ਸਮਾਲਿਆ ॥੧੩॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

(ੳ) ਇਸ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ
 ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਇਸ ਦਾ ਲੋਪ ਭੀ ਹੋ ਜਾਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਆ ਸਿੱਧੀ ਹੀ
 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ; ਜਿਵੇਂ—

ਹਉ ਵਾਰਿ ਵਾਰਿ ਜਾਉ 'ਗੁਰ ਗੋਪਾਲ' ॥੧॥੯॥ —ਨਟ ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੮੦

'ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ' ਆਪਣੇ ਦਿਉਹਾੜੀ ਸਦ ਵਾਰ ॥੧॥੧॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

'ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ ਤਿਸੁ ਮਿਤ੍ਰੁ' ਵਿਚੋਲੇ ਜੈ ਮਿਲਿ ਕੰਤੁ ਪਛਾਣਾ ॥੧॥੧੫॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੬੪

'ਬਲਿ ਤਿਸੁ ਬਾਪੇ' ਜਿਨਿ ਹਉ ਜਾਇਆ ॥੨॥੩॥ —ਆਸਾ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੪੭੬

ਬਲਿ ਜਾਇ ਨਾਨਕੁ 'ਪੁਰਖ ਪੂਰਨ' ਬਿਰੁ ਜਾ ਕਾ ਸੋਹਾਗੁ ਜੀਉ ॥੩॥

ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੨੭

ਕੁਰਬਾਣੁ ਜਾਈ ਤੇਰੇ 'ਪਰਤਾਪ' ॥੩॥੨॥੨੦॥ —ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੭੧

(੪) ਸੁਅਸਤਿ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਮਿੱਤਰ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜਨ ਵੇਲੇ
 ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਦਾ
 ਹੈ; ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਸੀਸ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣ ਲਈ ਭੀ

ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਿਆ ਜਾਏ, ਉਸ ਦਾ 'ਵਾਚਕ' ਸਬਦ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਤਿਸੁ ਜੋਹਾਰੀ ਸੁਅਸਤਿ 'ਤਿਸੁ' ਤਿਸੁ ਦੀਬਾਣੁ ਅਭਗੁ ॥੧॥੮॥

ਤਿਸੁ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ। —ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

(੫) ਮਿਲਣਾ, ਭੇਟਣਾ।

ਪਿਛੇ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਦੋ 'ਕਰਮ' (Object) ਹੁੰਦੇ ਹਨ—ਕਥਿਤ, ਅਕਥਿਤ।

'ਕਥਿਤ' ਕਰਮ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਆ 'ਮਿਲਣਾ', 'ਭੇਟਣਾ' ਦਾ 'ਕਰਮ' ਭੀ 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ' ਵਾਂਗ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ—

ਸੁਣਿ ਮੀਤਾ ਹਉ ਤੇਰੀ ਸਰਣਾਈ ਆਇਆ 'ਪ੍ਰਭ' ਮਿਲਉ ਦੇਹੁ ਉਪਦੇਸਾ॥
੨॥੧॥੧੨॥ —ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ. ੬੧੨

ਪ੍ਰਭ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ ਵਚਨ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੈ ਤ ਗੁਣ ਰਵੈ ਭਾਈ ਮਿਲਿ 'ਪ੍ਰੀਤਮ' ਸਾਚਿ ਸਮਾਉ ॥੬॥੩॥
—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੬੩੬

ਪ੍ਰੀਤਮ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

'ਗੁਰ' ਮਿਲਿ ਨਾਨਕ ਨਾਕੁਰੁ ਜਾਤਾ ॥੩॥੯॥ —ਸੂਹੀ ਮ: ੫, ਪੰ. ੭੩੬
ਗੁਰ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

ਜੋ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਸੋ ਥੀਐ ਇਨ ਬਿਧਿ 'ਕੇਤ' ਮਿਲੀ ॥੨॥੨॥

ਕੇਤ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ। —ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੭੮੬

ਮਿਲਿ 'ਸਤਿਗੁਰ' ਸਭਿ ਕਾਜ ਸਵਾਰਿ ॥੪॥੧੬॥—ਗੋਡ ਮ: ੫, ਪੰ. ੮੬੭
ਸਤਿਗੁਰ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ।

ਅੰਧਲੇ 'ਕ੍ਰਿਭਵਣ ਸੂਝਿਆ 'ਗੁਰ' ਭੇਟਿ ਪੁਨੀਤਾ ॥੧॥੭॥੩੭॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰ: ੯੦੮

ਗੁਰ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਗੁਰੁ ਪਰਮੇਸਰੁ 'ਨਾਨਕ' ਭੇਟਿਓ ਸਾਚੇ ਸਬਦਿ ਨਿਬੇਰਾ ॥੩॥੬॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੮੭੮

ਨਾਨਕ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ।

'ਸਤਿਗੁਰ' ਭੇਟੈ ਸੋ ਜਨੁ ਸੀਝੈ ਜਿਸੁ ਹਿਰਦੈ ਨਾਮੁ ਵਸਾਈ ॥੧੯॥੫॥੧੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੯੧੨

ਸਤਿਗੁਰ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ।

'ਪ੍ਰਭ ਮਿਲਉ—ਮੈਂ 'ਪ੍ਰਭੁ ਨੂੰ' ਮਿਲਾਂ । 'ਗੁਰ' ਮਿਲਿ—'ਗੁਰੁ ਨੂੰ' ਮਿਲ ਕੇ । ਮਿਲਿ 'ਪ੍ਰੀਤਮ'—'ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ' ਮਿਲ ਕੇ ।

'ਕੰਤ' ਮਿਲੀ—'ਕੰਤ ਨੂੰ' ਮਿਲੀ । ਮਿਲਿ 'ਸਤਿਗੁਰ'—'ਸਤਿਗੁਰ ਨੂੰ' ਮਿਲ ਕੇ । 'ਗੁਰ' ਭੇਟਿ—'ਗੁਰੁ ਨੂੰ' ਮਿਲ ਕੇ । 'ਨਾਨਕ' ਭੇਟਿਓ—'ਨਾਨਕ ਨੂੰ' ਮਿਲਿਆ । 'ਗੁਰ' ਭੇਟੇ—'ਗੁਰੁ ਨੂੰ' ਮਿਲੇ । 'ਸਤਿਗੁਰ' ਭੇਟੈ—'ਸਤਿਗੁਰੁ ਨੂੰ' ਮਿਲੇ ।

ਨੋਟ:—ਕ੍ਰਿਆ 'ਮਿਲਣਾ', 'ਭੇਟਣਾ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਰਤਾ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਸਬਦ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ । ਵੇਖੋ—

ਜਿਸ 'ਗੁਰੁ' ਮਿਲੈ ਤਿਸੁ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੈ ॥੩੯॥ —ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰ: ੬੪੨

ਜਿਸੁ 'ਗੁਰੁ' ਭੇਟੇ ਨਾਨਕਾ ਨਿਰਮਲ ਸੋਈ ਸੁਧੁ ॥੨੦॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੬੬

ਸਤਿਗੁਰੁ' ਮਿਲੈ ਤ ਮਹਲਿ ਬੁਲਾਏ ॥੭॥੨੨॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੪੨

ਜਾ ਕਉ ਭੇਟਿਓ 'ਠਾਕੁਰੁ' ਅਪਨਾ ॥੪॥੨੭॥—ਭੈਰਉ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੪੩

ਇਥੇ ਲਫਜ਼ ਗੁਰੂ, 'ਸਤਿਗੁਰੂ, ਠਾਕੁਰੂ, ਕਰਤਾ ਕਾਰੋਕ', ਇਕ-ਵਚਨ
ਹਨ ।

(੬) ਵਿਸਰਨਾ

ਪਿਛਲੇ 'ਧਾਤੂ' ਵਾਗ 'ਵਿਸਰਨਾ' ਦਾ ਭੀ 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮੁ'
ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ । ਵੇਖੋ—

ਜਿਹ 'ਨਰ' ਬਿਸਰਿਆ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ਤੇ ਦੁਖੀਆ ਮਹਿ ਗਨਣੇ ॥੨॥੧੫॥
—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੧੩

ਜਿਹ ਨਰ—ਜਿਸ ਨਰ ਨੂੰ ।

'ਹਉ ਤਿਸੁ ਸੇਵੀ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ 'ਮੈ' ਕਦੇ ਨ ਵੀਸਰੈ ਜੀਉ ॥੨॥੧॥

ਮੈ—ਮੈਨੂੰ ।

—ਧਨਾਸਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੧, ਪੰ: ੬੬੦

ਸੋ ਸਾਂਟੀ 'ਜੈ' ਵਿਸਰੈ ਨਾਨਕ ਸੋ ਤਨੁ ਖੋਹ ॥੨॥੬॥

ਜੈ—ਜਿਸ ਨੂੰ ।

—ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੦੭

ਨਾਨਕ 'ਜਨ' ਪ੍ਰਭੁ ਕਦੇ ਨ ਵਿਸਰੈ ਪੂਰਨ ਜਾ ਕੇ ਭਾਗਾ ॥੨॥੪॥੭॥

ਜਨ—ਜਨ ਨੂੰ ।

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩ ਛੰਤ, ਪੰ: ੭੮੧

ਹਰਿ 'ਨਾਨਕ' ਬਿਸਰੁ ਨ ਕਾਹੂ ਬੇਰੇ ॥੨॥੧੯॥

ਨਾਨਕ—ਨਾਨਕ ਨੂੰ ।

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੦੬

(੭) ਵਿਆਪਣਾ

ਇਸ 'ਧਾਤੂ' ਦਾ 'ਕਰਮ' ਭੀ 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ' ਵਾਗ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ
ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ । ਵੇਖੋ—

ਗੁਣੀ ਭਾਹਿ ਜਲੈ ਸੰਸਾਰਾ 'ਭਗਤ' ਨ ਬਿਆਪੈ ਮਾਇਆ ॥੪॥੧੧॥

ਭਗਤ—ਭਗਤ ਨੂੰ ।

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੭੩

ਸੋਗ ਅਗਨਿ ਤਿਸੁ 'ਜਨ' ਨ ਬਿਆਪੈ ॥੨॥੫੫॥

ਜਨ—ਜਨ ਨੂੰ ।

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੮੪

'ਮਨਹਿ' ਬਿਆਪਤ ਅਨਿਕ ਤਰੰਗਾ ॥੧॥੧॥

ਮਨਹਿ—ਮਨ ਨੂੰ ।

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੫੬

'ਮਨਮੁਖ' ਕਾਲੁ ਵਿਆਪਦਾ ਮੋਹਿ ਮਾਇਆ ਲਾਗੇ ॥੧੨॥

ਮਨਮੁਖ—ਮਨਮੁਖ ਨੂੰ ।

—ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੦੬੦

(੮) ਲੱਗਣਾ

'ਵਿਆਪਣਾ' ਵਾਂਗ ਧਾਤੁ 'ਲੱਗਣਾ' ਦਾ ਭੀ ਇਕੋ ਹੀ ਕਰਮ ਹੈ, ਜੋ 'ਅਕਥਿਤ' ਹੈ ਅਤੇ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਵੇਖੋ—

ਸਾਚੇ 'ਨਿਰਮਲ' ਮੈਲੁ ਨ ਲਾਗੈ ॥੮॥੧॥

ਨਿਰਮਲ—ਨਿਰਮਲ ਨੂੰ । —ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੬੮੬

ਨਿਤ ਅਸਾ ਮਨਿ ਚਿਤਵੈ 'ਮਨ' ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਭੁਖ ਲਗਾਇਆ ॥੩॥੧॥੫॥

ਮਨ—ਮਨ ਨੂੰ ।

—ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫ ਛੰਤ, ਪੰ: ੭੭੬

ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਕੀਆ 'ਜਨ' ਮੀਠ ਲਗਾਨਾ ॥੮॥੧੪॥

ਜਨ—ਜਨ ਨੂੰ ।

—ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫

'ਤਿਨ' ਜਮ ਡੰਡੁ ਨ ਲਾਗਈ ਜੋ ਹਰਿ ਲਿਵ ਜਾਗੇ ॥੧੨॥

ਤਿਨ—ਤਿਨਾ ਨੂੰ ।

—ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੦੬੦

ਭਉ ਭਾਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨਾਨਕ 'ਤਿਸਹਿ' ਲਾਗੈ ਜਿਸੁ ਤੂ ਅਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰਹਿ ॥

ਤਿਸਹਿ—ਤਿਸ ਨੂੰ ।

੪॥੩॥ —ਤੁਖਾਰੀ ਮ: ੪, ਪੰ: ੧੧੧੬

ਆਗਿ ਲਗਉ ਤਿਹ 'ਧਉਲਹਰ' ਜਿਹ ਨਾਹੀ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਉ ॥੧੫॥

ਧਉਲਹਰ—ਧਉਲਹਰ ਨੂੰ ।

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੬੫

(੯) ਹੋਣਾ

ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਭੀ ਧਾਤੂ 'ਵਿਆਪਣਾ' ਅਤੇ 'ਲੱਗਣਾ' ਵਾਗ ਹੈ :—

ਜਿਸ 'ਜਨ' ਹੋਆ ਸਾਧ ਸੰਗੁ ਤਿਸੁ ਭੇਟੈ ਹਰਿ ਰਾਇਆ ॥੧॥੧੬॥੧੭॥

ਜਨ—ਜਨ ਨੂੰ ।

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੧੨

ਸਗਲ ਕਲੇਸ 'ਨਿੰਦਕ' ਭਇਆ ਖੇਦੁ ॥੨੮॥੧੦॥

ਨਿੰਦਕ—ਨਿੰਦਕ ਨੂੰ ।

—ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੬੬

'ਬਾਲਮੀਕੈ' ਹੋਆ ਸਾਧ ਸੰਗੁ ॥੧॥੧॥

—ਬਸੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੧੧੯੨

ਬਾਲਮੀਕੈ—ਬਾਲਮੀਕ ਨੂੰ ।

(੧੦) ਨਮਸਕਾਰ

ਪਿਛੇ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮਹ' 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸ਼ਬਦ 'ਨਮਸਕਾਰ' ਭੀ ਇਸੇ ਹੀ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਇਹੀ ਅਰਥ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ—ਆਦੇਸ, ਡੰਡਉਤ, ਆਦਿਕ ਭੀ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਵੇਖੋ—

ਕਰਉ ਨਮਸਕਾਰ ਭਗਤ 'ਜਨ' ਧੂਰਿ ਮੁਖਿ ਲਾਵਉ ॥੩॥੨੧॥੫੧॥

ਜਨ—ਜਨ ਨੂੰ ।

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੩

ਅਨਿਕ ਬਾਰ ਬੰਦਨ 'ਕਰਤਾਰ' ॥੧॥੧੪॥ —ਗੋਡ ਮ: ਪੰ, ਪੰਨਾ ੮੬੬.

ਕਰਤਾਰ—ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ।

ਕਰਿ ਨਮਸਕਾਰ ਪੂਰੇ 'ਗੁਰਦੇਵ' ॥੧॥੧੫॥

ਗੁਰਦੇਵ—ਗੁਰਦੇਵ ਨੂੰ ।

—ਗੋਡ ਮ: ਪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੮੬੬

ਅਨਿਕ ਬਾਰ 'ਸੰਤਹ' ਡੰਡਉਤ ॥੧॥੨੧॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ਪ, ਪੰਨਾ ੮੮੬

ਸੰਤਹ—ਸੰਤਾ ਨੂੰ ।

ਉਨਿਮੋ 'ਭਗਵੰਤ' ਗੁਸਾਈ ॥੧॥੪੫॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ਪ, ਪੰਨਾ ੮੯੭

ਭਗਵੰਤ—ਭਗਵੰਤ ਨੂੰ ।

ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਆਦਿ 'ਪੁਰਖ' ਆਦੇਸੋ ॥੨॥੫॥੬॥

ਪੁਰਖ—ਪੁਰਖ ਨੂੰ ।

—ਭੋਰਉ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰਨਾ ੧੧੨੭

(੧੧) ਜਾਣਾ, ਆਉਣਾ

ਜਦੋਂ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਟੁਰ ਕੇ ਜਾਣ ਆਉਣ ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਬਾ ਜਾਣਾ ਆਉਣਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਵਾਚਕ 'ਨਾਵ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਜਾਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ ।

ਮਨੁ ਮਾਰਣ ਕਾਰਣਿ 'ਬਨ' ਜਾਈਐ ॥੧॥੧॥—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੩੨੩

ਬਨ—ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ।

ਜੈਸੇ 'ਪਨਕਤ' ਬੂਟਿਟਿ ਹਾਕਤੀ ॥੩॥ —ਬਸੰਤੁ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੬

ਪਨਕਤ—(ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ) ਪਨਘਟ ।

'ਬਨੁ ਬਨੁ' ਫਿਰਤ ਉਦਾਸ ਬੁੰਦ ਜਲ ਕਾਰਣੇ ॥੧੧॥—ਫੁਨਹੇ, ਪੰ. ੧੩੬੨

ਬਨੁ ਬਨੁ—ਕਰਮ ਕਾਰਕ ।

(੧੨) ਰੋਣਾ

ਧਾਤੂ 'ਵਿਆਪਣਾ' ਵਾਗ ਇਸ ਦਾ ਭੀ 'ਅਕਥਿਤ ਕਰਮ' ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਵੇਖੋ—

ਕਬੀਰ 'ਸੰਤ' ਮੂਏ ਕਿਆ ਰੋਈਐ ਜੋ ਅਪੁਨੈ ਗ੍ਰਿਹਿ ਜਾਇ ॥

ਰੋਵਹੁ 'ਸਾਕਤ' ਬਾਪੁਰੇ' ਜੁ ਹਾਟੈ ਹਾਟਿ ਬਿਕਾਇ ॥੧੬॥

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੬੫

ਏਕੁ ਕਬੀਰਾ ਨ ਮੂਆ 'ਜਿਹ' ਨਾਹੀ ਰੋਵਨਹਾਰੁ ॥੬੯॥

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੬੮

ਸੰਤ ਰੋਈਐ—ਸੰਤ ਨੂੰ ਰੋਈਏ । ਸਾਕਤ ਰੋਵਹੁ—ਸਾਕਤ ਨੂੰ ਰੋਵਹੁ ।
ਜਿਹ—ਜਿਸ ਨੂੰ ।

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ—

ਦੋ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਫਰਕ ਜਾਹਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ
'ਸਬਦ' ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਵਾਚਕ 'ਨਾਵ' ਦੇ 'ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ'
ਨਾਲ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ ।

'ਤੋਹੀ' 'ਮੋਹੀ' ਮੋਹੀ ਤੋਹੀ ਅੰਤਰੁ ਕੈਸਾ ॥ 'ਕਨਕ' 'ਕਟਕ' 'ਜਲ' 'ਤਰੰਗ'
ਜੈਸਾ ॥੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ. ੯੩

ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਸਬਦ 'ਅੰਤਰੁ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਸਬਦ
'ਤੋਹੀ', 'ਮੋਹੀ', 'ਕਨਕ', 'ਕਟਕ', 'ਜਲ' ਅਤੇ 'ਤਰੰਗ' ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ
ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹਨ ।

'ਪ੍ਰਾਰਥੂਹਮ' 'ਗੁਰ' ਨਾਹੀ ਭੇਦ ॥੪॥੨੪॥ —ਭੋਰਉ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੧੪੨
ਪ੍ਰਾਰਥੂਹਮ, ਗੁਰ—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਤਿਹ 'ਨਰ' 'ਹਰਿ' ਅੰਤਰੁ ਨਹੀ ਨਾਨਕ ਸਾਚੀ ਮਾਨੁ । ੪੩॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੯, ਪੰ: ੧੪੨੮

ਨਰ, ਹਰਿ—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

'ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੁਆਮੀ' ਭੇਦੁ ਨ ਜਾਣਹੁ ਜਿਤੁ ਮਿਲਿ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਸੁਖਦਾਈ॥
੪॥੧॥੩॥ —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੪ ਪਹਰੇ, ਪੰ. ੭੭

ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ, ਸੁਆਮੀ—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਨਾਨਕ 'ਸਾਧ ਪ੍ਰਭ' ਭੇਦੁ ਨ ਭਾਈ ॥੮॥੭॥

—ਸੁਖਮਨੀ ਮ. ੫

ਸਾਧ, ਪ੍ਰਭ—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ :—

(੧) ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸਭ ਸੁਖ ਅਨੰਦ ਹੈ; ਰੱਬ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕੀ ਘਾਟਾ ਹੈ; ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਪੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਪਾਧੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆਇਆ; —ਜਦੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਬਦ 'ਘਰ' ਨੂੰ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ ਵਚਨ ਵਿਚ ਵਰਤਣਾ ਹੋਵੇ, ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਬਦ 'ਘਰ ਵਿਚ' ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਇਸ ਦਾ 'ਭਾਵ' ਕੱਢ ਲਈਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇਉਂ ਭੀ ਲਿਖ ਸਕੀਦਾ ਹੈ—ਸਾਡੇ ਸਭ ਸੁਖ ਅਨੰਦ ਹੈ; ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਪੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਪਾਧੇ ਦੇ ਆਇਆ। ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੋਪ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ :—ਪਰ ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ 'ਲੁਪਤ' ਸਬਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਸਦਾ (ਂ) ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਇਗਾ; 'ਕੇ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਕੈ' ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ 'ਪੁਰਖ ਵਾਚਕ ਪਤਨਾਵ' ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਭੀ ਅੰਤ ਵਿਚ (ਂ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ—

'ਹਮਾਰੈ' ਏਕੈ ਹਰੀ ਹਰੀ ॥੨॥੧੭॥

—ਟੋਡੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੭੧੫

ਹਮਾਰੇ—ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ।

ਪਖਾ ਫੇਰੀ ਪਾਣੀ ਢੋਵਾ ਹਰਿ 'ਜਨ ਕੈ' ਪੀਸਣੁ ਪੀਸਿ ਕਮਾਵਾ ॥੪॥੭॥੫੪॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰ: ੭੪੬

ਜਨ ਕੈ—ਜਨ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ।

ਅਨਦ ਬਿਨੋਦ ਭਏ ਨਿਤ ਸਖੀਏ ਮੰਗਲ ਸਦਾ 'ਹਮਾਰੈ' ਰਾਮ ॥੩॥੫॥੮॥

—ਸੂਹੀ ਮ. ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੩, ਪੰ: ੭੮੨

ਹਮਾਰੈ—ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ।

ਪਾਣੀ ਪਖਾ ਪੀਸੁ 'ਦਾਸ ਕੈ' ਤਬ ਹੋਹਿ ਨਿਹਾਲੁ ॥੧॥੧੪॥੪੪॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੫, ਪੰ: ੮੧੧

ਦਾਸ ਕੈ—ਦਾਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ।

ਦੇਉ ਸੂਹਨੀ 'ਸਾਧ ਕੈ' ਬੀਜਨੁ ਢੋਲਾਵਉ ॥੨੫॥੫੧॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰ. ੮੧੩

ਸਾਧ ਕੈ—ਸਾਧ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ।

'ਮੇਰੈ' ਸਰਬਸੁ ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ॥੮॥

—ਨਟ ਮ: ੫, ਪੰ. ੯੭੯

ਮੇਰੈ—ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ।

ਲੈ ਪਾਟੀ 'ਪਾਧੇ ਕੈ' ਆਇਆ ॥੨॥੨॥

—ਭੈਰਉ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ: ੩, ਪੰ. ੧੧੫੪

ਪਾਧੇ ਕੈ—ਪਾਧੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ।

(੨) ਧਾਤੂ 'ਸੁਖਾਉਣਾ' 'ਸੁਹਾਉਣਾ' ।

ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਧਾਤੂ 'ਕਰਮ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ, 'ਰੋਗੀ ਨੂੰ' ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੁਖਾਉਂਦੀ । ਪਰ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਧਾਤੂ 'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਵੇਖੋ—

ਉਨਵਿ ਘਨ ਛਾਏ ਬਰਸੁ ਸੁਭਾਏ 'ਮਨਿ ਤਨਿ ਪ੍ਰੇਮੁ ਸੁਖਾਵੈ' ॥੪॥

—ਤੁਖਾਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰ. ੧੧੦੭

ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਨੀਦ ਭੂਖ ਕਹੁ ਕੈਸੀ 'ਕਾਪੜੁ ਤਨਿ ਨ ਸੁਖਾਵਏ' ॥੯॥

—ਤੁਖਾਰੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰ. ੧੧੦੮

ਪ੍ਰਿਅ ਬਿਨੁ ਸੀਗਾਰੁ ਕਰੀ ਤੇਤਾ ਤਨੁ ਤਾਪੈ ਕਾਪਰੁ ਅੰਗਿ ਨ ਸੁਹਾਈ ॥੬॥੩॥

—ਮਲਾਰ ਮ. ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੧੨੭੪

ਸਤਿਗੁਰ ਬਚਨ ਸੁਖਾਨੇ 'ਹੀਅਰੈ' ਹਰਿ ਧਾਰੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ ਕ੍ਰਿਪਵਾ ॥੧॥੫॥

—ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੪, ਪੰ. ੧੩੩੬

ਮਨਿ ਤਨਿ ਸੁਖਾਵੈ—ਮਨ ਵਿਚ ਤਨ ਵਿਚ ਸੁਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ।
ਤਨਿ ਨ ਸੁਖਾਵਏ—ਤਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੁਖਾਉਂਦਾ । ਅੰਗਿ ਨ ਸੁਹਾਈ—
ਅੰਗ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੁਹਾਉਂਦਾ । ਹੀਅਰੈ ਸੁਖਾਨੇ—ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸੁਖਾਏ ।

(੩) 'ਪਿਆਰ'-ਵਾਚਕ ਸਬਦਾ ਨਾਲ ਉਸ ਪਦਾਰਥ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਚਕ ਸਬਦ ਦਾ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ

ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪਿਆਰ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ—
ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਹਰਿ 'ਨਾਮਿ' ਪਿਆਰਾ ॥੨॥੧੪॥

—ਮਾਰੂ ਮ. ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੫੭

ਨਾਮਿ—ਨਾਮ ਵਿਚ (ਅਧਿਕਰਣ, ਇਕ-ਵਚਨ)

ਰਾਮ 'ਨਾਮਿ' ਜਿਨ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪਿਆਰੁ ॥੨॥੭॥ —ਭੈਰਉ ਮ. ੩ ਪੰ. ੧੧੨੬

ਬਿਸਰੀ ਚਿੰਤ 'ਨਾਮਿ' ਰੰਗੁ ਲਾਗਾ ॥੧॥੪੨॥ —ਭੈਰਉ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੧੪੮

ਮੇਰੈ 'ਮਨਿ' ਸਬਦ ਲਗੋ ਗੁਰ ਮੀਠਾ ॥੪੨॥ —ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੨੧੨

ਮਨਿ—ਮਨ ਵਿਚ।

(ੳ) ਪਰ 'ਪਿਆਰ-ਵਾਚਕ ਕ੍ਰਿਆ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਨਾਲ ਭੀ
ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :—

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਨਾਮੁ' ਪਿਆਰਿ ॥੪॥੯॥ —ਭੈਰਉ ਮ: ੩, ਪੰ. ੧੧੨੬

ਨਾਮੁ ਪਿਆਰਿ—ਨਾਮ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਲਛਜ 'ਪਿਆਰਿ' ਕ੍ਰਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ
'ਪਿਆਰੇ' ਪਰ 'ਛੰਦ' ਦੀ ਖਾਤਰ 'ਪਿਆਰੇ' ਤੋਂ 'ਪਿਆਰਿ' ਕੀਤਾ
ਗਿਆ ਹੈ।

(੪) 'ਵਿਆਪਣਾ'

ਇਹ ਧਾਤੂ ਭੀ 'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਵਿਆਪਣਾ' ਦਾ ਇਥੇ ਅਰਥ ਹੈ 'ਗ੍ਰਸਣਾ', ਜਾਂ 'ਮੌਜੂਦ
ਹੋਣਾ'। ਵੇਖੋ—

ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਜਗੁ 'ਰੋਗਿ' ਬਿਆਪਿਆ ਦੁਬਿਧਾ ਡੁਬਿ ਡੁਬਿ ਮਰੀਐ ॥

੧॥ ਰਹਾਉ। ੧॥—ਭੈਰਉ ਮ. ੧ ਘਰੂ ੨, ਪੰ. ੧੧੨੫

ਸੰਸਾਰੁ ਸਾਗਰੁ 'ਦੁਖਿ' ਬਿਆਪਿਆ ਦਾਸ ਲੇਵਹੁ ਤਾਰਿ ॥੨॥੮੪॥੧੦੭॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੨੨੫

ਆਪੇ 'ਘਟਿ' 'ਘਟਿ' ਰਹਿਓ ਬਿਆਪਿ ॥੧੨॥੭॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੧੨੩੬

ਧਰਤੀ 'ਭਾਰਿ' ਨ ਬਿਆਪਈ ਉਨ ਕਉ ਲਾਹੁ ਲਾਹਿ ॥੨੧੦॥

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੭੫

ਬਾਪਤ ਦੇਖੀਐ 'ਜਗਤਿ', ਜਾਨੈ ਕਉਨੁ ਤੈਰੀ ਗਤਿ ॥ ਸਰਬ ਕੀ ਰਖਾ ਕਰੈ,
ਆਪੇ ਹਰਿ ਪਤਿ ॥੧॥

—ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ੍ ਮ: ੫ ਪੰ: ੧੩੮੫

ਨੋਟ:—ਧਾਤੂ 'ਵਿਆਪਣਾ' ਦਾ ਜਿਤਰ 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਭੀ ਆ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ:—

ਸੰਸਾਰੁ ਸਾਗਰੁ ਦੁਖਿ ਬਿਆਪਿਆ—ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਥੇ 'ਕ੍ਰਿਆ' 'ਬਿਆਪਿਆ' ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਲਫਜ਼ 'ਸੰਸਾਰੁ ਸਾਗਰੁ' ਹੈ।

ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੁਕ ਹੈ—'ਮਨਮੁਖ ਕਾਲੁ ਬਿਆਪਦਾ'—ਮਨਮੁਖ ਨੂੰ ਕਾਲ ਗ੍ਰਸਦਾ ਹੈ; ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਆ 'ਬਿਆਪਦਾ' ਦਾ 'ਕਰਤਾ' ਲਫਜ਼ 'ਕਾਲੁ' ਹੈ ਅਤੇ ਲਫਜ਼ 'ਮਨਮੁਖ' ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ ਹੈ।

ਜੇ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਦਾ ਰੂਪ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਰਗਾ ਬਣਾਣਾ ਚਾਹੀਏ ਤਾਂ 'ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਲਫਜ਼ 'ਦੁਖਿ' ਨੂੰ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤਾਯੋ ਅਤੇ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ' ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਲਫਜ਼ 'ਸੰਸਾਰ ਸੰਗਾਰੁ' ਨੂੰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਵਿਚ। ਅਤੇ ਤੁਕ ਇਉਂ ਬਣ ਜਾਇਗੀ—ਸੰਸਾਰ ਦੁਖੁ ਵਿਆਪਿਆ—ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਵਿਆਪਿਆ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਰਗੀ ਬਣਾਈਏ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਇਗਾ—ਮਨਮੁਖੁ ਕਾਲਿ ਬਿਆਪਿਆ—ਮਨਮੁਖ ਕਾਲ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਲਿੰਗ (Gender)

(੧) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਲਿੰਗ' ਤਿੰਨ ਹਨ:—ਪੁਲਿੰਗ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ। ਪਰ ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਰੂਪ

ਕੇਵਲ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਕਾਰਕਾਂ (ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ) ਵਿਚ ਹੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ 'ਕਾਰਕਾਂ' ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ 'ਲਿੰਗਾਂ' ਦਾ ਰੂਪ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ। 'ਅਪਭ੍ਰੰਸ' ਵਿਚ ਇਹ ਫਰਕ ਹੋਰ ਭੀ ਘਟ ਗਿਆ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਕੇਵਲ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹੀ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। 'ਪੰਜਾਬੀ' ਵਿਚ ਇਹ ਵਖੇਵਾ ਭੀ ਜਾਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਲਿੰਗ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ—'ਪੁਲਿੰਗ' ਅਤੇ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ'। ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਪੁਲਿੰਗ ਸਬਦਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਲਿੰਗ ਦੇ ਲੋਪ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਨਪੁੰਸਕ ਲਿੰਗ ਸਬਦ 'ਪੰਜਾਬੀ' ਵਿਚ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਬਣ ਗਏ।

ਜੋ ਸਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਸਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਸਬਦਾਂ ਦੀ ਅੰਤਮ ਧੁਨੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸਬਦ 'ਅਗਨਿ', 'ਸਪਥੁ' ਅਤੇ 'ਰਸੁ' ਪੁਲਿੰਗ ਹਨ; ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ 'ਅੱਗਿ' 'ਸੱਥੁ' ਅਤੇ 'ਰਹੁ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਬਦ ਅਜਿਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਪੁਲਿੰਗ ਵਾਲਾ ਹੈ (ਅੰਤ ਵਿਚ _ ਹੈ), ਪਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਉਹ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹਨ। ਉਹ ਸਬਦ ਇਹ ਹਨ—ਅੰਸੁ, ਸਾਸੁ (ਸਸੁ) ਹਿੰਡੁ, ਕਫੁ, ਕਲਤ੍ਰੁ, ਖਾਕੁ, ਖਾਡੁ (ਖੰਡੁ), ਖੜੁ। ਚਿੰਜੁ, ਛਾਰੁ, ਜਿੰਦੁ, ਜਰੁ। ਤੰਤੁ, ਦਭੁ, ਦਰਦੁ, ਧੋਣੁ (ਧੋਨੁ), ਧਾਤੁ। ਪਉਣੁ, ਫੋਣੁ, ਬਸਤੁ, ਬਿਖੁ, ਬੇਨੁ, ਬਿੰਦੁ, ਭਸੁ, ਮਸੁ (ਮੰਸੁ), ਮੁਸਕਲੁ, ਮਲੁ (ਮੈਲੁ)। ਰੇਣੁ (ਰੋਨੁ), ਰਕਤੁ, ਰਤੁ, ਰੇਤੁ। ਲਾਜੁ (ਲਜੁ)। ਵਾਉ, ਵਿਸੁ, ਵੰਸੁ, ਵਾਸੁ, ਵਸਤੁ, ਵਥੁ। ਵੇਖੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ :—

(੧) ਅੰਸੁ, ਸਾਸੁ, ਸਸੁ, ਹਿੰਡੁ—

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਇਹੁ ਰਾਮ ਕੀ 'ਅੰਸੁ' ॥੪॥੫॥ —ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੮੭੧
'ਸਾਸੁ' ਦਿਵਾਨੀ ਬਾਵਰੀ ਸਿਰ ਤੇ ਸੰਕ ਟਲੀ ॥੨੨॥ —ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰ: ੯੩੧
'ਸਸੁ' ਵਿਰਾਇਣਿ ਨਾਨਕ ਜੀਉ ਸਸੁਰਾ ਵਾਦੀ ਜੇਠੋ ਪਉ ਪਉ ਲੂਹੈ ॥੨॥੧੩॥
—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੬੩
ਫਰੀਦਾ ਰਹੀ ਸੁ ਬੇੜੀ 'ਹਿੰਡੁ' ਦੀ ਗਈ ਕਬੂਰੀ ਗੰਧ ॥੩੩॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੭੯

(੨) ਕਛੁ, ਖਾਕੁ, ਖਾਡੁ, ਖੰਡੁ, ਖੜੁ—

ਬਿਰਧਿ ਭਇਆ ਜੋਬਨੁ ਤਨੁ ਖਿਸਿਆ 'ਕਛੁ' ਕੰਨੁ ਬਿਰਧੋ ਨੈਨਹੁ ਨੀਰੁ ਢਰੇ ॥
੭॥੮॥ —ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੧੦੧੪
'ਖਾਕੁ' ਸੰਤਨ ਕੀ ਦੇਹੁ ਪਿਆਰੇ ॥੪॥੧੪॥ —ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੮
ਹਰਿ ਹੈ 'ਖਾਡੁ' ਰੇਤੁ ਮਹਿ ਬਿਖਰੀ ਹਾਥੀ ਚੁਨੀ ਨ ਜਾਇ ॥੨੩੮॥
—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੭੭

'ਖੜੁ' ਪਕੀ ਕੁੜਿ ਭਜੈ ਬਿਨਸੈ ਆਇ ਚਲੈ ਕਿਆ ਮਾਣੁ ॥੪॥੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਮ: ੧, ਪੰ: ੭੬

(੩) ਚਿੰਜੁ, ਛਾਰੁ, ਜਿੰਦੁ, ਜਰੁ—

ਮਨੁ ਤਨੁ ਮੈਲਾ ਅਵਗੁਣੀ 'ਚਿੰਜੁ' ਭਰੀ ਗੰਧੀਆਇ ॥੧੦॥

—ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੪੧੧

ਹੋਰ ਕਥਨੀ ਬਦਉ ਨ, ਸਗਲੀ 'ਛਾਰੁ' ॥੨॥੩॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੯੦੪

ਜੀਅ ਪ੍ਰਾਣ ਤਨੁ ਧਨੁ ਰਖੇ, ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਰਾਖੀ 'ਜਿੰਦੁ' ॥੪॥੧੨॥੮੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੪੬

ਜੋਬਨੁ ਗਇਆ ਬਿਤੀਤਿ, 'ਜਰੁ' ਮਲਿ ਬੈਠੀਆ ॥੩॥

—ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੭੦੫

(੪) ਤੰਤੁ, ਦਭੁ, ਦਰਦੁ, ਧੋਣੁ, ਧੋਨੁ, ਧਾਤੁ—

ਤੂਟੀ 'ਤੰਤੁ' ਰਬਾਬ ਕੀ ਵਾਜੈ ਨਹੀ ਵਿਜੋਗਿ ॥੩੨॥ —ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰ: ੯੩੪

ਫਰੀਦਾ ਬੀਉ ਪਵਾਹੀ 'ਦਭੁ' ॥੧੬॥ —ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੭੮
ਜਾ ਕੈ ਅੰਤਰਿ 'ਦਰਦੁ' ਨ ਪਾਈ ॥੧॥ —ਸੂਹੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ. ੭੯੩
'ਧੇਨੁ' ਦੁਧੈ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਕਿਤੈ ਨ ਆਵੈ ਕਾਮ ॥੧॥

—ਬਾਰਾਮਾਹ ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੩੩
ਜੇਹੀ 'ਧਾਤੁ' ਤੇਹਾ ਤਿਨ ਨਾਉ ॥੨॥੩੨॥ —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰ. ੨੫

(੫) ਪਉਣੁ, ਫੇਨੁ, ਬਸਤੁ, ਬਿਖੁ, ਬੇਨੁ, ਬਿੰਦੁ, ਭਸੁ, ਮਸੁ, ਮੰਸੁ,
ਮੁਸਕੰਲੁ, ਮਲੁ, ਮੈਲੁ—

ਕੰਨੀ ਬੁਜੇ ਦੇ ਰਹਾ ਕਿਤੀ ਵਗੈ 'ਪਉਣੁ' ॥੮੮॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੮੨

ਜਿਉ ਜਲ ਤਰੰਗ 'ਫੇਨੁ' ਜਲੁ ਹੋਈ ਹੈ ਸੇਵਕ ਠਾਕੁਰ ਭਏ ਏਕਾ ॥੧॥੪੧੨੭॥

—ਸਾਰਗ ਮ. ੫ ਦੁਪਦੇ, ਪੰ. ੧੨੦੯

ਬਨੁ ਬਨੁ ਫਿਰਤੀ ਦੂਢਤੀ 'ਬਸਤੁ' ਰਹੀ ਘਰਿ ਬਾਰਿ ॥੩੬॥

ਬਸਤੁ—ਵਸਤੁ ।

—ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰ. ੯੩੪

'ਬਿਖੁ' ਖਾਧੀ ਮਨਮੁਖੁ ਮੁਆ ਮਾਇਆ ਮੋਹਿ ਵਿਣਾਸੁ ॥੨॥੭॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ. ੯੪੬

ਅਖੰਡ ਮੰਡਲ ਨਿਰੰਕਾਰ ਮਹਿ ਅਨਹਦ 'ਬੇਨੁ' ਬਜਾਵਉਗੋ ॥੧॥੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ. ੯੭੨

ਜਤਨ ਕਰੈ 'ਬਿੰਦੁ' ਕਿਵੈ ਨ ਰਹਾਈ ॥੫॥੬॥੬॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੯੦੬

ਦਾਨਹੁ ਤੈ ਇਸਨਾਨਹੁ ਵੇਜੇ 'ਭਸੁ' ਪਈ ਸਿਰਿ ਖੁਥੈ ॥੧॥੨੬॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੧੫੦

ਲਿਖਦਿਆ ਲਿਖਦਿਆ ਕਾਗਦੁ 'ਮਸੁ' ਖੋਈ ॥੬॥੨੨॥੨੩॥

—ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੧੨੩

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਇਹੁ ਰਾਮ ਕੀ ਅੰਸ ॥ ਜਸ ਕਾਗਦ ਪਰ ਮਿਟੈ ਨ 'ਮੰਸੁ' ॥

॥੪॥੨॥੫॥ —ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੮੭੧

ਜਾ ਕਉ 'ਮੁਸਕਲੁ' ਅਤਿ ਬਣੈ ਢੋਈ ਕੋਇ ਨ ਦੇਇ ॥੧॥੨੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰ. ੭੦

ਜਨਮ ਜਨਮ ਕੀ ਦੁਰਮਤਿ 'ਮਲੁ' ਜਾਇ ॥੧॥੪੭॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੯੭

ਨਾਮਿ ਇਸਨਾਨੁ ਕਰਹਿ ਸੇ ਜਨ ਨਿਰਮਲ ਸਬਦੇ 'ਮੈਲੁ' ਗਵਾਈ ॥੧੩॥੧੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੯੦੬

(੬) ਰੇਣੁ, ਰੇਨੁ, ਰਕਤੁ, ਰਤੁ, ਰੇਤੁ ।

ਦਾਸ ਕੀ 'ਰੇਣੁ' ਪਾਏ ਜੇ ਕੋਇ ॥੪॥੪੬॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੯੭

'ਰੇਣੁ' ਸੰਤਨ ਕੀ ਮੇਰੇ ਮੁਖਿ ਲਾਗੀ ॥੪॥੧੮॥ —ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰ. ੯੬

ਮਾ ਕੀ 'ਰਕਤੁ' ਪਿਤਾ ਬਿੰਦੁ ਧਾਰਾ ॥੪॥੮॥ ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੨੨

ਫਰੀਦਾ ਰਤੀ 'ਰਤੁ' ਨ ਨਿਕਲੈ ਜੇ ਤਨੁ ਚੀਰੈ ਕੋਇ ॥੫੧॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੮੦

ਹਰਿ ਹੈ ਖਾਡੁ 'ਰੇਤੁ' ਮਹਿ ਬਿਖਰੀ ਹਾਥੀ ਚੁਨੀ ਨ ਜਾਇ ॥੨੩੮॥

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੭੭

(੭) ਲਾਜ, ਲਜੁ ।

ਟੂਟੀ 'ਲਾਜੁ' ਭਰੈ ਮਤਿ ਹਾਰੀ ॥੩॥੧੨॥ ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੩੨੫

ਫਰੀਦਾ ਭੈਨੀ ਘੜੀ ਸਵੇਨਵੀ ਟੂਟੀ ਨਾਗਰ 'ਲਜੁ' ॥੬੨॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੮੧

(੮) ਵਾਉ, ਵਿਸੁ, ਵੈਸੁ, ਵਾਸੁ, ਵਸਤੁ, ਵਬੁ ।

ਤਾਤੀ 'ਵਾਉ' ਨ ਲਾਗਈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸਰਣਾਈ ॥੧॥੧੫॥੭੬॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੧੬

ਸਪੈ ਦੁਧੁ ਪੀਆਈਐ ਅੰਦਰਿ 'ਵਿਸੁ' ਨਿਕੋਰ ॥੧੬॥੧॥੩॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰ: ੭੫੫

ਰਸੁ ਸੁਇਨਾ ਰਸੁ ਰੁਪਾ ਕਾਮਣਿ ਰਸੁ ਪਰਮਲ ਕੀ 'ਵਾਸੁ' ॥੨॥੪॥

ਵਾਸੁ—ਸੁਗੰਧੀ ।

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰ ੧੫

ਅਪਨੀ 'ਵਸਤੁ' ਤੂ ਆਪਿ ਪਛਾਨੁ ॥੧॥੩੦॥—ਰਾਮਕਲੀ ਮ. ੫, ਪੰ. ੮੯੨
ਤੰਤੁ ਮੰਤੁ ਪਾਖੰਡ ਨ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋ 'ਵੇਸੁ' ਵਜਾਇਦਾ ॥੭॥੩॥੧੫॥

ਵੇਸੁ—ਬਾਸਰੀ । —ਮਾਰੂ ਮ: ੧, ਸੋਲਹੇ, ਪੰ. ੧੦੩੫
'ਵੇਸੁ' ਸੁਹਾਵੀ ਸਾਇ ਨਾਨਕ ਨਾਉ ਜਪੰਦੋ ਤਿਸੁ ਧਣੀ ॥੨॥੪॥

—ਸਲੋਕ ਮ. ੫, ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ. ੫, ਪੰ. ੩੧੬
ਪਹਿਲੇ 'ਬਾਸੁ' ਲਈ ਹੈ ਭਵਰਹ ਬੀਠਲੁ ਭੈਲਾ ਕਾਇ ਕਰਉ ॥੨॥੨॥

—ਆਸਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ ੪੮੫
'ਬਾਸੁ—ਵਾਸੁ, ਸੁਗੰਧੀ ।

(੯) ਮਿਠਤੁ, ਮਿਰਤੁ, ਬਰਸੁ ।

'ਮਿਠਤੁ' ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆ ਤਤੁ ॥੧॥੧੪॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

'ਮਿਰਤੁ' ਹਸੈ ਸਿਰ ਉਪਰੇ ਪਸੂਆ ਨਹੀ ਬੂਝੈ ॥੧॥੬॥੩੬॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ. ੫, ਪੰ. ੮੦੬

ਗੁੰਤਿ 'ਬਰਸੁ' ਸਹੇਲੀਆ ਸਾਵਣ ਭਾਦਵੇ ਆਨੰਦ ਜੀਉ ॥੪॥

ਬਰਸੁ—ਵਰਖਾ । —ਰਾਮਕਲੀ ਮ. ੫ ਰੁਤੀ ਸਲੋਕ, ਪੰ. ੯੨੮

(੨) ਸਬਦ 'ਜਰੁ' ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਜਰਾ' ਹੈ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸਬਦ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੈ । ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਜਰੁ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ :—

(ੳ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ :—'ਜਰੁ' ਆਈ ਜੋਬਨਿ ਹਾਰਿਆ ॥੧੭॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

(ਅ) ਪੁਲਿੰਗ :—'ਜਰੁ' ਜਰਵਾਣਾ ਕੰਨਿ ਚੜਿਆ ਨਚਸੀ ॥੨੬॥

—ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੧੨੬੦

ਸਬਦ 'ਪਉਣ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪੁਲਿੰਗ ਸੀ, ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਲਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ੩੫੪

ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ।

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ :— ਪਵਨੈ ਮਹਿ ‘ਪਵਨੁ’ ਸਮਾਇਆ ॥੧॥੧੦॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ. ੫, ਪੰ. ੮੮੫

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ:—ਕੰਨੀ ਬੁਜੇ ਦੇ ਰਹਾ ਕਿਤੀ ਵਗੈ ‘ਪਉਣੁ’ ॥੮੮॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੮੨

ਅਕਾਰਾਂਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਸਬਦਾਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾ ਉਕਾਰਾਂਤ (—ਅੰਤ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਚਰ੍ਹਰੀ ਫਰਕ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਇਹਨਾ (—ਅੰਤ) ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕ (Preposition) ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ (—) ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਅੰਞਾਣ ਪਾਠਕ ਕਈ ਵਾਰੀ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਇੰਹ ਸਬਦ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਵੇਖੋ—

‘ਸਾਸੁ ਕੀ’ ਦੁਖੀ ਸਸੁਰ ਕੀ ਪਿਆਰੀ ਜੇਠ ਕੈ ਨਾਮਿ ਡਰਉ ਰੇ ॥੧॥੩॥੨੫॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੪੮੨

ਫਰੀਦਾ ਰਹੀ ਸੁ ਬੇੜੀ ‘ਹਿੰਡੁ ਦੀ’ ਗਈ ਕਬੂਰੀ ਗੰਧੁ ॥੩੩॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੭੬

‘ਛਾਰੁ ਕੀ’ ਪੁਤਰੀ ਪਰਮ ਗਤਿ ਪਾਈ ॥੨੩॥—ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ:੫, ਪੰ. ੨੫੫

ਧਾਤੁ ਮਿਲੈ ਫੁਨਿ ‘ਧਾਤੁ ਕਉ’ ਸਿਫਤੀ ਸਿਫਤਿ ਸਮਾਇ ॥੧॥੧੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰ. ੧੮

‘ਬਿੰਦੁ ਤੇ’ ਜਿਨਿ ਪਿੰਡੁ ਕੀਆ ਅਗਨਿ ਕੁੰਡਿ ਰਹਾਇਆ ॥੧॥੧॥੨੩॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੪੮੧

ਇਹੁ ਤਨੁ ਸਭੁ ਰਤੁ ਹੈ ‘ਰਤੁ ਬਿਨੁ’ ਤੰਨੁ ਨ ਚੋਇ ॥੫੨॥

ਮ: ੩, ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੮੦

‘ਬਿਖੁ ਕੀ’ ਕਾਰ ਕਮਾਵਣੀ ਬਿਖੁ ਹੀ ਮਾਹਿ ਸਮਾਹਿ ॥੩॥੨੪॥੫੭॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰ. ੩੬

੩੫੫

ਹਰਿ ਭਇਓ ਖਾਂਡੁ 'ਰੇਤੁ ਮਹਿ' ਬਿਖਰਿਓ ਹਸਤੀ ਚੁਨਿਓ ਨ ਜਾਈ ॥

੨॥੩॥੧੨॥—ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੯੭੨

ਸਾਸੁ ਕੀ, ਹਿੰਡੁ ਦੀ, ਛਾਰੁ ਕੀ, ਧਾਤੁ ਕਉ, ਬਿੰਦੁ ਤੇ, ਰਤੁ ਬਿਨੁ, ਬਿਖੁ ਕੀ, ਰੇਤੁ ਮਹਿ ।

ਕਦੇ ਕਦੇ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਇਹਨਾ ਸਬਦਾ ਦੇ () ਦੇ ਥਾਂ () ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਖਾਇ ਖਾਇ ਕਰੇ ਬਦਫੈਲੀ ਜਾਣੁ 'ਵਿਸੁ ਕੀ' ਵਾੜੀ ਜੀਉ ॥੨॥੩੦॥੩੭॥

—ਸਾਭ ਮ: ੫, ਪੰ ੧੦੫

ਸਤਿਗੁਰੁ ਦਾਤਾ ਸਭਨਾ 'ਵਥੁ ਕਾ' ਪੂਰੈ ਭਾਗਿ ਮਿਲਾਵਣਿਆ ॥੨॥੧੧॥੧੨॥

ਸਾਭ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੧੧੬

ਗਦਹੁ ਚੰਦਨਿ ਖਉਲੀਐ ਭੀ 'ਸਾਹੁ ਸਿਉ' ਪਾਣੁ ॥੧॥੧੪॥

—ਮ: ੧, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੯੦

ਵਿਸੁ ਕੀ—'ਵਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਵਿਸੁ' । ਵਥੁ ਕੀ—'ਵਥੁ' ਤੋਂ 'ਵਥੁ' ।
ਸਾਹੁ ਸਿਉ—'ਸਾਹੁ' ਤੋਂ 'ਸਾਹੁ' ।

(੪) 'ਕਾਰਕ ਸਾਧਨਾ' ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਸਬਦ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸੇ ਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ, ਇਹਨਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ () ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ () ਦੇ ਥਾਂ () ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਵੇਖੋ—
ਬਿਨੁ ਭਾਗਾ ਸਤਸੰਗੁ ਨ ਲਭੈ ਬਿਨੁ ਸੰਗਤਿ 'ਮੈਲੁ' ਭਰੀਜੈ ਜੀਉ ॥੩॥੪॥

—ਸਾਭ ਮ: ੪, ਪੰ: ੯੫

ਮੈਲੁ—ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਜੇਹੀ ਵਾਸਨਾ ਪਾਏ ਤੇਹੀ ਵਰਤੈ 'ਵਾਸੂ' ਵਾਸੁ ਜਣਾਵਣਿਆ ॥੫॥੧੪॥੧੫॥

ਸਾਭ ਮ: ੩, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੧੧੮

ਵਾਸੂ—(ਵਾਸੁ ਤੋਂ), ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਸਭੁ ਕੋ ਵਸਗਤਿ ਕਰਿ ਲਇਓਨੁ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ 'ਖਾਕੁ' ਰਲਿਆ ॥੩॥੨॥੭੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੪੨

ਖਾਕੁ—(ਖਾਕ ਵਿਚ), ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਜਿੰਦੂ' ਜਪਿ ਨਾਮੁ ਕਰੰਮਾ ॥੧॥੬੫॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੪, ਪੰ: ੧੭੨
ਜਿੰਦੂ—(ਹੇ ਜਿੰਦੂ!) ਸੰਬੰਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ।

'ਮਸੂ' ਤੋਟਿ ਨ ਆਵਈ ਲੇਖਣਿ ਪਉਣੁ ਚਲਾਉ ॥੪॥੨॥

ਮਸੂ—ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ। —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੫

'ਖਾਕੂ ਖਾਕੂ' ਰਲੈ ਸਭੁ ਫੋਲੁ ॥੨॥੨॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪ: ੮੩੨

ਖਾਕੂ ਖਾਕੂ—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ।

(੫) 'ਹੀ' ('ਵਿਸੇਸਣ', ਜਾਂ, 'ਕ੍ਰਿਆ. ਵਿਸੇਸਣ') ਜਿਸ ਸਬਦ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ, ਉਸ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (_) ਜਾਂ (i) ਉੱਡ ਜਾਏ ਹਨ, (ਵੇਖੋ, ਇਸੇ ਭਾਗ ਵਿਚ 'ਹੀ' ਦਾ ਪ੍ਰਕਰਣ)। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸਬਦਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਨਿਯਮ ਦਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਭਾਵ, ਸਬਦ 'ਹੀ' ਦੇ ਹੁੰਦਿਆ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (_) ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ—

ਬਿਖੁ ਕੀ ਕਾਰ ਕਮਾਵਣੀ 'ਬਿਖੁ ਹੀ' ਮਾਹਿ ਸਮਾਹਿ ॥੩॥੨੭॥੫੭॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰ: ੩੬

(੬) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਜੋ ਉਕਾਰਾਤ (_-ਅੰਤ) ਪੁਲਿੰਗ ਸਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਹੀ ਰਹੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ (_) ਉੱਡ ਗਿਆ, ਤੇ ਉਹ ਅਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅਕਾਰਾਤ (ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਸਬਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ; ਜਿਵੇਂ—

(ਤਰੁ) ਤੋਂ ਤਰ। (ਗੁਰੁ) ਤੋਂ ਗੁਰ। (ਅਗਰੁ) ਤੋਂ ਅਗਰ।
(ਪ੍ਰਭੁ) ਤੋਂ ਪ੍ਰਭ। (ਮਧੁ) ਤੋਂ ਮਧ। (ਸਾਧੁ) ਤੋਂ ਸਾਧ। (ਬੰਧੁ) ਤੋਂ ਬੰਧ। (ਇੰਦੁ) ਤੋਂ ਇੰਦ।

ਜੋ (_-ਅੰਤ) ਸਬਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਬਣ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (_) ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ; ਜਿਵੇਂ ਧੇਨੁ, ਬਿੰਦੁ, ਵਸਤੁ, ਲਾਜੁ, ਆਦਿਕ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦੋ ਸਬਦ 'ਪਸੁ', ਅਤੇ 'ਅਸੁ' ਅਜਿਹੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜੋ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਹੁੰਦਿਆ ਭੀ ਉਕਾਰਾਂਤ (—ਅੰਤ) ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਭਾਵ, ਜਿਵੇਂ 'ਅੰਸੁ' ਆਦਿਕ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਸਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (—) ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਭੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ—

ਗ੍ਰਿਹ ਮੰਦਰ ਰਥ 'ਅਸੁ' ਦੀਏ ਰਚਿ ਭਲੇ ਸੰਜੋਗ ॥੩॥

ਅਸੁ—(ਬਹੁ-ਵਚਨ), ਘੋੜੇ । —ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੭੦੬

ਸਿਮਰਹਿ 'ਪਸੁ' ਪੰਖੀ ਸਭਿ ਭੂਤਾ ॥੪॥੧॥੧੮॥

ਪਸੁ—ਬਹੁ-ਵਚਨ । —ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੱਲਹੇ, ਪੰ. ੧੦੭੬

ਜੈਸੇ 'ਪਸੁ' ਤੈਸੇ ਓਇ ਨਰਾ ॥੨॥੨॥ —ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ. ੧੧੬੩

ਪਸੁ—ਬਹੁ-ਵਚਨ ।

ਕਰਿ ਪਰਪੰਚੁ ਉਦਰੁ ਨਿਜ ਪੋਖਿਓ 'ਪਸੁ ਕੀ' ਨਿਆਈ ਸੋਇਓ ॥੧॥੧੦॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰ. ੫੩੬

'ਸੰਬੰਧਕ' 'ਕੀ' ਦੇ ਹੁੰਦਿਆ ਭੀ ਲਫਜ਼ 'ਪਸੁ' ਦਾ ਅੰਤਲਾ (—) ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ ਹੈ।

'ਅੰਸੁ' ਆਦਿਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਸਬਦਾਂ ਵਾਂਗ ਸਬਦ 'ਪਸੁ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਭੀ ਕਈ ਵਾਰੀ (—) ਦੇ ਥਾ (—) ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ—

ਕਰਤੂਤਿ 'ਪਸੁ ਕੀ' ਮਾਣਸ ਜਾਤਿ ॥੫॥੪॥ —ਸੁਖਮਨੀ

'ਪਸੁ' ਮਿਲਹਿ ਚੰਗਿਆਈਆ ਖੜੁ ਖਾਵਹਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਦੇਹਿ ॥੩॥੧॥

—ਗੁਜਰੀ ਮ: ੧, ਪੰ. ੪੮੬

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਉਕਾਰਾਂਤ (—ਅੰਤ)

'ਲਿੰਗ' ਤੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਈ ਸਬਦ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੁੰਦਿਆ ਭੀ (—ਅੰਤ) ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਭੀ ਅਸੀਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ

ਉਕਾਰਾਂਤ (—ਅੰਤ) ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸੇਸ਼
 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੋਵੇ।

ਸਾਬਤੁ, ਖੁਆਰੁ, ਬਿਰੁ, ਧਨੁ, ਪਰਗਾਸੁ, ਪਰਗਟੁ, ਪਰਵਾਣੁ,
 ਪਵਿਤ੍ਰ, ਬਹੁਤ੍ਰ, ਮੁਕਤ੍ਰ।

ਸਾਬਤੁ

ਨਦਰਿ ਤਿਨਾ ਕਉ ਨਾਨਕਾ ਜਿ 'ਸਾਬਤੁ' ਲਾਏ 'ਰਾਸਿ' ॥੧॥੩॥

—ਸਾਰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਸਲੋਕ ਮ: ੨, ਪੰ: ੧੨੩੬

ਕਬੀਰ 'ਕਾਇਆ' ਕਾਚੀ ਕਾਰਵੀ ਕੇਵਲ ਕਾਚੀ ਧਾਤੁ ॥

'ਸਾਬਤੁ' ਰਖਹਿ ਤਾ ਰਾਮ ਭਜੁ ਨਾਹਿ ਤ ਬਿਨਠੀ ਬਾਤ ॥੨੨੨॥

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੭੬

'ਸਾਬਤੁ ਪ੍ਰੀਤੀ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗਿ ॥੪॥੮੯॥ —ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰ: ੧੮੨

'ਸਾਬਤੁ ਵਸਤੁ' ਓਹੁ ਅਪਨੀ ਲਹੈ ॥੯੯॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੮੨

ਸਾਬਤੁ ਰਾਸਿ । ਸਾਬਤੁ ਕਾਇਆ । ਸਾਬਤੁ ਪ੍ਰੀਤੀ ।

ਸਾਬਤੁ ਵਸਤੁ ।

ਲਫਜ਼ 'ਰਾਸਿ', 'ਕਾਇਆ', 'ਪ੍ਰੀਤੀ' ਅਤੇ 'ਵਸਤੁ' 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ'
 ਹਨ, ਪਰ ਇਹਨਾ ਦਾ ਵਿਸੇਸ਼ਣ 'ਸਾਬਤੁ' (—ਅੰਤ) ਹੈ ।

ਖੁਆਰੁ

ਜਾ ਪਤਿ ਲੇਖੈ ਨ ਪਵੈ ਸਭਾ ਪੂਜ 'ਖੁਆਰੁ' ॥੨॥੮॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੭

ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਭਗਤੀ ਸੀਗਾਰੁ ਕਰਹਿ ਨਿਤ ਜੰਮਹਿ ਹੋਇ 'ਖੁਆਰੁ' ॥੨॥੮॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਪੰ: ੯੫੦

ਅਗੈ ਦਰਗਹ ਲੇਖੈ ਮੰਗਿਐ ਮਾਰਿ 'ਖੁਆਰੁ' ਕੀਚਹਿ ਕੂੜਿਆਰ ॥੨॥੯॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੯੫੦

ਸੇਜੈ ਕੰਤੁ ਨ ਆਵਈ ਨਿਤ ਨਿਤ ਹੋਇ 'ਖੁਆਰੁ' ॥੧॥੧੩ ੪੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰ: ੩੧

ਪਾਖੰਡਿ ਪ੍ਰੇਮੁ ਨ ਪਾਈਐ ਖੋਟਾ ਪਾਜੁ 'ਖੁਆਰੁ' ॥੧॥੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੫੪

ਪੂਜ ਖੁਆਰੁ—‘ਪੂਜ’ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ । ਖੁਆਰੁ ਹੋਇ ਜੰਮਹਿ—
 (ਜੀਵ) ਬਹੁ-ਵਚਨ । ਕੂੜਿਆਰ ਖੁਆਰੁ ਕੀਚਹਿ—‘ਕੂੜਿਆਰ’
 ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ । ਦੋਹਾਗਣਿ ਖੁਆਰੁ—ਦੋਹਾਗਣਿ’ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।
 ਵਿਸੇਸਣ ‘ਖੁਆਰੁ’ ਦਾ ਰੂਪ ਹਰੇਕ ਥਾਂ ਉਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ
 (-ਅੰਤ) ।

ਥਿਰੁ

ਹਰਿ ਕੇ ਭਗਤ ਸਦਾ ‘ਥਿਰੁ’ ਸੇਇ ॥੨॥੧॥ —ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰ ੮੦੧
 ਪ੍ਰਾਨ ਜੁ ਥਾਕੇ ‘ਥਿਰੁ’ ਨਹੀ ਕੈਸੇ ਬਿਰਮਾਵਉ ॥੩॥੧॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਸਧਨਾ ਜੀ, ਪੰ: ੮੫੮

‘ਥਿਰੁ’ ਭਈ ਤੰਤੀ ਤੂਟਸਿ ਨਾਹੀ ਅਨਹਦ ਕਿੰਗੁਰੀ ਬਾਜੀ ॥੩॥੨॥੫੩॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੩੫

ਇਹ ਮਤਿ ਤੇਰੀ ‘ਥਿਰੁ’ ਰਹੈ ਤਾ ਭਰਮੁ ਵਿਚਹੁ ਜਾਇ ॥੧॥੬॥੮॥

—ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੩, ਪੰ. ੪੯੧

ਭਗਤ ਥਿਰੁ—ਲਫਜ਼ ‘ਭਗਤ’ ਬਹੁ-ਵਚਨ । ਪ੍ਰਾਨ ਥਿਰੁ—
 ਲਫਜ਼ ‘ਪ੍ਰਾਨ’ ਬਹੁ-ਵਚਨ । ਤੰਤੀ ਥਿਰੁ—ਲਫਜ਼ ‘ਤੰਤੀ’ ਇਸਤ੍ਰੀ
 ਲਿੰਗ । ਮਤਿ ਥਿਰੁ—ਲਫਜ਼ ‘ਮਤਿ’ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ।

ਵਿਸੇਸਣ ‘ਥਿਰੁ’ ਦਾ ਰੂਪ ਨਹੀ ਬਦਲਿਆ, ਹਰੇਕ ਥਾਂ
 (-ਅੰਤ) ਹੀ ਹੈ ।

ਧਨੁ

‘ਧਨੁ’ ਓਇ ਸੰਤ ਜਿਨ ਐਸੀ ਜਾਨੀ ॥੧॥੧੧॥ —ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੮੭੩

‘ਧਨੁ’ ਸੋਹਾਗਣਿ ਮਹਾ ਪਵੀਤ ॥੫॥੮॥ —ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੮੭੨

‘ਧਨੁ’ ਗਿਰਹੀ ਸੰਨਿਆਸੀ ਜੋਗੀ ਜਿ ਹਰਿ ਚਰਣੀ ਚਿਤੁ ਲਾਏ ॥੭॥੭॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ ੧੦੧੩

‘ਧਨੁ’ ਜਨਨੀ ਜਿਨਿ ਜਾਇਆ ਧੰਨੁ ਪਿਤਾ ਪਰਧਾਨੁ ॥੧॥੬॥੪੯॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰ. ੩੨

ਧਨੁ ਓਇ ਸੰਤ—ਲਫਜ਼ 'ਓਇ ਸੰਤ' ਬਹੁ-ਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ।

ਧਨੁ ਗਿਰਹੀ—ਲਫਜ਼ 'ਗਿਰਹੀ' ਇਕ-ਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ।

ਧਨੁ ਜਨਨੀ—ਲਫਜ਼ 'ਜਨਨੀ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ।

ਨੋਟ : ਪਰ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਭੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :—

ਧਨ, ਧਨਿ, ਧਨੁ, ਧੰਨਿ । ਵੇਖੋ—

'ਧਨਿ' ਓਹੁ ਮਸਤਕੁ ਧਨੁ ਤੇਰੇ ਨੇਤੁ ॥੧॥੧੩੭॥—ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੦੦

'ਧਨਿ' ਤੇਉ ਜਿਹ ਰੁਚਇਆ ਮਨੂਆ ॥੪॥

—ਗਉੜੀ ਬਾਵਨੇ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੫੧

'ਧਨਿ ਧਨਿ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਅਮਰਦਾਸੁ ਜਿਨਿ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜ ਯਉ ॥੪॥

—ਸਵਈਏ ਮਹਲੈ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਕਲਸਹਾਰ ਪੰ: ੧੩੯੭

'ਧੰਨੁ' ਸੁ ਮਾਣਸ ਦੇਹੀ ਪਾਈ ਜਿਤੁ ਪ੍ਰਭ ਅਪਨੈ ਮੋਲਿ ਲੀਓ ॥੪॥੮॥੪੭॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੮੨

'ਧੰਨਿ' ਸੁ ਥਾਨੁ 'ਧੰਨਿ' ਓਇ ਭਵਨਾ ਜਾ ਮਹਿ ਸੰਤ ਬਸਾਰੇ ॥੨॥੬॥੪੦॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੮੧

ਪਰਗਾਸੁ

ਮਤਿ 'ਪਰਗਾਸੁ' ਭਈ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ਰਾਮ ਨਾਮਿ ਵਡਿਆਈ ॥੪॥੧॥੪॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੭੭੫

ਲਫਜ਼ 'ਮਤਿ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਪਰਗਾਸੁ'
(—ਅੰਤ) ਹੈ ।

ਪਰਗਟੁ

ਤਿਨ ਕੀ ਸੋਭਾ ਨਿਰਮਲੀ 'ਪਰਗਟੁ' ਭਈ ਜਹਾਨ ॥੪॥੧੦॥੮੦॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰ: ੪੫

ਵਜਾਇਆ ਵਾਜਾ ਪਉਣ ਨਉ ਦੁਆਰੇ 'ਪਰਗਟੁ' ਕੀਏ ਦਸਵਾ ਗੁਪਤੁ
ਰਖਾਇਆ ॥੩੮॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ

ਗੁਪਤੀ ਬਾਣੀ 'ਪਰਗਟੁ' ਹੋਇ ॥੫੩॥

—ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰ: ੬੪੪

੩੬੧

“ਮਤਿ ਮਲੀਣ ‘ਪਰਗਟੁ’ ਭਈ ਜਪਿ ਨਾਮੁ ਮੁਰਾਰਾ ॥੧॥੧੮॥੩੮॥

—ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੬੩

ਸੋਭਾ ਪਰਗਟੁ—‘ਸੋਭਾ’ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ । ਦੁਆਰੇ ਪਰਗਟੁ—
‘ਦੁਆਰੇ’ ‘ਬਹੁ-ਵਚਨ । ਬਾਣੀ ਪਰਗਟੁ—‘ਬਾਣੀ’ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ।
ਮਤਿ ਪਰਗਟੁ—‘ਮਤਿ’ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ।

ਲਫਜ਼ ‘ਪਰਗਟੁ’ ਹਰੇਕ ਥਾ (—ਅੰਤ) ਹੈ ।

ਪਰਵਾਣੁ

ਨਾਨਕ ਆਏ ‘ਸੇ ਪਰਵਾਣੁ ਹਰਿ’ ਜਿਨ ਗੁਰਮਤੀ ਹਰਿ ਧਿਆਇ ॥੪॥੫॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰ ੨੮

ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਭਉਜਲੁ ਲੰਘੀਐ ਦਰਗਹਿ ‘ਪਤਿ ਪਰਵਾਣੁ’ ॥੪॥੨੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰ. ੨੨

‘ਸੇ ਨੇਤ੍ਰ ਪਰਵਾਣੁ’ ਜਿਨੀ ਦਰਸਨੁ ਪੇਖਾ ॥੨॥੨੯॥ —ਸਾਭਮ: ੫, ਪੰ: ੧੦੩

ਸੇ ਪਰਵਾਣੁ—‘ਸੇ’ ਬਹੁ-ਵਚਨ । ਪਤਿ ਪਰਵਾਣੁ—‘ਪਤਿ’
ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ । ਨੇਤ੍ਰ ਪਰਵਾਣੁ—ਨੇਤ੍ਰ ਬਹੁ-ਵਚਨ ।

ਲਫਜ਼ ‘ਪਰਵਾਣੁ’ ਹਰੇਕ ਥਾ (—ਅੰਤ) ਹੈ ।

ਪਵਿਤ੍ਰ

‘ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਹੋਏ ਸੇ ਜਨਾ’ ਜਿਨੀ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ॥ ‘ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਮਾਤਾ’
ਪਿਤਾ ਕ੍ਰੁਟੰਬ ਸਹਿਤ ਸਿਉ ‘ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਸੰਗਤਿ’ ਸਬਾਈਆ ॥੧੦॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ. ੩, ਅਨੰਦੁ

ਸੇ ਜਨਾ ਪਵਿਤ੍ਰੁ—‘ਸੇ ਜਨਾ’ ਬਹੁ-ਵਚਨ । ਮਾਤਾ ਪਵਿਤ੍ਰੁ—
‘ਮਾਤਾ’ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ । ਸੰਗਤਿ ਪਵਿਤ੍ਰੁ—‘ਸੰਗਤਿ’ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ।

ਲਫਜ਼ ‘ਪਵਿਤ੍ਰੁ’ ਹਰੇਕ ਥਾ (—ਅੰਤ) ਹੈ ।

ਬਹੁਤੁ

ਸੁਤ ਦਾਰਾ ਬਨਿਤਾ ਅਨੇਕ ‘ਬਹੁਤੁ ਰੰਗ ਅਰੁ ਵੇਸ’ ॥੧॥੧੫॥੮੫॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ. ੫, ਪੰ: ੪੭

ਇਸੁ ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ 'ਬਹੁਤੁ ਪਸਾਰਾ' ॥੨॥੫॥੬॥

—ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੧੧੨

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ 'ਭੂਖ ਬਹੁਤੁ' ਨੈ ਸਾਨੁ ॥੩॥੨॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰ ੧੫੧
ਬਹੁਤੁ ਰੰਗ—ਰੰਗ' ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਭੂਖ ਬਹੁਤੁ—'ਭੂਖ' ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ'।
ਲਫਜ਼ 'ਬਹੁਤੁ' (—ਅੰਤ) ਹੈ।

ਮੁਕਤੁ

ਨਾਨਕ ਸਬਦਿ ਰਤੇ ਸੇ 'ਮੁਕਤੁ' ਹੈ ਹਰਿ ਜੀਉ ਹੋਤਿ ਪਿਆਰੁ ॥੨॥੧੦॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੮੬

ਹਰਿ ਇਕਸੁ ਹਥਿ ਆਇਆ ਵਰਸਾਣੇ ਬਹੁਤੇਰੇ ॥ ਤਿਸੁ ਲਗਿ 'ਮੁਕਤੁ'
ਭਏ ਘਣੇਰੇ ॥੪॥੧੫॥੨੨॥

—ਮਾਝ ਮ: ੫, ਚਉਪਦੇ, ਪੰ: ੧੦੩

ਸੇ ਮੁਕਤੁ—'ਸੇ' ਬਹੁ-ਵਚਨ। ਘਣੇਰੇ ਮੁਕਤੁ—'ਘਣੇਰੇ' ਬਹੁ-
ਵਚਨ। ਲਫਜ਼ 'ਮੁਕਤੁ' (—ਅੰਤ) ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੜਨਾਵ

ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸਣ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧ-ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਵ :—

ਜਿਸੁ, ਜਿਤੁ; ਤਿਸੁ, ਤਿਤੁ; ਇਕਸੁ, ਇਕਤੁ;

ਇਸੁ, ਇਤੁ; ਉਸੁ, ਉਤੁ।

ਸਬਦ 'ਜਿਸੁ', 'ਤਿਸੁ', 'ਇਕਸੁ', 'ਇਸੁ' ਅਤੇ 'ਉਸੁ'
'ਪੜਨਾਵ' ਭੀ ਹਨ ਅਤੇ ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸਣ ਭੀ। ਸਬਦ 'ਜਿਤੁ',
'ਤਿਤੁ', 'ਇਕਤੁ', 'ਇਤੁ' ਅਤੇ 'ਉਤੁ' ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸਣ ਹਨ, ਇਹ
ਪੰਜੇ ਹੀ ਸਬਦ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ 'ਜਿਸੁ' ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ,
ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ। 'ਜਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਜਿਤੁ'। 'ਤਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਤਿਤੁ'। 'ਇਕਸੁ'
ਤੋਂ 'ਇਕਤੁ'। 'ਇਸੁ' ਤੋਂ 'ਇਤੁ'। 'ਉਸੁ' ਤੋਂ 'ਉਤੁ'।

ਇਹਨਾਂ ਸਬਦਾਂ 'ਜਿਸੁ, ਜਿਤੁ'; 'ਤਿਸੁ, ਤਿਤੁ', ਆਦਿਕ ਦੀ
ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਫਰਕ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ-ਜੋਗ ਹੈ।

(੧) ਪੜਨਾਵ 'ਜਿਸੁ', 'ਤਿਸੁ', ਆਦਿਕ ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ :—

'ਜਿਸੁ' ਜਿਸਰਤ ਸੁਖੁ ਪਾਈਐ ਸਭ ਤਿਖਾ ਬੁਝਾਈ ॥੩॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੧੮

ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ :—

'ਜਿਸੁ' ਗੁਰ ਭੋਟੈ ਨਾਨਕਾ 'ਤਿਸੁ' ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥੨॥੧੩॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੨੧

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ :—

ਜਿਸੁ ਗੁਰ ਭੋਟੈ ਨਾਨਕਾ 'ਤਿਸੁ' ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥੨॥੧੩॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੨੧

ਕਦੇ ਕਦੇ 'ਪੜਨਾਵ' 'ਜਿਸੁ' ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ
ਵਿਚ ਭੀ 'ਜਿਤੁ'-ਰੂਪ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਧੰਨੁ ਸੁ ਗਿਹੁ 'ਜਿਤੁ' ਪ੍ਰਗਟੀ ਆਇ ॥੪॥੩॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੭੧

ਨੋਟ : ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਭੀ 'ਜਿਸੁ' ਤੋਂ 'ਜਿਤੁ' ਹੈ ।

(੨) ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ :

ਜਿਵੇਂ ਪੜਨਾਵ 'ਜਿਸੁ', 'ਤਿਸੁ' ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਕਰਣ ਕਾਰਕ
ਬਿਕ-ਵਚਨ ਅਤੇ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ 'ਜਿਤੁ', 'ਤਿਤੁ'
ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਜਿਸੁ' 'ਤਿਸੁ' ਦੇ ਭੀ ਕਰਣ ਕਾਰਕ,
ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ 'ਜਿਤੁ' 'ਤਿਤੁ' ਹਨ । ਇਹਨਾਂ
ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਪੜਨਾਵ 'ਜਿਸੁ' 'ਤਿਸੁ' ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਤੋਂ
ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

'ਤਿਸੁ' ਘਰਿ ਸਹਜਾ ਸੋਈ ਸੁਹੇਲਾ ॥੫॥੩੫॥

—ਮਾਝ ਮ ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੧੩੦

ਤਿਸੁ—ਪੜਨਾਵ, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਤਿਸੁ ਘਰਿ—ਉਸ (ਮਨੁੱਖ) ਦੇ (ਹਿਰਦੇ-ਰੂਪ) ਘਰ ਵਿਚੁ ।
 'ਤਿਤੁ' ਘਰਿ ਗਾਵਹੁ ਸੋਹਿਲਾ ਸਿਵਰਿਹੁ ਸਿਰਜਣਹਾਰੇ ॥੧॥੧॥
 —ਸੋਹਿਲਾ, ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੨
 ਤਿਤੁ—ਵਿਸੇਸਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।
 ਤਿਤੁ ਘਰਿ—ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ ।
 'ਜਿਸੁ' ਘਟਿ ਵਸਿਆ ਨਾਉ, ਤਿਸੁ ਬੰਧਨ ਕਾਟੀਐ ॥੫॥
 —ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪ: ੫੧੯
 ਜਿਸੁ—ਪੜਨਾਵ, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।
 ਜਿਸੁ ਘਟਿ—ਜਿਸ (ਮਨੁੱਖ) ਦੇ ਘਟ ਵਿਚ ।
 'ਤਿਤੁ' ਘਟਿ ਨਾਮੈ ਨਾਮ ਨਿਵਾਸੁ ॥੫॥੩॥
 —ਮਲਾਰ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰ: ੧੨੭੭
 ਤਿਤੁ—ਵਿਸੇਸਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।
 ਤਿਤੁ ਘਟਿ—ਉਸ ਘਟ ਵਿਚ ।
 'ਜਿਸੁ' ਗ੍ਰਿਹਿ ਬਹੁਤੁ ਤਿਸੈ ਗ੍ਰਿਹਿ ਚਿੰਤਾ ॥੧॥੭॥
 —ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਅੰਜੁਲੀਆ, ਪੰ: ੧੦੧੯
 ਜਿਸੁ—ਪੜਨਾਵ, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।
 ਜਿਸੁ ਗ੍ਰਿਹਿ—ਜਿਸ (ਮਨੁੱਖ) ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ।
 'ਤਿਤੁ' ਗ੍ਰਿਹਿ ਸੋਹਿਲੜੇ ਕੋਡ ਅਨੰਦਾ ॥੪॥੪॥
 —ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨ ਛੰਤ, ਪੰ: ੫੪੪
 ਤਿਤੁ—ਵਿਸੇਸਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।
 ਤਿਤੁ ਗ੍ਰਿਹਿ—ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ ।
 'ਜਿਸੁ' ਨਾਮੁ ਰਿਦੈ ਸੰਦੀ ਵਡ ਰਾਜਾ ॥੧॥੧॥੪॥
 —ਭੈਰਉ ਮ: ੫, ਅਸਟਪਦੀਆ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੧੧੫੫
 ਜਿਸੁ—ਪੜਨਾਵ, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।
 ਜਿਸੁ ਰਿਦ ਨਾਮੁ—ਜਿਸ (ਮਨੁੱਖ) ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਨਾਮ ਹੈ ।
 'ਤਿਤੁ' ਨਾਮਿ ਲਾਗਿ ਤੇਤੀਸ ਧਿਆਵਹਿ ਜਤੀ ਜਪੀਸੁਰ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ॥੪॥
 —ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਕਲਸਹਾਰ, ਪੰ: ੧੩੬੩
 ੩੬੫

ਤਿਤੁ—ਵਿਸੇਸਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਤਿਤੁ ਨਾਮਿ—ਉਸ ਨਾਮ ਵਿਚ ।

‘ਸੋ ਰਿਦਾ ਸੁਹੇਲਾ ‘ਜਿਤੁ’ ਰਿਦੈ ਤੂੰ ਵੁਠਾ ਸਭਨਾ ਕੇ ਦਾਤਾਰਾ ਜੀਉ ॥੧॥੯॥

—ਮਾਝ ਮ: ੫ ਚਉਪਦੇ ਘਰੁ ੧, ਪੰ. ੯੭

ਜਿਤੁ—ਵਿਸੇਸਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਜਿਤੁ ਰਿਦੈ—ਜਿਸ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ:—

‘ਇਕਸੁ’ ਵਿਣੁ ਹੋਰੁ ਦੂਜਾ ਨਾਹੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਇਹ ਮਤਿ ਸਾਰੀ ਜੀਉ ॥

—੪॥੩੯॥੪੬॥ —ਮਾਝ ਮ: ੧, ਪੰ. ੧੦੮

ਇਕਸੁ—ਪੜਨਾਵ ।

‘ਇਕਤੁ’ ਰੂਪਿ ਫਿਰਹਿ ਪਰਛੰਨਾ ਕੋਇ ਨ ਕਿਸ ਹੀ ਜੋਹਾ ॥੨॥੪॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰ. ੫੯੬

ਇਕਤੁ—ਵਿਸੇਸਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਇਕਤੁ ਰੂਪਿ—ਇਕੋ ਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ।

‘ਇਕਤੁ’ ਤਾਗੈ ਰਲਿ ਮਿਲੈ ਗਲਿ ਮੋਤੀਅਨ ਕਾ ਹਾਰੁ ॥੪॥੯॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੫੮

ਇਕਤੁ—ਵਿਸੇਸਣ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਇਕਤੁ ਤਾਗੈ—ਇਕੋ ਹੀ ਤਾਗੇ ਵਿਚ ।

ਬਿਸਟਾ ਅਸਤਿ ਰਕਤੁ ਪਰੇਟੇ ਚਾਮ ॥ ‘ਇਸੁ’ ਉਪਰਿ ਲੇ ਰਾਖਿਓ ਗੁਮਾਨੁ ॥

੩॥੧੪॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ. ੩੭੪

ਇਸੁ—ਪੜਨਾਵ ।

‘ਇਤੁ’ ਤਨਿ ਲਾਗੈ ਬਾਣੀਆ ॥੩॥੩੩॥ —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ ੧, ਪੰ. ੨੫

ਇਤੁ—ਵਿਸੇਸਣ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਇਤੁ ਤਨਿ—ਇਸ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ।

੩੬੬

‘ਇਤੁ’ ਸੰਜਮਿ ਪ੍ਰਭੁ ਕਿਨਹੀ ਨ ਪਾਇਆ ॥

—ਬਿਭਾਸ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੩੪੮

ਇਤੁ—ਵਿਸੇਸਣ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਇਤੁ ਸੰਜਮਿ—ਇਸ ਸੰਜਮ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ।

ਕਿਸੁ ਪ੍ਰਛੁਰਿ ‘ਕਿਸੁ’ ਲਾਗਉ ਪਾਇ ॥ ‘ਕਿਸੁ’ ਉਪਦੇਸਿ ਰਹਾ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥

॥੫॥੧॥ —ਗਉੜੀ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੧

ਕਿਸੁ—ਪੜਨਾਵ, ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਕਿਸੁ ਪਾਇ—ਤਿਸ ਦੇ ਚਰਣੀ ।

ਕਿਸੁ ਉਪਦੇਸਿ—ਕਿਸ ਦੇ ਉਪਦੇਸ ਵਿਚ ।

‘ਕਿਤੁ’ ਮੁਖਿ ਗੁਰੁ ਸਾਲਾਹੀਐ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥੁ ॥੩॥੨੦॥੯੦॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੯

ਕਿਤੁ—ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸੇਸਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਕਿਤੁ ਮੁਖਿ—ਕਿਸ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ।

ਕਾਲੀ ਕੇਇਲ ਤੂ ‘ਕਿਤ’ ਗੁਨ ਕਾਲੀ ॥੨॥੧॥

—ਸੂਹੀ ਫਗੋਦ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੯੪

ਕਿਤ—ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸੇਸਣ, ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ।

ਕਿਤ ਗੁਨ—ਕਿਨ੍ਹਾ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ।

ਨੋਟ :—‘ਕਿਤੁ’ (—ਅੰਤ) ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ, ਅਤੇ ‘ਕਿਤ’
(ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ) ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ ।

ਜਿਸੁ, ਤਿਸੁ, ਕਿਸੁ, ਇਸੁ ।

ਇਹ ‘ਪੜਨਾਵ’ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਪੁਲਿੰਗ ‘ਨਾਵ’ ਦੇ ਥਾ ਵਰਤੇ ਜਾਣ
ਭਾਵੇਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ‘ਨਾਵ’ ਦੇ ਥਾ, ਇਹਨਾ ਦਾ ਰੂਪ ‘ਉਕਾਰਾਤ’
ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ, ਇਹਨਾ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (—) ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵ ਦੇ ਥਾਂ—

‘ਕਿਸੁ’ ਵੇਖਾ ਨਾਹੀ ਕੋ ਦੂਜਾ ॥੮॥੧॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੩੨

‘ਜਿਸੁ’ ਰਾਖੈ ‘ਤਿਸੁ’ ਕੋਇ ਨ ਮਾਰੈ ॥ ਸੋ ਮੁਆ ‘ਜਿਸੁ’ ਮਨਹੁ ਬਿਸਾਰੈ ॥

‘ਤਿਸੁ’ ਤਜਿ ਅਵਰ ਕਹਾ ਕੋ ਜਾਇ ॥ ਸਭ ਸਿਰਿ ਏਕੁ ਨਿਰੋਜਨ ਰਾਇ ॥

॥੨॥੨੨॥ —ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫

॥੧॥ (ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ‘ਨਾਵ’ ਦੇ ਥਾਂ—

ਜੋ ‘ਇਸੁ’ ਮਾਰੇ ਸੋਈ ਸੂਰਾ ॥੧॥

ਐਸ ਕੋਇ ਜਿ ਦੁਬਿਧਾ ਮਾਰਿ ਗਵਾਵੈ ॥

—ਗਉੜੀ ਮ ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੨੩੭

ਨੋਟ :—ਇਥੇ ਪੜਨਾਵ ‘ਇਸੁ ਲਫਜ਼ ‘ਦੁਬਿਧਾ’ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ‘ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ’ ਹੈ ।

(੨) ‘ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸੇਸਣ’ ਹੁੰਦਿਆ ਭੀ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤਲਾ () ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਦਾ ‘ਵਿਸੇਸਜ’ ਭਾਵੇਂ ਪੁਲਿੰਗ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ।

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ ਵਿਸੇਸਜ :

‘ਜਿਸੁ ਵਖਰ ਕਉ’ ਤੁਮ ਆਏ ਹਉ ਸੋ ਪਾਇਓ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸਾ ਹੇ॥੬॥੧॥੨॥

—ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੭੩

‘ਜਿਸੁ ਮਾਨੁਖ’ ਪਹਿ ਕਰਉ ਬੇਨਤੀ ਸੋ ਅਪਨੈ ਦੁਖਿ ਭਰਿਆ ॥੧॥੬॥੭॥

—ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੪੬੭

(ੲ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਿਸੇਸਜ

‘ਇਸੁ ਪਰੀਤੀ’ ਤੁਟਦੀ ਵਿਲਮੁ ਨ ਹੋਵਈ ਇਤੁ ਦੋਸਤੀ ਚਲਨਿ ਵਿਕਾਰ ॥

੧॥੫॥ —ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੫੮੭

‘ਇਸੁ ਪਉੜੀ’ ਤੇ ਜੋ ਨਰੁ ਚੁਕੈ ਸੋ ਆਇ ਜਾਇ ਦੁਖੁ ਪਾਇਦਾ ॥੨॥੧॥

—ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੦੭੫

‘ਤਿਸੁ ਨਾਰੀ’ ਕਉ ਦੁਖੁ ਨ ਜਮਾਨੈ ॥੩॥੬੬॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੮੫

੩੬੮

(੩) ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਸਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਕੋਈ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ 'ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ' ਵਾਲਾ ਚਿਹਨ () ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਪੜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ () 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਹੁੰਦਿਆ ਭੀ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ—

ਘਰ ਮੰਦਰ ਹਟਨਾਲੇ ਸੋਹੇ 'ਜਿਸੁ ਵਿਚਿ' ਨਾਮੁ ਨਿਵਾਸੀ ਰਾਮ ॥੨॥੬॥੯॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰ ੭੮੩

'ਜਿਸੁ ਉਪਰਿ' ਹੋਵਤ ਦਇਆਲੁ ॥੧॥੩॥ — ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ. ੮੦੭

'ਤਿਸੁ ਨਾਲਿ' ਕਿਆ ਚਲੇ ਪਹਨਾਮੀ ॥੪॥੧॥੩॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰ ੮੩੨

ਭਗਤਿ ਵਛਲੁ ਉਆ ਕੋ ਨਾਮੁ ਕਹੀਅਤੁ ਹੈ ਸਰਣਿ ਪ੍ਰਭੂ 'ਤਿਸੁ ਪ ਛੇ' ਪਈਆ

॥੪॥੫॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀ ਘਰੁ ੧੧, ਪੰ ੮੩੬

'ਕਿਸੁ ਪਹਿ' ਖੋਲ੍ਹਿ ਗੰਠੜੀ ਦੂਖੀ ਭਰਿ ਆਇਆ ॥੭॥੨॥੫॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੪, ਪੰ: ੭੬੭

'ਕਿਸੁ ਨਾਲਿ' ਕੀਚੈ ਦੋਸਤੀ ਸਭੁ ਜਗੁ ਚਲਣਹਾਰੁ ॥੧॥੧੦॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪੰ ੪੬੮

(ੳ) ਪਰੰਤੂ ਸੰਬੰਧਕ 'ਕਾ, ਕੇ, ਕੀ, ਦਾ, ਦੇ, ਦੀ, ਕੈ, ਦੈ, ਤੇ, ਕਉ, ਨਉ, ਅਤੇ 'ਨੋ' ਦੇ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਪੜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ () ਲਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ—

'ਜਿਸ ਕਉ' ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ਤਿਸੁ ਚੂਕਾ ਜਮ ਭੈ ਭਾਰਾ ਹੋ ॥

੬॥੪॥੧੦॥ —ਮਾਰੂ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੧, ਪੰ. ੧੦੩੦

'ਜਿਸ ਕਾ' ਕਾਰਜੁ ਤਿਨਹੀ ਕੀਆ ਮਾਣਸੁ ਕਿਆ ਵੇਚਾਰਾ ਰਾਮ ॥੩॥੭॥੧੦॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰ. ੭੮੪

'ਜਿਸੁ ਤੇ' ਉਪਜਿਆ ਤਿਸੁ ਮਾਹਿ ਸਮਾਇਆ ਕੀਮਤਿ ਕਹਣੁ ਨ ਜਾਏ ॥

'ਜਿਸ ਕੋ' ਚਲਤ ਨ ਜਾਹੀ ਲਖਣ ਨਾਨਕ ਤਿਸਹਿ ਧਿਆਏ ॥੪॥੨॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰ ੭੭੮

ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹੁ 'ਕਿਸ ਨੋ' ਕਹੀਐ ਸਗਲੇ ਜੀਅ ਤੁਮਾਰੇ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੪੯॥

ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰ: ੩੮੩

'ਤਿਸ ਕੀ' ਧੂੜਿ ਮਨੁ ਉਧਰੈ ਪ੍ਰਭ ਹੋਇ ਸੁਪ੍ਰਸੰਨਾ ॥੭॥

—ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੭੦੭

'ਤਿਸ ਕੈ' ਭਾਣੈ ਕੋਇ ਨ ਭੂਲਾ ਜਿਨਿ ਸਗਲੋ ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਛਾਤਾ । ਰਹਾਉ॥੬॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰ: ੬੧੦

'ਤਿਸ ਦੈ' ਸਬਦਿ ਨਿਸਤਰੈ ਸੰਸਾਰਾ॥੪॥੧੨॥—ਮਾਰੂ ਮਾੜ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੫੫

ਘਾੜਤਿ 'ਤਿਸ ਕੀ' ਅਪਰ ਅਪਾਰ ॥ 'ਤਿਸ ਦਾ' ਕੁਠਾ ਹੋਵੈ ਸੇਖੁ ॥੨॥੧੯॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਮ: ੩, ਪੰ ੯੫੬

'ਤਿਸ ਦੀ' ਬੂਝੈ ਜਿ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਕਮਾਏ ॥੧੫॥੨੩॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੬੭

'ਜਿਸ ਨਉ' ਆਪਿ ਦਇਆਲੁ ਹੋਇ ਸੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮਿ ਸਮਾਇ॥੨॥੩॥੩੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰ ੨੭

(੪) ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਬਦ 'ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸੇਸਣ' ਹੋਣ, ਤਦੋਂ 'ਕਾ, ਕੇ', ਆਦਿਕ ਦੇ ਵਰਤਿਆਂ ਭੀ ਇਹਨਾ ਦਾ ਅੰਤਲਾ (—) ਨਹੀਂ ਹਟਦਾ । ਤਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਸੰਬੰਧਕਾਂ' ਦਾ ਅਸਰ ਕੇਵਲ ਉਸ 'ਨਾਂਵ' ਤਾਈਂ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਵੇਖੋ—

'ਜਿਸੁ ਧਨ ਕਾ' ਤੁਮ ਗਰਬੁ ਕਰਤ ਹਉ ਸੋ ਧਨੁ ਕਿਸਹਿ ਨ ਆਪਾ॥੧॥੧੧'੭॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੩, ਪੰ: ੧੨੦੦

'ਤਿਸੁ ਜਨ ਕਉ' ਮਨੁ ਤਨੁ ਸਭ ਦੇਵਉ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸੁਨਾਇਓ ॥

੧॥੨॥ —ਬੈਰਾੜੀ ਮ: ੪, ਪੰ: ੭੧੯

'ਤਿਸੁ ਜਨ ਕੈ' ਸੰਗਿ ਤਰੈ ਸਭੁ ਕੋਈ ਸੋ ਪਰਵਾਰ ਸਧਾਰਣਾ ॥੧੫॥੧॥੬॥

—ਮਾਰੂ ਮਾ ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੭੭

'ਇਸੁ ਮਨ ਤੇ' ਸਭ ਪਿੰਡ ਪਰਾਨਾ ॥੩॥੫॥ —ਭੈਰਉ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੧੨੯

'ਇਸੁ ਕਾਇਆ ਕੀ' ਕੀਮਤਿ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਈ ॥੧੦॥੨੨॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੩ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ. ੧੦੬੬

‘ਇਸੁ ਤਨ ਧਨ ਕੋ’ ਕਿਆ ਗਰਬਦੀਆ ॥੩੫॥—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੩੦
 ‘ਇਸੁ ਦੇਹੀ ਕੋ’ ਅਧਿਕ ਕਾਮ ॥੩॥੨॥ —ਬਸੰਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੯੪
 ‘ਇਸੁ ਭਗਤੀ ਨੋ’ ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨ ਜਨ ਲੋਚਦੇ ਵਿਣੁ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਈ ਨ ਜਾਇ॥
 ੨॥੫॥੨੭॥ ਆਸਾ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੨੫

(੫) ਅੱਵਿਐ ‘ਹੀ’ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹਨਾ ‘ਪੜਨਾਵਾਂ’ ਦਾ ਅੰਤਲਾ
 (_) ਲਹਿ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ—

‘ਕਿਸ ਹੀ’ ਬੁਝੈ ਜਬਾਬੁ ਨ ਹੋਈ ॥੧੬॥੧੦॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੮੨

‘ਇਸ ਹੀ’ ਮਹਿ ਜਿਸ ਕੀ ਪਤਿ ਰਾਖੈ ਤਿਸੁ ਸਾਧੂ ਚਉਰੁ ਢਾਲੀਐ॥੬॥੧॥੭॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੮ ਅੰਜੁਲੀਆ, ਪੰ: ੧੦੧੯

‘ਜਿਸ ਹੀ’ ਕੀ ਸਿਰਕਾਰ ਹੈ ‘ਤਿਸ ਹੀ’ ਕਾ ਸਭੁ ਕੋਇ॥੧॥੩॥੩੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੩, ਪੰ: ੨੭

ਨਾਨਕ ਕਰਣਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ ਫਿਰਿ ‘ਤਿਸ ਹੀ’ ਕਰਣੀ ਸਾਰ ॥੨੩॥

ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਜਿਤੁ ਕੋ ਲਾਇਆ ‘ਤਿਤੁ’ ਹੀ ਲਾਗਾ ਤੈਸੇ ਕਰਮ ਕਮਾਵੈ ॥੪॥੨॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀਉ, ਪੰ: ੪੭੬

ਨੋਟ: ‘ਜਿਤੁ’ ਅਤੇ ‘ਤਿਤੁ’ ਪੜਨਾਵ ‘ਜਿਸੁ’ ਅਤੇ ‘ਤਿਸੁ’ ਤੋਂ
 ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ।

ਇਸ ਕੀ ਸੇਵਾ ਜੋ ਕਰੇ ‘ਤਿਸ ਹੀ’ ਕਉ ਫਿਰਿ ਖਾਇ ॥੨॥੫॥

ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਮ: ੩, ਪੰ: ੫੧੦

ਹਰਿ ਕੇ ਦਾਸ ਕੀ ਚਿਤਵੈ ਬੁਰਿਆਈ ‘ਤਿਸ ਹੀ’ ਕਉ ਫਿਰਿ ਮਾਰਿ ॥੧੫॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੭੪

ਪੁਰਖਵਾਚਕ ਪੜਨਾਵ (Personal Pronoun)

(੧) ਹਉ, ਮੈ

(ੳ) ਇਹ ਦੋਵੇ ਪੜਨਾਵ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਵਿਚ
 ਵਰਤੀਏ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਧਾਤੂ (ਅਕਰਮਕ, ਸਕਰਮਕ ਜਾ

ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ) ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ
ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ 'ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ ਵਾਚਕ' ਪੜਨਾਵ ਦਾ ਇਕ-ਵਚਨ
ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ 'ਹਉ' ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ । ਇਹ
ਪੜਨਾਵ ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਥਾਈਂ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ
ਹੈ; ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਭੀ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ । ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀ
ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ।

ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚੋਂ ਇਉਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—ਪੰ: 'ਹਉ';
ਅਪ. 'ਹਉ'; ਪ੍ਰਾ. 'ਅਹਯੋ'; ਸੰ. 'ਅਹੋ' ।

'ਹਉ' ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਕੀਰਤਨੁ 'ਕਰਉ' ॥੬੬॥

—ਆਸਾਵਰੀ ਘਰੂ ੧੬ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੬੬

'ਹਉ' ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ 'ਲਈ' ਕਰਤ ਰੇ । ੫॥੨॥੮॥

—ਮਾਰੂ ਮ. ੪ ਘਰੂ ੫, ਪੰਨਾ ੯੯੮

'ਹਉ' ਆਪਹੁ ਬੋਲਿ ਨ 'ਜਾਣਦਾ' ਮੈ ਕਹਿਆ ਸਭੁ ਹੁਕਮਾਉ ਜੀਉ ॥੩॥

—ਸੂਰੀ ਮ: ੫ ਸੁਚਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੩

'ਹਉ' ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ 'ਜੀਵਾ' ਨਾਮੁ ਤੁਮਾਰਾ ॥੫॥—ਵਡਹੰਸੁ ਮ. ੫, ਪੰ: ੫੬੩

'ਹਉ' ਸਿਰੁ 'ਅਰਪੀ' ਤਿਸੁ ਮੀਤ ਪਿਆਰੇ ਜੋ ਪ੍ਰਭ ਦੇਇ ਸੰਦੇਸਾ ॥੩॥੧॥

—ਗਉੜੀ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੪੭

'ਹਉ' ਤਉ ਏਕ ਰਮਈਆ 'ਲੈ ਹਉ' ॥੨॥੬॥

—ਗੋਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਘਰੂ ੨, ਪੰਨਾ ੮੭੪

(ਅ) ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਿਆ ਭੂਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਅਕਰਮਕ ਧਾਤੂ
ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਨਾਲ ਅਮ ਤੌਰ ਤੇ 'ਹਉ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ;
ਸਕਰਮਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਰਥਕ ਧਾਤੂਆਂ ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਨਾਲ ਪੜਨਾਵ
'ਮੈ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਸੌਖੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ
ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਕਰਤਾ ਲੱਭਣ
ਲਈ ਭੂਤਕਾਲ ਕ੍ਰਿਆ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ ਪੜਨਾਵ 'ਕੌਣ' ਵਰਤਣਾ
ਪਏ, ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਆ ਦਾ ਕਰਤਾ 'ਹਉ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਜਦੋਂ 'ਕਿਸ ਨੇ' ਵਰਤਣਾ

ਪਏ, ਤਾਂ ਕਰਤਾ 'ਮੈ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਜ਼ਾਬੀ ਦਾ 'ਮੈ' ਅਸਲ ਵਿਚ ਸ਼ੇਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਦੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਪੰ: 'ਮੈ', ਅਪ: 'ਮੰਇ', ਪ੍ਰ: 'ਮਏ' ਅਤੇ ਸੰ: 'ਮਯਾ' ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਹਨ, ਅਤੇ ਸੰ: 'ਮਯਾ' ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਦੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਤਾਹੀਏ ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਇਸ 'ਮੈ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੇਵਲ 'ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ' ਦੇ 'ਭੂਤ ਕਾਲ' ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ; ਹੋਰਨੀ ਥਾਈਂ ਪੜਨਾਵ 'ਹਉ' ਵਰਤੀਦਾ ਸੀ।

'ਹਉ ਆਇਆ' ਸਾਮੈ ਤਿਹੰਡੀਆ ॥੫॥

... ..

'ਮੈ ਛਡਿਆ' ਸਭੇ ਧੰਧੜਾ ॥੮॥

'ਮੈ' ਸੁਖੀ ਹੂੰ ਸੁਖੁ 'ਪਾਇਆ' ॥੯॥੨॥੨੯॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰ: ੭੩

'ਹਉ ਆਇਆ' ਦੂਰਹੁ ਚਲਿ ਕੈ 'ਮੈ ਤਕੀ' ਤਉ ਸਰਣਾਇ ਜੀਉ ॥੩॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਸੁਰਜੀ, ਪੰ: ੬੬੩

'ਹਉ' ਸੰਮਲਿ 'ਥਕੀ' ਜੀ ਓਹੁ ਕਦੇ ਨ ਬੋਲੈ ਕਉਰਾ ॥੧॥੧॥੧੧॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰ: ੭੮੪

'ਹਉ' ਭਈ' ਉਡੀਣੀ ਕੰਤ ਕਉ ਅੰਮਾਲੀ ਸੋ ਪਿਰੁ ਕਦਿ ਨੈਣੀ ਦੇਖਾ ॥੩॥੧॥੯॥

'ਮੈ' ਸਭਿ ਸੀਗਾਰ 'ਬਣਾਇਆ' ਅੰਮਾਲੀ ਬਿਨੁ ਪਿਰ ਕਾਮਿ ਨ ਆਏ ॥੪॥੧॥੯॥

—ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੫੬੪

'ਹਉ' ਵੇਖਿ ਵੇਖਿ ਗੁਰੂ 'ਵਿਗਸਿਆ' ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇਹਾ ॥੧॥੭॥੨॥

—ਤਿਲੰਗ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੭੨੬

ਇਥੇ ਪੜਨਾਵ 'ਹਉ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਸਭ 'ਅਕਰਮਕ' (Intransitive) ਹਨ :—

ਆਇਆ, ਭਈ, ਵਿਗਸਿਆ, ਥਕੀ ।

ਪੜਨਾਵ 'ਮੈ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਕ੍ਰਿਆ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ,

ਜੋ ਸਭ 'ਸਕਰਮਕ' (Transitive) ਹਨ :—

ਛਡਿਆ, ਪਇਆ, ਤਕੀ, ਬਣਾਇਆ ।

(੨) ਤੂੰ, ਤੈ

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੜਨਾਵ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ; ਪਰ 'ਹਉ' ਤੇ 'ਮੈ' ਵਾਗ ਇਹਨਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਭੀ ਵੱਖ ਵੱਖਰੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਪੜਨਾਵ 'ਤੂੰ' ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਤੁਮ' ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਤੂੰ' ਹੈ।

'ਹਉ' ਵਾਗ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ ਦੇ ਨਾਲ ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ 'ਤੂੰ' ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਧਾਤੂ ਭੂਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਕਰਮਕ ਧਾਤੂ ਦੇ ਭੂਤਕਾਲ ਨਾਲ 'ਤੂੰ' ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸਕਰਮਕ' ਦੇ ਭੂਤਕਾਲ ਨਾਲ ਪੜਨਾਵ 'ਤੈ'। 'ਮੈ' ਵਾਗ 'ਤੈ' ਭੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਦੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਪੰ: 'ਤੈ', ਅਪ: 'ਤੰਇ', ਪ੍ਰਾ: 'ਰਏ', ਅਤੇ ਸ: 'ਤ੍ਰਯਾ' ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਹਨ; ਅਤੇ ਸੰ: 'ਤ੍ਰਯਾ' ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਦੇ ਇਕ-ਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਵੇਖੋ—

'ਤੂੰ' ਆਪੇ 'ਜਾਣਹਿ' ਸਰਬ ਵਿਡਾਣੀ ॥੩॥੧॥ —ਭੈਰਉ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੧੨੫

ਤੇਰੀ ਕੀਮਤਿ 'ਤੂੰ' ਹੈ 'ਜਾਣਹਿ' ॥੪॥੨॥੨੦॥ —ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੭੧

ਚੇਰੀ 'ਤੂੰ' ਰਾਮੁ ਨ 'ਕਰਸਿ' ਭਤਾਰਾ ॥੨॥੫॥ —ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੬੫੫

'ਤੂੰ' ਕਾਹੇ 'ਡੋਲਹਿ' ਪ੍ਰਾਣੀਆ ਤੁਧੁ ਰਾਖੇਗਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ ॥

—ਤਿਲੰਗ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰ: ੭੨੪

'ਤੂੰ' 'ਚਉ' ਸਜਣ ਮੈਡਿਆ ਡੇਈ ਸਿਸੁ ਉਤਾਰਿ ॥੧॥੧॥

—ਮਾਰੂ ਵਾਰ ਮ: ੫ ਡਖਣੇ, ਪੰ: ੧੦੬੪

ਭੂਤ ਕਾਲ

ਚੇਰੀ 'ਤੈ' ਸੁਮਤਿ ਕਹਾ ਤੇ 'ਪਾਈ' ॥੪॥੫॥ —ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੬੫੫

ਪਾਈ—ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ ।

ਜਿਉ ਮੈਗਲੁ ਇੰਦ੍ਰੀ ਰਸਿ ਪ੍ਰੇਰਿਓ 'ਤੂੰ ਲਾਗਿ ਪਰਿਓ' ਕਟੰਬਾਇਲੈ ॥੨॥੨॥

—ਗੋਡ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੬੨

ਲਾਗਿ ਪਰਿਓ—ਅਕਰਮਕ ਧਾਤੂ ।

'ਤੂੰ' ਨੇੜੀ ਦੇਖਿ 'ਚਲਿਆ' ਮਾਇਆ ਬਿਉਹਾਰੀ ਰਾਮ ॥੧॥੬॥੯॥

—ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੂ ੨, ਪੰ: ੫੪੬

ਚਲਿਆ—ਅਕਰਮਕ ਧਾਤੂ ।

'ਤੇ' ਨਰ ਕਿਆ ਪੁਰਾਨ ਸੁਨਿ ਕੀਨਾ ॥੧॥੬॥

—ਸਾਰੰਗ ਪਰਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਪੰ: ੧੨੫੩

ਕੀਨਾ—ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ ।

'ਤੇ' ਤਉ 'ਦ੍ਰਿੜਿਓ' ਨਾਮੁ ਅਪਾਰੁ ॥੩॥ —ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ, ਪੰ: ੧੩੯੧

ਦ੍ਰਿੜਿਓ—ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ ।

'ਤੇ' ਤਾ ਹਦਰਬਿ 'ਪਾਇਓ' ਮਾਨੁ 'ਸੇਵਿਆ' ਗੁਰੁ ਪਰਵਾਨੁ ॥੪॥

—ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ, ਕਲਸਹਾਰ, ਪੰ: ੧੩੯੧

ਪਾਇਓ, ਸੇਵਿਆ—ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ ।

'ਤੇ' 'ਪਢਿਅਉ' ਇਕੁ ਮਨਿ 'ਧਰਿਅਉ' ਇਕੁ ਕਰਿ ਇਕੁ 'ਪਛਾਣਿਓ' ॥

੩॥੧੨॥ —ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਪੰ: ੧੩੯੪

ਪਢਿਅਉ, ਧਰਿਅਉ, ਪਛਾਣਿਓ—ਸਕਰਮਕ ਧਾਤੂ ।

ਜਾ ਕੈ ਹਿਰਦੈ ਵਸਿਆ 'ਤੂੰ' ਕਰਤੇ ਤਾ ਕੀ 'ਤੇ' ਆਸ ਪੁਜਾਈ ॥੧॥੮॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੧੦

ਤੂੰ ਵਸਿਆ—ਅਕਰਮਕ ਭੂਤ ਕਾਲ ।

ਤੇ ਪੁਜਾਈ—ਸਕਰਮਕ ਭੂਤ ਕਾਲ ।

ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (Adverb)

ਮਤਿ, ਮਤੁ, ਮਤ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਮਤਿ' ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਰੂਪ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਰਥ ਭੀ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ ।

ਕੋਠ-ਲਿਖੇ ਸਬਦ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਤੁਕ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਜੋੜ ਵਿਚ ਫਰਕ ਹੈ :

ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਾ 'ਮਤਿ' ਕਰਹੁ ਚਿੰਤਾ ਤਿਸ ਹੀ ਹੋਇ ॥

ਜਲ ਮਹਿ ਜੰਤ ਉਪਾਇਅਨੁ ਤਿਨਾ ਭਿ ਰੋਜੀ ਦੇਇ ॥.....

ਨ ਨਕ ਚਿੰਤਾ 'ਮਤ' ਕਰਹੁ ਚਿੰਤਾ ਤਿਸ ਹੀ ਹੋਇ ॥੧॥੧੮॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ ੩, ਪੰ: ੬੫੫

(੨) ਇਹ 'ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸਣ' ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ 'ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ—

(ੳ) ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ—

ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਇਹ ਬਿਨਤੀ ਸੁਨੀਅਹੁ 'ਮਤ ਘਾਲਹੁ' ਜਮ ਕੀ ਖਬਰੀ॥੨॥੬॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੫੬

ਭਜਹੁ ਗੋਬਿੰਦੁ ਭੂਲਿ 'ਮਤ ਜਾਹੁ' ॥੯॥ —ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੫੬

ਸੁਣਿ ਬਾਵਰੇ 'ਮਤੁ ਜਾਣਹਿ' ਪ੍ਰਭੁ ਮੈ ਪਾਇਆ ॥੧॥੧॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰਨਾ ੭੭੭

(ਅ) ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਅੱਠ ਪੁਰਖ—

ਮੇਰ ਭਰਮਿ 'ਭੂਲਉ ਮਤਿ' ਕੋਈ ॥੩॥੨॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੮੫੫,

ਬਾਬੀਹਾ ਏਹੁ ਜਗਤੁ ਹੈ 'ਮਤੁ ਕੋ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਇ' ॥੧॥੧੧॥

—ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੮੩

ਸੰਤਾ ਕਉ 'ਮਤੁ' ਕੋਈ 'ਨਿੰਦਹੁ' ਫੰਤ ਰਾਮ ਹੈ ਏਕੋ ॥੪॥੫॥

—ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੭੬੩

(੩) ਜਦੋਂ ਇਹ ਡਰ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਅਨਿੱਛਿਤ ਕੰਮ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਦੋਂ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸਣ 'ਮਤਿ' 'ਸੰਭਾਵ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' (Potential mood) ਦੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ 'ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਕਾਮਣਿ ਤਉ ਸੀਗਾਰੁ ਕਰਿ ਜਾ ਪਹਿਲਾ ਕੰਤੁ ਮਨਾਇ ॥

‘ਮਤੁ’ ਸੇਜੈ ਕੰਤੁ ‘ਨ ਆਵਈ’ ਏਵੈ ਬਿਰਥਾ ਜਾਇ ॥੧॥੯॥

—ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੮੮

ਮੈ ਬਿਗਰਿਓ ‘ਬਿਗਰੈ ਮਤਿ’ ਅਉਤਾ ॥੨॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੮੫੫

‘ਮਤ’ ਮੈ ਪਿਛੈ ਕੋਈ ‘ਰੋਵਸੀ’ ਸੋ ਮੈ ਮੂਲਿ ਨ ਭਾਇਆ ॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ, ਪੰ: ੯੨੩

(ਅ) ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਹ ‘ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸਣ’ ‘ਸੰਭਾਵ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ’ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤ ਕੇ ਇਹ ‘ਆਸ’ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਾਦੀ ਹੈ ਕਿ ‘ਸਾਇਦ’ ਫਲਾਣਾ ‘ਇੱਛਿਤ’ ਪਦਾਰਥ ਮਿਲ ਜਾਏ—

ਅਖੀ ਕਾਢਿ ਧਰੀ ਚਰਣਾ ਤਲਿ ਸਭ ਧਰਤੀ ਫਿਰਿ ‘ਮਤ’ ਪਾਈ ॥੭॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੭੫੭

ਤਜਿ ਮਾਨੁ ਸਖੀ ਤਜਿ ਮਾਨੁ ਸਖੀ ‘ਮਤੁ’ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਭਾਵਹ ॥੧॥੩॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰ: ੮੪੭

(੪) ਜਿਨਿ

ਸਬਦ ‘ਜਿਨਿ’ ਭੀ ਸਬਦ ‘ਮਤਿ’ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ‘ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸਣ’ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ—

(ੳ) ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ, ‘ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ’ ਦੇ ਨਾਲ—

ਧਨੁ ਦਾਰਾ ਸੰਪਤਿ ਸਗਲ ‘ਜਿਨਿ’ ਅਪੁਨੀ ਕਰਿ ‘ਮਾਨਿ’ ॥੫॥

ਜਿਨਿ ਮਾਨਿ—ਨਾ ਮੰਨ।

—ਸਲੋਕ ਮ’ ੯, ਪੰ: ੧੪੨੬

(ਅ) ਕਿਸੇ ਅਨਿੱਛਿਤ ਕੰਮ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ, ‘ਸੰਭਾਵ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ’ ਦੇ ਨਾਲ—

ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਉ ‘ਜਿਨਿ ਘਟੈ’ ॥੨॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੬੯੪

ਜਿਨਿ ਘਟੈ—ਕਿਤੇ ਘਟ ਨਾ ਜਾਏ।

ਉਨ ਕੀ ਗੈਲਿ ਤੋਹਿ 'ਜਿਨਿ' ਲਾਗੈ ॥੧॥੩੪॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੪

ਜਿਨਿ ਲਾਗੈ—ਕਿਤੇ ਲੱਗ ਨਾ ਜਾਏ ।

(੫) ਜਣੀ;

ਇਹ ਲਫਜ਼ ਭੀ ਲਫਜ਼ 'ਮਤ' ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ ।
ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ, 'ਹੁਕਮੀ ਭਾਵੱਖਤ ਕਾਲ' ਦੇ ਨਾਲ—

'ਜਣੀ' ਲਖਾਵਹੁ ਅਸੰਤ ਪਾਪੀਸਣਿ ॥੩॥੨॥

—ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੬

ਜਣੀ ਲਖਾਵਹੁ—ਨਾ ਲਖਾਵਹੁ ।

ਹੀ

(੧) ਜਿਸ ਲਫਜ਼ ਉਤੇ ਜੋਰ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਸਬਦ 'ਹੀ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—

ਕਉਨ ਕੋ ਕਲੰਕੁ ਰਹਿਓ ਰਾਮ ਨਾਮੁ 'ਲੇਤ ਹੀ' ॥ ਪਤਿਤ ਪਵਿਤ ਭਏ ਰਾਮੁ
'ਕਹਤ ਹੀ' ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨॥

—ਟੋਭੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ: ੭੧੮

ਸਾਧੂ 'ਪਰਸਤ ਹੀ' ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਆ ਗੋਬਿੰਦ ਸਰਣ ਤੁਮਾਰੀ ॥੧॥੭॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੪, ਪੰ: ੬੦੭

(੨) ਕਦੇ ਕਦੇ ਸਬਦ 'ਹੀ' ਦੇ ਥਾਂ ਸਬਦ 'ਹੈ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਪੜਨਾਵ 'ਤੂੰ' ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ਤੂੰ 'ਹੈ' ਮਨਾਇਹਿ ਜਿਸ ਨੇ ਹੋਹਿ ਦਇਆਲਾ ॥੪੮॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੭, ਪੰ ੭੪੭

ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ 'ਤੂੰ ਹੈ' ਜਾਣਹਿ ਕੁਦਰਤਿ ਕੀਮ ਨ ਪਾਈਐ ॥੩॥੬॥੫੩॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੭, ਪੰ: ੭੪੮

'ਤੂੰ ਹੀ' ਸੁਆਮੀ ਅੰਤਰਜਾਮੀ 'ਤੂੰ ਹੀ' ਬਸਹਿ ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਾ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

੧੫॥੧੦੧॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੨੪

(੩) ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਬਦ 'ਹੀ' ਦਾ 'ਹ' ਉੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ
੩੭੮

‘ਏ’ ਰਹਿ ਜਾਦੀ ਹੈ, ਭਾਵ, ‘ਹੀ’ ਦੇ ਥਾ ‘ਈ’ ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇ—

ਕਰਮ ਧਰਮ ਸਗਲਾ ‘ਈ’ ਖੋਵੇ ॥੩॥੨੨॥ —ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੭੬

‘ਸੋਈ’ ਭਗਤ ਜਿ ਸਾਚੇ ਭਾਣੇ ॥੩॥੨੪॥ —ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੭੭

ਨਾਮੁ ਧਨੁ ਜਿਸੁ ਜਨ ਕੈ ਪਾਲੈ ‘ਸੋਈ’ ਪੂਰਾ ਸਾਹਾ ॥੨॥੬॥੩੦॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੮, ਪੰ: ੬੮੦

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ‘ਤੇਈ’ ਨਰ ਭੂਲੇ ॥੪॥੩॥ —ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੭੯੨

ਐਸੇ ਗਿਆਨੁ ਬਿਰਲੇ ‘ਈ’ ਪਾਏ ॥੧॥੬॥ —ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰ ੮੦੩

(੪) ਸਬਦ ‘ਹੀ’ ਤੋਂ ‘ਈ’ ਬਣ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪਿਛਲੇ ਸਬਦ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ‘ਸੰਧੀ’ ਹੋ ਜਾਦੀ ਹੈ; ਦੋਹਾ ਸਬਦਾ ਤੋਂ ਇਕੋ ਬਣ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇ—

ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਮਹਿ ਜਲਨਿ ਨ ਦੀਨੇ ‘ਕਿਨੈ’ ਨ ਦੁਤਰੁ ਭਾਖੇ ॥੧॥੨॥੨੬॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੭੭

ਮਾਇਆ ਤ ਮੋਹਣੀ ‘ਤਿਨੈ’ ਕੀਤੀ ਜਿਨਿ ਠਗਉਲੀ ਪਾਈਆ ॥੧੦॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਅਨੰਦੁ ਮ: ੩

ਨੋਟ :—ਕਿਨੈ=ਕਿਨ+ਈ । =ਕਿਨ+ਹੀ=। ਕਿਨਿ+ਹੀ ।

ਤਿਨੈ=ਤਿਨ+ਈ । =ਤਿਨ+ਹੀ ।=ਤਿਨਿ+ਹੀ ।

(੫) ਕਦੇ ਕਦੇ ਸਬਦ ‘ਹੀ’ ਦੀ (੧) ਦੇ ਥਾ (—) ਜਾ (—) ਹੋ ਜਾਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇ—

ਜਹ ਜਹ ਪੇਖਉ ਤਹ ਹਜੂਰਿ ਦੂਰਿ ‘ਕਤਹੁ’ ਨ ਜਾਈ ॥੧॥੩॥੨੭॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪ: ੬੭੭

ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਦੀਓ ਮਨ ਮੰਤਾ ਬਿਨਸਿ ਨ ‘ਕਤਹੁ’ ਜਾਤਿ ॥੧॥੧੦॥੪੧॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੮, ਪੰ: ੬੮੧

ਜਨ ਨਾਨਕ ਕੋਟਨ ਮੈ ‘ਕਿਨਹੁ’ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ਪਛਾਨਾ ॥੨॥੨॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੯, ਪੰ: ੬੮੫

ਤਿਨ ਸਾਧੂ ਚਰਣ ਨ ਸੇਵੇ ‘ਕਬਹੁ’ ਤਿਨ ਸਭੁ ਜਨਮੁ ਅਕਾਬਾ ॥੨॥੧॥

—ਜੋਤਸਰੀ ਮ: ੪, ਪੰ: ੬੯੬

ਜਿਨਿ ਮੋਹੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਖੰਡ 'ਤਾਹੂ' ਮਹਿ ਪਾਉ ॥੧੩॥੪੩॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰ: ੭੪੫

ਜਨਮ ਮਰਣ 'ਦੁਹਰੂ' ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ ॥੨॥੭॥੫੪॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰ: ੭੪੬

ਸਭ ਕੈ ਮਧਿ 'ਸਭਹੂ' ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਰਾਗ ਦੋਖ ਤੇ ਨਿਆਰੋ ॥੩॥੧॥੧੧॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰ: ੭੮੪

ਕਬੀਰਾ ਹਮਰਾ ਕੋ ਨਹੀ ਹਮ 'ਕਿਸਹੂ' ਕੇ ਨਾਹਿ ॥੨੧੪॥

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੭੬

(੬) ਜਿਵੇਂ ਸਬਦ 'ਹੀ' ਦਾ 'ਹ' ਉੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ 'ਈ' ਬਣ ਜਾਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਰੂਪ 'ਹੂ' ਦੇ 'ਹ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਉ' ਹੋ ਕੇ 'ਊ' ਬਣ ਜਾਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ 'ਊ' ਪਿਛਲੇ ਸਬਦ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਦੋਹਾ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਇਕੋ ਸਬਦ ਬਣ ਜਾਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

'ਕਾਯਉ' ਦੇਵਾ ਕਾਇਅਉ ਦੇਵਲ 'ਕਾਇਆਉ' ਜੰਗਮ ਜਾਤੀ ॥੧॥੧॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਪੀਪਾ ਜੀ, ਪੰ: ੬੬੫

ਮਨਿ ਸਾਚਾ ਮੁਖਿ 'ਸਾਚਉ' ਭਾਇ ॥੬॥੧॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੧ ਥਿਤੀ, ਪੰ: ੮੩੬

ਕਾਯਉ=ਕਾਯਾ+ਉ=ਕਾਯਾ+ਹੂ=ਕਾਯਾ+ਹੀ ।

ਸਾਚਉ=ਸਾਚਾ+ਉ=ਸਾਚਾ+ਹੂ=ਸਾਚਾ+ਹੀ ।

(੭) ਸਬਦ 'ਹੀ' ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ 'ਨਾਵ' ਦੇ ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ ਉੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਮੁਕਤਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਦਾ ਹੈ । ਵੇਖੋ—

ਮਨ ਕੀ ਬਿਰਥਾ 'ਮਨ ਹੀ' ਜਾਣੈ ਅਵਰੁ ਕਿ ਜਾਣੈ ਕੋ ਪੀਰ ਪਰਈਆ ॥੧॥੫॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਈਆ, ਪੰ: ੮੩੫

ਇਸੁ ਮਨ ਕੀ ਬਿਧਿ 'ਮਨ ਹੂ' ਜਾਣੈ ਬੂਝੈ ਸਬਦਿ ਵੀਚਾਰਿ ॥੪॥੬॥

—ਮਲਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੨੬੦

ਮਨ ਹੀ = ਮਨੁ ਹੀ = ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਮਨ ਹੂ = ਮਨੁ ਹੂ = ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਨਿਝਰੁ ਝਰੈ ਸਹਜ ਧੁਨਿ ਲਾਗੈ 'ਘਰ ਹੀ' ਪਰਚਾ ਪਾਈਐ ॥੩॥੧॥੮॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੭, ਪੰ: ੭੩੦

ਘਰੁ ਹੀ=ਘਰਿ ਹੀ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਮਨੁ ਮੰਦਰੁ ਤਨੁ ਵੇਸ ਕਲੰਦਰੁ 'ਘਟ ਹੀ' ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਾ ॥੧॥੨॥

ਘਟ ਹੀ—ਘਟਿ ਹੀ ।

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੧, ਪੰ: ੭੬੫

ਸਾਧ ਕਾ ਨਿੰਦਕੁ ਕੈਸੇ ਤਰੈ ॥ ਸਰਪਰ ਜਾਨਹੁ 'ਨਰਕ ਹੀ' ਪਰੈ ॥੨॥੧੧॥

—ਗੋਂਡ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੮੭੫

ਨਰਕ ਹੀ=ਨਰਕਿ ਹੀ, ਅਧਿਕਰਣ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਰਾਚਹੁ 'ਨਾਥ ਹੀ' ਸਹਾਈ ਸੇਤਨਾ ॥੧੨੬॥੧੪੬॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੩੦

ਨਾਥ ਹੀ—ਨਾਥਿ ਹੀ ।

ਜਿਉ ਜਲ ਤਰੰਗ ਜਲੁ 'ਜਲਹਿ' ਸਮਾਵਹਿ ਨਾਨਕ ਆਪੇ ਆਪਿ ਰਮਈਆ ॥

੮॥੩॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੪ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੮੩੫

ਜਲਹਿ = ਜਲ + ਹੀ = ਜਲਿ + ਹੀ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ,
ਇਕ-ਵਚਨ ।

(੮) ਅੰਕ (੭) ਵਾਲੀ ਤਬਦੀਲੀ 'ਪੜਨਾਵ' ਵਿਚ ਭੀ ਹੋ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਵੇਖੋ—

ਜਿਸ ਕਾ ਸਾ 'ਡਿਨਹੀ' ਰਖਿ ਲੀਆ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਭਾਤੀ ॥੨॥੧੨॥੪੩॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ. ੫ ਘਰੁ ੮, ਪੰ: ੬੮੧

ਦਾਨੁ ਪੁੰਨ ਨਹੀ ਸੰਤਨ ਸੇਵਾ 'ਕਿਤ ਹੀ' ਕਾਜਿ ਨ ਆਇਆ ॥੧॥੨॥੪॥

—ਟੋਡੀ ਮਾ ੫, ਪੰ: ੭੧੨

ਹਉ ਨਾਹੀ ਤੂ ਹੋਵਹਿ 'ਤੁਧ ਹੀ' ਸਾਜਿਆ ॥੫॥੩॥੫॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਕਾਫੀ ਘਰੁ ੧੦, ਪੰ: ੭੫੨

ਜੇ ਭੁਖ ਦੇਹਿ ਤ 'ਇਤ ਹੀ' ਰਾਜਾ ਦੁਖ ਵਿਚਿ ਸੂਖ ਮਨਾਈ ॥੩॥

—ਸੂਹੀ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੭੫੭

'ਆਪ ਹੀ' ਮੰਦਰੁ ਆਪਹਿ ਸੇਵਾ ॥ 'ਆਪ ਹੀ' ਪੂਜਾਰੀ 'ਆਪ ਹੀ' ਦੇਵਾ॥੩॥
ਆਪਹਿ ਜੋਗੁ 'ਆਪ ਹੀ' ਜੁਗਤਾ ॥ ਨਾਨਕ ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਸਦ ਹੀ ਮੁਕਤਾ॥੪॥੧॥੬॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੪, ਪੰ: ੮੦੩

'ਕਿਨਹੀ' ਨਿਵਲ ਭੁਇਅੰਗਮ ਸਾਧੇ ॥ ਮੋਹਿ ਦੀਨ ਹਰਿ ਹਰਿ ਆਰਾਧੇ॥੧॥੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੯੧੨

ਕਿਤਹੀ—ਕਿਤੁ+ਹੀ। ਤੁਧ ਹੀ=ਤੁਧੁ+ਹੀ। ਇਤਹੀ=ਇਤੁ+ਹੀ।

ਆਪ ਹੀ—ਆਪਿ+ਹੀ। ਕਿਨਹੀ=ਕਿਨਿ+ਹੀ।

(੯) ਅੰਕ ਨੰ: ੪ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸਬਦ 'ਹੀ' ਤੋਂ 'ਈ' ਬਣ ਕੇ 'ਵਰਿਧੀ'-ਸੰਧੀ ਦੁਆਰਾ ਸਬਦ 'ਈ' ਪਿਛਲੇ ਸਬਦ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—ਕਿਨੈ, ਤਿਨੈ। ਪਰ ਕਈ ਵਾਰੀ 'ਗੁਣ' ਜਾਂ 'ਵਰਿਧੀ' ਦੇ ਥਾਂ ਦੋਹਾ ਸਬਦਾਂ ਦੀ 'ੀ' ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—
"ਕਿਸੁ+ਹੀ" ਤੋਂ 'ਕਿਸੀ'.

ਜਿਮੀ ਨਾਹੀ ਮੈ 'ਕਿਸੀ ਕੀ' ਬੋਈ ਐਸਾ ਦੇਨੁ ਦੁਖਾਲਾ ॥੧॥੫॥

—ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੭੬੩

ਕਿਸੀ=ਕਿਸ+ਈ=ਕਿਸ+ਹੀ=ਕਿਸੁ+ਹੀ।

(੧੦) ਅਕ ਨੰ: ੭, ੮ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸਬਦ 'ਹੀ' ਦੇ ਕਾਰਨ 'ਨਾਵ' 'ਪੜਨਾਵ' ਦਾ 'ਕਾਰਕ-ਚਿਹਨ' ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਸੰਬੰਧਕ' ਅਤੇ 'ਕ੍ਰਿਆ-ਵਿਸ਼ੇਸਣ' ਤੇ ਭੀ ਇਹ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਭੀ ਅੰਤਲਾ () ਅਤੇ (i) ਉੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਜਿਵੇਂ—

ਹਰਿ ਕੈ ਨਿਕਟਿ ਨਿਕਟਿ ਹਰਿ 'ਨਿਕਟ ਹੀ' ਬਸਤੇ ਤੇ ਹਰਿ ਕੇ ਜਨ ਸਾਧੂ
ਹਰਿ ਭਗਤ ॥੨॥੧॥੮॥

—ਸਾਰੰਗ ਮ: ੪ ਪੜਤਾਲ, ਪੰ: ੧੨੦੦

ਕਬੀਰ ਸਾਕਤ ਸੰਗੁ ਨ ਕੀਜੀਐ 'ਦੂਰਹਿ' ਜਾਈਐ ਭਾਗਿ ॥੧੩੧॥

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੭੧

ਆਇ ਪਰੇ ਧਰਮਰਾਇ ਕੇ 'ਬੀਚਹਿ' ਧੂਮਾਧਮ ॥੩੪੨॥

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੭੨

ਨਿਕਟ ਹੀ = ਨਿਕਟਿ + ਹੀ । ਦੂਰਹਿ = ਦੂਰ + ਹੀ =
ਦੂਰਿ + ਹੀ । ਬੀਚਹਿ = ਬੀਚ + ਹੀ = ਬੀਚਿ + ਹੀ ।

(੧੧) ਅੰਕ ਨੰ: ੪ ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਬਦ 'ਹੀ' ਸੰਧੀ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲੇ ਸਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ 'ਕਿਨੈ', 'ਤਿਨੈ', ਆਦਿਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਬਦ 'ਹੀ' ਅਜਿਹੇ ਸਬਦਾਂ ਨਾਲ ਮੁੜ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਦਰਗਹ ਮਿਲੈ 'ਤਿਸੈ ਹੀ' ਜਾਇ ॥੩॥੪॥ —ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੭੭
ਜਿਨ ਕੇ ਜੀਅ 'ਤਿਨੈ ਹੀ' ਫੇਰੇ ਆਪੇ ਭਇਆ ਸਹਾਈ ॥੪॥੪॥੨੮॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੭੮

(੧੨) 'ਹੀ' ਤੋਂ 'ਹਾਈ' ਰੂਪ ਭੀ ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਬਣਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਰੂਪ ਦਾ ਭੀ ਉਹੀ ਅਸਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੰਕ (੭) ਵਿਚ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ । ਵੇਖੋ—

ਜੋਕਰਿ ਪਾਚਨੁ ਬੇਗ ਨ ਪਾਵੈ ਝਗਰੁ ਕਰੈ ਘਰ 'ਹਾਈ' ॥੨॥੩॥੫੪॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੩੫

ਘਰ ਹਾਈ = ਘਰ ਹੀ = ਘਰਿ ਹੀ ।

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਸੰਬੰਧਕ (Preposition)

ਕੋ, ਕਉ ।

(ੳ) ਸੰਬੰਧਕ 'ਕੋ' (=ਕਾ, ਦਾ) ਦੋ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਉਹ ਸੰਬੰਧ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਬੰਧ 'ਕਾਰਕ' ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦਿਖਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸੰਬੰਧਕ 'ਕਉ',

‘ਕਰਮ ਕਾਰਕ’, ‘ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ’, ਜਾਂ ‘ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ’ ਦੇ ਬਾ
ਵਰਤੀਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ‘ਕਉ’ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਰੂਪ ਵਟਾ ਕੇ ‘ਕੋ’
ਬਣਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਆਖਰ ‘ਕੋ’ ਦੇ ਬਾ ‘ਕੋ’ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ
ਪਿਆ । ਵੇਖੋ—

ਬਿਸੰਭਰ ਜੀਅਨ ‘ਕੋ’ ਦਾਤਾ ਭਗਤਿ ਭਰੇ ਭੰਡਾਰ ॥੧॥੧੪॥੨੩॥

ਕੋ—ਕਾ, ਦਾ ।

—ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੫੦੦

ਸਭ ਕਿਛੁ ਜੀਵਤ ‘ਕੋ’ ਬਿਵਹਾਰ ॥੨॥ —ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੯, ਪੰ: ੫੩੬

ਕੋ—ਦਾ ।

ਜਮ ‘ਕੋ’ ਡੰਡੁ ਪਰਿਓ ਸਿਰ ਉਪਰਿ ਤਬ ਸੋਵਤ ਤੈ ਜਾਗਿਓ ॥੧॥੩॥

ਮਾਰੂ ਮ. ੯, ਪੰ. ੧੦੦੮

(ਅ) ਕਉ—

ਸ਼ਗਲ ਜੀਅ ਜਾ ‘ਕਉ’ ਆਰਾਧਹਿ ਤਾਹੂ ‘ਕਉ’ ਤੂੰ ਜਾਚੁ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੨੩॥

—ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੫੦੦

ਐ ਜੀ ਬਹੁਤੇ ਭੇਖ ਕਰਹਿ ਭਿਖਿਆ ‘ਕਉ’ ਕੇਤੇ ਉਦਰ ਭਰਨ ਕੈ ਤਾਈ ॥੨॥੩॥

—ਗੁਜਰੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ ਪੰ: ੫੦੪

ਜਪ ਤਪ ਬਰਤ, ਕੀਨੇ ਪੇਖਨ ‘ਕਉ’ ਚਰਣਾ ਰਾਮ ॥੨॥੩॥੬॥

—ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੫੪੫

ਕਉ—ਨੂੰ, ਦੀ ਖਾਤਰ ।

(ੲ) ‘ਕਉ’ ਤੋ ‘ਕੋ’ ਅਤੇ ‘ਕੋ’ ।

ਮਾਇ ਬਾਪ ‘ਕੋ’ ਬੇਟਾ ਨੀਕਾ ਸੁਰੈ ਚਤੁਰੁ ਜਵਾਈ ॥

ਬਾਲ ਕੰਨਿਆ ‘ਕੋ’ ਬਾਪੁ ਪਿਆਰਾ ਭਾਈ ‘ਕੋ’ ਅਤਿ ਭਾਈ ॥੧॥੩॥

ਕੋ, ਕੋ=ਕਉ ।

ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੧, ਪੰ: ੮੯੬

ਦਰਵੇਸੀ ‘ਕੋ’ ਜਾਣਸੀ ਵਿਰਲਾ ਕੋ ਦਰਵੇਸ ॥੧॥੬॥

—ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੫੫੦

ਕੋ—ਕਉ ।

(ਸ) ਸੰਬੰਧਕ 'ਕਉ' ਭੀ 'ਕੋ' (=ਦਾ) ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਿਜ ਮਤਿ ਸਾਧਨ 'ਕਉ' ਭਾਖਿਓ ਤੋਹਿ ਪ੍ਰਕਾਰਿ ॥੨॥੮॥

ਕਉ—ਦਾ ।

—ਸੋਗਠਿ ਮ: ੯, ਪੰ: ੬੩੩,

ਕਾਰ, ਕਾਰੁ

'ਕਾਰ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰੱਤ (ਪਿਛੇਤਰ) ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ 'ਪ੍ਰੱਤ' ਨਾਵ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਇਕ-ਰਸ', 'ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾ ਆਵੇ'।

ਇਸ 'ਪ੍ਰੱਤ' ਦੇ ਲਾਣ ਨਾਲ ਨਾਵ ਦੇ 'ਲਿੰਗ' ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਭਾਵ, ਜੇ ਨਾਵ ਪਹਿਲਾ ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ 'ਪ੍ਰੱਤ' ਦੇ ਲਗਾਇਆ ਭੀ ਪੁਲਿੰਗ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਜੇ ਪਹਿਲਾ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ 'ਪ੍ਰੱਤ' ਸਮੇਤ ਭੀ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਵੇਖੋ—

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ :

'ਨੰਨਾਕਾਰੁ' ਨ ਕੋਇ ਕਰੇਈ ॥੨॥੨॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੨੨੧

ਮਨੁ ਮਾਨੈ ਹਰਿ 'ਏਕੰਕਾਰੁ' ॥੨॥੩॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੨੨੨

'ਜੈ ਜੈਕਾਰੁ' ਕਰਹਿ ਤੁਧੁ ਭਾਵਹਿ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਅਮੁਲਏ ॥੯॥੨॥੫॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੧, ਪੰ: ੭੬੭

ਸਹਜੇ 'ਰੁਣਝੁਣਕਾਰੁ' ਸੁਹਾਇਆ ॥੭॥੩॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੨੩੭

ਜਹ 'ਝਿਲਿਮਿਲਿਕਾਰੁ' ਦਿਸੰਤਾ ॥੨॥੧॥

—ਸੋਗਠਿ ਨਾਮਏਉ, ਪੰ: ੬੫੭

· (ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ :—

‘ਬੰਧਨ ਤੇ ਹੋਈ ‘ਛੁਟਕਾਰ’ ॥੭॥੪॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੯੧੫
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੁਨੀ ਸੰਭਉ ਕਲਿ ‘ਅੰਧਕਾਰ’ ਦੀਪਾਈ ॥੧੮॥੧॥੬॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੯੧੬
ਮੇਘ ਸਮੈ ਮੋਰ ‘ਨਿਰਤਿਕਾਰ’ ॥੨॥੨॥ —ਬਸੰਤ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੧੮੦
ਪੰਚ ਸਬਦ ‘ਧੁਨਿਕਾਰ’ ਧੁਨਿ ਤਹ ਬਾਜੈ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਣੁ ॥੧॥੨੭॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ, ਪੰ: ੧੨੯੧
ਦੇਖਿ ਰੂਪੁ ਅਤਿ ਅਨੂਪੁ ਮੋਹ ਮਹਾ ਮਗ ਭਈ ਕਿੰਕਨੀ ਸਬਦ ‘ਝਨਤਕਾਰ’
ਖੇਲੁ ਪਾਹਿ ਜੀਉ ॥੧॥੬॥ —ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਪੰ: ੧੪੦੨
ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਅਨਹਦ ‘ਝਨਕਾਰ’ ॥੭॥੧॥ —ਸੁਖਮਨੀ

· ਨੋਟ—(੧) ਇਸ ‘ਪ੍ਰਤੀ’ ਦੇ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਇਹਨਾ ਸਬਦਾ
ਦੇ ਅਰਥ ਇਉਂ ਕਰਨੇ ਹਨ—

· ਨੰਨਾਕਾਰੁ—ਇਕ-ਰਸ ਇਨਕਾਰ, ਸਦਾ ਲਈ ਇਨਕਾਰ ।

· ਏਕੰਕਾਰੁ—ਇੱਕ ਜੋ ਸਭ ਥਾ ਇਕ-ਰਸ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ।

ਜੈਕਾਰੁ—ਲਗਾਤਾਰ ‘ਜੈ ਜੈ ਦੀ ਗੂੰਜ ।

ਝਿਲਿਮਿਲਿਕਾਰੁ—ਇਕ-ਰਸ ਚਾਨਣ ।

ਧੁਨਿਕਾਰ—ਇਕ-ਰਸ ਧੁਨੀ, ਲਗਾਤਾਰ ਆਵਾਜ ।

ਨੋਟ—(੨) ‘ਕਾਰ’ ਪ੍ਰਤੀ ਦੇ ਲਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਤੇ ਲਾਣ ਨਾਲ,
ਦੋਹਾ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਹੋਣ-ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਤੋਂ
ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

ਪੰਚ ਸਬਦ ‘ਧੁਨਿਕਾਰ’ ‘ਧੁਨਿ’ ਤਹ ਬਾਜੈ ਸਬਦੁ ਨੀਸਾਣੁ ॥੧॥੨੭॥

ਧੁਨਿ—ਆਵਾਜ, ਨਾਦ ।

—ਮ: ੧, ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੯੧

ਧੁਨਿਕਾਰ—ਇਕ-ਰਸ (ਨਾਦ), ਲਗਾਤਾਰ, ਅਤੁੱਟ ।

ਜੀ

(੧) ਸਬਦ ‘ਜੀ’ ਆਦਰ-ਸਤਕਾਰ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ
ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਬੋਧਨ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵਧੀਕ

ਵਰਤੋਂ ਹੈ; ਕਦੇ ਕਦੇ ਹੋਰ 'ਕਾਰਕਾਂ' ਨਾਲ ਭੀ ਹੈ; ਤਦੋਂ ਸਤਕਾਰ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕ੍ਰਿਆ ਭੀ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ—

(ੳ) ਸੰਬੋਧਨ ਦੇ ਨਾਲ—

ਤੂ ਕੁਨੁ ਰੇ ॥ ਮੈ 'ਜੀ' ॥ ਨਾਮਾ ॥ ਹੋ 'ਜੀ' ॥ ਆਲਾ ਤੇ ਨਿਵਾਰਣਾ ਜਮ ਕਾਰਣਾ ॥੩॥੪॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ, ਪੰ: ੬੯੩

ਬਰਸੁ ਮੇਘ 'ਜੀ' ਤਿਲੁ ਬਿਲਮੁ ਨ ਲਾਉ ॥ —ਮਲਾਰ ਮ. ੫, ਪੰ: ੧੨੬੮
ਐ 'ਜੀ' ਕਿਆ ਮਾਗਉ ਕਿਛੁ ਰਹੈ ਨ ਦੀਸੈ ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ ਜਾਈ॥
੮॥੩॥ —ਗੁਜਰੀ ਮ. ੧, ਪੰ: ੫੦੪

(ਅ) ਕਾਰਕਾ ਨਾਲ—

'ਪ੍ਰਭ ਜੀ' ਬਸਹਿ ਸਾਧ ਕੀ ਰਸਨਾ ॥ —ਸੁਖਮਨੀ .

ਮਾਇਆ ਕੋ ਸੰਗੁ ਤਿਆਗਿ ਪ੍ਰਭ 'ਜੂ' ਕੀ ਸਰਨਿ ਲਾਗਿ ॥੧॥੧॥

—ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਮ: ੯, ਪੰ: ੧੩੫੨

(੨) ਸਬਦ 'ਜੀ' ਦੇ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਭੀ, 'ਸਤਕਾਰ ਦੀ ਖਾਤਰ' 'ਨਾਵ' ਨੂੰ 'ਬਹੁ-ਵਚਨ' ਵਿਚ ਵਰਤ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਭੀ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—

ਅਨਦੁ ਭਇਆ ਵਡਭਾਗੀਹੋ ਗ੍ਰਿਹਿ 'ਪ੍ਰਗਟੇ ਪ੍ਰਭ' ਆਇ ਜੀਉ ॥੪॥੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੨੭

ਜਬ ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਮਿਟਿ ਜਾਇ ॥ ਤਬ 'ਪ੍ਰਭ' ਕਾਜੁ ਸਵਾਰਹਿ ਆਇ ॥੧॥੧੪॥

—ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੬੦

'ਗੁਰ ਕਿਰਪਾਲ ਭਏ' ਤਬ ਪਾਇਆ ਹਿਰਦੈ ਅਲਖੁ ਲਖਾਹੀ ॥੨॥੨॥

—ਸਾਰੰਗ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੧, ਪੰ: ੧੧੯੮

ਜਬ 'ਸੁਪ੍ਰਸੰਨ' ਭਏ 'ਪ੍ਰਭ' ਮੇਰੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚਾ ਲਾਇ ॥੫॥੪॥

—ਸਾਰੰਗ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੧, ਪੰ: ੧੧੯੯

ਬਰਸੈ ਮੇਘੁ ਸਖੀ, ਘਰਿ 'ਪਾਹੁਨ ਆਏ' ॥੧॥ —ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੨੬੬

'ਸਤਿਗੁਰ ਭਏ' ਦਇਆਲ ਤ ਪੂਰਾ ਪਾਈਐ ॥੫॥—ਵੁਨਹੇ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੬੨

ਭਾਗ ਚੌਥਾ

ਫੁਟਕਲ (Miscellaneous)

ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ

(ਫਿਅੰਤ)

ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ 'ਨਾਵ' ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਣ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਪੁਲਿੰਗ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ, ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ ਅਤੇ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ਇਕ-ਵਚਨ (ਫਿ) ਲਗਾਇਆ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹ ਭੀ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕਈ ਲਫਜ਼ ਹਨ ਹੀ (ਫਿਅੰਤ); ਜਿਵੇਂ 'ਹਰਿ', 'ਉਸਤਤਿ', 'ਜਗਤਿ', 'ਜੋਤਿ', ਆਦਿਕ। ਇਹ (ਫਿਅੰਤ) ਲਫਜ਼ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਭੀ ਹਨ ਅਤੇ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਭੀ। ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ (ਫਿਅੰਤ) ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ 'ਸੰਬੰਧਕ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਇਹ ਅਖੀਰਲੀ (ਫਿ) ਭੀ ਟਿਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅੰਤਲੀ (ਫਿ) ਕਿਸੇ 'ਕਾਰਕ' ਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਲਫਜ਼ ਦੀ ਆਪਣੀ।

ਸੋ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਿਤਨੇ ਲਫਜ਼ ਐਸੇ ਆਏ ਹਨ ਜੋ (ਫਿਅੰਤ) ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫ਼ਹਿਰਿਸਤ ਹੇਠ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਸ਼ਬਦ

(ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ) ਨਾਵ

(ੳ) ਉਮਤਿ । (ਅ) ਅਕਲਿ, ਆਖਿ । (ੲ) ਈਦਿ, ਇਲਤਿ । (ਸ) ਸੁਆਦਤਿ, ਸਾਖਤਿ, ਸਜਾਇ, ਸਨਾਤਿ, ਸਨਾਇ,

ਸੁੰਨਤਿ, ਸਿਫਤਿ, ਸਾਬਾਸਿ, ਸਾਬਤਿ, ਸੰਬਤਿ, ਸਰਾਇ, ਸਰੀਅਤਿ,
 ਸੂਰਤਿ, ਸਲਾਮਤਿ । (ਕ) ਕੁਦਰਤਿ, ਕੀਮਤਿ, ਕਰਾਮਤਿ, ਕਵਾਇ ।
 (ਖ) ਖਸਲਤਿ, ਖਿਜਮਤਿ, ਖਬਰਿ, ਖੈਰਿ, ਖਰੀਦਿ । (ਗ) ਗਾਇ,
 ਗੈਰਤਿ, ਗਰਦਨਿ । (ਜ) ਜਾਇ, ਜਗਾਤਿ, ਜਾਗਾਤਿ, ਜਿਨਸਿ,
 ਜਰੂਰਤਿ । (ਤ) ਤਾਜਨਿ, ਤਮਾਇ, ਤਰੀਕਤਿ । (ਦ) ਦਉਲਤਿ,
 ਦੁਆਇ, ਦਾਇ, ਦੁਨਿਆਇ । (ਨ) ਨਉਬਤਿ, ਨੀਅਤਿ, ਨਿਆਮਤਿ,
 ਨਜਰਿ, ਨਦਰਿ । (ਪ) ਪੈਦਾਇਸਿ, ਪਾਂਦਿ, ਪਨਾਹਿ । (ਫ) ਫਸਲਿ,
 ਫਦੀਹਤਿ, ਫੁਰਮਾਇਸਿ । ਬ) ਬਕਰੀਦਿ, ਬਾਗਾਤਿ, ਬੰਦਸਿ,
 ਬਦ ਦੁਆਇ, ਬਰਕਤਿ, ਬਲਾਇ, ਬਰਾਬਰਿ (-ਰੀ) । (ਭ) ਭਿਸਤਿ,
 (ਨੋਟ : ਭਿਸਤ ਪੁਲਿੰਗ ਭੀ ਹੈ) । (ਮ) ਮਸਕਤਿ, ਮਸੀਤਿ, ਮਸੂਰਤਿ,
 ਮਸਲਤਿ, ਮਹਜ਼ਿਦਿ, ਮਾਹੀਤਿ, ਮੁਹਬਤਿ, ਮਿਹਰੰਮਤਿ, ਮਿਹਰਾਮਤਿ,
 ਮੁਹਲਤਿ, ਮਕਸਤਿ, ਮਜਲਸਿ, ਮੁਦਤਿ, ਮਿੰਨਤਿ, ਮਾਰਫਤਿ । (ਯ)
 ਯਾਇ । (ਰ) ਰਾਇ, ਰਈਅਤਿ, ਰਜਾਇ, ਰਯਤਿ । (ਲ) ਲਹਰਿ ।
 (ਵ) ਵਲਾਇਤਿ । (ਹ) ਹਕੀਕਤਿ, ਹਿਕਮਤਿ, ਹੁਜਤਿ, ਹੈਰਤਿ,
 ਹੁਰਮਤਿ, ਹਵਾਇ ।

ਪੁਲਿੰਗ

ਅਲਾਹਿ, ਹਦਰਬਿ, ਖੁਦਾਇ, ਤਾਮਿ ।

ਵਿਸੇਸ਼ਣ

ਅਸਲਿ, ਸਤਰਿ, ਫਾਦਿਲੁਬਾਇ, ਫਨਾਇ, ਬਹਤਰਿ, ਬਰਾਬਰਿ ।

ਪੜਨਾਵ

ਖੁਦਿ ।

ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸੇਸ਼ਣ

ਅਵਲਿ ਅਉਲਿ, ਗੈਰ ਵਜਹਿ, ਮਨਹਿ ।

ਸੰਬੰਧਕ

ਨਜ਼ੀਕੀ ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਵ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ)

(ੳ) ਉਸਤਤਿ, ਉਕਤਿ, ਉਤਪਤਿ, ਉਪਾਧਿ । (ਅ) ਅਸਿ, (ਅਹੰਬੁਧਿ, ਅਗਨਿ, ਆਦਿ, ਅਰਦਾਸਿ, ਅਵਿਗਤਿ । (ਸ) ਸਕਤਿ, ਸੰਗਤਿ, ਸੁਚਿ, ਸਾਤਿ, ਸੰਤਤਿ, ਸਿਧਿ, ਸੁਧਿ, ਸੰਧਿ, ਸੰਪਤਿ, ਸਮਾਧਿ, ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ, ਸੁਮਤਿ, ਸਿਸਟਿ, ਸਰਣਿ, ਸੁਰਤਿ, ਸਰਣਾਗਤਿ, ਸ੍ਰੁਤਿ, ਸਰਨਿ, ਸੁਸਤਿ । (ਹ) ਹਾਨਿ । (ਕ) ਕੀਟਿ, ਕੰਠਿ, ਕਾਮਣਿ, ਕਿਰੋਣਿ, ਕਿਰਤਿ, ਕੀਰਤਿ, ਕ੍ਰਿਮਿ । (ਗ) ਗੋਸਟਿ, ਗਤਿ, ਗੀਤਿ, ਗੁਰਮਤਿ । (ਚ) ਚੰਦ੍ਰਾਵਲਿ । (ਛ) ਛਬਿ । (ਜ) ਜੁਗਤਿ, ਜਾਤਿ, ਜੋਤਿ, ਜੋਨਿ, ਜਨਨਿ । (ਤ) ਤੋਟਿ, ਤਤਿ, ਤਪਤਿ, ਤਰੁਣਿ, ਤਰੁਨਿ, ਤਾਰਿ, ਤ੍ਰਿਪਤਿ, ਤਿਪਤਿ । (ਦ) ਦ੍ਰਿਸਟਿ, ਦਾਤਿ, ਦੁਰਮਤਿ । (ਧ) ਧਰਣਿ, ਧਰਨਿ, ਧੂਲਿ । (ਨ) ਨਾਭਿ, ਨਾਰਿ, ਨਿਭਰਾਤਿ । (ਪ) ਪ੍ਰੀਤਿ, ਪ੍ਰਤੀਤਿ, ਪਰਸੂਤਿ, ਪਰਕ੍ਰਿਤਿ, ਪਰਤੀਤਿ, ਪਰੀਤਿ, ਪਰਾਪਤਿ, ਪਾਲਿ । (ਬ) ਬਿਆਧਿ, ਬਿਧਿ, ਬੁਧਿ, ਬਾਣਿ, ਬਿਪਤਿ, ਬਿਭੂਤਿ । (ਭ) ਭਗਤਿ, ਭੁਗਤਿ, ਭਾਤਿ, ਭੀਤਿ, ਭਿਤਿ, ਭੂਮਿ, ਭ੍ਰਾਤਿ, ਭਰਾਤਿ, ਭ੍ਰਮਨਿ । (ਮ) ਮੁਸਟਿ, ਮੁਕਤਿ, ਮਤਿ, ਮਿਤਿ, ਮੇਦਨਿ, ਮੂਰਤਿ । (ਰ) ਰਾਸਿ, ਰਜਨਿ, ਰਤਿ, ਰੀਤਿ, ਰਿਧਿ, ਰੋਮਾਵਲਿ ।

ਪੁਲਿੰਗ

ਉਦਧਿ, ਅਹਿ, ਸਸਿ, ਸਾਰਥਿ, ਸੁਰਪਤਿ, ਸਾਸਤ੍ਰਿਗਿ । ਹਸਤਿ, ਹਰਿ । ਕਪਿ, ਕਲਿ, ਕਵਿ । ਗੋਬਿੰਦਰਾਇ, ਗਿਰਿ । ਚਕ੍ਰਪਾਣਿ, ਚਿੰਤਾਮਨਿ, ਛਤ੍ਰਪਤਿ । ਜਮਦਗਨਿ, ਜਲਧਿ, ਜਲਨਿਧਿ । ਦਧਿ । ਨਿਧਿ, ਨਰਹਰਿ, ਨਰਪਤਿ, ਨ੍ਰਿਪਤਿ । ਪਤਿ, ਪੁਰਖ ਪਤਿ । ਬਨਸਪਤਿ, ਬਿਰੰਚਿ, ਬਲਿ, ਬ੍ਰਿਹਸਪਤਿ, ਭੂਪਤਿ, ਭਰਥਰਿ । ਮਣਿ, ਮੁਨਿ, ਮੋਨਿ, ਮੁਰਾਰਿ । ਰਿਖਿ, ਰਵਿ ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅਮਿਤਿ, ਸਿਰੋਮਣਿ, ਕੋਟਿ, ਚਾਰਿ, ਸਠਿ, ਤੀਨਿ, ਤ੍ਰਿਬਿਧਿ,
ਬਿਬਿਧ ।

ਸੰਬੰਧਕ

ਉਪਕੰਠਿ, ਉਪਰਿ, ਉਪਰਿ, ਅੰਤਰਿ, ਨਿਕਟਿ, ਨਿਰੰਤਰਿ,
ਪ੍ਰੀਤਿ, ਮਧਿ ।

ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਉਪਜੰਪਿ, ਉਰਧਿ, ਅਹਿਨਿਸਿ, ਅੰਤਰਿ, ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ, ਆਦਿ,
ਨਿਤਪ੍ਰਤਿ, ਨਾਨਾ ਬਿਧਿ, ਨਿਕਟਿ, ਨਿਰੰਤਰਿ, ਪੁਨਰਪਿ ।

ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ)

(ੳ) ਉਚਾਪਤਿ, ਓਪਤਿ । (ਅ) ਅਸਤਿ, ਅਸਥਿਤਿ,
ਅਹਰਣਿ, ਆਗਿ, ਅਗਿ, ਅਜਾਤਿ, ਐਠਿ, ਆਵਿ, ਆਣਿ,
ਅਨਾਹਤਿ, ਅਨੀਤਿ, ਆਬਿ, ਆਨਿ, ਅਰਦਾਸਿ, ਆੜਿ । (ੲ)
ਇਕਾਤਿ । (ਸ) ਸੋਇ, ਸਉਕਨਿ, ਸਉੜਿ, ਸੁਅਸਤਿ, ਸਿਸਟਿ,
ਸਸੁੜਿ, ਸੁਚਿ, ਸੰਚਨਿ, ਸਿਵਾਣਿ, ਸਾਟਿ, ਸਠਾਤਿ, ਸੰਨ੍ਹਿ, ਸੰਬਤਿ,
ਸੋਰਠਿ, ਸਰੋਤਿ, ਸਰਣਿ, ਸੁਰਤਿ, ਸਿਰਤਿ, ਸਰਨਿ, ਸਰਪਨਿ, ਸੂਲਿ,
ਸਲਿ ਬਿਸਲਿ, ਸੀਵਨਿ । (ਹ) ਹਾਟਿ, ਹਾਣਿ, ਹਾਨਿ । (ਕ) ਕੁਆਰਿ,
ਕਸਿ, ਕਸਨਿ, ਕਾਛਿ, ਕਾਣਿ, ਕਛੋਤਿ, ਕਾਨਿ, ਕੁਥਾਣਿ, ਕੁਬੁਧਿ,
ਕਾਬਿ, ਕਮਜਾਤਿ, ਕਾਮਣਿ, ਕਾਮਣਿਆਰਿ, ਕੁਮਤਿ, ਕਿਰਤਿ, ਕਰਤੂਤਿ,
ਕੂਲਿ । (ਖ) ਖੂਹਣਿ ਖਿੰਚੋਤਾਣਿ, ਖਾਨਿ, ਖਪਤਿ, ਖੋਰਿ, ਖੀਰਿ,
ਖਲਿ । (ਗ) ਗੋਇ, ਗਾਇ, ਗੋਸਟਿ, ਗੋਇਲਿ, ਗੋਹਣਿ, ਗੀਹਣਿ,
ਗਾਗਰਿ, ਗਾਠਿ, ਗੰਠਿ, ਗੰਢਿ । ਗੋਦਾਵਰਿ, ਗੋਨਿ, ਗਾਰਿ, ਗਰਦਨਿ,

ਗਾਲਿ, ਗੈਲਿ, ਗਿਲਾਨਿ । (ਘ) ਘਾਣਿ, ਘੂਮਨਘੇਰਿ, ਘੂਮਰਿ,
ਘਾੜਤਿ । (ਚ) ਚਉਕੜਿ, ਚਉਪੜਿ, ਚਿਤਵਨਿ, ਚੇਰਿ । (ਛ) ਛੋਹਰਿ,
ਛਾਛਿ, ਛੋਟਿ, ਛੁਟੜਿ, ਛੂਟਰਿ, ਛਤਿ, ਛੋਤਿ, ਛਾਨਿ, ਛਾਪਰਿ । (ਜ)
ਜੋਇ, ਜੂਨਿ, ਜੁਗਤਿ, ਜਤਿ, ਜੀਰਾਦਿ, ਜੋਨਿ, ਜਲਣਿ, ਜਲਨਿ,
ਜੀਵਨਿ । (ਝ) ਝਤਿ । (ਟ) ਟੂਟਨਿ । (ਠ) ਠਾਡਿ । (ਡ) ਡੀਨਿ,
ਡੰਡਉਤਿ, ਡੋਰਿ । (ਤ) ਤਿਕਲਿ, ਤੇਜਣਿ, ਤੋਟਿ, ਤਾਤਿ । (ਥ) ਥਿਤਿ,
ਥੀਤਿ, ਥੂਨਿ, ਥ੍ਰਿਟਿਟਿ । (ਦ) ਦਿਸਟਿ, ਦੂਣਿ, ਦਿਤਿ, ਦੋਤਿ, ਦਾਮਨਿ,
ਦਾਵਨਿ, ਦਾਲਿ । (ਧ) ਧੋਹਨਿ, ਧੁੰਧਿ, ਧੂਰਿ, ਧੀਰਿ, ਧੁਨਿ, ਧਰਤਿ,
ਧਰਨਿ, ਧਰਣਿ, ਧੂੜਿ । (ਨ) ਨੀਹਿ, ਨਾਰਿ, ਨਿਰਤਿ, ਨਰਵਿਰਤਿ,
ਨਿਰਵਿਰਤਿ, ਨਿਵਲਿ, ਨਵਹਾਣਿ । (ਪ) ਪਾਇ, ਪਹਿਤਿ, ਪੁਹਮਿ,
ਪਿਨਿ, ਪੀਨਿ, ਪਤਲਿ, ਪਧਤਿ, ਪਰਭਾਤਿ, ਪਰੀਤਿ, ਪਬਣਿ, ਪ੍ਰਿਥਮਿ,
ਪਰਾਲਿ, ਪਰਵਿਰਤਿ, ਪੁਰਾਇਨਿ, ਪਰਸੂਤਿ, ਪਲਰਿ, ਪਾਵਸਿ ।
(ਫ) ਫਕੜਿ, ਫੂੜਿ । (ਬ) ਬਾਇ = (ਵਾਇ), ਬਈਅਰਿ, ਬਿਖੋਟਿ,
ਬਿਜੁਲਿ, ਬੀਜੁਲਿ, ਬੰਧਚਿ, ਬੇਦਨਿ, ਬੰਧਾਨਿ, ਬੇਨਤਿ, ਬਾਰਿ, ਬੇਰਿ,
ਬਿਪਤਿ, ਬਰਤਨਿ, ਬਿਰਤਿ, ਬਾਨਿ, ਬਾਰਿ (ਵਾੜਿ), ਬੇਲਿ, ਬਿਥਿ ।
(ਭ) ਭੁਇ, ਭਸਮੜਿ, ਭਾਹਿ, ਭਨਿ, ਭਿਤਿ, ਭੀਤਿ, ਭੀਰਿ, ਭਰਾਤਿ,
ਭਰਾਦਿ, ਭਾਵਰਿ, ਭਾੜਿ । (ਮ) ਮਾਇ, ਮੁਸਟਿ, ਮੁਹਤਿ, ਮਿਚਲਿ,
ਮੋਹਨਿ, ਮਾਗਨਿ, ਮੁੰਦਣਿ । (ਰ) ਰਾਸਿ, ਰਹਿਰਾਸਿ, ਰੰਗਨਿ, ਰਾਗਨਿ,
ਰੰਗਣਿ, ਰੰਛਣਿ, ਰੈਣਿ, ਰੈਨਿ, ਰਾਤਿ, ਰੁਤਿ, ਰਯਨਿ, ਰਾਰਿ, ਰਵਣਿ ।
(ਲ) ਲਾਹਣਿ, ਲਾਹਨਿ, ਲੇਖਣਿ, ਲਾਗਿ, ਲੂਟਿ, ਲੇਟਣਿ, ਲਬਾਧਿ ।
(ਵ) ਵਾਇ, ਵਿਖੋਟਿ, ਵੇਗਾਰਿ, ਵਾਰਿ, ਵਿਰਤਿ, ਵਰਤਣਿ, ਵੇਲਿ,
ਵਾੜਿ । (ੜ) ਝਾੜਿ ।

ਪੁਲਿੰਗ

ਉਦਧਿ, ਕਬਿ, ਨਖਿਆਤਿ, ਪੰਖਿ, ਬੋਣਿ, ਬਨਰਾਇ,
ਬਨਾਰਸਿ, ਰਾਇ ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅਠਸਠਿ, ਅਨੰਨਿ, ਆਦਿ, ਕੋਰਿ, ਕਰੋੜਿ, ਘਟਿ, ਘੁਘਿ,
ਚਉਸਠਿ, ਚਾਰਿ, ਚਿਲਮਿਲਿ, ਝਿਲਮਿਲਿ, ਤੀਨਿ, ਧਨਾਢਿ, ਬਿਰਧਿ,
ਬਿਪਰੀਤਿ, ਭਾਗਠਿ, ਮਸਟਿ ।

ਸੰਬੰਧਕ

ਉਪਰਿ, ਅਰਥਿ, ਅੰਦਰਿ, ਅੰਤਰਿ, ਸਾਥਿ, ਸੰਗਿ, ਸਮਸਰਿ,
ਸਰਿ, ਸਮਾਨਿ, ਸਮੇਤਿ, ਹੇਠਿ, ਕਨਿ, ਤੁਰਿ, ਤਲਿ, ਤੁਲਿ, ਧਿਰਿ,
ਨਜੀਕਿ, ਨਾਲਿ; ਪਰਿ, ਪਾਸਿ, ਪਾਹਿ ਪਹਿ, ਬਿਚਿ ਬਦਲਾਵਨਿ,
ਬਰਾਬਰਿ, ਭਤਿ, ਭੀਤਰਿ, ਭਰਿ; ਮਹਿ ਮਾਹਿ, ਮੰਝਿ, ਮਝਾਰਿ,
ਮਝੁਰਿ, ਵਾਗਿ, ਵਿਚਿ ।

ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਓਤਿ ਪੋਤਿ, ਓੜਿ, ਉਪਜੇਪਿ, ਉਰਧਿ, ਅਜਾਇ, ਅਤਿ,
ਅੰਤਿ, ਇਨ ਬਿਧਿ । ਸਾਸਿ ਗਿਰਾਸਿ, ਸਦਾਕਾਰਿ, ਸਿਰਿ ਭਾਰਿ,
ਸਰਬਤਿ, ਹਜ਼ੂਰਿ, ਹੁਣਿ, ਹਦੂਰਿ, ਕਿਉ ਕਰਿ, ਕਿਤੁ ਭਤਿ,
ਕਿਤੁ ਅਰਥਿ, ਕਲਿ, ਕਦਿ, ਕਾਹਿ, ਕਾ ਕਰਿ, ਕਤਹਿ (ਨ) ।
ਜੇ ਕਰਿ, ਜੇ ਕਰਿ, ਜਿਤੁ ਕਰਿ, ਜਿਹ ਧਿਰਿ, ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ, ਜਿਧਰਿ,
ਜਿਨਿ (=ਮਤ), ਜ ਮਿ, ਝਬਕਿ, ਝਿਮਿ ਝਿਮਿ । ਤਉਪਰਿ, ਤਦਿ,
ਤਬਹਿ, ਤਾਮਿ, ਦਹਾਦਿਸਿ, ਦਿਨਸੁ ਰੋਣਿ, ਦੂਰਿ, ਦੂਰਹਿ, ਧੁਰਿ, ਧੂਕਿ,
ਨਾਹਿ, ਨਾਹਨਿ, ਨੀਮਿ, ਨਿਦਾਨਿ, ਨਾਨਾ ਬਿਧਿ, ਨੇਰਿ, ਨੇੜਿ । ਪਾਰਿ,
ਪੂਰਿ, ਪੁਰੁ ਕਰਿ, ਪਰਤਪਿ, ਫੁਨਿ, ਫਿਰਿ ਘਿਰਿ, ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ, ਫਰੋਕਿ,
ਬੇਗ, ਬਾਦਿ, ਬਾਦਹਿ, ਬਹੁਰਿ, ਬਾਹੁੜਿ, ਬਹੋਰਿ, ਭਰਪੂਰਿ, ਮਨਹਿ,
ਮੂਲਿ । ਯਦਿ, ਰੋਗਿ, ਵਖਿ, ਵਤਿ, ਵਲਿ ਵਲਿ, ਵਾਰਿ ਵਾਰਿ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰੇ

ਉਜਾੜ ਵਿਚ ਪੁਕਾਰਨਾ—ਵਿਅਰਥ ਰੋਲਾ ਪਾਉਣਾ ।

ਓਸ ਦੇ ਆਖਿਐ ਕੋਈ ਨ ਲਗੇ 'ਨਿਤ ਓਜਾੜੀ ਪੁਕਾਰੇ ਖਲਾ' ॥੧॥੧੫॥
—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ. ੩੦੮

ਅੰਗ ਕਰਨਾ—ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ।

ਨਾਨਕ ਕਾ 'ਅੰਗੁ ਕੀਆ ਕਰਤਾਰਿ' ॥੪॥੧੪॥ —ਗੋਂਡ ਮ: ੫, ਪੰ. ੮੬੬

ਸਿਰ ਖੁਰ—ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤਕ, ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ।

ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਬਿਨੁ 'ਸਿਰ ਖੁਰ ਪਤਿ' ਪਾਟੀ ॥੨॥੨੦॥
—ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੮੭

ਹਥ ਮਰੋੜਨੇ—ਪਛਤਾਉਣਾ ।

ਤਪਿ ਤਪਿ ਲੁਹਿ ਲੁਹਿ 'ਹਾਥ ਮਰੋਰਉ' ॥੧॥੧॥
—ਸੂਹੀ ਵਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੭੯੪

ਕਾ ਲਉਣਾ (ਸਿਰ ਤੇ)—ਮੰਦੇ ਦਿਨ ਆਉਣੇ ।

ਤੋਰੀ ਗਰਦਨਿ ਉਪਰਿ 'ਲਵੈ ਕਾਉ' ॥੧॥੧॥ —ਬਸੰਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੯੬

ਕੰਠਿ ਲਾਉਣਾ—ਅਪਨਾਉਣਾ ।

ਡਿਉ ਹਰਿ ਜਨ 'ਰਾਖੈ ਕੰਠਿ ਲਾਇ' ॥੩॥੪॥
—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੯੧੪

ਕੰਧੁ ਪੈਣਾ—ਸਰੀਰ ਛਿੱਜਣਾ, ਤਾਕਤ ਨਾਸ ਹੋਣੀ ।

ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਕੀ ਪਾਏ ਗੰਢਿ ॥ ਤਿਸੁ ਉਦਾਸੀ ਕਾ 'ਪੜੈ ਨ ਕੰਧੁ' ॥੪॥੧੩॥
—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੯੫੨

ਕੰਨ ਧਰਨਾ—ਗਹੁ ਨਾਲ ਸੁਣਨਾ, ਵਿਚਾਰਨਾ ।

ਧੋਈ ਗੀਤ ਕਵਿਤ ਕ੍ਰਿਛੁ 'ਕਦੇ ਨ ਕਰਨਿ ਧਰਿਆ' ॥੪॥੨੬॥
—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੫, ਪੰ: ੭੦

ਕੰਨੀ ਸੁਣਨਾ—ਕੰਨ ਦੇ ਕੇ ਸੁਣਨਾ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਨਾ ।
ਇਹ ਜਗ ਮੈ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਸੋ ਤਉ 'ਨਹੀ ਸੁਨਿਓ ਕਾਨ' ॥੧॥੩॥

—ਜੈਸਾਵੰਤੀ ਮ: ੯, ਪੰ: ੧੩੫੨

'ਦੇ ਕੰਨੁ ਸੁਣਹੁ' ਅਰਦਾਸਿ ਜੀਉ ॥੧੨॥੨॥੨੯॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੭੪

ਸਚੇ 'ਸੁਣਿਆ ਕੰਨੁ ਦੇ' ਧੀਰਕ ਦੇਵੈ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ ॥੨॥੭॥

—ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੨੮੧

ਕੰਨੁ ਕੱਢ ਸਕਣਾ—ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਸਕਣਾ ।

ਹਉ ਆਇਆ ਸਾਮੈ ਤਿਹੰਡੀਆ ॥ ਪੰਜਿ ਕਿਰਸਾਣ ਮੁਜੇਰੇ ਮਿਹਡਿਆ ॥

'ਕੰਨੁ ਕੋਈ ਕਵਿ ਨ ਹੰਘਈ' ਨਾਨਕ ਵੁਠਾ ਘੁਘਿ ਗਿਰਾਉ ਜੀਉ ॥੫॥੨੯॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੭੩

ਖਾਕੁ ਛਾਨਣਾ—ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਨਾ ।

ਕਉਡੀ ਕਉਡੀ ਕਉ 'ਖਾਕੁ ਸਿਰਿ ਛਾਨੈ ॥੩॥੫੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੯੬

ਗਲਿ ਲਾਉਣਾ—ਅਪਨਾਉਣਾ (ਵੇਖੋ 'ਕੰਨਿ ਲਾਉਣਾ') ।

ਨਾਨਕ ਬਖਸਿ ਮਿਲਾਇਅਨੁ 'ਰਖੇ ਗਲਿ ਲਾਏ' ॥੨੧॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੯੬

ਗੰਗਾ ਕਾ ਨੀਰ—ਮਹਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ।

ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਕਾ ਕਰੇ ਸਰੀਰੁ ॥ ਸੋ ਗਿਰਹੀ 'ਗੰਗਾ ਕਾ ਨੀਰ' ॥੨॥੧੨॥

ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੯੫੨

ਚਾਖੁ ਲਗਣੀ—ਨਜਰ ਲੱਗ ਜਾਣੀ ।

ਤੰਤੁ ਮੰਤੁ ਨਹ ਜੋਹਈ ਤਿਤੁ 'ਚਾਖੁ ਨ ਲਾਗੈ' ॥੬੮॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੧੮

ਚਾੜੀ ਖਾਣੀ—ਚੁਗਲੀ ਲਾਣੀ ।

ਲੋਕ ਮੁਹਾਵਹਿ 'ਚਾੜੀ ਖਾਹਿ' ॥੧॥੧੧॥—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੯੫੧

ਚਿਤ ਵਿਚ ਪਾਉਣਾ—ਪਰਵਾਹ ਕਰਨੀ ।

'ਕਿਸ ਹੀ ਚਿਤਿ ਨ ਪਾਵਈ' ਬਿਸਰਿਆ ਸਭ ਸਾਕ ॥

ਸਿਰਜਣਹਾਰਿ ਭੁਲਾਇਆ ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਨਾਪਾਕ ॥੨॥੧॥੭੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੪੨

ਛਾਈ ਮਾਈ ਹੋ ਜਾਣਾ—ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣਾ ।

ਕਹਾ ਸੁ ਪਾਨ ਤੁੰਬੇਲੀ ਹਰਮਾ 'ਹੋਈਆ ਛਾਈ ਮਾਈ' ॥੨॥੧੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੪੯੭

ਛਹਿਬਰ ਲਾ ਕੇ ਵੱਸਣਾ—ਬਹੁਤ ਵਰਖਾ ਹੋਣੀ ।

ਦੁਖ ਭੁਖ ਕਾੜਾ ਸਭ ਚੁਕਾਇਸੀ ਮੀਹੁ 'ਵੁਠਾ ਛਹਿਬਰ ਲਾਇ' ॥੩॥੩੪॥

—ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੫੦

ਠਹ ਮਾਰਨਾ—ਥਾ ਮਾਰ ਦੇਣਾ, ਜਾਨੋ ਮੁਕਾ ਦੇਣਾ ।

ਦੁਸਮਨ ਦੂਤ ਜਮਕਾਲੁ 'ਠਹ ਮਾਰਉ' ਹਰਿ ਸੇਵਕ ਨੇੜਿ ਨ ਜਾਈ ਜੀਉ ॥

੨॥੨੧॥੮॥ —ਮਾਰੂ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੫, ਪੰ: ੯੯੮

ਡਉਰੂ ਵਜਾ ਕੇ—ਗੱਜ ਵੱਜ ਕੇ, ਬਲ ਦੇ ਮਾਣ ਤੇ ।

ਚੋਵੈ ਦਹਸਿਰੁ ਲੰਕ ਗਵਾਇ ॥ ਜਿਨਿ ਸੀਤਾ ਆਦੀ ਡਉਰੂ ਵਾਇ' ॥੧॥੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੯੫੪

ਤਤੀ ਵਾਉ ਨਾ ਲੱਗਣੀ—ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਹੋਣਾ ।

ਚਿਤਿ ਆਵੈ ਓਸੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ 'ਲਗੈ ਨ ਤਤੀ ਵਾਉ' ॥੧॥੧॥੨੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੭੦

ਥਾਇ ਪੈਣਾ—ਕਬੂਲ ਹੋਣਾ ।

ਸਬਦਿ ਮਿਲਹਿ ਤਾ ਹਰਿ ਮਿਲੈ 'ਸੇਵਾ ਪਵੈ ਸਭ ਥਾਇ' ॥੪॥੩॥੩੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰ: ੨੭

ਦੁਖ ਸੁਖ ਕਰ ਕੇ—ਕਸਟ ਝੱਲ ਝੱਲ ਕੇ ਦੁੱਖਾ ਨੂੰ ਸੁਖ ਜਾਣਾ ਕੇ ।

'ਦੁਖ ਸੁਖ ਕਰਿ ਕੈ' ਕੁਟੰਬੁ ਜੀਵਾਇਆ ॥ ਮਰਤੀ ਬਾਰ ਇਕਸਰ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ॥

੨॥੧॥ —ਸੂਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੭੯੨

ਦੁਖ ਰੋਣੇ—ਕੀਰਨੇ ਕਰਨੇ, ਦੁੱਖ ਫਰੋਲਣੇ, ਝੁਰਨਾ ।

ਜੇ ਮੋਹਿ ਮਾਇਆ ਚਿਤੁ ਲਾਇਦੇ, ਸੇ ਛੋਡਿ 'ਚਲੇ ਦੁਖੁ ਰੋਇ' ॥੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੪ ਵਣਜਾਰਾ, ਪੰ: ੮੧

ਦੁਇ ਦੁਇ ਲੋਚਨ ਵੇਖਣਾ—ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁਫੇਰੇ ਤੱਕਣਾ ।
'ਦੁਇ ਦੁਇ ਲੋਚਨ ਪੇਖਾ' ॥ ਹਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਉਰੁ ਨ ਦੇਖਾ ॥੧॥੪॥
—ਸੋਰਨਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੬੫੫

'ਦੁਲੀਚਾ ਪਾਇ ਬਹਿਣਾ—ਸਦਾ ਲਈ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਾ ।
ਬੀਜਉ ਸੂਝੈ ਕੇ ਨਹੀ 'ਬਹੈ ਦੁਲੀਚਾ ਪਾਇ' ॥੪੬॥ —ਓਅੰਕਾਰ, ਪੰ: ੯੩੬
ਨਾਕ ਸਰ ਹੋਣਾ—ਨੱਕ ਜਿੰਦ ਆ ਜਾਣੀ ।
ਇਹ ਮੁੰਡੀਆ ਸਗਲੇ ਦੂਖੁ ਖੋਈ ॥ ਆਵਤ ਜਾਤ 'ਨਾਕ ਸਰ ਹੋਈ' ॥੩॥੬॥
—ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੬੭੧

ਨਖ ਸਿਖ ਚੀਨਣਾ—ਪੈਰਾ ਤੋ ਸਿਰ ਤਕ ਪੜਤਾਲਣਾ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਪੜਤਾਲ ਕਰਨੀ ।
'ਜਬ ਨਖ ਸਿਖ ਇਹੁ ਮਨੁ ਚੀਨੁ' ॥ ਤਬ ਅੰਤਰਿ ਮਜਨੁ ਕੀਨਾ ॥੧॥੧੦॥:
—ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੯੭੧

ਨੈਣ ਅਲੋਇ ਦੇਖਣਾ—ਅੱਖਾਂ ਉਘਾੜ ਕੇ ਵੇਖਣਾ, ਗਹੁ ਨਾਲ
ਵੇਖਣਾ,
ਸਭਿ ਥਾਨ 'ਦੇਖੇ ਨੈਣ ਅਲੋਇ' ॥ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਦੂਜਾ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ ॥੮॥੪॥
—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੯੧੫

ਨੈਨ ਪਸਾਰਿ ਦੇਖਣਾ—ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਣਾ ।
ਕਹਾ ਸੁ ਭਾਈ ਮੀਤ ਹੈ 'ਦੇਖੁ ਨੈਨ ਪਸਾਰਿ' ॥੩॥੩੧॥
—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੦੮

ਨੀਰੁ ਵਿਰੋਲਣਾ—ਪਾਣੀ ਰਿੜਕਣਾ, ਵਿਅਰਥ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ।
ਮਨਮੁਖਿ ਮੋਹੁ ਗੁਬਾਰੁ ਹੈ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਬੋਲੈ ॥ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਸਦਾ ਦੁਖੁ ਹੈ
'ਨਿਤ ਨੀਰੁ ਵਿਰੋਲੈ' ॥੧੭॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੯੫੫

'ਪਾਈ ਭਰੀ ਜਾਣੀ—ਉਮਰ ਮੁੱਕ ਜਾਣੀ ।
ਮੁਹਲਤਿ ਪੁਨੀ 'ਪਾਈ ਭਰੀ' ਜਾਨੀਅੜਾ ਘਤਿ ਚਲਾਇਆ ॥੧॥੧॥
—ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਅਲਾਹਣੀਆ, ਪੰ: ੫੭੮,
੩੯੭

ਪੈ ਸਉਣਾ—ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਸੌਣਾ, ਜੀਵਨ-ਮਨੋਰਥ ਵਲੋਂ
ਬੇ-ਪਰਵਾਹ ਰਹਿਣਾ ।

ਨਿੰਦ੍ਰਾ ਬਿਨੁ ਨਹੁ 'ਪੈ ਸੌਵੈ' ॥ ਬਿਨੁ ਬਾਸਨ ਖੀਰੁ ਬਿਲੋਵੈ ॥੨॥੩॥

—ਬਸੰਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੯੪

ਪਾਸਾ ਢਾਲਣਾ—ਚਉਪੜ ਦੀ ਬਾਜੀ ਖੇਡਣੀ ।

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਤੇ ਜਨ ਕਬਹੁ ਨ ਹਾਰਹਿ 'ਢਾਲਿ ਜੁ ਜਾਨਹਿ ਪਾਸਾ' ॥੪॥੪॥

—ਸੂਹੀ ਲਲਿਤ, ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੭੯੩

ਪਟੰਬਰ ਤਾਣ ਸਉਣਾ—ਨਿਸਚਿੰਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ।

ਮੰਦਰਿ 'ਸੌਵਹਿ ਪਟੰਬਰ ਤਾਨਿ' ॥੫॥੬॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੯ ੧

ਪੈ ਪੈ ਪੁੰਨੁ ਹੋਣਾ—ਚੰਗੇ ਭਾਗ ਹੋਣੇ ।

ਜਿਨ ਕਉ 'ਪੈ ਪੈ ਪੁੰਨੁ ਹੈ' ਤਿਨੁ ਵਾਤਿ ਸਿਪੀਤੀ ॥੧੦॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੯੫੧

ਪਿੜੁ ਮਲਿ ਕੈ ਜਾਣਾ—ਬਾਜੀ ਜਿੱਤ ਕੇ ਜਾਣਾ ।

ਜਿਸੁ ਤੂੰ ਮੇਲਹਿ ਸੋ ਮਿਲੈ 'ਜਾਇ ਸਚਾ ਪਿੜੁ ਮਲਿ' ॥੭॥੧੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪ: ੬੦

ਬੀਸ ਬਿਸੁਏ—ਪੂਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ।

'ਬੀਸੁ ਬਿਸੁਏ' ਜਾ ਮਨੁ ਠਹਰਾਨੇ ॥੨॥੧੬॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੮੭

ਬਾਹ ਲੁਡਾ ਕੇ ਤੁਰਨਾ—ਅਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ।

ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਕਾਮ ਗਹੇਲੀਏ 'ਕਿਆ ਚਲਹਿ ਬਾਹ ਲੁਡਾਇ' ॥੧॥੨੮॥੬੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰ: ੩੭

ਬਣਿ ਆਉਣੀ—ਫੱਥਣਾ, ਇੱਜਤ ਹੋ ਜਾਣੀ ।

ਕਥਨ ਕਹਣ ਕਉ ਸੋਝੀ ਨਹੀ ਜੋ ਪੇਖੈ 'ਤਿਸੁ ਬਣਿ ਆਵੈ' ॥੨॥੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੮੩

ਬਲਦੀ ਅੰਦਰ ਤੇਲ ਘਤਣਾ—ਕਿਸੇ ਵਿਗੜੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਗਾੜਨਾ ।

'ਬਲਦੀ ਅੰਦਰਿ ਤੇਲੁ ਦੁਬਿਧਾ ਘਤਿਆ' ॥੨੪॥—ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੮੬

ਭਸੁ ਪੁਣੇਦੇ ਵੱਤਣਾ—ਖੇਹ ਛਾਣਦੇ ਫਿਰਨਾ, ਟੰਕਰਾਂ ਮਾਰਨਾ,
ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਲੈਣਾ ।

ਸਸੁ ਵਿਰਾਇਣਿ ਨਾਨਕ ਜੀਉ ਸਸੁਰਾ ਵਾਦੀ ਜੇਠੋ ਪਉ ਪਉ ਲੂਹੈ ॥

‘ਹਥੇ ਭਸੁ ਪੁਣੇਦੇ ਵੱਤਣੁ’ ਜਾ ਮੈ ਸਜਣੁ ਤੂ ਹੈ ॥੨॥੧੩॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੬੩

ਮੂੰਹ ਦੇਣਾ—ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਣਾ, ਮੱਥੇ ਲੱਗਣਾ ।

ਆਪਣਾ ਪਿਰੁ ਨ ਪਛਾਣਹੀ ‘ਕਿਆ ਮੁਹੁ ਦੇਸਹਿ ਜਾਇ’ ॥੧॥੨੮॥੬੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੩, ਪੰ: ੩੭

ਮੁਹਤਾਜੀ ਕੱਢਣਾ—ਅਰਥੀਏ ਹੋਣਾ ।

ਤਿਸ ਕੀ ‘ਮੁਹਤਾਜੀ ਲੋਕੁ ਕਢਦਾ’ ਹੋਰਤੁ ਹਟਿ ਨ ਵਥੁ ਨ ਵੇਸਾਹੁ ॥੭॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੮੫੨

ਮੂੰਹੋਂ ਮੂੰਹ (ਮੁਹੇ ਮੁਹਿ) ਚੋਟਾ (ਪਾਣਾ=ਜੁੱਤੀਆ) ਖਾਣੀਆ—

ਬਹੁਤ ਮਾਰ ਪੈਣੀ ।

ਵਜਹੁ ਗਵਾਏ ਅਗਲਾ ‘ਮੁਹੇ ਮੁਹਿ ਪਾਣਾ ਖਾਇ’ ॥੨੨॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਮਥੇ-ਵਾਲਿ ਪਛਾੜਨਾ—ਕੇਸਾ ਤੋ ਫੜ ਕੇ ਹੇਠ ਸੁੱਟਣਾ ।

ਨਿੰਦਕ ਮਾਰੈ ਤਤਕਾਲਿ ਖਿਨੁ ਟਿਕਣ ਨ ਦਿਤੇ ॥

‘ਮਥੇ ਵਾਲਿ ਪਛਾੜਅਨੁ’ ਜਮ ਮਾਰਗਿ ਮੁਤੇ ॥੨੦॥

—ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੫੨੩

ਮਰਣ ਜੀਵਣ ਕਉ—ਵੱਸਣ ਵਾਸਤੇ ।

‘ਮਰਣ ਜੀਵਣ ਕਉ’ ਧਰਤੀ ਦੀਨੀ ਏਤੇ ਗੁਣ ਵਿਸਰੇ ॥੨॥੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੮੭੭

ਰਾਸ ਆਉਣਾ—ਛੱਬਣਾ, ਲਾਹੇਵੰਦਾ ਹੋਣਾ ।

ਕੀਆ ਗਰਬੁ ‘ਨ ਆਵੈ ਰਾਸਿ’ ॥੨॥੧੦॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੫੪

ਰਾਸਿ ਕਰਨਾ—ਸਵਾਰਨਾ ।

ਆਪਿ ਬਿਨਾਹੇ ‘ਆਪਿ ਕਰੇ ਰਾਸਿ’ ॥੪॥੮੦॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੭੯

॥ ਲਕੁ ਬੈਨਿ ਖਲੋਣਾ—ਤਤਪਰ ਰਹਿਣਾ ।
 ਅਗਲੇ ਮੁਏ ਸਿ ਪਾਛੈ ਪਰੇ ॥ ਜੋ ਉਬਰੇ ਸੇ ਬੰਧਿ ਲਕੁ ਖਰੇ ॥੧॥੭੮॥
 —ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮ' ੫, ਪੰ. ੧੭੮.
 ਲਵੈ ਲਾਉਣਾ—ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨੀ ।
 ਹਰਿ ਜੇਹਾ ਅਵਰੁ ਨ ਦਿਸਈ ਕੋਈ 'ਦੂਜਾ ਲਵੈ ਨ ਲਾਇ' ॥੧੩॥੧॥
 —ਬਾਰਾਮਾਹਾ ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੩੬
 ਲੜਿ, ਲਾਇ ਲੈਣਾ—ਅਪਨਾਉਣਾ, ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ।
 'ਆਪਿ ਲੀਏ' ਲੜਿ ਲਾਏ' ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੀਆ ਜੀਉ ॥੩॥੧॥
 —ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰ. ੬੯੧
 ਵਿਣੁ ਪਾਣੀ ਡੂਬਿ ਮਰਨਾ—ਉਮਰ ਅਜਾਈ ਗਵਾ ਲੈਣੀ ।
 ਮਨਮੁਖਿ ਫਿਰਹਿ ਸਦਾ ਦੁਖੁ ਪਾਵਹਿ 'ਡੂਬਿ ਮੂਏ ਵਿਣੁ ਪਾਣੀ' ॥੧॥੭॥
 —ਸੋਰਠਿ ਮ' ੩ ਚੌਫੁਕੇ, ਪੰ. ੬੦੨
 ਪਉ ਮੁਕਣੇ—ਪਉ ਪੰਧ ਮੁੱਕ ਜਾਣੇ, ਪਉ ਪੰਧ ਮੋਕਲੇ ਰੋਣੇ ।
 ਗੁਰੁ ਅਮਰਦਾਸੁ ਪਰਸੀਐ ਧਿਆਨੁ ਲਹੀਐ 'ਪਉ ਮੁਕਿਹਿ' ॥੫॥੧੪॥
 ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਜਾਲਪ ਪੰ. ੧੩੬੪

ਨਾਂਵੇਕਤੀ (Noun Phrases)

ਓਪਤਿ ਖਪਤਿ—ਉਤਪੱਤੀ ਤੇ ਨਾਸ ।
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਰਤੀ ਸਾਚੈ ਸਾਜੀ ॥ ਤਿਸ ਮਹਿ 'ਓਪਤਿ ਖਪਤਿ' ਸੁ ਬਾਜੀ ॥੮॥
 —ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੦੧
 ਆਲ ਜਾਲ—ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਝੰਬੇਲੇ, ਦੁਨੀਆਵੀ ਲੱਖੇ ।
 ਮੋ ਕਉ ਕਹਾ ਪੜ੍ਹਾਵਸਿ 'ਆਲ ਜਾਲ' ॥੧॥੪॥
 —ਬਸੰਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੪
 ਆਲੁ ਪਤਾਲੁ—ਊਲ-ਜਲੂਲ ।
 ਓਹੁ 'ਆਲੁ ਪਤਾਲੁ' ਮੁਹੁ ਬੋਲਦੇ ਜਿਉ ਪੀਤੈ ਮਦਿ ਮਤਵਾਲੇ ॥੧੯॥
 —ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੧
 ਅਲੁ ਮਲੁ—ਜੂਠ ।
 'ਅਲੁ ਮਲੁ' ਖਾਈ ਸਿਰਿ ਛਾਈ ਪਾਹੀ ॥੨॥੯॥ —ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ'

ਸੁਖ ਸਾਤਿ—ਪੂਰਨ ਸੁਖ ।

ਸੁਖ ਸਾਦਿ—ਪੂਰਨ ਸੁਖ ।

ਸਹਜੈ ਹੀ ਤੇ 'ਸੁਖ ਸਾਤਿ' ਹੋਇ ਬਿਨੁ ਸਹਜੈ ਜੀਵਣੁ ਬਾਦਿ ॥੨॥੬॥੨੩॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੬੮

'ਸੁਖ ਸਾਦਿ' ਘਰਿ ਆਇਆ ॥੧॥੮੪॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੨੯

ਸਉਦਾ ਸੂਦੁ—ਸਉਦਾ-ਪੜੁ ।

ਨਿਤ 'ਸਉਦਾ ਸੂਦੁ' ਕੀਚੈ ਬਹੁ ਭਾਤਿ ਕਰਿ ਮਾਇਆ ਕੈ ਤਾਈ ॥੩॥੧੦॥੪੮॥

—ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ: ੪, ਪੰ: ੧੬੬

ਸੋਗੁ ਦੂਖੁ—ਕਲੇਸ ।

ਹਰਿ ਗਾਉ ਮੰਗਲੁ ਨਿਤ ਸਖੀਏ 'ਸੋਗੁ ਦੂਖੁ' ਨ ਵਿਆਪਏ ॥੩੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩ ਅਨੰਦੁ

ਸੂਝ ਬੂਝ—ਸਮਝ ।

ਮੂਰਖੁ ਸਬਦੁ ਨ ਚੀਨਈ 'ਸੂਝ ਬੂਝ' ਨਹ ਕਾਇ ॥੫੩॥—ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰ: ੯੩੯

ਸਿਫਤਿ ਸਨਾਈ—ਵਡਿਆਈ ।

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਧਿਆਈਐ ਸਚੁ 'ਸਿਫਤਿ ਸਨਾਈ' ॥੧੦॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੯੫੧

ਸਾਝ ਪਾਤਿ—ਇੱਜਤ ਦੀ ਸਾਝ, ਭਾਈਚਾਰਾ ।

ਹਮ ਮੰਦੇ ਮੰਦੇ ਮਨ ਮਾਹੀ ॥ 'ਸਾਝ ਪਾਤਿ' ਕਾਹੂ ਸਿਉ ਨਾਹੀ ॥੨॥੩॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੪

ਸਰ ਅਪਸਰ—ਚੰਗਾ ਮੰਦਾ ਸਮਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ 'ਸਰ ਅਪਸਰ' ਬਿਧਿ ਜਾਣੈ ॥੩੧॥

—ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰ: ੯੪੧

ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ—ਕਿਰਤ-ਕਾਰ ।

'ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ' ਰਹਹਿ ਨਿਰਾਲੇ ਰੂਪਿ ਬਿਰਖਿ ਉਦਿਆਣੈ ॥੭॥

—ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰ: ੯੩੮

ਕਚੁ ਪਿਚੁ—ਫਿੱਕਾ ਬੋਲ ।

ਹੋਰ ਕਚੀ ਮਤੀ 'ਕਚੁ ਪਿਚੁ' ਅੰਧਿਆ ਅੰਧੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥੨॥੧੧॥

—ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ: ੧੨੪੨,

ਕਲਿ ਕਲੇਸ—ਦੁੱਖ ।

'ਕਲਿ ਕਲੇਸ' ਮਿਟਹਿ ਭ੍ਰਮੁ ਨਾਸਹਿ ਮਨਿ ਚਿੰਦਿਆ ਫਲੁ ਪਾਈਐ ॥੨॥੧੨॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰ: ੨੪੬

ਕੂੜੁ ਕੁਸਤੁ—ਬੂਠ ।

ਮਨਮੁਖੀ ਮਨ ਹਠਿ ਹਾਰਿਆ 'ਕੂੜੁ ਕੁਸਤੁ' ਕਮਾਇ ॥੨॥੧੨॥

—ਮ: ੩, ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ ੮੭

ਕੂੜੁ ਕਬਾੜੁ—ਕੂੜੁ ਕੁਸਤੁ ।

ਜੇ ਸਉ ਕੂੜੀਆ 'ਕੂੜੁ ਕਬਾੜੁ' ॥ ਭਾਵੈ ਸਭੁ ਆਖਉ ਸੰਸਾਰੁ ॥੪॥੪॥੬॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੬੬੨

ਗਤਿ ਮਿਤਿ—ਪੂਰਨ ਸਰੂਪ ।

ਆਪਣੀ 'ਗਤਿ ਮਿਤਿ' ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਹਰਿ ਆਪੇ ਪੂਰ ਭੰਡਾਰਾ ॥੩॥੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ. ੫ ਘਰੁ ੧, ਪੰ: ੮੮੩

ਤੰਤੁ ਮੰਤੁ—ਟੂਣਾ ।

'ਤੰਤੁ ਮੰਤੁ' ਨਹ ਜੋਹਈ ਤਿਤੁ ਚਾਖੁ ਨ ਲਾਗੈ ॥੪॥੬੮॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੧੮

ਥਾਉ ਕੁਥਾਉ—ਚੰਗਾ ਮਦਾ ਥਾਂ ।

ਓਇ 'ਥਾਉ ਕੁਥਾਉ' ਨ ਜਾਣਨੀ ਉਨ ਅੰਤਰਿ ਲੋਭੁ ਵਿਕਾਰੁ ॥੨॥੯॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ. ੩, ਪੰ: ੯੫੦

ਪਤਿ ਸਾਖੁ—ਇੱਜਤ ।

ਜਸੁ ਜਾਚਉ ਦੇਵੈ 'ਪਤਿ ਸਾਖੁ' ॥੨੫॥

—ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰ: ੯੩੩

ਮਤਾ ਮਸੂਰਤਿ—ਸਲਾਹ-ਮਸਵਰਾ ।

ਕਾਹੂ ਬਿਹਾਵੈ 'ਮਤਾ ਮਸੂਰਤਿ' ॥੭॥੩॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੯੧੪

ਰੁਖ ਬਿਰਖ—ਬਨਸਪਤੀ ।
 ਕੋਤੇ 'ਰੁਖ ਬਿਰਖ' ਹਮ ਚੀਨੇ ਕੋਤੇ ਪਸੂ ਉਪਾਏ ॥੨॥੫॥੧੭॥
 —ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੫੬
 ਰੋਲ ਘਚੋਲਾ—ਰੋਲਾ-ਗੋਲਾ ।
 ਸਬਦੁ ਨ ਸੁਣਈ ਬਹੁ 'ਰੋਲ ਘਚੋਲਾ' ॥੨॥੪॥
 —ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ: ੩੧੩
 ਲੋਕੁ ਪਚਾਰਾ—ਵਿਖਾਵਾ ।
 'ਲੋਕੁ ਪਚਾਰਾ' ਅੰਧੁ ਕਮਾਇ ॥੨॥੧੭॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੮੮
 ਵਣੁ ਤਿਣੁ—ਬਨਸਪਤੀ ।
 ਗੁਰਿ 'ਵਣੁ ਤਿਣੁ' ਹਰਿਆ ਕੀਤਿਆ ਨਾਨਕ ਕਿਆ ਮਾਨੁਖ ॥੨॥੩॥
 —ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੫੮
 ਵਲ ਛਲ—ਫਰੋਬ ।
 ਓਇ 'ਵਲੁ ਛਲੁ' ਕਰਿ ਝਤਿ ਕਦਦੇ ਫਿਰਿ ਜਾਇ ਬਹਹਿ ਕੂੜਿਆਰਾ ਪਾਸਿ ॥
 —ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ: ੩੧੪

ਛੰਦ

ਛੰਦ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਹਨ—
 ਲਘੂ ਤੇ ਗੁਰੂ । 'ਲਘੂ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਛੋਟੀ' ਅਤੇ 'ਗੁਰੂ' ਦਾ ਅਰਥ
 ਹੈ 'ਵੱਡੀ' । ਹੇਠ-ਲਿਖੀਆਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਲਘੂ ਹਨ—ਮੁਕਤਾ, (f) ਅਤੇ (—);
 ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਮਾਤ੍ਰਾ 'ਗੁਰੂ' ਹਨ । 'ਗੁਰੂ' ਮਾਤ੍ਰਾ 'ਲਘੂ' ਨਾਲੋਂ
 ਦੂਣੀ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਭਾਵ, ਜੇ 'ਲਘੂ' ਨੂੰ ੧ ਅੰਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ
 'ਗੁਰੂ' ਮਾਤ੍ਰਾ ਨੂੰ '੨' ਗਿਣਿਆ ਜਾਏਗਾ; ਜਿਵੇਂ, 'ਸਾਧੋ ਰਚਨਾ ਰਾਮਿ
 ਬਨਾਈ'—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਾਤ੍ਰਾ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਉਂ ਹੈ :—

ਸਾ—੨; ਧੋ—੨=੪ । ਰ—੧; ਚ—੧; ਨਾ—੨=੪ । ਰਾ—੨;
 ਮਿ—੧=੩ । ਬ—੧; ਨਾ—੨; ਈ—੨=੫ ।

ਕੁੱਲ ਜੋੜ = ੧੬ ।

'ਕਵਿਤਾ' ਵਿਚ 'ਛੰਦ' ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :—

(੧) ਉਹ 'ਛੰਦ' ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਖਾਸ ਗਿਣੀਆਂ-ਮਿਥੀਆਂ 'ਮਾਤ੍ਰਾ' ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਮਾਤ੍ਰਿਕ' ਛੰਦ ਆਖੀਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ, 'ਦੋਹਿਰਾ'। 'ਦੋਹਿਰੇ' ਦੀਆਂ ੨੪ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ; ੧੩ ਅਤੇ ੧੧ ਮਾਤ੍ਰਾ ਤੇ 'ਬਿਸਮ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਖੀਰਲੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਸਦਾ 'ਲਘੂ' ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(੨) ਉਹ ਛੰਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਖਾਸ ਗਿਣੇ-ਮਿਥੇ 'ਅੱਖਰਾਂ' (ਵਰਣਾਂ) ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਵਰਣਿਕ' ਛੰਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ 'ਕਬਿੱਤ'।

(੩) ਉਹ ਛੰਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਨਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਖਾਸ 'ਗਣ' ਨੀਯਤ ਹਨ। ਪਰ ਛੰਦਾ-ਬੰਦੀ ਦੇ ਇਹ ਨਿਯਮ ਕਵੀ ਜਨਾਂ ਦੀ ਰਾਹਬਰੀ ਅਤੇ ਸਹੂਲਤ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ। ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ 'ਮਾਤ੍ਰਾ' ਅਤੇ 'ਵਰਣਾਂ' ਦੀ ਇਸ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਰੁਕਾਵਟ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਤੇ 'ਮਾਤ੍ਰਾ' ਜਾਂ 'ਵਰਣ' ਵਧ-ਘਟ ਭੀ ਵਰਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਾ ਇਹੀ ਨਹੀਂ; ਜੇ ਲੋੜ ਪਏ, ਤਾਂ ਕਵੀ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਸਲੀ 'ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਜੋੜ' ਨੂੰ ਭੀ ਵਧਾ ਘਟਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ 'ਮਾਤ੍ਰਾ' ਵਧ ਘਟ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

'ਗੁਰਬਾਣੀ' ਵਿਚ ਭੀ ਛੰਦਾ-ਬੰਦੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਈ ਥਾਈਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

(੧) 'ਲਘੂ' ਮਾਤ੍ਰਾ ਤੋਂ 'ਗੁਰੂ' ਬਨਾਣ ਵਾਸਤੇ—

(ੳ) ਲਫਜ਼ 'ਮੰਨਿ' ਵਿਚ ਦੋ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹਨ; ਇਸ ਤੋਂ 'ਮੰਨਿ' ਬਣਾ ਕੇ ੩ ਮਾਤ੍ਰਾ-ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ :

ਹਉਮੈ ਵਿਚਹੁ ਦੂਰਿ ਕਰਿ ਸਚੁ 'ਮੰਨਿ' ਵਸਾਏ ॥੧੭॥

—ਸੂਰੀ, ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੭੯੧

(ਅ) ਸਬਦ 'ਜਗਤ' ਵਿਚ ੩ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹਨ, ਇਸ ਤੋਂ 'ਜਗਤ੍ਰ'

ਬਣਾ ਕੇ ੪ ਮਾਤ੍ਰਾ ਬਣਾ ਲਈਆ ਗਈਆ ਹਨ :

ਜੇ ਜੈਕਾਰੁ 'ਜਗਤ੍ਰ' ਮਹਿ ਲੋਚਹਿ ਸਭਿ ਜੀਆ ॥੧॥੧੨॥੩੦॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫

(ੳ) ਲਫਜ 'ਤਨੁ' ਦੀਆ ੨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹਨ; ਇਸ ਤੋਂ 'ਤੰਨੁ' ਬਣਾ ਕੇ ੩ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਰਤੀਆਂ ਹਨ :

ਮਨੁ 'ਤੰਨੁ' ਨਿਰਮਲੁ ਦੇਖਿ ਦਰਸਨੁ ਨਾਮੁ ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਮੁਖਿ ਭਣਾ ॥੨॥੧॥੩੧॥

—ਸੂਹੀ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੭੭੮

(੨) 'ਗੁਰੁ' ਮਾਤ੍ਰਾ ਤੋਂ ਲਘੂ—

(ੳ) ਲਫਜ 'ਸੰਕਾ' ੪ ਮਾਤ੍ਰਾ ਤੋਂ 'ਸੰਕ' ੩ ਮਾਤ੍ਰਾ :

ਏਹੁ ਮਨੁ ਦੀਜੈ ਸੰਕ' ਨ ਕੀਜੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਜਿ ਬਹੁ ਮਾਣਾ ॥੨॥੧॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰ: ੭੭੭

(ਅ) 'ਤਾਣਾ' ਤੋਂ 'ਤਾਣੁ' :

ਨਾਨਕ ਕੂੜੈ ਕਤਿਐ ਕੂੜਾ ਤਣੀਐ 'ਤਾਣੁ' ॥੧॥੧੪॥

—ਮ. ੧, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੬੦

(~) ਕਿ (_)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਈ ਲਫਜ ਐਸੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲ '~' ਅਤੇ (_) ਦੋਵੇਂ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। (_) ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਦੀ ਇੱਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ (~) ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਦੀਆਂ ਦੋ। ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਕ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਨੂੰ 'ਦੁ-ਮਾਤ੍ਰਿਕ' ਬਨਾਣਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਕਦੇ 'ਦੁ-ਮਾਤ੍ਰਿਕ' ਨੂੰ 'ਇੱਕ-ਮਾਤ੍ਰਿਕ'।

ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਸ ਲਫਜ ਦਾ ਅਸਲੀ ਸਰੂਪ ਭੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਗੋਚਰ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਰਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

(੧) ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅੱਖਰ ਦੇ ਨਾਲ ਅਸਲ ਵਿਚ (_) ਹੈ, ਪਰ ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋ ਮਾਤ੍ਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ (~) ਵਰਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਨ ਵੇਲੇ (_) ਦੇ ਥਾਂ (~) ਪੜ੍ਹਨਾ

ਹੈ। ਵੇਖੋ—

ਮੈਂ ਕਉ ਧਾਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਮਿਲੀਐ ਗੁਰ ਦਾਤੇ ਹਰਿ ਨਾਨਕ ਭਗਤਿ 'ਉਮਾਰਾ' ਰਾਮੇ
॥੪॥੨॥੮॥ —ਜੈਤਸਰੀ ਮ: ੪, ਪੰ: ੬੯੯

'ਉਮਾਰਾ' ਤੋਂ 'ਉਮਾਰਾ'। ਇਥੇ 'ਉ' ਦੇ ਨਾਲ (_) ਅਤੇ (~)
ਦੋਵੇਂ ਹਨ।

ਸੰਤਾ ਕਉ ਮਤਿ ਕੋਈ ਨਿੰਦਹੁ ਸੰਤ ਰਾਮੁ ਹੈ 'ਏਕੋ' ॥

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਮੈ ਸੋ ਗੁਰੁ ਪਾਇਆ ਜਾ ਕਾ ਨਾਉ 'ਬਿਬੇਕੋ' ॥੪॥੫॥

—ਸੁਗੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੭੬੩

'ਏਕੋ' ਤੋਂ 'ਏਕੋ'।

'ਬਿਬੇਕੋ' ਤੋਂ 'ਬਿਬੇਕੋ'।

'ਮੁਲਿ ਅਮੁਲੁ' ਨ ਪਾਈਐ ਵਣਜਿ ਨ ਲੀਜੈ ਹਾਟਿ ॥੧॥੧॥

—ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੦੮੭

'ਸੁਖੇ ਮਾਗਰੋ' ਪਾਇਆ ਸਹਜ ਸੁਭਾਇਆ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁਖ ਹਾਰੇ ॥੪॥੧॥

—ਕੇਦਾਰਾ ਮ ੫ ਛੰਡ, ਪੰ: ੧੧੨੩

ਮੈ ਅਨਦਿਨੋ ਸਦ ਸਦ ਸਦਾ ਹਰਿ ਜਪਿ ਆਹਰਿ 'ਨਾਉ' ॥੨॥੩॥੧੦॥

—ਸਾਰਗ ਮ: ੪, ਪੰ: ੧੨੦੧

'ਮੁਲਿ ਅਮੁਲੁ' ਤੋਂ 'ਮੁਲਿ ਅਮੁਲੁ'।

(੨) ਉਹ ਸਬਦ ਜੋ ਅਸਲ ਸਰੂਪ ਵਿਚ (~) ਵਾਲੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੇਦ ਦੀ ਚਾਲ ਵਾਸਤੇ ਇੱਕ-ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ (~) ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਦੇ ਹੇਠ (_) ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਾਠ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ (_ ਅੰਤ) ਹਨ। ਵੇਖੋ—

ਪ੍ਰਭ ਕਿਰਪਾਲ ਦਇਆਲ 'ਗੁਬਿੰਦ' ॥੧॥੧੫॥ —ਗੋਡ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੬੬

ਦਇਆ ਧਾਰੀ ਗੋਵਿੰਦ 'ਗੁਸਾਈ' ॥੪॥੨੦॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੯੧

'ਉਨਿਮੋ' ਭਗਵੰਤ ਗੁਸਾਈ ॥੪੫॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੪, ਪੰ: ੮੯੭

ਗੁਰਮੁਖਿ ਤੋਲਿ 'ਤੁਲਾਵੈ' ਤੋਲੈ ॥੨੨॥ —ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰ. ੯੩੨

ਜਿਹ ਠਾਕੁਰੁ ਸੁਪ੍ਰਸੰਨ 'ਭਯੋ' ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਤਿਹ ਪਿਆਰੁ ॥੬॥

—ਸਵਯੋ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੮੬

ਸਾਈ 'ਸੁਹਾਗਣਿ' ਸਾਈ ਭਾਗਣਿ ਜੈ ਪਿਰਿ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੀ ॥੧॥੬॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੫੯

ਗੋਪੀ ਕਾਨੁ ਨ ਗਊ 'ਗੁੱਆਲਾ' ॥੭॥੧੫॥—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ ੧੦੩੫

ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ-ਨਿਰਨਾ

ਅਕਲਿ, ਅਕਲ

(੧) ਅਕਲਿ—(ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ) 'ਨਾਵ', ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ।

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ 'ਅਕਲਿ' ਭਈ ਅਵਰੈ ਨਾਤਰੁ ਥਾ ਬੇਗਾਨਾ ॥੪੭॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੩੩

ਬਹਰੇ ਕਰਨ 'ਅਕਲਿ' ਭਈ ਹੋਛੀ ਸਬਦ ਸਹਜੁ ਨਹੀ ਬੁਝਿਆ ॥੩॥੨॥੩॥

—ਭੈਰਉ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੧੧੨੬

ਨੋਟ :—ਲਫਜ਼ 'ਅਕਲਿ' (ਫਾਰਸੀ) ਸਦਾ (ਫਿਅੰਤ) ਹੈ ।

(੨) ਅਕਲ—(ਸੰਸਕ੍ਰਿ) ਵਿਸੇਸਣ, (ਕਲ-ਰਹਿਤ) ।

ਜਾਤਿ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਮਹਿ ਜਾਤਾ 'ਅਕਲ' ਕਲਾ ਭਰਪੂਰਿ ਰਹਿਆ ॥

੨॥੧੨॥ —ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

'ਅਕਲੁ' ਗਾਇ ਜਮ ਤੇ ਕਿਆ ਡਰੀਐ ॥੩॥੨੦॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੪੦

ਅਬਿਗਤੁ, ਅਬਗਤੁ, ਅਵਿਗਤਿ

(੧) ਅਬਿਗਤੁ—(ਸੰ: ਅਵਯਕੁ) ਅਦ੍ਰਿਸਟ ਪ੍ਰਭੂ ।

ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਹਮਾਰਾ ਪ੍ਰਭੁ 'ਅਬਿਗਤੁ' ਅਗੋਚਰੁ ਅਬਿਨਾਸੀ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ॥੧੬॥

—ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ: ੫੯੫

(੨) ਅਬਗਤੁ—'ਵਿਸੇਸਣ', (ਜਿਸ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਨਾ ਹੋਈ ਹੋਵੇ) ।

ਸਾਧੂ ਬਿਨੁ ਐਸੇ 'ਅਬਗਤੁ' ਜਾਵੈ ॥੧॥੯॥ —ਗੋਂਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੮੭੨

(੩) ਅਵਿਗਤਿ—'ਨਾਵ' (ਮੰਦੀ ਹਾਲਤ) ।

ਗਤਿ 'ਅਵਿਗਤਿ' ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣੈ ਬੂਝੈ ਸਬਦੁ ਕਮਾਈ ਹੇ ॥੧॥੩॥੫॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੧, ਸੱਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੨੫

ਸਾਸੁ, ਸਾਸ, ਸਾਸਿ

(੧) ਸਾਸੁ—ਸਸੁ, (Mother-in-law), ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ।
'ਸਾਸੁ' ਕੀ ਦੁਖੀ ਸਸੁਰ ਕੀ ਪਿਆਰੀ ਜੇਠ ਕੈ ਨਾਮਿ ਡਰਉ ਰੇ ॥੧॥੩॥੨੫॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੨

ਨੋਟ—ਇਹ ਲਫਜ਼ 'ਸਾਸੁ' ਸਦਾ (-ਅੰਤ) ਹੈ, ਤੇ ਹੈ ਭੀ
ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ।

(੨) ਸਾਸ (ਸੁਆਸ), ਪੁਲਿੰਗ ।

(ੳ) ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ ਵਚਨ .

'ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ' ਸੰਮਾਲਤਾ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਈ ॥੨॥੨੭॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੭੭

(ਅ) ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ :

ਤਿਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਮਰੀਐ ਰੇ ਮਨਾ ਜੋ ਬਿਰਥਾ ਜਾਵੈ 'ਸਾਸੁ' ॥੧॥੭॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰ: ੫੬੭

(ੲ) 'ਸੰਬੰਧਕ' ਦੇ ਨਾਲ :

'ਸਾਸ' ਬਿਨਾ ਜਿਉ ਦੇਹੁਰੀ ਕਤ ਸੋਭਾ ਪਾਵੈ ॥੩॥੧॥

—ਕੇਦਾਰਾ ਛੰਤ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੧੨੨

ਸਹੁ; ਸਹੁ

(੧) ਸਹੁ—ਕ੍ਰਿਆ; ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ; ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ; ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਸਹੁ ਵੇ ਜੀਆ ਆਪਣਾ ਕੀਆ ॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

(੨) ਨਾਵ; ਪੁਲਿੰਗ । (ਸਹੁ;—ਖਸਮ)

ਫਰੀਦਾ ਹਉ ਲੋੜੀ 'ਸਹੁ' ਆਪਣਾ ਤੁ ਲੋੜਹਿ ਅੰਗਿਆਰ ॥੪੩॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੮੦,

(੩) ਸਹ—

ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, (ਸਹ—ਓਟ) ।

ਨਾਨਕ 'ਸਹ' ਪਕਰੀ ਸੰਤਨ ਕੀ ਰਿਦੈ ਭਏ ਮਗਨ ਚਰਨਾਰਾ ॥੪॥੪॥੧੫॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ ੬੧੩

ਸਿਧੁ, ਸਿਧਿ

(੧) ਸਿਧੁ—ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

(ੲ) ਸਿਧੁ—ਪਰਮਾਤਮਾ ।

ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਜੋਗੀ ਅਰੁ ਜੰਗਮ ਏਕੁ 'ਸਿਧੁ' ਜਿਨੀ ਧਿਆਇਆ ॥੨॥੬॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰ ੮੭੮

ਨਾਮਿ ਰਤੇ 'ਸਿਧ' ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ ॥੩੩॥

—ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰ: ੯੪੧

(ਅ) ਸਿਧੁ—ਪੁੰਗਿਆ ਜੋਗੀ ।

(੧) ਉਪਰਲੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਬਦ 'ਸਿਧ' (ਬਹੁ-ਵਚਨ) ।

'ਸਿਧੁ' ਹੋਵਾ ਸਿਧਿ ਲਾਈ ਰਿਧਿ ਆਖਾ ਆਉ ॥੩॥੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰ ੧੬

(੨) ਸਿਧਿ—(ਭਾਵ-ਵਾਚਕ ਨਾਵ), ਆਤਮ-ਬਲ ।

(੧) ਉਪਰਲੇ ਅੰਕ (ਅ) ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚ 'ਸਿਧਿ' ।

ਸਾਬਤੁ, ਸਾਬਤਿ

(੧) ਸਾਬਤੁ, ਵਿਸੇਸਣ (ਸਦਾ '—ਅੰਤ' ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਵਿਸੇਸਣ' ਭਾਵੇਂ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ) ।

ਨਦਰਿ ਤਿਨਾ ਕਉ ਨਾਨਕਾ ਜਿ 'ਸਾਬਤੁ' ਲਾਏ ਰਾਸਿ ॥੧॥੩॥

ਮ: ੨, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੧੨੩੮

'ਸਾਬਤੁ' ਵਸਤੁ ਓਹੁ ਅਪਨੀ ਲਹੈ ॥੨੦॥੮੯॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੮੨

(੨) ਸਾਬਤਿ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ :
 ਕਬੀਰ ਜਾ ਕੀ ਦਿਲ 'ਸਾਬਤਿ' ਨਹੀ ਤਾ ਕਉ ਕਹਾ ਖੁਦਾਇ ॥੧੮੫॥
 —ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੭੪
 ਦਿਲ ਸਾਬਤਿ—ਦਿਲ ਦੀ ਸਾਬਤੀ ।

ਹਸਤ, ਹਸਤਿ

(੧) ਹਸਤ—ਨਾਵ, ਬਹੁ-ਬਚਨ । (ਹਸਤੁ=ਹੱਥ) ।
 'ਹਸਤ' ਅਲੰਬਨੁ ਦੇਹੁ ਪ੍ਰਭ ਗਰਤਹੁ ਉਧਰੁ ਗੁਪਾਲ ॥੨॥੧॥੧੧੬॥
 —ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੦੩
 'ਹਸਤ' ਪੁਨੀਤ ਹੋਹਿ ਤਤਕਾਲ ॥੧॥੬੨॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੮੫
 (੨) ਹਸਤ—ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਰਦੰਤਕ ।
 'ਹਸਤ' ਬਿਨੋਦ ਬੀਚਾਰ ਕਰਤੀ ਹੈ ਚੀਤੁ ਸੁ ਗਾਗਰਿ ਰਾਖੀਅਲੇ ॥੨॥੧॥
 —ਰਾਮਕਲੀ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰ: ੬੭੨
 'ਹਸਤ' ਖੇਲਤ ਤੇਰੇ ਦੇਹੁਰੇ ਆਇਆ ॥੧॥੬॥
 —ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਉ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੬੪
 (੩) 'ਹਸਤਿ'—ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ । (ਹਸਤਿ—ਹਾਥੀ) ।
 'ਹਸਤਿ' ਭਾਗ ਕੈ ਚੀਸਾ ਮਾਰੈ ॥੧॥੪॥ —ਗੋਡ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੮੭੦

ਹਰਿ, ਹਰ, ਹਰੁ

(੧) ਹਰਿ—ਅਕਾਲਪੁਰਖ (ਸਦਾ ਅੰਤ) ।
 ਉਠਤ ਬੈਠਤ 'ਹਰਿ' ਜਾਪੁ ॥੨॥੪੧॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੮੫
 (੨) ਹਰ—ਹਰੇਕ, 'ਵਿਸੇਸਣ' ।
 ਬੰਦੇ ਖੋਜੁ ਦਿਲੁ 'ਹਰ ਰੋਜ' ਨਾ ਫਿਰੁ ਪਰੇਸਾਨੀ ਮਾਹਿ ॥੧॥
 —ਤਿਲੰਗ ਕਬੀਰ ਜੀਉ, ਪੰ: ੭੨੭
 ਤੁਰੇ ਪਲਾਣੇ ਪਉਣ ਵੇਗ 'ਹਰ ਰੰਗੀ' ਹਰਮ ਸਵਾਰਿਆ ॥੧੭॥
 —ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

(੩) ਹਰੁ—ਕ੍ਰਿਆ (ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-
 ਵਚਨ)—

ਪਾਵਨ ਨਾਮੁ ਜਗਤ ਮੈ ਹਰਿ ਕੋ ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਕਸਮਲ ਸਭ 'ਹਰੁ' ਰੇ ॥

੧॥੯॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰ. ੨੨੦

ਹਰੁ—ਦੂਰ ਕਰ ।

ਕੋਟਿ, ਕੋਟੁ, ਕੋਟ

(੧) ਕੋਟਿ (=ਕ੍ਰੋੜ) ਵਿਸੇਸਣ :

'ਕੋਟਿ' ਕਰਮ ਕਰੈ ਹਉ ਧਾਰੇ ॥੩॥੧੨॥

—ਸੁਖਮਨੀ, ਪੰ. ੨੨੮

ਕੋਟਿ ਕਰਮ—ਕ੍ਰੋੜਾ ਕਰਮ ।

(੨) ਕੋਟੁ (=ਕਿਲ੍ਹਾ) । ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ :

ਲੋਕਾ ਸਾ ਕੋਟੁ' ਸਮੁੰਦ ਸੀ ਖਾਈ ॥੧॥੮॥ —ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੪੮੧

(੩) ਕੋਟ (=ਕਿਲ੍ਹੇ) । ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ :

ਕੋਚਨ ਕੇ 'ਕੋਟ' ਦਤੁ ਕਰੀ ਬਹੁ ਹੈਵਰ ਗੈਵਰ ਦਾਨੁ ॥੪॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰ. ੬੨

ਕੋਚਨ ਕੇ ਕੋਟ—ਸੋਨੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ।

ਕਤ, ਕਤੁ, ਕਤਿ

(੧) ਕਤੁ (=ਚੀਰ) । ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ .

ਦੰਦੀ ਮੈਲੁ ਨ 'ਕਤੁ' ਮਨਿ ਜੀਭੈ ਸਚਾ ਸੋਇ ॥੧॥੧॥

—ਮ: ੧, ਸੋਗਿਠੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੬੪੨

(੨) ਕਤਿ (=ਕੱਤ ਕੈ) ਕ੍ਰਿਆ, ਪੂਰਬ ਪੂਰਨ ਕਾਰਦੰਤਕ :

ਵੇਲਿ ਪਿੰਵਾਇਆ 'ਕਤਿ' ਵਣਾਇਆ ॥੧॥੧੯॥

—ਮ: ੧, ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਾ ੩, ਪੰ. ੯੫੫

(੩) ਕਤ (=ਕਿੱਥੇ) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸੇਸਣ :

'ਕਤ' ਜਾਈਐ ਰੇ ਘਰ ਲਾਗੋ ਰੰਗੁ ॥੧॥ —ਬਸੰਤ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਪੰ. ੧੧੯੫

ਕਰੁ, ਕਰ, ਕਰਿ

(੧) ਕਰੁ (ੳ) ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

(੧) ਕਰੁ—ਮਸੂਲ ।

ਗਉ ਬਿਰਾਹਮਣ ਕਉ 'ਕਰੁ' ਲਾਵਹੁ ਗੋਬਰਿ ਤਰਣੁ ਨ ਜਾਈ ॥੧॥੧੬॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

(॥) ਕਰੁ—ਹੱਥ ।

'ਕਰੁ' ਧਰਿ ਮਸਤਕਿ ਥਾਪਿਆ ਨਾਮੁ ਦੀਨੋ ਦਾਨਿ ॥੧॥੨॥੬੬॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੧੭

(ਅ) ਕ੍ਰਿਆ; (ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ।

ਜਿਉ ਜਾਨਹੁ ਤਿਉ 'ਕਰੁ' ਗਤਿ ਮੇਰੀ ॥੩॥੧॥—ਸੂਹੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ ੭੬੩

'ਕਰੁ' ਰੇ ਗਿਆਨੀ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰੁ ॥੧੧॥ —ਰਾਮਕਲੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੯੭੨

(੨) ਕਰ—ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ । (ਕਰ—ਹੱਥ) ।

ਜਿਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਹਸਤ 'ਕਰ' ਚਲਹਿ ॥੪॥

—ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ

(੩) ਕਰਿ—(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ; (ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ) ।

'ਕਰਿ' ਚਾਨਣੁ ਸਾਹਿਬੁ ਤਉ ਮਿਲੈ ॥ —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰ ੨੫

(ਅ) ਕ੍ਰਿਆ; (ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ) । ਕਰਿ—ਕਰ ਕੇ ।

'ਕਰਿ' ਚੋਰੀ ਮੈ ਜਾ ਕਿਛੁ ਲੀਆ ਤਾ ਮਨਿ ਭਲਾ ਭਲਾਇਆ ॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੫੫.

ਕਾਰ, ਕਾਰਿ

(੧) ਕਾਰਿ—ਵਿਸੇਸਣ ।

ਗੁਰ ਕੀ ਮਤਿ ਜੀਇ ਆਈ 'ਕਾਰਿ' ॥੧॥੧॥

—ਗਉੜੀ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ: ੧, ਪੰ ੨੨੦

ਝੜਿ ਝੜਿ ਪਵਦੇ ਕਚੇ ਬਿਹਰੀ ਜਿਨ੍ਹ 'ਕਾਰਿ' ਨ ਆਈ ॥੧॥

—ਵਾਰਾ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਮ. ੫, ਪੰ. ੧੪੨੪

(੨) ਕਾਰ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ।

ਮਾਇਆ ਦਾਸੀ ਭਗਤਾ ਕੀ 'ਕਾਰ' ਕਮਾਵੈ ॥੬॥੪॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੨੩੧

ਕਲਿ, ਕਲ

(੧) ਕਲਿ—

(ੳ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ: (ਜਗਤ) ।

ਨਾਮਰਜਾਦੁ ਆਇਆ 'ਕਲਿ' ਭੀਤਰਿ ਨਾਗੋ ਬੰਧਿ ਚਲਾਇਆ ॥੩॥੫॥

—ਵਡਹੰਸੁ ਮ. ੧, ਅਲਾਹਣੀਆਂ, ਪੰ: ੫੮੨

(ਅ) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸਣ :

ਆਖੀ ਸੇਖਾ ਬੰਦਗੀ ਚਲਣੁ ਅਜੁ ਕਿ 'ਕਲਿ' ॥੬੭॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੮੩

(ੲ) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਝਗੜੇ) ।

'ਕਲਿ' ਕਲੇਸ ਲੇਭ ਮੋਹ ਮਹਾ ਭਉਜਲੁ ਤਾਰੇ ॥ਰਹਾਉ॥੧॥੩੧॥

—ਧਨਾਸਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੭, ਪੰ: ੬੭੬

(ਸ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, (ਕਲਜੁਗ) ।

'ਕਲਿ' ਹੋਈ ਕੁਤੇ ਮੁਹੀ ਖਾਜੁ ਹੋਆ ਮੁਰਦਾਰੁ ॥੧॥੧੪॥

—ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੨੪੨

(੨) ਕਲ—

(ੳ) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਸੱਤਾ, ਤਾਕਤ) ।

ਕਾਰਣੁ ਕਰਤੇ ਵਸਿ ਹੈ ਜਿਨਿ 'ਕਲ' ਰਾਖੀ ਧਾਰਿ ॥੨॥੨੩॥

—ਮ: ੨, ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੪੮

(ਅ) ਵਿਸ਼ੇਸਣ (ਕਲ—ਸੁੰਦਰ) ।

ਸਹਜ ਭਾਇ ਸੰਚਿਓ ਕਿਰਣਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ 'ਕਲ' ਬਾਣੀ ॥੬॥

—ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ, ਪੰ: ੧੩੬੨

(ੲ) ਨਾਂਵ (ਭੱਟ ਦਾ ਨਾਮ) ।

ਜਿਸੁ ਸਚੁ ਸੰਜਮੁ ਵਰਤੁ ਸਚੁ ਕਥਿ ਜਨ 'ਕਲ' ਵਖਾਣੁ ॥੯॥

—ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ, ਪੰ: ੧੩ ੨

ਕਲ—ਹੇ ਕੱਲ ।

ਖਟੁ, ਖਟ, ਖਟਿ

(੧) ਖਟੁ—ਸੰਖਿਅਕ, ਵਿਸੇਸਣ (ਛੇ) ।

ਛੰਡਾ 'ਖਟੁ' ਸਾਸਤ੍ਰ ਹੋਇ ਛਿਆਤਾ ॥੧੬॥ —ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੫੩

(੨) ਖਟ—

(ੳ) ਵਿਸੇਸਣ (ਖੱਟੇ) ।

'ਖਟ' ਤੁਰਸੀ ਮੁਖਿ ਬੋਲਣਾ ਮਾਰਣ ਨਾਦ ਕੀਏ ॥੧॥ ੭॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੬

(ਅ) ਵਿਸੇਸਣ (ਛੇ) ।

'ਖਟ' ਸਾਸਤ੍ਰ ਸਿਮ੍ਰਿਤ ਵਖਿਆਨ ॥੨॥੩॥

—ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ

(੩) ਖਟਿ (ਖੱਟ ਕੇ), ਕ੍ਰਿਆ, ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ .

ਲਾਵੈ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਸਦਾ ਗਲ ਸੇਤੀ ਮਨਿ ਜਾਣੈ 'ਖਟਿ' ਖਵਾਏ ॥੨॥੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੪ ਪਹਰੇ, ਪੰ: ੭੬

ਖੀਰੁ, ਖੀਰਿ

(੧) ਖੀਰੁ—ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਦੁੱਧ) ।

ਬਿਨੁ ਬਾਸਨ 'ਖੀਰੁ' ਬਿਲੋਵੈ ॥੨॥੩॥ . —ਬਜੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ ੧੧੯੪

(੨) ਖੀਰਿ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਖੀਰ) ।

ਕਬਹੂ 'ਖੀਰਿ' ਖਾਂਡ ਘੀਉ ਨ ਭਾਵੈ ॥੧॥੫॥—ਭੈਰਉ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ. ੧੧੬੪

ਖੈਰੁ, ਖੈਰਿ

(੧) ਖੈਰੁ—ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਦਾਨ) ।

ਸੇਖ ਫਰੀਦੈ 'ਖੈਰੁ' ਦੀਜੈ ਬੰਦਗੀ ॥੪॥੧॥ —ਆਸਾ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੮

(੨) ਖੈਰਿ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਸੁਖ-ਸਾਂਦ) ।

ਊਹਾ 'ਖੈਰਿ' ਸਦਾ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ॥੨॥ —ਗਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੩੪੫

ਖੜਿ, ਖੜੁ

(੧) ਖੜਿ—ਕ੍ਰਿਆ, ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ (ਲੈ ਜਾ ਕੇ) ।

'ਖੜਿ' ਦਰਗਹ ਪੈਨਾਈਐ ਮੁਖਿ ਹਰਿ ਨਾਮ ਨਿਵਾਸੁ ॥੩॥੧੮॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧, ਪੰ ੨੧

(੨) ਖੜੁ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ । (ਨਾੜ ਜੇ ਪਸੁਆ ਛੁੰ
ਚਾਰੀਦਾ ਹੈ)

‘ਖੜੁ’ ਪਕੀ ਕੁੜਿ ਭਜੈ ਬਿਨਸੈ ਆਇ ਚਲੈ ਕਿਆ ਮਾਣੁ ॥੪॥੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਮ: ੧, ਪੰ: ੭੬

ਪਸੁ ਮਿਲਹਿ ਚੰਗਿਆਈਆ ‘ਖੜੁ’ ਖਾਵਹਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਦੇਹਿ ॥੩॥੧॥

—ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰ: ੪੮੯

ਗਹ, ਗਹੁ

(੧) ਗਹ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ :

ਅਬ ਮੋਹਿ ਖੂਬ ਵਤਨ ‘ਗਹ’ ਪਾਈ ॥੨॥ —ਗਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੩੪੫

(੨) ਗਹੁ—

(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ; ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ :

ਏਕਾ ਓਟ ‘ਗਹੁ’ ਹਾ ॥੧੬੦॥

—ਆਸਾਵਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੪੧੦

(ਅ) ਨਾਵ—

ਰਹਨੁ ਨਹੀ ‘ਗਹੁ’ ਕਿਤਨੋ ॥੧॥੧੪੮॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੧੨

ਹੈਵਰ ਗੈਵਰ ਰਬ ਸੰਬਾਹੇ ‘ਗਹੁ’ ਕਰਿ ਕੀਨੇ ਮੇਰੇ ॥੪॥੨॥੮॥

—ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੪੯੭

ਚਾਰ, ਚਾਰਿ

(੧) ਚਾਰਿ—ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸਣ ।

‘ਚਾਰਿ’ ਕੁੰਟ ਦਹਦਿਸਿ ਭ੍ਰਮਿ ਆਇਓ ॥੨੨॥—ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੫੪

(੨) ਚਾਰ—ਵਿਸ਼ੇਸਣ (ਚਾਰ—ਸੁੰਦਰ) ।

‘ਚਾਰ’ ਬਿਚਾਰ ਬਿਨਸਿਓ ਸਭ ਦੂਆ ॥੨੨॥

—ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੫੪

ਜੀਅਉ, ਜੀਅਹੁ

(੧) ਜੀਅਉ—

ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ, ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਊ ਮਾਰਨਵਾਰਾ ॥

‘ਜੀਅਉ’ ਹਮਾਰਾ ਜੀਉ ਦੇਨਹਾਰਾ ॥੩੨॥੮੩॥ —ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੯੧.

ਜੀਅਉ—ਜੀਵੈ ।

(੨) ਜੀਅਹੁ—

ਨਾਵ, ਸਬਦ ‘ਜੀਉ’ ਤੋਂ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

‘ਜੀਅਹੁ’ ਮੈਲੇ ਬਾਹਰਹੁ ਨਿਰਮਲ ॥ ਬਾਹਰਹੁ ਨਿਰਮਲ ‘ਜੀਅਹੁ’ ਤ ਮੈਲੇ
ਤਿਨੀ ਜਨਮੁ ਜੂਐ ਹਾਰਿਆ ॥੧੯॥ —ਅਨੰਦੁ, ਰਾਮਕਲੀ ਮ. ੩

੨ ਸੁ, ਜਸ

(੧) ਜਸ (ਜਿਵੇ-)

(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸਣ—

‘ਜਸ’ ਦੇਖੀਐ ਤਰਵਰ ਕੀ ਛਾਇਆ ॥੨॥

‘ਜਸ’ ਜੰਤੀ ਮਹਿ ਜੀਉ ਸਮਾਨਾ ॥੩॥੮॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੫

[ਅ] ਸੰਬੰਧਕ [=ਵਾਗ, ਸਮਾਨ]—

ਤੁਮ ਮਖੜੂਲ ਸੁਪੇਦ ਸਪੀਅਲ ਹਮ ਬਪੁਰੇ ‘ਜਸ’ ਕੀਰਾ ॥੨॥੩॥

—ਆਸਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੬

[੨] ਜਸੁ—ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ—

ਚੰਗਾ ਨਾਉ ਰਖਾਇ ਕੈ ‘ਜਸੁ’ ਕੀਰਤਿ ਜਗਿ ਲੇਇ ॥੭॥ —ਜਪੁਜੀ

ਜੇਕਰਿ, ਜੇ ਕਰੁ

(੧) ਜੇ ਕਰੁ—[ਜੇ—ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸਣ । ਕਰੁ—ਨਾਵ ।

[ਕਰੁ=ਹੱਥ)] ।

‘ਜੇ’ ‘ਕਰੁ’ ਗਹਹਿ ਪਿਆਰੜੇ ਤੁਧੁ ਨ ਛੋਡਾ ਮੂਲਿ ॥੨॥੧੮॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ. ੩੨੨

‘ਜੇਕਰਿ’ ਸਾਹਿਬੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ਤਾ ਸਹਲਾ ਮਰਣਾ ਹੋਇ ॥੨॥੧੭॥

—ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ. ੫੫੫

‘ਜੇਕਰਿ’ ਦੂਜਾ ਦੇਖਦੇ ਜਨ ਨਾਨਕ ਕੀਢਿ ਦਿਚੰਨਿ ॥੨॥੧੩॥

—ਕਾਨੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ ੧੩੧੯

ਜਾਮ, ਜਾਮਿ

(੧) ਜਾਮ—

(ੳ) ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਯਾਮ')

ਆਠ 'ਜਾਮ' ਚਉਸਠਿ ਘਰੀ ਤੁਅ ਨਿਰਖਤ ਰਹੈ ਜੀਉ ॥੨੩੫॥

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੭੭

(ਅ) ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਯਾਮ')

ਪ੍ਰਭ ਸੁਆਮੀ ਕੰਤ ਵਿਹੁਣੀਆ ਮੀਤ ਸਜਣ ਸਭਿ 'ਜਾਮ' ॥੧॥

—ਬਾਹਰਮਾਹ ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੩੩

[੨] ਜਾਮਿ—[ਜਾਮਿ—ਜਦੋਂ]; ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸੇਸਣ

ਇਕੁ ਕਰਮੁ ਧਰਮੁ ਨ ਹੋਇ ਸੰਜਮੁ 'ਜਾਮਿ' ਨ ਏਕੁ ਪਛਾਣੀ ॥੩॥੨॥

—ਵਡਹੰਸ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰ. ੫੬੬

ਤਿਸ, ਤਿਸੁ

(੧) ਤਿਸੁ; (—ਤ੍ਰਿਸਨਾ), ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਨਹ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵੈ ਨਹ 'ਤਿਸ' ਲਾਥੀ ॥੬॥੧॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੨੩੫

ਪ੍ਰੇਮ ਨ ਚਾਖਿਆ ਮੇਰੀ 'ਤਿਸ' ਨ ਬੁਝਾਨੀ ॥੩॥੨੬॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰ. ੩੫੭

(੨) ਤਿਸੁ : (ੳ) ਪੜਨਾਵ

'ਤਿਸੁ' ਦਵਾ ਮਨੁ ਆਪਣਾ ਨਿਵਿ ਨਿਵਿ ਲਾਗਾ ਪਾਇ ॥੧੧॥੧॥੨॥੧੧॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੪, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੭੫੬

'ਤਿਸ' ਕਉ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸੁ ਮਸਤਕਿ ਭਾਗਾ, 'ਤਿਸ' ਕੈ ਹਿਰਦੈ ਰਵਿਆ ਸੋਇ ॥

੧॥੨॥ —ਗਉੜੀ ਮ. ੫, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੨੩੬

(ਅ) ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸੇਸਣ :

'ਤਿਸੁ' ਪਿਤਾ ਪਹਿ ਹਉ ਕਿਉ ਕਰਿ ਜਾਈ ॥੩॥੩॥

—ਆਸਾ, ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੪੭੬

ਦਾਤ, ਦਾਤਿ

(੧) ਦਾਤ—ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ । (ਦਾਤ੍ਰੇ)

ਲੈ ਲੈ 'ਦਾਤ' ਪਹੁਤਿਆ ਲਾਵੇ ਕਰਿ ਤਈਆਰੁ ॥੨॥੪॥੭੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰ. ੪੩

(੨) ਦਾਤਿ—ਨਾਵ; ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ । (ਬਖਸਸ)

ਦੇਹ ਭੀ 'ਦਾਤਿ' ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰ ॥੨੫॥

—ਜਪੁਜੀ

ਧਨ, ਧਨੁ

(੧) ਧਨ—(ਇਸਤ੍ਰੀ=); ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

'ਧਨ' ਕੂਕੇਦੀ ਗੋਰ ਮਹਿ ਤੈ ਸਹ ਨ ਮਿਲੀਆਸੁ ॥੫੪॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ. ੧੩੮੦

(੨) ਧਨੁ—(=ਦੈਲਤ); ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ

'ਧਨੁ' ਚਿਤਵੈ 'ਧਨੁ' ਸੋਚਵੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ ਹਰਿ ਨਾਮਾ ਹਰਿ ਨ ਸਮਾਲਿ ॥

੩॥੧॥ —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੪, ਪਹਰੇ, ਪੰ. ੭੬

(੨) ਧਨੁ—(=ਮੁਬਾਰਿਕ), ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

'ਧਨੁ' ਜਨਨੀ ਜਿਨਿ ਜਾਇਆ ਧਨੁ ਪਿਤਾ ਪਰਧਾਨੁ ॥੧॥੧੬॥੪੯॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰ. ੩੨

ਧਰ, ਧਰੁ, ਧਰਿ

(੧) ਧਰ—(ਆਸਰਾ, ਧਰਤੀ); ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ

ਮੈ 'ਧਰ' ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੁ ਹੈ ਹਰਿ ਨਾਮੇ ਤੇ ਗਤਿ ਮਤਿ ॥੫॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੪, ਵਣਜਾਰਾ, ਪੰ. ੮੨

ਭ੍ਰੰ ਕਾਇਆ ਮੈ ਰੁਲਦੀ ਦੇਖੀ ਜਿਉ 'ਧਰ' ਉਪਰਿ ਛਾਰੋ ॥੧॥੧੩॥

—ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮ: ੧, ਪੰ. ੧੫੪

(੨) ਧਰੁ । ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਬੈਦ ਪੁਰਾਨ ਜਾਸੁ ਗੁਨਾਗਾਵਤ ਤਾ ਕੋ ਨਾਮੁ ਹੀਐ ਮੈ 'ਧਰੁ' ਰੇ ॥੧॥੯॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰ. ੨੨੦

(੩) ਧਰਿ । (ੳ) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ,
ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਹਰਿ ਇਕਸੈ ਦਾ ਹੈ ਅਮਰੁ ਇਕੋ ਹਰਿ ਚਿਤਿ 'ਧਰਿ' ॥੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੮੩

(ਅ) ਕ੍ਰਿਆ, ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ, ਕਾਰਦੇਤਕ । (—ਧਰ ਕੇ)
ਹਰਿ ਭਗਤਾ ਕਾ ਮੇਲੀ ਸਰਬਤ, ਸਉ ਨਿਸਲੁ ਜਨ ਟੰਗ 'ਧਰਿ' ॥੨॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੮੪੯

ਨਿਕਟੀ, ਨਿਕੁਟੀ

(੧) ਨਿਕਟੀ (ਅਸਲ ਲਫਜ਼ 'ਨਿਕਟਿ' ਹੈ) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸਣ ।
ਸੇਵਕ ਕਉ 'ਨਿਕਟੀ' ਹੋਇ ਦਿਖਾਵੈ ॥੧॥੧੧੯॥—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੪੦੩

(੨) ਨਿਕੁਟੀ । ਵਿਸ਼ੇਸਣ, ਅਲਪਾਰਥਕ
'ਨਿਕਟੀ' ਦੇਹ ਦੇਖਿ ਧੁਨਿ ਉਪਜੈ ਮਾਨੁ ਕਰਤ ਨਹੀ ਬੂਝੈ ॥੫॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਬੇਣੀ ਜੀ, ਪੰ: ੯੩

ਪਾਸੁ, ਪਾਸਿ

(੧) ਪਾਸੁ । (ਨਾਵ)
ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ ਸੁ ਅਲਿਪਤੋ ਵਰਤੈ ਓਸਦਾ 'ਪਾਸੁ' ਛਡਿ ਗੁਰ ਪਾਸਿ ਬਹਿ
ਜਾਇਆ ॥੨॥੮॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੩੦੩

(੨) ਪਾਸਿ । (ਸੰਬੰਧਕ)
ਸਤਿਗੁਰ 'ਪਾਸਿ' ਬੇਨਤੀਆ ਮਿਲੈ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰਾ ॥੧॥੧॥੪੭॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰ: ੭੪੬

ਪਤਿ, ਪਤੁ, ਪਤ

(੧) ਪਤਿ (ੳ) ਪੁਲਿੰਗ (ਖਸਮ)
ਮੈ 'ਪਤਿ' ਕੀ ਪੰਦਿ ਨ ਕਰਣੀ ਕੀ ਕਾਰ ॥੨੯॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧, ਪੰ: ੨੪

...ਸਰਬ ਕੀ ਰਖਾ ਕਰੈ ਆਪੇ ਹਰਿ 'ਪਤਿ' ॥੧॥

—ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਾਕ੍ ਮ: ੫, ਪੰ. ੧੩੮੫

(ਅ) ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਇੱਜਤ)

ਜਾ 'ਪਤਿ' ਲੇਖੇ ਨ ਪਵੈ ਤਾ ਸਭਿ ਨਿਰਾਫਲ ਕਾਮ ॥੧॥੨॥੩੨॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰ. ੩੫੮

(੨) ਪਤੁ—ਪੁਲਿੰਗ ਇਕ-ਵਚਨ ।

(ੳ) ਪਾਤ੍ਰ, ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਲੈਣ ਦੇ ਜੋਗ ਮਨੁੱਖ ।

ਸੁਰਤਿ ਸਬਦੁ ਸਾਖੀ ਮੇਰੀ ਸਿੰਝੀ ਬਾਜੈ ਲੋਕੁ ਸੁਣੇ॥ 'ਪਤੁ' ਝੋਲੀ ਮੰਗਣ ਕੈ ਤਾਈ
ਭੀਖਿਆ ਨਾਮੁ ਪੜੇ ॥੧॥੧੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰ. ੮੭

(ਅ) ਪਤੁ—ਖੱਪਰ

'ਪਤੁ' ਵੀਚਾਰ ਗਿਆਨ ਮਤਿ ਡੰਡਾ ਵਰਤਮਾਨ ਬਿਭੂਤੰ ॥੩॥੩॥੩੭॥

—ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰ. ੩੬੦

(੩) ਪਤ—ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਰੁੱਖਾ ਦੇ ਪੱਤਰ)

'ਪਤ' ਪਰਾਪਤਿ ਛਾਵ ਘਣੀ ਚੂਕਾ ਮਨ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥੨॥੧॥

—ਬਸੰਤ ਮ: ੧, ਪੰ. ੧੧੬੮

ਪੁਨਰਪਿ, ਪੁਨ ਰਪਿ

(੧) ਪੁਨਰਪਿ (ਸ: ਪੁਨਹ ਅਪਿ)—ਫਿਰ ਭੀ, ਮੁੜ ਕੇ
(ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸੇਸਣ) ।

'ਪੁਨਰਪਿ' ਜਨਮੁ ਨਹੀ ਗੁਣ ਗਾਉ ॥੫॥੭॥

—ਗਉੜੀ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ: ੧, ਪੰ. ੨੨੪

(੨) ਪੁਨ ਰਪਿ

ਨੋਟ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਹੀ ਅਜਿਹੀ
ਤੁਕ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਬਦ 'ਪੁਨ' 'ਰਪਿ' ਦੋ ਵਧੇ ਵੱਖਰੇ ਸਬਦ ਹਨ ।

ਤਨੁ ਰੈਨੀ ਮਨੁ 'ਪੁਨੁ' 'ਰਪਿ' ਕਰਿ ਹਉ ਪਾਚਉ ਤਤ ਬਰਾਤੀ॥੧॥੨॥੨੪॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੪੮੨

ਉਪਰਲੇ ਅੰਕ ੧ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਪੁਨਹ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਫਿਰ'। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਪੁਨਹ' ਵਿਚ ਭੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ, 'ਪੁਨਹ ਪੁਨਹ ਬਲਿਹਾਰ।'।

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ-ਰੂਪ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਹ 'ਫੁਨਿ' ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

'ਫੁਨਿ' ਬਹੁੜਿ ਨ ਆਵਣ ਵਾਰ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਉਚਾ ਤੇ 'ਫੁਨਿ' ਨੀਚੁ ਕਰਤੁ ਹੈ ਨੀਚ ਕਰੈ ਸੁਲਤਾਨੁ ॥੨॥੯॥

—ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ. ੧, ਪੰ. ੧੩੨੯

ਕੇਵਲ 'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਪੁਨਿ' ਮਿਲਦਾ ਹੈ; 'ਪੁਨਿ' ਅਸਲੇਖੀ ਕੀ ਭਈ ਬਾਰੀ ॥ 'ਪੁਨਿ' ਆਇਅਉ ਹਿੰਡੋਲ ਪੰਚ ਨਾਰਿ ਸੰਗਿ ਅਸਟ ਸੁਤ ॥ 'ਪੁਨਿ' ਆਈ ਦੀਪਕ ਕੀ ਬਾਰੀ ॥ 'ਪੁਨਿ' ਗਾਵਹਿ ਸੰਕਰ ਅਉ ਸਿਆਮਾ ॥

ਇਹ ਭੀ ਇਕਾਰਾਤ (ਿ-ਅੰਤ) ਹੈ।

ਅੰਕ ਨੰ: ੨ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ 'ਪੁਨ' 'ਨਾਵ' ਹੈ; ਅਤੇ ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ਹੈ; ਇਸ ਦਾ ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ 'ਪੁਨ੍ਹ'; ਜਿਵੇਂ—

ਕਰਿ ਸਾਧੂ ਅੰਜੁਲੀ 'ਪੁਨ੍ਹ' ਵਡਾ ਹੈ ॥ ਕਰਿ ਡੰਡਉਤ 'ਪੁਨ੍ਹ' ਵਡਾ ਹੇ ॥੧॥

੧॥ ਰਹਾਉ॥ —ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮ. ੪, ਸੋਹਿਲਾ

'ਪੁਨ' 'ਰਪਿ' ਕਰਿ ਹਉ—ਮੈ ਪੁੰਨਾ ਨਾਲ(ਸੁਭ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ)ਰੰਗਾਂਗਾ।

ਪਰੁ, ਪਰ

(੧) ਪਰੁ

(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਮਨ ਸਰਨੀ 'ਪਰੁ' ਠਾਕੁਰ ਪ੍ਰਭ ਤਾ ਕੈ ॥੩॥੬॥

—ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ

(ਅ) ਯੋਜਕ—

ਇਸਨਾਨੁ ਕਰੈ 'ਪਰੁ' ਮੈਲੁ ਨ ਜਾਈ ॥੬॥੩੧॥੩੨॥

—ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੧੨੯

(੨) ਪਰ—(ਪਰਾਈ) ।

(ੳ) ਪੜਨਾਵਾਂ ਵਿਸੇਸਣ ।

ਕਾਈ ਅੰਸ ਨ ਪੁੰਨੀਆਂ ਨਿਤ 'ਪਰ' ਮਲੁ ਹਿਰਤੇ ॥੩੨॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਾ ੪, ਪੰ: ੩੧੭

(ਅ) ਪੜਨਾਵ ।

ਜਿਉ ਤਨੁ ਬਿਧਵਾ 'ਪਰ' ਕਉ ਦੇਈ ॥੬॥੧੧॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੨੨੬

(ੲ) ਨਾਵ । (ਖੰਭ)

ਆਵਰ ਜਾਤੁ ਨ ਦੀਸਹੀ ਨਾ 'ਪਰ' ਪੰਖੀ ਤਾਹਿ ॥੨॥੬॥

—ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪ: ੫੫੦

ਪਰ ਮਲੁ, ਪਰਮਲੁ

(ੳ) ਪਰ ਮਲੁ—ਪਰਾਈ ਮੈਲ ।

ਪਹਿਨੰਦਾ 'ਪਰ ਮਲੁ' ਮੁਖਿ ਸੁਧੀ ਅਗਨਿ ਕ੍ਰੋਧੁ ਚੰਡਾਲੁ ॥੧॥੮॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰ: ੧੫

(੨) ਪਰਮਲੁ—ਸੁਗੰਧੀ 'ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ । (ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕੋ-ਵਚਨ) ।

ਰਸੁ ਸੁਇਨਾ ਰਸੁ ਰੁਪਾ ਕਾਮਣਿ ਰਸੁ 'ਪਰਮਲ' ਕੀ ਵਾਸੁ ॥੨॥੮॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰ: ੧੫

ਬਹਣਿ, ਬਹਿਣ

(੧) ਬਹਣਿ—ਕ੍ਰਿਆ, ਸਹਾਇਕ ਕ੍ਰਿਆ ।

ਅਉਗੁਣਵੰਤਾ ਗੁਣੁ ਕੋ ਨਹੀ 'ਬਹਣਿ' ਨ ਮਿਲੇ ਹਦੂਰਿ ॥੨॥੨੬॥੫੯॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰ: ੩੭

(੨) ਬਹਿਣ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (=ਭੈਣ) ।

ਬੀਰ ਚਲੇ ਘਰਿ ਆਪਣੈ 'ਬਹਿਣ' ਬਿਰਹਿ ਜਲਿ ਜਾਇ ॥੮੦॥

—ਓਅੰਕਾਰੁ, ਪੰ: ੯੩੫

ਬਖਸੇ, ਬਖਸਿ

(੧) ਬਖਸਿ—ਕ੍ਰਿਆ । (ਬਖਸ ਕੇ)

ਆਪੇ 'ਬਖਸਿ' ਮਿਲਾਇਅਨੁ ਪੂਰੈ ਗੁਰ ਕਰਤਾਰਿ ॥੮॥੬॥੨੩॥
—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੬੮

(੨) ਬਖਸ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ । (ਬਖਸਸ)
ਨਾਉ ਬੀਜਣ ਲਗਾ ਆਸ ਕਰਿ, ਹਰਿ ਬੋਹਲ 'ਬਖਸ' ਜੁਮਾਇ ਜੀਉ ॥੨੨॥੨੪॥
—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰ: ੭੩

(ਬਾਨੁ ਬਾਣੁ, ਬਾਣਿ
(੧) ਬਾਣੁ—ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ । (ਤੀਰ)
ਧਣਖੁ ਚੜਾਇਓ ਸਤ ਦਾ ਜਸ ਹੀਦਾ 'ਬਾਣੁ' ॥੬॥੧॥
—ਰਾਮਕਲੀ ਸਤੇ ਬਲਵੰਤ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੯੬੮
ਕਬੀਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸੂਰਮੇ ਬਾਹਿਆ 'ਬਾਨੁ' ਜੁ ਏਕੁ ॥੧੯੪॥
—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੭੪

(੨) ਬਾਣਿ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ । (ਅਵਾਜ)
ਹੰਭੀ ਵੰਞਾ ਡੁਮਣੀ ਰੋਵਾ ਝੀਣੀ 'ਬਾਣਿ' ॥੨॥੨੪॥
—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੨੩

ਬਾਦੁ, ਬਾਦਿ
(੧) ਬਾਦੁ—ਨਾਵ, 'ਪੁਲਿੰਗ' (=ਝਗੜਾ) ।
ਸਤਸੰਗਤਿ ਸਿਉ 'ਬਾਦੁ' ਰਚਾਏ ॥੩॥੧੪॥
—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੮੮

(੨) ਬਾਦਿ—ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸੇਸਣ : (=ਵਿਅਰਥ)
ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਧਨੁ 'ਬਾਦਿ' ਹੈ ਭੂਲੇ ਮਾਰਗਿ ਆਬਿ ॥੬॥੧੦॥
—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੫੬

ਬਿਨੁ, ਬਿੰਨਿ
(੧) ਬਿਨੁ—ਸੰਬੋਧਕ
ਏਤੇ ਚਾਨਣ ਹੋਇਆ ਗੁਰ 'ਬਿਨੁ' ਘੋਰੁ ਅੰਧਾਰੁ ॥੨॥੧॥
—ਮ: ੨, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

(੨) ਬਿੰਨਿ—ਕ੍ਰਿਆ, ਪੂਰਨ ਕਾਰਦੰਤਕ । (ਪਛਾਣਾਕੇ)

ਇਕੁ 'ਬਿੰਨਿ' ਦੁਗਣ ਜੁ ਤਉ ਰਹੈ ਜਾ ਸੁਮੰਤ੍ਰਿ ਮਾਨਵਹਿ ਲਹਿ ॥੫॥੧੪॥
—ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ, ਜਾਲਪ, ਪੰ: ੧੩੯੫

ਨੋਟ—ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ 'ਬਿੰਦ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਜਾਨਣਾ' 'ਪਛਾਨਣਾ', ਇਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਹਨ 'ਬਿੰਨ' ਅਤੇ 'ਬੀਨ'। ਪੜਨਾਵ 'ਇਕੁ' ਕਰਮ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹੈ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਆ 'ਬਿੰਨਿ' ਦਾ ਜੋੜ ਹੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਬੰਧਕ 'ਬਿਨੁ' ਤੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ; ਦੂਜੇ, ਜੇ ਇਹ ਸੰਬੰਧਕ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਪੜਨਾਵ 'ਇਕੁ' ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ () ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਮਤੁ, ਮਤਿ, ਮਤ

(੧) ਮਤੁ—(ੳ) ਨਾਵ, ਇਕ-ਵਚਨ।
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਨਿਜ 'ਮਤੁ' ਸਾਧਨ ਕਉ ਭਾਖਿਓ ਤੋਹਿ ਪੁਕਾਰਿ ॥੨॥੮॥
—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯, ਪੰ: ੬੩੩

(ਅ) ਮਤ—('ਮਤੁ' ਦਾ ਬਹੁ-ਵਚਨ)
ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭੈ 'ਮਤ' ਸੁਨਿ ਕੇ ਕਰੀ ਕਰਮ ਕੀ ਆਸਾ ॥੧॥੩॥
—ਸੋਰਠਿ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੬੫੪

(੨) ਮਤਿ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (=ਅਕਲਿ)।
ਤੂ ਆਪੇ ਦਾਨਾ ਆਪੇ ਬੀਨਾ ਤੂ ਦੇਵਹਿ 'ਮਤਿ' ਸ ਈ ॥੧॥੧॥
—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੬੩੪

ਨੋਟ :—ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਸਬਦ ('ਮਤਿ, ਮਤੁ, ਮਤ') ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸਣ ਭੀ ਹਨ। (ਵੇਖੋ ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ—ਮਤਿ, ਮਤੁ, ਮਤ)।

ਮਧਿ, ਮਧੁ

(੧) ਮਧਿ—(=ਵਿਚ) ਸੰਬੰਧਕ
ਸਭ ਕੈ 'ਮਧਿ' ਸਭਹੂ ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਰਾਗ ਦੋਖ ਤੇ ਨਿਆਰੋ ॥੩॥੧॥੧੧॥
—ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰ: ੭੮੪

(੨) ਮਧੁ—(ਸਹਿਦ) ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਵੇਲਿ—ਇਸਤ੍ਰੀ, ਲੜੀ ।

‘ਵੇਲਿ’ ਪਰਾਈ ਜੋਹਹਿ ਜੀਅੜੇ ਕਰਹਿ ਚੋਰੀ ਬੁਰਿਆਈ ॥੨॥੧੩॥

—ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੫੫

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ‘ਵੇਲਿ’ ਵਧਾਈ ॥ ਫਲ ਲਾਗੇ ਹਰਿ ਰਸਕ ਰਸਾਈ ॥

੧॥੭॥੫੯॥ —ਆਸਾ ਮ. ੪, ਪੰ: ੩੬੭

ਬਹੁ-ਵਾਕਾਂਗ ਸ਼ਬਦ

Words used in different Parts of Speech

ਅੰਤਰੁ, ਅੰਤਰ, ਅੰਤਰਿ

(੧) ਨਾਵ—ਅੰਤਰੁ—ਵਿੱਥੁ, ਫਰਕ, ਭੇਤ ।

ਤੋਹੀ ਮੋਹੀ ਮੋਹੀ ਤੋਹੀ ‘ਅੰਤਰੁ’ ਕੈਸਾ॥ ਕਨਕ ਕਟਿਕ ਜਲ ਤਰੰਗ ਜੈਸਾ॥੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੯੩

(੨) ਸੰਬੰਧਕ—ਅੰਤਰਿ

ਘਟ ਘਟ ‘ਅੰਤਰਿ’ ਤੂੰ ਹੈ ਵੁਠਾ ॥੩॥੯॥

—ਮਾਝ ਮ. ੫, ਪੰਨਾ ੯੭

(੩) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸਣ—ਅੰਤਰਿ

‘ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ’ ਤੇਰੀ ਬਾਣੀ ॥੩॥੧੭॥

—ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰ. ੯੯

(੪) ਵਿਸ਼ੇਸਣ—ਅੰਤਰ ।

ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਅਨੇਕ ਨਾਵਣ ਕਿਉ ‘ਅੰਤਰ ਮਲੁ’ ਧੋਵੈ ॥੩॥੨॥

—ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਛੰਤ ਮ ੧, ਪੰ ੨੪੩

ਅੰਦਰੁ, ਅੰਦਰਿ

(੧) ਅੰਦਰੁ—ਨਾਵ (ਹਿਰਦਾ)

ਪੰਧਿ ਜੁਲੰਦੜੀ ਮੇਰਾ ‘ਅੰਦਰੁ’ ਠੰਢਾ ਗੁਰ ਦਰਸਨੁ ਦੇਖਿ ਨਿਹਾਲੀ॥੧॥੧੭॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ. ੫, ਪੰ: ੯੬੪

‘ਅੰਦਰੁ’ ਵਿਧਾ ਸਚਿ ਨਾਇ ਬਾਹਰਿ ਭੀ ਸਚੁ ਡਿਠੋਮਿ ॥੨॥੨੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੬੬

(੨) ਅੰਦਰਿ—ਸੰਬੰਧਕ ।

ਕਾਇਆ 'ਅੰਦਰਿ' ਗੜ੍ਹ ਕੋਟੁ ਹੈ ਸਭਿ ਦਿਸੰਤਰ ਦੇਸਾ ॥੧੬॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੫੪

ਅਨਤ

(੧) ਵਿਸੇਸਣ (ਅਨੰਤ) ।

ਰਾਜਾ ਰਾਮੁ ਮਉਲਿਆ 'ਅਨਤ' ਭਾਇ ॥੧॥ —ਬਸੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੯੩

(੨) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸੇਸਣ (ਕਿਸ ਹੋਰ ਥਾਂ, ਸੰ: ਅਨਯਤ੍)

ਜਨ ਨਾਨਕ ਪਾਇਆ ਅਗਮ ਰੂਪੁ 'ਅਨਤ' ਨ ਕਾਹੂ ਜਾਇ ॥੧॥੪॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੫੮

ਸਾ

(੧) ਵਿਸੇਸਣ—(ਉਹ, ਅਜਿਹੀ)

'ਸਾ' ਮਤਿ ਨਿਰਮਲ ਕਹੀਅਤ ਧੀਰ ॥੧॥੧੬੧॥—ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੯੮

(੨) ਸੰਬੰਧਕ—(=ਵਰਗਾ)

ਸਿਮਰਿ ਸੁਆਮੀ ਹਰਿ 'ਸਾ' ਮੀਤ ॥੪॥੧੬੦॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੯੮

(੩) ਪੜਨਾਵ—(=ਉਹ)

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਿ 'ਸਾ' ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਸਾੜੀ ॥੧॥੧੬੭॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੯੯

(੪) ਕ੍ਰਿਆ (=ਸੀ)

ਹੋਣਾ 'ਸਾ' ਸੋਈ ਫੁਨਿ ਹੋਸੀ ਸੁਖੁ ਦੁਖੁ ਕਹਾ ਦਿਖਾਇਓ ॥੨॥੨॥੧੨੩॥

—ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੦੫

ਸੋ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ, ਭੂਤਕਾਲ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅੰਨ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਜਬ ਇਹੁ ਨ 'ਸੋ' ਤਬ ਕਿਨਹਿ ਉਪਾਇਆ ॥੨॥੩੮॥

—ਭੈਰਉ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੧੪੬

(੨) ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸੇਸਣ—

'ਸੋ ਸਹੁ' ਸਚਾ ਵੀਸਰੈ ਧ੍ਰਿਗੁ ਜੀਵਣੁ ਸੰਸਾਰਿ ॥੧੩॥੧॥੩॥

—ਸੂਰੀ ਮ: ੩ ਘਰੁ ੧੦ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੭੫੫

(੩) ਪੜਨੀਵ—

‘ਸੋ’ ਜਾਨੈ ਜਿਨਿ ਚਾਖਿਆ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਅਮੋਲਾ ॥੩॥੩॥੩॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੦੮

ਸਉ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸੇਸਣ (ਸਉ—ਸਉ ਵਾਰੀ) ।

ਜੇ ‘ਸਉ’ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨੀਰੀਐ ਭੀ ਬਿਖੁ ਫਲੁ ਲਾਗੈ ਧਾਇ ॥੪॥੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੬੫

ਜੇ ‘ਸਉ’ ਪ੍ਰਾਨੀ ਲੋਚੈ ਕੋਇ ॥੧॥੧੫॥

—ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ

(੨) ਸੰਬੰਧਕ : (ਸਉ—ਸਿਉ, ਨਾਲ) ।

ਇਹੁ ਮਨੁ ਬਡਾ ਕਿ ਜਾ ‘ਸਉ’ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥੧॥੪੨॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੩੧

ਸੇਜੈ ਰਮਤੁ ਨੈਨ ਨਹੀ ਪੇਖਉ ਇਹੁ ਦੁਖੁ ਕਾ ‘ਸਉ’ ਕਹਉ ਰੇ ॥

—ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੪੮੨

(੩) ਕ੍ਰਿਆ (=ਸੋਂ ਰਹੁ)

ਹਰਿ ਭਗਤਾ ਕਾ ਮੇਲੀ ਸਰਬਤ, ‘ਸਉ’ ਨਿਸੁਲ ਜਨ ਟੰਗ ਧਰਿ ॥੨॥

—ਬਿਲਾਵਲ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੮੪੯

(੪) ਵਿਸੇਸਣ—

ਜੇ ‘ਸਉ’ ਚੰਦਾ ਉਗਵਹਿ ਸੂਰਜ ਚੜਹਿ ਹਜਾਰ ॥੨॥੧॥

—ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ

ਸਾਜੁ, ਸਾਜਿ

(੧) ਨਾਮ

ਜੈਸਾ ਭੇਖੁ ਕਰਾਵੈ ਬਾਜੀਗਰੁ ਓਹੁ ਤੈਸੇ ਹੀ ‘ਸਾਜੁ’ ਆਨੈ ॥੩॥੫॥੧੨੬॥

—ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੦੬

(੨) ਕ੍ਰਿਆ—

ਜਿਨਿ ਤੂ ‘ਸਾਜਿ’ ਸਵਾਰਿ ਸਿਗਾਰਿਆ ॥੧॥੪॥

ਸੁਖਮਨੀ

੪੩੧

ਸਾਥ, ਸਾਬੁ, ਸਾਥਿ

(੧) ਸਾਬੁ—ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ ।

ਵਾਟ ਵਟਾਉ ਆਇਆ ਨਿਤ ਚਲਦਾ 'ਸਾਬੁ' ਦੇਖੁ ॥੨॥੧੩॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੬੧

ਮੁਠਾ ਆਪਿ ਮੁਹਾਏ 'ਸਾਬੈ' ॥੧॥੫॥

—ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ. ੧੪੦

(੨) ਸਾਥ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ।

ਚੰਦੁ ਸੂਰਜੁ ਦੁਇ 'ਸਾਥ' ਚਲਾਈ ॥੨॥੩੬॥ —ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੪੮੪

(੩) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸੇਸਣ—ਸਾਥਿ (ਨਾਲਿ)

ਅਨਿਕ ਰੰਗ ਮਾਇਆ ਕੇ ਪੇਖੇ ਕਿਛੁ 'ਸਾਥਿ' ਨ ਚਾਲੈ ਭੋਰਾ ॥੧॥੭॥੧੧॥

—ਗੁਜਰੀ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੨, ਪ: ੪੯੯

'ਸਬਦੁ'

ਇਸ ਸਬਦੁ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਸਮਝਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੜਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਖੋਜੀ ਸੱਜਣ ਇਸ ਵਲ ਵਧੀਕ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ।

(੧) 'ਨਾਵ'—ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

ਗੁਰ ਕਾ 'ਸਬਦੁ' ਮਨੈ ਮਹਿ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਖਿੰਥਾ ਖਿਮਾ ਹਛਾਵਉ ॥੧॥੩॥੩੦॥

ਆਸਾ ਮ. ੧, ਪ: ੩੫੯

(੨) 'ਨਾਵ'—ਕਰਮ ਕਾਰਕ ।

ਸਹੀ ਸਲਾਮਤਿ ਸਭਿ ਥੋਕ ਉਬਾਰੇ ਗੁਰ ਕਾ 'ਸਬਦੁ' ਵੀਚਾਰੇ ॥ਰਹਾਉ॥੬੫॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੩, ਪੰ. ੬੨੫

(੩) 'ਨਾਵ'—ਕਰਣ ਕਾਰਕ

ਗੁਰ ਕੈ 'ਸਬਦਿ' ਵਿਚਹੁ ਮੈਲੁ ਗਵਾਇ ॥੨॥੮॥

—ਵਡਹੰਸੁ ਮ' ੩, ਪੰ. ੫੬੦

ਜਿਉ 'ਮਧੁ' ਮਾਖੀ ਸੰਚੈ ਅਪਾਰ ॥ 'ਮਧੁ' ਲੀਨੋ ਮੁਖਿ ਦੀਨੀ ਛਾਰੁ ॥੨॥੧॥
—ਸਾਰੰਗ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰ. ੧੨੫੨

ਮਨਮੁਖਿ, ਮਨਿ ਮੁਖਿ

(੧) ਮਨਮੁਖਿ—ਓਹ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਪਿਛੇ ਟੁਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਰੁਖ (ਮੁਖ) ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਲ ਹੈ ।

ਸੁਖੈ ਕਉ ਦੁਖੁ ਅਗਲਾ 'ਮਨਮੁਖਿ' ਬੂਝ ਨ ਹੋਇ ॥੫॥੭॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੫੭

(੨) ਮਨਿ ਮੁਖਿ—ਮਨ ਵਿਚ, (ਅਤੇ) ਮੁਖ ਵਿਚ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਬਦ ਵਖੋ ਵਖਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ਹਨ ।

'ਮਨਿ' 'ਮੁਖਿ' ਸੂਚੇ ਜਾਣੀਅਹਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਿਨਾ ਗਿਆਨੁ ॥੪॥੪॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੧, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੫੫

ਮੂਰਤਿ, ਮੂਰਤੁ

ਮੂਰਤਿ—ਸਰੂਪ (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ) ।

ਮੂਰਤੁ—ਪਲਕ ਮਾਤ੍ਰ ਸਮਾ; ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਸਮਾ; ਸਮਾ । ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

(੧) ਮੂਰਤੁ—(ਓ) ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਸੋ 'ਮੂਰਤੁ' ਭਲਾ ਸੰਜੋਗੁ ਹੈ ਜਿਤੁ ਮਿਲੈ ਗੁਸਾਈ ੧੫॥

—ਜੈਤਸਰੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੭੦੬

(ਅ) ਬਹੁ-ਵਚਨ ।

'ਮੂਰਤ' ਘਰੀ ਚਸਾ ਪਲੁ ਸਿਮਰਨ ਰਾਮ ਨਾਮ ਰਸਨਾ ਸੰਗ ਲਉ ॥੨॥

—ਸਵਯੋ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੩੮੭

(੨) ਮੂਰਤਿ । (ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ)

ਸੇਵਾ ਪੂਜ ਕਰਉ ਤਿਸੁ 'ਮੂਰਤਿ' ਕੀ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਪਗ ਚਾਟੈ ॥੫॥੧੧॥੧੩੨

—ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੦੮

ਮਲੁ, ਮਲਿ, ਮਲ

(੧) ਮਲ—ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (ਭਲਵਾਨ) ।

‘ਮਲ’ ਲਥੇ ਲੈਦੇ ਫੇਰੀਆ ॥੧੮॥੨੯॥ —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰ: ੭੪

(੨) ਮਲਿ—ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (=ਮਲ ਕੇ) ।

ਪਾਵ ਮਲੋਵਾ, ‘ਮਲਿ ਮਲਿ’ ਧੋਵਾ ॥੨॥੬॥ —ਮਾਝ ਮ: ੪, ਪੰ: ੯੬

(੩) ਮਲਿ—ਕ੍ਰਿਆ (=ਮੱਲ ਕੇ) ।

ਜਿਸ ਤੂੰ ਮੇਲਹਿ ਸੋ ਮਿਲੈ ਜਾਇ ਸਚਾ ਪਿੜੁ ‘ਮਲਿ’ ॥੮॥੧੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਪੰ: ੬੦

(੪) ਮਲੁ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਮੇਲ) ।

ਕਥਾ ਸੁਣਤ ‘ਮਲੁ’ ਸਗਲੀ ਖੋਵੈ ॥੨॥੨੩॥ —ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੦੪

ਮਲਨ, ਮਲਿਨ

(੧) ਮਲਨ—ਮਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ।

‘ਮਲਨ’ ਮੋਹ ਬਿਕਾਰ ਨਾਠੇ ਦਿਵਸ ਨਿਰਮਲ ਆਇਆ ॥੩॥੨॥

—ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰ: ੮੪੬

ਮੋਹ ‘ਮਲਨ’ ਨੀਦ ਤੇ ਛੁਟਕੀ ਕਉਨੁ ਅਨੁਗ੍ਰਹੁ ਭਇਓ ਰੀ ॥੧੨॥੫੧॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ: ੩੮੩

(੨) ਮਲਿਨ—‘ਮਲੁ’ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ।

‘ਮਲਿਨ’ ਭਈ ਮਤਿ ਮਾਧਵਾ ਤੇਰੀ ਗਤਿ ਲਖੀ ਨ ਜਾਇ ॥੨॥੧॥

—ਗਉੜੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੩੪੬

ਰਖ, ਰਖੁ, ਰਖਿ

(੧) ਰਖ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ।

ਰਹਿ ਨਾਮੁ ਤਾਣੁ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਦੀਬਾਣੁ ਹਰਿ ਨਾਮੋ ‘ਰਖ’ ਕਰਾਵੈ ॥੧॥੮॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ: ੩੦੩

(੨) ਰਖੁ—ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

੪੨੬

ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਉ 'ਰਖੁ' ਤੂ ਜਨ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਬਖਸਿ ॥੧॥੨੫॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ: ੩੧੪

(੩) ਰਖੁ—ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ। (ਰਾਖਾ)।

ਨਾਮੁ ਬੀਜੁ ਸੰਤੋਖੁ ਸੁਹਾਗਾ 'ਰਖੁ' ਗਰੀਬੀ ਵੇਸੁ ॥੧॥੨॥

—ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰ: ੫੯੫

ਰਤੁ, ਰਤ, ਰਤਿ;

(੧) ਰਤੁ—(ੳ) ਵਿਸੇਸਣ, (ਰੱਤਾ ਹੋਇਆ)।

ਨਾਮ 'ਰਤੁ' ਸੋ ਭਗਤੁ ਪਰਵਾਨ ॥੨॥੧੧੮॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੮੯

(ਅ) ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਲਹੂ)।

ਫਰੀਦਾ ਰਤੀ 'ਰਤੁ' ਨ ਨਿਕਲੈ ਜੇ ਤਨੁ ਚੀਰੈ ਕੋਇ ॥੫੧॥

—ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੮੦

(੨) ਰਤ—ਵਿਸੇਸਣ (ਰੱਤੇ ਹੋਏ)।

ਹਉ ਹਉ ਕਰਤੇ ਕਰਮ 'ਰਤ' ਤਾ ਕੋ ਭਾਰੁ ਅਢਾਰੁ ॥੯॥

—ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੫੨

(੩) ਰਤਿ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ। (ਪ੍ਰੀਤ)

ਜਉਪੈ ਰਾਮ ਨਾਮ 'ਰਤਿ' ਨਾਹੀ ॥੫॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੪

ਲਾਜ, ਲਾਜੁ (ਲਜੁ)

(੧) ਲਾਜੁ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਬਦ 'ਰੱਜੁ' ਤੋਂ ਵਿਗੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਬਦ 'ਲੱਜ', 'ਲਾਜੁ' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਬਦ 'ਪੁਲਿੰਗ' ਹੈ; ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ' ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਅੰਤਲਾ (_) ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ ਹੈ (ਵੇਖੋ, 'ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਵਿਚਾਰ, ਲਿੰਗ')।

ਟੂਟੀ 'ਲਾਜੁ' ਭਰੈ ਮਤਿ ਹਾਰੀ ॥੩॥੧੨॥ —ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੫

'ਲਾਜੁ' ਘੜੀ ਸਿਉ ਤੂਟਿ ਪੜੀ ਉਠਿ ਚਲੀ ਪਨਿਹਾਰੀ ॥੨॥੬॥੫੦॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੩੩

ਰਾਤਿ, ਅਨੇਰੀ ਸੂਝਸਿ ਨਾਹੀ- 'ਲਜੁ' ਟੂਕਸਿ ਮੂਸਾ ਭਾਈ ਰੇ ॥੨॥੪॥੧੬॥

—ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੫੬

(੨) ਲਾਜ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ—(ਸੰ: ਲੱਜਾ)

ਤਸਬੀ ਸਾ ਤਿਸੁ ਭਾਵਸੀ ਨਾਨਕ ਰਖੈ 'ਲਾਜ' ॥੧॥੭॥

ਮ: ੧, ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੪੦

ਨੋਟ : ਸਬਦ 'ਲਾਜ' ਮੁਕਤਾ-ਅੰਤ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਲਿੰਗ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਿਸੇ 'ਸਮਾਸ' ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰਾ ਸਮਾਸੀ ਸਬਦ ਪੁਲਿੰਗ ਭੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਬਡੋ 'ਨਿਲਾਜੁ' ਅਜਹੂ ਨਹੀ ਹਾਰਿਓ ॥੫॥੧॥

—ਜੈਤਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੭੧੦

ਵਿਚਿ, ਵਿਚੁ

(੧) ਵਿਚੁ—ਨਾਵ—(ਵਿਚੋਲਾ ਪਨ)

'ਵਿਚੁ' ਨ ਕੋਈ ਕਰਿ ਸਕੈ ਕਿਸਥੈ ਰੋਵਹਿ ਰੋਜ ॥੯॥

—ਬਾਰਹਮਾਚਾ ਮਾਝ ਮ: ੫

(੨) ਵਿਚਿ—ਸੰਬੰਧਕ

ਖਤਿਅਹੁ ਜੰਮੇ ਖਤੇ ਕਰਨਿ ਤ ਖਤਿਆ 'ਵਿਚਿ' ਪਾਹਿ ॥੧॥੨੪॥

—ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੪੯

(੩) ਬੀਚੁ—ਨਾਵ

ਹਮ ਤੁਮ 'ਬੀਚੁ' ਭਇਓ ਨਹੀ ਕੋਈ ॥੩॥੩੫॥ —ਆਸਾ ਕਬੀਰ, ਪੰ: ੬੦੪

'ਬੀਚੁ' ਨ ਕੋਇ ਕਰੇ ਅਕਿਰਤਘਣੁ ਵਿਛੁੜਿ ਪਇਆ ॥੩॥੪॥੭॥

—ਬਿਹਾਗੜਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੂ ੨, ਪੰ: ੫੪੬

ਵੇਲ, ਵੇਲਿ

ਵੇਲ—ਵੱਲ, ਸਾਖ, ਲੜੀ।

ਹਰਿ ਰਾਮ ਰਾਮ ਮੇਰੇ ਬਾਬੋਲਾ ਪਿਰ ਮਿਲਿ ਧਨ 'ਵੇਲ' ਵਧੰਦੀ ॥੫॥੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੂ ੨, ਪੰ: ੭੯

.. (੪) ਨਾਵ—ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ ।

ਗੁਰ ਕੈ 'ਸਬਦਿ' ਰਾਤਾ ਸਹਜੇ ਮਾਤਾ ਸਹਜੇ ਰਹਿਆ ਸਮਾਏ ॥੬॥੧॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੩ ਘਰੂ ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ ੭੫੩

(੫) 'ਸਬਦ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਲਫਜ਼ ਹੈ, ਅਤੇ 'ਨਾਵ' ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਧਾਤੂ 'ਸਬਦ' ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਉੱਚਾਰਨਾ, ਬੁਲਾਉਣਾ, ਨਾਮ ਰੱਖਣਾ'। ਸੋ, ਇਹ ਲਫਜ਼ 'ਨਾਵ' ਭੀ ਹੈ ਤੇ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਭੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਸੱਦ' ਹੈ; ਜੋ 'ਸਬਦ' ਵਾਗ 'ਨਾਵ' ਭੀ ਹੈ ਤੇ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਭੀ। ਸਬਦ 'ਸੱਦ' 'ਨਾਵ' ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ, ਰਾਮਕਲੀ 'ਸਦੁ'।

ਘਰਿ ਘਰਿ ਏਹੋ ਪਾਹੁਚਾ 'ਸਦੜੇ' ਨਿਤ ਪਵੰਨਿ ॥੮॥੧॥

—ਸੋਹਿਲਾ ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ ਮ. ੧

(੬) ਜਿਵੇਂ ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਤੁਕਾ ਵਿਚ 'ਸਦੁ' ਅਤੇ 'ਸਦੜੇ' ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ 'ਸਨੇਹਾ', ਤਿਵੇਂ ਲਫਜ਼ 'ਸਬਦ' ਭੀ 'ਸਨੇਹਾ' ਅਰਥ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਧਨ ਵਾਢੀ ਪਿਰੁ ਦੇਸ ਨਿਵਾਸੀ ਸਚੇ ਗੁਰ ਪਹਿ 'ਸਬਦੁ' ਪਠਾਈ ॥੫॥੧॥

—ਮਲਾਰ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੧੨੭੩

'ਸਬਦ' ਧਾਤੂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਸੱਦ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਆ 'ਰਾਮਕਲੀ ਸਦੁ' ਵਿਚ ਇਉਂ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ—

ਸਤਿਗੁਰਿ ਭਾਣੈ ਆਪਣੈ ਬਹਿ ਪਰਵਾਰੁ 'ਸਦਾਇਆ' ॥੮॥ ਕੇਸੋ ਗੁਪਾਲ ਪੰਡਿਤ 'ਸਦਿਅਹੁ' ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਪੜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ਜੀਉ ॥੫॥

—ਪੰ: ੬੨੩

(੭) ਜਿਵੇਂ ਲਫਜ਼ 'ਸਬਦ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਧਾਤੂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ 'ਸੱਦ' 'ਕ੍ਰਿਆ' ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਾਤੂ 'ਸਬਦ' ਭੀ 'ਕ੍ਰਿਆ' ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ—

ਆਪੇ ਦੇਵੈ 'ਸਬਦਿ' ਬੁਲਾਏ ॥ ਮਹਲੀ ਮਹਲਿ ਸਹਜ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ॥

ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ ਆਪੇ ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਧਿਆਵਣਿਆ॥੮੧੩॥੧੪

—ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੧੧੭

ਸਬਦਿ—ਸੱਦ ਕੇ।

ਇਹ ਲਛਜ਼ 'ਸਬਦਿ' 'ਕ੍ਰਿਆ' ਹੈ ਜਾਂ 'ਨਾਂਵ, ਕਰਣ ਵਾਰਕ' ? ਇਸ ਸੰਸੇ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠ-ਲਿਖਿਆ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਬਬਦ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਸੇ ਮਾਝ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਅੱਖਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—

ਆਪੇ ਦੇਵੈ 'ਸਦਿ' ਬੁਲਾਏ ॥ ਆਪਣਾ ਨਾਉ ਮੰਨਿ ਵਸਾਏ ॥

ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ ਅਨਦਿਨੁ ਸਦਾ ਗੁਣ ਗਾਵਣਿਆ॥੮੨੮॥੨੬

—ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੧੨੭

ਹਉ

(੧) ਪੜਨਾਂਵ (ਹਉ=ਮੈਂ)

'ਹਉ' ਆਇਆ ਦੂਰਹੁ ਚਲਿ ਕੈ ਮੈ ਤਕੀ ਤਉ ਸਰਣਾਇ ਜੀਉ ॥੩॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫ ਗੁਣਵੰਤੀ, ਪੰ: ੭੬੩

(੨) ਨਾਵ (ਹਉ=ਹਉਮੈ)

'ਹਉ' ਛੁਟਕੈ ਹੋਇ ਅਨੰਦੁ ਤਿਹ, 'ਹਉ' ਨਾਹੀ ਤਹ ਆਪਿ ॥੫੧॥

—ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੬੮

ਖੋਜੁ

(੧) ਨਾਂਵ, ਪੁਲਿੰਗ।

ਹਰਿ ਦਸਹੁ ਸੰਤਹੁ ਜੀ ਹਰਿ 'ਖੋਜੁ' ਪਵਾਈ ਜੀਉ ॥੩॥੭੦॥

—ਗਉੜੀ ਮਾਝ ਮ: ੪, ਪੰ: ੧੭੫

ਹਮਰੈ 'ਖੋਜਿ' ਪਰਹੁ ਮਤਿ ਕੋਈ ॥੩॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੪

ਨਦੀ ਤਰੰਦੜੀ ਮੈਡਾ 'ਖੋਜੁ' ਨ ਖੁੰਭੈ ਮੰਝਿ ਮੁਹਬਤਿ ਤੇਰੀ ॥੧॥੯॥

—ਗੁਜਰੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੫੨੦

(੨) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ; ਇਕ-ਵਚਨ ।
ਆਵੈ ਨ ਜਾਇ ਮਰੈ ਨ ਜੀਵੈ ਤਾਸੁ 'ਖੋਜੁ' ਬੈਰਾਗੀ ॥੧॥੩॥੪੭॥
—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੩੩

ਜੋਗੁ

(੧) ਨਾਂਵ—
'ਜੋਗੁ' ਨ ਭਗਵੀ ਕਪੜੀ 'ਜੋਗੁ' ਨ ਮੈਲੈ ਵੇਸਿ ॥੬੪॥
—ਵਾਰਾ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਮ: ੩, ਪੰ: ੧੪੨੦

(੨) ਸੰਬੰਧਕ—
ਮਨ ਮਹਿ ਝੂਰੈ ਰਾਮਚੰਦੁ ਸੀਤਾ ਲਛਮਣ 'ਜੋਗੁ' ॥੨੭॥
—ਵਾਰਾ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੪੧੨

(੩) ਵਿਸ਼ੇਸਣ—
ਭੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਤੇ ਨਾਹੀ ਮੈਨੋ 'ਜੋਗੁ' ਕੀਤੋਈ ॥੧॥—ਸਲੋਕ ਮ:੫, ਪੰ: ੧੪੨੬

ਜਿਨਿ

(੧) ਪੜਨਾਂਵ, ਸੰਬੰਧ ਵਾਚਕ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ ।
'ਜਿਨਿ' ਰਾਮੁ ਜਾਨਿਆ ਤਿਨਹਿ ਪਛਾਨਿਆ ॥੧॥੧੮॥
—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੨੭

(੨) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸਣ (ਜਿਨਿ=ਮਤ)
ਧਨੁ ਦਾਰਾ ਸੰਪਤਿ ਸਗਲ 'ਜਿਨਿ' ਅਪੁਨੀ ਕਰਿ ਮਾਨਿ ॥੫॥
—ਸਲੋਕ ਮ: ੯, ਪੰ: ੧੪੨੬

ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਉ 'ਜਿਨਿ' ਘਟੈ ॥੨॥
—ਧਨਾਸਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ: ੬੯੪

ਤੈ

(੧) ਅਨੁਸੰਬੰਧਕ ਪੜਨਾਂਵ ('ਤਿਸੁ' ਤੋ), 'ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ'
ਇਕ-ਵਚਨ ।

ਸਭ ਨਦਰੀ ਅੰਦਰਿ ਵੇਖਦਾ ਜੈ ਭਾਵੈ 'ਤੈ' ਦੇਇ ॥੨॥੨੪॥੫੭॥
—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰ: ੩੬
ਉੜਪ

(੨) ਪੁਰਖ ਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ ।
ਉਠਿ ਵੈਵੁ ਵਟਾਉੜਿਆ 'ਤੇ' ਕਿਆ ਚਿ ਲਾਇਆ ॥੧॥੨॥੧੧॥
—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ ਘਰੁ ੭, ਪੰ: ੪੫੬

(੩) ਯੋਜਕ ।
ਜੇਤਾ ਉਡਹਿ ਦੁਖ ਘਣੇ ਨਿਤ ਦਾਝਹਿ 'ਤੇ' ਬਿਲਲਾਹਿ ॥੨॥੩॥੨੦॥
—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੬੬

ਤਉ
(੧) ਪੜਨਾਂਵ—(ਉ) ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ । (=ਤੇਰੀ)
ਫਿਰਤ ਫਿਰਤ ਪ੍ਰਭ ਆਇਆ ਪਰਿਆ 'ਤਉ' ਸਰਨਾਇ ॥੧॥੨੦॥
—ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫

(ਅ) ਪੜਨਾਂਵ; ਕਰਮ ਕਾਰਕ । (=ਤੈਨੂੰ)
ਰੇਮਨ ਮੈ 'ਤਉ' ਛਿਨ ਛਿਨ ਸਮਝਾਵਾ ॥੧੩॥
—ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੪੦

(ੳ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ । (=ਤੈ, ਤੂੰ)
ਜਿਨ ਕਉ ਪ੍ਰੇਮੁ ਪਿਆਰੁ 'ਤਉ' ਆਪੇ ਲਾਇਆ ਕਰਮੁ ਕਰਿ ॥੧੩॥
—ਵਾਰਾ ਤੇ ਵਧੀਕ ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਪੰ: ੧੪੨੨

(੨) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸੇਸਣ—(=ਤਾ, ਤਦੋਂ)
ਖੇਲੁ ਸੰਕੋਚੈ 'ਤਉ' ਨਾਨਕ ਏਕੈ ॥੭॥੨੧॥
—ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ

ਨਾਵਣ, ਨਾਵਣੁ

(੧) ਨਾਵਣ—ਭਾਵਾਰਥਕ ਕਾਰਦੰਤਕ ।
'ਨਾਵਣ' ਚਲੇ ਤੀਰਥੀ ਮਨਿ ਖੋਟੇ ਤਨਿ ਚੋਰ ॥੨॥੧੨॥
—ਮ: ੧, ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੭੮੬

(੨) ਨਾਵਣ—ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ, ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ।
'ਨਾਵਣ' ਪੁਰਬੁ ਅਭੀਚੁ ਗੁਰ ਸਤਿਗੁਰੁ ਦਰਸੁ ਭਾਇਆ ॥੧॥੪॥੧੦॥
—ਕੁਖਾਰੀ ਮ: ੪ ਛੰਤ, ਪੰ: ੧੧੧੬

ਬਾਹਰੁ, ਬਾਹਰਿ

(੧) ਬਾਹਰੁ—ਨਾਂਵ ।

ਮੰਤਰਿ ਵਸਤੁ ਮੂੜਾ 'ਬਾਹਰੁ' ਭਾਲੇ ॥੭॥੧੩॥੧੪॥

—ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੧੧੭

(੨) ਬਾਹਰਿ—ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸੇਸਣ ।

ਜੇਹਾ ਅੰਦਰਿ ਪਾਏ ਤੇਹਾ ਵਰਤੈ ਆਪੇ 'ਬਾਹਰਿ' ਪਾਵਣਿਆ ॥੭॥੧੪॥੧੫॥

—ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੧੧੮

ਮੋ

(੧) ਸੰਬੰਧਕ (=ਵਿਚ)

ਜੇ ਸੰਪਤਿ ਅਪਨੀ ਕਰਿ ਮਾਨੀ ਛਿਨ 'ਮੋ' ਭਈ ਪਰਾਈ ॥੨॥੨॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੬, ਪੰ: ੧੦੦੮

(੨) ਪੜਨਾਵ (ਮੋ ਕਉ—ਮੈਨੂੰ)

ਨੋਟ :—(ਸੰਬੰਧਕਾ ਦੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਰੂਪ)

'ਮੋ' ਕਉ ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦਿ ਬੁਝਾਇਓ ॥੧੩੨॥ —ਗਉੜੀ ਮ: ੫, ਪੰ: ੨੦੮

ਬਹੁ-ਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ

ਅਮਲੁ

(੧) ਅਮਲੁ—ਨਸਾ ।

'ਅਮਲੁ' ਗਲੇਲਾ ਕੂੜ ਕਾ ਦਿਤਾ ਦੇਵਣਹਾਰਿ ॥੧॥੫॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੫

(੨) ਅਮਲੁ—ਕੰਮ ।

'ਅਮਲੁ' ਕਰਿ ਧਰਤੀ ਬੀਜੁ ਸਬਦੋ ਕਰਿ ਸਚ ਕੀ ਆਬ ਨਿਤ ਦੋਹਿ ਪਾਣੀ ॥

੧॥੨੭॥ —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧, ਪੰ: ੨੩

ਸੋਇ

(੧) ਪੜਨਾਵੀ ਵਿਸੇਸਣ—(ਉਹ)

ਚਉਥੈ ਪਹਰੈ ਰੋਇ ਕੈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ ਦਿਨੁ ਨੇੜੈ ਆਇਆ 'ਸੋਇ' ॥

੪॥੧॥੪॥ —ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਪਹਰੇ ਮ: ੫, ਪੰ: ੭੭

(੨) ਪੜਨਾਵ । (=ਉਹ)

ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਿ ਕੈ ਵਸਿਆ 'ਸੋਇ' ॥੧॥੪॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ. ੮੪

(੩) ਨਾਵ—(ਸੋਇ—ਸੋਭਾ)

ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਜੀਵਾ 'ਸੋਇ' ਤੁਮਾਰੀ ॥੧॥੩੩॥ —ਮਾਝ ਮ ੫, ਪੰ. ੧੦੪

" (੪) ਕ੍ਰਿਆ—

ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਨ ਆਵਹਿ ਅੰਧ ਅਗਿਆਨੀ 'ਸੋਇ ਰਹਿਓ' ਮਦ ਮਾਵਤ ਹੇ ॥

੩॥੨॥੮੮॥ —ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰ. ੮੨੨

ਸਾਹੁ

(੧) ਸਾਹੁ—ਸੁਆਸ

ਜੀਉ ਪਿੰਡੁ ਸਭੁ ਤਿਸ ਦਾ 'ਸਾਹੁ' ਤਿਨੈ ਵਿਚਿ ਪਾਇਆ ॥੪॥੫॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੧੦੧੧

(੨) ਸਾਹੁ—ਸਾਹ, ਰਾਸ ਪੂੰਜੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ।

ਗੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਚਾ 'ਸਾਹੁ' ਹੈ ਸਿਖ ਦੇਇ ਹਰਿ ਰਾਸੇ ॥੧॥੩॥੧੦॥

—ਆਸਾ ਮ: ੪ ਛੰਤ ਘਰੁ ੪, ਪੰ. ੪੪੯

ਸਿਖ, ਸਿਖੁ

(੧) ਨਾਵ—ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ । ਸਿਖ—ਸਿੱਖਿਆ ।

ਨਾਨਕੁ 'ਸਿਖ' ਦੇਇ ਮਨ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਭ੍ਰਮੁ ਜਾਲੇ ॥੧॥੧॥੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫ ਛੰਤ, ਪੰ. ੭੯

(੨) ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਇਕ-ਵਚਨ—ਸਿੱਖੁ)

ਤਿਸ ਕੈ ਸੰਗਿ 'ਸਿਖੁ' ਉਪਰੈ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਉ ॥੧॥੧੮॥

—ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫, ਪੰ. ੨੮੬

(ਬਹੁ-ਵਚਨ—ਸਿੱਖ)

ਸਚਿਆਰ 'ਸਿਖ' ਬਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਸਿ ਘਾਲਨਿ ਕੂੜਿਆਰ ਨ ਲਭਨੀ ਕਿਤੈ

ਥਾਇ ਭਾਲੇ ॥੧॥੧੦॥

—ਗਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਪੰ. ੩੦੫

(ਜਿਖਿ—ਸਿੱਖ ਨੇ)

ਗੁਰ ਕੈ 'ਸਿਖਿ' ਸਤਿਗੁਰੂ ਧਿਆਇਆ ॥੬॥੧॥

—ਗੋਂਡ ਮ: ੫ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੮੬੮

(੩) ਸਿਖੁ—ਕ੍ਰਿਆ; ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ।

ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਚਜੁ ਅਚਾਰੁ 'ਸਿਖੁ' ਤੁਧੁ ਕਦੇ ਨ ਲਗੈ ਦੁਖੁ ॥੩॥੨੩॥੯੩॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੦

(੪) ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ : (ਚੋਟੀ, ਬੋਦੀ)

ਮੂੰਡੁ ਮੁਡਾਇ ਜਟਾ 'ਸਿਖ' ਬਾਧੀ ਮੋਨਿ ਰਹੈ ਅਭਿਮਾਨਾ ॥੫॥੭॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੩

ਸੇਤੁ

(੧) ਵਿਸ਼ੇਸਣ—ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਬਦ ਸ੍ਰੋਤ=ਚਿੱਟਾ, ਸਫੈਦ ।

ਹਥ ਮਰੋੜੇ ਤਨੁ ਕਪੈ ਜਿਆਹਹੁ ਹੋਆ ਸੇਤੁ ॥੭॥

—ਬਾਰਹਮਾਹ ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੪

(੨) ਨਾਵ—ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਬਦ 'ਸੇਤੁ'=ਪੁਲ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਧਿਓ 'ਸੇਤੁ' ਬਿਧਾਤੇ ॥੪੦॥

—ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੪੨

ਸਭਾ

(੧) ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (=ਮਜਲਸ, ਇਕੱਠ, ਸੰਗ, ਸੰਗਤਿ)

ਥਾਨੁ ਸੁਹਾਵਾ ਪਵਿਤੁ ਹੈ ਜਿਥੈ ਸੰਤ 'ਸਭਾ' ॥੪॥੬॥੭੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੪

ਗੁਰੁ 'ਸਭਾ' ਏਵ ਨ ਪਾਈਐ ਨਾ ਨੇੜੇ ਨਾ ਦੂਰਿ ॥੨॥੪॥

—ਮ: ੩, ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੪

ਸਿਧ 'ਸਭਾ' ਕਰਿ ਆਸਣਿ ਬੈਠੇ ਸੰਤ 'ਸਭਾ' ਜੈਕਾਰੋ ॥

—ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੩੮

(੨) ਵਿਸੇਸਣ (=ਸਾਰੀ)

ਜਾ ਪਤਿ ਲੇਖੈ ਨਾ ਪਵੈ 'ਸਭਾ' ਪੂਜ ਖੁਆਰੁ ॥੨॥੮॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੧੭

ਹਉਮੈ 'ਸਭਾ' ਗਣਤ ਹੈ ਗਣਤੈ ਨਉ ਸੁਖੁ ਨਾਹਿ ॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੩੬

ਹਥੀ

(੧) ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਬਹੁ-ਵਚਨ ।

ਹਥੀ—ਹੱਥਾ ਨਾਲ ।

'ਹਥੀ' ਸਿਰੁ ਖੋਹਾਇ, ਨ ਭਦੁ ਕਰਾਇਆ ॥੧੬॥

—ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੨੮੫

(੨) ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਤਲੀ, ਚੁੰਢੀ, ਦਵਾਈ)

'ਹਥੀ' ਦਿਤੀ ਪ੍ਰਭਿ ਦੇਵਣਹਾਰੈ ॥ ਜਨਮ ਮਰਣ ਰੋਗ ਸਭਿ ਨਿਵਾਰੈ ॥

॥੪॥੩੫॥੪੨॥ —ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੬

ਹਾਥ, ਹਾਥੁ

(੧) ਹਾਥ—ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ । (ਝੁੰਘਾਈ)

ਤੇਰੀ ਕੀਮਤਿ ਨ ਪਵੈ ਸਭ ਡਿਠੀ ਠੋਕਿ ਵਜਾਇ ॥

ਕਹਣੈ 'ਹਾਥ' ਨ ਲਭਈ ਸਚਿ ਟਿਕੈ ਪਤਿ ਪਾਇ ॥੫॥੧੩॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੬੧

(੨) ਹਾਥੁ—(ੳ) ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਇਕ-ਵਚਨ ।

'ਹਾਥੁ' ਦੇਇ ਰਾਖੈ ਪਰਮੇਸੁਰਿ ਸਗਲਾ ਦੁਰਤੁ ਮਿਟਾਇਆ ॥੧॥੨੩॥

—ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੫੩੨

(ਅ) (ਹਾਥਿ—ਹੱਥ ਵਿਚ)

'ਹਾਥਿ' ਹਮਾਰੈ ਕਛੁਐ ਨਾਹੀ ਜਿਸੁ ਜਣਾਇਹਿ ਤਿਸੈ ਜਣਾਵਣਾ ॥੯॥੬੨॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਸੋਲਹੇ, ਪੰਨਾ ੧੦੮੬

(ੳ) ਨਾਵ, ਬਹੁ-ਵਚਨ—(ਹੱਥਾ ਵਿਚ)

'ਹਾਥ' ਕਮੰਡਲੁ ਕਾਪੜੀਆ ਮਨਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਉਪਜੀ ਭਾਰੀ ॥੬॥੭॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰਨਾ ੧੦੧੩

ਖੋੜ

(੧) ਵਿਸੇਸਣ—ਖੋੜ—ਸੋਲਾ

‘ਖੋੜ’ ਸੀਗਾਰ ਕਰੇ ਅਤਿ ਪਿਆਰੀ ॥੩॥੧੦॥

—ਗੁਰੂੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ. ੨੨੫

(੨) ਨਾਵ—

ਖਖਾ ਇਹੈ ‘ਖੋੜ’ ਮਨੁ ਆਵਾ ॥ ‘ਖੋੜੈ’ ਛਾਡਿ ਨ ਦਹਦਿਸ ਧਾਵਾ ॥੮॥

—ਗੁਰੂੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਕਬੀਰ, ਪੰ. ੩੪੦

ਜੀਉ

(੧) ਨਾਵ

ਜਿਸੁ ਮਿਲਿ ਜਪੀਐ ਨਾਉ, ਤਿਸੁ ‘ਜੀਉ’ ਅਰਪੀਐ ॥੧੭॥

—ਗੁਰੂਗੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ. ੫੨੨

(੨) ਕ੍ਰਿਆ—

ਉਦਮ ਕਰਦਿਆ ‘ਜੀਉ’ ਤੂੰ ਕਮਾਵਦਿਆ ਸੁਖ ਭੁੰਚੁ ॥੧॥੧੭॥

—ਗੁਰੂਗੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ. ੫੨੨

(੩) ਵਿਸਮਿਕ—(ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਦਰ ਨਾਲ ਬੁਲਾਣ ਵਾਸਤੇ)

ਵਾਹਿ ਗੁਰੂ ਵਾਹਿ ਗੁਰੂ ਵਾਹਿ ਗੁਰੂ ਵਾਹਿ ‘ਜੀਉ’ ॥

—ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਚਉਥੇ ਕੇ, ਗਯੰਦ, ਪੰ. ੧੪੦੨

ਜੋਇ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ; ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰੰਦਤਕ (ਜੋਇ—ਖੋਜ ਕੇ)

ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭ ਦੇਖੇ ‘ਜੋਇ’ ॥੨॥੧॥ —ਬਸੰਤੁ ਰਾਮ ਨੰਦ ਜੀ, ਪੰ. ੧੧੯੫

(੨) ਨਾਵ—ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ, (ਜੋਇ—ਇਸਤ੍ਰੀ)

‘ਜੋਇ’ ਖਸਮੁ ਹੈ ਜਾਇਆ ॥੧॥੩॥

—ਬਸੰਤੁ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ. ੧੧੯੪

ਜਾਗੁ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਤਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਵਚਨ ।

ਕਿਆ ਤੂ ਸੋਇਆ ‘ਜਾਗੁ’ ਇਅ ਨਾ ॥੩॥੨॥—ਸੂਹੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਪੰ. ੭੯੪

(੨) ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ, ਅੱਨ ਪੁਰਖ, ਇਤ-ਵਚਨ (ਜਾਇਗਾ),
ਹਉਮੈ ਰੋਗੁ ਭ੍ਰਮੁ ਕਟੀਐ ਨਾ ਆਵੈ ਨ 'ਜਾਗੁ' ॥੨॥੧੫॥੮੫॥
—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ. ੫, ਪੰ: ੪੭

ਜਲੁ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ—
ਦੁਰਜਨ-ਤੁ 'ਜਲੁ' ਭਾਹੜੀ ਵਿਛੋੜੇ ਮਰਿ ਜਾਹਿ ॥੨॥੨॥
—ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੦੯੪

(੨) ਨਾਵ—
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਹਜਿ ਮਿਲਾਏ ਜਿਉ 'ਜਲੁ' ਜਲਹਿ ਸਮਾਵੈ ॥੮॥੧॥੬॥
—ਬਸੰਤੁ ਹਿੰਡੋਲੁ ਮ: ੪ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀ, ਪੰ: ੧੧੮੧

ਤਾਮਿ

(੧) ਨਾਵ—
ਗੁਰੂ ਪਾਸਹੁ ਫਿਰਿ ਚੇਲਾ ਖਾਇ॥ 'ਤਾਮਿ' ਪਰੀਤਿ ਵਸੈ ਘਰਿ ਆਇ ॥੨॥੪॥
—ਆਸਾ ਮ: ੧ ਚਉਪਦੇ ਘਰੁ ੨, ਪੰ: ੩੪੯
ਨੋਟ: 'ਤਾਮਿ' (ਨਾਂਵ) ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਲਫਜ਼ 'ਤੁਆਮਿ' ਹੈ,
ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਖਾਣਾ'।

(੨) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸਣ (ਤਾਮਿ—ਤਦੋ)—
ਜਬ ਸਾਚ ਅੰਦਰਿ ਹੋਇ ਸਾਚਾ 'ਤਾਮਿ' ਸਾਚਾ ਪਾਈਐ ॥੧॥੧॥
—ਵਡਹੰਸੁ ਮ: ੧ ਛੰਤ, ਪੰ: ੫੬੬

ਦੁਇ

(੧) ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸਣ—
ਨਾਨਕ ਤਰਵਰੁ, ਏਕੁ ਫਲੁ, 'ਦੁਇ' ਪੰਖੇਤੁ ਆਹਿ ॥੨॥੬॥
—ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੫੫੦
ਥਾਰ ਸਮੁਦ੍ਰ ਢੰਢੋਲੀਐ ਇਕੁ ਮਣੀਆ ਪਾਵੈ ॥
'ਦੁਇ' ਦਿਨੋ ਚਾਰਿ ਸੁਹਾਵਣਾ ਮਾਟੀ ਤਿਸੁ ਖਾਵੈ ॥੬॥੬॥
—ਮਾਰੂ ਮ: ੧, ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਪੰ: ੧੦੧੨

(੨) ਨਾਵ—

ਕਬੀਰ ਧਰੰਤੀ ਅਰੁ ਆਕਾਸ਼ ਮੇਹਿ 'ਦੁਇ' ਤੂੰ ਬਰੀ ਅਬਧ ॥੨੦੨॥

੨੦੨

—ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੩੭੫੬

ਦੁਇ—ਸੰਬੋਧਨ, ਇਕ-ਵਚਨ। (ਹੇ ਦੁਇ! ਹੇ ਦੁਇ!)

ਨਉ

(੧) ਵਿਸੇਸਣ (ਸੰਖਿਅਕ):

'ਨਉ' ਘਰੁ ਦੇਖਿ ਜੁ ਕਾਮੁਨਿ ਭੂਲੀ ਬਸਤੁ ਅਨੂਪ ਨ ਪਾਈ ॥੩॥੨੨॥੧੩॥

—ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੩੩੬

(੨) ਸੰਬੰਧਕ:

ਏਸੁ 'ਨਉ' ਹੋਰੁ ਸੁ ਉ ਨਾਹੀ ਸਬਦਿ ਲਾਗਿ ਸਵਾਰੀਆ ॥੬॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੩, ਅਨੰਦ

ਜਿਸ 'ਨਉ' ਆਪਿ ਦਇਆਲੁ ਹੋਇ ਸੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮਿ ਸਮਾਇ ॥੨॥੩॥੩੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰ: ੨੭

ਨਿਆਈ

(੧) ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ (ਨਿਆਉ ਕਰਨ ਵਾਲਾ):

ਆਪੇ ਤੋਖਤਿ ਬੰਦੈ-ਸਚੁ 'ਨਿਆਈ' ॥੩॥੧੦॥ —ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੭

(੨) ਸੰਬੰਧਕ:

ਬਿਲਪ ਕਰੇ ਚਾਕੂਕ 'ਕੀ ਨਿਆਈ' ॥੧॥੮॥ —ਮਾਝ ਮ: ੫, ਪੰ: ੬੬

ਹੋਏ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਮਾਤੁ ਪਿਤ 'ਨਿਆਈ' ਬਾਰਿਕ ਜਿਉ ਪ੍ਰਾਤਪਾਰਿਆ ॥੧॥੬॥੪੫॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੁ ੬, ਪੰ: ੩੮੨

ਨੀਰਿ

(੧) ਨਾਵ (ਉ) ਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਨੀਰ ਨਾਲ):

ਜੇਤਾ ਸੁਮੰਦੁ ਸਾਗਰੁ 'ਨੀਰਿ' ਭਰਿਆ ਤੇਤੇ ਅਉਗਣ ਹਮਾਰ ॥੫॥੫॥੧੭॥

—ਗਉੜੀ ਚੰਤੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੫੬

(ਅ) ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਨੀਰ ਵਿਚ):

ਐਸਾ ਦੀਵਾ 'ਨੀਰਿ' ਤਰਾਇ ॥੭॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰ: ੮੭੮

੪੪੩

(੨) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ :
ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ 'ਨੀਰਿ' ਨਰਾਇਣ ॥੧੯॥ ਗੋਡ ਮ: ੫, ਪੰ: ੮੬੮
ਨੀਰਿ—ਸਿੰਜ ।

ਪਾਹਿ, ਪਾਹੀ

(੧) ਪਾਹਿ—

(ੳ) ਕ੍ਰਿਆ, ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ, ਅੱਠ ਪੁਰਖ, ਬਹੁ-ਵਚਨ
(=ਪਾਏ ਹਨ) ।

ਮਾਰਣ 'ਪਾਹਿ' ਹਰਾਮ ਮਹਿ ਹੋਇ ਹਲਾਲੁ ਨ ਜਾਇ ॥੨॥੭॥

—ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੪੧

(ਅ) ਸੰਬੋਧਕ (=ਪਾਸ) :

ਕਹੁ ਬੇਨੰਤੀ ਅਪੁਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਹਿ ॥੨੧॥੯॥ —ਗੁਣਗੀਤ: ੫, ਪੰ: ੧੮੨

(੨) ਪਾਹੀ—(ੳ) ਨਾਂਵ (ਪਾਹੀ—ਜੁੱਤੀਆ) :

ਖਤਿਅਹੁ ਜੇਮੇ ਖਤੇ ਕਰਨਿ ਤ ਖਤਿਆ ਵਿਚਿ ਪਾਹਿ॥ ਧਤੇ ਮੂਲਿ ਨ ਉਤਰਹਿ
ਜੇ ਸਉ ਧੋਵਣ ਪਾਹਿ ॥ ਨਾਨਕ ਬਖਸੇ ਬਖਸੀਅਹਿ ਨਾਹਿ ਤ ਪਾਹੀ ਪਾਹਿ ॥

—ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰ: ੧੪੯

(ਅ) ਸੰਬੋਧਕ (ਪਾਹੀ—ਪਸ) :

ਜਿਸੁ ਜਲਨਿਧਿ ਕਾਰਣਿ ਤੁਮ ਜਗ ਆਏ ਸੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ 'ਪਾਹੀ' ਜੀਉ ॥
੧॥੯॥ —ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧, ਪੰ: ੫੬੮

ਬਿਰਥਾ

(੧) ਨਾਂਵ—(ਪੀੜਾ) :

ਮਨ ਬਾਛਤ ਫਤ ਦੇਤ ਹੈ ਸੁਆਮੀ ਜੀਅ ਕੀ 'ਬਿਰਥਾ' ਸਾਰੇ ॥੨॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੇ ਛੰਤ ਮ: ੫ ਡਖਣਾ, ਪੰ: ੮੦

(੨) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸੇਸਣ—(=ਵਿਅਰਥ) :

ਮਰਿ ਮਰਿ ਜਨਮੈ ਪਤਿ ਗਵਏ ਆਪਣੀ, ਬਿਰਥਾ ਜਨਮੁ ਗਵਾਵਣਿਆ ॥

੩॥੧੯॥ —ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸਟਪਦੀਆ, ਪੰ: ੧੨੦

ਮੈ

(੧) ਸੰਬੰਧਕ—(ਮਹਿ, ਵਿਚ) :

ਰਾਮ ਨਾਮ ਨਰ ਨਿਸਿ ਬਾਜੁਰ 'ਮੈ' ਨਿਮਖ ਏਕ ਉਰਧਾਰੈ ॥੩॥੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੯, ਪੰ: ੯੦੨

(੨) ਪਤਨਾਵ—

(ੳ) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ :

ਹਉ ਆਇਆ ਦੂਰਹੁ ਚਲਿ ਕੈ 'ਮੈ' ਤਕੀ ਤਉ ਸਰਣਾਇ ਜੀਉ ॥

'ਮੈ' ਆਸਾ ਰਖੀ ਚਿਤ ਮਹਿ ਮੇਰਾ ਸਭੇ ਦੁਖੁ ਗਵਾਇ ਜੀਉ ॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੫, ਗੁਣਵੰਤੀ, ਪੰ: ੭੬੩

(ਅ) ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (=ਮੈਨੂੰ) :

'ਮੈ' ਦੀਜੈ ਨਾਮ ਨਿਵਾਸੁ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵਸੀ ॥੮॥੧॥੩॥

—ਸੂਹੀ ਮ: ੧ ਕਾਫੀ ਘਰੂ ੧੦, ਪੰ: ੭੫੩

(ੲ) ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (=ਮੇਰਾ) :

'ਮੈ' ਸਹੁ ਦਾਤਾ ਏਕੁ ਹੈ ਅਵਰੁ ਨਾਹੀ ਕੋਈ ॥ਰਹਾਉ॥੫੨॥

—ਆਸਾ ਘਰੂ ੮ ਕਾਫੀ ਮ: ੩, ਪੰ: ੩੬੫

ਮਨਹਿ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸਣ—ਮਨਹਿ ਕਰਨਾ, ਵਰਜਣਾ) :

ਭਾਣੈ ਭੋਗ ਭੋਗਾਇਦਾ ਭਾਣੈ 'ਮਨਹਿ' ਕਰੋਇ ॥੨॥੧੨॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੯੬੩

(੨) ਨਾਵ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ (ਮਨ ਵਿਚ) :

ਹਰਿ ਕੀ ਭਗਤਿ ਕਰਹੁ ਜਨ ਭਾਈ ॥ ਅਕਥੁ ਕਥਹੁ ਮਨੁ 'ਮਨਹਿ' ਸਮਾਈ ॥

ਉਨਿ ਚਲਤਾ ਠਾਕਿ ਰਖਹੁ ਘਰ ਅਪਨੈ ਦੁਖੁ ਕਾਟੈ ਕਾਟਣਹਾਰਾ ਹੇ ॥

੧੬॥੪॥੧੦॥ —ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ: ੧੦੩੧

ਰੰਗਿ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ, ਹੁਕਮੀ ਭਵਿੱਖਤ, ਮੱਧਮ ਪੁਰਖ, ਇਕ-ਵਚਨ :

ਇਹੁ ਮਨੁ ਸੁੰਦਰਿ ਆਪਣਾ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਮਜੀਠੈ 'ਰੰਗਿ' ਰੀ ॥੧੬॥੧੧੮॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰ. ੪੮੦

(੨) ਨਾਂਵ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਰੰਗ-ਵਿਚ) :

ਨਾਮ 'ਰੰਗਿ' ਇਹੁ ਮਨੁ ਤ੍ਰਿਪਤਾਨਾ ਬਹੁਰਿ ਨ ਕਤਹੂੰ ਧਾਵਉ ਰੇ ॥੧॥੨॥੧੩੧॥

—ਆਸਾ ਮ: ੫ ਘਰੂ ੧੧, ਪੰ ੪੦੪

ਲ ਗਿ

(੧) ਕ੍ਰਿਆ, ਪੂਰਬ ਪੂਰਣ ਕਾਰਦੰਤਕ (=ਲੱਗ ਕੇ),

(੨) ਨਾਂਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (=ਪਾਹ):

ਜਿਨਿਕਿਨੈ ਪਾਇਆ ਸਾਧ ਸਗਤੀ ਪੂਰੈ ਭਾਗਿ ਬੈਰਾਗਿ ॥

ਮਨਮੁਖ ਫਿਰਹਿ ਨ ਜਾਣਹਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹਉਮੈ ਅੰਦਰਿ 'ਲਾਗਿ' ॥

ਨਾਨਕ ਸਬਦ ਰਤੇ ਹਰਿ ਨਾਮਿ ਰੇਗਾਏ ਬਿਨੁ ਭੈ ਕੇਹੀ 'ਲਾਗਿ' ॥੪॥੮॥੪੧॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੩, ਪੰ. ੨੬

ਨੋਟ : ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਦਾ ਲਫਜ਼ 'ਲਾਗਿ' ਕ੍ਰਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ
ਤੀਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚ ਦਾ 'ਲਾਗਿ' ਨਾਂਵ ਹੈ ।

ਵਾਇ

ਵਾਇ

(੧) (=ਵਜਾ ਕੇ) :

ਪੰਚ ਸਬਦ ਬੁਣਕਾਰੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਪ੍ਰਭਿ ਆਪੇ 'ਵਾਇ' ਸੁਣਾਇਆ ॥੮॥੨॥੧੯॥

—ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ. ੧੦੪੦

(੨) ਨਾਂਵ (ਹਵਾ) :

ਅਪ੍ਰ ਤੇਜੁ 'ਵਾਇ' ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਆਕਾਸਾ ॥ ਤਿਨ ਮਹਿ ਪੰਚ ਤਤੁ ਘਾਹ ਵਾਸਾ ॥

੬॥੫॥੧੧॥ —ਮਾਰੂ ਮ: ੧ ਸੋਲਹੇ, ਪੰ. ੧੦੩੧

ਵਜਹੁ

(੧) ਸੰਬੰਧਕ (=ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ) :

ਬਖਸੀਸ 'ਵਜਹੁ' ਮਿਲਿ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ॥੩॥੧੪੧॥ —ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮ: ੫, ਪੰ. ੨੧੦

(੨) ਨਾਵ (=ਤਨਖਾਹ) :

ਲਜਕਰੀਆ ਘਰ ਸੰਮਲੇ ਆਏ 'ਵਜਹੁ' ਲਿਖਾਇ ॥

'ਵਜਹੁ' ਗਵਾਇ ਆਪਣਾ ਤਖਤਿ ਨ ਬ੍ਰੈਸਹਿ ਸੋਇ ॥੪੫॥

—ਓਅੰਗਰੂ ਪੰ: ੬੩੬

ਵਾਤ

(੧) 'ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਬਹੁ-ਵਚਨ (=ਵਾਂਜੇ) :

'ਵਾਤ' ਵਜਾਨਿ ਟੰਮਕ ਭੇਰੀਆ ॥ ਮਲ ਲਥੇ ਲੈਏ ਫੇਰੀਆ ॥੧੮॥੨॥੨੬॥

—ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੫, ਘਰੁ ੩, ਪੰ: ੭੩

(੨) ਨਾਵ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ, ਇਕ-ਵਚਨ (ਮੂੰਹ ਵਿਚ) :

ਜਿਨ੍ਹਕਉ ਪੋਤੇ ਪੁੰਨੁ ਹੈ ਤਿਨ੍ਹ 'ਵਾਤਿ' ਸਿਪੀਤੀ ॥੧੦॥

—ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਪੰ: ੬੫੧

(੩) ਨਾਵ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ (ਖਬਰ) :

ਹਿਕਸੁ ਕੰਤੈ ਬਾਹਰੀ ਮੈਡੀ 'ਵਾਤ' ਨ ਪੂਛੈ ਕੋਇ ॥੧॥੩॥

—ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰ: ੧੦੬੫

ਵਰ

(੧) ਵਰ—ਨਾਵ:

ਕਰਉ ਬਿਨਉ ਗੁਰ ਅਪਨੈ ਪ੍ਰੀਤਮ ਹਰਿ 'ਵਰੁ' ਆਣਿ ਮਿਲਾਵੈ ॥੧॥੪॥੨॥

—ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੨੫੪

(੨) ਵਰਿ—ਵਰ ਕੇ (ਕ੍ਰਿਆ) :

ਹਰਿ 'ਵਰਿ' ਨਾਰਿ ਭਈ ਸੋਹਾਗਣਿ ਮਨਿ ਤਨਿ ਪ੍ਰੇਮੁ ਸੁਖਾਨਿਆ ॥੨॥੨॥੧॥

—ਮਲਾਰ ਮ: ੧, ਪੰ: ੧੨੫੪

(੩) ਵਰ—ਵਿਸੇਸਣ (=ਸੈਸਟ)

ਅਪਸ ਕਉ 'ਮੁਨਿ ਵਰ' ਕਰਿ ਬਾਪਹੁ ਕਾ ਕਉ ਕਹਹੁ ਕਸਾਈ ॥੨॥੧॥

—ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰ: ੧੧੦੩

ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਆਦਿ ਬੀੜ ਬਾਰੇ (ਖੋਜ-ਪੂਰਤ ਪੁਸਤਕ)	ਸਜਿਲਦ	੬.੦੦
ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ	„	੫.੨੫
„ „ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ	ਅਜਿਲਦ	੦ ੭੫
„ „ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ	„	੦.੭੫
„ „ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ	„	੦.੯੦
„ „ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ	„	੧.੨੦
„ „ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ	„	੧.੨੦
„ „ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ	„	੦ ੭੫
„ „ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ	„	੦ ੯੦
„ „ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸਜਿਲਦ	੪ ੫੦
„ „ (ਪਾ: ੨ ਤੋਂ ਪਾ: ੯, ਇਕੋ ਜਿਲਦ ਵਿਚ)	„	੭.੫੦
ਬੁਰਾਈ ਦਾ ਟਾਕਰਾ (ਧਾਰਮਿਕ ਲੇਖ)	„	੨.੫੦
ਸਿਖੁ ਸਿਦਕ ਨ ਹਾਰੇ	„	੨ ੫੦
ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ	„	੨.੫੦
ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ (ਕੁਝ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਲੇਖ)	„	੨.੫੦
ਧਰਮ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ	„	੨ ੫੦
ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ	„	੮.੦੦
ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਸਟੀਕ (ਪੰਜ ਜਿਲਦਾਂ)	„	੧੬.੫੦
ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ ਸਟੀਕ	„	੩ ੫੦
ਸਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ ਸਟੀਕ ੨)	„	੨.੫੦
ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ ੨)	„	੨.੫੦
ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਸਟੀਕ ੨)	„	੨.੫੦
ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ, ਸਵਈਏ, ਚੌਪਈ ਸਟੀਕ ੨)	„	੨.੫੦
ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ ੩।)	„	੮.੦੦
ਸੱਤੋ ਬਲਵੰਡ ਦੀ ਵਾਰ ਸਟੀਕ	„	੨ ੦੦
ਰਾਮਕਲੀ ਸਦ ਸਟੀਕ	ਅਜਿਲਦ	੦ ੭੫
ਭਟਾ ਦੇ ਸਵਈਏ ਸਟੀਕ	„	੩.੭੫
ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਸਟੀਕ	„
ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਸਟੀਕ	„
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ (ਦਸ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿਚ)	„

